التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

17

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

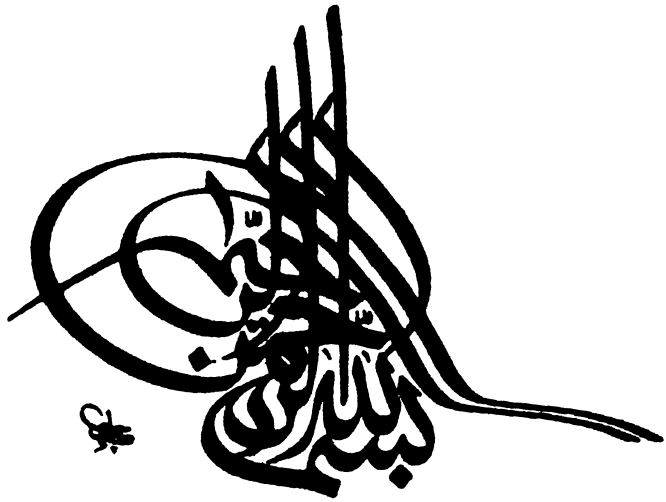

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ
TEFSÎR-İ KEBÎR
(17. CİLT)

Orijinal Adı
Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-36-8 (17.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme
Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan
Abdullah Karakuş

İç Düzen
Çelebi Şenel

Baskı
Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

17. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

İbret İçin Seyahat

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

"Onlar yerde gezip de kendilerinden evvelkilerin akıbetinin nice olduğuna bakmadılar mı? Onlar, kuvvetçe kendilerinden daha şiddetli idiler. Toprağı alt-üst etmişler, onu bunların imar ettiklerinden daha çok imar etmişlerdir. Peygamberleri onlara da nice açık hüccetler getirmişlerdi. Demek onlara Allah zulmetmiyordu, fakat kendilerine bizzat kendileri zulmediyorlardı" (Rum, 9).

Cenâb-ı Hak, önceki iki delilde *"görmediler mi?"* tabirini kullanmış, ama "gezmediler mi?" dememiştir. Çünkü orada, kişinin bizzat kendisinin gezip dolaşmasına ihtiyaç yoktur. Burada ise, *"yerde gezip... de bakmadılar mı?"* buyurmuş, onları, emsâllerinin halleriyle ve yaptıklarının vebâlleriyle alâkalı olarak zikretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunların helâk olmaya daha çok müstahak olduklarını bildirmiştir. Zira, kendilerinden önce yaşamış olan **Ad** ve **Semûd** kavimleri, bunlardan daha kuvvetli idiler ama kuvvetleri kendilerine fayda vermedi. Yine onlar, gerek mal gerekse ömür bakımından daha ileri idiler. Fakat, onların malları ve kaleleri, başlarına gelen o helâke mâni olamadı.

Bil ki, insan şu üç şeye itimat eder: Kendisindeki **bedenî** kuvvete ve destekçilerine. Zira bir şeye müdahale, bunlar sayesinde olur. Malî kuvvete.

Zira bir şeye müdahale etmeye hazırlanmak bu sayede mümkün olur. Çözülme, gevşeme ve zayıflama esnasında, kendisine yaslanacağı, dayanacağı, arka kuvveti. Ki bunlar, kaleler ve sığınaklardır. İşte bu cümleden olarak Cenâb-ı Hak, "Onlar, beden bakımından sizlerden daha kuvvetli idiler. Mal bakımından daha ileriydiler. Çünkü onlar, yeryüzünü sürüp, ekip biçiyorlardı... Bakara Sûresi'ndeki, "Yeri süren bir sığır..." ifadesindeki "تُثِيرُ الْأَرْضَ" (âyet, 71) ve yine bu kökten dolayı, öküze "sevr" denilmiştir. Halbuki sizler, çiftçilikle uğraşmıyorsunuz. Bu demektir ki, o halde onların malları, (emvâl-i zâhireleri) daha çoktu. Ve onların, mamûr yerleri daha fazlaydı. Çünkü onların binaları yüksek yüksek idi. Kaleleri ise, iyice sağlam idi. Halbuki Mekkelilerin mamûr yerleri bile önemsizdi. Sonra onlara peygamberleri mu'cizeler getirmiş, emirler vermiş ve yasaklar koymuşlardı. Ama, kavimleri onları yalanlayınca da, helâk olmuşlardı. O halde, (onlara nispetle) sizin durumunuz nasıl olacaktır...?" demek istemiştir.

Cenâb-ı Hak, "فَمَا كَانَ اللهُ لِيَظْلِمَهُمْ" buyurmuştur. Yani, "Allah onları mükellef tutmakla, onlara zulmetmemiştir. Çünkü teklif, kıymetli ve güzel bir şey olup, onun için de ancak güzel ve şerefli bir mahal seçilir. Ancak ne var ki onlar, nefislerini âdi şeylere yöneltip orada harcadıkları için, böylece kendilerine zulmetmişlerdir. Bu âdi yerler de, putlara tapmak, İblis'e tabi olmaktır" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, mükellef tutmak suretiyle onları, yaratılışlarına uygun yere koymuştur. Ki bu da, onların kazanç sağlamaları demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak sanki, "Ben sizi, siz benden kazanasınız diye yarattım; yoksa, benim sizden kazanmam söz konusu değil" buyurmuştur. İnsanın yaratılış gayesine uygun olarak konulması, zulüm değildir. Ama onlar, kendilerini hüsran ve ziyan mahallerine koymuşlardır. Halbuki onlar sırf kazançlı olmak için, kâr elde etmek için yaratılmışlardı. O halde onlar, bu demektir ki, zalimdirler. Bizim bu sözümüz her ne kadar, dış görünüşüyle, **Mu'tezile**'nin sözüne benziyor ise de, ancak akıllı olan, Ehl-i sünnetin bunu nasıl söylediğini bilir. Ki bu da şudur: Bu koyma işi, Allah'ın meşîeti ve iradesiyledir. Ancak ne var ki bu, onların kendilerinden kaynaklanmış ve onlara nisbet edilmiştir.

Kötülerin Cezası

ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ اَسَاۤؤُا السُّوۤاٰى اَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

"Sonra kötülük edenlerin akıbeti en kötü ceza oldu. Çünkü onlar, Allah'ın âyetlerini yalanlamışlardı. Onları eğlenceye alıyorlardı." (Rum, 10).

Bu tıpkı, *"İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzel iyilik vardır"* (Yunus, 16) âyeti gibidir. "اَنْ كَذَّبُوا" ifadesinin takdirinin, "بِاَنْ كَذَّبُوا" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür. Yani, "İşte onların böyle bir netice elde etmeleri, yalanlamaları sebebiyledir" demektir. Bunun manasının, "kötülük eden ve yalanlayanlar..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre âyetteki "كَذَّبُوا" kelimesi, "اَسَاۤؤُا" kelimesinin bir tefsiri olmuş olur. Bu âyette şöyle birkaç incelik bulunmaktadır:

1) Cenâb-ı Hak, iyilikte bulunan ve iyi amel edenler hakkında, "لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى" (Yunus, 26) buyurmuş, kötülük edenler hakkında da, *"Sonra kötülük edenlerin akıbeti en kötü ceza oldu"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında cennetin onlar için ve dolaysız olarak olduğuna işaret için böyle buyurmuştur. Çünkü, el-hüsnâ, cennetin; es-sûâ "السُّوٰى" da, cehennemin adıdır. Binâenaleyh, cennet mü'minler için olup, o doğrudan doğruya onlara verilince ve orada, onlar için daima artan ve fazlalaşan bir şey, nimet bulununca, işte bu da onlar içindir. Çünkü, mülkün aslı, onun meyvesini de gerektirir. O halde cennet, artan ve büyüyen bir şekilde yaratılmış olması itibariyle, iyi davrananlar içindir. Ama kötülük edenlere gelince, es-sûâ, yani cehennem, neticede onların varacakları yerdir.

2) Cenâb-ı Hak, muhsin kullar hakkında bir fazlalıktan (Yunus, 26) bahsetmiş, fakat kötülük yapanlar hakkında böyle bir şeyden bahsetmemiştir. Çünkü bir kötülüğün cezası, yine dengi olan bir kötülüktür.

3) Cenâb-ı Hak, iyilikte bulunan kimseler hakkında, "O doğru söylediği için cennet onundur" dememiş; ona kötülükte bulunanlar hakkında, "o yalanladığı için cehennem onundur" buyurmuştur. Çünkü iyilikte bulunanlara cennetin verilmesi bir lütuftur. Lütufta bulunanın lütfu herhangi bir sebebe bağlı olmazsa, daha tesirli olur. Ama, kötülükte bulunanların,

bir ceza olarak cehenneme atılmaları, adâletin gereğidir. Âdil kimse de, o kimseyi, bir sebebe mebnî olarak cezalandırmazsa, bu adalet olmaz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, onlara azap etmesinin sebebine de yer vermiştir ki, bu onların yalanlamalarını sürdürmeleridir. Ama, verdiği mükâfatın sebebini zikretmemiştir.

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَآئِهِمْ شُفَعٰٓؤُا وَكَانُوا بِشُرَكَآئِهِمْ كَافِرِينَ ﴿١٣﴾

"Allah, ilkin mahlûkunu yaratır. Sonra da onu yeniden iâde eder. Nihâyet hepiniz, ancak O'na döndürüleceksiniz. Kıyametin kopacağı gün günahkârlar, ümitlerini keserek, susacaklardır. Ortaklarından da, kendilerine şefaatçiler olmamıştır. Onlar ortaklarını da inkâr edeceklerdir." (Rum, 11-13)

İlk Yaratan Diriltir

Cenâb-ı Hak, onların varacakları yerin cehennem olacağını belirtip ve bunda da, yeniden yaratacağına dair bir işaret bulununca, bu hususu, delilsiz bir iddia olarak bırakmamış ve bunun akabinde, اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ *"Allah ilkin mahlûkunu yaratır"* buyurmuştur ki bu, "Kim kudret ve irâdesiyle ilkin yaratırsa, yeniden yaratmaktan aciz olmaz. Ancak O'na döndürüleceksiniz" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisine yapılacak o dönüşün ne zaman yapılacağını beyan buyurarak, *"Kıyametin kopacağı gün, günahkârlar, ümitlerini keserek, susacaklardır. Ortaklarından da, kendilerine şefaatçiler olmamıştır. Onlar ortaklarını da inkâr edeceklerdir"* demiştir. Yani, "İşte o günde onların iflâsları ortaya çıkar ve ümitsizlikleri tahakkuk eder" demektir.

İblâs

"el-iblâs" kelimesi, şaşkınlıkla iç içe olan bir ümit kesmedir. Yani, "Kıyamet koptuğu gün, günahkârlar için, iki rahatlığın biri olan ümitsizlik değil, şaşkınlıkla iç içe olan bir ümitsizlik tahakkuk eder" demektir. Bu böyledir, zira bir şeyi bekleyen ve uman kimsenin umması fiyaskoyla sona erince, bu durumda sen bak. Eğer o arzu edilen şey zarurî olmayan bir

şey olursa, onu uman kimse, onu beklemeden ümidini kestiği için rahatlar. Yok eğer bu, onsuz bekâsı mümkün olmayan zarurî bir şey ise, onun kalbî ve gönlü, bunu elde edemediğinden dolayı çatlar. İşte bu tür ümitsizliğe **"iblâs"** denilir.

Şimdi biz, o mücrimin halini ve bu tür ümitsizliğini şöyle bir misâl ile açıklamaya çalışalım: Bu kimsenin hali, bir bahçe içinde bulunup da etrafında oyun ve eğlence alanlarının yer aldığı ve yanında da kendisiyle gururlanıp sevineceği şeyler bulunan bir bahçenin haline benzer. Derken tam o esnada, kendisine doğru bir haberci gelerek, hiç kimsenin reddedemeyeceği, geldiğinde tükrüğünü bile yutma fırsatı vermeyeceği ve kendisine herhangi bir kurtuluş imkânı bırakmayacağı bir düşmanın geleceğini haber verir. Bu durumda onun, bundan kurtulmanın yollarını araması gerekirken, tam o sırada ona bir çocuk, ya da bir deli, "Altında bulunduğun bu ağacın özelliği, altında bulunan kimselerin düşmanlarını def etmesidir" der. O cahil kimse de, o esnada elde ettiği lezzet ve hazları kâmilen elde etme pahasına o ağaca güvenerek, o çocuğun sözünü kabul eder. Derken düşman kendisine gelir ve kendisini çepeçevre kuşatır. O düşmanın ona göstereceği o korkunç hallerin ilki ise, o ağacı kökünden söküp çıkarma olur. Böylece de o kimse, hayretler içinde, ümitsizlikler içinde ve her şeye muhtaç olarak kalakalır! Günahkârın dünyadaki durumu da işte böyledir. Çünkü o, hazlarını tamamen tatmine yönelmiştir. Doğru peygamber ona, Allah'ın kendisini cezalandıracağını ve ona, kendisini perişan edecek bir azâbın geleceğini haber vermiştir. Ama bu arada, şeytan ve kötülükleri alabildiğine emreden nefs-i emmâre, "Putlar demek olan bu kötülükler ve odunlar, senden her türlü kötülüğü men ederler ve sen ölüp de hislerin dumura uğradığında sana şefaatçi olurlar" derler. O da böylece, içinde bulunduğu işle meşgul olur ve azgınlığına devam eder; derken kendisine yürekleri hoplatan o büyük şey, ölüm, kıyamet geliverir ve o kıyametin o kimseye gösterdiği ilk şey de, o putları cehenneme atışı olur. Artık o, bu esnâda, kurtuluş için hiçbir yol bulamaz, bu esnada alabildiğine ümitsizliğe düşer, nerdeyse ümitsizliğin ta kendisi olur (el-İblis). Ki, işte bu hususa Cenâb-ı Hak, "ortaklarından da, kendilerine şefaatçiler olmamıştır. Onlar ortaklarını da inkâr edeceklerdir" ifadesiyle işaret etmiştir. Yani, *"onlar, o putları o gün reddedeceklerdir."*

İyinin Kötüden Ayrılması

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

"Kıyametin kopacağı gün, evet o gün, mü'minlerle kâfirler birbirinden ayrılır. Artık iman edip de sâlih ameller işleyenlere gelince, onlar bir bahçede sürûr içinde olurlar. Ama inkâr edip, âyetlerimizi ve âhiret kavuşmasını yalan sayanlar ise, azapta kalmak üzere, huzura gelmişlerdir." (Rum, 14-16).

Cenâb-ı Hak, o günde olacak diğer bir hususu daha beyan etmiştir. Bu da mü'minlerle kâfirlerin birbirinden ayrılmalarıdır. Nitekim, bir başka âyetinde, *"Bugün ey mücrimler, ayrılın"* (Yâsin, 59) buyurmuştur. Binâenaleyh sanki bu durum, kâfirlerin artık iyice ümitsizliğe düşmelerini müteakip olmuştur. Buna göre kâfirler önce ümitsizliğe düşerler, daha sonra mü'minlerden ayrılırlar. Böylece mü'minler grubu cennetlik, kâfirler grubu da cehennemlik kılınırlar. Allahu Teâlâ buradaki "gün" tabirini tekrar etmiştir. Çünkü kıyametin kopması korkunç bir durumdur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, korkutmayı pekiştirmek için bunu tekrar etmiştir. Kıyametin korkunçluğunu zihinlerde canlı tutmak için, hatipler de hitabelerde hep kıyamet gününden bahsederler.

Allahu Teâlâ, bu ayrılışın nasıl olduğunu beyan ederek, *"Artık iman edip de sâlih ameller işleyenlere gelince, onlar bir bahçede sürûr içinde olurlar."* Yani, "Onlar cennette, her türlü sevinci yaşarlar. *"Ama inkâr edip, âyetlerimizi ve âhiret kavuşmasını yalan sayanlar ise, azapta kalmak üzere, hazır edilmişlerdir"* yani, "Onlar, cehennemden sıvışamazlar. Cehennemin onlara karşı da bir gevşemesi olmaz" buyurmuştur. Nitekim bir başka âyette *"Onlar, her ne zaman ıstıraptan dolayı (cehennemden) çıkmak isteseler, yine içerisine iâde edilirler"* (Hacc, 22) ve *"Bu azap onlardan hafifletilmez"* (Zuhruf, 75) buyurulmuştur.

Tefsir ettiğimiz bu âyetlerle ilgili, birtakım incelikleri ihtivâ eden, birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Bazı İncelikler**

Cenâb-ı Hak, konu aslında mücrimlerle ilgili olmasına rağmen, söze imân edenlerin hâlini anlatarak başlamıştır. Çünkü kâfirin, mü'minin sevap elde ettiğini görerek, daha fazla pişman olması için, kâfire azap verilmezden önce, mü'minlere mükâfatları verilir. Eğer önce kâfir cehenneme girdirilmiş olsaydı, herkesin bu azapta kendisi gibi olduğunu sanırdı. İşte böylece Allahu Teâlâ, kâfirin pişmanlığını ve azabını artırmak için, işe önce mü'minlere mükâfat vermeden başlamıştır.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, mü'minlerin amel-i sâlihlerinden bahsetmiş, ama kâfirlerin kötü amellerini burada zikretmemiştir. Çünkü imanın yanı sıra amel-i sâlih de nazar-ı dikkate alınır. Sırf iman, derecelerin yükselmesini değil, sadece kurtuluş sağlar, halbuki mü'min, o yüksek dereceye imanı ve amel-i sâlih ile birlikte ulaşır. Kâfire gelince o, sırf küfrü sebebiyle, cehennemin en alt tabakasındadır. Binâenaleyeh, şâyet Cenâb-ı Hak, "kâfir olup da kötü amel yapanlar azapta hazır tutulacaklardır" demiş olsaydı, o zaman bu azap, bu iki şeyin kendisinden sudûr ettiği kimse için söz konusu olmuş olurdu. Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hak burada, "Kim iman ederse, kötü amel işlerse" diyerek, bu iki kısım arasında üçüncü bir kısım zikretmemiştir" denilirse, biz deriz ki, bu kimse için, **Mu'tezile**'nin dediği manada olmamak şartıyla, bu iki makam arasında üçüncü bir makam bulunur. Bu kimse, başlangıçta (kötü amelinden dolayı) azâbın içindedir, ama devamlı azap içinde tutulanlardan da değildir. Bu kimse de âhirette, bahçeler ve bağlar içindedir. Ancak ne var ki bu, tamamiyle sevinci tatmış kimselerden değildir. Bütün bunlar va'd hükmüne göredir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, birinci ifadede, nekire olarak, فِي رَوْضَةٍ *"bir bahçe içinde"* buyurmuş, ikinci ifadede ise, ma'rife olarak "فِي الْعَذَابِ" buyurmuştur. Niçin?

Cevap: Bu, o bahçeyi nekire kılmak suretiyle ululamak ve gözde büyütmek içindir. Nitekim Arapçada, لِفُلَانٍ مَالٌ وَجَاهٌ *"Falancanın öylesi bir malı ve makamı var ki!"* denilir. (Buralarda tenvin, ta'zim ifade eder).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak birinci ifadede, fiil sîgasıyla "**yuhberun**" buyurmuş, ama "**muhberûn**" dememiştir... Diğer ifadede isim, isim sîgasıyla, "مُحْضَرُونَ" buyurmuş, fiil sîgasıyla "يَحْضُرُونَ" dememiştir. Çünkü fiil sîgası teceddüd ifade eder, ikisi ise buna delâlet etmez. O halde bu demektir ki, "يُحْبَرُونَ" nın manası, "Onlara anbean, kendisiyle mesrûr olacakları şeyler gelir, yenilir. Ama kafirlere gelince, onlar o azâba girdiler mi, hep orada hazır tutulurlar" şeklindedir.

İbadet Vakitleri

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

"Haydi, akşama girerken, sabaha ererken, Allah'ı tenzih ediniz. Göklerde ve yerde hamd O'nundur. Gündüzün nihâyetinde de, öğle vaktine vardığınız zaman da. Ölüden diriyi, diriden ölüyü O çıkarır. Arzı, ölümünün ardından, O canlandırıyor. İşte siz de, böylece çıkarılacaksınız." (Rum, 17-19).

Cenâb-ı Hak başlangıçta, *"Allah gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ile yaratmıştır"* (Rum, 8) ifadesiyle azametini beyan edip, sonuçta da, aynı şekilde azametini beyan etmiştir ki bu da, kıyamet gününün kopması, insanların iki gruba ayrılması, böylece bazısına, cennetlikler olarak hükmedilip, -ki onlar bunu hak ettiler, ben ne yapayım-; bir kısmının da cehenneme gideceklerine dair hükmedildiği -ki onlar da bunu hak etmişlerdir, ben ne yapayım, benden değil!- zamandır. Cenâb-ı Hak böylece, kendisini her türlü kötülükten tenzîh edilmesini ve her halükârda kendisine hamdedilmesi gerektiğini emrederek, فَسُبْحَانَ اللّٰهِ *"Haydi, Allah'ı tenzih ediniz..."* buyurmuştur. Yani, "Allah'ı, alabildiğince tenzih ve tesbih ediniz..." demektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Tesbîh Kelimesi**

Bu mesele, "**sübhanallâhi**" ifadesinin hem lafzı, hem de manası ile ilgilidir. Lafzına gelince bu "tesbîh etmek" anlamında olan mastarın "فُعْلَان" veznindeki ismidir. Tesbîh etmek işi, "**sübhân**" lafzıyla ifade edilmiş ve bu "**sübhân**" lafzı, tesbîh etmenin alemi kılınmıştır. Manasına gelince, bazı müfessirler, bu ifadeyle namazın kastedilmiş olduğunu ve bunun, "Namaz kılınız" manasında olduğunu ileri sürerek, Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetle beş vakit namaza işaret ettiğini söylemişlerdir. Bazıları da, Cenâb-ı Hakk'ın bununla, kendisini tenzih etmeyi kastettiğini söylemişlerdir ki, buna göre mana, "O'nu noksan sıfatlardan tenzih edip, kemâl sıfatlarıyla tavsif ediniz" şeklinde olur ki, bu, en kuvvetli olan görüştür. Bu görüşü benimsemek daha evlâdır. Çünkü bu mâna, birincisini de içine alır. Zira, emredilen tenzih, kalp ile yapılan tenzihi içine alır ki, bu, kesin inanç demektir. Kesin inancın yanı sıra, lisan ile yapılan tenzihi de içine alır. Ki, bu da güzellikle anmaktır. Ve yine bu, bunların yanı sıra erkân ile yapılan her şeyi de içine alır ki, bu da amel-i sâlihtir. Birincisi, asıl; ikincisi, birincinin; üçüncüsü de ikincinin ürünüdür ve meyvesidir. Çünkü insan, bir şeye inandığında, kalbindekini lisanına aksettirir. O, lisanıyla bunu söylediğinde, onun sözündeki doğruluğu, onun hal ve hareketlerinden anlaşılır. O halde lisan, kalbin tercümanı; uzuvların amelleri de lisanın delil ve bürhanlarıdır. Ancak ne var ki namaz, erkânla yapılan zikri de kalbi ile yapılan kast ve niyeti de kapsar. O halde bu demektir ki namaz, gerçek manada bir tenzihtir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "Beni tenzih ediniz" dediğinde bu, tenzih çeşitlerinden bir çeşit olmuş olur. Mutlak manadaki emirler ise, herhangi bir nev'e tahsis edilemez. Binâenaleyh, bu ifadeyi, tenzih sayılabilecek her şeye hamletmek gerekir. O halde bu demektir ki bu kelime, aynı zamanda, namazı da emreden bir ifade olmuş olur. Hem sonra bizim bu görüşümüz, daha önce geçenlerle de bir münasebet arz etmiş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İman edip de sâlih ameller işleyenlere gelince, onlar bir bahçede sürûr içinde olurlar"* (Rum, 15) buyurarak, en büyük makamın ve en bol ve tam mükâfatın, iman edip sâlih amel işleyenler için olduğunu beyan edince, şöyle demek istemiştir: "Siz bu makamın, iman edip sâlih amel işleyenlere ait olduğunu; imanın, kalp ile yapılan tenzih, lisân ile yapılan tevhit; amel-i sâlihin de, uzuvlarla yapılan bir şey olduğunu; bütün bunların da birer tenzih ve birer hamd (tahmîd) olduğunu bildiğinize göre,

"فَسُبْحَانَ اللهِ" (Fesübhanellah) *"Allah'ı tesbih ediniz"* yani, "Sizleri, o bahçelerdeki huzura götürecek ve havuzların kenarında oturtacak şeyi yapınız."

İKİNCİ MESELE: **Vakitlerin Hikmeti**

Allahu Teâlâ, "tesbîh etme" emrini bazı vakitlere tahsis etmiştir. Çünkü amellerin en üstünü, en devamlı olanıdır.

Fakat meleklerin en faziletlisi ise, devamlı olarak tesbihatta bulunanlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar gece gündüz ara vermeyerek tesbih ediyorlar"* (Enbiya, 20) buyurmuştur. İnsan, yaşadığı müddetçe, bütün vakitlerini tesbihatta geçiremez. Çünkü o aynı zamanda, yemeye, içmeye, yiyecek-içecek ve binecek şeyleri elde etmeye mecburdur. Dolayısıyla Allahu Teâlâ, kul, Allah'ı tesbih ettiği zaman sanki hiç ara vermemiş ve gevşeklik göstermemiş gibi sayılacağı vakitlere işaret etmiştir. Bunlar, evvel, son ve ortadır, yani gündüzün evveli, gündüzün sonu ve gündüzün ortasıdır. Böylece de, gecenin evvelinde ve ortasında da tesbihi emretmiş. Fakat gecenin sonunda tesbihi emretmemiştir. Çünkü gecenin sonunda uyku hâli gâliptir. Dolayısıyla Allahu Teâlâ, kullarına, uyuyarak istirahat etmeleri lütfunda bulunmuştur. Nitekim O, *"Gece uyumanız O'nun âyetlerindendir"* (Rum, 23) buyurmuştur. Binâenaleyh kul, gündüzün evvelinde iki tesbih (rek'at) namaz kıldığında, ki bu sadece iki rek'attır, iki saatini tesbihe vermiş gibi hesap edilir. Öyle vaktinde, dört rek'at namaz (farzı) kıldığında, bu dört saat olarak hesap edilir. Böylece de toplamı altıya ulaşmış olur. O, gündüzün sonunda, yani ikindi vaktinde dört rek'at daha namaz kıldığında, bu da dört saat olarak hesaplanır ve toplam, on saate ulaşmış olur. Akşam ve yatsı (farzlarını) da toplam yedi rek'at olarak kıldığında, bu kimse tam on yedi saatini tesbihe ayırmış gibi olur. Bir günden geriye yedi saat kalır. Bu da, gecenin yarısıyla, üçte ikisi arasında kalan zamandır. Çünkü gecenin son üçte ikisi sekiz saattir, yarısı ise altı saattir. İkisinin ortalaması ise yedidir. İşte insan bu kadar bir müddet uyku uyuyacak olsa, bu çok (yeterli) sayılır. Cenâb-ı Hak bu hususa, *"Gecenin birazından gayrı (saatlerinde) kalk. Gecenin yarısı miktarınca, yahut ondan birazını eksilt. Yahut o yarının üzerine (ilave edip, biraz) artır"* (Müzzemmil, 2-4) âyetleriyle işaret etmiştir. Az bir miktarın o yarıya ilâvesi, bir saattir. Böylece bunlar, uykuya sarf edilmiş yedi saat olur. Uyuyan kimseden ise, (mes'ûliyet) kalemi kaldırılmıştır. Buna göre Allahu Teâlâ şöyle demek istemiştir: "Kulum, mükellef olduğu tüm vakitleri, Bana tesbih için harcamıştır.

Binâenaleyh ey melekler, o kullarım üzerinde, "hasr" (sadece) üslûbuyla, *"Biz seni hamdinle tesbih ederiz ve seni takdis ederiz"* (Bakara, 30) şeklindeki sözünüzle iddia ettiğiniz o üstünlüğünüz kalmamıştır. Aksine insanlar da sizin gibidirler. Öyle ise onların makamı da, sizinki gibi a'la-yı illiyyîn'dedir" demek istemiştir.

Rek'atlardaki Hikmet

Bil ki namazın o vakitlere yerleştirilmiş olmasında, rek'atlarının sayısında, şekillerinin farklı oluşunda üstün hikmetler vardır.

Namazın rek'atlarının bu sayılarda oluşunun hikmeti, daha evvel de geçtiği gibi bu, insanın on yedi saat uyanık olması ve ona on yedi rek'at namazın farz kılınmasıdır. **Ebu Hanife**'nin mezhebine göre, ki, o üç rek'at vitir namazının vacip olduğunu ve bunun takvaya daha uygun olduğunu söylemiştir. Biz deriz ki: Bu, insanın az uyuması gerektiği prensibinden hareketle ulaşılan bir şeydir. Binâenaleyh kişi, gecenin ancak üçte birinde uyur. Bu da Hak Teâlâ'nın, *"Şüphe yok ki Rabbin, senin, gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte biri kadar kıyamda durduğunu biliyor"* (Müzzemmil, 20) âyetinden alınmıştır. Bundan şu anlaşılır: Gecenin üçte ikisinde kıyamda olmak güzeldir ve te'kidli bir müstehaptır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bunun akabinde, *"O, bunu sizin sayamayacağınızı (hesap edemeyeceğinizi) bildiği için, sizi bağışladı. Tevbenizi kabul etti"* (Müzzemmil, 20) buyurmuş ve *"tevbe"* lafzını zikretmiştir. Eğer durum öyle olursa, o zaman insan, yirmi saat uyanık kalmış olur ve yirmi rek'at namazla emredilmiş olur. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelince onun işi, kendisinin de, تَنَامُ عَيْنَايَ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي *"Gözlerim uyur, ama kalbim uyumaz"* buyurduğu gibi, hiç uyumamak olunca, onun için bütün gece, gündüz gibi kabul edilmiştir. Dolayısıyla ilaveten teheccüd ile de emrolunmuştur. Bu hususa Cenâb-ı Allah, *"Gecenin bir kısmında O'na secde et. Gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbih et"* (İnsan, 26) buyurarak işaret etmiştir. Bu, "Gecenin tamamı senin için tesbihata ayrılmıştır" demektir. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s), yirmi dört saatin hepsinde de tespihatta bulunuyor demektir ve böylece de, bir göz kırpacak kadar zaman bile, tesbihte gevşeklik göstermeyenlerden, ara vermeyenlerden olmuş olur.

Namaz Vakitlerinin Hikmeti

Namazın, bu belli vakitlerde oluşunun hikmeti de şudur: Biraz önce de geçtiği gibi, bunda, gündüzün başı, ortası ve sonu nazarı dikkate alınmış

ve böylece de tesbih (namaz) gündüzün başında ve sonunda meşru kılınmış, geceleyin ise, gündüzün başının ve ortasının nazar-ı dikkate alınması gibi, başı ve ortası nazar-ı dikkate alınmıştır. Çünkü öğle vakti, gündüzün yarısında (ortasında), yatsı vakti ise, gecenin yarısında (ortasındadır). Zira biz, nazar-ı dikkate alınan (esas kabul edilen) gecenin, insanın uyanık olduğu miktar olduğunu açıklamıştık. Bu miktar ise (ortalama) beş saattir. Böylece yatsının vakti, bu miktarın ortasında olmuş olur ki, bu da gecenin üçte biridir. **Ebu Hanife** ise, vitir namazının vacip olduğunu kabul edince, ona göre uyku zamanı dört saat, gece uyanıklık zamanı ise sekiz saat olmuş olur. Son yatsının (vitrin) en son vakti ise, nazar-ı dikkate alınacak bu gecenin ortası olsun diye, dördüncü veya beşinci saattir. Bu da tıpkı, öğlenin gündüzün ortasında olması gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in gecenin gündüz gibi, uykusu da uyanıklık gibi olunca, o şöyle demiştir: لَوْلَا اَنْ اَشُقَّ عَلَى اُمَّتِى لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ وَتَأْخِيرِ الْعِشَاءِ اِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ *"Eğer ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim, onlara misvak kullanmalarını* ve *(tıpkı dört saat gündüzün yarısı olduğu gibi, gecenin yarısı da dört saat olsun diye) yatsıyı da gecenin yarısına bırakmalarını emrederdim."*[1] Bunun izahına gelince, bana görünen şudur: Gündüz, zaman olarak on iki saattir. Bu müddet içinde edâ edilen (farz) namazların toplamı ise on rek'attir. Böylece mükellefin üzerinde, gecenin başında edâ edeceği iki rek'at ile, tıpkı gündüzün evvelinin tesbih (namaz) ile başlaması gibi, gecenin başlangıcının da tesbih ile olabilmesi için, gece namazlarından bir rek'at daha edâ etmesi kalır. Gündüzün tesbihatından olarak başlangıçta edâ edilen iki rekat olunca, gecenin başlangıcında da, gece tesbihatından olarak bir rek'at edâ edilmiş olur. Çünkü gündüzün tesbihleri, gecenin tesbihlerinin katlanması gibi uzundur (iki mislidir). Çünkü gündüz edâ edilenlerin toplamı on rek'at, gece edâ edilenler ise beş rek'attir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Sabah - Akşamın Fazileti**

Bu, akşam ve sabah yapılan tesbih ve hamdlerin fazileti hakkındadır. Biz, bunların faziletini hem nakil, hem akıl yönünden izah edeceğiz: Nakle gelince, bana, muttaki, hâfız, âlim, üstad **Abdurrahman b. Abdillah b. Ulvân, Haleb**'de Hz. Peygamber (s.a.s)'den senetle rivâyet ederek, O'nun (a.s), bir sahâbisine şöyle dediğini bana haber verdi: اَتَعْجِزُ عَنْ اَنْ تَأْتِىَ وَقْتَ النَّوْمِ بِاَلْفِ حَسَنَةٍ *"Uyku vaktinde bin hasene yapmaktan aciz mi kalıyorsun?"*

1 **Buhârî,** Mevakît, 25, Savm, 27.

Bunun üzerine o sahâbi durakladı. O zaman Hz. Peygamber (s.a.s), *"Yüz kere " سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَاللهُ أَكْبَرُ" dersen, karşılık sana bin hasene yazılsın"*[2] buyurmuştur. Yine aynı zatın, Hz. Peygamber (s.a.s)'den senetle rivâyet ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kim her farz namazın peşi sıra, on kere "sübhanallah", on kere de "Allahu ekber" derse, cennete girdirilir"* dediğini naklettiğini duydum.

Bu hususun, aklen izahı ise şöyledir: Allahu Teâlâ'nın, fiillerinden olmayan, ayrılmaz sıfatları olduğu gibi, fiilinden olan sâbit sıfatları da vardır:

Allah'ın Kemal Sıfatları

Birincileri, kemal ve cemâl sıfatları olup, bunların aksi, noksanlıktır. Mükellef, Allah'ı, her şeyi bilen bir Zat olduğu için, hiçbir şeyin O'na saklı kalmayacağını anladığında, O'nu cehâlet sıfatından tenzih edip, cehaletin zıddı olan vasıflarla tavsif etmiş olur. Mükellef, O'nu, her şeye kâdir olan bir kudret sahibi olduğu için, hiçbir şeyden âciz olmayan bir Zat olarak tanıdığında O'nu acizlik sıfatından tenzih etmiş olur. Mükellef O'nu, her şeyin irade edicisi olduğu için, O'nun mülkünde ancak dilediği şeylerin meydana gelebileceği bir Zat olarak tanıdığında, O'nu bu şekilde tavsif etmiş ve zıddı olan her türlü noksanlıktan tenzih etmiş olur. Mükellefe, ezelî ve ebedî olduğu için O'nun yok olmayacağı hakikati zâhir olduğunda, mükellef yine O'nu tenzih etmiş olur. Mükellefçe, O'nun kadîm olduğu bilindiği için, varlığından önce yokluğu bulunmayan bir Zat olduğu anlaşılınca, yine o, O'nu tenzih etmiş olur. Vâcibü'l-vücûd olup, mekan ve yönlerden berî olduğu için, mükellefçe O'nun araz veya cisim veya mekanlı bir varlık olamayacağı anlaşılınca, mükellef yine O'nu tenzih etmiş olur. Fakat Allahu Teâlâ'nın selbî ve izâfî sıfatlarını, hiç kimse sayıp dökemez. Bir kimse bu işle uğraşsa, ömrü bu yolda bitse bile, o bunun künhünü idrak edemez, sonuna ulaşamaz. Binâenaleyh bir kimse, O'nun, her türlü noksanlıktan münezzeh olması konusunda, şuurlu olarak, Cenâb-ı Hakk'ı kalbinde hissederek, huzur-u kalp ile, "Sübhânellah (Allah münezzehtir)" dediğinde, işte bu kısa tesbihi yaptığında, bu, onun bu işi ayrıntılı bir tarzda yapmasının yerine geçer. Fakat bir kimse tek başına, Allah'ın münezzeh olduğu konuların her birinde tek tek böyle bir tesbihte bulunmak istese, ömürlerin yetmeyeceği bir işe yeltenmiş olacağında şüphe yoktur. Demek ki, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Bu kulum, ömrü boyunca, hayatta

2 **Müsned,** 1/180, 185.

kaldığı süre, Bana tesbihatta bulunmakla meşgul oldu. Ben, onu her türlü günahtan temizlemek, ona kerâmet (şeref) elbiselerini giydirmek ve sonsuz olarak ikâmet edilecek yurtta misafir ederek karşılık vereceğim. Kulumun beni gündüzün başında, sonunda ve ortasında tenzih etmesi gibi, ben de, ömrünün başında, yani dünyasında, ömrünün sonunda, yani âhiretinde ve ömrünün ortasında yani haşr zamanına kadar onu kuşatan kabir içinde iken, onu her şeyden temizler ve korurum ve ben ona yeterim."

Allah'ın Fiilleri

İkincilerine, yani Allah'ın fiil sıfatlarına gelince; insan, Allah'ın gökleri yaratmasına baktığında, göklerin bir nimet ve ikram olduğunu anlar ve "Elhamdülillah" der. Yine insan, güneşin battığını görünce, bunun da bir nimet ve ikram olduğunu anlar, "Elhamdülillah" der. Ay, yıldızlar, yeryüzü ve bitkilerin durumu da böyledir. Dolayısıyla kul bunları gördükçe, yine "Elhamdülillah" der. Fakat insan böyle ayrı ayrı her şeye bakıp böyle hamdedecek olsa, ömrü buna yetmez. Ama Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayıp bitiremezsiniz"* (Nahl, 18) buyurduğu gibi, sayısız bütün o nimetleri insan zihninde toptan düşünüp hepsine birden, "Elhamdülillah" dese, yapacağı böyle toptan bir hamd, onların hepsine mufassal olarak yapılacak hamdin yerine geçer. İşte bu noktada Allahu Teâlâ şöyle buyurur: "Kulum ömrünü bana hamdetmekle geçirdi. Ben, bana şükredene fazlasını va'dettim. Dolayısıyla onun bana tesbihine karşı, "hüsnâ" (en güzel mükâfat olan cennet) vardır. Bana hamdine karşı da, bundan daha fazlası vardır."

Sonra insan, Allah'ın sıfatlarına daldığında, bazen aklı O'nu, nimetleri üzerinde düşündükten sonra, Zatı hususunda da düşünmeye çağırır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın hakikatine dâir, aklına gelen her hususta kula yakışan, "Allah aklıma gelen şekillerden ve hallerden daha büyük ve daha yücedir" demesidir. Çünkü idrâk edilenlerin ve idrak yönlerinin bir sınırı yoktur. Dolayısıyla bir kimse, ayrıntılı bir şekilde, "Allah şu şu yönlerden, benim idrak ettiğim, bütün bu şeylerden daha yücedir, daha büyüktür" deyip dursa, ömrü biter, fakat Allah'ı idrâk ettiğini sandığı şekil ve yönlerin sonu gelmez. Binâenaleyh bir kimse, içinden gelerek, "Allah aklımın kudreti ve idrâkimin takâtı ile tasavvur edebileceğim her şeyden daha büyüktür" dese, irfan deryasına dalmış olur. Bu hususa "Kişinin idrâki idrâk etmekten âciz olduğunu bilmesi idraktir" sözüyle işaret edilmiştir. Binâenaleyh aklı başında bir kimsenin, *"Sübhanallah, Elhamdülillah,*

Allahu ekber" şeklindeki sözleri, işte bu manaları ifade eder. Fakat bu sözün, nazar-ı dikkate alınarak (şuurla) söylenmesi şarttır. Bu da, onun kişinin dilinin ucuyla söylediği değil de, kalbinin derinliklerinden kopup gelen bir söz olmasıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "عَشِيًّا" ifadesi, "حِينَ" ifadesine atıftır, yani, "Allah'ı akşam, sabah ve yatsıda tesbih ediniz" demektir. وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerde ve yerde hamd O'nundur"* cümlesi, ma'tûf ile ma'tûfun ileyh arasındaki bir cümle-i i'tirâziyyedir. Burada şöyle bir incelik vardır: Allahu Teâlâ kullarına, kendisini tesbih etmelerini emredince, sanki kullarına, yaptıkları tesbihatın Allah'a yönelik bir menfaatten ötürü değil, kendi menfaatlerinden ötürü olduğunu, dolayısıyla tesbihatta bulunduklarında, Allah'a hamd etmeleri gerektiğini beyan etmiştir ki bu, tıpkı *"Müslüman olduklarını senin başına kakıyorlar. De ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Bilakis sizi imana muvaffak ettiği için Allah size minnet eder"* (Hucurât, 17) âyeti gibidir.

BEŞİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ burada, akşamı sabahtan önce zikretmiş, *"O'nu, sabah akşam tesbih edin" (Ahzab,* 42) âyetinde ise, sonra zikretmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ bu surede, *"Allah önce mahlukatı yaratır. Sonra onu yeniden diriltir..."* (Rum, 11) ifadesinden başlayıp, *"Onlar azapta hazır tutulmuşlardır"* (Rum, 16) ifadesine kadar, haşirden ve ba's (diriliş)ten bahsetmiştir. Cenâb-ı Hak yine bu âyette ise, *"İşte siz de böyle çıkarılacaksınız"* (Rum, 19) buyurarak, haşri ve dirilişi sonraya bırakmıştır. "Akşamı" da sonra zikretmiştir. Böylece âhireti hatırlasınlar diye, haşrı ve neşri sonra zikretmiştir.

ALTINCI MESELE

Âyetteki, ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarma işinin, kendinden önceki ifadelerle münasebeti şöyledir: Allah insanı, sabahleyin ölüme benzemekten, ki bu uyku halidir, varlığa yani uyanıklık haline benzeme haline çıkarmıştır. Akşam vaktinde de insanı, uyanıklık halinden, uyku haline çıkarır (geçirir). Müfessirler âyetteki, *"Diriden ölüyü çıkarıyor"* ifadesinin ne demek olduğunda ihtilaf etmişler ve ekserisi buna "Meselâ Allah, tavuğu, yumurtadan; yumurtayı, tavuktan; hayvanı (canlıyı) nutfeden; nutfeyi canlıdan çıkarır" manasını verirken, bazıları "Allah, mü'minden kâfir, kâfirden mü'min (evlat) çıkarır" manasını vermişlerdir. Bunun manasının,

"Allah uyuyandan, uyanık; uyanıktan da uyuyan çıkarır" şeklinde olması da mümkündür. Bu, teşbih için böyle zikredilmiş olur, yani ölüyü diriltmek ve diriyi öldürmek, Allah'a göre, tıpkı uyuyanı uyandırmak ve uyanık olanı da uyutmak gibidir.

DahasonraCenâb-ı Hak وَيُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ *"Arzı, ölümünün ardından O canlandırıyor. İşte siz de böylece çıkarılacaksınız"* buyurmuştur ki bu ifadede şöyle ince bir mana vardır. İnsanın, ölümü ile, canlılığı sona erer. Fakat onun nefs-i nâtıkası (ruhu) ise, sona ermez, ondan ayrılır ve yaşamaya devam eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah yolunda öldürülenleri, ölüler sanmayın"* (Âl-i İmran, 169) buyurmuştur. Canlılar ise, uyur, hareket eder ve duyarlıdırlar. Uyuyan hareket etmez ve idrâk edemez. Ölü toprakta da yine bir nemâ yoktur. Sonra uyuyan kimse, uyanmasıyla hareketlenir ve idrâk eder hale gelir. Ölü toprak ise, ölümünden sonra bitkileri sebebiyle büyümeye, kabarmaya başlar. Dolayısıyla sakin ve hareketsiz bu toprağı harekete geçirmek, kabartmaya başlamak nasıl Allah'a kolay ise, ölüyü diriltmek de O'na böylesine kolaydır. Cenâb-ı Allah işte bu hususa *"İşte siz de böylece çıkarılacaksınız"* buyurarak işaret etmiştir.

Aslı Toprak Olan İnsan

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَآ اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾

"Sizi bir topraktan yaratmış olması da O'nun âyetlerindendir. Sonra siz, her tarafa yayılan bir beşer oldunuz" (Rum, 20).

Allahu Teâlâ, kendisinin noksan şeylerden tenzih ve takdis edilmesini emredip, her şeyin yaratılmasından dolayı olan hamdin kendisine ait oluşundan bahsedip, *"Haydi Allah'ı tenzih ediniz"* emrinden başlayıp, *"İşte siz de böylece çıkarılacaksınız"* ifadesine kadar olan âyetleriyle, öldürmeye ve diriltmeye kendisinin kâdir olduğunu beyan buyurunca, işte bu hususa dair, apaçık delilleri ve âşikâr mu'cizeleri zikretmiştir. İnsanı topraktan yaratması da bunlardandır. Bunu şu şekilde izah edebiliriz:

Toprakla Hayatın İlgisizliği

Canlı olmaktan derece bakımından en uzak olan şey topraktır. Çünkü toprak, oluşumu bakımından kuru ve soğuktur. Hayat ise, sıcaklık ve rutûbet iledir. Yine toprak, rengi bakımından bulanıktır. Ruh (can) ise, nurlu ve parlaktır. Toprak, fiili bakımından ağırdır. Hayat kendileri ile olan ruhlar ise hafiftir. Sükûnet (hareketsizlik) bakımından toprak, hareketten uzaktır, canlılar ise sağa sola; geriye, ileriye; yukarıya aşağıya hareket ederler. Velhasıl toprak, diğer cisimlere nazaran, hayatı kabulden en uzak olan bir şeydir. Çünkü unsurlar (elementler), mürekkebâttan (birleşik varlıklardan) en uzak şeylerdir. Çünkü bir terkiple meydana gelen şey, derece bakımından canlılara en yakın olandır. Unsurların (ansır-ı erbaa) canlı olmaya en uzağı topraktır. Çünkü suda saflık, rutubet ve hareket vardır. Bütün bunlar, ruhların karakterlerindendir. Ateş ise, hayatiyete en yakın olandır. Çünkü ateş, hararet-i gariza gibidir; olgunlaşır, bir araya gelir ve ayrılır. Mürekkep varlıkların birinci derecede bulunanları madenlerdir. Çünkü madenler, bir karışımdır. Madenlerin de birtakım dereceleri vardır ve en ileri derecede altın bulunur. Bu da, bitkilerin derecelerinin en yakınına yakındır. Bitkilerin en yakın derecede olanı ise, yerde biten ama, yerin üstüne çıkıp yükselmeyen bitkilerdir. Mürekkeplerin ikinci derecesi bitkilerdir. Bunların en ileri mertebede olanlar, yani büyüyebilen, tıpkı yumurtanın tavuktan, tavuğun yumurtadan çıkması gibi, meyveleri ağaçtan alınabilen, taneli ağaçlar da, canlıların, hayvanların en yakın mertebesine yakındır. Hayvanların en yakın mertebesi ise, akıcı kanları bulunmayan, bitkiler gibi açık ve belli bir menfaat sebebi olmayan haşarattır. Bundan sonra canlılar gelir. Bunların en üst mertebesi, insanın mertebesine yakın olanlardır. Çünkü en'âm (davar, sığır ve develer), özellikle bunlardan at, taşıyan, nakliye yapan, oraya buraya koşan insanlara benzer. Bundan sonra insanlar gelir. İnsanların en üst mertebesi ise, Allah'ı tesbih eden, O'na hamdeden melekler mertebesine yakındır. O halde hayata en uzak olan bir varlıktan hayat sahibi (canlı) varlığı yaratan Allah, elbette en yüksek mertebededir. O, acziyetten ve cehâletten münezzehtir. Hayatı lütfettiği için hamd O'na âittir. En kâmil kudret ve en nüfuzlu irâde O'nundur. Binâenaleyh doğrudan yani ilk yaratmanın da, sonradan yaratmanın da yani dirilişin de O'ndan sâdır olması (mümkündür).

Âyette şöyle iki incelik vardır:

1) Âyetteki "إِذَا" (Bir de bakarsınız ki sizler...) edatı, mufâcee (ansızın oluş) ifade etmek içindir. Nitekim Arapçada, خَرَجْتُ فَإِذَا أَسَدٌ بِالْبَابِ "Çıktım. Bir de ne göreyim: Kapıda bir aslan var" denilir. Binâenaleyh bu kelime, Hak Teâlâ'nın insanı, bir "ol" emri ile topraktan yarattığına işarettir. Böylece insanın, önce maden, sonra bitki, sonra canlı (hayvan), daha sonra bir insan olmasına bir işaret vardır. Bu ise, şöyle bir hükmî meselenin olduğuna işarettir: Allahu Teâlâ insanı önce hayvan olarak yaratıp, sonra insan haline getirdiğine değil de, doğrudan doğruya insan olarak yaratıp, canlı olan ve uyuyan gibi vasıflara sahip bir halde yaratıldığına dikkat çekmektedir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, türleri yaratmıştır ki ilk kastedilen budur. Daha sonra da o türler içerisinde, o ilk irade ile cinsleri yaratmıştır. Böylece en son mertebeyi, kendisinden en uzak olan şeyden olarak, yukarıda bahsettiğimiz mertebelerden, birinden diğerine geçirmeksizin, direkt en son olarak yaratmıştır.

2) Âyetteki *"beşer"* kelimesi, "idrâk edici kuvve"ye işarettir. Çünkü insan, hareketli olduğu için beşer olmamıştır. Çünkü diğer canlılar da böyle hareket etmektedir. Âyetteki, *"Her tarafa yayılıyorsunuz"* işareti de, hareket kuvvetine işarettir. Bu iki kuvvetin de topraktan elde edilmiş olması, hayret uyandıran bir haldir. Meselâ idrâkin topraktan oluşunun hayreti mucib olması, toprağın kesîf ve cansız olmasından ötürüdür. Hareketin topraktan oluşunun enteresanlığına gelince, bu da toprağın ağır, hareketsiz ve sönük oluşundan ötürüdür. O halde âyetteki, *"Her tarafa yayılan..."* ifadesi, bu enteresanlığın, sadece insanın topraktan yaratılmasında değil, -insanın yaratılışındaki harika bir tarafa- hareketsiz topraktan, her tarafa yayılan (hareket) eden bu canlıların yaratılmasına râci olduğuna işarettir.

Bu âyetle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Topraktan Yaratılmanın Manası**

Allahu Teâlâ, **Hz. Adem** (a.s)'i topraktan, bizi de **Adem** (a.s)'den yaratmıştır. Öyle ise niçin bu âyette, *"Sizi bir topraktan yarattı"* buyurmuştur? Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Bundan murat, "sizin aslınızı (kökünüzü) topraktan yarattı" manasıdır.

b) Şöyle de denebilir: Her insan aslında topraktan yaratılmıştır. **Hz. Adem** (a.s)'in topraktan yaratılışı meselesi bellidir. Bize gelince, biz nutfeden (meniden); nutfeyi ise, bil-kuvve (dolayısıyla) uzuvların bir parçası demek olan uygun gıdalardan yaratmıştır. Gıda ise, ya hayvanların etlerinden,

sütlerinden, yağlarından, yahut da bitkilerdendir. Hayvanların gıdası da bitkilerdir. Bitkiler de topraktandır. Çünkü tane (tohum), buğdaydan, çekirdek de meyvedendir. Çekirdek ancak toprak sayesinde ağaç olur ve bitkilerin gıda haline gelebilmesi için, o ağaca sıvı olan birtakım cüzler katılır (verilir).

İKİNCİ MESELE: **Yaratılıştaki Farklı Maddeler**

Allahu Teâlâ, bir başka yerde, *"Allah, sudan bir beşer yarattı"* (Furkan, 34) ve *"Değersiz bir sudan"* (Mürselat, 20) buyurmuştur. Burada ise, "topraktan" demiştir. O halde bu üç ifade nasıl bağdaştırılabilir? Biz deriz ki: Bu hususdaki birinci cevaba, "Aslınız olan babanız **Adem** (a.s)'i topraktan yarattı" şeklindeki cevaba göre, böyle bir soru söz konusu olmaz. Çünkü bundan **Hz. Adem** (a.s) kastedilmiştir. İkinci cevaba (manaya) göre ise şöyle denilir: Cenâb-ı Hak burada, insanın ilk aslından, orada ise ikinci aslından bahsetmiştir. Çünkü gıda olan o toprak, sıvı haline gelir ki bu menidir. Daha sonra da, Allah'ın o meniden yaratması ile, insan meydana gelir.

Yahut şöyle diyebiliriz: İnsanın belli iki aslı vardır. Birisi su, diğeri topraktır. Çünkü toprak da ancak su sayesinde bitirir. O halde insanın temel gıdası demek olan bitkide, hem toprak hem su vardır. Binâenaleyh eğer toprak asıl olur, su da onun ufalanan bütün parçaları için düşünülürse, durum böyle olur. Yok eğer su asıl, toprak akıp giden bu rutûbetin parçalarını tutan şey olarak kabul edilirse, yine durum aynı olur.

Eğer birisi, "Allahu Teâlâ her şeyi bilir. O halde O, aslın bu ikisinden hangisi olduğunu da bilir. Bize göre bu iş, o da olabilir, bu da olabilir şeklindedir. Binâenaleyh eğer asıl toprak ise, Cenâb-ı Hak niçin, "sudan" demiştir. Yok eğer asıl olan "su" ise, Cenâb-ı Hak niçin, "Sizi topraktan yarattı" demiştir. Yok eğer toprak da su da asıl ise, Allahu Teâlâ niçin, "Sizi o iki şeyden yarattı" dememiştir? Biz deriz ki, burada şöyle bir incelik var: Toprağın da, suyun da asıl olmaları, zatları gereği değildir. Aksine bu, Allahu Teâlâ'nın kudreti yanında, ilk önce insanı yaratacağı şeyi yaratıp, sonra onu yok edip, sonra ondan toprak meydana getirip, sonra onu süzüp, ondan suyu meydana getirmesi mümkündür. Fakat hikmet-i ilahiyye, kâmilin noksan olana bir sebep kılınmasını değil de, noksan olanın kâmile bir yol ve sebep olmasını gerektirmiştir. Bundan dolayı da Hak Teâlâ önce toprağı ve suyu yaratmış ve bu ikisini, kendilerinden daha mükemmel, hatta her mahluktan daha mükemmel insanın aslı kılmıştır. Eğer toprak ise

suyun asıl olmaları, kendilerinden kaynaklanan zâtî bir husus olmaz, aksine bir yapanın-yaratanın, bazen toprağı, bazen de suyu asıl kılmasıyla olmuş olursa, bu işin O'nun irâde ve tercihiyle olduğu anlaşılır. Binâenaleyh o isterse bunu, isterse şunu, isterse her ikisini asıl kılabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Filozoflar şöyle demişlerdir: "İnsan, anasır-ı erbaadan, yani toprak, su, hava ve ateşten meydana gelmiştir. Ondaki toprak, sebatı için, su, bu sebatı sağlamak içindir. Çünkü toprak çabucak dağılır. Hava da başlı başına bir şey olduğu için, tıpkı hava ile kâim olan, şişirilmiş bir tulum gibidir. Şâyet o tulum şişmemiş olsaydı, onda bir istiklâliyyet ve ayakta durma söz konusu olmazdı. Ateş ise, bu şeyler arasındaki kaynaşmayı ve uyumu sağlar." Dolayısıyla bu ya doğrudur, ya değildir. Eğer doğru ise, Cenâb-ı Hak, daha nasıl, insanda mevcut olan dört asıldan, sadece ikisini nazar-ı dikkate almış, başka âyetlerde, "sizi havadan ve ateşten yaratmıştır" dememiştir?

Cevap: Biz diyoruz ki onların bu görüşlerinin, şeriat açısından bir bozukluğu söz konusu değildir. Bizim onlarla münakaşamızın sebebi, bunun tabiat icabı olduğunu söylemeleridir. Fakat onlar, "Allah hikmeti gereği, insanı bu asıllardan yaratmıştır" deseler, onlarla münakaşa etmeyiz. Âyetlere gelince, diyoruz ki: Sizin ileri sürdüğünüz bu şey, âyetlere ters değildir: Çünkü sizin müstakil olarak kabul ettiğiniz hava ile ateş, kaynaştırma içindir. Binâenaleyh bunlar, suyun toprakla karışımından sonra söz konusudurlar. Dolayısıyla var olan ilk asıl, ancak ilk ikisidir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, yaratılışta özellikle o ikisinden bahsetmiştir. Bir de genel olarak anasır-ı erbaadan görülebilenler de, toprak ile sudur. İşte bu ikisinin, insanda bulunduğu herkesçe bilinir. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, görülen ve hissedilebilenleri zikretmiştir.

Eşlerin Yaratılması

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُوْنَ ﴿٢١﴾

"Size nefislerinizden, kendilerine ısınmanız için, zevceler yaratmış olması, aranızda bir sevgi ve şefkat yapması da O'nun

âyetlerindendir. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir topluluk için elbette ibretler vardır." (Rum, 21).

Cenâb-ı Hak, insanı yarattığını beyan edince, insanı yaratıp ve o insan da, senelerce uzun süre kalan varlıklardan olmayınca, onun türünü de, şahıslar ile sürdürdüğünü, onu birbirlerinden üreyecek şekilde var ettiğini; birisinin yokluğu, ma'mûr olan şeyde onarılmaz bir gedik meydana getirmesin diye, baba öldüğünde, yerine oğlunun geçtiğini bildirmek suretiyle beyan etmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "خَلَقَ لَكُمْ" ifadesi, kadınlarının yaratılışının, tıpkı diğer canlılar, bitkiler vb. faydalı şeylerin yaratılması gibi aynı amaçla olduğuna dair bir delil olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Yerde bulunan şeylerin tamamını sizin için yarattı"* (Bakara, 29) ifadesi gibidir. Bu ise, o kadınların ibadet ve mükellef tutulmak için yaratılmış olmamalarını gerektirir...

Cevap: kadınların yaratılması bize olan nimetler zincirindendir. Binâenaleyh bu, onların bizim için yaratılmış olmaları ve mükellef tutulmalarının, bizim mükellef tutulmamız tarzında olmadığını; bize olan nimeti tamamlamak için olduğunu belirtmek içindir. Bu, nakil, hüküm ve mana bakımından böyledir. Nakle gelince bu, bu ve diğerleridir. Hükme gelince şöyledir Kadın, erkeğin mükellef tutulduğu gibi, pek çok şeyle mükellef tutulmamıştır. Manaya gelince, kadın, zayıf yaratılışlıdır, naziktir, incedir. Bu yönüyle, çocuğa benzer. Çocuk ise, mükellef tutulmaz. Binâenaleyh, uygun olan, kadının, mükellefiyete ehil olmamasıdır. Fakat, onlar mükellef tutulmadıkları müddetçe, Allah'ın biz erkeklere olan nimeti tamamlanmış olmazdı. Zira azap müeyyidesi sayesinde kadın korkar, böylece kocasına itaat eder ve haramlardan sakınır. Aksi halde, fesat zuhûr ederdi.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, مِنْ اَنْفُسِكُمْ *"nefislerinizden"* buyurmuştur. Bazıları, bu ifadeyle, **Hz. Havva'nın, Hz. Adem** (a.s)'in maddesinden yaratıldığının kastedildiğini ileri sürmüşlerse de, sahih olan, bu ifadeyle kastedilen mananın, "cinsinizden" şeklinde olduğudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki size, sizden (enfusikum) olan bir peygamber gelmiştir"* (Tevbe, 128) buyurmuştur. Mananın böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendilerine ısınmanız için"* buyurmuş olması da delâlet etmektedir. Yani, "Farklı iki cins canlıdan biri

diğerinde sükûnet bulmaz... Nefsi, onunla huzur bulmaz ve kalbi de ona meyletmez..." demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ailedeki Sevgi ve Şefkat**

Arapçada, "سَكَنَ اِلَى" ifadesi, kalben sükûnet bulma; "سَكَنَ عِنْدَهُ" ifadesi de, maddi anlamda sükûn için kullanılır. Çünkü "**ında**" kelimesi mekân zarfıdır. Mekân zarflığı ise, maddeler için söz konusudur. "**İllâ**" ise, bir şeyin sonu, netice için kullanılır. Bu ise, kalbe ait bir durumdur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً *"Aranızda bir sevgi ve şefkat yaratması da"* buyurmuştur. Bu hususta, şu görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın *"(Bu), kulu Zekeriyyâ'ya Rabbi'nin rahmetini anışıdır"* (Meryem, 2) ifadesine tutunarak, "Cinsî münâsebette bulunmak suretiyle sevgiyi; çocuk vasıtasıyla da şefkati yaratmıştır" manasını verirken; bazıları, "Tarafların kendi ihtiyaç halleri muhabbet; eşinin kendisine olan ihtiyaç hali ise rahmettir" demişlerdir. Çünkü insan meselâ, çocuğunu sever. Ama, düşmanını, alabildiğine açlık ve bir ıstırap içinde görürse, çocuğundan alır ve bununla, o kimsenin durumunu düzeltir. Bu, muhabbetten kaynaklanan bir şey olmayıp, tam aksine şefkat duygusundan dolayıdır. Şöyle de denebilir: Cenâb-ı Hak daha önce şu iki şeyden bahsetmiştir:

1) Eşin, kendi cinsinden olması...

2) Aynı cinsten olmanın verdiği netice ki, bu da, tarafların birbirlerinde sükûn bulmalarıdır. O halde cins birliği, sükûnu doğurur. Allah, bu noktada da şu iki şeyden bahsetmiştir: Sükûn, diğerine ulaşmayı sağlar. O halde bu demektir ki, meydana gelen ilk şey, sevgidir. Daha sonraysa bu sevgi, insanı rahmet duygusuna ulaştırır. İşte bundan dolayı, kadın bazen, yaşlılığı veya hastalığı sebebiyle, şehvet mahalli olmaktan çıkar. Ama, zevciyyet vazifesi bu şefkat sayesinde sürüp gider. Aksi de böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّ فِى ذٰلِكَ *"Şüphe yok ki bunda"* ifadesinde kastedilen mananın, "Eşlerin yaratılmasında âyetler vardır..." şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, "Onlar arasına sevgi yerleştirilmesinde âyetler bulunmaktadır" şeklinde olması da muhtemeldir. Birincisine gelince, bu hususta mutlaka düşünmek gerekir. Çünkü insanın, ana babadan yaratılması, düşünen bir kimse için, velev ki çocuğun annesinin karnından çıkması hususunda olsun, kudretin mükemmelliğine, iradenin geçerliliğine ve ilmin şümûlüne bir delil bulunmaktadır. Çünkü, bundan daha aşağı bir hal, durum bile,

şâyet Allah'tan başkası tarafından olmuş olsaydı, hem annenin, hem de çocuğun ölümüne yol açardı. Çünkü o çocuk, şâyet Allah'ın yardımı olmaksızın, o daracık yerden çekilip çıkarılmak istense, elbette ölür.

İkincisine gelince, bu da böyledir. Çünkü insan, iki yakın arasında duyduğu merhamet ve şefkati, akrabalarda bulup hissedemez. Bu, sırf şehvetle olan bir şey değildir. Çünkü şehvet sona erer, ama acıma hissi devam eder. O halde bu demektir ki, bu Allah'tandır. Şâyet karı-koca arasında sadece şehvet ve onu iptal eden ve çokça vuku bulan gazap duygusu bulunmuş olsaydı, -ki zaten şehvet bizatihî devam etmeyen bir şeydir- o zaman o ikisi arasında, her an bir talâk meydana gelirdi. O halde insanın, sayesinde hareminin hariminden kötülükleri defettiği o rahmet, Allah katındadır; bu ise, ancak tefekkürle bilinen bir hususdur.

Dillerin, Renklerin Farklılığı

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ خَلْقُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ اِنَّ فِىْ ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِّلْعَالِمِيْنَ ﴿٢٢﴾

"O gökleri, o yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin birbirine uymaması da onun âyetlerindendir. Bunlarda âlimler için elbette ibretler vardır" (Rum, 22).

Cenâb-ı Hak, enfüsî delilleri beyan edince, afakî delilleri peşinden getirmiştir ki, bunların en aşikâr olanı da, göklerin ve yerin yaratılmasıdır. Çünkü bazı kâfirler, mürekkep varlıklardan olan beşer vs.'in yaratılması hususunda, bunun, "dört unsurdaki" keyfiyetlerden; semâvatta olan hareketlerden ve onlardaki münasebet ve alâkalardan kaynaklandığını söylemektedirler. Binâenaleyh onlara, "Gök ve yerin yaratılışında, dört unsurun birbiriyle imtizâcı ve yıldızların birbiriyle olan alâkasının bir etkisi yoktur" denildiğinde, o zaman onların mutlaka, bunun, Allah'ın iradesi ve kudretiyle meydana geldiğini söylemeleri gerekir.

Cenâb-ı Hak, enfüsî ve afakî delillere işâret edince, insanların sıfatlarından olan şeyi de, insanların renkleri arasındaki farklılığı zikretmek suretiyle dile getirmiştir. Çünkü onlardan hiçbiri, sayılarının çok, cemaatlerinin

ve miktarlarının hacminin küçük olmasına rağmen, birbirlerine benzemezler. Ama göklere gelince, büyük olmalarına ve sayılarının az olmasına rağmen şekilce birbirlerine benzerler. Lisanların farklı oluşuna gelince, meselâ Arap ırkına mensup iki kimse, kardeştirler. Bunlar aynı lehçe ile konuştuklarında, biri diğerini tanır. Öyle ki, bunların gözleri kapalı olsa ve birbirlerini görmeseler bile, yine her biri, "Bu falancanın..., bu da diğer falancanın sesidir" der. Ki bunda, çok yüce bir hikmet bulunur. Çünkü insan, düşman kendisine ulaşmazdan önce sakınabilmesi ve zaman geçirmeksizin dostuna yönelebilmesi için, hak sahibini, hak sahibi olmayandan, dostunu da düşmanından ayırt edip tanıyabilmesi için, şahısları birbirinden tefrik etmek zorundadır. Bu bazen, göz ile olur. İşte böylece Allah, insanların şekillerini farklı farklı yaratmıştır. Bazen de kulak ile olur; dolayısıyla da Cenâb-ı Hak, insanların seslerini farklı farklı yaratmıştır. Tutma, koklama ve tatma ise, düşmanı ve dostu tanıma hususunda bir şey ifade etmezler. Dolayısıyla, bunlarla bir temyiz ve ayırt etme söz konusu olamaz.

Bazı kimseler ise, âyetin bu ifadesiyle, Arapça, Farsça, Rumca vb. dillerin farklılığının kastedildiğini söylemişlerse de, birincisi daha doğrudur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ *"Âlimler için ibretler..."* buyurmuştur. Göklerin yerin yaratılması, tabiatçıların ileri sürdüğü uzak ihtimallere muhtemel olmayıp, insanların renklerinin ve seslerinin farklı farklı oluşu da böyle olunca, bu hususta bilginin umumî oluşundan dolayı *"Âlimler için ibretler..."* buyurmuştur.

Uyku da Bir Delildir

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَآؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾

"Gece gündüz uyumanız ve O'nun lütfundan aramanız da yine O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz ki bunda da, kulak verecek bir topluluk için, mutlak ibretler vardır." (Rum, 23).

Cenâb-ı Hak, kaçınılmaz olan bazı arızî halleri zikredince, -ki bu, farklı farklı oluş halidir- bundan sonra, ayrılabilir olan arızî halleri zikretmiştir.

Geceleyin uyumak ve rızık talep etmek için gündüzleyin hareket etmek, bunlar cümlesindendir. Cenâb-ı Hak, zorunlu hallerden iki şey, ayrılabilir hallerden de iki şey zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Gece gündüz uyumanız"* kavli ile, "Geceleyin ve gündüzleyin uyuma, yani kaylûle yapma" manasının kastedildiği söylenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "وَابْتِغَاؤُكُمْ" buyurmuştur. Yani, "Her ikisinde... aramanız" demektir. Çünkü insan çoğu kez, geceleyin de kazanç elde eder. Bunun, "Geceleyin uyumanız ve gündüzleyin de rızık talep etmeniz" manasında olduğu, böylece Cenâb-ı Hakk'ın, ifadede bir leff-i neşri gayr-i müretteb yaptığı da söylenmiştir. (Yani, "وَابْتِغَاؤُكُمْ بِالنَّهَارِ" şeklindedir). Diğer âyetler de buna delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gösterici gündüz âyetini getirdik. Ta ki, Rabbinizden bir lütf-u inâyet arayasınız"* (İsrâ, 12) ve *"Geceyi bir örtü ve gündüzü bir geçim vasıtası kıldık"* (Nebe', 10-11) âyetleri bunlar cümlesindendir. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: "Uyumanız ve gece gündüz O'nun rızkından talep etmeniz, Allah'ın âyetlerindendir." Cenâb-ı Hak "talep etme" ifadesini sona bırakmış ve kulun rızkı, kendi kazanç ve maharetinden bilmeyip, aksine her şeyi Allah'ın lütfundan bilmesi gerektiğine bir işâret olsun diye, onu lafız bakımından lütuf fiiline bitiştirmiştir. İşte bu sebepledir ki, pek çok yerde, talep etme işi, lütuf kelimesine bitişik gelmiştir. *"Namaz sona erdiğinde, yeryüzünde dağılın ve Allah'ın lütfundan talep edin"* (Cuma, 10) *"O'nun lütfundan aramanız için"* (Nahl, 14) âyetleri bunlar cümlesindendir.

İKİNCİ MESELE

Geceleyin uyuma, gündüzün rızık talep etmeden önce zikredilmiştir. Çünkü istirahat, bizatihî matluptur; istek ise ancak bir ihtiyaçtan dolayı olur. Bu sebeple, o anda muhtaç olan, ya da neticeden endişe eden, kendini yorar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"İşiten bir topluluk için âyetler"* buyurmuşken, daha önce ise, *"İyice düşünen bir topluluk için"* ve *"âlimler için"* buyurmuştur. Diyoruz ki, geceleyin uyuyup, (gündüzün) Allah'ın rızkından talep etme hususuna gelince, cahil ya da gafil kimse, bunların, canlılığın karakterinin bir iktizâsı olduğunu zanneder ve böylece de, hiç kimse, bunların Allah'ın

nimetlerinden olduğunu anlayamaz. Bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak, "âlimler için âyetler, ibretler" buyurmamıştır.

Bir de şu var: Lisanların ve renklerin farklı farklı olması demek olan ilk iki şey, kaçınılmaz şeylerdir. Uyku ve rızık talep etme ise, değişebilen şeylerden. Onların, bazı zamanlar zevâle uğraması sebebiyle, bunlara bakış devamlı olmaz. Dillerin ve renklerin farklı farklı olması böyle değildir. Çünkü onlar, insan devam ettiği sürece, devam ederler. Bundan dolayı da Allah onları, umumî âyetler kılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyi düşünen bir topluluk için"* ifadesine gelince, bil ki, bazı şeyler tefekkür etmeden de anlaşılır. Bazılarında ise, sadece tefekkür yeterli olur. Bazıları ise tefekkürle elde edilmez, tam aksine o hususta bir bildiriciye ve ona irşâd edene ihtiyaç duyulur. Böylece o onu, o mürşidden duyduğu zaman anlar. Yine, insanların bir kısmı için de, onu anlama hususunda, geometrik birtakım şekiller gibi şekillere muhtaç olunur. Ancak ne var ki, hiç kimse eşlerin yaratılması meselesinin, fikri donuk ve zikri sönmüş kimseler hariç, tabiatı gereği olduğunu söyleyemez. Binâenaleyh, kişi düşündüğü zaman, eşlerin yaratılmış olmasının bir mu'cize olduğunu anlar. Ama insanların uyuması ve Allah'ın fazlından rızıklarını aramaları meselesine gelince, çoğunlukla, bu iki şeyin kulların fiillerinden olduğunu, tefekkür gerekmeksizin sadece bir yol göstericiye muhtaç olunduğunu anlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ *"Dinleyen ve gönüllerini kendilerini irşad edenin sözüne verenler için "* buyurmuştur.

Şimşek ve Yağmur

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَيُحْيٖ بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾

"Yine O'nun âyetlerindendir ki, O sizi hem korkutmak, hem ümitlendirmek için şimşeği gösteriyor, yukarıdan bir su indiriyor da, onunla arza, ölümünden sonra can veriyor. Elbette, bunda da aklını kullanacak bir topluluk için âyetler vardır." (Rum, 24).

Cenâb-ı Hak, enfüsî delillerin ayrılmaz vasıflarıyla, bazen ayrılabilen vasıflarından bahsedince, afakî delillerin geçici (arızî) vasıflarından bahsetmek üzere, يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً *"O, sizi hem korkutmak, hem ümitlendirmek için şimşeği gösteriyor, yukarıdan bir su indiriyor..."* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, burada önce enfüsî delilleri zikredince, enfüsî delillere ait arızî vasıfları da başa almış; afakî delilleri de, *"Gökleri ve yeri yaratması da, O'nun âyetlerindendir"* (Rum, 22) ifadesiyle sonraya bıraktığı gibi, afakî delillerin arızî vasıflarını da sonraya bırakmıştır.

***İKİNCİ MESELE:* Değişen ve Değişmeyen Haller**

Allahu Teâlâ, enfüsî delillerin ayrılmaz vasıflarını, bazen ayrılabilen vasıflardan önce zikretmiştir. Çünkü O, ilk önce dillerin ve renklerin farklılığından bahsetmiş, daha sonra ise insanların uyumalarından ve O'nun fazlından azıklarını aramalarından bahsetmiştir. Afakî deliller konusunda ise, ayrılabilen vasıflarını, ayrılmayan vasıflarından önce getirmiştir. Çünkü O, *"O, sizi hem korkutmak, hem ümitlendirmek için şimşeği gösteriyor, yukarıdan bir su indiriyor..."* buyurmuştur. Çünkü insanın durumu, değişkendir. Arızî haller ondan uzak değildir. Ayrılmaz vasıfları da, yakındır. Ama, göklerle yere gelince, bunların değişmeleri nadirdir. Bunlardaki arızî vasıflar ise, ayrılmaz (lazım) vasıflardan daha gariptir. Bu sebeple, daha fazla ve etkili bir mu'cize olduğu için, daha garip ve şaşırtıcı olanı, Allah, önce zikretmiştir.

Biz bunu biraz daha açıyor ve şöyle diyoruz: İnsanın hali, yaşlılığı, büyüklüğü, ve sıhhatli ya da hasta olması, vb. şeylerle değişir. Onun, kendisiyle tanındığı, değişmez bir sesi vardır. Yine onu başkasından ayıran, değişmez bir rengi vardır. İnsan, halleri hususunda değiştiği halde, bunlar ise, (renk ve ses) değişmez. İşte bu, hayranlık veren bir mu'cizedir. Halbuki gök ile yer, sabit olup değişmezler. Sonra gök aynı olduğu halde, bazı hallerde, kendisinden iri taneli yağmurların yağdığı ve korkunç şimşeklerin çaktığı görülür ki, yer de böyledir. O halde bu, mahallin değişmesine rağmen, bir işi devam ettiren; mahallin değişmemesine rağmen, bir işi sona erdiren, hür ve irade sahibi, bir fâil-i muhtarın varlığına delalet eden bir mu'cizedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Gök" lafzı, "yer" lafzından önce getirildiği gibi; gökle ilgili olan şimşek ve yağmur da, yerle ilgili olan bitirme ve diriltme işinden önce zikredilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Yağmurun yağdırılmasında, bitkilerin bitirilmesinde bazı faydalar bulunduğu gibi, şimşeğin ve gök gürültüsünün yağmurdan önce olmasında da, birtakım faydalar mülahaza edilebilir. Bu böyledir, zira şimşek çaktığında, örtülü bir yerde bulunmayanlar, ıslanmaktan korkarlar. Bunun için de hazırlık yaparlar. Sarnıcı olan, ya da suyla çalışan bir işi, yapısı (değirmen gibi) olanlar da, suya ihtiyaç duyarlar. Yine, sulanabilen bir ziraati bulunanlar da suya muhtaçtırlar. Bunun gibi, çöl Arapları, bir taraftan çakan şimşekleri görmemiş olsalardı, otlu ve sulu birtakım beldelerin olacağını bilemezlerdi. Bil ki şimşeğin çakmasının faydaları, her ne kadar şehirlerde oturanlar için söz konusu olmasa bile, çölde yaşayan Araplar için apaçık bir fayda ifade eder. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, şimşeği, bir nimet ve bir mu'cize olarak gökten yağan yağmurdan önce zikretmiştir.

Şimşeğin Oluşması Hakkında

Şimşeğin bir mu'cize olduğu açıktır. Çünkü bulutta, sadece su ve hava vardır. O buluttan, dağları yakabilecek biçimde ateş çıkması ise, son derece uzak bir ihtimaldir. Binâenaleyh, bunun mutlaka bir yaratıcısının olması gerekir ki, o da Allah'tır. Felsefeciler şöyle demişlerdir: Bulutta, hava ve suya nispetle, hem kesâfet hem de letâfet bulunur. O halde bu demektir ki hava, buluttan daha latîf, su ise daha yoğundur. Binâenaleyh, kuvvetli bir rüzgâr estiğinde, o bulutu zorla deler; böylece de gök gürültüsü meydana gelir ve bundan, tıpkı bir cismin bir cisme sert bir şekilde dokundurulması gibi ateş çıkar. Ve bu tıpkı, taşın demire vurulmasından ötürü bir ateşin çıkmasına benzer.

İmdi şâyet birisi, "Taş ve demir, katı iki maddedirler. Bulutla rüzgâr ise, rutubetli iki maddedir" diyecek olursa, felsefeciler, "Ancak ne var ki, insanın elinin hareketi zayıf, halbuki, rüzgârın hareketi ise, ağaçları kökünden sökebilecek kuvvettedir" derler. Biz de felsefecilere deriz ki: Şimşek ve gök gürültüsü, mutlaka sebeplerinin bulunması gereken, iki hâdis (sonradan olan) şeylerdir. Her hâdis şeyin, Allah'tan olduğu ise, aklî delillerle bilinmektedir. O halde bu demektir ki, bu iki şey de Allah'tandır.

Hem, sonra biz diyoruz ki, farzedelim ki durum, sizin dediğiniz gibi olsun. Ama, bu kuvvetli rüzgârların esişi, mutlaka bir sebebi bulunması gereken ve Vâcibü'l-vücud bir varlıkta son bulan şaşırtıcı ve sonradan meydana gelen şeylerdendir. Binâenaleyh bu, nasıl farzederseniz ediniz, insan için, Allah'ın kudretine delâlet eden bir mu'cizedir.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak burada, لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ *"Aklını kullanacak bir topluluk için..."* buyurmuştur. Çocuğun babadan meydana gelişi, değişikliğin çok nadir olduğu hep aynen sürüp giden normal bir şey olunca, halkın zihnine, bu işin tabiatı icabı olduğu fikri ârız olabilir. Çünkü, devamlı olan bu durum, değişik olana göre, tabiî sayılmaya daha müsaittir. Ancak ne var ki, şimşeğin çakması; yağmurun yağması, değişmeyen ve hep aynı kalan şey değildir. Çünkü bu iş bir mıntıkada meydana gelirken, başka mıntıkada olmaz; bir vakitte olurken, başka bir vakitte olmaz. Bazen kuvvetli, bazen de zayıf olur. Binâenaleyh bu, aklen, bir fâil-i muhtarın varlığına daha fazla delâlet eder. Bu sebeple Cenâb-ı Hak bunun, tam düşünmeseler bile, aklı olan kimseler için bir âyet olduğunu beyan buyurmuştur.

Gök ve Yerin Bekası

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَآءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِهٖ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ اِذَآ اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

"Göğün ve yerin, O'nun emriyle durması da, yine O'nun âyetlerindendir. Sonra sizi bir tek da'vetiyle çağırdığı zaman, hemen yerden çıkacaksınız." (Rum, 25).

Cenâb-ı Hak, göğün ve yerin, arızî vasıflarından bazılarını zikredince, bunların ayrılmaz vasıflarından birisinden de bahsetmiştir ki, bu da onların durması ve kıyamıdır. Çünkü, meselâ yer, ağır olduğu için, insan onun öyle durmasından ve düşmemesinden dolayı şaşakalır. Semânın, yüksekte olup direksiz durmasından dolayı da şaşılır ki, işte bu vasıf her ikisinin de ayrılmaz vasfıdır. Çünkü yer, içinde bulunduğu yerin (yörüngenin) dışına çıkamaz. Gök de, içinde bulunduğu yerin dışına çıkamaz.

Arzın Hareketi

İmdi, eğer "Yer, tıpkı bir değirmen taşı gibi, olduğu yerde hareket eder" denilirse, biz deriz ki: Ancak ne var ki insanlar arzın bulunduğu yerden dışarı taşmayacak şekilde hareket ettiği hususunda ittifak etmişlerdir ki, bu açık bir mu'cizedir. Çünkü bu yer ile göğün içinde bulundukları mahalde olmaları ve bulundukları hallerini sürdürmeleri mümkün olan işler cümlesindendir. O halde bunların, bu mahallin dışında olmaları da mümkündür... Binâenaleyh, onların, o yerden dışarı çıkmaları mümkündür. O halde, o ikisi, oranın haricine çıkamayınca, bu, mümkün (caiz) olan bir şeyi, başkasına bir tercih olmuş olur ki, bu da ancak bir fâil-i muhtar sayesinde olabilir.

Felsefeciler şöyle demişlerdir: "Yerin, içinde bulunduğu o mekânda olması, kendisi için tabiî bir haldir. Çünkü arz, en ağır şeydir. Ağır olan bir merkezi; hafif olan ise, bir kuşatıcıyı ister. Göğün, olduğu mahalde olması, eğer bir mekânı gerektiriyorsa, bu onun zâtından dolayıdır. Binâenaleyh, gökle yerin, bulundukları mahalde bulunmaları, kendi tabiatları gereğidir." Biz diyoruz ki: Bir şeyin tabiat gereği olduğunu söylemenin, batıl olduğu, defalarca anlatıldı. Biz burada, şunu ilave etmek istiyoruz: Sizler bize, "iki benzerden biri için câiz olan şeyin, diğeri için de mümkün olacağı" hususunda muvafakat etmiştiniz. Ancak ne var ki, yörüngenin içi, iç kısmı tabiatı gereği dış kısmına muhalefet edemez. Binâenaleyh, onun iç kısmının, dış kısmında bulunması mümkündür. Bu ise, o şeyin, yörüngesinden çıkması ve son bulmasıyla olur. O halde, bir şeyin yerinden ayrılması mümkün olan bir hadisedir. Özellikle bu iş, dünya seması için, daha fazla söz konusudur. Zira size göre de, dünya semâsının yönleri sınırlıdır. Yerin de, tıpkı sizin gök hakkında söylediğiniz gibi, dairesel hareket etmesi mümkündür. O halde, yerin hareket etmemesi ve sükûnu, ancak hür ve irâde sahibi bir fâil-i muhtar sayesindedir. Âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, her konuya dair, iki şeyden bahsetmiştir. Enfüsî delillere dair olanına gelince bu, O'nun خَلَقَ لَكُمْ *"Sizin için... yarattı..."* şeklindeki beyanıdır. Cenâb-ı Hak bu buyruğu ile eşlerin yaratılmasını delil getirmiştir. Afakî delillere dair ise, *"Allah gökleri ve yeri yarattı"* cümlesinde ele alınan, semâyı ve yeri zikretmiştir. İnsanın ayrılmaz vasıflarına dair de, onun lisanının ve renginin farklı farklı oluşunu; onun bazen ayrılabilen vasıflarına

dair ise, uyumasını ve Allah'ın rızkını aramasını zikretmiştir. Afakî delillerin ayrılan vasıflarından olmak üzere, şimşeklerden ve yağmurlardan; ayrılmaz vasıflarından olmak üzere de, göklerin ve yerin durmasından bahsetmiştir. Çünkü bunlardan birisi, hakkı kabul ve ikrâr etme hususunda kâfidir. İkincisi ise, hak ile karar bulmayı ifade eder. İşte, iki şâhidin şahadetinin muteber olacağı hükmü, buradan elde edilmiştir. Çünkü, onlardan birisinin sözü, zan ifade eder, diğerinin sözü ise, onu te'kîd eder ve kuvvetlendirir. İşte bundan dolayı **İbrahim** (a.s), *"Evet, ama bu, kalbimin mutmain olması içindir"* (Bakara, 260) demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* İrâde ve Emir**

Âyetteki "**bi emrihi**" kelimesinin anlamı, O'nun, (o yer ile göğe) "Durunuz; kaim olunuz... demesi ile..." manasındadır. Yahut, Cenâb-ı Hakk'ın, "O ikisinin kıyamını dilemesiyle" anlamındadır. Bu böyledir, zira Mu'tezile'ye göre emir, irâdeye muvafıktır. Bize göreyse, böyle değildir. Ancak ne var ki, aramızdaki münakaşa bir şeyin yaratılması için olan emir hususunda değil, mükellefiyet için olan emir konusundadır. Çünkü biz onlarla, "ol, olunuz; ey ateş, ol!..." gibi sözlerinin ilâhi irâdeye muvafık olduğu hususunda münakaşa etmiyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, burada, "وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ تَقُومَ" buyurmuş, bundan önceki âyette ise, "وَمِنْ اٰيَاتِهِ يُرِيكُمُ" buyurmuş, ama "اَنْ يُرِيَكُمْ" dememiştir. Her ne kadar bazı müfessirler bunun da, başında "en" bulunan bir fiil bulunabilmesi için, burada bir mukadder "اَنْ" in bulunduğunu ve kelamın takdirinin, "وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ يُرِيَكُمْ" şeklinde olduğunu söylemişlerse de... Bu böyledir, zira yer ile göğün kıyamı, değişmez bir şey olunca, fiil "en" edatı sayesinde, müstakbel bir zaman ifâde etmekten çıkarılmış ve mastar haline getirilmiştir. Çünkü, gelecek zaman manasındaki fiil, teceddüdü ifâde eder. Şimşek hâdisesi ise, zaman zaman meydana gelen işlerden olunca, bunu muzâri lafzıyla ifâde etmiş, bununla birlikte, mastar harflerinden herhangi birini zikretmemiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Buradaki 6 Delil**

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerinde altı delilden bahsetmiş, bunlardan dördünde, *"Hiç şüphesiz bunda âyetler vardır"* ifadesini kullanmış; bu ifadeyi, ne birincide, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizi topraktan yaratmış olması da O'nun âyetlerindendir"* (Rum, 20) âyetidir, ne de sonuncusunda, ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göğün ve yerin durması da, O'nun âyetlerindendir"*

(Rum, 25) âyetidir, zikretmemiştir. Birincisine gelince, Cenâb-ı Hak o birinci âyetten sonra, *"Allah'ın, sizin için kendinizden zevceler yaratması da..."* (Rum, 21) âyetini de, enfüsî delillerden olmak üzere getirmiştir. O halde Allah'ın, nefisleri ve eşleri yaratması, daha önce de beyan ettiğimiz üzere, aynı konuya dairdir. Ne var ki Cenâb-ı Hak, tekrar ile konuyu pekiştirmek için, her konuya dair iki husus zikretmiştir. Binâenaleyh, (ikincisinin sonunda), *"Bunda... âyetler vardır..."* deyince, bu, her ikisine de ait bir ifade olmuş olur. Ama, göklerin ve yerin kıyamı meselesine gelince, biz diyoruz ki: Göklerle ilgili âyetlerde, bunların, âlimler için ve apaçık olduğu için de aklı olan kimseler için birer âyet olduklarından bahsetmiştir. Binâenaleyh bu iş, ta işin başında açık ve net bir şey olunca, delilleri serdettikten sonra, işin sonunda daha da açık olur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bu hususta birini diğerinden ayır etmemiş, işin manasını ve özünü zikretmiştir ki, bu da O'nun, (öldükten sonra diriltmeye) kâdir oluşudur. İşte bu cümleden olarak, ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ *"Sonra sizi bir tek da'vetiyle çağırdığı zaman, hemen yerden çıkacaksınız"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Burada, "**sümme**" ile atıf yapmanın sebebi nedir ve bu neyle ilgilidir? Bu hususta diyoruz ki: Allah en iyisini bilir ya, bunun manası şudur: "Allahu Teâlâ size, bu âyetler sayesinde, kudretinin mükemmel olduğunu beyan edince, çürümüş kemiklere, "Kabirlerden çıkın" deyip, onlar da diri olarak çıkınca, işte bu durumu size haber vermek ve bildirmek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Bir kimsenin دَعَا فُلَانٌ فُلَانًا مِنَ الْجَبَلِ "Falanca falancayı dağdan çağırdı" şeklindeki sözünden, bu çağırma işinin dağdan olması muhtemeldir. Nitekim birisi, "Ey falanca dağa tırman" diyebilir. Bu durumda da bunu ifade için, دَعَاهُ مِنَ الْجَبَلِ "O, onu dağdan çağırdı" denilebilir. Çağrılan kimsenin, dağda iken çağrılmış olması da muhtemeldir. Nitekim birisi, يَا فُلَانِ اِنْزِلْ مِنَ الْجَبَلِ "Ey falanca dağdan in" diyebilir. Bunu ifade için de, دَعَاهُ مِنَ الْجَبَلِ "Onu dağdan çağırdı" denilir. Bu çağrı işinin, çağıranın Allahu Teâlâ olması halinde, yeryüzünden olamayacağı, aklı olanlar için açık bir şeydir. O halde, çağrılan kimse yerden çağrılmıştır. Buna göre mana, "Sizler yerdesiniz. Dolayısıyla O, sizi oradan (yukarı) çağırır. Böylece sizler çıkarılırsınız" şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın "اِذَا اَنْتُمْ" (hemen) ifâdesinin müfacee (ansızın) manasına olduğunu beyan etmiştik, yani, "Bu iş, bir "ol" emri ile yapılır ve olur-biter" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Telâlâ "اِذَا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ" *"Hemen yerden çıkacaksınız"*; insanın ilk (hiç yoktan) yaratılışı hususunda ise, ثُمَّ اِذَا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ *"Sonra siz (her tarafa) yayılır bir beşer oldunuz"* (Rum, 20) buyurmuştur, niçin?

Cevap: Diyoruz ki: Orada, toprağın hayatiyeti kabul edebilmesi, **Hz. Adem** (a.s)'e ruhun üflenebilmesi ve bir beşer olabilmesi için bir yaratmaya, ölçüp-biçmeye, bir zaman geçmesine ve tedriciliğe ihtiyaç vardır. Yeniden yaratmada ise, böyle bir tedriciliğe gerek yoktur. Aksine bunun için sadece bir nidâ ve çıkış vardır. Bu yüzden, burada "**sümme**" kullanılmamıştır.

İlkin Yaratan Diriltir

وَلَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ الَّذِى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾

"Göklerde ve yerde kim varsa, O'nundur. Hepsi de O'na boyun eğicidirler. O, mahlûkatı ilk önce yaratıp, sonra onları diriltecek olandır. Bu iş, O'na pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce mesel O'nundur. O, azîz ve hakîmdir." (Rum, 26-27).

Cenâb-ı Allah, bu âyetleri zikredip, bunların manası da, diğer bir esas olan haşre kudreti ve ilk esas demek olan vahdaniyyeti ihtiva ettiği için, O, vahdaniyyetine, *"Göklerde ve yerde kim varsa O'nundur"* ile işaret etmiştir. Bu, "O'nun asla ortağı yoktur. Çünkü göklerde ve yerde olan her şey ile göklerin ve yerin bizzat kendileri de O'nundur ve O'nun mülküdür. Binâenaleyh hepsi de O'na boyun eğmiş ve itaat etmiştir. Ortak ise, karşı kor, ortağına denk-eş olur. Şu halde, Cenâb-ı Hakk'ın kesinlikle şeriki (ortağı) yoktur.

Daha sonra Allahu Teâlâ, diğer esası, yani haşri ifade ederek, *"O, mahlûkatı ilk önce yaratıp, sonra onları diriltecek olandır. Bu iş O'na pek kolaydır"* yani, "sizin nazarınızda da, iâde diriltme, ilk yaratıştan daha kolaydır" buyurmuştur. Çünkü bir şeyi ilk defa yapan kimseye, bu şey güç gelir. Fakat bu işi tekrar yaptığında daha kolay gelir. Bu ifadenin, "pek kolay" değil de, "kolay" manasında olduğu da söylenmiştir. Bu tıpkı, "Allahu Ekber" deki "ekber" (en büyük) kelimesinin kebir (büyük) manasına gelmesi gibidir. Bunun manasının, "iâde (diriltme), ilk defa yaratmış olana, o ilk yaratmadan daha kolaydır" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Çünkü yaratılışın başlangıcında insan, bir "alaka" (rahme tutunmuş bir döl), sonra bir çiğnem et, sonra et, sonra kemik, sonra tam bir insan olur, daha sonra da hareketli-kuvvetli-gelişmeye müsait bir bebek olarak dışarı çıkar. Bütün bunlar O'na zor bir iştir. İâdede (yeniden yaratmada) ise, insan, boyu posu yerinde, tastamam bir insan olarak, "ol" emrine uyup, mezarından çıkar ki bu daha kolaydır."

Bunlardan birinci izah daha doğrudur. Binâenaleyh onu esas alarak diyoruz ki: Bunun böyle olması muhtemeldir. Çünkü başlangıçta, parçalar yaratılmış ve onlar terkip haline getirilmiştir. İâdede ise, sadece terkip söz konusudur. Tek bir işin, iki işten daha kolay olduğunda şüphe yoktur. Bundan, "Bundan başkasında O'nun için zorluk var" manası çıkmaz. Biz bunu izah etmek üzere deriz ki: Kolay olan, kendisinde fâilin yorulmadığı ve bıkmadığı iştir. Daha kolay olanda ise, fâil haydi haydi yorulmaz. Binâenaleyh birisi, "Kuvvetli adam, bir arpayı, bir yerden bir yere taşımadan dolayı yorulmaz" dediğinde, işiten de bunu kabul etse, yine aynı adam, "Binâenaleyh o adam, bir hardal tanesini taşımaktan da yorulmaz." diyecek olsa, bu söz de hakiki manada, aklî-ma'kul bir söz olur.

En Yüce Mesel O'nun

Allahu Teâlâ sonra, وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَى فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Göklerde ve yerde en yüce mesel O'nundur. O, azîz ve hakîmdir"* buyurmuştur. Bizim, "Bu iş O'na daha kolaydır" şeklindeki sözümüzden şu iki mana anlaşılır:

1) Diğer işte yorgunluk vardır. Mesela, "Hafif olanı taşımak, ağır olanı taşımaktan daha kolaydır" denilmesi gibidir.

2) Daha evvel de bahsettiğimiz gibi, diğerinden bir yorulma söz konusu olmaksızın, "Bu, berikinden daha evlâdır" manası kastedilmiş olabilir. O

halde, *"En yüce mesel O'nundur"* ifadesi, bu işin ikinci manada ehven (daha kolay) oluşuna bir işarettir. Dolayısıyla bundan, birinci mana anlaşılamaz.

Burada, **Keşşâf** sahibinin zikrettiği şöyle bir incelik vardır: Allahu Teâlâ, bir başka âyette هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ *"O, bana kolaydır"* (Meryem, 9) buyurmuş; burada ise, (ism-i tafdil sîgası ile) "Bu iş O'na ehven, yani daha kolaydır" buyurmuş, "عَلَى" kelimesini orada önce, burada sonra getirmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın orada kolay oluşundan bahsettiği şey, ihtiyar bir erkekten çocuk yaratma meselesidir. Bu ifade, "O iş, başkasına zor, sadece bana kolay" demek olduğu için, "هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ" buyurmuştur. Yani "Benden başkasına değil, ancak bana kolay" demektir. Burada ise daha kolay olduğundan bahsettiği mesele, yeniden yapma meselesidir. Diriltme işi ise, onu ilk yapan herkese daha kolaydır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak burada, hasr ifadesi olmaksızın "Bu iş O'na pek kolaydır" demiştir. O halde, orada "عَلَيَّ" harf-i cerrinin önce getirilmiş olması, hasr ifade eder. Binâenaleyh âyetteki, *"Göklerde ve yerde en yüce mesel O'nundur"* ifadesinin, birinci izaha, yani "Bu, size göre, bana kolaydır" şeklindeki sözümüz itibariyle bir manası vardır, bahsettiğimiz husus itibariyle de bir diğer manası vardır. Birinci izaha göre, Allahu Teâlâ *"En yüce mesel O'nundur"* buyurup, bu mesel de yeryüzündeki insanlar için getirilmiş bir mesel olunca, "O'nun için, insanların mesellerinden olmak üzere en büyük mesel vardır." manasına gelir. "İnsanlar" ifadesi, yeryüzündekileri içine alır. Yoksa bu, "Meleklerin mesellerinden olmak üzere, en büyük mesel O'nundur" manasını ifade etmez. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Göklerde ve yerde en yüce mesel O'nundur"* yani "Bu, sizin için yapılmış bir meseldir. Gerek bu meselerden ve gerekse gökyüzünde getirilen mesellerden en yücesi Allah'a aittir" buyurmuştur. İkinci izaha göre ise, bu, "O, fiilini her ne kadar sizin fiillerinize teşbih etmiş ve onlara göre misal vermiş ise de, O'nun zatının hiçbir misli-benzeri yoktur. Çünkü en yüce mesel O'na âittir" demektir. Bu mana, **İbn Abbas** (r.a)'tan nakledilmiştir. Bunun manasının, "En yüce sıfat O'nundur" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu sıfat da, kendisinden başka bir ilahın olmayışı özelliğidir.

Hak Teâlâ, وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"O, azîzdir ve hakîmdir"* buyurmuştur ki bu, "O'nun kudreti bütün mümkinâtı içine alabilecek derecede kâmil; ilmi, bütün mevcûdatı kapsayacak biçimde şümullüdür. O halde O, her yerdeki her türlü cüzleri bilir ve O, işte onları bir araya getirip, terkip etmeye kâdirdir" demektir.

Kölesini Ortak Yapan Çıkmaz

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ اَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَآءَ فِى مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

"O, size kendisinden bir misal getirdi: Size ihsan ettiğimiz mallarda, elinizin altındaki kölelerin size ortak olmasını, bu hususta onlarla denk olmayı ve onları, sizin emsaliniz herhangi bir (hür iş adamı) gibi sayar mısınız. (Bunu istemezsiniz). İşte biz, âyetleri aklını kullanacak bir topluluk için böyle açıklarız." (Rum, 28).

Allahu Teâlâ, iki delilden sonra, yeniden yaratmayı ve ona kâdir oluşunu bir misal ile açıklayınca, bir delilden sonra, kendisinin birliğini de bir misal ile açıklamıştır. Bu misalin manası şudur: Bir kimsenin kölesi, nasıl malında, ona ortak yapılmadığı, efendilere verilen kredi ve itibar onlara verilmeyeceğine göre, Allah'ın kulları ve mahlukları nasıl Allah'ın ortağı olabilir ve nasıl onlar için, kendilerine tapılmayı gerektirecek, Allah'ın ululuğuna denk bir ululukları bulunabilir? Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Teşbihten Maksat: Tevhid**

Benzetilen ile benzeyen arasında bir benzerliğin bulunması gerekir. Eğer bu ikisi arasında bir benzerlik değil de, bir zıtlık olursa, bu durum, (vaziyete göre) bazen o teşbihi te'kid eder, bazen zayıflatır. Buradaki benzerlik yönü malumdur. Zıtlık da mevcut olup, bu da bu teşbihi kuvvetlendirmektedir. Bu, şöyle birkaç yönden izah edilebilir:

1) Allahu Teâlâ, "kendinizden" buyurmuştur. Bu, "Allah, siz, önemsiz, noksan ve aciz olmanıza rağmen kendinizden bir misal getirmiş ve ulu, mükemmel olmasına ve onca kudretine rağmen, kendisini size kıyas etmiştir" demektir.

2) Allahu Teâlâ, *"Eliniz altındaki köleler..."* buyurmuştur. Bu, "kölelerin üzerinde, mülkiyetiniz vardır ve bu, ârızî bir durumdur. Çünkü bu mülkiyet başkasına geçebilir veya son bulabilir. Bu mülkiyetin başkasına geçmesi, satış yoluyla olur. Son bulması ise, kölenin azâd edilmesi ile olur.

Halbuki Allah'ın mülkü olanların, Allah'ın mülkiyetinin dışına çıkmaları kesinlikle mümkün değildir. Dolayısıyla her hususta sizin gibi olmalarına, hatta insan olma bakımından şu anda sizin gibi olmalarına, öldürmek ve kesmek suretiyle canlarında ve insanlıkları hususunda tasarruf etme, ibadetten ve def-i hacetten alıkoyma gibi, üzerlerinde haklarınız bulunmamasına rağmen, köleleriniz bile sizin ortağınız olamayacağına göre, nasıl oluyor da, her yönden O'nun mülkü olan birtakım mahluklar Allah'ın ortağı sayılıyorlar" demektir.

3) Cenâb-ı Hak, *"Size ihsan ettiğimiz mallarda..."* buyurmuştur. Bu, "Sizin olan şeyler, aslında sizin olmayıp, Allah'ındır, Allah'tandır ve O'nun verdiği azıklardandır. Allah'tan olan şey, gerçekte O'nundur. Dolayısıyla sadece ismen (zâhiren) sizin olduğu söylenen şeylerde ortak kabul etmediğinize göre, nasıl oluyor da, gerçekte Allah'a ait olan şeylerde Allah'ın ortağı olabilir?" demektir.

4) Allahu Teâlâ, فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ *"Bu hususta onlarla denk olmasını..."* buyurmuştur, yani "Siz ve köleleriniz, malik olduğunuz herhangi bir şeyde hiç denk olur mu? Hayır, olmaz. Öyle ise, Allah'ın da, mâlik olduğu şeylerin hiçbirinde ortağı bulunmaz. Fakat her şey Allah'ındır. Sizin, ilah olduğunu iddia ettikleriniz ise, kesinlikle bir şeye, hardal tanesi kadar en ufacık bir şeye bile sahip değillerdir. Binâenaleyh onlar, ne ulu olduklarından ötürü, ne de size ulaştırmış oldukları bir menfaat bulunması ile ibadete müstahak olamazlar" demektir.

Sizin, "Onlar, bize şefaat edecekler" demenize gelince, bu da söz konusu değildir. Çünkü size göre de, hürlere duyulan saygı, kölelere duyulmaz. Gerçekte ve (insanlık) vasfında size denk olmalarına rağmen, kölelerin bile sizin nezdinizde bir saygınlığı olmadığına göre, mâliki ile arasında, hiçbir surette eşitlik söz konusu olmayan memlûklerin (sahip olunan şeylerin) durumu ya nasıl olur? İşte Cenâb-ı Hak bu hususa تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ *"Onları emsaliniz herhangi bir (hür iş adamı) gibi sayar mısınız?"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, bununla başkasına ibadet etmenin hiçbir makul tarafı olmadığını beyan etmiştir. Çünkü başka hiçbir varlık Allah'a ortak olmaya elverişli olmadıklarına göre, onların ne gerçek mülkleri (hakimiyetleri) ve ne de mülkleri (malları) vardır. Onların azametleri yoktur ki, onlara

azametlerinden ötürü ibadet olunsun; mülkleri olmadığı için, kendilerinden menfaat de beklenemez. Dolayısı ile menfaat için de onlara tapılmaz. Kuvvet ve kudretleri de yoktur. Çünkü onlar kendileri de kul-köledirler. Sahip olunmuş bir varlık olan köle ise, bir şeye kadir olamaz. O halde, emsaliniz herhangi birinden çekindiğiniz gibi, onlardan çekinmeyin, öyle ise nasıl oluyor da, birbirinizden çok, onlardan çekiniyor ve bu çekinme sebebiyle onlara ibadet ediyorsunuz?

Daha sonra Allahu Teâlâ, كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ *"İşte biz, âyetleri aklını kullanacak bir topluluk için böyle açıklarız"* buyurmuştur. Bu, "Biz, âyetlerimizi, inanan akıllı kimseler için, deliller, kesin bürhanlar, meseller ve iknâ edici sözlerle açıklıyoruz, yani, bu iş bundan sonra ancak aklı olmayanlar için gizli kalır" demektir.

Fıtrat Dini

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوٓا اَهْوَآءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ فَمَنْ يَهْدِى مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ ۖ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٩﴾ فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۟ فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ۟ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ۟ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ ۙ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۙ ﴿٣٠﴾

"Hayır, o zulmedenler, bilgisizce hevâlarına uydular. Artık Allah'ın saptırdığı kimseyi kim doğru yola iletebilir? Onlar için, hiçbir yardımcı yoktur. O halde sen yüzünü bir muvahhid olarak dine, Allah'ın insanları üzerine yarattığı fıtratına çevir. Allah'ın yaratışına bedel hiçbir şey yoktur. İşte dosdoğru ayakta duran din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler." (Rum, 29-30).

Yani kölenin efendiye ortak koşulması câiz değildir. Fakat müşrikler, bilgisizce, hevâ-ü heveslerine uyup, hiçbir delil olmadığı halde Allah'ın ortakları bulunduğunu söylediler.

Cenâb-ı Allah daha sonra bu ortak koşma işinin, kendi izin ve iradesi ile olduğunu *"Artık Allah'ın saptırdığı kimseyi kim doğru yola iletebilir"* diyerek beyan buyurmuştur, yani, "Bunlar Allah'ın saptırdığı kimselerdir. Dolayısıyla onların hidayetcisi yoktur. Bu sebeple onların sözlerinin seni üzmemesi gerekir." Burada şöyle bir incelik vardır. *"Artık Allah'ın saptırdığı*

kimseyi kim hidayete erdirebilir?" âyeti, önceki açıklamayı kuvvetlendirmektedir. Zira Cenâb-ı Allah, kendisinin hiçbir şeriki olmadığını bildirip, daha sonra da, "Hayır hayır... Müşrikler bilgisizce şirk koşuyorlar" deyince, buna karşı sanki "Onlara, kendi rızası hilafına tasarruf etme yetkisini sen verdin. Aziz ve efendi olan ise, kulunun-kölesinin, kendi rızasının aksine tasarrufta bulunamadığı kimsedir." denildi de, Cenâb-ı Allah, "Hiç şüphesiz, bunu o kendi başına yapmamıştır. Bu, Allah'ın izin ve iradesiyle olmuştur. Ama onların yardımcıları yoktur. Onlar Allah'ı bırakınca, Allah da onları bırakmıştır. Onların tutunup güvendikleri kimse, kendilerinden hiçbir şey defedemez. Dolayısıyla onların gerçek bir yardımcıları yoktur.

Daha sonra Allahu Teâlâ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللهِ *"O halde sen, yüzünü bir muvahhid olarak dine, Allah'ın insanları üzerine yarattığı fıtratına çevir. Allah'ın yaratmasında değişiklik yoktur"* buyurmuştur. Bu, şu manayadır: İş ortaya çıkıp, vahdaniyet zâhir olup, müşrikler hidayeti bulamadığına göre, onlara iltifat etme. Kendini dine çevir."

Âyetteki, *"O halde sen yüzünü bir muvahhid (hanîf) olarak, dine çevir"* ifadesi, "her şeyinle bütün varlığınla dine yönel" demektir. Burada Allahu Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisini, "yüz" kelimesi ile ifade etmiştir. Bu tıpkı, *"Her şey helâk olucudur, ancak o (Allah'ın) yüzü müstesna..."* (Kasas, 88) âyetinde olduğu gibidir. Buradaki yüz, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ve sıfatları manasınadır. Âyetteki, "**hanîf**" kelimesi, "dinin dışında kalan her şeyden meyledici, yüz çevirici olarak" demektir, yani, "O dine yönel ve başka her şeyden dön" yani, "Kalbinde, kendine meyledeceğin başka hiçbir şey kalmasın" demek olup, mana olarak *"Müşriklerden olmayın"* (Rum, 31) ifadesine yakındır.

Daha sonra Allahu Teâlâ, "**fıtratallah...**" buyurmuştur. Bu, "Allah'ın tevhidine yapış." Çünkü Allah insanları, o tevhit (inancı) üzerine yaratmıştır. Zira O, onları **Hz. Adem** (a.s)'in sulbünden alıp, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demiş; bunun üzerine onlar da "Elbette Rabbimizsin" demişlerdir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın "لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللهِ" buyruğu hakkında şu izahlar yapılmıştır. Bazı müfessirler bunun, kavmi inanmamasından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzüntüsünü yatıştırmak için gelen bir ifade olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Bu kâfirler, şekâvet için yaratılmışlardır. Şâkî olarak yazılan, şakî olması takdir edilmiş olan, saîd olamaz."

Bunun manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: "Allah'ın bir oluşu, insanların kalbinde kök salmıştır. Bunda bir değişiklik söz konusu değildir. Hatta onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, "Allah" derler. Fakat bu fıtrî iman kâfi değildir."

Şöyle de denilebilir: "Allah, mahlûkatı kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır. Öyle ise hepsi de O'nun kulu ve kölesidirler. "Allah'ın yaratmasında değişiklik yoktur" yani, onların kul olmaları, memlûkün (kölenin), bir insanın kulu olması gibi değildir. Çünkü bu mülk oluş, o insandan bir başkasına geçebilir veya bu köle azâd edilmek suretiyle onun mülkü olmaktan çıkabilir. Ama mahlûkatın, Cenâb-ı Hakk'a kul olmaktan çıkmaları asla mümkün olmaz. Bu, "İbadet, mükemmelliği elde etmek için yapılır. Kul, ibadet ile kemale erdiğinde, artık üzerinde bir mükellefiyet kalmaz" diyenlerin görüşünün; müşriklerin, "Noksan varlık olan insan, Allah'a ibadet etmeye elverişli ve layık değildir. İnsan, ancak yıldızlara tapabilir. Ancak yıldızlar Allah'a doğrudan doğruya ibadet edebilir" şeklindeki görüşünün ve Hıristiyanların, "Allah **İsâ**'ya hulûl etmiş ve böylece **İsâ**„ ilah olmuştur" şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğunu anlatmak içindir. İşte bu noktada Cenâb-ı Allah, "Allah'ın yaratmasında asla bir değişiklik yoktur. Aksine sayılan bütün bu şeyler, O'nun kuludur. Onların, bu sayılanların dışına çıkmaları mümkün değildir" demiştir.

Daha sonra Allahu Teâlâ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ *"Bu, kendisinde hiçbir eğrilik-büğrülük olmayan, dosdoğru bir dindir. Fakat insanların çoğu, bunun dosdoğru bir din olduğunu bilmezler"* buyurmuştur.

Dini Bozup Fırkalaşanlar

مُنِيبِينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾ مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾

"Hepiniz O'na dönün, O'ndan korkun. Namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın, ki onlar dinlerini darmadağınık etmişler ve fırka fırka olmuşlardır. Bunlardan her zümre, ellerinde olana sevinirler" (Rum, 31-32).

Cenâb-ı Hak, "Bütün diğer dinlerden meyledici olarak" manasında "**hanîfen**" dedikten sonra مُنِيبِينَ إِلَيْهِ *"O'na yönelenler olarak..."* buyurmuştur. *"Yüzünü ...çevir"* ifadesindeki hitap, Hz. Peygamber (s.a.s)'edir, ama bununla bütün mü'minler kastedilmiştir. Allahu Teâlâ, *"O'ndan ittika edin, korkun"* yani, "Bana yönelip dünyayı terk ettiğinizde (önemsemediğinizde), kendinizi emniyette hissedip, bana ibadeti hiç bırakmayın. Aksine benden korkun, bana ibadete devam edip, namazınızı dosdoğru kılın", yani "Sizin daha önce söylediğiniz gibi, kurbiyet (yakınlık) elde ettiğinizde bile, yine Allah'a ibadet etmeye devam ediniz" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"Müşriklerden olmayın."* buyurmuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu, "iman ettikten sonra, artık müşrik olmayınız ve böylece Allah'tan başkasını gaye edinmeyiniz" demektir. Burada şöyle bir izah yapılabilir: Cenâb-ı Hak, "**münîbîn**" kelimesi ile kulunu, açık şirkten çıkaran tevhide işaret etmiş; *"Müşriklerden olmayın"* tabiri ile de, kulunu şirk-i hâfîden (gizli şirkten) çıkarmayı kastetmiştir, yani, "Amelinizde ancak Allah'ın zatını (rızasını) hedefleyiniz ve onlarla ancak Allah'ın rızasını elde etmeye çalışınız. Çünkü dünya ve âhiret, Allah'ın rızası elde edildikten sonra, kendiliğinden elde edilir" demek istemiştir. İşte bundan ötürü O, *"Onlar, dinlerini darmadağınık etmişler ve fırka fırka (şiya'an) olmuşlardır"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, İslâm'a gelip, tek bir hale gelmediler. Her biri ayrı ayrı yollar tutturdu" demektir. Şöyle de denilebilir: Onların bir kısmı Allah'a, dünyevî maksatlardan ötürü, bir kısmı, cennetten ötürü, bir kısmı da cehennemden kurtulma ümidinden ötürü ibadet ettiler. Her biri de, tutturduğu yola sevinir ve o yolu beğenir. Ama esas ihlaslı olan, elindeki şeye, tutturduğu yola sevinmez. Onun sevinci, Allah katında olma ile, O'nun huzuruna ulaşma iledir. Bu böyledir. Çünkü biz insanların elinde bulunan her şey, *"Sizin yanınızda olanlar tükenir. Ama Allah'ın katında olanlar bâkîdir..."* (Nahl, 96) âyetinde beyan edildiği gibi, tükenmeye mahkûmdur. O halde, sizin elinizde olanlarla ilgili ferahlayabileceğiniz bir gayeniz olamaz. Esas matlup, Allah katında olan şeydir ve ferahlık onunla elde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bilakis onlar, Rableri katında, diridirler. (Allah'ın) lütfundan kendilerine verdiği ile hepsi şâd olarak rızıklanırlar."* (Âl-i İmran, 169-170) buyurmuş ve onları, Rableri katında bulunan ve bitmeyen fazlından elde ettiği şeylerle şâd olan kimseler olarak anlatmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"De ki: "(Katınızda olanlarla değil), ancak Allah'ın fazlı ve rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevinsinler."*

(Yunus, 58) buyurmuştur. Çünkü insanın elinde olanlar bitip tükenir. Bu işin dünyada böyle olduğu zahirdir. Âhirettekine gelince, kulun yeme-içme ile elde edeceği şeyler de son bulur. Fakat Cenâb-ı Hak, o kimseye o şeyin aynısını, bitmek bilmeyen fazlından ötürü, sonsuza kadar yeniler. O halde bitmeyen, ancak O'nun fazlı ve lütfudur.

Darda Kalan Rabbine Yönelir

وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَآ أَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

"İnsanlara bir zarar dokundu mu, Rablerine, ihlaslı bir şekilde duâ ederler. Ama sonra, (Allah) onlara tarafından bir rahmet tattırdığı zaman, bakarsınız ki onlardan bir kısmı, Rablerine şirk koşup dururlar." (Rum, 33).

Allahu Teâlâ, tevhidi delillerle ve misallerle anlatınca, insanların, her ne kadar şiddet ve zorluk zamanlarında inkâr etseler bile, meşhur ve yaygın bir hallerinin (şirk hallerinin) bulunduğunu ortaya koymuştur. Çünkü insanın her şeyden ümidi kesilince, Allah'a yönelir; kendisinin, bu mahlûkat gibi olmayan o şeye muhtaç olduğunu hisseder ve O'nun sayesinde kurtuluşa ermek ister.

Cenâb-ı Hak, *"Ama sonra, (Allah) onlara tarafından bir rahmet tattırdığı zaman, bakarsınız ki onlardan bir kısmı, Rablerine şirk koşup dururlar"* yani, "İnsanın içine düştüğü sıkıntıdan kurtardığımızda, Rabbine şirk koşar ve "Falanca yıldızın, falanca yıldız ile uyuşmasından (birleşmesinden) ve falanca put sayesinde kurtuldum" der. Hayır. Aksine onun, bu iş açık olduğu zaman, o falanca sebebiyle kurtulmuş olduğu inancına kapılmaması gerekir. Çünkü bu şirk-i hafi (gizli şirk)tir. Bunun örneği, denizde boğulmak üzere olan bir adama Cenâb-ı Hakk'ın rüzgarıyla ona bir kalas gönderip onun da buna tutunarak kurtulduğunda, "Bu kalas sayesinde kurtuldum" demesi; yahut yırtıcı hayvanların saldırdığı bir adama, Cenâb-ı Hakk'ın yardım edecek bir adam gönderdiği zaman, "Beni o Zeyd kurtardı" demesi gibidir. Binâenaleyh eğer bu sözler, bunun böyle olduğuna

dair kesin bir inançtan kaynaklanıyorsa, bu şirk-i hafi olur. Yok eğer, bu, "Allah beni Zeyd'in eliyle kurtardı" manasında ise, bu daha hafî (herkesçe sezilemeyen) bir şirk olur.[3] Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* Tatma Tabirindeki İncelik**

Cenâb-ı Hakk'ın, "tattırdığında" ifadesinde bir incelik vardır: Çünkü tatma, az olan şeyler hakkında kullanılır. Çünkü örfen, çok yiyen kimse, "tattım" demez. Bu kelime, olumsuzluk manasında mesele, çokluğun haydi haydi olmadığını ifade için, azın da olmadığı manasında, "Ben falancanın evinde, hiçbir yemek tatmadım" şeklinde kullanılır. Bu rahmet, sona erici olup, o müşrikler için azap olduğundan ötürü âhirette de devam edici olmadığı için, Cenâb-ı Hak, *"Bir rahmet tattırdığı zaman..."* ifadesini kullanmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, cehennem azabı hakkında da, *"Sakar (cehennem)'in dokunuşunu..."* (Kamer, 48); *"Yapmış olduklarının (veballerini) tadın"* (Ankebût, 55) ve *"Tat. Çünkü sen, (güya) azîz ve kerîmsin!"* (Duhan, 49) buyurmuştur. Çünkü Allah'ın diğer kullarına ulaşan rahmetine nispetle, azabı son derece azdır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "**minhu**", "o zarardan" demektir. Âyetin bu şekilde "tahsis" ifade etmesinde, biraz önce bahsettiğimiz mana (incelik) söz konusudur. Yani onlara verilen rahmet, mutlak manada olmayıp, sadece bu zararın defedilmesinden ötürü verilmiştir. Ama onlar geriye (âhirete) bırakılmış zarardan ötürü, bir rahmet tadamayacaklar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, burada, *"Bakarsınız ki onlardan bir kısım..."* buyurmuş, Ankebût Sûresi'nde ise, *"Fakat onları selâmetle karaya çıkarınca hemen Allah'a eş koşanlar da yine onlardır... "* (Ankebût, 65) buyurarak, "bir kısım" tabirine yer vermemiştir. Zira orada bahsedilen şey, belli bir zarar olup, bu da, denizin dehşet uyandıran halidir. Mahlûkata nispetle o zarardan kurtulanlar ise, gâyet azdır. Kurtulduktan sonra, Allah'a şirk koşmayanlar, onlardan birtakım olup, sayıca da çok azdırlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, şirkten çıkıp ona bir daha düşmeyenler, sayıca az olduğu için, müşrikleri bir kısım olarak addetmemiştir. Ama burada ele alınan ise, mutlak anlamda bir zarardır. Dolayısıyla bu ifade, karanın, denizin, hastalıkların ve korkunç hallerin zarar ve sıkıntılarını içine alır. Ayrı ayrı muhtelif

3 Matbu nüshada böyle ise de, mananın bize müphem geldiğini söylemek isteriz. Meseleyi yazma nüshalardan incelemek istedik, baktığımız iki nüshada da aynı olduğunu gördük (**Süleymaniye Damad İbrahim**, 139; **Fatih**, 308)

zararlardan kurtulanlar ise, pek çoktur. Hatta, hemen hemen bütün insanlar, mutlaka herhangi bir zarara uğramış, neticede ise ondan kurtulmuşlardır. Bu muhtelif zararlardan kurtulduktan sonra, müşrik olarak kalmayanlar bir araya getirilecek olsa, bu büyük bir yekûn tutar ki, bunlar bütün Müslümanlardır. Çünkü bunlar, zarardan kurtulmuşlar, müşrik olarak da kalmamışlardır. Müslümanlara gelince, onlar toptan, o denizin zararından kurtulamamışlardır. Binâenaleyh, mü'minlerden o zarardan kurtulanlar büyük bir yekûn olunca, Cenâb-ı Hak geriye kalanları bir grup addetmiştir.

İnkârdaki Çıkmaz

لِيَكْفُرُوا بِمَآ اٰتَيْنَاهُمْ ۚ فَتَمَتَّعُوا ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهٖ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾

"Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etmeleri için... Hele faydalanmaya devam edin. Yakında bileceksiniz! Yoksa biz onlara, bir hüccet indirdik de, O'na eş tutmalarını o mu söylüyor.?" (Rum, 34-35).

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etmeleri için. Hele faydalanmaya devam edin. Yakında bileceksiniz..."* buyruğunun tefsiri Ankebût (Âyet, 66)'da geçti. Burada geriye, bu âyetteki *"Hele faydalanmaya devam edin"* hitabının yer alıp, Ankebût, 66. âyette ise, bu hitabın yer almayışının faydasını açıklamak kalmıştır. Şimdi biz diyoruz ki, orada ele alınan tek bir çeşit zarar olunca, orada, bu zarardan kurtulanlardan hiç kimsenin bulunmaması ve böylece de, kendisine hitap edilmemiş olması mümkündür. Ama burada ele alınan, mutlak anlamda bir zarar olup, mutlak manada bu zarardan kurtulanlardan herhangi bir kimse de, herhangi bir yerde bulununca, orada bulunan kimseye, onlardan biri olarak hitap edilmesi mümkündür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Hele faydalanmaya devam edin."* diye hitap etmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهٖ يُشْرِكُونَ *"Yoksa biz onlara, bir hüccet indirdik de, O'na eş tutmalarını o mu söylüyor...?"* buyurmuştur. Daha önce Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, o zulmedenler... hevalarına uydular"* (Rum, 29), yani, "Müşrikler, haklarında bilgileri

olmadığı şeyi söylerler. Tam aksine onlar, onun aksinin doğru olduğunu bilirler. Çünkü onlar, zarar vaki olduğunda, Allah'a dönerler..." şeklinde bir ifadesi geçince, bu hususu, inkarî anlamda istifham ifadesiyle ortaya koymuştu. Yani, "Biz, onların söylediği şeyler hususunda bir hüccet indirmedik" demektir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"اَمْ" Edatı Hakkında**

İstifham için olan "اَمْ" (em) edatı ancak, cümle arasında kullanılır. Nitekim onlardan birisi, اَيَا ظَبْيَةَ الْوَعْسَاءِ بَيْنَ جَلَاجِلَ وَبَيْنَ النَّقَا اَاَنْتِ اَمْ اُمُّ سَالِمِ "Ey, Celâcil ile Nekâ (dağları) arasındaki yumuşak kumların dişi ceylanı! Sen misin, yoksa Ümmü Sâlim (Sâlim'in annesi) mi?" demiştir. Binâenaleyh, ondan önce gelen istifham nedir?

Cevap: İfadenin takdiri şöyledir: Onların inatlarına dair hüccet ve deliller ortaya çıkınca, biz ne diyeceğiz? Onlar, ilimsiz olarak heva ve heveslerine mi uyuyorlar? Yoksa onların, söylediklerine dair delilleri mi vardır? İkincisi değildir; o halde, ister istemez birincisi olur.

İKİNCİ MESELE: **Delilli Sözün Önemi**

Cenâb-ı Hakk'ın, âyetteki, فَهُوَ يَتَكَلَّمُ *"O... söylüyor"* ifadesi, tıpkı, "Hiç şüphesiz onun kitabı bunu söyler..." denilmesi gibidir. Burada şöyle bir incelik vardır: Delilsiz konuşan kimse, sanki hiç konuşmamış gibidir. Çünkü söz, dinlenilen ve kabul edilen sözdür. Kabul edilmeyene gelince, bu sanki dinlenilmemiş gibidir. Böylece de o sözü söyleyen, onu âdeta konuşmamış gibi olur. Hakkında delil bulunmayan şey ise, kabul edilemez. Binâenaleyh, delilsiz konuştuğu zaman, konuşan kimsenin konuşmadığı ileri sürülebileceğine göre, delilli konuştuğu zaman, onun konuştuğunun söylenmesi cari ve makul olur. Burada da, bu şekilde güzel olmuştur.

Şımarık veya Ümitsiz İnsan

وَاِذَآ اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا ۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾

"Ne zaman insanlara bir rahmet tattırdı isek, onunla şımarmışlardır. Kendi ellerinin öne sürdüğü günahlar yüzünden, onlara bir fenalık isabet edince de, hemen onlar ümitlerini kesiverdiler." (Rum, 36).

Cenâb-ı Hak, şirki aşikâr olan müşriklerin durumunu beyân edince, bundan daha hafif olan müşriklerin durumunu da beyan etmiştir ki, bu da, Allah'a ibâdetleri, dünyasından dolayı olan kimselerdir. Çünkü Allah, ona lütfettiğinde razı olur ve hoşnutluğunu ifade eder. Vermediğinde ise, öfkelenir, ümitsizliğe düşer. Halbuki kulun, böyle olmaması gerekir. Tam aksine onun, sıkıntıda da bollukta da Allah'a ibadet etmesi gerekir. Zira insanlardan, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"İnsanlara bir zarar isabet ettiğinde, Rablerine, O'na dönerek dua ederler..."* (Rum, 33) buyurduğu gibi, başı dara girdiğinde Allah'a ibadet edenler olduğu gibi, yine Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Ne zaman, insanlara bir rahmet tattırdı isek, onunla şımarmışlardır"* beyan buyurduğu gibi, O'na, kendisine nimet verdiği zaman ibâdet edenler vardır... Bunlardan birincisi, azap korkusundan dolayı, zorla hizmet eden kimse gibi; ikincisi de, ücretin tahakkukunu gözeten, ücret karşılığı hizmet eden kimse gibidir ki, bu her iki grup da, maaşlarını -iş olsun olmasın alan- devamlı kadrodaki görevliler derecesinde olmazlar. Aynen bunun gibi, mezkûr iki kısım da "Rableri katında mükâfatı olan" mü'minlerden olmazlar. Burada şöyle bir mesele vardır: Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetteki فَرِحُوا بِهَا *"Onunla sevinirler..."* ifdasi, bu kimselerin himmetlerinin düşük, fikirlerinin kısır olduğuna bir işarettir. Çünkü bunların sevinçleri, o şeyin, Allah'tan olmasından dolayı değil, o şey sebebiyledir.

İmdi eğer birisi: "Rahmetten dolayı sevinmek, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: Ancak Allah'ın fazlı ile, rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevinin"* (Yunus, 58) âyetinde emredilmiş olan bir hususdur. Halbuki Allah burada, rahmetten dolayı sevinmeyi kınamıştır. O halde bu nasıl olur?" derse, buna şöyle cevap verilir: Biz deriz ki, orada Cenâb-ı Hak, onların rahmetin Allah'a nisbet edilmiş ve O'ndan gelmiş olmasından dolayı, o rahmetle sevinmeleri gerektiğini belirtmiştir. Burada ise onlar, rahmetin bizzat kendisiyle sevinmemişlerdir. Öyle ki, meselâ o yağmur, Allah'tan başkası tarafından olmuş olsaydı, onların bu sayede duyacakları sevinç, o yağmurun Allah'tan olması ile duyacakları sevince denk olurdu...

Bu tıpkı şuna benzer: Hükümdar, üst düzeydeki bir yetkilisine bir tepsi içinde bir pide ikram eder, yahut hizmetçisine, onun önüne bir tatlı koymasını emrederse, o görevli bundan dolayı sevinir. Hükümdar, hiç iltifat etmeksizin bir fakire de pide veya tatlı gönderse, o da sevinir. Fakat görevlinin sevinci, bunun hükümdar tarafından gönderilmesi; fakirin sevinci ise sırf pide ve tatlıya kavuşması sebebiyledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ *"Kendi ellerinin öne sürdüğü günahlar yüzünden, onlara bir fenâlık isabet edince..."* buyurmuş, onu kendisi lütfettiği için, nimetten bahsederken, nimetin sebebinden bahsetmemiş, ama azaptan bahsederken, onun sebebini de zikretmiştir. Çünkü birincisi, ihsanda artırmadır; ikincisi ise, adâleti gerçekleştirmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ *"Hemen onlar ümitlerini kesiverdiler..."* beyanındaki "**iza**" mufâcee içindir. Yani, onlar buna, azıcık olsun, sabretmezler. Çünkü Allah, onların bu sıkıntısını giderecektir. Allah onları, işte bununla anar, zikreder.

Rızık Allah'tandır

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَآءُ وَيَقْدِرُ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾

"Allah'ın, kimi dilerse, onun rızkını genişletmekte; kimi de dilerse, onunkini de daraltmakta olduğunu görmediler mi? Şüphe yok ki bunda, iman edecek bir topluluk için elbette ibretler vardır" (Rum, 37).

Yani "Onlar, her şeyin Allah'tan olduğunu bilmediler mi?" demektir. İşi, inceden inceye düşünen kimsenin, nazar ve tefekkürünün, olan şeyler üzerinde değil de, onları veren kimseye doğru yoğunlaşması gerekir. Onları veren kimse de, Allahu Teâlâ'dır. Böylece o kimse de bir tavır değişikliği olmaz. O, daima huzurludur. Ancak ne var ki bu, mü'min, muvahhid ve muhakkik kimsenin derecesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"Şüphe yok ki bunda, iman edecek bir kavim için elbette ibretler vardır"* buyurmuştur.

Allah İçin Harcama

فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذٰلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾

"Haydi, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Bu, Allah'ın cemalini dilemekte olanlar için, her şeyden hayırlıdır ve onlar, korktuklarından emin, umduklarına nail olanların ta kendileridir." (Rum, 38).

Bu âyetin daha öncekilerle münasebeti şöyledir: Allahu Teâlâ, kendisine yapılan ibadetin, *"İnsanlara bir zarar isabet etti mi..."* (Rum, 33) ifadesiyle, ne sıkıntı anına; ne de tıpkı sokaklarda ve hanlarda bir lokma ekmek peşinde dolaşan dilencilerin âdeti gibi -ki, dünyalık bir şey elde etme peşinde koşup, yiyeceği bulup yalnız kalınca Allah'ı unuturlar- işte o dilencilerin durumuna hasredilmemesi gerektiğini de, *"Ne zaman, insanlara bir rahmet tattırdı isek, onunla şımarmışlardır"* (Rum, 36) ifadesiyle beyân edince, rızkın bol verilmesi ya da daraltılması halinde de, Allah'ı ta'zim etmeye bir irşâd olsun diye, kişinin düşüncesinin hep yaratan ve rızık veren Allah üzerinde olması gerektiğini beyan buyurmuştur. İnsan, Allah'ın emirlerini ta'zim etmek ve mahlûkata şefkat duymak diye, iki kısma ayrılır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bundan sonra, فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ *"Haydi, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver..."* buyurmuştur. Burada, şöyle bir izah daha vardır: Allahu Teâlâ, rızkı yayan ve daraltanın kendisi olduğunu beyân edince, insanın, ihsân ve lütuflar hususunda, duraklamaması gerekir... Çünkü Allah, rızkı geniş verirse, bu rızık, kişinin harcamasıyla noksanlaşmaz. Ama Allah rızkı daraltırsa, bu rızık, infâk etmemekle de artmaz. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İnfaka Müstahak Olanlar**

Cenâb-ı Hak, zekâtın verilmesi gerekli olan kimseleri bildirdiği (Tevbe, 60) âyetinde, sekiz sınıftan bahsettiği halde, burada niçin, diğerlerini değil de, sadece üçünü zikretmiştir?

Cevap: Biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hak burada, ister zekât vermeyi gerektirecek derecede malı olsun isterse olmasın; zekât verilen mal üzerinde bir yıl geçsin ya da geçmesin, bu vasıflara haiz kimselerin, ihsanda bulunmaları gereken kimseleri beyan buyurmuştur. Çünkü buradaki maksat, genel bir şefkattir. Bu üç kimse de, ihsanda bulunanın fazla bir malı bulunmasa dahi, kendilerine ihsan elinin uzatılması gerekli olan kimselerdir. Âyetteki, *"akraba"* tabirine gelince, ihsanda bulunan kimse her ne kadar bir akar (ev vs) ya da üzerinden bir yıl geçmemiş malı bulunan kimse gibi

kendisine zekât farz olmayanlardan olsa dahi, ona infakta bulunması gerekir. Yoksul da böyledir. Çünkü, hiçbir şeyi olmayan kimse, ihtiyaç vartasına düştüğünde, şiddet ve yoksulluğun doruk noktasına ulaştığında, onun ihtiyacını giderebilecek güç ve kuvvet içinde bulunan kimselere, her ne kadar zekâtı verilecek malları olmasa dahi, bu kimseye yardım ellerini uzatmaları gerekir. Yolda kalmış kimsenin durumu da böyledir; bir başkasının yanında, onu kendisini emniyette hissedeceği bir yere ulaştıracak bir hayvan varsa, bu kimsenin üzerinde zekât vecibesi olmasa dahi, bunu yapması, (yani bineği ile onu oraya götürmesi) gerekir. Fakir de, miskin (yoksul) sözü içinde mütalâa edilir. Çünkü, herhangi bir şeyin bir yoksula verilmesini vasiyet eden kimse, bunu fakire de verebilir. Diğer sınıflara baktığında, onlara mal vermemiş ancak, kendilerine zekât farz olan kimselere düştüğünü görürsün. Sen bunu, zekât toplayan memurda, mükâtep kölede, müellefe-i kulûbda ve borçlu kimseler hususunda da, böyle değerlendir.

Sonra bil ki, bu meseleyi, "Miskîn, (yoksul) herhangi bir şeyi olandır" dediği için, **Ebu Hanife** (r.h)'nin mezhebine göre ele alıyor ve şöyle diyoruz: "Durum her ne kadar böyle ise de, ancak ne var ki, "miskîn" lafzının, herhangi bir şeyi olmayanlar hakkında da kullanılmasının caiz olduğunda bir münakaşa yoktur. Binâenaleyh, buradaki kullanılış da bu anlamdadır. Bu sebeple, bu ifadenin kapsamına fakir de haydi haydi girer.

İKİNCİ MESELE

İnfakta önceliğin kimlere verilmesi hakkında diyeceğiz ki: Akraba ister açlık ve sıkıntı çeksin, ister çekmesin onun ihtiyacını gidermek, sadece zekât vermekle ihtiyacını gidermek gereken kimselere göre daha önce gelir. Fakat yoksul olan da iyice muhtaç ise, o zaman ona öncelik verilir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Zi'l-Kurba ve Miskin Tabirindeki İncelik**

Cenâb-ı Hak, bütün yerlerde akrabaları bu şekilde, yani "ذَوِی الْقُرْبٰی" şeklinde zikretmiş, fakat miskini "zi'l-meskeneti - meskenet sahibi" şeklinde zikretmemiştir. Zira, akrabalık, teceddüt etmeyen, yenilenmeyen bir şeydir. O halde bu demektir ki akrabalık, sabit olan, değişmeyen bir haldir, "zû" kelimesi de, ancak sâbit olan ve devam eden şeyler hakkında kullanılır. Zira, kendisinden bir defa isabetli bir görüş isabet eden, yahut bir günlüğüne bir makam elde eden, yahut da herhangi bir zaman içinde kendisinden bir lütuf zuhur eden kimseler için, "görüş sahibi, mekân sahibi, lütuf sahibi..." vb. ifade kullanılmaz. Ama bu haller, o kimsede devam eder ve o

kimsede sık sık görülürse, o kimse hakkında, "görüş sahibi, lütuf sahibi" ifadeleri kullanılabilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu işin devam eden, çok yerleşik bir hak olduğuna işâret etmek için, mevzubahis âyetimizde "ذَا الْقُرْبٰى" tabirini kullanmıştır. Ama "meskenet" ise, arızî bir hal olup, devam etmeyen ve sona eren bir şeydir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak اَوْ مِسْكِيْنًا ذَا مَتْرَبَةٍ *"Yahut toprakta görünen bir yoksula"* (Beled, 16) buyurmuştur. Çünkü miskîn'in, "miskîn" olduğu sürece, bu hali, yani toprakta görünme hali devam eder. Yahut da durum, genelde böyledir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak önce, *"Akrabaya hakkını ver"* buyurmuş, daha sonra, yoksulu, yolda kalmışı buna atfetmiştir. Ama, "akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa haklarını ver" dememiştir. Çünkü, ikinci ifade, bu sözün başının ortaklık ifade etmesinden dolayı getirilmiştir. Evlâ olan ise, ortaklığın, bir söze göre gelmiş olmasıdır. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهٗ *"Akrabaya hakkını ver..."* demiş, daha sonra da, ikinci dereceyi işgal etmek üzere, وَالْمِسْكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ *"Yoksul ve yolda kalmışa"* ifadesini getirmiştir. İşte bu sebepten dolayı, bir padişah, "Falancanın yolunu aç, girsin; falancanın da..." dediğinde, bu söz, ta'zim ifade etme hususunda, "Falanca ve falancanın yolunu aç, girsinler" şeklindeki sözünden üstündür. İşte bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s), birisi, "Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, hidayete ermiş olur; kim de o ikisine isyan ederse, azmış ve sapmış olur" deyip, (ikinci ifadesinde) "Kim Allah'a ve Resûlü'ne isyan ederse..." demediği için, بِئْسَ خَطِيْبُ الْقَوْمِ اَنْتَ *"Kavmin hatibi olan sen, ne kötü yaptın..."* şeklindeki sözüyle işaret etmiştir.

***BEŞİNCİ MESELE:* İsm-i Tafdîl Hakkında**

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ خَيْرٌ *"Bu..., her şeyden daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu ifadenin manasının, "Bu, başkasından daha hayırlıdır" şeklinde olması mümkün olduğu gibi, başkasına kıyas edilmeden, "Bu, bizatihi daha hayırlıdır" manasının kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir âyette, *"ve hayır yapınız..."* (Hacc, 77); bir ifadede de, *"öyleyse hayırlarda yarışınız..."* (Maide, 48) buyurmuştur. İkinci mana, herhangi bir takdir yapmaya ihtiyaç bırakmadığı; bir de daha çok mana ifade ettiği için, daha uygun ve daha evlâdır. Çünkü, başkasından kaynaklanan hayır, bazen, kendisine kıyaslandığı şeyin derecesi düşük olduğunda, derecesi düşük olur; nitekim, "sükût - susmak" yalan söylemekten daha hayırlıdır,

denilir. Halbuki, bizatihi hayır ve güzel olan şey ise, güzeldir, faydalıdır ve yücelen, yükselen bir ameldir.

***ALTINCI MESELE:* Niyetin Önemi**

Cenâb-ı Hak, لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللهِ *"Allah'ın cemâlini dilemekte olanlar için..."* ifadesi, nazar-ı dikkate alınan şeyin, fiilin bizzat kendisi değil, niyet olduğuna işarettir. Çünkü, insanlara gösteriş olsun diye, bütün malını infak etmeye çalışan kimse, Allah rızası için bir parça ekmeği tasadduk eden kimsenin derecesini elde edemez. Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın cemâlini dileyenler"* ifadesi, "O'nun bağışlaması, başka bir şey için değil, sırf Allah rızası için..." demektir. Binâenaleyh, kim cenneti elde etmek için bağışta bulunur ve tasadduk ederse, o, tasadduku ile Hakk'ın cemâlini kastetmemiş, tam aksine Allah'ın mahlûkunu, yani cenneti kastetmiştir.

YEDİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, felaha ermenin ve felah bulmanın, *"Mü'minler felah buldu..."* (Mü'minûn, 1) âyetinde ifade edilen diğer şartları da varken, daha nasıl olur da burada, وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"ve onlar, korktuklarından emin, umduklarına nail olanların ta kendileridir..."* buyurmuş olur?

Cevap: Biz diyoruz ki, orada (Mü'minûn sûresi) bahsedilen her vasfı felah bulmayı ve felaha ermeyi ifade eder. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın oradaki, *"Ki onlar zekât (vazife)lerini yapanlardır. Ki onlar, emânetlerine ve ahitlerine riâyetkârdırlar..."* (Mü'minûn, 2-9) ifadeleri, قَدْ أَفْلَحَ *"felah buldu..."* ifadesine atıftır. Yani, "Bu da, beriki de, şu da, o da felah bulmuştur" demektir. "Tasadduk edip de namaz kılmayan kimse için kurtuluş tahakkuk etmez" de denilemez. Çünkü, biz deriz ki bu, bir kimsenin tıpkı, "Âlim kimseye, (ilmine nazaran) ikram olunur, demesine benzer. Sonra bu kimse, bir caydırıcılık olmak üzere, zinadan dolayı had cezasına maruz kalsa, yaptığı hırsızlık sebebiyle eli kesilse, bir önceki sözü söyleyen kimse "O bunu, (bu ilmini) fısk ve fücur yapmak için elde etmiştir" demedikçe, yukardaki sözü, yani, "Âlime, ilmine nazaran ikrâm olunur" ifadesi batıl olmaz. Meğer ki bir mahzuru irtikâba veya bir farzı terke mani olacak bir durum bulunsun.

SEKİZİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, niçin burada namaz vb. fiillerden bahsetmemiştir?

Cevap: Namaz, (bu âyetten) önce ele alınmıştır. Çünkü buradaki, *"ver"* sözüyle yapılan hitap, Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Diğerleri, (mü'minler) ise, ona tâbidr. Cenâb-ı Hak daha önce Hz. Peygamber (s.a.s)'e ise, *"O halde sen*

yüzünü bir muvahhid olarak dine... çevir... Hepiniz O'na dönün, O'ndan korkun. Namazı dosdoğru kılın, müşriklerden olmayın" (Rum, 29-30) buyurmuştur.

DOKUZUNCU MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve onlar, korktuklarından emin, umduklarına nail olanların ta kendileridir..."* ifadesinden, "hasr" manası anlaşılmaktadır. Halbuki, Allahu Teâlâ, Bakara Sûresi'nin başlarında, namazını dosdoğru kılanlara, zekâtını verenlere, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ondan önce indirilenlere ve âhirete inananlara bir işaret olmak üzere, *"Ve onlar, korktuklarından emin, umduklarına nail olanların ta kendileridir"* buyurmuştur. Binâenaleyh şâyet, felâh bulma işi, Bakara Sûresi'nde ele alınanlara hasr edilmiş ise, burada bahsedilenler onların dışında kalanlardır. Daha nasıl, bunlar da felâh elde eden kimseler olabilirler?

Cevap: Biz diyoruz ki, bununla onun farkı yoktur; bu odur, o da budur. Çünkü biz, biraz önce, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O halde sen yüzünü bir muvahhid olarak... dine çevir"* beyanının, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetle ilgili bir ifade olduğunu bildirmiştik. Binâenaleyh bir kimse namazını dosdoğru kılar, malını infâk eder ve bununla da Allah'ın rızasını gözetirse, bu kimsenin, namazını dosdoğru kılan, zekâtını veren ve âhireti ikrâr etmiş olan bir mü'min olduğu sabit olur. Böylece de bu kimse, tıpkı Bakara Sûresi'nin başlarında ele alınan kimseler gibi olmuş olur.

Faiz Eksiltir, Zekât Artırır

وَمَآ اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا۟ فِىٓ اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا۟ عِنْدَ اللّٰهِ ۖ وَمَآ اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾

"İnsanların mallarında artış olması için faiz (cinsin)den verdiğiniz şey, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise; sevaplarını kat kat artıranlar işte (bunu verenler)dir." (Rum, 39).

Cenâb-ı Hak bu âyeti, teşvik olsun diye zikretmiştir. Bu, "Sizden, kendisine arzu duyduğunuz iki şeye mukabil, bir şey istenip de, siz de onu verseniz, bu Allah katında artmaz. Halbuki, verdiğiniz zekâtlar ise, Hz.

Peygamber (s.a.s)'in de, إِنَّ الصَّدَقَةَ تَقَعُ فِي يَدِ الرَّحْمٰنِ فَتَرْبُوا حَتّٰى تَصِيرَ مِثْلَ الْجَبَلِ *"Verdiğiniz sadakalar, Rahman olan Allah'ın eline ulaşır. Ve öylesine çoğalır ki, tıpkı dağ gibi olur"* buyurduğu gibi, Allah katında çoğalır. Binâenaleyh, sizin zekâta yönelmenizin daha fazla olması gerekir" demektir.

Kat Kat Mükâfatın Manası

Cenâb-ı Hak وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ *"Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise; sevaplarını kat kat artıranlar işte (bunu verenler)dir..."* buyurmuştur. Yani, "İşte bunlar, "Mükâfatlarını kat kat artırmış olanlardır" demektir. Bu tıpkı, zenginlik sahibi olan kimseye, "müsir" (zengin) denilmesi gibidir. Bunun en azı ise, o kimsenin verdiği şeyin her mislinin, miktarda değil de bir hasene ve iyilik olmak hususunda, on misli, on kat artmasıdır. Binâenaleyh bu ifadeden, "Kim bir ekmek tasadduk ederse, Allah ona on ekmek verir" manası anlaşılmaz. Tam aksine bunun manası, "Onun bir merhamet olsun diye, yapmış olduğu o fiilin mükâfatını, Allah, bir lütuf olmak üzere, en aşağı on katına çıkarır" şeklindedir. O halde, tasadduk edilen tek bir ekmek mukabilinde, mesela ona cennette mükâfat olmak üzere, içinde her şeyin bulunduğu bir köşk; Allah'ın fazl u ihsanına nazaran ise, onun benzeri olan on köşk vardır. Bunun şahadet âlemindeki misali şudur: Büyük bir hükümdar, tebeasından, kıymeti bir dirhem olan bir hediye kabul etse, bu durumda o hediye veren o tebaasına, verdiği hediyeye karşılık on dirhem verecek olsa, bu bir kerem ve lütuf olmaz. Tam aksine, o hükümdarın örfü, bu gibi şeylere mukabil, onun bin katı ile mukabelede bulunmak ise, bu raiyyesine on bin katı ile mukabelede bulunduğunda, işte o zaman ona mükâfatını kat kat vermiş olur.

Gerçek İlahın Vasıfları

اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَآئِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

"Allah, sizi yaratan, sonra rızkınızı veren, sonra sizi öldürecek, daha sonra da, sizi diriltecek olandır. Sizin ortaklarınız içinde, bunlardan herhangi bir şeyi yapacak kim? O, çok münezzehtir. Eş koşmakta olduklarından da yücedir." (Rum, 40).

"Allah sizi yarattı", yani, "Sizi yoktan var etti, icat etti"; *"Sonra sizi rızıklandırdı"*, yani, "Hayatınızı ibkâ etti, sürdürmenizi sağladı" demektir. Çünkü sonradan var olanlar, yaratılmış şeylerdir, ama baki değillerdir. *"Sonra sizi öldürecek, daha sonra da diriltecek olandır. Sizin ortaklarınız içinde bunlardan herhangi bir şeyi yapacak kim?..."* Cenâb-ı Hak bu âyetinde, iki aslı, yani haşr ile tevhidi birlikte zikretmiştir. Haşr'e gelince bunu, *"Daha sonra da sizi diriltecek"* âyetiyle ifade etmiştir. Haşr'in delili, O'nun, doğrudan doğruya yaratmaya kâdir olmasıdır. Tevhid de, *"Sizin ortaklarınız içinde, bunlardan herhangi bir şeyi yapacak kim?..."* sözüyle ifade etmiştir.

Tesbihin Manası

Daha sonra da, سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ *"O, çok münezzehtir. Eş koşmakta olduklarından da yücedir"* buyurmuştur. Âyetteki, "سُبْحَانَهُ" ifadesi, "Onu tesbih edin; yani, O'nu tenzih edin; O'nu, ortakları olmakla tavsif etmeyin"; "تَعَالٰى" ifadesi ise, "Böyle yapmak O'nun hakkında câiz değildir" demektir. Zira, hakkında bazen câiz olan bir şeyle vasıflanamayan kimse, "Onu tesbih ediniz; O'nu ortaklıkla tavsif etmeyiniz" deyip, "وَتَعَالٰى" dediğinde, sanki O, "Bu, O'nun hakkında câiz değildir" demiş olur.

Bozulan Dünya Dengesi

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾

"İnsanların kendi ellerinin kazandığı şeyler yüzünden karada, denizde fesat zuhur etti ki; (Allah) yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın. Olur ki rücu ederler onlar." (Rum, 41).

Bu âyetin daha öncekilerle münasebeti şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer gökte ve yerde, Allah'tan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti."* (Enbiyâ, 22) buyurduğu gibi şirk, fesadın sebebidir. Şirk, fesadın sebebi olunca, Allah onların, o şirki açıktan yapmalarını, bozukluğun zuhûrunun sebebi göstermiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, onların sözlerinin gerektirdiği şeyi, onların başına getirmiş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Onlar Rahman'a bir evlat nisbet ettiler diye, bu (sözden) dolayı,*

nerdeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecek" (Meryem, 90-91) buyurduğu gibi, gökler ile yer, fesâda uğrardı. İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا *"Yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın"* ifadesiyle işaret etmek istemiştir. Âlimler, âyetteki, *"karada ve denizde"* ifadesi hususunda, değişik görüşler beyan etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirlerin bir kısmı, bununla, Tufan korkusunun kastedildiğini söylerlerken, bir kısmı da, "Bu, bir kısım arazinin, hiçbir şey bitirmemesi; deniz sularının acıması, acılaşması... demektir" demişlerdir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Âyetteki "bahr" (deniz) kelimesiyle, şehirler kastedilmiştir. Çünkü Arapların plânı su üzerine kurulu olduğu için, şehirlere, "buhûr" adını verirler. Şöyle de denilebilir: Denizde fesadın zuhur etmesi, gözelerin suyunun azalması demektir. Çünkü gözeler de, denizlerden sayılır.

Bil ki yapılan her fesat, şirkten kaynaklanır. Şirk bazen sözde ve inançta (kalpte) değil, yapılan işte olur. Bu, fısk ve isyân adını alır. Çünkü masiyet, Allah için yapılmış bir fiil değil, aksine nefis için yapılmış bir fiildir. Binâenaleyh fâsık, yaptığı fiili ile, Allah'a şirk koşmuş demektir. Bu konuda söylenebilecek olan son söz şudur: Fiil ile yapılan şirk, cehennemde ebedî kalmayı gerektirmez. Çünkü kişide asıl olan, kalbi ve lisanıdır. Binâenaleyh kişinin kalbinden ve dilinden, sadece tevhit sâdır olursa, bu iki şey sayesinde, onun bedenî şirkleri zâil olur. Cenâb-ı Allah'ın, *"(Allah) yaptıklarının bir kısmını tattırsın"* ifadesinin, onların cezalarının ve iftiralarının gereğinin hepsini kapsamadığını belirtmiştik.

Allahu Teâlâ, لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ *"Olur ki rucû ederler onlar"* buyurmuştur. Bu, tıpkı Allah'ın, saptırdığı kimselerin rucû etmeyeceklerini bilmesine rağmen, onların dönmelerini bekleyen kimsenin hareketine benzer. Fakat insanlar, onlara böylesi bir cezanın verilmesi halinde, onlardan bir dönüşün olacağını sanırlar. Bu tıpkı, efendinin, kölesini herhangi bir kötü işten sözle vazgeçiremeyeceğini bilip, bunun üzerine bir kimsenin o efendiye, "Onu niçin sözle terbiye etmiyorsun, uyarmıyorsun?" deyip, buna karşılık efendinin de, "Fayda vermez" dediğinde, çoğu kez karşı tarafın kafasında, sözlü uyarmanın faydadan hâli olmayacağı düşüncesi bulunur. Fakat (karşı tarafın sözü üzerine) efendi kölesini söz ile uyardığı halde, köle yine yaptığından vazgeçmeyince, karşı taraftaki, efendinin, "Ona söz fayda vermez" şeklindeki sözünün doğruluğunu anlar ve kalbi mutmain olur.

İbret İçin Seyahat

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾

"De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da, daha önce geçenlerin akıbeti nice oldu görün. Onların çoğu müşrik idiler." (Rum, 42).

Allahu Teâlâ onların hallerini, sözlerinin yanlışlıkları sebebiyle, hallerinde ortaya çıkanı fesat olarak açıklayınca, onlara, fiilleri tıpkı kendi fiilleri gibi olan benzeri kimselerin helâklerini açıklayarak, *"De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da, daha önce geçenlerin Nuh, Ad ve Semûd kavimlerinin akıbeti nasıl oldu görün"* buyurmuştur ki bu, tertip bakımından son derece güzeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, lütuf ve ihsanda bulunduğunda, *"Allah, sizi yaratan, sonra rızkınızı verendir"* (Rum, 40) yani "Size varlığınızı bahşeden ve sonra da hayatınızı sürdürmenizi sağlayandır" buyurmuş; haddi aşmaları sebebiyle yardımını kestiği zaman da, *"İnsanların kendi ellerinin kazandığı şeyler yüzünden karada, denizde fesât zuhur etti"* (Rum, 41) yani "rızkınızı azalttı" buyurmuş; daha sonra da, *"De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın..."* yani, "Allah, sizden öncekileri yok ettiği gibi, sizi de yok eder" buyurmuştur. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "O size varlığınızı ve bekanızı bahşetmiş ve yine varlığınızı ve bekânızı O alır" demiştir. Varlığın sürdürülmesinin alınışı, fesadın yayılmasından ötürüdür. Varlığın alınması ise, yok edilme ile sağlanır. Allahu Teâlâ, verirken "var olma"yı, "bekâ"dan önce zikretmiştir. Çünkü önce varlık, sonra bekâ (varlığı sürdürme) gelir. Ama alırken, bekâyı önce, var olmayı sonra zikretmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ *"Onların çoğu müşrik idiler"* ifadesi, şu üç manaya gelebilir:

a) Genelde helâk, aşikâr şirk sebebiyle olur. Fısk ve emre muhalefet etmeden dolayı, helâk etme de daha az olarak vaki olur. Emre muhalefet etmeden ötürü helâk, mesela Yahudîlerden "ashab-ı sebt"e (cumartesi yasağına uymayan Eykelilere) uygulanmıştır.

b) Her kâfir, müşrik olmasa bile helâk olmuştur. Hatta onlardan muattıla (ate) olanlar da vardır. Fakat bunlar azınlıktadırlar. Kâfirlerin ekserisi müşriktirler.

c) Bu dünyevî azap geldiğinde, sadece müşrikler üzerine gelmez. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizden, sadece zâlimlere isâbet etmeyecek olan fitneden korkun"* (Enfal, 25) buyurmuştur. Hatta bu, çocukları ve delileri de içine alır. Fakat azaba uğrayanların ekserisi müşriklerdir.

Dine Yönelmek

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾ مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ ۖ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾

"Allah'tan reddine asla imkan olmayan (bütün insanların) bölük bölük ayrılacağı o gün gelmezden önce, yüzünü haydi o dosdoğru dine çevir. Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir. Kim de sâlih amelde bulunursa, kendileri için hazırlık yapmış olurlar"
(Rum, 43-44).

Allahu Teâlâ, kâfirleri, yaptıkları şeylerden nehyedince, mü'minlere yapmakta oldukları şeyi sürdürmelerini emretmiş, mü'minlerin mükellef oldukları şeyin üstünlüğünü anlamaları için Peygamber'e hitap etmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ peygamberlerin en şereflisine de, aynı şeyi böylece emretmiştir. Mükellefiyette, mü'minler de peygamberlerin makamındadırlar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّ اللهَ أَمَرَ عِبَادَهُ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ عِبَادَهُ الْمُرْسَلِينَ *"Allah, mü'min kullarına, peygamber kullarına neyi emrediyorsa, onu emreder"*[4] buyurmuştur. Bunun ne demek olduğunu daha evvel anlatmıştık.

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللهِ *"Allah'tan reddine asla imkan olmayan o gün gelmezden önce"* ifadesi, şu iki manaya gelebilir:

1) "مِنَ اللهِ" ifadesi, "أَنْ يَأْتِيَ" ifadesine bağlıdır, yani, "Allah'tan (...) gelmezden önce" demektir.

4 **Tirmizi,** Tefsir-i Suretül-Bakara, (5/220)

2) Bu ifade, لَا مَرَدَّ "reddine asla imkan olmayan" ifadesine bağlı olup, "Allah bunu asla geri çevirmez. Başkalarının ise zaten buna gücü yetmez. Binâenaleyh o gün mutlaka gelecektir" demektir. "يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ" Yani, o gün insanlar parça parça olurlar, bölük bölük ayrılırlar.

Cenâb-ı Allah, bu bölünme işine مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ *"Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir. Kim de sâlih amelde bulunursa, kendileri için hazırlık yapmış olurlar"* buyurarak işaret etmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İnkârın Kısımları**

Allahu Teâlâ, *"Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir. Kim de sâlih amelde bulunursa..."* buyurmuş ama, "Kim de iman ederse..." buyurmamıştır. Çünkü iman, ancak amel-i sâlih ile kemale erer, tam ve mükemmel olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, mükellefi amel-i sâlihe teşvik etmek için, burada sadece amel-i sâlih'ten bahsetmiştir, inkâra gelince, onunla beraber yapılan, amelin (işin-ibadetin) kıymeti yoktur. Bunun bir diğer izahı da şöyle yapılabilir: Küfür ikiye ayrılır:

a) Fiil halinde olan küfür ki bu, Allah'a ortak koşmak ve bunu açıkça ifade etmektir.

b) Terk halinde (yapmama manasında) olan küfür... Bu da, tefekkür etmeme ve iman etmemedir. Binâenaleyh akıl-bâliğ bir insan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şehrinde bulunur ve buna rağmen iman etmezse, bu kimse Allah'a şirk koştuğunu ister açıktan söylesin, ister söylemesin, kâfirdir. Fakat imanla birlikte mutlaka amel-i sâlih bulunur. Çünkü gerçek inanç kalbin ameli; "Allah'tan başka ilah yoktur" (Lâ İlâhe İllâllah) sözü de, dilin amelidir. O halde bu demektir ki, mü'minde her halükârda amel-i sâlih olarak bir şeyler vardır.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, zamiri müfret getirerek, *"Kendi aleyhine"* buyurmuş; *"Kendileri için"* ifadesinde ise, zamiri cemî getirmiştir. Bu, rahmetinin gazabından daha genel olduğuna ve rahmetinin, o kimsenin kendisini ve çoluk-çocuğunu kapsadığına bir işarettir. Gazabına gelince, rahmeti onu geçmiş olup, sadece kötülük yapanlara mahsustur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ *"İnkârı kendi aleyhinedir"* demiş, ama herhangi bir açıklamada bulunmamış. Mü'minler için ise, onlara rahmetinin

mükemmelliğini göstermek gayesi ile, (açıklama yaparak) *"Kendileri için hazırlık yapmış olurlar"* buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Allah, iyiliklerden bahsedince, orada bir müjdenin bulunduğunu anlatır. Ama başka şeylerden, sadece işaret ederek, kısaca temas eder, geçer.

Mü'minlerin Mükâfatı

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٤٥﴾

"(Bunun hikmeti), iman edip, sâlih amellerde bulunanları, Allah'ın fazl-u ihsanından mükâfatlandırmasıdır. Çünkü O, kâfirleri hiç sevmez" (Rum, 45).

Allahu Teâlâ, mü'minlerin hayır ve sâlih amel için hazırlık yapması konusunda daha fazla tafsilata yer vermiştir. Bu da, mü'mine mükâfat olarak vereceği şeydir. Çünkü padişah büyük ve kerim (cömert) olup, herhangi bir kuluna (adamına), "Seni mükâfatlandıracağım" diye söz verdiğinde, ondan o kuluna, kulunun umduğundan daha büyük bir şey ulaşır. Cenâb-ı Hak işte bu hususu, *"fazl-u ihsanından"* buyurarak te'kid etmiştir. Bu, "mükâfatlandıracak olan benim. Öyle ise, bu mükâfatın nasıl olacağını sen var düşün. Hem sonra ben sana, adaletime göre karşılık vermiyorum. Aksine, fazlıma göre mükâfat vereceğim" demek olup, bu durumda kulun beklentisi çok daha artar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ *"Çünkü O, kâfirleri hiç sevmez"* buyurmuştur. Bu kısa ifade, her ne kadar hakikati gören, anlayışlı olanlar için, âdeta detaylı bir ifade ise de, Cenâb-ı Hak, o kâfirleri, tehdit etmiş ve daha önce de belirttiğimiz gibi bu tehdidini tafsilatlı olarak anlatmamıştır. Bu bir detay gibidir. Çünkü Allah'ın sevmemesi, azabın doruk noktası demektir. Bunu şuradan çıkarıyorum: Bir kimsenin sevdiği birisi olsa, sevene "O, sana şu kadar gümüş ve altın vereceğini va'dediyor" diye haber verildiği zamanki sevinci ile, sevgilisinin "Onu seviyorum" dediği haber verildiği zamanki sevinci bir değildir.

Burada şöyle bir incelik var: Allah, küfrü ve imanı, kuluna nisbet ettiğinde, önce kâfirden bahsederek, *"Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir"*

buyurmuş; ama mükâfat verme işini kardeşine nisbet ettiğinde de, önce mü'minlerden bahsederek, *"İman edip, sâlih amellerde bulunanları... mükâfatlandırmak için..."* buyurmuş ve sonra *"Çünkü O kâfirleri hiç sevmez"* ifadesine yer vermiştir. Çünkü, *"Kim inkâr ederse"* ifadesi gerçekte, bir tehdit ile kâfiri inkârından çevirmek ve o fiilinden alıkoymak içindir. *"Kim de sâlih amelde bulunursa"* ifadesi ise, mü'mini sâlih amele teşvik içindir. Binâenaleyh nehy, âdeta bir tehdit; teşvik de âdeta tahrir (iyice anlatma) içindir. Hakîm ve rahîm olan nezdinde ise, tehdit teşvikten önce gelir. Fakat Cenâb-ı Hak mükâfattan bahsederken, kerem ve rahmetini ortaya koymak için, işe ihsan ile başlar.

İmdi eğer birisi, "Bu sözün, bu ifade tarzının, Kur'ân'ın her yerinde aynı olması halinde doğru olur. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, pek çok yerde mü'minin imanını, kâfirin küfründen; azabı mükâfattan önce zikretmiştir?" derse, biz deriz ki: "Eğer Allahu Teâlâ bizi bunu açıklamaya muvaffak ederse, önce zikretmeyi gerektiren hususu şöyle beyan ederiz: Kur'ân'daki her kelime mutlaka bir manadan ötürü gelmiş ve orada kullanılmıştır. Yine Kur'ân'da bulunan her sıra, bir hikmetten ötürüdür. O tertibin aksine yer alan bir husus, Kur'ân'da vârid olanın derecesinde olamaz. Bunu, bu hususlaki misallerden biri ile şöyle açıklayabiliriz: Allahu Teâlâ, *"O gün (mü'min kâfir) birbirinden ayrılırlar. Artık iman edip sâlih amellerde bulunanlara (gelince), onlar bir bahçede mesrûrdurlar"* (Rum, 14-15) buyurmuş ve mü'minin halini kâfirden önce zikretmiştir. Burada ise aynı manada olarak, *"(Bütün insanların) bölük bölük ayrılacağı o gün"* (Rum, 43) buyurarak kâfiri mü'minden önce zikretmiştir. Binâenaleyh diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, orada önce kâfiri zikretmiştir. Çünkü bundan önce *"Kıyametin kopacağı gün günahkârlar, susup kalacaklardır"* (Rum, 12) buyurmuş ve böylece kâfirden ve ümitsizliğinden bahsetmiş; daha sonra *"Kıyametin kopacağı gün (mü'min, kâfir) birbirinden ayrılırlar"* buyurmuştur. Böylece mü'minin yalnız başına zikredilmesi, mutlaka o ayrılığın nasıllığını, hem kâfirler hakkındaki, *"Susup kalacaklardır"* ifadesi, hem de mü'minler hakkındaki *"Onlar bir bahçede mesrurdurlar"* ifadesi ile ortaya koymak içindir. Fakat Cenâb-ı Hak, iyice detaylı olsun diye, sonra yeniden mücrimlerden bahsederek, *"Ama inkâr edip, âyetlerimizi ve âhiret kavuşmasını yalan sayanlar"* (Rum, 16) buyurmuştur.

Müjdeleyici Rüzgârlar

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ يُّرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَّلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَّحْمَتِهٖ وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِاَمْرِهٖ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾

"(Allah'ın) rahmetinden size tattırması, emriyle gemilerin akıp gitmesi, fazlından nasip aramanız ve şükretmeniz için, rüzgârları müjdeciler olarak göndermesi de O (Allah'ın) âyetlerindendir." (Rum, 46).

Cenâb-ı Hak, fesat ve helâkin ortaya çıkışının şirk yüzünden olduğunu belirtince, salah ve iyiliğin ortaya çıkmasından bahsetmiş ve bunun sebebinin, "Kerim kimse yaptığı ihsanının karşılığından bahsetmez. Ama bir zulüm olduğu düşünülmesin diye verdiği ve yaptığı zararların sebeplerinden bahseder." diye defalarca anlattığımız gibi, amel-i sâlih olduğunu belirtmemiştir. İşte bu babda اَنْ يُّرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ *"Rüzgârları müjdeciler olarak göndermesi..."* buyurmuştur. Bu müjde işinin, Cenâb-ı Hakk'ın bir başka âyette, *"Rahmetinin önü sıra bir müjde olarak..."* (Furkan, 48) diye beyan buyurduğu gibi, yağmur hususunda olduğu söylenmiştir. Bu müjdenin, o rüzgârların havayı ve durumları değiştirmesi manasında olması da mümkündür. Çünkü rüzgâr esmese, vebâ ve fesat zuhûr eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz manaya atıfta bulunarak, *"Rahmetinden size tattırması için..."* buyurmuştur. Bu, "Sizi, havayı değiştirmek ve insanları sıhhate kavuşturmak hususunda sizi müjdelemek ve yağmur sebebiyle size rahmetinden tattırmak için..." demektir. "Tattırma" ifadesinin, az olan şeyler hakkında kullanıldığını daha evvel söylemiştik. Binâenaleyh dünyanın işi ve menfaati aslında az, rahatı geçici ve yetersiz olduğu için, burada "tattırma" kullanılmıştır. Âhirette ise, Cenâb- Hak, onları bol bol rızıklandıracak ve onlara bekâ verecektir.

Gemiler

Allahu Teâlâ, وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِاَمْرِهٖ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *"Emriyle gemilerin akıp gitmesi, fazlından nasip aramanız ve şükretmeniz için..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, hareket etme (gitme) işini gemiye nisbet edince,

bunun peşi sıra hemen *"emriyle"* ifadesini getirmiştir ki bu, "Hareket her ne kadar gemiye ait imiş gibi görünüyorsa da, aslında bu Allah'ın emriyledir" demektir. Yine aynı sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, işi kullara nisbet edip, "Nasib aramanız için" buyurunca, bunun peşinden, *"fazlından"* ifadesini getirmiştir. Yani hiçbir şeyin hiçbir surette bağımsızlığı söz konusu değildir, her şey Allah'a bağlıdır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Rüzgârların Faydaları**

Bu, âyetin terkibi hakkındadır: Diyoruz ki: Rüzgârların esmesinde pek çok faydalar vardır: Havanın temizlenmesi, bulutların sürülüp götürülmesi ve gemilerin hareket etmesi bunlardandır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, rüzgârlar için, *"müjdeciler"* ifadesini kullanmıştır. Bu, "Onlar, havayı düzeltme hususunda müjdecidirler" demektir. Çünkü havanın düzelmesi ve temizlenmesi, rüzgârın esmesi ile olur. Yağmurlar, bundan sonra gelir. Gemilerin (yelkenlerin) hareketi ise, insanoğlunun gemi yapıp, onu denize indirmesi ile olan bir tecrübesine bağlıdır. Allah'ın fazlından nasip aramak da, o gemiye binmek suretiyle olur.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, *"Karada ve denizde fesat belirdi"* (Rum, 41) âyetinde, *"Yaptıklarının bir kısmını o insanlara tattırsın diye..."* buyurmuştur. Burada ise, *"Rahmetinden size tattırması için..."* buyurarak, bunun şerefini göstermek için, muhatap zamiriyle *"size"* demiştir. Hem sonra, Allah'ın rahmeti muhsinlere yakındır. Binâenaleyh ihsanda (iyilikte) bulunanlar Allah'a yakındırlar. Dolayısıyla onlara, muhatap zamiri ile hitap olunmuştur. Kötülük yapanlar ise uzaktırlar. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onlara hitap etmemiştir. Bir de Cenâb-ı Hak orada, *"Yaptıklarının bir kısmını"*; burada ise *"rahmetinden"* buyurarak, böylece o kâfirlerin başına geleni onlara nisbet etmiş, mü'minlere ulaşan şeyi ise, kendi rahmetine nisbet etmiştir. Burada şu iki mana yatmaktadır:

a) Daha evvel de bahsettiğimiz gibi, Kerim zât, kendi ihsanı ve rahmeti için bir karşılıktan bahsetmez. Eğer bir karşılık varsa, o "Sen şöyle şöyle yaptığın için, verdim" demez, aksine "Bu, benden sanadır. Yaptığın iyiliğe gelince, onun mükâfatı henüz katımdadır" der.

b) Kulun yaptığı şeyden ötürü, verilecek şeyler azdır. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, "Sizin fiillerinizden ötürü rüzgârları gönderdim" demiş olsaydı, bu, büyük bir müjde olmazdı. Fakat *"rahmetimden"* deyince, bu,

alabildiğine bir müjde olur. Bir üçüncü husus da şudur. Eğer Cenâb-ı Allah, "Yapmış olduğunuz şeyler sebebiyle..." demiş olsaydı, bu, o kimselerin âhiret mükâfatlarından bu kadar noksanlaştırılacak manasına anlaşılabilirdi. Çünkü Allahu Teâlâ, kâfirler hakkında, "Yaptığınız şeyler sebebiyle..." buyurunca, bu onlara âhirette verilecek cezanın, bu miktar noksanlaştıracağını ifade eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak orada, *"Olur ki rücû ederler (dönerler) onlar"* (Rum, 41) buyurmuş. Burada ise *"ve şükretmeniz için (umulur ki şükredersiniz)"* buyurmuştur. Âlimler bunu şöyle izah etmişlerdir: "Buradaki ifade, Allah'ın, mü'minleri şükre muvaffak kılmasının da, nimetlerinden olduğuna bir işaret içindir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, bu ifadeyi, bundan önce sayılan nimetlere atfetmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, bu âyeti sonraya bırakmıştır. Çünkü bahsi geçen âyetler hakkında şöyle deriz: Hak Teâlâ, her konuya dâir iki âyet zikretmiş; inzâr âyetlerinden olarak da, *"O, size şimşeği gösteriyor"* (Rum, 24) âyetini getirmiştir. Genelde havada meydana gelen şeyler, ateş ve rüzgârdır. Dolayısıyla burada da, Hak Teâlâ, delillerini iyice ortaya koymak ve hatırlatmak için, rüzgârdan bahsetmiştir. Rüzgârda, yağmurdan başka faydalar olup, şimşekte de eğer neticesinde yağmur yoksa, bir fayda olmayacağı için, o âyette, *"Hem korku, hem ümit (vermek) için..."* yani "Bu şimşeğin neticesinde, yağmur ya olur, ya olmaz" buyurmuştur. Burada ise, *"müjdeciler"* ifadesini getirmiştir. Çünkü havayı normalleştirmek ve rüzgârla onu arıtmak, gerekli bir iştir. Dolayısıyla bu kesindir.

Mü'minlere İlahî Yardım

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَآؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ اَجْرَمُوا وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

"Celâlim hakkı için, senden evvel, kendi kavimlerine nice peygamberler gönderdik ve onlar, onlara açık açık bürhanlar

getirdiler. Fakat biz, o günah işleyenlerden intikam aldık. Mü'minlere yardım etmek de, üstümüzde bir haktır" (Rum, 47).

Cenâb-ı Hak, iki aslı, yani tevhidi ve haşri (dirilişi), çok net delillerle beyan edince, bunların peşine üçüncü aslı, yani nübüvveti de zikrederek, *"Celâlim hakkı için senden evvel, kendi kavimlerine nice peygamberler gönderdik"* buyurmuştur ki bu, "Onları peygamber olarak göndermiş olmamız, senin de (Ey Muhammed) peygamber oluşunun delilidir. Çünkü onlar da aynen senin bu işini yapmışlardır ve onların elinde, senin elinde zuhur eden şeyler gibi işler zuhur etmiştir. Onları kim yalanlamışsa, helâk olmuşlardır. Kim de onlara iman etmişse, ilahî yardım onlara nasip olmuştur" demektir.

Burada, âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti hususunda şöyle bir diğer izah da yapılabilir: "Allahu Teâlâ delillerini ayan beyan ortaya koyduğu halde, kâfirler bunlardan istifade etmeyince, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönlünü şöyle diyerek yatıştırmıştır: "Senden önceki peygamberlerin durumu da böyle idi. Onlar da mu'cizeler getirdiler. Senin kavminde olduğu gibi, onların kavimlerinde de kâfir ve mü'min olanlar vardı. Fakat biz, kâfirlerden intikam aldık, mü'minlere yardım ettik."

Cenâb-ı Hakk'ın وَكَانَ حَقًّا *"Bir hak oldu"* ifadesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) "İntikam aldık ve bu intikam hak oldu" buyurulmuş, daha sonra söze yeniden başlanarak, عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minlere yardım etmek bizim üstümüze..."* buyurulmuştur. Buna göre bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e imân edenlere bir müjdedir, yani, "Ey mü'minler, size yardım etmek, bizim işimiz, bize âit" demektir.

2) Bu, "...وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا" şeklindedir, yani, "Mü'minlere yardım etme işi, bizim üzerimize hak (vazife) oldu" demektir. Birinci mananın bir inceliği, ikinci mananın ise, diğer bir inceliği var. Birincisine göre olan incelik şudur: Allahu Teâlâ, *"İntikam aldık"* buyurunca, bunun bir zulüm olmayıp, gerçek bir adalet olduğunu anlatmak istemiştir. Çünkü intikam ancak onların hayatta kalmalarının, günahı artırma ve fâcir-kâfir nesiller türetme vesilesi olması ve onların yok olmaları, pis varlıklarından daha hayırlı olmasından dolayı olur. İkinci manaya göre ise, bu ifade müjdeyi te'kiddir. Çünkü "alâ" edatı, lüzum (vücub-gereklilik) manası ifade eder.

Nitekim Arapçada, عَلَى فُلَانٍ كَذَا *"Falanca üzerinde şu vardır"* denildiğinde, bu, onun, ona gerekli-vazife olduğunu gösterir. Binâenaleyh, "حَقًّا" ifadesi, işte bu gereklilik manasını te'kid eder. Biz, yardımın, neticesi ağır ve fena olmayan, bir üstünlük olduğunu söylemiştik. Çünkü iki taraftan biri, önce hezimete uğrar, ama sonra geriye dönüp gâlip gelirse, burada söz konusu olan ilahî yardım, ilk başta mağlup olmuşlar için olur. **Hz. Mûsa** (a.s) ve kavminin durumu da böyle idi. Onlar **Firavun**'un karşısında başlangıçta hezimete uğrayıp, sonra **Firavun** ve ordusu (Kızıldeniz'de) boğulunca, **Hz. Mûsa** (a.s) ve kavminin hezimeti, yardıma dönüşmüş oldu. O halde, kâfir bazen Müslümanı yenerse, bu onun için bir nusret-i ilâhiyye sayılmaz. Çünkü bunun neticesi yoktur.

Bulut ve Yağmur

اَللّٰهُ الَّذِى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِى السَّمَآءِ كَيْفَ يَشَآءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهٖ ۚ فَاِذَآ اَصَابَ بِهٖ مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهٖ لَمُبْلِسِينَ ﴿٤٩﴾ فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْىِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْىِ الْمَوْتٰى ۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

"Allah, bulutu kaldıran, rüzgarı gönderendir. Böylece (Allah), bu (bulutu) gökte dilediği gibi serer. Onu parça parça da edebilir. Nihâyet aralarından yağmurun çıkıp durmakta olduğunu görürsün. Artık (Allah) o yağmuru, kullarından dilediğine nasip eder de onlar da hemen sevinirler. Halbuki onlar, bundan evvel, üzerlerine (Allah'ın yağmur indireceğinden) katiyyen ümitlerini kesmişlerdi. Şimdi, Allah'ın şu rahmet eserlerine bak: Yeryüzünü, ölümünün ardından nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki, ölüleri diriltecek de O'dur. O, her şeye kâdirdir" (Rum, 48-50).

Allahu Teâlâ, önceki tafsilatlı beyanında, rüzgârdan çıkartılan delilleri beyan edip, rüzgârın gönderilmesindeki kudret ve hikmeti anlatmıştır. Bunda kudretin bulunuşu açıktır. Çünkü yağmur tarafından delinen,

o latif hava (rüzgâr), ağaçları kökünden söküp çıkaracak bir hal alabilir. Bu, havanın kendisinden kaynaklanan bir şey değildir. O halde bu, hür ve irade sahibi bir fâilin yapmasıyladır. Bundaki hikmete gelince, bu, bizzat rüzgârın esmesinde ve netice olarak bulutları sürüp götürmesinde yatmaktadır. Daha sonra Cenâb-ı Allah, bulutların çeşitlerinden de bahsetmiştir: Yani peş peşe-kesîf olanlar bulunduğu gibi, parça parça olanlar da vardır. Yağmur buluttan çıkar. Havada suyun (yağmurun) bulunuşu, ilâhi kudretin en harikulâde alâmetlerindendir. Otların bitmesi ve bu sayede memelerin süt dolup akıtması gibi, bunun neticeleri ise, alabildiğine bir hikmettir. Sonra bu, genel değildir. Aksine, şuna değil de, bu topluma nasip edilmiş olabilir. Bu da, bunda bir ilahi meşîetin bulunduğunun alâmetidir.

Allahu Teâlâ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ *"Halbuki onlar bundan evvel, kendilerine yağmur indirilmezden evvel..."* buyurmuştur. Müfessirler, bunun tefsirinde değişik izahlar yapmışlar: Bazıları bunun tıpkı, فِى النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا *"Ateşte, yani onda ebedî olarak..."* (Haşr, 17) âyetinde olduğu gibi, bir te'kid olduğunu söylerken, bazıları da, "indirmeden ve yağmurdan önce..." manasını vermişlerdir. Evla olan ise, "Onlara indirilmezden önce ve ondan yani rüzgârlardan önce..." manasının verilmesidir. Çünkü yağmurları gönderdikten sonra, bilen kimse, o rüzgârda yağmurun olup-olmayacağını anlar. O halde, yağmurdan önce rüzgâr estiğinde, o bilen-erbabı olan, ümitsizliğe düşmez. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, *"Onlara indirilmezden önce..."* buyurunca, hemen peşi sıra, *"Onlar ümitlerini kesmişlerdir"* buyurmamıştır. Çünkü yağmur indirilmezden önce, bilen, bulutu ve rüzgârın esişini görünce ümitlenmiştir, yağmurun yağacağı hususunda zann-ı gâlibi vardır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "مِنْ قَبْلِهِ" (Ondan önce) yani, "O rüzgârların salıverilmesinden ve bulutların yayılmasından önce" buyurmuştur.

İsm-i Fail ile Fiilin Farkı

Daha sonra Allahu Teâlâ, bu ayrıntılı açıklamanın peşinden, فَانْظُرْ اِلٰى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰى *"Şimdi Allah'ın şu rahmet eserlerine bak: Yeryüzünü, ölümünün ardından nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki ölüleri dirilticidir."* buyurmuştur. O, delillerden bahsedince, hem lam-ı te'kid ile, hem de ism-i fâil sîgasıyla, لَمُحْيِ الْمَوْتٰى *"Şüphesiz O, ölüleri dirilticidir"* buyurmuştur. Çünkü insan, "Hükümdar, sana veriyor" dediğinde, bu sözü "O, sana vericidir" şeklindeki, ism-i fâil ile söylenen sözünün ifade ettiği te'kidli manayı ifade etmez. Çünkü ikinci şekil, "vermeyi kendine şiâr edinmiş bir kimse olarak O, sana verecektir" manasına gelirken, birinci

şekil, "O, verme işini kendine sıfat edinecek" manasına gelir. Bu mesele, senin, "Sen, ölüsün" sözünün, "Sen, ölüyorsun" sözünden daha te'kidli oluşu ile de anlaşılır. وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ *"O, her şeye kâdirdir"* ifâdesi de, karşı tarafın itirafını (kabulünü) te'kid eden bir sözdür.

Ölülere Duyuramazsın

وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهٖ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾ فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَآءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾ وَمَآ اَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾

"Biz, bir rüzgâr gönderir ve (o bitkileri) onlar sararmış görürlerse, ardından muhakkak nankörlük etmeye başlarlar. Bunun için sen, arkalarına dönüp giderken, o dâveti (tebliği) ölülere duyuramaz, sağırlara işittiremezsin. Sen, körleri de, sapıklıklarından ayırıp, doğru yola iletemezsin. Sen, başkalarına değil, ancak âyetlerimize imân edip, Müslüman olanlara, yalnız onlara dinletebilirsin"
(Rum, 51-53).

Cenâb-ı Hak onların, hayrı beklerlerken, ümitsizliğe düştüklerini; hayır tahakkuk edince de, sevindiklerini beyan edince, onların bu hal üzere kalmadıklarını, tam aksine ekinlerine sarartıcı bir rüzgâr isâbet ettiğinde nankörlük ettiklerini, böylece de, geleceğe değil de, o ana baktıkları için, eski hallerini sürdürmeyip hemen değiştiklerini beyan buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Rîh ve Riyâh**

Cenâb-ı Hak, önceki âyette, göndermeyi bildirir bir üslupla, يُرْسِلُ الرِّيَاحَ *"Rüzgârları gönderir..."* buyurmuş, burada ise, o üslûbun dışına çıkarak, وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا رِيحًا *"Biz, bir rüzgâr gönderirsek..."* buyurmuştur. Çünkü, "riyâh" (rüzgârlar), O'nun rahmetinden olup, kesintisiz devam ederler. "Rîh" (rüzgâr) ise, O'nun azabındandır. Halbuki Allahu Teâlâ, kullarına son derece merhametlidir; bu sebeple, "rîh"i (her zaman) salıvermeyip tutar. İşte bu sebeple, faydalı rüzgârların, gece-gündüz çöllerde, sahralarda, ovalarda

ve tepelerde estiğini; yakıp kavuran rüzgârın ise, ancak bazı zamanlar ve bazı yerlerde estiğini görmekteyiz.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı, faydalı olanlarına "riyâh"; zararlı olanına ise, "rîh" adını vermiştir:

1) Faydalı olanların çeşitleri çok, kısımları fazladır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu kelimeyi çoğul sîgasıyla getirmiştir. Çünkü, her gün ve her gece, faydalı rüzgârların pek çok esintileri eser, ama tam aksine genelde zararlı rüzgâr, her zaman ve dâima esmez.

2) Faydalı olanlara, ancak riyâh denilir; zira, tek bir defa eser, ne havayı temizleyebilir, ne bulutları meydana getirebilir, ne de gemileri hareket ettirebilir. Ama zararlı olan rüzgâr ise, tek esişle bile, tıpkı kasıp kavuran rüzgâr gibi, her şeyi yok eder.

3) Zararlı olan rüzgâr, ya keyfiyeti ya kemmiyeti açısından zararlı olur. Keyfiyeti açısından olmasına gelince bu, ya o rüzgâr sıcak olduğundan veyahut da zehir keyfiyetine büründüğünden dolayı olur. Bu ise, rüzgâra, onun esişi sebebiyle değil ama, ya kendisinden hiçbir faydası olmayan kuru otların bulunduğu bir mıntıkada, yahut da son derece sıcak olan çukur bir vâdide bulunan hareketsiz hava sebebiyle arız olur, yahut da o rüzgarın ilk oluştuğu anda böyle olması sebebiyle olur. Her ne olursa olsun, bu rüzgâr tek olur. Çünkü o durgun hava ısındığında, sonra da onun üzerine, onu aradan sürüp çıkaran ve harekete geçiren bir rüzgâr geldiğinde, bu rüzgâr etrafa, tıpkı bir sıcak ve hareketli hava akımı olarak eser. Daha sonra oradan çıkan şey, ne sıcak olur, ne de mütekeyyif (kasıp kavurucu) bir hal alır. Çünkü, kasıp kavurucu olmanın şartı, bir yerde uzun süre kalmadır. Baksana sen, parmağını ateşe soksan ve onu oradan hızlıca çıkartsan, hiç etkilenmez. Ama, demir bile uzun süre o ateşin içinde kalacak olsa erir. O durgun hava harekete geçip dağıldığında, o zaman ondan başka bir şey bulunmaz. Bu şekilde meydana gelen (rüzgâr) ise, nâdirdir. Onun nâdir olduğu yer ise, tekdir. Kemmiyet açısından zararlı olmasına gelince, rüzgârlar bir araya gelerek bir bütün oluşturduklarında, tıpkı bir koy, bir haliç gibi olurlar. Nitekim gözelerin bir araya geldiğinde, setlerin önüne geçemediği ve kayaların kendisini geri çeviremeyeceği büyük bir nehir haline gelir. Bu durumda o tek şeyin, pek çok şeyden meydana geldiğinde şüphe

yoktur. İşte bundan dolayı Allah, zararlı rüzgâr hakkında "rîh", faydalı rüzgâr hakkında da "riyâh" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Peygamberimiz'e çeşitli delilleri, çeşitli misalleri öğretip; böylece Peygamberi de birtakım vaad ve vaîdlerde bulunup, O'nun onlara çağrısı, ancak kendisinden başkalarına; verdiği önemli haberler de, ancak onların küfür ve ısrarlarını artırınca, Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ *"Bunun için sen, arkalarına dönüp giderken, o dâveti (tebliği) ölülere duyuramaz, sağırlara işittiremezsin..."* demiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Âyetteki Tertibin Güzelliği**

Bu mesele, âyetteki tertip hakkındadır. Şimdi biz diyoruz ki: Ölen kimseyi irşâd etmek imkânsızdır. İmkânsız olan şey ise, "olabilir" olandan çok çok uzaktır. Sonra sağırı irşâd etmek de zordur. Çünkü o, söylenilenleri duymaz. O anladığını, başka şeyle değil, ancak işaretle anlar. İşaretle anlatmak ise, zor bir şeydir. Hem sonra, âmâyı irşâd etmek de zordur. Çünkü sen ona, "Yol, sağında" dediğinde o, sağına döner, ama o çizgiyi sürdüremez. Tam aksine, kısa zamanda ondan sapar. Sağırı irşâd etmek, en zor iştir. İşte bundan dolayı körle arkadaş olmak, beraberce yaşamak, hiçbir şey duymayan sağırla arkadaş olup birlikte bulunmaktan daha kolaydır. Çünkü en iyi anlatım, sözle olur. Çünkü, işâretle anlaşılmayan şeyler, sözle anlaşıldığı halde sözle anlaşılan her şey ise işâretle anlaşılmaz. Çünkü orada bulunmayan bir şeye, işârette bulunulamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak önce "ölülere işittiremezsin" buyurdu, daha sonra da, "sağıra da..." dedi ve sağırdan daha aşağı olan körü de hidayete erdiremezsin" diye ilave etti.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, sağır hakkında imkânsız olduğunu daha fazla beyan etmek için, *"Arkalarına dönüp giderken..."* buyurmuştur. Çünkü sağır, eğer anlarsa, işaretle anlar. Ama, arkasını çevirip, kendisine işaret edene bakmadığında, ne duyar, ne anlar!

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, sağır hakkındaki, "Sen, o daveti, (tebliği) sağırlara işittiremezsin..." demiş, fakat ölüler hakkında, dâvet kelimesini zikretmemiştir. Çünkü sağır, bazen, meselâ çok kuvvetli olan, çok gürültülü gibi şeyler duyabilir. Ne var ki, davet edenin sesi, bu derece ve frekansa ulaşamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak (sanki), "Sen, davetçisin. İnsanları imâna

zorlayan kimse değilsin. Dâvetci ise, dâvetini, sağır olanlara işittiremez" demek istenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Körlere Gösteremezsin**

Cenâb-ı Hak, وَمَا أَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ *"Sen körleri de doğru yola iletemezsin"* buyurmuştur. Yani, "Senin işin, körleri hidayete erdirmek değildir" demek olup, bu tıpkı bir kimsenin, "Falanca şâir değildir, o ancak bir iki beyit nazmeder" demesi gibidir. Yani, "Onun esas işi, bu değildir" demektir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen... ölülere duyuramazsın"* ifadesi, bu işin, ondan nefyedildiğine delâlet eder; O'nun, *"Sen körleri de, doğru yola iletemezsin"* sözü de, "Senin işin bu değil, sen bunun için gönderilmedin" anlamındadır.

İmâna Niyet

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ *"Sen, başkalarına değil, ancak âyetlerimize imân edip Müslüman olanlara, yalnız onlara dinletebilirsin"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, ölüye ve sağıra işittirmenin olamayacağını ve mü'mine işittirmenin ise olabileceğini, âyetleriyle belirtince, mü'minin alabildiğine duyarlı ve hassas olması gerekmiştir ki, gerçekten de bu, böyledir. Çünkü mü'minin kalbine, burhan yağmurları yağar; böylece de onun kalbinde, gerçek inançlar filizlenir ve biter. Yine mü'min, öğüt verenin, tehdit ve uyarılarını dinler, yasaklara uyar, bundan dolayı ondan da güzel fiiller zuhur eder. Âyetin bu ifadesi, **Mu'tezile** mezhebinin görüşünün aksini göstermektedir. Çünkü onlar, "Allah herkesin iman etmesini murat etmiştir. Ancak ne var ki bazıları, Allah'ın, bu muradına muhalif hareket etmişlerdir" derler. Âyetteki, *"Sen başkalarına değil, ancak âyetlerimize iman edene... dinletebilirsin..."* ifadesi, onun imân ettiğine ve böylece de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ona, yapılması gerekli olan şeyleri işittirip duyurduğuna bir delildir. O halde bu demektir ki onlar, Müslümandırlar ve itaatkârdırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak onlardan naklen, *"Dediler ki: İşittik ve itaat ettik..."* (Bakara, 285) buyurmuştur.

İnsanın Yaratılış Safhaları

اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ ﴿٥٤﴾

"Allah, sizi bir zaaftan yaratan, sonra zaafın ardından kuvvet veren; sonra kuvvetin ardından da zaafa ve ihtiyarlığa getirendir. O, ne dilerse yaratır. O, hakkıyla bilendir, kemâliyle kâdirdir" (Rum, 54).

Cenâb-ı Hak, afakî delillere dair geçmiş olan delilleri tekrar edip, -ki tekrarlanan bu delil, *"Allah, rüzgârları salıverendir. Ki böylece de rüzgârlar, bulutu sürüverir..."* (Rum, 48) âyetidir- rüzgârların hallerini başından sonuna kadar belirtince, enfüsî delillere dair bir delili de tekrar getirerek, -ki bu da, insan oğlunun yaratılması ve çeşitli devrelerinden bahsedilmesidir- *"Allah, sizi bir zaaftan yaratandır..."* buyurmuştur. Yani, "Sizin kuruluşunuz zayıflık üzerinedir" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İnsan, aceleden yaratılmıştır"* (Enbiya, 37) buyurmuştur. Buradaki "min", tıpkı bir kimsenin "Falanca falancayı, fakirliğinden ötürü (مِنْ فَقْرِهِ) allayıp süsledi, yani giydirip kuşattı" sözündeki "min" gibidir. Yani, "Onu o fakirlik halinden kurtardı, zengin kıldı" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً *"Sonra zaafın ardından kuvvet verdi..."* buyurmuştur. O halde bu ikinci ifadedeki "**da'f**" kelimesi, çocuğun, bir cenîn, yeni doğmuş bir çocuk ve sütten kesilmiş bebeklik haline bir işarettir ki, bütün bu haller, çocuğun zayıf ve âciz olduğu hallerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra zaafın ardından kuvvet verdi"* ifadesi yine, çocuğun büluğ çağına ermesine, oradan geçişine, gençliğine ve olgunluğuna bir işarettir.

Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ *"Sonra kuvvetin ardından da zaafa ve ihtiyarlığa getirendir. O ne dilerse yaratır. O, hakkıyla bilendir, kemâliyle kâdirdir"* âyeti de, olgunluk yaşından sonra gelen geriye dönüş ve ihtiyarlama haline bir işarettir ki, ihtiyarlık zayıflığın ta kendisidir. Cenâb-ı Hak, *"O ne dilerse yaratır"* cümlesiyle, bütün bu işlerin, tabiî, kendiliğinden değil, tam aksine Allah'ın meşîeti ile olduğunu beyan etmiştir. Nitekim Allah, afakî delillerde de, *"Derken (Allah) bunu gökte nasıl dilerse öylece serer..."* (Rum, 48) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ "O, *hakkıyla bilendir, kemaliyle kâdirdir..."* buyurmuştur. Burada, niçin, ilim, kudretten önce zikredilmiştir? Ve bundan önce de, (mahlukatın yaratılışıyla ilgili âyette), *"O, yegane galip, yegane hüküm ve hikmet sahibidir"* (Rum, 27) buyurmuştur?! O halde buradaki

"**el-azîz**" vasfı kudretinin tamlığına; "**el-hakîm**" kelimesi de, ilminin tamlığına bir işarettir. O halde bu demektir ki, Allah orada (Rum, 27), kudretini ilminden önce; burada ise, ilmini, kudretinden önce zikretmiştir. Niçin?

Cevap: Biz diyoruz ki, yeniden diriltme işi orada, *"Ona göre bu pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur..."* (Rum, 27) ifadesiyle anlatılmıştır. Çünkü "iâde", "kün-ol" lafzıyla olur ve kendisine "ol" denilen şey de, hemencecik oluverir. Binâenaleyh, buradaki (Rum, 27) ilahi kudret, son derece aşikârdır. Burada bahsedilen şey ise, yaratılışın başlangıcı olup, bu da birtakım devre ve hallerden ibarettir. Buradaki bütün hal ve durumların bilgisi ise, mevcuttur. Binâenaleyh burada da, "bilme" işi çok açık ve nettir. Hem, âyetteki, *"O, hakkıyla bilendir, kemaliyle kâdirdir"* cümlesi, hem bir müjdelemeyi, hem de bir inzârı kapsamaktadır. Çünkü O, mahlûkatın işlerini ve amellerini bilince, mahlukatın hallerini bilmiş olur. Onlar, hayır ve güzel amelde bulunurlarsa, onu da bilir. Kötü ve şer fiillerde bulunurlarsa, bunu da bilir. O, kâdir olup, iyi ve güzel olarak yapılan şeyleri bildiğine göre, bunların mükâfatını da verir. Kötülüğün yapıldığını bildiğine göre de, bunun cezasını verir. Mahlûkatın hallerini bilme işi, kudretle yapılan mükâfat verme ve cezalandırma işinden önce olunca, ilim sözü önce zikredilmiştir. Ama âhirette ise, o halleri bilmek, ikâb ile anlaşılacaktır. İşte bu sebeple orada, *"O, yegane galip, yegane hüküm ve hikmet sahibidir"* (Rum, 27) buyurmuştur. Ki buna da, insanın yaratılması ile ilgili ifadelerin peşinden, *"Suret yapanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!"* (Mü'minûn, 14) buyurmuştur. Şimdi biz diyoruz ki buradaki "**ahsen**" kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın ilmine bir işarettir. Çünkü, güzel yaratma işi, ancak ilimle olur. "el-Hâlikîn" işinden anlaşılan yaratma işi de, O'nun kudretine bir işarettir.

*

Cenâb-ı Hak, ilk yaratmadan bahsedip, ikinci kez yaratma da tıpkı ilk yaratma gibi olunca, işte bu hususu, o yeniden yaratmanın hallerini ve vakitlerini ele alarak belirtmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ ۙ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ ۚ كَذَٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾

"Kıyametin kopacağı gün, günahkârlar, bir saatten başka kalmadıklarına yemin ederler. İşte onlar, (dünyada da haktan) böyle döndürülüyorlardı." (Rum, 55).

Bu ifadenin, "Onlar, dünyada, bir saatin dışında kalmadılar"; "Kabirlerde... kalmadılar" ve "Onlar, dünyanın yok olduğu vakitten yeniden diriltilme vaktine kadar, bir saatten başka kalmadılar" anlamlarında olduğu ileri sürülmüştür. كَذٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ *"İşte böylece onlar, haktan, bâtıla; doğrudan da yalana döndürülüyorlardı"* demektir.

İlim ve İmân Ehli

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ الْبَعْثِ فَهَٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلَٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾

"Kendilerine ilim ve iman verilenler, şöyle demişlerdir: Andolsun ki, Allah'ın kitabında, o tekrar diriliş gününe kadar kaldınız. İşte bu, ba's günüdür, fakat siz bilmiyorsunuz" (Rum, 56).

Melekler ve diğerlerinden, *"Kendilerine ilim ve iman verilenler, andolsun ki sizler, Allah'ın kitabında yani ilm-i ezelîsinde, ba's gününe kadar bekleyeceksiniz."* demişlerdir. Biz bu iki cümledeki ince manayı şu şekilde beyan ederiz: Kendisine bir vaadde bulunulmuş kimseye, (o vaad edilen şeye kavuşması için) bir vakit tayin edildiğinde, o, o vadeyi çok uzun görür de, bundan dolayı onun çabuk geçmesini arzular. Ama kendisine bir tehdit ve vaîdde bulunulmuş kimse için de, yine bir zaman tayin edildiğinde, o bu zamanı kısa görür de, bunun hiç gelmemesini ister. Binâenaleyh günahkâr kimse hoşrolunduklarında, gideceği yerin cehennem olduğunu bildiği için, geçirdiği o müddeti az görür, haşrin geciktirilmesini ve kabirde kalmayı tercih eder. Mü'min kimse de, haşr olunduğunda, varacağı yerin cennet olduğunu anlar, böylece o da, bu müddeti çok uzun bulur ve bunun yeniden ertelenmesini istemez. Böylece bu iki grup bu şekilde ihtilaf edip farklı farklı düşünerek, onlardan birisi, "Beklediğimiz zaman azdır" der ki, işte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"Kıyametin kopacağı gün günahkârlar*

bir saatten başka kalmadıklarına yemin eder..." (Rum, 55) ifadesiyle; diğer grup da, "Bizim bekleme müddetimiz çok uzun sürdü, daha uzatılmasın..." diyecektir ki, işte buna da, *"Kendilerine ilim ve iman verilenler şöyle demişlerdir: Andolsun ki, Allah'ın kitabında, o tekrar diriliş gününe kadar kaldınız..."* ifadesiyle işaret etmiştir. Yani, "Allah'ın kitabında, belirlenen bu zaman, ba's gününe kadardır. Biz de bu güne kadar sabrettik. *"İşte bu, ba's günüdür, fakat siz bilmiyordunuz"* demektir. Yani; "Sizin isteğiniz, zaman tehir etmektir. Çünkü sizler, ba's gününü tanımamış ve onu kabullenmemiştiniz. Bu sebeple de varacağınız yer cehennem olduğu için, şimdi siz, erteleme talebinde bulunuyorsunuz" demektir.

Özrün Kabul Edilmediği Gün

فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

"Artık zulmedenlere, o gün mazeretleri fayda vermeyecek. Onlardan, (Allah'ın razı olacağı şeye) rücû etmeleri de istenmeyecektir" (Rum, 57).

Yani, "Onlardan, "اَلْاِعْتَابُ" (vazgeçme) istenmeyecektir" demektir. "**İ'tâb**", kınama ve azarın giderilmesi demektir. Yani, "suçlarını silecek olan tevbe, onlardan istenmeyecek; zira artık o tevbe onlardan kabul edilmeyecektir" demektir.

Her Türlü Mesel

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾

"Celâlim hakkı için, bu Kur'ân'da insanlar için, her çeşit misaller irad etmişizdir. Andolsun ki habibim onlara, mutlaka bir âyet getirsen, inkâr eden o kimseler mutlaka: "Siz, tezvircilerden başkası değilsiniz..." diyeceklerdir." (Rum, 58).

Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâdeyi, mazeretlerin kabul edilmeyeceğine, gerekli miktarın çok çok üstünde olan inzârın yapıldığına, Peygamber'de herhangi bir kusur bulunmadığına bir işarettir. Binâenaleyh, onlar artık bundan sonra yeni bir şey isterlerse, bu irad olur. Kendisine tek bir delili yalanlamak, kabul etmemek basit ve kolay gelen kimseye, pek çok delili yalanlamak zor olmaz. Bundan da ötesi, istidlâlde bulunan kimsenin, yeni, dosdoğru apaçık hiçbir şüpheye mahal vermeyecek bir delili zikrettikten sonra, başka bir delile geçmesi caiz değildir. Bu demektir ki, karşı taraf inatlaşmaya geçmiştir. Çünkü istidlâlde bulunan kimse, ya karşı tarafın sorusunun kendi aleyhine olduğunu itiraf edecektir, yahut da etmeyecektir. Eğer itiraf ederse, bu onun için bir son olur ve bu iş, ya delilin kendisini ya da istidlâlde bulunanı zedeler, yaralar. Bu da, ya delilin fasit olmasıyla, yahut da istidlâlde bulunan kimsenin, delâletini ve istidlâlin vechini ve yönünü bilmeyişiyle olur ki, bu iki şeyi bir âlimin kabullenmesi caiz olmazken, böyle bir şey, peygamberden nasıl sudur eder? Yok eğer kabul etmezse, istidlâlde bulunanın, (peygamberin) başka bir delile geçişi, karşı tarafın inatçı olmadığı zannını verir. Böylece de, karşı tarafın ikinci delil hususunda inada kalkışması daha fazla olur. Çünkü karşı taraf, "O, (istidlâlde bulunan peygamber), başka bir delil getirme yoluna gittiğine göre, birinci hususta inadım işe yaradı..." diyebilecektir.

İmdi şâyet, "Peygamberler, pek çok çeşit deliller zikretmişlerdir" denilirse, biz deriz ki: Onlar, o delilleri peş peşe sıralamış, ama daha sonra da ayrı ayrı izah etmişlerdir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Bunun delili; pek çok bakımdandır. Birincisi şu, ikincisi şu, üçüncüsü şu...ilh" demesi gibidir. Bu gibi şeylerde, kişiye düşen, inatçının inadına aldırmamasıdır. Çünkü aldırış etmesi, onun inadının artmasına ve vaktini zayi etmesine sebep olur. Bir de, istidlâlde bulunan, va'dettiği delillerin tamamını getirme imkanını da bulamaz. Getiremeyince de derecesi düşer, otoritesi sarsılır. O halde, bu demektir ki, her makamın kendine uygun bir sözü vardır. İşte bu hususa, وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ *"Onlara, ne zaman bir âyet getirsen, inkâr eden o kimseler mutlaka, "Siz, tezvircilerden başkası değilsiniz" diyeceklerdir"* ifadesiyle işaret edilmiştir. "وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ" ifadesinde, kitabın müfret getirilmesinde; "اِنْ اَنْتُمْ" ifadesinde de çoğul getirilişinde şöyle bir incelik bulunmaktadır: Cenâb-ı Hak sanki, "Ey habibim, sen, bütün peygamberlerin getirdiği her türlü mu'cizeyi ve getirilmesi mümkün olan şeyi

getirsen, onlar yine de, "Ey risâlet iddiasında bulunanlar, sizin hepiniz yalancı ve müzevvirsiniz..." diyeceklerdir" demek istemiştir.

Bilmeyenlerin Kalbi Mühürlenir

كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

"İşte bilmezlerin kalplerine Allah böyle mühür basar. Sen (habibim) şimdi sabret. Şüphe yok ki Allah'ın vaadi haktır, (buna) kat'î inan (inanç) beslememekte olanlar (zinhar, sakın) seni (sabırsızlıkla) hafifliğe götürmesin(ler)." (Rum, 59-60)

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ *"İşte, bilmezlerin kalbine Allah böyle mühür basar"* (Rum, 59) ifadesiyle, bütün bunların, kendisinin onların kalplerini mühürlemesiyle olduğunu beyan buyurmuştur. Buna göre şâyet, "Hiçbir şey bilmeyen kimseye, kalbinin mühürlendiğini haber vermenin ne faydası var?" denilirse, biz deriz ki, bu, "Şu anda hiçbir şey bilmeyen kimse, şâyet bilememişse, bilsin ki bu, daha önce Allah'ın onun kalbini mühürlemesinden dolayıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ *"Sen şimdi sabret. Şüphe yok ki Allah'ın va'di haktır"* (Rum, 60), yani "Senin doğruluğun ortaya çıkacaktır" beyanı ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini takviye ve teselli etmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ *"Kat'î iman beslememekte olanlar, sakın seni (sabırsızlıkla) hafifliğe götürmesinler"* (Rum, 60) ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanları imana davet etmesinin gerekli ve şart olduğuna bir işarettir. Çünkü, eğer o susmuş olsaydı, o zaman kâfirler, "O, fikri tutarsız ve sebâtı olmayan bir kimsedir" diyeceklerdi. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır, dönüş O'nadır. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a; salât ü selâm da, peygamberlerin seyyidine, âline, ashabına ve hepsine olsun.

***

LOKMAN SÛRESİ

Medine'de inen, "وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ..." (Lokman, 27-28) âyetleriyle,
"اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ..." (Lokman, 4) âyeti hariç,
bu sûrenin tamamı Mekkî'dir.
Çünkü, namaz kılma ve zekât verme hükmü, Medine'de gelmiştir.
Bu sûre, 33 veya 34 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Kur'ân'ın Vasıfları

الٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ اُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

"Elif, Lâm, Mîm. İşte bunlar, o hikmet dolu kitabın âyetleridir. Ki, (her biri) muhsinler için, bir hidayet ve bir rahmettir. Ki onlar, dosdoğru namazı kılanlar, zekâtı verenlerdir. Onlar, âhirete yakînen inananların da ta kendileridir. İşte onlar, Rablerinden bir hidayet üzeredirler. Ve işte onlar, evet onlar, felâha erenlerdir" (Lokman, 1-5).

Sûrelerdeki Tenasüb

Bu sûrenin başıyla, bir önceki sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebet şudur: Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın bir mu'cize oluşuna işaret etmek için, *"Andolsun ki, bu Kur'ân'da insanlar için, her çeşit misaller irâd etmişizdir..."* (Rum, 58) buyurup, onların, âyetlerini inkâr ettiklerine de işâret etmek için, *"Andolsun ki habibim, onlara her ne zaman bir âyet getirsen..."* (Rum, 58) deyince, bu hususu, *"Elif, Lâm, Mîm. İşte bunlar, o hikmet dolu kitabın âyetleridir..."* ifadesiyle beyan etmiştir, ama onlar yine o âyetlere iman etmemişlerdir. Ki, bu hususa da Cenâb-ı Hak, biraz sonra gelecek olan, *"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman sanki bunları işitmemiş... gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir"* (Lokman, 7) ifadesiyle işaret etmiştir. Âyetteki, "هُدًى" (hûden) kelimesinin manası, "Bir beyân ve hak ile bâtılı ayırıcı olmak üzere" demektir.

İsm-i İşaret Hakkında

Bu âyetlerin tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "الٓمٓ * ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ..." (Bakara, 1-5) âyetlerinin tefsiri gibidir. Bakara'da, "**zalike**" (o) kelimesiyle "**hâzâ**" (bu) manasının kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, buradaki "**tilke**" kelimesiyle "**hâzihî**" (bu) manasının kastedildiği ileri

sürülmüştür. Şöyle de denilebilir: Biz burada, "**tilke**, gâibe bir işaret olup, manası, "Kur'ân'ın âyetleri, hikmet dolu kitabın âyetleridir" şeklindedir" diyoruz, "الٓمٓ * تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ" ifadesiyle birlikte nazil olan bu âyetler inerken, bütün âyetler henüz inmemişti. O halde bu demektir ki, "**tilke**", Kur'ân'ın ihtiva ettiği âyetlerin tümüne birden işârettir. Yani, "Kur'ân'ın âyetleri, işte bunlar, *"hikmet dolu kitabın âyetleridir"* demektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresi'nde, ذٰلِكَ الْكِتَابُ *"o kitab"* demiş, fakat, orada, "**el-hakîm**" (hikmetle dolu) vasfına yer vermemiştir. Burada ise, "**el-hakîm**" ifadesini de getirmiştir. Kitâbın vasıflarının zikri artınca, Allahu Teâlâ, onun nitelikleri hususundaki şeylerin zikrini de artırarak, هُدًى وَرَحْمَةٌ *"...bir hidayet ve rahmettir..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak orada, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler için bir hidayet rehberi"* (Bakara, 2) buyurmuştur. O halde bu demektir ki, oradaki "**hüda**", buradaki "**el-kitâb**" mukabili; buradaki "**rahmeten**" de, yine buradaki "**hakîm**" kelimesinin mukabilidir. Kitâb'ın "**hakîm**" olarak vasfedilmesi, "hikmetli, hikmet dolu" anlamında olup, tıpkı "فِى عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ" (Kâria, 7) kelimesinin فِى عِيشَةٍ ذَاتِ رِضًا "Hoşnutluk ihtiva eden bir yaşantıda" anlamında olması gibidir.

***İKİNCİ MESELE:* Muhsin ve Muttakî**

Cenâb-ı Hak orada, "لِلْمُتَّقِينَ" *(Müttakiler için)*, burada ise "لِلْمُحْسِنِينَ" *(Muhsinler için)* buyurmuştur. Çünkü Allahu Teâlâ, orada sadece Kur'ân'ın hidayet oluşundan bahsedip, başka bir özelliğinden bahsetmeyince, *"Müttakiler için..."* demiştir. Bu, "O Kur'ân'la şirkten, inattan ve taassuptan ittika edip (korunup), Kur'ân'a, inada düşmeden bakıp düşünenler ancak hak ve hakikate ulaşır" demektir. Burada ise ayrıca Kur'ân'ın bir rahmet oluşundan bahsedince, *"Muhsinler için..."* demiştir. Bu, "Şirkten ve inattan korunup, "ihsan (tevhid) kelimesini" getirenler için..." demektir. Binâenaleyh muhsin, imân eden; muttaki ise, küfrü bırakan manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah, ittikâ edenler ve muhsin olanlarla beraberdir"* (Nahl, 138) buyurmuştur. İnkârdan korunmuş oldukları için, bunlar muttakî olmuşlar ve cenneti elde etmişlerdir. Kim de imânın hakikatine ererse, muhsin olur ve cennetin yanı sıra, fazlasını da elde eder. Çünkü Allah, *"Muhsin olanlara, hüsnâ (en güzel şey olan cennet) ve fazlası vardır"* (Yûnus, 26) buyurmuştur.

Bir de Allahu Teâlâ, Kur'ân'ın bir rahmet oluşundan bahsedince, *"Muhsinler için..."* demiştir. Çünkü Allah'ın rahmeti muhsinlere yakındır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ orada, *"Gaybe iman eden ve namazı dosdoğru kılanlar..."* (Bakara, 3) buyurmuş, burada ise *"Dosdoğru namaz kılanlar..."* demiş, imandan bahsetmemiştir. Çünkü müttakinin, küfrü bırakan kimse olduğunu, dolayısıyla bunun iman etmesi gerekti̇ğini; muhsinin ise, imanın hakkını yerine getiren kimse olduğunu, binâenaleyh kâfir olmaması gerektiğini beyan etmiştik. İttikâ, imana iltizamî (dolaylı) olarak delâlet ettiği için, iyice açıklığa kavuşsun diye, orada imanı açıkça zikretmiştir. İhsan ise imana sarîh olarak delâlet ettiği için, artık burada imanı açıkça-ayrıca zikretmemiştir.

Hak Teâlâ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ *"Ki onlar, dosdoğru namaz kılanlar ve zekâtı verenlerdir"* buyurmuştur. Namazda ve dosdoğru kılınmasında, zekâtta ve zekâtın edasındaki mana ve hikmetleri defalarca anlattık ve Enfal Sûresi'nin tefsirinin başlarında, namazın Efendiye (Rabbe) benzemeyi bırak manasına geldiğini, çünkü bunun hem şeklen, hem hakiki manada bir kulluk olduğunu, Allah'a ibadet edilmesi gerekli olduğunu, Allah'ın ise bir başkasına ibadetinin düşünülemeyeceğini, kulun bir çok işte Efendisine (Rabbine) benzemeyi bırakması gerektiğini, dolayısıyla, Efendisi otururken, onun oturmaması, efendisi yaslanırken, onun yaslanmasının yakışık almayacağını; zekâtın da, Efendiye benzemek manasına geldiğini, çünkü zekâtın başkalarının ihtiyacını gidermek demek olduğunu, Rabbin de ihtiyaçları giderdiğini, âlimin kölesinin, askerlerin giydiği elbiseyi giymemesi, askerlerin kölelerinin de, zâhid kimselerin elbiselerini giymemesi gibi, birçok işte ise efendisine benzemesi gerektiğini ve bu iki şeyle kulluğun tam ve mükemmel olacağını anlatmıştık.

Saptırmak İçin Lehviyat

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِى لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٦﴾

"İnsanlardan, bilgisizce, Allah yolundan saptırmak ve o yolu bir eğlence edinmek için, boş lafa müşteri olan niceleri bulunur. İşte onlar için, rezil-rüsvay edici bir azap vardır" (Lokman, 6).

Allahu Teâlâ, Kur'ân'ın pek çok hikmetli âyeti ihtiva eden hakîm bir kitap olduğunu beyan edince, kâfirlerin işinin de, o Kur'ân'ı terk etmek ve başka şeylerle meşgul olmak olduğunu söylemiştir. Bu âyette, o kâfirlerin bu hareketlerinin çok kötü olduğunu, birkaç yönden beyân eden şu hususlar vardır:

1) Hikmeti bırakıp, başka bir sözle meşgul olmak çirkin bir iştir.

2) Bu boş laf, hiç faydası olmayan bir lehviyat olunca, bu daha da çirkindir.

3) Bazen "lehv" ile, **İbn Abbas**'ın da, "Latifeleşin" dediği nakledildiği gibi, latife (şaka) yapma manası kastedilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, دَوِّحُوا الْقُلُوبَ سَاعَةً فَسَاعَةً *"Kalplerinizi zaman zaman (latifelerle) rahatlatın"*[5] buyurduğu nakledilmiştir. **Deylemî** bu hadisi, **Enes** (r.a)'ten merfû olarak nakletmiştir. Bunu, **Müslim**'de yer alan, يَا حَنْظَلَةَ سَاعَةً وَسَاعَةً *"Ey Hanzale, zaman zaman..."* hadisi de destekler.

Halk bundan, boş olan şeyler hususunda, dinen caiz olanları yapma manasını anlar. Havas ise, "Bu, Hak tarafına bakmaya bir emirdir. Çünkü ferahlama başka işle değil, ancak Hakk'a bakmakla olur" demişlerdir. Binâenaleyh âyetteki, *"Allah yolundan saptırmak için..."* ifadesinden ötürü, onların maksat ve gayeleri sadece saptırmak olunca, bu fiilleri alabildiğine çirkin bir iş olmuş olur.

Cenâb-ı Allah daha sonra, o satın alma ile ilgili olarak, بِغَيْرِ عِلْمٍ *"bilgisizce"* yani o, bunu bilgisizce satın alır ve Allah'ın yolunu eğlence edinir. İşte bunlar için *"Rezil-rüsvay edici bir azap vardır"* buyurmuştur. Âyetteki "**muhîn**" (rezil-rüsvay edici) kelimesi, kendisinden devamlılığın anlaşıldığı bir manaya işarettir. Zira hükümdar, bir kölesine-adamına azap olunmasını emrettiğinde, ona azap edecek olan, eğer o kölenin-adamın tekrar kralın hizmetine döneceğini, kralın onu uzun süre hapiste bırakmayacağını anlarsa, ona yumuşak davranır, hafif olarak azap eder. Yok eğer onun, bir daha artık kralın hizmetine dönemeyeceğini, işinin bittiğini anlarsa, ona

5 **Metâlibu'l-âliye**, 3/137

hiç ikramlı (yumuşak) davranmaz. O halde, Hak Teâlâ'nın "**azab-ı muhîn**" ifadesi, işte buna bir işaret olup, bununla mü'minin azabı ile kâfirin azabı arasındaki fark ortaya çıkar. Çünkü mü'minin azabı, onu (günah kirinden) temizlemek içindir. Binâenaleyh mü'minin azabı "muhîn" değildir.

Âyetlere Lakaytlık

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا ۖ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٧﴾

"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, sanki bunları işitmemiş ve sanki iki kulağında bir ağırlık (sağırlık) varmış gibi, büyüklük taslayarak yüz çevirir. İşte onu, çok elem verici bir azapla müjdele" (Lokman, 7).

Yani o kimse, hakikat kendisine bedava geldiği halde tartar, bâtıl sözü parayla satın alır, hakikatten ise yüz çevirir. Bu hususu iyice düşündüğünde, bu müşterinin o boş sözü para verip almasının yanı sıra, bir başka müşteri araması, kendisine hiç para vermediği bedava gelen şeyi, aramayıp hiçbir masrafta bulunmaması açısından, bu sözün ne güzel bir söz olduğunu anlarsın. Sonra esas olan, insanın bulduğu her şey ile hikmeti satın alması iken, onlar, hikmeti arama şöyle dursun, hikmet onlara bedava-zahmetsizce geldiğinde bile, onu dinlemezler. Sonra bu âyette, sıralanan başka hususlar da şunlardır:

1) Hikmetten yüz çevirme işi. Bu, çirkin bir iştir...

2) Büyüklük taslama (kibirlenme)... **Zaloğlu Rüstem** ile **Behram**'ın hikayelerini (efsanelerini) satın alıp, onlara ihtiyaç duyan kimse, hikmetten nasıl müstağni olur ki o hikmete karşı kibirlensin?... Bir kimse, "Ben de onun gibisini söylerim" diyebiliyorsa, ancak o zaman bir söze karşı büyüklük taslayabilir. Binâenaleyh o asılsız hikayeler gibisini bile söylemeye güç yetiremeyen (dolayısıyla satın alıp okuyan) kimse, Allah katından gelen o üstün hikmete karşı nasıl büyüklük taslayabiliyor.

3) Âyetteki, *"Sanki bunları işitmemiş gibi..."* ifadesi... O söze iltifat etmeyen kibirli kimse, kendisini başka işlerle meşgul sayarak, sanki kendini bunları duymamış gibi yapmıştır.

4) Âyetteki, *"Sanki iki kulağında bir ağırlık varmış gibi..."* ifadesi... Bu, o kimsenin Allah'ın âyetlerinden alabildiğine yüz çevirdiğini ifade eder.

Daha sonra Allahu Teâlâ, فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ *"İşte onu, çok elem verici bir azapla müjdele"* buyurmuştur. Yani, "Onun için, hor kılıcı bir azap vardır. Binâenaleyh onu bu azapla müjdele, tehdit et" demektir. Yahut bunun takdirinin, "Onların durumu bu olunca, onları elem verici bir azapla müjdele" şeklinde olduğu da söylenebilir.

Mü'minler Cennette

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾ خَالِدِينَ فِيهَا وَعْدَ اللهِ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾

"İmân edip, sâlih ameller işleyenler yok mu, naîm cennetleri, içinde ebedî kalıcı oldukları halde onlarındır. Bu, Allah'ın gerçek va'didir. O, azîz ve hakîmdir" (Lokman, 8-9).

Allahu Teâlâ, kendisine âyetler okunduğunda yüz çeviren, onlara aldırmayanların hallerini anlattıktan sonra, o âyetlere can-u gönülden yönelip kabul edenlerin hallerini de beyân etmiştir. Bunların Hak karşısında yüz çevirme ve kibirlenme gibi, çeşitli dereceleri olduğu gibi, bu inananların da, kabul etme, yönelme ve o âyetlerle amel etme gibi, çeşitli dereceleri vardır. Çünkü bir şeyi dinleyip kabul eden, bazen onunla amel etmeyebilir. Dolayısıyla da bunun derece ve mertebesi, o şeyi dinleyip, boyun eğen ve ona itaat eden, gereğini yapanın derecesi gibi olamaz. Hem sonra bunun için, naîm cennetleri vardır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, öbürleri için **"azab-ı muhîn"** olduğunu bildirmiştir.

Üslup Tarzındaki Hikmet

Burada şöyle bazı incelikler vardır:

1) Rahmetin gazab-ı ilâhiden daha çok ve geniş olduğuna bir işâret olsun diye, Allahu Teâlâ azâbı müfret, cenneti cemî olarak getirmiştir.

2) Rahîm olan Allah'ın nimetlerini beyân ettiğine ve bunlarla sağlanacak rahatı tâ kalbe ulaştırmak için o nimeti tanıttığına, ama cezâsını

açıklamadığına, sadece ona bir dikkat çektiğine bir işaret olmak üzere, azabı nekire, cennetleri ise, elif-lâmlı kelimeye muzaf kılarak ma'rife olarak getirmiştir.

3) Allahu Teâlâ sadece "azap" demiş, onların o azapta ebedî kalacaklarını açıkça ifade etmemiş, bu hususa "**muhîn**" kelimesi ile işaret etmiştir. Ama mükâfatta ebedî kalışı, *"içinde ebedî kalıcı oldukları halde..."* buyurarak, açıkça ifade etmiştir.

4) Allahu Teâlâ bu hususu, burada, *"Bu, Allah'ın gerçek va'didir"* ifadesiyle te'kid ederken, orada böyle bir te'kidde bulunmamıştır.

5) Cenâb-ı Hak, orada başkasına (peygamberine), *"İşte onu çok elem verici bir azapla müjdele..."* buyururken, burada bizzat kendi adı ile, *"Allah'ın gerçek va'didir"* buyurup, "Ben sizi bununla müjdeliyorum" dememiştir. Çünkü müjde, olabilecek şeyin en ilerisi ile olur. Fakat cennet, Allah'tan bir müjde olmak üzere, sâlihler için olan mükâfatların aşağısındadır. Sâlihlerin Hak Teâlâ'dan alacakları müjde, Allah'ın rahmeti ve rızası konusunda olur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Rableri onları, kendinden olan bir rahmet, bir rıdvan (rıza) ve cennetlerle müjdeler. Onlar için o cennetlerde devamlı nimetler vardır"* (Tevbe, 21) buyurmuştur. Binâenaleyh bu âyetteki *"Kendinden olan"* ifadesi getirilmemiş olsaydı, bu büyük bir müjde olmazdı. Eğer "kendinden olan" ifadesi, cennetten daha düşük bir mükâfatla birlikte zikredilmiş olsa bile, böyle nisbetsiz kullanılan, cennetten daha üstün olur. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, *"Va'dolunmuş olduğunuz cennet ile sevinin"* (Fussilet, 30) âyetiyle, sırf cennet ile müjde verilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Oradaki müjde, sadece cennet hususunda değil, aynı zamanda hem cennet, hem bundan sonra gelen *"Rahman'dan bir fazl-u kerem, bir ağırlama olmak üzere..."* (Fussilet, 32) ifadesine kadar olan kısım ile yapılmıştır. "**Nüzül**" misafir etmek için yapılan hazırlığa denilir. Büyük ikram ise, ondan sonra gelir. *"O, azîz ve hakîmdir"* yani, "O, kudreti tam ve mükemmel olandır. Dolayısıyla âyetlerinden yüz çevirenlere azap eder, âyetlerine yönelenlere de mükâfat verir. İlmi mükemmel olandır. Dolayısıyla fiilleri-işleri, yapılması gerektiği gibi yapar. Öyle ise O, iman edene azap etmez, inkâr edeni de mükâfatlandırmaz."

Gök ve Yerdeki Harikalar

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿١٠﴾

"O, şu görüp durduğunuz gökleri direksiz yarattı. Yere, sizi sarsar diye, ağır baskılar koydu. Orada her bir canlıyı yaydı. Biz, gökten de su indirdik ve yerde her sınıftan güzel bitkiler bitirdik" (Lokman, 10).

Allahu Teâlâ, izzet ve hikmetini, *"Gökleri direksiz yarattı"* buyurarak anlatmıştır. Âlimlerin, gökler hakkında değişik görüşleri var: Kimileri, bunların tıpkı dümdüz bir satıh olarak, döşendiğini söylemişlerdir. Ekseri müfessirlerin görüşü budur. Kimileri de, göklerin yuvarlak (kürevi) olduklarını söylemişlerdir. Mühendislerin hepsi bu görüştedirler. **Gazalî** (r.h) şöyle der: "Bu hususta, biz de onlarla aynı görüşteyiz. Çünkü onların bu hususta, hissî (deneye ve gözleme dayanan) delilleri vardır. Hisse, muhalefet etmek ise câiz değildir. Eğer bu konuda, bir hadis olursa, biz onu, muhtemel olduğu bir manaya yorumlayabiliriz. Kaldı ki ne Kur'ân'da, ne hadiste buna açıkça delâlet eden birşey yoktur. Aksine Kur'ân'da onun kürevî olduğuna delâlet eden şeyler vardır. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Her biri bir yörüngede (felekte) yüzüyor"* (Yasin, 40) buyurmuştur. Felek, kürevî olan bir şeyin adıdır. Aslında gerekli olan, "Gökler, ister kürevî olsun, ister dümdüz olsun, bunların otomatik olarak veya tabiat gereği var olmayıp, Allah'ın kudretiyle yaratılmış olmalarının söylenmesidir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre diyoruz ki: Gökler bir mekânda olup, bu mekân bir boşluktur. Boşluğun ise sınırı yoktur. O halde göklerin bu sınırsız boşluk içerisinde, mesela şurada değil de, burada yer alması, ancak hür ve irade sahibi bir kudret sayesinde olmuştur. İşte bu hususa, *"direksiz"* sözü ile işaret edilmiş olup, bu "Gök, kendini yerinden oynatacak bir şey üzerinde değildir. O halde gök, ancak Allah'ın kudretiyle yerinden oynar" demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu, "Göklerden hiçbirinin bir mekânı yoktur. Çünkü mekân, içinde bulunan şeyin kendisine yaslandığı şey demektir." Eğer böyle olsaydı, gökler bir yerde karar kılmış olurdu. Boşluk ise, kendisi sebebiyle, içinde bulunan şeye işaret edilen ve hakkında "burada,

orada, şurada" gibi ifadelerin kullanılabildiği şey demektir." Bu izaha göre, birinciler şöyle demişlerdir: "Dağın tepesinden düşen kimse, havada ve bir boşlukta olur. Ama o esnada bir mekânda değildir. O, bir boşluktadır. Çünkü onun hakkında da "burada, şurada" gibi ifadeler kullanılır. Bir mekânda değildir, çünkü o hiçbir şeye yaslanmamıştı. Binâenaleyh o, ancak yere düştüğünde, bir mekânda olmuş olur. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, gökler, kendisine yaslandıkları-dayandıkları bir mekânda değillerdir. Bu sebeple de dayandıkları direkleri yoktur.

Âyetteki, "**terevnehâ**" hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Buradaki zamir, göklere râcîdir. Buna göre mana, "Kendisini gördüğünüz o gökler bir direk üzerinde değildir. Sizler onları işte böylece direksiz olarak görmektesiniz" şeklindedir.

2) Bu zamir, "direk" kelimesine râcîdir. Buna göre mana, "Görülmeyen direkler olsa bile, sizin görebileceğiniz direkler olmaksızın..." şeklindedir. Binâenaleyh bütün bunlar Allahu Teâlâ'nın kudret ve iradesiyledir.

Dağlar, Canlılar

Daha sonra Hak Teâlâ, وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ *"Yere, sizi sarsar diye, ağır baskılar koydu. Oradaki her bir canlıyı yaydı"* buyurmuştur. Bu, "sabit dağlar koydu (çaktı)" demektir. "اَنْ تَمِيدَ" ifadesi, ya كَرَاهِيَّةَ اَنْ تَمِيدَ "sarsması hoş olmayacağı için" veya اَنْ لَا تَمِيدَ "sarsmasın diye..." takdirindedir. Bil ki yeryüzünün sâbit-hareketsiz oluşu, ağırlığı sayesindedir. Aksi halde, sular ve rüzgârlar ile, yerinden oynardı. Eğer Allahu Teâlâ, yeryüzünü hep kum gibi yaratmış olsaydı, ziraate elverişli olmazdı. Nitekim kumlu olan arazilerin kumunun, bir yerden bir yere geçtiğini, yer değiştirdiğini görmekteyiz.

Yerin Hareketi?

Daha sonra Cenâb-ı Hak *"Orada her bir canlıyı yaydı"* buyurmuştur. Bu, "Yerin hareketsiz oluşunda, hayvanların hareket edebilmesi gibi bir maslahat vardır" demektir. Binâenaleyh bunun manası, "Biz yeri (toprağı) hareketsiz, hayvanları ise hareketli halde yarattık. Çünkü eğer yer hareketli olsaydı, yerin sadece bir kısmı bazı hayvanların yaşamasına elverişli olsaydı, o zaman, her hangi bir yere bağlı olmadan yaşayan hayvanlar o yere düşer ve orada ölürlerdi. Fakat yer hareketsiz, hayvanlar hareketli olunca, o zaman hayvanlar kendilerine uygun yerlerde gezip dolaşıp, oralarda hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً *"Biz, gökten de su indirdik"* buyurmuştur ki bu da, Allah'ın kullarına lütfettiği bir başka nimet olup, bütün bu nimetlerin tam ve mükemmel oluşu, yerin hareketsiz olması sayesindedir. Çünkü atılan tohumlar, bitinceye yetişinceye kadar bir yerde sebat etmezse, ziraat olmaz. Dolayısıyla eğer yeryüzünün parçaları, tıpkı kum gibi hareketli olsaydı, sebat olmazdı ve bitkiler yetişmezdi.

Gayb sîgasından mütekellim sîgasına geçmede hem bir fesahat, hem hikmet vardır. Bundaki fesahat, Arap edebiyatında "iltifat" konusunda ele alındığı gibi, dinleyen kimse, aynı metot ve tarzda uzunca bir söz dinleyip, sonra kendisine başka bir üslupla konuşulmaya başlandığında, bu onun hoşuna gider. Baksana sen, "Zeyd şöyle söyle... Hâlid şöyle söyle... Âmir de şöyle söyle dedi" deyip, sonra da "Bekir de çok güzel konuştu" dediğinde. Bu ifadeler tekrar ettiği için, insana hoş gelir. Bundaki hikmet de şu iki açıdandır:

1) Yerin kütlesi ağırdır. Gök de bir mekânda değildir. Dolayısıyla bazı câhil kimseler, bu durumun tabiat gereği olduğunu sanabilir. Bazıları da yeryüzünün her tarafına hayvanların dağılmış olmasının, o canlıların irâdeleri sebebiyle olduğunu sanabilirler. Çünkü onların da iradeleri vardır. Şimdi biz diyoruz ki: Bunların birincisinin tabiatın, ikincisinin ise hayvanların ihtiyarının neticesi olduğunu kabul edelim. Fakat hiç kimse, suyun üstteki havada mevcut oluşunun tabiî olduğunu söylemez. Çünkü suyun, tabiatı ve ihtiyarı neticesi üstümüzde-yukarıda yer alamaz. Çünkü suyun ihtiyarı (iradesi) yoktur. O halde bu, Allahu Teâlâ'nın iradesiyle olmuştur. İşte bundan dolayı O, *"Biz, gökten de su indirdik"* buyurmuştur.

2) Suyun indirilmesi, her yerde çok görülen ve her zaman tekrarlanan açık bir nimettir. Bu sebeple Cenâb-ı Allah, kendi nimetlerine şükretmesi ve böylece ona rahmetini artırması için, insanın dikkatini çekerek, bu işi açıktan kendisine isnat etmiştir.

Bitkilerdeki Çift Unsur

Allahu Teâlâ, فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ *"Yerde her sınıftan güzel bitkiler bitirdik"* yani "her cinsten bitkiler bitirdik" buyurmuştur. Senin açıp genişleteceğin her cins, çifttir. Çünkü mesela bitki, ya ağaçtır, ya ağaçtan başkadır. Ağaç olan da, ya mevye verir, ya meyve vermez. Meyve veren de böylece iki kısma ayrılır. "**Kerim**" kelimesi, "keremli" demektir. Çünkü o bitkiler, hesapsız, sınırsız olarak çokça verilir. Yahut da bu kelime, "بَغِيضٌ"

kelimesinin "مُبْغِضٌ" "buğzeden" manasına gelişi gibi, mükrim (ikram eden) manasınadır.

Yaratma Allah'a Mahsus

هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَاَرُونِى مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهٖ ۚ بَلِ الظّٰالِمُونَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١١﴾

"İşte bu, Allah'ın yaratmasıdır. O'ndan başkasının ne yarattığını haydi gösterin bana. Hayır, o zâlimler apaçık bir sapıklık içindedirler" (Lokman, 11).

Bu, "Allah yaratandır. Başkası ise hâlık (yaratıcı) değildir, öyle ise sizler nasıl oluyor da, Hâlık'a ibadeti bırakıp, mahluka ibadet ediyorsunuz?" demektir. Hak Teâlâ daha sonra, *"Hayır, o zâlimler "mübîn" bir sapıklık içindedirler"* buyurmuştur. Bu "mübîn" kelimesi, ya "açık-seçik" manasınadır, yahut da "insan için bir sapıklık olduğu açıklanmış olan" manasınadır. Çünkü yolu bırakıp, yoldan sapmak bir sapıklıktır. Fakat yolun sağına veya soluna sapma, tam zıttı istikamete gitmek kadar dosdoğru yoldan uzaklaşma sayılmaz. Çünkü tam aksi istikamette gitmek, alabildiğine bir sapıklıktır. Halbuki insan için gaye, gidilecek hedef, Allahu Teâlâ'dır. Binâenaleyh kim O'na gitmek ister, ama dünya gibi başka şeylere bakıp durursa, bu kişi yolundan (hedefinden) sapmıştır. Ama kim de yönünü yöntemini Allah'a çevirirse, maksadına ulaşır. Fakat ancak bazı yorgunluklardan ve uzun bir yolculuktan sonra... Kim de O'nu arar ve O'nun dışında hiçbir şeye bakmazsa, bu kimse tıpkı dosdoğru bir yol üzerinde olan gibi olmuş olur. İşte bu, bir bıkkınlığa ve yorgunluğa düşmeden, kısa zamanda hedefine ulaşır. Ama hedefe sırtını çeviren kimse, yolculuğunu sürdürse bile, hiçbir zaman maksadına ulaşamaz. Buradaki "zâlimler" ile, ya ibâdetlerini esas mahallinin (sahibinin) başkasına yapan müşrikler, yahut da kendilerini, Allah'tan başkasına ibadet işine koyanlar kastedilmiştir.

Lokman'ın Hikmeti

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿١٢﴾

"Celalim hakkı için biz, Lokman'a, "Allah'a şükret" diye hikmet verdik. Kim şükrederse, ancak kendi faydası için şükreder. Kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Allah ganîdir, hamîddir." (Lokman, 12).

Allahu Teâlâ, inatları yüzünden ve yaratmayanları her şeyi yaratana ortak koşmaları sebebiyle, *"İşte bu, Allah'ın yaratmasıdır. O'ndan başkasının ne yarattığını haydi gösterin bana"* (Lokman, 11) ifadesi ile, bunların inançlarının bozuk olduğunu ve müşriklerin zâlim sapıklar olduklarını beyan edince, onların sapıklıklarının ve zulümlerinin, kendilerine peygamber gelmemiş bile olsa, Allah'ın hikmetinin gereği olduğuna delâlet eden hususu zikretmiştir. Bu, şöyle bir hususa işarettir: "Peygambere uymak, "taabbudî"liği (kulluk teslimiyetini) ortaya koymak için, manası akledilemeyen şeyler hususunda bile gereklidir." Artık, peygamberliğe mahsus olmayıp, manası akıl ile anlaşılan ve Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından bildirilmiş olup hikmeti anlaşılan hususlarda nasıl olur da ona itaat edilmez?

İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, **Lokman** (a.s)'ın kıssasını zikretmiş ve onun, peygamberinin getirdiği şeyleri hikmet sayesinde anladığını bildirmiştir. Binâenaleyh âyetteki, *"Biz Lokman'a... hikmet verdik"* ifadesi, amelin ilme uygunluğundan ibarettir. Binâenaleyh kendisine, amel-ilim uygunluğu nasip edilen kimseye, hikmet verilmiş demektir. Binâenaleyh o hikmeti, kendisine Allah'ın hikmetinin dahil olduğu konularda tarif etmek istersek, "Hikmet, amelin (işin-fiilin), malum olana (yani Allah'ça bilinenlere) uygun olarak gerçekleşmesi, yapılmasıdır" deriz. Bu tarife, şu da delâlet etmektedir: Bir kimse bir şeyi öğrenir, ama onun faydalı ve faydasız yönlerini bilmezse, bu kimseye hakîm denilmez. Bu kimse olsa olsa, şanslı olmuş olur. Baksana, bir kimse kendisini yüksek bir yerden atsa, bir yere düşüp batsa ve kendisine bir şey olmaksızın, karşısına orada bir hazine çıksa, her ne kadar kendini aşağı atması neticesi bir menfaat, ölmesi gibi bir zarardan kurtuluş olmuş olsa bile, o bunu baştan hesap etmediği için, ona

hakîm denilmez. Oraya kişinin kendisini atmasının ölümüne sebep olacağını bile bile oradan atlasa, böylece her tarafı kırılsa, o, bu hareketi neticesinde olacakları hesap etmiş olmasına rağmen, buna da hakîm denmez.

Bu söylediklerimize, Hak Teâlâ'nın اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ *"Allah'a şükret diye"* ifadesi de delalet eder. Çünkü bu gibi yerlerdeki "اَنْ" edatı, "en-i müfessire" adını alır. Binâenaleyh bu, *"Allah hikmet verme işini, bu ifade ile, yani "Allah'a şükret diye"* ifade ile açıklamıştır ki, bu böyledir. Çünkü bu da, amel-ilim münasebeti ile ilgili olarak söylenen şeylerdendir. Zira insan, biri diğerinden daha mühim olan iki şey bilir ve daha mühim ile meşgul olursa, yaptığı ilmine uygun olur ve "hikmet" olmuş olur. Ama daha mühim olanı ihmal ederse, bildiğinin aksine hareket etmiş olur ve bu, kesinlikle hikmet sayılmaz. Allah'a şükretmek her şeyden mühimdir. O halde hikmet, yapılması gerekli olan şeylerin, en önemlilerini yapmak demektir.

Daha sonra Hak Teâlâ, bu şükürden, sadece şükredenin faydası olacağını, وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖ *"Kim şükrederse, ancak kendi faydası için şükreder"* buyurarak; nankörlüğün de yine ancak nanköre (kâfire) zarar vereceğini, وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ *"Kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Allah ganîdir, hamîddir"* buyurarak açıklamıştır. Bu, "Allah, hiçbir şükre muhtaç değildir ki, kâfirin küfrân-ı nimetinden (nankörlüğünden) ötürü zarara uğrasın. Çünkü O, insan kendisine şükretse de, etmese de zatı gereği hamde layıktır" demektir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele ve birkaç incelik vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Tekvînî ve Teklifî Emir**

Allahu Teâlâ, hikmet verme işini, şükretme emriyle tefsir etmiştir. Fakat kâfir ve câhil de şükürle emrolunmuşlardır. Binâenaleyh onlara da hikmetin verilmiş olması gerekir?

Cevap: Allahu Teâlâ'nın, *"Allah'a şükret diye"* ifadesi, bir "tekvinî emir" olup, "Biz onu şükredenlerden kılmamız suretiyle ona hikmet verdik" manasındadır. Kâfire olan "şükür" emri ise, "tekvinî" değil, "teklifî" bir emirdir.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, şükür ile ilgili ifadede, muzarî sîgası ile "...مَنْ يَشْكُرْ" şart edatı mazi ve muzarîyi aynı manaya getirse bile, inkâr (nankörlük) ile ilgili ifadede ise, mazi sîgasıyla "...مَنْ كَفَرَ" buyurmuştur. Bu tıpkı, "Kim benim evime girdi veya kim benim evime girerse, hürdür" denilmesi gibidir.

Cevap: Burada, hem bir manaya işaret, hem bir hususa dikkat çekme olup, bu, şu şekildedir: Şükrün, nimetler hep tekrar edip durduğu için,

her zaman tekrarlanması gerekir. Binâenaleyh şükredenin, şükrü tekrarlaması ve sürdürmesi gerekir. İnkârın ve nankörlüğün ise, sona erdirilmesi gerekir. Binâenaleyh kim inkâr ederse, bu inkârını hemen terk etmesi gerekir. Bir de, şükredenin şükrü, hiçbir zaman tam ve mükemmel olamaz. Aksine her zaman, onun bu şükrü, şükredenin var olmasını istediği, ama bir türlü var edemediği (tam manasıyla gerçekleştiremediği) bir şeydir. Nitekim *"Ey Rabbim, nimetlerine şükretmem için, bana güç ver"* (Ahkâf, 18) buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, yapılacak hiçbir şükrün mükemmel manada olamayacağına dikkat çekmek için, şükre muzârî sîgasıyla işaret etmiştir. Ama inkâr (nankörlük), tam olarak tahakkuk eder. Dolayısıyla bunu da mazi sîgasıyla beyan etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak burada, *"Kim şükrederse, ancak kendi faydası için şükreder. Kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Allah ganîdir..."* buyurarak şükretme işini, küfrân-ı nimetten önce zikretmiştir. Rum Sûresi'nde ise, *"Kim küfrederse küfrü kendi aleyhinedir. Kim de iyi amelde bulunursa, kendileri için hazırlanmış olurlar"* (Rûm, 44) buyurmuştur. Niçin?

Cevap: Biz diyoruz ki orada, bu, Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın reddine asla imkân bulunmayan o günü gelmezden evvel ki, o gün (bütün insanlar) bölük bölük ayrılacaklardır, yüzünü haydi o dosdoğru dine çevir"* (Rûm, 43) ifadesinden ötürü, terhîb için (korkutma amacıyla) ele alınmıştır. Burada ise, terğîb için zikredilmiştir. Çünkü babanın oğula yapmış olduğu va'z ve nasihat, bir lütuf ve vaad üslûbuyla olur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim de iyi amelde bulunursa"* (Rûm, 44) ifadesi, öncelikle, bizim bahsettiğimiz bu şeyi ortaya koymaktadır. Çünkü Rûm Sûresi'nde ele alınanlar, reddi mümkün olmayan günden sonra oldukları için, o ameller yapılmış ve bitmiş demektir. İşte bu sebeple de Cenâb-ı Hak, mazî sîgasıyla orada, ...وَمَنْ عَمِلَ *"Kim de iyi amelde bulundu ise"* buyurmuştur. Burada ise, ele alınanlar, şimdi ele alındığı için, muzarî sîgasıyla, وَمَنْ يَشْكُرْ *"Kim şükrederse"* buyurulmuştur.

Cenâb-ı Hak, وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ *"Kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Allah ganîdir, hamîddir"* buyurmuştur ki bu, "Allah, hamdedenlerin hamdinden müstağni, onların hamdi olmaksızın da, zâtı gereği mahmûd, hamde müstahaktır. Hamdeden kişi, Allah'a hamdetmesi sayesinde, ancak kendi mertebesini yüceltmiş olur" demektir.

Şirk En Büyük Zulüm

وَإِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهٗ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾

"Hani Lokman, oğluna öğüt verirken şöyle demişti: "Evladım, sakın Allah'a ortak koşma. Çünkü şirk, elbette büyük bir zulümdür" (Lokman, 13).

Bu ifade, önceki âyetten anlaşılan manaya atfedilmiş olup, takdiri, "Biz, **Lokman**'a, kendisi için onu şükreder ve başkasına va'z u nasihat eder kıldığımızda hikmeti verdik..." şeklindedir. Bu böyledir, çünkü insanın mertebesinin üstünlüğü, kendisi itibariyle kâmil ve başkasını da kemâle erdirici olması iledir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"şükret, diye"* ifadesi, **Lokman** (a.s)'ın kendisinin kemâle erdiğine; O'nun *"Hani Lokman oğluna öğüt verirken şöyle demişti..."* ifadesi de, başkasını kemâle erdirici olmasına bir işarettir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Allahu Teâlâ, bu hadiseden, akrabası olanı da olmayanı da irşâda çalışan Hz. Peygamber (s.a.s)'in üstünlüğü anlaşılsın diye **Lokman** (a.s)'dan bahsetmiş ve çocuğunu irşada çalıştığı için de, onun bu gayretini takdir etmiştir. Çünkü, kişinin kendi çocuğunu eğitip irşad etmesi, zaten alışılagelen bir şeydir. Ama, yabancılara talim edip öğretmek hususunda birtakım sıkıntılara katlanmak ise, böyle değildir.

Diğer taraftan, **Lokman** (a.s) vaazına, en mühim olanla başlamış -ki bu şirk koşmaktan men etmektir- ve إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ *"Çünkü şirk, elbette büyük bir zulümdür"* buyurmuştur. Bunun bir zulüm olması hususuna gelince, çünkü bu, ya *"Celâlim hakkı için biz, Ademoğullarını şerefli kıldık"* (İsrâ, 70) ifadesi ile ikram edilen o kıymetli nefsi, adî şeylere ibâdet etmeye hasrettiği veyahut da ibâdeti, olması gerekli olan yerin dışına koyarak, orada istimâl ettiği yer de, Allah'ın rızasının ve yolunun dışındaki yerler ve hususlardır. Bu zulmün "büyük" olarak nitelenmesi ise, o kimsenin bu işi, uygun olmayan bir yere yöneltmesi olması ve; bu yerin de, o işin mahalli olmaması sebebiyledir. Bu böyledir, zira bir kimse, Zeyd'in malını alır da Amr'a verirse, Zeyd'in malını Amr'ın eline koyarak onun eline geçmesini sağladığı için, bu bir zulüm olur. Ancak ne var ki bu malın, Amr'ın mülkü

olması veyahut da, daha önce olmuş olan bir alış-verişten veya sonradan zuhur eden bir mülk edindirme ile Amr'ın mülkü haline gelmiş olabilir. Şirk koşmak ise, mâbûdiyyeti, tapınılırlığı, Allah'ın dışındakilere verme ile olur. Halbuki, O'nun dışındakiler, hiçbir zaman mâbûd olamazlar.

Ana-Baba Hukuku

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ ۚ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِى عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لِى وَلِوَالِدَيْكَ ۭ اِلَىَّ الْمَصِيرُ ﴿١٤﴾

"Biz insana, ana ve babasını tavsiye ettik. Onun anası, kendisini zaaf üstüne zaaf ile taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl sürmüştür. "Bana, ana-babana şükret. Dönüşün ancak banadır!" (dedik)"
(Lokman, 14).

Cenâb-ı Hak, insanı, başkasına ibadetten men edip; başkalarına hizmet de şekil bakımından ibadete yakın bir şey olunca, bunun imkânsız olmadığını; tam aksine, bazı yerlerde, -meselâ ana-babaya hizmet etmek gibi- başkaları için de vâcip ve gerekli olduğunu beyân etmiş, sonra da bunun sebebini açıklayarak, حَمَلَتْهُ اُمُّهُ *"Onun anası, kendisini taşımıştır"* buyurmuştur. Yani, "Allah'ın kulu üzerinde doğrudan yaratmak suretiyle, var etme nimeti; kuluna rızık vermek suretiyle de, onun hayatını sürdürmesini sağlama nimeti olarak" demektir. Allah lütfuyla, her ne kadar gerçek manada olmasa dahi, anneye de, şeklen buna benzeyen bir pâyeyi vermiştir. Çünkü, çocuğunu (karnında) taşıması sebebiyle, o çocuğun varlığını ortaya koymuş; emzirmesi sebebiyle de, onun bakımını ve bekâsını temin etmiştir. Böylece de, *"Onun anası, kendisini taşımıştır."* Yani, "O anne, Allah'ın kudreti sayesinde, o çocuğun varlığının sebebi; *"sütten ayrılması da iki yıl sürmüştür"*, yani, "Yine o anne, ilahî kudret sayesinde, o çocuğun bekâsının sebebi haline gelivermiştir." Şekil itibariyle, varlık ve bekânın südûru o anneden olunca, Allah'a ibâdet gibi addedilen hizmet etmek de, ana-baba için gerekli olmuştur. Çünkü o anneye hizmet etmek, şeklen, Cenâb-ı Hakk'a ibâdet etmeye benzer.

İmdi, bir kimse, "Allah, insana ana-babasını tavsiye etmiş, fakat, bu tavsiyenin sebebini ise, anne için zikretmiştir" derse, buna şöyle cevap verilir: Burada, özellikle anne zikredilmiştir. Ama, annede olan şey, babada da vardır. Çünkü, baba da çocuğunu yıllarca sulbünde taşımış ve onu, kazancıyla büyütüp beslemiştir. O halde bu, daha beliğdir.

Cenâb-ı Hak, اَنِ اشْكُرْ لِى وَلِوَالِدَيْكَ *"Bana, ana-babana şükret..."* diye buyurmuştur. Cenâb-ı hak, kendi lütfu ile, kendisinden südûr eden şeyleri şeklen ana-baba için de kabul edince, -çünkü, çocuğun var olması, hakikatte Allah'tan ama şeklen, ana-babadandır- şükretmeyi de, kendisiyle onlar arasında taksim ederek, *"Bana, ana-babana şükret"* diye buyurmuş, sonra da aradaki farkı belirterek, اِلَىَّ الْمَصِيرُ *"Dönüşün ancak banadır"* buyurmuş; ki bu, "Ana-babanın çocuğuna olan nimeti, dünyaya mahsustur. Benim nimetim ise, hem dünya, hem de âhirette söz konusudur. Çünkü dönüş ancak banadır, bana" demektir. Yahut şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, insanoğluna, hem kendisine, hem de ana-babasına teşekkür etmeyi emredince "bana döndüğünüzde mükâfatınız bana aittir" demiştir.

Allah'a İsyanda Tutum

وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَىَّ ثُمَّ اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

"Eğer onlar, sence ilimde (yeri) olmayan herhangi bir şeyi bana eş tutman üzerinde seni zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla, dünyada iyi geçin. Bana dönenlerin yoluna uy. Nihâyet dönüşünüz ancak banadır. (O vakit), ben de size, ne yapıyor idiyseniz, onu haber veririm" (Lokman, 15).

Bu, "Kendisinde, Allah'a itaati terk etme bulunmadığı sürece, ana-babanıza hizmet etmeniz vaciptir, onlara itaatte bulunmanız gereklidir. Ama, onların tavırları böyle bir neticeye götürüyorsa, onlara itaat etme!" demek olup, biz bu âyetin tefsirini Ankebût Sûresi'nde yapmıştık (Ankebût, 8). Cenâb-ı Hak burada, *"Bana dönenlerin yoluna uy"* buyurmuştur ki, bu,

"Onlara, cisminle, bedeninle sahip çık. Çünkü onların hakkı, senin bedenin üzerindedir. Fakat, aklınla da Peygamber (s.a.s)'in yoluna uy. Çünkü Peygamber de, tıpkı babanın, senin bedenini eğitip büyütmesi gibi, senin aklını ve ruhunu eğitip büyütmektedir" demektir.

Gerçek Gizlenmez

يَا بُنَيَّ اِنَّهَآ اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِى صَخْرَةٍ اَوْ فِى السَّمٰوَاتِ اَوْ فِى الْاَرْضِ يَاْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿١٦﴾

"Evladım, gerçek şu ki, (yaptığın iyilik ya da kötülük) bir hardal danesi kadar da olsa, bir kaya içinde, ya göklerde, yahut yerin içinde gizlenmiş de olsa, Allah onu ortaya çıkarır. Çünkü Allah, latiftir, hakkıyla haberdardır" (Lokman, 16).

Bir önceki âyette, *"(O vakit), ben de size, ne yapıyor idiyseniz, onu haber veririm"* (Lokman, 15) buyurulunca, **Lokman** (a.s)'ın oğlunun hatırına, gizlide yapılan şeylerin saklı kalabileceği gibi bir düşünce geldiği için, **Lokman** (a.s), *"Evlâdım (...)"* demiştir. Yani, "O iyilik ve kötülük, küçüklük bakımından şâyet bir hardal danesi kadar da olsa, ve bu kadar küçük olmasına rağmen, meselâ bir kaya parçası gibi, korunmuş bir mekânda olsa dahi, Allah'a yine saklı kalmaz" demek olup, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "فَتَكُنْ" ifadesinin fâ harfiyle getirilmesi, bir araya toplanmayı ifade etmek için olup, "o dane küçük olsa, ve küçüklüğünün yanı sıra, bir kaya parçası gibi korunmuş bir yerde saklanmış dahi olsa, o Allah'a yine de saklı kalmaz" demektir. Çünkü fâ, takîbiyye manasıyla, beraber oluş anlamını ifade eder.

İKİNCİ MESELE

Şâyet, "o kaya parçası, mutlaka ya göklerde yahut da yerde bulunan şeyler cümlesindendir. O halde, (gökler ve yerin ifade edilmesinin yanı sıra), "kaya..." ifâdesinin getirilmesinin hikmeti nedir? Bir de, bir kimse, "Bu, adamdır veya kadındır veyahut da Amr'ın oğludur" diyecek olsa, "Amr'ın oğlu" ifadesi, bu iki kısımdan birisine girdiği için, bu söz doğru olmaz. O

halde bu ifade nasıl anlaşılacaktır?" derse, (ne diyeceğiz?)" denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç yönden cevap veririz:

1) Bazı müfessirlerin ileri sürdüğü gibi, buradaki sahra (kaya) kelimesiyle, üzerinde, (dünyayı boynuzlarıyla taşıdığı söylenen) öküzün bulunduğu kaya kastedilmiş olup, bu kaya da ne yerdedir, ne de göktedir. (Onların dışında bir şeydir).

2) **Zemahşerî**'nin ileri sürdüğü husus olup, buna göre bu ifadede, takdiri, "İsterse bir kaya parçasında veya göklerde ve yerde olan başka bir yerde olsun..." şeklinde olan bir hazf bulunur.

3) Bizim şöyle dememizdir: Bu gibi taksimlerde daha hususî olanın öne alınması, genel ve umumî olanın ise, sona bırakılması caizdir. Ama, umumî olanın öne alınıp hâs olanın sona bırakılması ise caiz değildir. Sorunun ikinci deliline gelince, şunu diyebiliriz: Sizlerin, "Bir kimsenin, "Bu Zeyd'in, veya başkasının veya Amr'ın evindedir" demesi halinden Amr'in evi de, "başkası" ifadesine dahil olduğu için, doğru olmayacağını beyan etmesi gibidir. Ama, birinci misalinize gelince, bir kimsenin, "Bu Zeyd'in, veya Amr'ın yahut da başkasının evindedir" şeklindeki sözü doğrudur, sahihtir, çirkin de değildir. Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak, burada da hususî olanını önce zikretmiştir. Veyahut da şöyle diyebiliriz: Bir şeyin kapalı ve saklı olması, pek çok şekilde olabilir. Meselâ:

a) Son derece küçük olmasıyla...

b) Son derece uzak olması sebebiyle...

c) Karanlıkta olması...

d) Bir perde arkasında bulunması vs... Eğer bu saydığımız şeylerin hepsi meselâ büyük olması, yakın olması, ışıkta olması, perde arkasında olmaması gibi sebeplerle aynı anda yok olursa, örfe göre, o zaman saklılık olamaz. Binâenaleyh Allah, şu sayılan şartlar bulunmasa dahi, yine kendisinin görebileceğini, bilebileceğini bildirmek istemiştir. O halde, *"Evlâdım, gerçekten şu ki (yaptığın iyilik ya da kötülük) bir hardal danesi kadar olsa dahi"* kısmı, o şeyin küçüklüğüne; *"bir kaya içinde"* kısmı, o şeyin bir perde arkasında oluşuna; *"ya göklerde"* kısmı, o şeyin uzaklığına, -çünkü gökler uzak olabilecek şeylerin en uzağıdır- ve, *"yahut yerin içinde"* kısmı, karanlıklara bir işarettir. Çünkü, yerin içi, mekânların en karanlık olanıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, يَأْتِ بِهَا اللهُ *"Allah onu ortaya çıkarır"* ifadesi, bir kimsenin, "Onu Allah bilir" sözünden daha belîğ ve manidardır. Çünkü, bir şeyi

görüp, o şeyi başkasına göstermeye kâdir olamayan kimsenin durumu, ilim açısından, bir şeyi görüp onu başkasına da gösterenin durumundan daha aşağı mertebededir. O halde, "يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ" cümlesi, "Allah onu, orada bulunanlara gösterir, izhar eder, açıklar"; "اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ" cümlesi, "Allah, kudreti her şeye nüfuz edendir" ve "خَبِيرٌ" kelimesi de, "Allah işlerin dış yüzlerini bildiği gibi iç yüzlerini de bilendir" anlamına gelir.

Başlıca Farzlar

يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَآ اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٧﴾

"Evladım, namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelen şeylere sabret. Çünkü bunlar, kat'î surette azmi gerektiren şeylerdendir" (Lokman, 17).

Lokman (a.s) oğlunu, şirkten men edip, Allah'ın ilmi ve kudreti ile onu sakındırıp, ayağını denk almasını isteyince, ona tevhide dair, gerekli olan şeyleri emretmiştir ki, bu da namazdır. Namaz, ihlâslı bir biçimde Allah rızası için yapılan bir ibadettir. Âyetin bu ifadesiyle, diğer ümmetlerde de namazın mevcudiyeti, ne var ki şeklinin farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Emr-i Ma'rûftaki Bir İncelik

Daha sonra Cenab-ı Hak, وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ *"İyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış..."* buyurmuştur ki bu, "Sen, Allah'a ibadet etmek suretiyle nefsin açısından kemale erdiğinde, başkalarını da kemale erdir... Çünkü, peygamberlerin ve onların varisi olan ulemânın işi, kendilerinin kemâle ermesi ve başkalarını da kemale erdirmektir" demektir.

İmdi, eğer "**Lokman** (a.s), oğluna vasiyet ederken, niçin "emr-i ma'rûf"u, "nehy-i münker"den önce zikretmiştir? Halbuki daha önce, nehy-i münker'i, emr-i ma'rûftan önce zikretmişti, çünkü ilk önce, *"Evlâdım, sakın, şirk koşma"* (Lokman, 13) demiş, daha sonra da, *"Evladım, namazı dosdoğru kıl"* (Lokman, 17) demiştir" derse, biz deriz ki: **Lokman** (a.s), oğlunun, Allah'ın varlığına inandığını biliyordu; bu sebeple oğluna, işte bu manadaki ma'rufu emretmemiş, ama onu, işte bu manadaki ma'rufa dayanan

münkerden nehyetmiştir. Çünkü, Allah'a şirk koşan, itikat açısından, Allah'ı büsbütün reddetmeyip, (onunla beraber, başkasının da ulûhiyet vasfını taşıdığına inanır). Eğer o müşrike, bu hususu delille nefyetmesi gerekirse bu durumda, her ma'rufun mukabilinde, bir münker var demektir. Marifetullah konusunda ma'ruf, O'nun varlığına inanmak; münker ise, O'nun varlığının yanı sıra, ilah olarak, başkasının da bulunduğuna inanmaktır. İşte bu sebeple **Lokman** (a.s), oğluna, Lokman 13 âyetinde onda böylesi bir itikat bulunduğu için, bu manadaki ma'rufu emretmemiş, ama onu münkerden nehyetmiştir. Çünkü, tefsirde varid olduğuna göre, onun oğlu müşrik idi. O da bu sebeple, ona va'z u nasihatta bulundu, Müslüman oluncaya kadar, ona olan nasihatini devam ettirdi. Ama burada ise, oğluna, mutlak anlamda bir emir verdi. Dolayısıyla bu manadaki emirlerde, ma'rufun zikri münkerden önce gelir.

Musibete Sabır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاصْبِرْ عَلٰى مَا اَصَابَكَ *"Başına gelen şeylere sabret"* buyurmuştur. Yani, "Emr-i ma'ruf ve nehy-i münkerde bulunanlar, eziyete maruz bırakılırlar. Ama Allah, bu konuda ona sabretmesini emretmiştir." اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ *"Bu, kesinkes hükmolunmuş farz olan işler cümlesindendir"* demektir. Buradaki "**azm**" mastarı, ism-i mef'ûl anlamındadır. Nitekim sen, اَكْلِى فِى النَّهَارِ رَغِيفُ خُبْزٍ *"Benim gündüzün yediğim, bir yufka ekmektir"* dersin. Yani "مَأْكُولِ" demektir.

Allah Kibirliyi Sevmez

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُوْرٍ ﴿١٨﴾

"İnsanlardan yüzünü çevirme. Yeryüzünde şımarık yürüme. Zira Allah, her kibir taslayanı, kendini beğenip övüneni sevmez" (Lokman, 18).

Lokman (a.s) oğluna, kendisinin kâmil olmasını, başkalarını da kemâle erdirmesini emredip, bu iki şeyden sonra, şu iki şeyden, yani;

a) Başkalarını kemale erdirmesi sebebiyle, o başkalarına karşı kibir taslayacağından,

b) Kendisinin kâmil olması sebebiyle de, için için böbürleneceğinden endişelenince, "Büyüklük taslayarak, *"İnsanlardan yüzünü çevirme. Böbürlenerek de, yeryüzünde yürüme. Çünkü Allah, kibir taslayan kimseyi sevmez"* demişti. "**Muhtâl**", insanlara kendisinin büyük olduğunu göstermek isteyen kimse demektir ki, bu, tekebbür ve büyüklenmedir. Allah, "**fehûr**"u, yani, kendi kendine büyüklenip gururlananı da sevmez. **Fehûr** da, kendisinin büyüklüğüne inanan kimseye denir.

Bu âyette, şöyle bir incelik bulunur: Allah, kişinin kendisinin kemale ermesi hususunu, başkalarını kemale erdirmeden önce zikretmiştir. Çünkü önce, *"namazı dosdoğru kıl"* demiş, daha sonra da, *"ma'rûfu emret"* buyurmuştur. Halbuki nehy konusunda ise, başkalarını kemale erdirmeyi ifade eden şeyi, kişinin kendi kemalini sağlayacak şeyden önce zikretmiştir. Çünkü O, önce, *"yüzünü çevirme"* demiş, daha sonra, *"Yeryüzünde şımarık yürüme"* buyurmuştur. Çünkü, müspet, yani olumlu tarafta kemale ermemiş olan kimsenin, başkasını kemale erdirmesi mümkün değildir. İşte bu sebeple, kişinin kendi kemalini, başkalarını kemale erdirmesinden önce ele almıştır. Olumsuz tarafta ise, başkasına büyüklük taslayan, zaten böbürlenmiş olur. Çünkü bu kimse, başkasına karşı, kendisinin ondan herhangi bir yönden daha üstün ve büyük olduğuna inandığı zaman büyüklük taslar. Ama, kendi kendine büyüklenen ve gururlanan kimse ise, bazen büyüklük taslamaz ve kendisinin, insanlara alçak gönüllü davrandığını vehmedebilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, burada, ilk önce, başkasına karşı kibirlenmeyi nehyetmiş, daha sonra da, kendi kendine böbürlenmeyi nehyetmiştir. Çünkü O, (ilk önce) böbürlenmeyi nehyetmiş olsaydı, bundan, kibrin de nefyi gerekmiş olurdu, böylece de kibri yeniden nefyetmeye ihtiyaç duyulmazdı.

Bu hususu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: "İftar etme, yeme" şeklinde bir cümlenin kullanılması caiz değildir. Çünkü, iftar etmeyen, zaten yemez. Ama, "yeme, iftar etme" denilmesi caizdir; çünkü, yemeyen kimse, yemenin dışında kalan başka şeylerle de orucunu bozabilir." Birisi şöyle diyebilir: "Böyle bir söz, iyice tefsir edip açıklamak için söylenmiş olabilir. O, meselâ "iftar etme, yeme" şeklindekini sözünü, "yemek suretiyle iftâr etme" manasında söylemiş olabilir. Böylece bu iki cümle, iki ayrı nehiy değil, tek bir cümle olmuş olur.

Yürüme ve Konuşma Âdâbı

وَاقْصِدْ فِى مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ ۚ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

"Yeryüzünde mu'tedil ol. Sesini ayarla, seslerin en çirkini, gerçekten, eşeklerin anırışıdır" (Lokman, 19).

Cenâb-ı Hak, *"Yeryüzünde şımarık yürüme"* buyurmuştur. Bunun olmayışı da bazen, onun zıttının tahakkuk etmesiyle olur. Ki bunun zıttı, kendisine taban tabana zıt olan şey demek olup, bu da, kendisinde acizlik ve zayıflık hisseden ve zühd olsun diye âdeta ölgün ölgün yürüyen kimsedir. Bu sebeple (birinci ifadeye karşılık), *"Yürüyüşünde mu'tedil ol"* buyurmuştur. Yani, "iki aşırı uç arasında, orta bir yerde ol, o şekilde hareket et" demektir. Bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Ses ve Yürüyüşün İlgisi**

Sesi kısmayı emretmenin, mu'tedil şekilde yürümeyi emretme ile bir münasebeti var mıdır?

Cevap: Evet, biz bu ilgiyi ister bilelim, ister bilmeyelim, vardır. Çünkü, ilahi kelamda, sınırlanamayacak, sayılamayacak ve hiç kimse tarafından da bilinemeyecek kadar sınırsız manalar bulunur. Şu anda gönlüme doğan birkaç hususu, şu şekilde sıralayabiliriz:

1) İnsan, kıymetli bir varlık olunca, onun istek, gaye ve arzuları da kıymetli olur. Böylece de, bu arzu ve istekleri elde edememek, bir sıkıntı ve burukluk meydana getirir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, insanı, o gayelerini, yürümek suretiyle elde etmeye muktedir kılmıştır. Binâenaleyh, şâyet maksadını elde edemezse, sözünü o matlûbuna ulaştırmaktan aciz olursa, o zaman ona seslenir. Bu durumda da, seslendiği o kimse, ya yerinde durur ya da yürüyerek ona doğru gelir. Bir kısım hayvanlar, ses vasıtasıyla matlûblarına ulaşma hususunda, insanla müşterektirler. Nitekim koyun kuzusunu, meleyerek; inek, danasını; deve de yavrusunu böğürerek çağırırlar. Ancak ne var ki, bu ses, başkası için bir mana taşımaz. İnsan ise, varlıkları birbirinden ayırt eder. Binâenaleyh, yürüme ve bağırma gibi hususlar, aynı maksada ulaştırıp, **Lokman** (a.s) da oğlunu bunlardan birisine irşad edince, diğerine de irşad etmiş olur.

2) İnsanın üç tavrı vardır:

a) Uzuvlarla amel, ki bu hususta, diğer canlılar da onunla müşterektirler. Çünkü amel, birtakım hareket ve sükûndan ibarettir, (diğer canlılarda da vardır bu).

b) Dil ile ifade etmek ki, bu hususta, başkaları ona müşterek olamazlar.

c) Kalbin taşıdığı niyet ve azim ki, bunu da Allah'tan başkası bilemez. İşte, bu kalptekine Cenâb-ı Hak, *"Hakikat (yaptığın iyilik ya da kötülük) bir hardal danesi kadar olsa dahi..."* (Lokman, 16) ifadesiyle işaret etmiş olup, bu, "Kalbini ıslah et, çünkü Allah her şeyden haberdardır" demektir. Geriye, diğer iki husus kalmıştır ki, gerek fiil, gerekse sözler hususunda, normal ve orta olana bir işaret olmak üzere de *"Yeryüzünde mu'tedil ol. Sesini alçalt"* (Lokman, 19) buyurmuştur.

3) **Lokman** (a.s), oğlunu, hem insanî vasıflar, hem derece bakımından kendisinden daha üstün olan meleklere mahsus varlıklar, hem de, derece bakımından kendisinden daha aşağı olan canlılara ait olan vasıflar hususunda doğru olana iletmeyi ve irşad etmeyi istemiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyiliği emret, kötülükten vazgeçir"* (Lokman, 17) emri, insana mahsus olan güzel hareketlere bir işarettir. Çünkü melek, bir başka meleğe herhangi bir şeyi emredip, onu herhangi bir şeyden de nehyetmez. O'nun, kibirlenmeme ve böbürlenmemeye bir işaret olan *"İnsanlardan yüzünü çevirme. Yeryüzünde, şımarık yürüme"* (Lokman, 18) şeklindeki ifadesi de, meleklerin sıfatları olan güzel hasletlere bir işarettir. Çünkü, büyüklenmeme ve böbürlenmeme, meleklerin vasfıdır. O'nun, *"Yürüyüşünde mu'tedil ol. Sesini ayarla"* şeklindeki ifadesi de, diğer canlılara ait olan vasıflara bir işarettir.

Anıran Eşeğe Özenme!

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ *"Seslerin en çirkini, gerçekten eşeklerin anırışıdır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, niçin sesi yükseltmemenin sebebinden bahsetmiş de, hızlı ve böbürlenerek yürümenin sebebinden bahsetmemiştir?

Cevap: Bizim daha önce de belirttiğimiz gibi, yürüme ve bağırma gibi, her iki şey de, insanı bir matluba ulaştırır. Eğer insan o matlubuna,

yürümek suretiyle ulaşırsa, o zaman yapacağı şey budur. Aksi halde onu, sesiyle haberdar eder, onu durdurur. Şimdi biz diyoruz ki: Sesi yükseltmek dinleyene eziyet verir. Kulağa hızlıca çarpar. Çoğu kez de, kulağın içinde bulunan perdeyi deler. Ama, hızlı ve sert yürüme ise, kimseye eziyet vermez. Veya, eziyet verse bile, o yolda bulunmayanlara eziyet vermez. Halbuki ses, sağdaki soldaki herkese ulaşır. Bir de yürüme, yürüme organına eziyet verir. Ses ise, duyma organına eziyet verir. Duyma organı ise, kalbin kapısı üzerindedir. Çünkü söz, kulaktan kalbe geçer. Halbuki yürüme böyle değildir. Yine bizim görüşümüze göre, fiil ve sözlere, bir şeyle işaret edip seslenmeye gelince, sözün çirkini fiilin çirkininden daha çirkin; güzeli ise, güzelinden daha güzeldir. Çünkü dil, kalbin tercümanıdır. Deneyler de bunu doğrulamaktadır.

İKİNCİ MESELE: **Niçin Eşek Anırması?**

Testerenin dişlerini eğe ile eğelemek ve bakırı demirle kesmek daha fazla nefret ettirici bir ses çıkarırken, eşeğin sesinin daha çirkin olduğu nasıl söylenebilir? Biz diyoruz ki, buna şu iki yönden cevap verilir: Bundan maksat, "Hayvanların seslerinin en çirkini, eşeğin sesidir" manasınadır. Binâenaleyh, sizin ileri sürdüğünüz şey, bir soru olamaz. Ve yine sizin bahsettiğiniz şey, genel anlamda bir maslahat ve bir düzenden dolayıdır. Dolayısıyla yadırganamaz. Ama, eşeğin sesi böyle değildir. Bu söylediğimiz şey, aynı zamanda ikinci cevaptır da.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Enker Lafzı**

Âyetteki "**enker**", ism-i tafdîl kalıbında olup, hangi manada kullanılmıştır? Biz deriz ki, muhtemeldir ki bu, "alabildiğine itaat etti" manasında olmak üzere, "اَطْوَعَ لَهُ مِنْ بَنَانِهِ" şeklindeki deyim kabilinden olması muhtemeldir. Çünkü, "**ef'ale**" kalıbı, şaz olanlar hariç, ne ism-i fâil, ne ism-i mef'ûl, ne de ayıp ve kusur ifade eden şeyler manasına kullanılır. Şaz olanlara misal, mesela Arapların, ism-i fâil anlamında olmak üzere, اَطْوَعُ مِنْ كَذَا "Şundan daha itaatkâr"; ism-i mef'ûl manasında olmak üzere, اَشْغَلُ مِنْ ذَاتِ النَّحْيَيْنِ "İki testisi olan (o kadından) daha meşgul"; ayıp ve kusur ifade etme anlamında ise, اَحْمَقُ مِنْ فُلَانٍ "Falancadan daha ahmak" şeklindeki sözleridir. Buna göre "اَنْكَرُ" kelimesi, "**ef'ale**" vezninde, ism-i mef'ûl anlamına gelen "اَشْغَلُ" kelimesi gibidir. Bu durumda bu kelime, ism-i mef'ûl, yani **münker**; yadırganan, yadırganmış olan, anlamındadır. Yahut da biz deriz ki, bu kelime, yine "اَشْغَلُ" babından olmak üzere, نَكَرَ الشَّيْءُ، مُنْكَرٌ، اَنْكَرُ "Bir şey

yadırgandı, yadırganmış olan ve en çok yadırganan" tabirlerinden alınmıştır. Eğer bu kelime bu manada kullanılmışsa, bu ifadenin şu şekilde bir ince tarafı var demektir: Her canlının sesinden, mesela deve vb. hayvanlar gibi, onun, ya yükün ağırlığından ya da yorgunluktan dolayı bağırdığı anlaşılır. Ama eşek, yükün altında ölüp gitse veya öldürülse, katiyen ses çıkarmaz. Ama, hiç gerekli olmayan bir zamanda, bağırır ve anırır. İşte bu durumda onun sesi yadırganır. Bunun tıpkı, "اَجْدَرُ" (daha layık ve daha uygun) kelimesinin "جَدِيرٌ" (layık, uygun) lafzından müştak olması gibi, "نَكِيرٌ" (yadırganan) lafzından olduğu da söylenebilir.

Sayısız Nimetler

اَلَمْ تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهٗ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً ۗ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُّجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَّلَا هُدًى وَّلَا كِتٰبٍ مُّنِيرٍ ﴿٢٠﴾

"Göklerde ve yerde olan her şeyi, Allah'ın size müsahhar kıldığını, açık ve gizli birçok nimetlerini, sizin üzerinizde bol bol tamamladığını görmediniz mi? İnsanlar içinde, hiçbir ilmi, hiçbir rehberi ve aydınlatıcı hiçbir kitabı yokken, hâlâ Allah hakkında mücadele eden kimseler vardır" (Lokman, 20).

Cenâb-ı Hak, *"Gökleri direksiz yarattı"* (Lokman, 10) ifadesiyle, kendi birliği hususunda istidlâlde bulunup, **Lokman** (a.s)'ın kıssasıyla da, bunu bilmenin nübüvvete tahsis edilmediğini, tam aksine bunun, hikmete muvafık olduğunu; peygamberin getirdiği tevhit, namaz ve güzel huyların hepsinin de üstün bir hikmet olduğunu; eğer bu, sırf teabbüdîliği gerektiren bir husus ise, hikmete uygun olması şöyle dursun, kabul edilmesi gerektiğini beyân edince, nimetleriyle birliğine istidlâlde bulunmuştur.

Çünkü biz, hükümdarın, nimet vermese bile, büyüklüğünden ötürü ona hizmet edileceğini, saygı gösterileceğini defalarca anlatmıştık. Padişaha, nimet verdiği için de hizmet edilir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, gökleri direksiz yaratıp, yere birtakım ağırlıklar koymak suretiyle, ululuğunu ortaya koymuş olması sebebiyle ibadete müstahak olduğunu beyan edip, *"Biz gökten de su indirdik"* (Lokman, 10) âyetiyle de bir kısım nimetlerinden

bahsedince, bundan sonra genel olarak nimetlerini ele almış ve سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ *"Göklerde ve yerde olan her şeyi, Allah size musahhar kıldı"* yani "Göktekileri sizden ötürü emre âmâde kıldı. Çünkü güneş, ay ve yıldızlar, Allah'ın emrine musahhar olup, böyle oluşlarında kulları için pek çok faydalar vardır. Yine O, yerdekileri de, kullarından ötürü musahhar kılmıştır" buyurmuştur.

Zâhirî ve Bâtınî Nimetler

Cenâb-ı Hak, وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً *"Açık, yani uzuvlarının sapasağlam oluşu) ve gizli, yani onlardaki kuvvet nimetlerini sizin üzerinize bol bol tamamladı"* buyurmuştur. Buradaki zâhirî nimete, uzuvlardaki sağlamlık manasını; bâtınî (gizli) nimete de, o uzuvlardaki kuvvet manasını verdim. Çünkü uzuvlar zâhirdir, onlardaki kuvvetler ise gizlidir, gözükmez. Baksana, göz ve kulak zâhiren bir yağ ve kıkırdaktan ibarettir. Dil ve burun, zahiren bir et ve kemiktir. Ama her birinde, görme, duyma, tatma ve koklama gibi bâtınî (gizli) özellikler vardır. Diğer uzuvların her biri de böyledir. Bazen, kuvvet yok olur, sadece uzuv kalır. Yaptığımız bu tefsir, yapılmış olan diğer izahlardan daha güzeldir. Çünkü buna göre, âyette hem âfâkî, hem de enfüsî nimetler delil getirilmiş olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın *"Göklerde ve yerde..."* ifadesi, âfâkî nimetlere, *"Açık ve gizli birçok nimetler..."* ifadesi de, enfüsî nimetlere bir işarettir. Bu iki ifade hakkında, tefsirlerde zikredilmiş pek çok görüşler vardır. Bizim söylediğimiz görüşün, nakle dayanan bir söz olması da muhtemeldir. Eğer bu manada nakle dayanan bir açıklama yoksa bile, söylediğimiz şey, en azından mümkün ve akla uygun birşeydir.

Delilsiz İnkâr

Daha sonra Hak Teâlâ, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ *"İnsanlar içinde, hiçbir ilmi, hiçbir rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı yokken, hâlâ Allah hakkında mücâdele eden kimseler vardır"* buyurmuştur. Bu, "Yaratması ve nimet verişi ile O'nun bir olduğu sâbit olunca, bazı kimseler ilimsiz, rehbersiz ve kitapsızca Allah hakkında mücâdele edip, O'ndan başkasının ya ilah, ya nimet verici olduğunu söylemeye çalışırlar" demektir. Bunlar üç mertebedir, ilim, hidayet ve kitap. İlim, hidayetten; hidayet de kitaptan daha üstündür. Bunu şu şekilde izah ederiz: İlme, bir hidayetçinin hidayeti olmaksızın, bilinen, açık-seçik hususlar da girmektedir. "Hidayet" sözünün içinde de, kitapta yer alan, ilham ve

vahye dayanan hususlar yer alır, işte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Böyle mücâdele eden o kimse, ne açık bir ilim, ne bir hidayetçi tarafından kendisine gelmiş bir hidayet, ne de bir kitap olmaksızın mücâdele ediyor" demek istemiştir. Bunlardan birincisi sanki, Allah katından kendilerine ilim verilenlere bir işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah sana bilmediğin şeyleri öğretir"* (Nisa, 14) buyurmuştur. İkincisi, bir vasıta (aracı) sayesinde dosdoğru yola hidayet edenin derecesine işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O'na kuvvetleri şiddetli olan (Cebrâil) öğretti"* (Necm, 5) buyurmuştur. Üçüncüsü de bu iki şey sayesinde hidayete eren kimsenin mertebesine bir işarettir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Elif, Lâm, Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan bir kitaptır, müttakîler için hidayettir"* (Bakara, 1-2) buyurmuştur. Cenâb-ı Allah, tefsir etmekte olduğumuz sûrede, *"Muhsinler için bir hidayet ve rahmet"* (Lokman, 3) buyurmuş; Secde Sûresi'nde de, *"Mûsa'ya kitabı verdik ve onu İsrâiloğulları için bir hidayet kıldık"* (Secde, 23) buyurmuştur. O halde kitap, peygamberin kavmi için bir hidayettir. Peygamber ise, kavmini, ya vasıtasız olarak Allah'tan aldığı emirlerle, yahut da **Ruhu'l-Emîn (Cebrâil)** (a.s) vasıtasıyla aldığı şeylerle hidayete erdirmeye çalışır. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, *"İnsanlar içinde, ne kendisine mükaşefe yoluyla katımızdan verdiğimiz ilim, ne vahiy gönderdiğimiz kimsenin hidayeti, ne de bir va'z u nasihat olarak kendisine okunan bir kitabı olmaksızın cedelleşenler vardır"* buyurmuştur. Burada şöyle bir incelik de söz konusudur: Allahu Teâlâ, buradaki kitabı "**münîr**" (aydınlatıcı) diye nitelemiştir. Çünkü onlar da bir kitaba dayanarak mücâdele ediyorlar ama, o kitapları, Tevrat gibi, artık tahrif edildikten sonra muharref olmuşlardır. Binâenaleyh eğer, Allahu Teâlâ burada sadece "bir kitap yokken..." buyurmuş olsaydı, biri kalkıp, "O da kitapsız mücâdele etmiyor. Çünkü söylediğinin bir kısmı kitaplarında var. Mecûsî ve Hıristiyanlar bile, teslisi ve dualizmi, kitaplarına dayanarak söylüyorlar" diyebilirdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak burada, *"Aydınlatıcı bir kitabı yokken"* buyurmuştur. Çünkü o diğer kitaplar muzlim (karanlık)tır. Binâenaleyh âyetteki bu üç mertebeli ifadede, birinci ve ikincide tahrif ve tebdil ihtimali olmadığı için, ilim ve hidayeti, münir ve hak gibi bir vasıfla nitelememiştir.

Batıl Taklit

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَآ أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَآءَنَآ أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾ وَمَن يُسْلِمْ وَجْهَهُۥٓ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٢٢﴾

"Onlara: "Allah'ın indirdiğine tâbî olun" denildiği zaman, "Hayır, biz atalarımızı ne üzerinde bulmuşsak, ona uyarız" dediler. Yâ, şeytan onları cehennem azabına çağırıyor idiyse (ne olacak)? Kim nefsini (kendini), tamamen Allah'a muhsin olarak teslim ederse, hiç şüphesiz en sağlam kulpa yapışmış olur. Bütün işlerin sonu ancak Allah'a dayanır" (Lokman, 21-22).

Allahu Teâlâ, onların mücâdelelerinin ilimsizce olmasının yanı sıra, son derece çirkin de olduğunu anlatmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onları Allah'ın kelâmına davet ettiği halde, onlar atalarının sözlerine takılıp kalıyorlar. Allah'ın kelâmı ile âlimlerin sözleri arasında bile, çok büyük mesâfe ve uzaklık var iken, Allah'ın kelâmı ile câhillerin sözleri arasındaki mesâfe ya nasıl olur, var düşün. Sonra burada ele alınan bir başka husus da o kâfirlerin, *"Hayır, biz atalarımızı ne üzerinde bulmuşsak ona uyarız"* yani, "Biz, Allah'tan inen sözü bırakır ve atalarımızın fiillerine (âdetlerine) uyarız" demiş olmalarıdır. Halbuki söz, fiilden daha delâletlidir. Çünkü fiil, câiz de olabilir, haram da olabilir. Ama onlar bu fiillerin her türlüsünü rahatlıkla yaparlar. Bu fiilin, onların inançlarına göre vacib olması da mümkündür. Binâenaleyh eğer bir kimsenin, "yap" dediğini duysak ve yaptığı işin, sözünün aksine olduğunu görsek, o zaman gerekli olan, o kimsenin fiiline değil, sözüne itibar etmektir. Ya söz, Allah'tan, fiil ise câhillerden olursa, durum nasıl olur?

Daha sonra Cenâb-ı Allah, inkârî manada (yani red için) taaccüp ifade eden bir soru üslûbuyla أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ *"Ya, şeytan onları cehennem azabına çağırıyor idiyse (ne olacak)?"* yani "Eğer şeytan onları azaba götürmeye, Allah da mükâfata götürmeye çalışıyorsa, onlar buna rağmen yine de şeytana tâbî olurlar mı?" buyurmuştur.

Kopmayan Kulp

Daha sonra Hak Teâlâ وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى *"Kim, kendini tamamen Allah'a, muhsin olarak teslim ederse, hiç şüphesiz en sağlam kulpa yapışmış olur. Bütün işlerin sonu ancak Allah'a dayanır"* buyurmuştur. Cenâb-ı Allah, müşriklerin ve Allah hakkında bilgisizce cedelleşenlerin halini anlatınca, Allah'ın emrine teslim olan mü'minlerin durumunu da anlatmıştır. O halde *"Kim yüzünü (kendini), tamamen Allah'a teslim ederse..."* ifadesi, o kimsenin imanına; *"muhsin olarak"* ifadesi de, o kimsenin amel-i sâlihine bir işaret olup, âyet aynen, Hak Teâlâ'nın, *"Kim iman eder ve sâlih amel işlerse..."* (Kasas, 80) âyeti gibi olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"hiç şüphesiz en sağlam kulpa yapışmış olur"* ifadesi, "Hiç kopmayacak bir ipe sımsıkı tutunur ve o ip sayesinde, en yüce makamlara tırmanır" demektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak burada, *"Kim yüzünü (kendini), tamamen Allah'a* (اِلَى اللّٰهِ) *teslim ederse"* buyurup "اِلَى" harf-i cerrini, Bakara Sûresi'nde ise, *"Kim, yüzünü Allah için* (لِلّٰهِ) *teslim ederse"* (Bakara, 112) buyurup, orada lâm harfi cerrini kullanmıştır. **Zemahşerî** şöyle der: "اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ" ifadesi, "Kendini sırf Allah için kıldı, O'na adadı" demektir. "**Vech**" (yüz) ise, "kendisi-zatı" manasınadır, "وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ اِلَى اللّٰهِ" ifadesi ise, tıpkı bir kimsenin bir şeyi, bir başkasına teslim etmesi-vermesi gibi, "Nefsini (kendini), Allah'a teslim etti" manasınadır. **Zemahşerî,** başka bir şey söylememiştir. Fakat buna şu da ilave edilerek, "Kendisini Allah'a adayan, derece bakımından, kendini Allah'a teslim edenden daha üstündür. Çünkü "**ilâ**" harf-i cerri gaye, "**lâm**" harf-i cerri ise, temlik ve tahsis (sahip kılma ve has kılma) manası ifade eder. Nitekim birisi, "Sana doğru yöneldim" manasında, "اَسْلَمْتُ وَجْهِي اِلَيْكَ" diyebilir. Onun bu sözü kavuşmanın olmadığını gösterir. Çünkü bir şeye yönelmek, ona ulaşmadan öncedir. Ama, اَسْلَمْتُ وَجْهِي لَكَ *"Kendimi sana verdim, adadım"* ifâdesindeki "sana (لَكَ) sözü, has kılışı ifade eder, ama mesafeye ve ulaşmak için o mesafenin kat edilmesine delalet eden gayeden haber vermez" denilebilir.

Bu iyice anlaşılınca diyoruz ki: Bakara Sûresi'nde, Yahudî ve Hıristiyanlar, *"Cennete ancak Yahudî veya Hıristiyan olan girebilir"* (Bakara, 111) demişlerdir. Allahu Teâlâ da onlara reddiye olarak, *"Bu onların boş kuruntuları*

ve ümitleridir. De ki: "Eğer doğru iseniz, delilinizi getirin" (Bakara, 112) buyurmuştur. Daha sonra da onların sözlerinin yanlışlığını, *"Hayır, hayır. (Ancak) kim özünü (yüzünü-kendini), Allah'a adarsa"* (Bakara, 112) ifadesiyle beyan etmiştir ki bu, "Dünyada iken hem Allah'ı terk edeceksiniz, bâtıl arzularınızdan dolayı O'nun âyetlerini satacak (çiğneyeceksiniz), hem de cennete gireceksiniz, ama kendini tamamen Allah'a adamış kimseler ise, oraya giremeyecekler öyle mi? İşte bu bâtıl, asılsız bir sözdür. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ onlara karşı, *"Hayır, hayır, (ancak) kim özünü Allah'a adarsa ... ecir onadır"* (Bakara, 112) buyurmuştur. Bir sözü en elzem şekli ile nakzetmenin, daha evlâ olduğunda şüphe yoktur. Bundan sonra Allahu Teâlâ, onlara karşı, işi gücü Allah olan ihlaslı kimselerin durumundan bahsederek, "Sizler cennete gireceksiniz, bu ise giremeyecek öyle mi?" demek istemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak onların yalan söylediklerini bildirerek, "بَلٰى" *"Hayır, hayır!"* buyurmuş ve böyle kendini Allah'a adayanlar için, cennetin üstünde bir derece bulunduğunu, *"Onun ecri, Rabbi katındadır"* ifadesi ile anlatmıştır. Bu da, Allah katında olma derecesidir. Fakat Cenâb-ı Hak burada, muhsin olana, sevabı ve yüksek derecelere ulaşmayı, va'detmiştir. Dolayısıyla buna, ondan daha üstte olanlar haydi haydi dâhil olsun diye, daha düşüklere vaadde bulunmuş ve vaadini genelleştirmiştir ki bu açık olarak görülen bir inceliktir.

Daha sonra Hak Teâlâ, *"Hiç şüphesiz en sağlam kulpa yapışmış olur"* yani, "Kulpların en sağlamı, Allah tarafında olandır. Çünkü O'nun dışındaki her şey fânîdir. O ise sona ermeyen bir bâkîdir" buyurmuştur. Daha sonra, وَإِلَى اللهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ *"Bütün işlerin sonu, ancak Allah'a dayanır"* buyurur. Bu, "O kimse böyle yaparsa, Allah'a ulaşmasını sağlayacak bir kulpa ve neticesi Allah'a ulaşan şeye sarılmış olur" demektir. Binâenaleyh o anda, neticesi Allah'a olan her şey meydana gelirse, neticesi de son derece güzel olmuş olur. Çünkü işlerinin neticesinin birisine varıp dayanacağını bilen, ona varmazdan önce birtakım hediyeler gönderirse, bu takdimlerinin faydasını, onun yanına varınca görür. İşte buna, Hak Teâlâ, *"Kendiniz için önceden ne hayır takdim ederseniz, onu Allah katında bulursunuz"* (Bakara, 110) buyurmuştur.

İnkârcılar Sebebiyle Üzülme

وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُۥٓ ۚ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوٓا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ
ٱلصُّدُورِ ﴿٢٣﴾ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾

"Kim inkâr ederse, onun inkârı sana üzüntü vermesin. Onların dönüşü ancak bizedir. Biz de onların neler yaptıklarını haber vereceğiz. Şüphesiz Allah, gönüllerin sahip oldukları şeyleri hakkıyla bilendir. Onları, (dünyada) biraz yararlandıracağız, (ama) sonra onları ağır bir azaba (katlanmaya) mecbur edeceğiz"
(Lokman, 23-24).

Allahu Teâlâ, Müslümanın halini anlatınca, kâfirin halini beyâna geçerek, *"Kim inkâr ederse, onun inkârı sana üzüntü vermesin"* yani, "Bir kâfir inkâr ettiğinde üzülme. Çünkü tekzip eden (yalanlayan-inkâr eden), kendi doğruluğunun ortaya çıkacağına ve üzülmeyeceğine kesin gözüyle bakmaktadır. Hatta, yalanlayan kimse, hidayette olanlardan olmadığında, muhatabını adamakıllı utandırmak için yalanına yalan katar. Fakat doğruluğunun ortaya çıkacağını ummazsa, yalanlamasından ötürü üzülür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Onun inkârı sana üzüntü vermesin. (Çünkü) onların dönüşü ancak bizedir. Biz de onların neler yaptıklarını (onlara) haber vereceğiz. Böylece de onlar mahcup olacaklardır"* buyurmuştur. *"Şüphesiz Allah, gönüllerin sahip oldukları şeyleri hakkıyla bilendir,"* yani Allah'a onların gizli ve açıktan yaptıkları hiçbir şey gizli değildir. Allah onlara, göğüslerinde sakladıkları (niyet ve düşünceleri) de haber verecektir. Yani, burada helak olunacak olan[6] o göğüslerin (kalplerin) sahipleridir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, bahsettiğimiz bu şeyleri, tafsilatlı olarak zikretmek üzere *"Onları (dünyada) biraz yararlandıracağız"* buyurmuştur. Bu, "Onların bekâları (hayatta kalış müddetleri) az bir zamandır" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Sonra onları mecbur edeceğiz"* ifadesi ile, onlara tekzip ve inkârlarının vebâlini (neticesini) anlatmıştır ki bu, "Onlara, en çetin azabı musallat ederiz. Böylece onlar, kendiliklerinden o çetin azaba

6 Matbu nüshamızda bu kelime "هى المهلك"; Fatih, 308 nüshasında "من المل"; Esad Ef. 141'de ise "هى الملل" şeklindedir. Hiç biri, bize tatmin edici bir mâna gelmedi (Ç.)

girer ve ateşten tokmaklarla azap eden o zorlu ve çetin meleklerden kaçar, cehenneme girmeye mecbur olurlar" demektir. Burada, bir diğer ince izah da şöyledir: Onlar, peygamberlerini yalanlayıp, sonra da işin böyle olmadığı ortaya çıkınca, cehenneme girmenin ve peygamberler topluluğu ile Rablerinin huzurunda durmayı tercih edemeyişin pişmanlığı onları sarar. Bu da, Hak Teâlâ'nın, *"Onların inkârı seni üzmesin. Onların dönüşü ancak bizedir ve yaptıklarını onlara haber vereceğiz"* (Lokman, 23) buyurmuştur.

Yaratıcıyı İkrâr

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

"Onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsan, muhakkak "Allah" derler. Sen de, "Elhamdülillah" de. Hayır, hayır, onların çoğu bilmezler" (Lokman, 25).

Bu âyet, daha önceki âyetle şu iki yönden alâkalıdır:

a) Allahu Teâlâ, varlığına ve birliğine, göklerin direksiz olarak yaratılışı ile ve gizli-âşikâr nimetleri ile istidlâlde bulununca, onların bunu kabul edip, inkâr edemediklerini, dolayısıyla bu durumun, her türlü hamdin Allah'a âit olması gerektiğini, çünkü göklerde ve yerde olan her şeyin, yaratıcılarına muhtaç olduğunu, bütün hamdin Allah için olmasının da, başkasına ibadet etmemeyi gerektirdiğini, fakat onların bunu düşünemediklerini beyân etmiştir.

b) Allahu Teâlâ, *"Onların inkârı seni üzmesin. Onların dönüşü ancak bizedir ve yaptıklarını onlara haber vereceğiz"* yani "Onların yalanlamalarından ötürü üzülme, çünkü senin doğru, onların ise yalan oluşu, bize geldiklerinde, pek yakın bir zamanda ortaya çıkacaktır" ifadesi ile, Peygamber'in kalbini teselli edince, şöyle buyurmuştur: "Bu, işte o gün, hatta o kıyamet gününden de önce ortaya çıkacaktır. Çünkü onlar, göklerin ve yerin yaratılışının Allah'tan olduğunu kabul etmektedirler. Bu ise tevhit davasında, seni doğrular, şirk konusunda da, onların (kendilerinin) yalancı olduklarını

ortaya kor. Binâenaleyh senin doğruluğun, seni yalanlayanların ise yalanı ortaya çıkacağı için, "**Elhamdülillah**" de."

Cenâb-ı Hak, *"Hayır, hayır, onların çoğu bilmezler"* buyurmuştur. Yani, seni tasdik etmeyi gerektirecek şeyi itiraf etmelerine rağmen, onların seni yalanlamaya mani olacak bilgileri yoktur. Bu manaya göre, *"bilmezler"* ifadesi, tamamen mef'ulsüz zikredilmiş olup, tıpkı birisinin, verdiği şeyin ne olduğu hiç düşünülmeksizin, sadece hem verip hem vermediğini kastederek, "Falan kişi bazen verir, bazen vermez" demesi gibidir. İşte burada da, *"bilmezler"* ifadesi, sadece "Onların ilimleri yoktur" manasınadır. Birinci manaya göre, bu fiilin akılda niyet edilmiş olan malum bir mef'ûlü vardır. Bu mef'ûl de onların, bütün hamdin Allah'a ait olduğu hususudur, yani bunu bilmeyişleridir. Ama ikinci mana daha beliğdir. Çünkü "Falancanın şu konuda ilmi yoktur" sözü, "Falancada ilim denecek bir şey yoktur" sözünden daha aşağı ve daha zayıftır. Yine "Falanca Zeyd'e ne faydalı, ne zararlı olur" şeklindeki söz, "Falanca ne fayda ne de zarar verir" şeklindeki sözden daha aşağıdır, (yani ifade kuvveti yönünden tesiri daha azdır).

Allah Müstağnîdir

لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِىُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾

"Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'ındır. Şüphesiz o Allah, ganîdir, hamîddir" (Lokman, 26).

Allahu Teâlâ, bu yaratmadan gereken şeyi de zikretmiştir. Bu da, göklerde ve yerde bulunan her şeyin O'na ait olmasıdır. Gerçek de aklen ve şer'an böyledir. Aklen böyledir, çünkü mahlûk olan göklerde yer alanlar da mahluktur. Mahluk olanın, göklerin ve yerin yaratılışının kendisinden olana, nisbet edilmesi, O'na ait olduğunun söylenmesi de aklen lazım ve gereklidir. Çünkü bunlar mümkin varlıklardır. Mümkin varlıklar ise, ya Ehl-i sünnetin dediği gibi, direkt (vasıtasız) olarak bir Vâcibü'l-Vücud sayesinde, yahut da başkalarının dediği gibi bir vasıta sebebiyle var olurlar. Her ne şekilde farzedilirse edilsin, netice itibariyle her şey Allah'tandır. Çünkü sebebin sebebi (esas) sebeptir. Durum şer'an da böyledir. Çünkü mülkiyeti kendisine ait olan bir yerden elde edilen (mahsul), o yerin sahibine aittir.

İşte göklerde ve yerde bulunan her şey, ve onlardan elde edilen her şey göklerin ve yerin mâlikine aittir. Durum böyle olunca, her türlü hamdin ancak Allah'a ait olacağı anlaşılır.

Hamdin Manası

Hak Teâlâ'nın إِنَّ اللهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ *"Şüphesiz o Allah, ganîdir, hamîddir"* ifadesi ile ilgili birkaç latîf mana vardır:

1) Her şey Allah'a aittir. O ise, hiçbir şeye muhtaç değildir ve herhangi bir şeyden istifade etmez. Bunların yaratılışında, pek çok fayda vardır. Binâenaleyh bunları sizin için yaratmıştır. Çünkü O, ihtiyacı olmadığı için ganîdir (müstağnîdir). Bunları vasıta ederek, ihtiyaçlarınızı giderdiği için de hamîddir, yani hamdolunması ve şükrolunması gerekendir.

2) Allahu Teâlâ bütün hamdlerin, kendisine ait olduğuna dâir deliller zikrettikten ve ibadetin ancak kendisi için uygun düşeceğini belirttikten sonra, mükellefler, mü'min ve kâfir diye ikiye ayrılmıştır. Kâfir, Allah'a hamdetmez. Mü'min ise, O'na hamdederek, "O, hamdedenlerin hamdine ihtiyacı yoktur, müstağnîdir" der. Böylece Allahu Teâlâ'ya, kâfirin küfrü sebebiyle, herhangi bir noksanlık gelmez. Çünkü O, zaten mahmûddur, övgüye müstahaktır. İşte bu sayede, mü'minin isabetli olduğu ve Allah'a hamdedenlerin, bu hamdleri sayesinde kemale erdikleri ortaya çıkmış olur.

3) Gökler ve göktekiler, yer ve yerdekiler Allah'a ait ve Allah'ın mahlûkatı olduğuna göre, bunların hepsi de muhtaçtırlar. O halde, Allah'tan başka ganî (müstağni) yoktur. Mutlak ganî O'dur. Her muhtaç, ihtiyaçlarını giderecek birisine muhtaç olduğu için, hamd etmesi gereken (hâmid) durumundadır. Binâenaleyh mutlak manada mahmûd olan, ancak mutlak manada müstağni olandır ve O, her halükârda mahmûddur. Bu izaha göre, âyetteki "**hamîd**" kelimesi, "**mahmûd**" (hamd olunan) manasınadır. Allahu Teâlâ kendisi hakkında "**hamîd**" demiş ise, bunun manası, "kendisini bu şekilde tavsif eden" demek olup, "O, ya kendisini, yahut kullarını birtakım "**hamîd**" (övgüye değer) vasıflarla nitelemiştir" demektir. Fakat kul için, "**hâmid**" sıfatı kullanıldığında, hem bu manaya, hem de "Allah'a ibadet eden ve şükreden" manasına gelebilir.

Allah'ın Kelimeleri Bitmez

وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهٖ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

"Eğer yeryüzündeki her bir ağaç kalem olsa, deniz de kendisine yedi deniz daha destek olmak üzere mürekkep olsa, yine Allah'ın kelimeleri tükenmez. Şüphesiz Allah azîz ve hakîmdir. Sizin yaratılmanız da tekrar diriltilmeniz de, ancak bir tek kişiyi yaratıp diriltmek gibidir. Şüphesiz, Allah semî' ve basîrdir" (Lokman, 27-28).

Allahu Teâlâ, *"Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'ındır"* buyurup, göklerde olanlar göklere, yerde olanlar da yere hasredildiği için, bu, O'nun mülkünün sonlu (sınırlı) olduğu vehmini verip, açık akıl da göklerin ve yerin sonlu olacağına hükmedince, kudretinde ve ilminde sınırsız-sonsuz bedî hususların bulunduğunu beyân etmek üzere: *"Eğer yeryüzündeki her bir ağaç kalem olsa..."*, denizler mürekkep olmak üzere bu kâlemlerle, Allah'ın kelimeleri yazılacak olsaydı, yine de Allah'ın sanatının enteresanlıkları bitip-tükenmezdi" buyurmuştur. Bu izaha göre, âyetteki *"Allah'ın kelimeleri"*, bedî şeyler manasına tefsir edilmiş olup, bunun izahı şöyledir: O enteresanlıklar, "**Kün**" (ol) lafzı ile sağlanmıştır. Bu ise bir kelimedir. Sebebin isminin müsebbebe (neticeye) verilmesi caizdir. Nitekim cesur birisi, karşısına çıkıp kendisine meydan okuyana, "Ben senin ölümünüm" der. Yine hasta birisine, ilaç hakkında, "Bu senin şifândır" gibi ifadeler kullanılır. Yaptığımız bu izahın doğruluğunun delili şudur: Allahu Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s)'ya da "**Kelime**" adını vermiştir. Çünkü babasız meydana geldiği için, o acîb ve harikulâde bir iştir.

İmdi, eğer birisi: "Bu âyet Yahudiler hakkında gelmiştir. Çünkü onlar "Allah, her şeyi **Tevrat**'ta zikretmiş ve söylemediği, bahsetmediği hiçbir şey bırakmamıştır" deyince, Allahu Teâlâ *"Tevrat'ta bulunanlar, Allah'ın bütün kelâmına nispetle, denizden bir damla kadar bile değildir"* buyurmuş ve bu âyeti indirmiştir. Yine bu âyetin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, *"İlimden size*

ancak pek az bir şey verilmiştir" (İsra, 85); ve *"Kendisine hikmet verilmiş olana, pek çok hayır verilmiş demektir"* (Bakara, 269) buyuruyorsun" diyen birisi hakkında nâzil olduğu da ileri sürülmüştür. İşte bu âyet, bütün bunların, kullara nispetle, bir hayr-ı kesîr (bol hayır), Allah'a ve O'nun ilmine nispetle ise, pek az bir şey olduğuna delâlet etmek üzere nâzil olmuştur.

Yine bu âyetin, "Peygamber'in getirdiği (söylediği) şeyler bitecek" dedikleri için, kâfirlere bir reddiye olmak üzere nâzil olduğu ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in buna karşılık, "Bu, ilahî kelamdır, bitmez" dediği de ileri sürülmüştür. Sebeb-i nüzul olarak ileri sürülen bu şeyler ise, yaptığınız tefsire terstir. Çünkü bütün bunlar, âyetteki, *"kelimeler"* lafzı ile, "söz" manasının kastedildiğine delâlet etmektedir?" derse, biz deriz ki: Bu hususta zikrettiğiniz bu farklı görüşler (rivâyetler) de, bizim verdiğimiz mananın, muhtemel olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü *"kelimeler"* lafzı, farklı farklı olmalarına rağmen, bahsettiğiniz bu şeylere bir cevap olmaya elverişli olunca, bunun genel bir ifade olduğu anlaşılmış olur. Bizim söylediğimiz mana da buna ters düşmez. Çünkü *"Allah'ın kelimeleri",* hiç kimsenin benzerini getirmeye gücünün yetmediği bir mu'cizedir ve enteresan şeydir. Binâenaleyh biz, "Allah'ın bedî şeylerinin nihâyeti yoktur" dediğimizde, buna O'nun kelâmı da girer. "Sen, kelâmı mahlûk kabul ediyorsun" da denilemez. Çünkü biz, mahlûk olanın, harf ve terkipten meydana gelenler olduğunu söylüyoruz ki, bu da enteresandır. Fakat *"kelimeler"* (kelâm), Allah'ın sıfatlarındandır.

Âyetlerin Tertibi

Bil ki âyetler, her ne kadar şu anda Kur'ân'da yazılı olduğu sıranın dışında bir sıra ile inmiş ise de (yani iniş sırasına göre, Kur'ân'a yazılmamış ise de), âyetlerin Kur'ân'da yazılış sıraları yine Allah'ın emri iledir. Çünkü Kur'ân Peygamber (s.a.s)'in emriyle bu şekilde yazılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu emri de, Allah'tan aldığı emre (vahye) göredir. İşte bu, Kur'ân'da bulunan tertip hususunda kesin ve yakîn olan bir şeydir.

Ayrıca (Bazı İncelikler)

Sonra bu âyetle ilgili şöyle birkaç ince mana vardır:

1) Allahu Teâlâ, *"Eğer yeryüzündeki her bir ağaç kâlemler olsa..."* buyurmuş, ağacı müfret, kâlemleri cemî getirmiş; "Eğer yeryüzündeki ağaçlar, kâlemler olsaydı..." buyurmamıştır. Yine çokluğa işaret olsun diye, "Eğer

yeryüzündeki her bir ağaç, bir kalem olsaydı..." da dememiştir. Çünkü âyetteki ifade "ağaç sayısınca kalem olsaydı..." demektir.

2) Hak Teâlâ, "وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ" buyurmuş ve "**Bahr**" (deniz) kelimesini, bütün cinsi içine alan (istiğrâk ifade eden) ve böylece bütün denizlerin mürekkep olması manasına gelecek olan lam-ı ta'rîf ile ma'rife kılmış, daha sonra da mevcut olmayan (yedi kat) denize işaret olarak, *"Kendisine yedi deniz daha destek olsa..."* buyurmuştur ki, bu: "Eğer mevcut denizlere, yedi kat deniz katılsa, ilave edilseydi..." demektir. Âyetteki, *"yedi"* ifadesi, bu sayının yedi ile sınırlı olması manasına değildir. Bununla, velev ki bin deniz olsun, desteğin çok olmasına bir işarettir.

Yedi Sayısı Çokluk Bildirir

Burada özellikle "yedi" rakamı kullanılmıştır. Çünkü bu rakam, örfen çokluk manasına kullanılır. Bunun böyle olduğuna şunlar delalet eder:

a) Kendisine ihtiyaç duyulduğu için herkesçe malum olan şey, zaman ve mekân mefhumlarıdır. Çünkü mekânda maddeler, zamanda da fiiller bulunur. Fakat mekân yedi iklime (ana bölgeye), zaman da yedi güne bölünmüştür. Gezegenlerin sayısı da yedidir. Müneccimler ise, o gezegenlere ve yıldızlara pek çok şeyi nisbet ederler. Binâenaleyh yedi sayısı, örfen çokça vâkî olan şeyleri sınırlayan bir sayıdır. Böylece çok olan her şey hakkında kullanılmıştır.

b) Tekil sayılar birden ona kadardır ki, bu ilk onluktur. Bundan sonrakiler ise yeniden birlerden başlar ve "ahad-a aşare" (on bir) "on iki..." denilir. Sonra yüzler onluklardan, binler de yüzlüklerden meydana gelir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, diyoruz ki: Sayılan pek çok sayının, meydana geldiği şeyin en azı üçtür. Çünkü bu, başlangıç ile sonuç ve orta gibi iki tarafa muhtaçtır. İşte bundan ötürü, "isim" ve "fiil'in kendisinden meydana geldiği şeyin en azı üç harftir. Binâenaleyh asıl sayı demek olan, onluktan meydana gelen ilk kısım üç olunca, yedi sayısı ilk çok olarak kalmıştır. Binâenaleyh, çokluğun beyan edilmesi murat edilince, âyette, "yedi" kelimesi zikredilmiştir. İşte bundan dolayı ibadetlerde, namazdaki rükundan rükuna geçişlerde, tesbihatın sayısı üçtür. Yine ilk kısımla yetinerek, mükellefe kolaylık olsun diye, abdestteki tekrarlar da üçtür. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مِعًى وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ اَمْعَاءَ *"Mü'min, bir bağırsağına; kâfir*

ise yedi bağırsağına yer"[7] şeklindeki sözü de, özellikle, "7-yedi" sayısı kastedilmeden, o yemenin azlığına ve çokluğuna bir işarettir. Yaptığımız bu tefsire göre, şöyle de denebilir: Cehennemin yedi kapısı vardır. Halbuki bizim, ziyâdeliğine bir işaret olsun diye, cennet hakkında, "Cennetin de sekiz kapısı vardır" şeklinde bir sözümüz vardır. Çünkü, cennette, hem en güzeli (el-hüsnâ) hem de ziyadesi olup, bunların pekçok kapıları ve başkasının çokluğuna mukabil de, fazlalıkları vardır.

Vav-ı Semâniye

Bizim bu âyetteki, "7-yedi" sayısıyla ilgili olarak bahsettiğimiz şeye, şu da delildir: Araplar, sekiz sayısını söylerlerken, bir vâv getirirler. **Ferrâ,** bu vâv'ın adının, "vâvu's-semâniye" (sekizin vâv'ı) olduğunu ve bunun ancak, isti'nâf, başlangıç için getirildiğini; çünkü sayının, örfte yedi ile tamam olduğunu; sekizincisi ile de, yeniden işe başlandığını belirtir.

3) Cenâb-ı Hak, *"kâlemler"* ifadesiyle ilgili olarak, şu iki sebepten dolayı, yardım etme ifadesini zikretmemiştir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer yeryüzündeki her bir ağaç, kâlemler olsa..."* ifadesiyle kastedilenin, "Mevcut her ağaç sayısınca kâlemler olsaydı..." şeklinde bir mana olduğunu beyan etmiştik. Buna göre, kâlemler de mevcut ağaçlardan daha çok olmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, denizle alâkalı olarak, *"deniz de kendisine yedi deniz daha destek olmak üzere..."* ifadesi de, o denizin, mevcutlardan daha çok olması halinde, mana bakımından kalem ve denizin eşit ve denk olmaları haline bir işarettir.

b) Yazma sebebiyle noksanlık daha çok mürekkebe ârız olur. Çünkü, biten mürekkeptir. Halbuki, tek bir kalemle, pek çok kitabın yazılması mümkündür. İşte bu sebeple, mürekkep olarak kabul edilen deniz hakkında, "yardım" ifadesi zikredilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Şüphesiz Allah azîz ve hakîmdir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, melekûtunun çok olduğundan bahsedince, bunu doğrulayan hususa da işaret buyurarak, kendisinin, **"azîz** ve **hakîm"** olduğunu söylemiştir ki, bu, "O, kudreti, tam ve mükemmel olandır. Böylece de, O'nun, sonsuz sayıda makdûru, kudret yetirdiği şeyler vardır. Eğer böyle olmasaydı, O'nun kudreti îcâda elverişli bir noktaya, kemâle erişemezdi" demektir. O, hakîmdir, yani ilmi tamdır; O'nun ilminde sınırsız

7 **Buhâri,** Et'ime, 12; Müslim, Eşribe, 182 (3/1631).

şeyler bulunur. Böylece, "Denizin mürekkep olması halinde, O'nun ilim ve kudretinde olan her şeyin bitmeyeceği tahakkuk etmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ *"Sizin yaratılmanız da, tekrar diriltilmeniz de, ancak bir tek kişi gibidir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, ilim ve kudretinin mükemmel oluşunu beyan edince, müşriklerin öldükten sonra dirilmeyi uzak ihtimal görmelerini geçersiz kılan ifadeyi de getirmiş ve *"Sizin yaratılmanız da, tekrar diriltilmeniz de, ancak bir tek kişi gibidir"* buyurmuştur. Çünkü, kelimeleri sona ermeyen zât, ölülere, "olunuz" der de, bunun üzerine onlar da oluverir, yani diriliverirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ *"Şüphesiz Allah semî' ve basîrdir"* buyurmuştur ki bu, "O, onların dediklerini bihakkın duyan; yaptıklarını bihakkın görendir. Binâenaleyh O, öldükten sonra diriltmeye kâdir olup, onların söz ve fiillerini de çepeçevre kuşatıcı bir zât olunca, bu, (kötülüklerden) tam bir kaçışı ve kâmil anlamda sakınmayı gerektirir.

Gök Cisimlerinin Hareketi

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِىٓ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾

"Görmedin mi, Allah geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokuyor. Güneşi ve ayı, size müsahhar kılmıştır. Her biri muayyen bir vakte kadar akıp gidecektir. Hakikaten Allah, ne yaparsan, hakkıyla haberdardır" (Lokman, 29).

Önceki Kısımla Münasebet

Bu âyetin daha önceki âyetlerle münasebetinin şu şekilde olduğu söylenebilir: Allahu Teâlâ genel anlamda, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini Allah'ın, sizin için müsahhar kıldığını görmediniz mi?"* (Lokman, 20) buyurunca, bunlardan, o yer ile gökte bulunanların bir kısmını hususî bir biçimde zikrederek, *"geceyi gündüzün içine... sokuyor..."* demiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Güneşi ve ayı size müsahhar kılmıştır"* sözü, göklerdekilere; bundan sonraki, *"Allah'ın nimetiyle, denizde gemilerin akıp gitmekte olduğunu görmedin mi?"* (Lokman, 3) sözü de, yerdekilere bir işarettir. Bu

münasebetin şu şekilde olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmeden bahsedip birtakım kimseler de, *"Bizi ancak "dehr" helâk eder"* (Casiye, 24) deyip, "dehr" de geceler ve gündüzlerden meydana gelince, Cenâb-ı Hak, *"Ölümünüzü ve hayatınızı kendisine nisbet ettiğiniz bu geceler ve gündüzler, Allah'ın kudretiyle meydana gelmektedir"* buyurmuştur. İşte bu sebeple de, *"Görmedin mi, Allah geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokuyor"* buyurmuştur.

İmdi biri çıkıp dese ki, "Bu, güneşin hareketinin farklılığı neticesinde olmaktadır. Çünkü bazen güneşin, yerin üstünde çizdiği eğri (kavis), yerin altındakinden daha çok olur; böylece de, gece daha kısa, gündüz ise daha uzun olur. Bazen de aksi olur. Bazen de eşit olur. Böylece de, gece ile gündüz eşit olmuş olurlar..." Cenâb-ı Hak bunu ifade etmek için, *"Güneşi ve ayı size müsahhar kıldı"* buyurmuştur. Yani, "Sizler şâyet bütün bu şeylerin, başlangıçları itibariyle Allah'tan olduklarını itiraf etmeseniz bile, bütün bunların, sonunda Allah'a ve O'na dönecek olduklarını itiraf etmeniz gerekir. Binâenaleyh, zamanlar, eğer birtakım destekler sayesinde; yardımlar da yıldızların hareketleri sebebiyle ise, bilesiniz ki yardımların hareketi ancak Allah ve O'nun kudreti sayesindedir" demektir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Gecenin Gündüze Katılması**

"Gecenin gündüze sokulması" şu iki manaya gelebilir:

1) Bununla gecenin, gündüzün vaktine katılması kastedilmiş olabilir. Yani, kendisinde gündüzün tahakkuk ettiği zaman parçası içinde, gece meydana gelir. Çünkü gece, meselâ on iki saat olup, daha sonra uzadığında, gece, kendisinde daha uzun gündüzün bulunduğu bir zaman içinde mevcut olmuş olur.

2) Bununla gecenin zamanının gündüze sokulmasının kastedildiğinin söylenmesidir ki bu, "Gecenin zamanı, gündüzde kılındı" demektir. Çünkü gece, daha önce de bahsettiğimiz gibi, on iki saat olup, daha sonra kısaldığında, gecenin zamanı gündüzde mevcut olmuş olur. Bundan başkası da mümkün değildir; çünkü geceyi gündüze sokmak imkânsızdır. Yaptığımız bu takdire, her halükârda ihtiyaç vardır. Ancak ne var ki birinci izah daha evladır; çünkü, gece ve gündüz birtakım fiiller olup, fiiller ise, zaman içinde meydana gelir. Çünkü zaman, zarftır; o halde bizim, "Gündüzün zamanındaki gece" şeklindeki dememiz, "gecenin zamanı gündüzdedir"

dememizden daha münasiptir. Çünkü ikincisi zarfı mazrûf haline getirir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın "يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ" ifadesi, "Allah, geceyi, gündüzün bulunduğu bir zamanda var eder" anlamındadır. Allahu Teâlâ, Kur'ân'da pek çok yerde, gecenin icadını, gündüzün icadından önce zikretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Geceyi ve gündüzü iki âyet kıldık"* (İsrâ, 12); *"Karanlıkları ve nûru yarattı"* (En'âm, 1) ve *"Gece ile gündüzün birbirini izlemesi..."* (Âl-i İmrân, 190) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, hanginiz daha güzel amel edecek diye imtihan etmek için, ölümü de hayatı da takdir eden, yaratandır"* (Mülk, 2) âyeti de, aynı anlamda bir ifade olup, bu şöyle hikmetli bir meseleye işarettir: Karanlığın bazen, ışığın olmayışı olduğu sanılır. Gecenin de, ışığın olmayışı; gündüzün bulunmayışı olduğu zannedilir. Yine hayatın da, ölümün olmayışı olduğu sanılır. Halbuki, durum hiç de böyle değildir. Çünkü ezelde, mümkin bir varlık için, ne gündüz, ne ışık, ne de hayat söz konusudur. Orada, ölüm veya karanlık veyahut da gecenin olduğu da söylenemez. Binâenaleyh, bütün bu işler, tıpkı, "kör ve sağır" lafızları gibidir. Binâenaleyh, körlük ve sağırlık, sırf görmeme ve duymama değildir. Çünkü, taşın da ağacın da gözü kulağı yoktur, ama bunlardan hiçbirisi için, "kör ve sağır" ifadeleri kullanılmaz. Bunun böyle olduğu iyice kavranınca, şimdi biz diyoruz ki, kendisinde körlük ve sağırlığın bulunduğu şeyde, mutlaka onların aksini gerektirecek bir vasfın bulunması gerekir. Aksi halde o şey hakkında "kör veya sağır" ifadeleri kullanılmaz. Kendisinde herhangi bir şeyi iktizâ eden bir hususun bulunduğu ve bu şeyin muktezâsının da tahakkuk ettiği şey için, insanın nefsi bir sebep aramaz. (Normal hali öyle olan bir şey için sebep aranmaz.) Meselâ, çarşı ve pazardan geçimini temin eden birisini gören kimse, onun için, "Onun çarşıda pazarda ne işi var?" diyemez. Ama, muktezânın (olması gerekli olan şeylerin) aksine durumlarda ise, insanın nefsi, onun sebebini araştırmayı arzular. Bu da meselâ birisinin hükümdarı çarşıda görüp, "Bunun, çarşıda pazarda ne işi var?" demesi gibidir. İşte bu sebeple, her bir insan, körlüğün ve sağırlığın sebebini sorar, soruşturur ve "Falanca niçin kör oldu?" der ama, "Niçin görüyor, kör değildir?" demez. Durum böyle olunca, Allahu Teâlâ, insanların, sebebini araştırdığı şeyi önce getirmiştir ki, bu da, herkes sebebini araştırdığı için, körlük, karanlık ve ölüm kabilinden olan gecedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, diğer kısmı zikretmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, muzari sîgasıyla, "**yûlicu**" buyurmuş, ama, güneş ve ay hakkında, mâzi sîgasıyla "**sehhare**" lafzını kullanmıştır. Çünkü, gecenin gündüze sokulması, her mevsim, hatta her gün yenilenen ve değişen bir hususturdur. Halbuki güneşin ve ayın müsahhar kılınması ise, devam edegelen bir iştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde de, *"Nihâyet o, eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hale dönmüştür"* (Yasin, 39) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, güneşi, kendisinde ayın hükümranlığının bulunduğu geceyi, kendisinde güneşin hükümranlığının bulunduğu gündüzden önce zikretmesine rağmen, burada güneşi aydan önce zikretmiştir. Çünkü, gecenin takdim edilmesinin, insanların nefislerini, onun sebebini gündüzün sebebinden daha fazla sorup araştırmalarından dolayı olduğunu beyân etmiştik. Burada da böyledir. Çünkü güneş, daha büyük ve daha muazzam olunca, o zaman daha ilginç olmuş olur. Kişinin gönlü ise, enteresan olan bir şeyin sebebini, böyle olmayan şeyin sebebinden daha fazla merak eder, araştırır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَنَّ اللهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Hakikaten Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* ifadesinin kendisinden öncekiyle münasebeti nedir?

Cevap: Gece ve gündüz, içinde fiillerin meydana geldiği bir mahal, zarf olunca, Allah, kendi tasarrufu ile olan bu iki zamanda meydana gelen şeyin, kendisine gizli ve saklı kalmadığını da beyan buyurmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَمْ تَرَ *"Görmedin mi?"* ifadesi şu iki manaya muhtemeldir:

1) Bu hitap, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmış olabilir. Ekserî ulemâ da bu kanaattedir. Böylece sanki, Cenâb-ı Hak başkasına hitap etmek istememiştir. Çünkü, Peygamber'in dışında kalanlara, meselâ kâfirlere, küfürlerinde ısrar ettikleri için hitap etmenin bir faydası yoktur. Peygamber'in dışındaki mü'minlere de, -bunlar zaten, Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrini kabul edip, bakışları onun yüzüne dönük olduğu için- hitap etmemiştir.

2) Bununla, bir va'z u nasihat kastedilmiştir. Va'z eden ise, hitap ederken, muayyen bir kimseyi hedef almaz da, büyük bir topluluğa hitaben, "Ey zavallı insan, dönüşün Allah'adır. O halde, (orada) sana yardım edecek

olan kimdir? Peki daha niçin, (dini) emirler ve yasaklar hususunda kusurlar işliyorsun?" der. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, "أَلَمْ تَرَ" ifadesi, işte bu kabil bir hitap olup, "Ey gafil, bu açık ve seçik durumu görmez misin?" demektir.

Hak Ma'bud

ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾

"Bu şundandır: Çünkü Allah, hakkın tâ kendisidir. O'ndan başka taptıkları ise, hiç şüphesiz bâtıldır. Allah, çok yücedir, çok büyüktür" (Lokman, 30).

Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz Allah, azîz ve hakîmdir"* (Lokman, 27) ve *"Şüphesiz Allah semî' ve basîrdir"* (Lokman, 28) beyanlarıyla kendisinin kemâl sıfatlarından bahsedip, *"Allah'ın kelimeleri tükenmez"* (Lokman, 27) ve *"Geceyi gündüzün içine sokar"* (Lokman, 29) ifadeleriyle, kendisinin iradesine ve kemâline işaret edip, netice olarak O'nun, *"O, ganîdir"* (Lokman, 26) şeklindeki ifadesi, selbî her bir vasfa işaret olup, -çünkü O, ganî olunca, varlığını devam ettirebilmesi için ne cevhere muhtaç olan bir âraz, ne devamı için bir mekâna muhtaç olan bir cisim, madde; ve ne de bir mucide muhtaç olan bir mümkin varlık olmaz-, bundan sonra da, sarîh ve zımnî olmak üzere, O'nun bütün sübûtî vasıflarından -zira hayat, ilmi ve kudretinin zımnındadır- bahsedince, ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ *"Bu şundandır: Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir"* buyurmuştur. Yani, "Bu şekilde vasıflanmak, O'nun hak olması sebebiyledir" demektir. Hak olan ise, sâbit ve var demektir. Var ve sâbit olan da, Allah'tır. O halde Allah, zevâli olmayan mutlak sabit demektir ki, işte sübut budur. Çünkü, en doğru görüş, O'nun varlığının, O'nun hakikatinden başka olduğudur. O halde O'nun dışında kalan her şey için, O'na nispetle, bir zevâl söz konusudur. Allah ise, kendisine nispetle, sübutu ve varlığı olan zâttır. O halde O, hak; O'nun dışında kalanlar ise, bâtıldır. Çünkü bâtıl, zevâl bulandır. Zira Arapçada, yok olup gittiği zaman, بَطَلَ ظِلُّهُ "Gölgesi yok olup gitti" denilir. O'nun her yönden sübutu söz konusu olunca, kendisinde noksanlık bulunmayan tam bir varlık olmuş olur.

Varlık Nevileri

Bil ki, hükemâ şöyle demiştir: Allah, tamdır ve tamamın üstündedir. Onlar eşyayı nâkıs, yeterli, tam ve tamamın üstünde olmak üzere dörde ayırırlar. O halde nâkıs, kendisi için olması gerekli şeyler, kendisinde bulunmayan şeydir. Meselâ, çocuk, hasta ve âmâ gibi... Yeterli olan, kendisine, her vakit ihtiyacını giderebileceği şeylerin verilmiş olduğu kimsedir. Meselâ, sayesinde ve vaktinde ihtiyaçlarını giderebilecek âlet ve edevâtları bulunan insan ve bazı hayvanlar gibi. Ancak ne var ki bu âlet ve edevât, çözülmede o zevâle doğru yol almaktadır. Tam, kendisine ihtiyaç duymasa dahi, kendisinde olabilecek şeylerin tamamı kendisinde bulunan şey demektir. Meselâ, kendileri için, artmayan ve Allah'ın, onlardan hiçbir şeyi eksik bırakmadığı birtakım dereceler bulunan mukarreb melekler bu kısımdandır. Nitekim **Cebrail** (a.s), لَوْ دَنَوْتُ اَنْمُلَةً لِاَحْتَرَقْتُ *"Bir parmak boğumu kadar daha yaklaşsaydım, yanardım"* demiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Bizden kimse müstesnâ olmamak üzere, her biri için mâlûm birer makam vardır"* (Sâffât, 164) buyurmuştur. Tamâmın üstünde olan ise, kendisinde, hem kendisi için olan şeylerin, hem de kendisi dışında kalanlar için olan şeylerle, muhtaç oldukları şeylerin bulunduğu zattır. İşte Allah, kemâl ve celâl sıfatları gibi, kendisi için olabilecek her şeyin bulunduğu bir zâttır. O halde O, tamdır. Kendisi dışında kalanlar için olabilecek ve muhtaç oldukları her şey, O'nda mevcuttur. O halde O, tamamın da fevkindedir.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, âyet-i kerimedeki "هُوَ الْحَقُّ" ifadesi, Allah'ın oluşuna; وَاَنَّ اللهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ *"Hakikat Allah, O, çok yücedir, çok büyüktür"* cümlesi de, O'nun, tamamın fevkinde olduğuna işarettir. *"O, çok yücedir"* yani, sıfatları hususunda; *"çok büyüktür"* yani "zâtı hususunda büyüktür" demek olup, bu O'nun, bir mekânda bulunan bir cisim olmasına aykırıdır. Çünkü O, bu durumda, herhangi bir miktarla takdir edilmiş olan bir beden ve cisim olmuş olur ki, bu durumda, O'ndan daha büyüğünü düşünmek ve farzetmek de mümkün olabilir. Böylece de, o farzedilene nispetle O, küçük olmuş olur. Ancak ne var ki O, mutlak olarak büyüktür ve tasavvur olunan her şeyden de büyüktür.

Denizdeki Nimet

اَلَمْ تَرَ اَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِى فِى الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ اٰيَاتِهٖ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾

"(Kudret) delillerinden bir kısmını size göstermek için, Allah'ın nimeti ile, denizde gemilerin akıp gitmekte olduğunu görmedin mi? Şüphe yok ki bunda, çok sabreden ve çok şükredenler için ibretler vardır" (Lokman, 31).

Cenâb-ı Hak, *"Görmedin mi, Allah geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokuyor. Güneşi ve ayı, size müsahhar kılmıştır"* (Lokman, 29) âyetiyle göklerle alâkalı bir delil ve mu'cizeden bahsedip, böylece de hem sebebe hem de müsebbebe işarette bulununca, yerle alâkalı âyetten bahsetmiş, böylece de hem sebebine hem de müsebbebine işaret etmiştir. O halde *"denizde akıp gitmekte olan gemiler..."* ifadesi, müsebbebe; *"Allah'ın nimeti ile"* ifadesi de sebebe, yani Allah'ın emriyle olan o rüzgarlara bir işarettir. "لِيُرِيَكُمْ مِنْ اٰيَاتِهٖ" yani, *"o gemileri kendi nimetiyle hareket ettirmek suretiyle size;* "مِنْ اٰيَاتِهٖ" *yani, "âyetlerinin bir kısmını göstermek için..."* demektir.

Sabır ve Şükür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ *"Şüphe yok ki sabreden yani sıkıntı anında alabildiğine sabırlı, bollukta alabildiğine şükredenler için ibretler vardır"* buyurmuştur. Bu böyledir, zira mü'min kimse, Allah'ı hem sıkıntı hem belâ, hem nimet hem lütuf anında anar ve hatırlar. Böylece de, başına bir belâ geldiğinde sabreder; bir nimet geldiğinde ise, şükreder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), mükellefiyetlerin birtakım fiil (yani emirleri yapmak) ve terklerden (yani, yapmamaktan) ibâret olduğuna işâret etmek için اَلْاِيمَانُ نِصْفَانِ نِصْفٌ صَبْرٌ وَنِصْفٌ شُكْرٌ *"İman ikiye ayrılır; yarısı sabır, yarısı da şükürdür"*[8] buyurmuştur. Terkler, alışılmış şeylere karşı sabırdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) اَلصَّوْمُ صَبْرٌ وَالْاَفْعَالُ شُكْرٌ عَلَى الْمَعْرُوفِ *"Oruç, sabırdır; fiiller ise, (dinen) ma'rûf olan şeylere karşı şükürdür"* buyurmuştur.

8 Kenzu'l-Ummâl, 1/61

Tehlikede Dine Sarılanlar

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ
فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾

"Onları, altında gölgeler yapan (dağlar) gibi dalga sardığı vakit, dini yalnız Allah'a tahsis etmek suretiyle, ihlâslı kimseler olarak Allah'a duâ ederler. Sonra Allah onları esenlikle karaya çıkardığı zaman, içlerinden bir kısmı orta yolu tutar. Âyetlerimizi gaddar ve nankör olanlardan başkası, bilerek inkâr etmez" (Lokman, 32).

Allah, bir önceki âyette, *"Şüphe yok ki bunda, çok sabreden ve çok şükredenler için işaretler vardır"* buyurunca, hepsinin bunu tasdik ettiğini; ne var ki, basîret sahibi kimselerin bunu hemen idrâk edip anladığını, ama görüşünde zayıflık bulunan kimsenin ise, bunu baştan anlamadığını; kendisini (böylesi) dalgalar sarıp başı dara girdiğinde, bütün her şeyin Allah'tan olduğunu itiraf ettiğini; ihlâslıca duâ ettiğini, yani, Allah'ın dışında kalan her şeyi bırakıp, O'nun dışında kalan her şeyi unuttuğunu; ama O onu, o sıkıntıdan kurtardığında ise, bu halini devam ettirdiğini, -ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"içlerinden bir kısmı orta yolu tutar"* cümlesiyle kastedilendir-, bazen de, yeniden şirke döndüğünü, -ki bu da, *"Âyetlerimizi gaddâr ve nankör olanlardan başkası, bilerek inkâr etmez"* cümlesiyle kastedilendir- belirtmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Mevc Niçin Tekil?**

Âyet-i kerimede "**mevc**" kelimesi tekil, "**zulel**" ise çoğul getirilmiştir. "كَالظُّلَلِ" ifadesinin manasının, o dalganın büyüklüğüne bir işaret olsun diye, "dağlar... gibi"; "bulutlar... gibi" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Şöyle de denebilir: Tek bir büyük dalgada, iniş ve çıkışlar görülür. Büyük bir nehrin akışına bile bir baktığında, bunun böyle olduğu ortaya çıkar. Böylece bu, âdeta, birbirini izleyen ve birbirine yapışık (geçit vermeyen) dağlar gibi olur.

İKİNCİ MESELE: **Muktesid Kimdir?**

Cenâb-ı Hak, Ankebût Sûresi'nde, *"...gemiye bindikleri zaman... Allah'ı (gönülden) çağırırlar..."* (Ankebût, 65) buyurmuş, daha sonra da, *"Fakat onları*

esenlikle karaya çıkarınca da, hemen Allah'a eş katanlar onlardır" (Ankebût, 65) buyurmuştur. Burada ise, *"Sonra Allah onları esenlikle karaya çıkardığı zaman, içlerinden bir kısmı orta yolu tutar"* buyurmuştur. Niçin?

Cevap: Cenâb-ı Hak burada, büyük bir şeyden, yani dağlar gibi olan dalgadan bahsedince, bunun tesiri onların kalplerinde kalıvererek devam etmiş, böylece de onların içlerinden "muktesid", yani, ya küfürde orta yolu tutanlar çıkmıştır, -ki bunlar, pek az uzaklaşmış olan kimselerdir-, yahut da ihlâsta muktesid, yani orta yolu tutanlar çıkmıştır. Böylece de, o kimsede, ihlâstan bir şeyler kalmış; daha önce, üzerinde bulunduğu ihlâs halinin tamamı kalmamıştır. Ankebût Sûresi'nde ise Cenâb-ı Hak, onların denizde gemiye binmelerine rağmen, bu işi bizzat ayan beyân zikretmemiş, kendilerinde herhangi bir iz ve eser kalmadığı için, sadece müşrik oluşlarından bahsetmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَا", O'nun *"Şüphe yok ki bunda, ... ibretler vardır"* (Lokman, 31) cümlesinin mukabili olup, "Bu âyetleri, "**sabbâr**" ve "**şekûr**" olanlar kabul eder; ama, çok gaddar ve nankör olanlar ise, bunları inkâr eder..." demektir. "**Sabbâr**", hem lafız hem de mana bakımından, "خَتَّارٌ" (hattâr) kelimesinin; "**kefûr**" kelimesi ise, "**şekûr**" kelimesinin mukabilidir. Bunun lafzan böyle oluşu açıktır. Mana açısından böyle oluşuna gelince, "**hattâr**" ya, zulmü çok olan, yahut da zulmü şiddetli olan zalim kişi demektir. Zulüm ve gadr ise, ancak sabrın azlığından kaynaklanır. Çünkü, çokça sabreden kimse, herhangi bir kimse ile antlaşma yapmamış olsa da, ondan zararın sudûr etmesi alışılmış bir şey değildir. Çünkü o, sabreder ve işini Allah'a bırakır. Ama, gaddara gelince, o antlaşma yapar, ama o antlaşmaya sabredemez, onu hemen bozar. "**Kefûr**"un mana bakımından, "**şekûr**"un mukabili olması hususu da açıktır.

Kıyametin Dehşeti

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِى وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهٖ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهٖ شَيْـًٔا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾

"Ey insanlar, Rabbinizden çekinin. Ne babanın evlâdına; ne de bizzat evlâdın babasına asla fayda veremeyeceği günden sakının. Şüphe yok ki, Allah'ın va'di haktır. O halde sakın sizi dünya hayatı aldatmasın; o çok aldatıcı (şeytan) da sizi, sakın Allah'ın (hilmine ve mühlet vermesine karşı) güvendirmesin" (Lokman, 33).

Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başından sonuna kadar muhtelif delillerden bahsedince, takvâyı öğütlemiştir. Zira kendisi tek olunca, iyice sakınılmayı ve ittikâyı gerekli kılmıştır. Çünkü işin, iki kimsenin elinde olduğunu bilen kimse, bunlardan birinden, aynı işin yalnız bir kişinin elinde olması halinde duyup hissedeceği korku kadar korku hissetmez. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu korkuyu, kulları arasında hükmedeceği günü zikretmek suretiyle te'kid etmiştir. Bu böyledir, zira hükümdar tek olup, onun bir şey bilmemesi ve kullarına kendisini izhar etmek istememesi alışılagelmiş ise, böyle bir hükümdardan duyacağı korku, kendisinin, tebaası önüne çıkıp her şeyi ortaya koymak istediği bir günü olduğu bilinen kimseden duyacağı korku gibi olmaz. Daha sonra da Cenâb-ı Hak bu hususu, لَا يَجْزِى وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ *"Ne babanın evlâdına... fayda vermeyeceği"* ifadesiyle te'kid etmiştir. Bu böyledir, zira suçlu kimse, hükümdarın yanında, kendisini savunan ve aleyhine çıkabilecek şeyleri, kazandığı şeylerden bağışlar yapmak suretiyle karşılayan birisinin bulunduğunu bilen bir kimse, kendisi için böyle birinin olmadığını bildiği zamanki kadar korku duymaz. Cenâb-ı Hak, en aşağısı ile en üstününe istidlâl edilsin diye, son derece şefkatli ve muhabbetli olan iki şahıstan bahsetmiştir ki, bu da baba ile evlâttır. Burada, evlâdın ve babanın bir arada zikredilmesinde şöyle bir incelik vardır: Babanın, mal verme ve elemlere katlanma gibi, çocuğu namına birtakım sıkıntılara hemencecik katlanacağı haller vardır. Halbuki çocuk ise, babası namına, babasının çocuğu için hemen katlandığı sıkıntılara hemen katlanamaz. Küçük düşmekten kurtarmak gibi, çocuğun da, babası namına hemencecik sıkıntılara katlanacağı, fakat babanın çocuğu namına hemencecik sıkıntılara katlanamayacağı durumlar vardır. Çünkü bir kimse, birisinin babasını, bir idarecinin veya bir hakimin huzuruna çıkarmak istese, bu durumda, babasının bundan dolayı hissedeceği aşağılanmayı giderip de, kendisinin onun yerini alması, çocuğa kolay ve basit gelir. Ama iş, elem verme noktasına varıp dayanınca, bu sefer de, çocuğunun duyacağı o elemi def edip

savuşturması ve onu bizzat kendisinin üstlenmesi babaya kolay gelir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeleri, elemleri savuşturma hususunda, (o gün) baba evlâdına fayda veremez"; aşağılanmayı giderme hususunda da, "çocuk babasına hiçbir surette fayda veremez" manasındadır.

Yine bu ifadelerle ilgili başka bir incelik de şudur: Biz, bu işin, her ne kadar uygun olmayan ve o kimsenin işi olmayan birisinden sudûr etse dahi, meydana gelebileceğini söylemiştik. Çünkü, hükümdar bir şey diktiğinde, "O dikiş dikiyor" denilir, fakat "o, terzidir" denilmez. Yine, bir şeyler dokuyan, ama esas sanatı bu olmayan kimse hakkında, "O, dokuyor" denilir, fakat, "O dokumacıdır" denilmez. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Oğulun işi, üzerinde bulunan haklarından dolayı, babasına fayda vermek olduğu halde; baba, kendisinde bulunan şefkatten dolayı oğluna faydalı olur, ama bu onun görevi değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, baba hakkında, لَا يَجْزِى *"fayda veremez"* fiilini; oğul hakkında da, "وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ" ifadesini (yani ism-i faili) kullanmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ *"Şüphe yok ki Allah'ın va'di haktır"* buyurmuştur ki bu, şu iki manaya muhtemeldir:

a) Bu va'din, o günü gerçekleştirmek için olup, "Durumu böyle olan bir günden korkunuz. Bu gün, Allah onu va'dettiği için olacaktır. Ve O'nun va'di ise, haktır" demektir.

b) Bu va'din, cezânın olmayışını gerçekleştirmek için olmasıdır. Yani, *"Ne baba evladına... fayda verir"* çünkü Allah, *"Hakikaten hiçbir günahkâr diğerinin günah yükünü çekmez"* (Necm, 36) va'dinde bulunmuştur. Allah'ın va'di ise haktır. O halde ne baba evlâdına fayda verir, ne de evlat babasına" demektir. Birinci görüş daha güzel ve daha açıktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا *"O halde, sakın sizi dünya hayatı aldatmasın"* buyurmuştur. Bu, "Durum böyle olunca, dünyaya aldanmayınız. Çünkü, bu hak vaadde bahsedilen gün gerçekleşeceği için, dünya yok olucudur" demektir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللهِ الْغَرُورُ *"O çok aldatıcı da sizi sakın Allah'a karşı aldatmasın"* yani, "Dünyanın bizzat kendisinin sizi aldatmaması ve her ne kadar nefs-i emmâre veya şeytan gibi bir aldatıcı, sizi onu sevmeye sevk etse bile, sizin aldanmamanız gerekir" buyurmuştur. Böylece insanlar, âdeta şu kısımlara ayrılmış oluyorlar:

a) Kimini dünya kendisine çağırır, o da ona meyleder...

b) Kimine şeytan vesvese verip dünyayı gözünde süslü gösterir, onu umutlandırıp "Sen dünyayı kazanırsın, yahut dünyadan kâm alır sonra tevbe edersin, böylece hem dünya hem âhireti elde edersin" dediği kısım... Cenâb-ı Allah bu iki kısımdan olmayı yasaklamıştır. Ve fakat şu üçüncü kısımdan olmayı emretmiştir ki, o da:

c) Dünyaya yönelmedikleri gibi, dünyayı güzel gösterenlere de kulak asmayan kısımdır.

Beş Gayb

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾

"O saatin (kıyametin) bilgisi, şüphesiz ki Allah katındadır. Yağmuru O indirir. Rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse hangi yerde öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır" (Lokman, 34).

Bazı müfessirler, "Allahu Teâlâ'nın beş hususun bilgisini başkalarından (diğer bütün varlıklardan) alıp, (kendisine has kıldığını) söylemişlerdir ki, bu böyledir. Fakat bu âyetin anlatmak istediği husus bu değildir. Çünkü Allah, mesela **Nuh Tûfânı** zamanında, bir kum yığıntısında bulunan ve rüzgârın defalarca doğudan batıya taşıdığı bir tek kum tanesini, onun nerede olduğunu bilebilir. Ama başkaları bunu da bilemez. Yine Allah bunca yıl sonra, hiç kimsenin ayak basmadığı bir çölde bulunan bir zerreyi bilir, ama başkaları bunu da bilemez. Binâenaleyh bu şeylerin âyette özellikle zikredilmesinin bu bakımdan bir önemi yoktur. Bu hususta isabetli olan şöyle dememizdir:

Öncesi ile Münasebet

Allahu Teâlâ bir önceki âyetinde, *"Ne babanın evlâdına, ne de bizzat evlâdın babasına asla fayda veremeyeceği günden sakının"* buyurup, *"Şüphe yok ki Allah'ın va'di haktır"* beyanı ile de o günün mutlaka tahakkuk edeceğinden bahsedince, sanki birisi, "O gün ne zaman tahakkuk edecek?" demiş de, ona "O günün ne zaman olacağı hususundaki bilgi, Allah'tan

başkası için bilinmesi mümkün olmayan şeylerdendir. Fakat o, mutlaka meydana gelecektir" diye cevap verilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilme hususunda, daha önce defalarca bahsettiğimiz iki delili zikretmiştir. Bunlardan biri, yeryüzünün (kışın) ölümünden sonra (baharda) yeniden diriltilmesidir. Nitekim Allahu Teâlâ, *"Halbuki onlar bundan evvel üzerlerine (Allah'ın) rahmet indireceğinden katiyen ümitlerini kesmişlerdi. Şimdi bak Allah'ın rahmetinin (yağmurunun) eserlerine: Yeryüzünü ölümünün ardından nasıl diriltiyor? İşte ölüleri diriltecek de O'dur"* (Rum, 49-50) ve *"Yeryüzünü ölümünün ardından O canlandırıyor. İşte siz de böylece çıkarılacaksınız"* (Rum, 19) buyurmuştur. Burada ise, "Ey bu soruyu soran kimse, kıyametin vaktini sen bilemezsin. Fakat o mutlaka olacaktır. Allah, tıpkı yeryüzünü diriltmeye kâdir olduğu gibi, buna da kâdirdir. Çünkü yağmuru O indirir, yeri O diriltir" demek istemiştir.

İkinci delil ise, Allahu Teâlâ'nın ilkin yaratmasıdır. Nitekim O, *"O, ilkin mahlûku yaratıp, sonra onu yeniden diriltecek olandır"* (Rum, 27) ve *"De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da, (Allah'ın) yaratmaya nasıl başladığını görün. Allah yeni bir âhiret hayatını da tekrar yaratacaktır"* (Ankebût, 20) vs. buyurmuştur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ burada, "Kıyametin ne zaman olacağını bilmesen de, o mutlaka olacaktır. Allah buna kâdirdir. O, rahimlerinde (canlıları) yaratmaya kâdir olduğu gibi, topraktan da yaratmaya kâdirdir" manasına bir işaret olmak üzere, *"Rahimlerde olanı O bilir"* buyurmuş, daha sonra da, bunu bilmek isteyene, "Ey soran kişi, sen kıyametin ne zaman (dünya limanına) demir atacağını soruyorsun. Halbuki senin için bundan daha mühim olan, ama bilemediğin şeyler var. Çünkü sen, daha geçiminin ne olacağını ve istikbalini bilemiyorsun. Sen yine, kendi işin ve zamanın olmasına rağmen, yarın ne kazanacağını bilemiyorsun. Yine, kendi işin ve yerin olmasına rağmen, nerede öleceğini de bilemiyorsun. Öyle ise kıyametin ne zaman kopacağını ya daha nasıl bileceksin? Allah sana, günlük işlerini üzerine kurduğun birtakım faydaların bulunmasına rağmen, yarın ne kazanacağını bildirmemiş ve kendisinde, bilmen halinde birtakım işlerini ayarlayabileceğin, maksat ve gayelerinin bulunmasına rağmen, sana nerede öleceğini bildirmemiştir. Bunu sana rızık sebebiyle, her zaman kendisine başvurasın ve tevekkül edesin diye bildirmemiştir. Sana, başka işte olduğun halde, ölümden hiç emin olmayasın, her zaman ölümü aklında tutasın diye, öleceğin yeri bildirmemiştir. O halde

Allah, ihtiyacın olan bu şeyleri bile sana bildirmediğine göre, bilmeye ihtiyacın olmayan kıyamet vaktini nasıl bildirir? Kıyamet hususundaki ihtiyaç, ancak onun mutlaka olacağını bilmedir. Allah da bu kadarını sana peygamberleri ile bildirmiştir" demek istemiştir.

Bundan sonra Cenâb-ı Allah, إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ *"Şüphesiz Allah, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, ilk önce ilmini, *"O saatin (kıyametin) bilgisi, şüphesiz ki Allah katındadır..."* cümlesiyle, bu âyette bahsedilen hususlara ait olarak zikredince, bunun akabinde ilminin sâdece bu hususlarda olmadığını, aksine kendisinin her halükârda, mutlaka her şeyi bilen bir zat olduğunu, ilminin sadece bu şeylerin zâhiriyle ilgili bir şey de olmayıp, aksine her şeyin bâtınına, içyüzüne, künhüne ilmi ulaşan, her şeyin aslından haberli bir zat olduğunu bildirmiştir. Doğrusunu en iyi bilen O'dur.

***

SECDE SÛRESİ

Bu sûreye Medâci' Sûresi de denilmiştir.
Ekserî âlimlere göre Mekkî olup, 29 veya 30 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vahyin Kaynağı

الٓمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ ۚ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾

"Elif, Lâm, Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe olmayan bu kitabın indirilmesi, âlemlerin Rabbindendir. Yoksa onlar, "O, bunu kendiliğinden mi uydurdu?" diyorlar. Hayır, o, Rabbinden gelen bir haktır. Biz onu, senden evvel kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir topluluğa onları inzâr etmen için indirdik. Olur ki onlar hidayete ererler." (Secde, 1-3).

Allahu Teâlâ önceki sûrede bir oluşunun delillerinden bahsedip, diğer bir esas olan haşri (kıyameti) ele alıp, o sûreyi bu iki esastan bahsederek bitirince, bu sûrede işe, risâlet (peygamberlik) esasını anlatarak başlamış ve, *"Elif, Lâm, Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe olmayan bu kitabın indirilmesi âlemlerin Rabbindendir"* buyurmuştur. Gerek *"Elif, Lâm, Mîm"*, gerekse, *"Kendisinden hiçbir şüphe olmayan"* ifadeleri ile ilgili tefsir ve incelikler, hem Bakara Sûresi'nde, hem de diğer (bazı) sûrelerde anlatılmıştır. Fakat Allahu Teâlâ burada, *"âlemlerin Rabbinden"* tabirini; bundan önceki sûrede, *"Muhsinler için bir hidayet ve bir rahmet"* tabirini; Bakara Sûresi'nde ise, *"Müttakiler için bir hidayet"* tavsifini kullanmıştır. Çünkü başkasının elinde bir kitap gören kimsenin kalbi, önce o kitapta ne olduğunu bilmek ister ve bu sebeple de, "O kitap ne?" diye sorar. Mesela "Bu, bir fıkıh" veya "bir tefsir kitabı" dendiğinde, bunun peşine, o kitabın yazarını sorar. Fakat başlangıçta ilk olarak, "Bu kitabın müellifi kim?" demez. Daha sonra da, bu kitabın hangi konuda olduğunu sorar. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, Cenâb-ı Hak ilk önce, *"Bu kitap, hidayet ve rahmettir"* demiş. Daha sonra bu sûrede, bunun Allah'ın kitabı olduğunu söylemiş ve bu hususu, *"âlemlerin Rabbinden"* tabirini kullanarak beyan etmiştir. Çünkü âlemlerin

Rabbinden olan kitapta, bütün âlemlerle ilgili enteresan hususlar bulunur. Bundan dolayı nefsi, insanı o kitabı okumaya ve öğrenmeye davet eder.

Vahyin Gayesi

Daha sonra Hak Teâlâ, *"Yoksa onlar, "O, bunu kendiliğinden mi uydurdu?" diyorlar. Hayır, o, Rabbinden gelen bir haktır. Biz onu, senden evvel kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir topluluğa, onları inzar etmen için indirdik. Olur ki onlar hidayete ererler"* buyurmuştur. Bu, "Siz bunun böyle olduğunu kabul ediyor musunuz, yoksa bunun uydurma bir şey olduğunu mu iddia ediyorsunuz?" demektir. Cenâb-ı Hak bu soruyu cevaplandırıp, doğrusu bunun Rab Teâlâ tarafından gelmiş bir hak olduğunu beyan etmiş, sonra da bu indirmenin faydasını (hikmetini) bildirmiştir. Bu fayda da, uyarmadır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Daha Önceki Tebliğ**

Allahu Teâlâ, o kavimden önce, nice peygamberler geçmesine rağmen, niçin, *"Kendilerine, uyarıcı hiçbir peygamber gelmemiş olan bir kavme, onları inzar etmen için..."* buyurmuştur?

Cevap: Buna, biri aklî, biri naklî olarak şu iki yönden cevap verilmiştir. Naklî olan (yani rivâyete) dayanan cevap şöyledir: Kureyşliler, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önce kendilerine hiçbir peygamber gelmemiş ümmî bir kavim kabul edilirler. Fakat bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in torunlarındandır. Yine İsrailoğullarının peygamberlerinin tamamı da, onların amcaları soyundandır. Hem sonra Cenâb-ı Hak, tâ **Hz. Adem** (a.s)'den, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanına kadar olan uzun bir süre içinde, bir toplumu dinsiz ve şeriatsiz bırakır mı? Eğer sen, "onlara yani o asra özel olarak bir peygamber gelmemiştir" dersen, bu sözün sadece ne Araplara, ne Ehl-i kitaba hastır. Ehl-i kitaba da o asırda peygamberler gelmemiştir. Onların atalarına peygamber gelmiştir. Arapların atalarına da peygamber gelmiştir. Ekseri âlimlerin üzerinde ittifak ettiği husus şudur: Hz. Muhammed (s.a.s)'in ataları kâfirdiler. O, onları ve onların atalarını azapla tehdit etmiştir. Cenâb-ı Hak da, *"Biz, peygamber göndermedikçe azap ediciler değiliz"* (İsra, 15) buyurmuştur.

Aklî delil de şöyledir: Allahu Teâlâ, her asrın halkına, tamamen saptıklarında ve içlerinde onları hidayete sevk edecek hiç kimse kalmadığında, kullarına bir lütuf olarak, hep bir peygamber göndermiştir. Sonra Allahu Teâlâ, istediği zaman, kalplerinden küfrü ve şirki gidermek suretiyle onları

temizler. İsterse, onları helâk etmek suretiyle yeryüzünü temizler. Sonra o asrın halkı, peygamberlerinden sonra azarlar, derken yeryüzünde hidayetinden istifade edilecek, insanları hidayete sevk edecek bir âlim kalmaz ve o insanlar uzun yıllar bu şekilde devam ederler. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'den önce onlara bir peygamber gelmez. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Senden evvel kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir topluluğa..."* buyurmuştur ki, bu, "Hidayetten sonra gelen o sapıklık devresini müteakip kendilerine hiçbir inzâr edici peygamber gelmemiş olan..." demektir.

İKİNCİ MESELE: **Risaletin Ehl-i Kitabı Kapsaması**

Eğer birisi, "Bir şeyin özellikle zikredilmesi o şeyin dışında kalanların hariç tutulduğuna delalet eder. O halde Hak Teâlâ'nın, *"Senden evvel kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir topluluğa, onları inzar etmen için..."* ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in inzarının, kendilerine uyarıcı bir peygamber gelmemiş olan kimselere has olmasını gerektirir. Ehl-i kitaba ise peygamberler gelmiştir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), Ehl-i kitabı inzâr etsin diye bu kitap ona indirilmiş olmaz. Dolayısıyla da o, onlara gönderilmiş bir peygamber olamaz" derse, biz deriz ki: "Bu görüş birkaç yönden yanlıştır:

1) Bir şeyi zikretmek onun dışında kalanların, hariç tutulmasını gerektirmez.

2) Birinci şıktaki iddiayı benimseyen kimse bulunsa bile, o kimse şu hususta, muarızına uyar: Tahsisin, başkasını nefyden başka bir sebebi bulunduğu takdirde, başkasını nefyi gerektirmez. Nitekim burada bu durum mevcuttur. Çünkü o müşrikleri inzar, daha evlâdır. Baksana Hak Teâlâ, *"Sen önce en yakın hısımlarını inzâr et"* (Şuara, 214) buyurmuştur. Allah'ın bu emrinden Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlardan başkasını uyarmayacağı veya başkalarını inzarla emrolunmadığı manası çıkmaz. Müşrikleri inzarın önceliği vardır. Çünkü müşrikleri inzar, tevhit ve haşr ile olur. Ehl-i kitab ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkârları sebebiyle inzar olunurlar. İşte bu sebeple, âyette müşrikler öncelikle zikredilmişlerdir, işte bundan ötürü, özellikle zikredilmişlerdir.

3) İleri sürdüğümüz hususun karşısında, o soruyu soranın sorusu söz konusu olamaz. Çünkü Ehl-i kitap da sapıtmıştı ve sapıklıklarını müteakip, kendilerine Hz. Peygamber (s.a.s)'den önce hiçbir peygamber gelmemişti. Böylece de Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bunların hepsine, aynı derecede

peygamber olarak gönderilmiş olması gerekir. Yaptığımız bu izahla, tercih ettiğimiz görüşün yerinde ve doğru oluşu ortaya çıkmaktadır.

Cenâb-ı Hak, لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ *"Olur ki onlar hidayete ererler"* buyurmuştur. Yani "onların hidayete ereceklerini umarak, onları inzar et..." demektir.

Altı Günde Yaratma

اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾

"Allah, gökleri ve yeri ve bunların arasında olan şeyleri altı günde yaratan, sonra (hükmü) Arş'ı istilâ edendir. Sizin, O'ndan başka hiçbir dostunuz ve yardımcınız yoktur. Artık iyice düşünmez misiniz"? (Secde, 4).

Allahu Teâlâ, peygamberlikten bahsedince, Peygamber'in tevhide çağırma ve delil getirme hususunda, üzerine düşen görevleri de beyan etmek üzere, اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Allah, gökleri ve yeri yaratandır"* buyurmuştur. Buradaki "Allah" lafz-ı celâli mübtedadır. Haberi ise, "...اَلَّذِى خَلَقَ" ifadesi olup, "O, gökleri ve yeri yaratandır. Onları, tek bir zat yaratmıştır. O halde ilah tektir" demektir. Âyetteki, *"altı günde"* lafzının, düşünen kimselere göre, altı duruma işaret olduğunu, daha evvel (A'raf Sûresi'nde) söylemiştik. Bu böyledir. Çünkü *"gökler"*, *"yer"* ve *"bunların arasında"* tabirleri üç ayrı şeydir. Bunların her biri için zat ve sıfatlar söz konusudur. O halde Cenâb-ı Hakk'ın göklerin zatını (kendini) yaratması bir hal, onun sıfatlarını yaratması bir başka haldir. Yine yerin zâtını yaratması bir hal; sıfatlarını yaratması bir başka haldir. Keza Hak Teâlâ'nın, bunların arasında bulunan şeylerin zatlarını yaratması bir hal, onların sıfatlarını yaratması bir başka haldir. Böylece bu üç şey, altı hal üzere olan, altı şey olmuş olur. Cenâb-ı Hak, burada "gün" tabirini kullanmıştır. Çünkü insan, Allah'ın yaratmasına bakıp, onu düşündüğünde, bunu bir fiil olarak görür. Fiilin zarfı ise zamandır. Günler de zamanların en meşhurudur. Eğer böyle kabul edilmezse (bu anlaşılmaz); çünkü gökler yaratılmazdan önce gece ve gündüz diye bir şey yoktu. Bu tıpkı birisinin, bir başkasına, "Senin

doğduğun gün, mübarek bir gündü" demesine benzer. O kimsenin gece doğmuş olması da mümkündür. Onun gece doğmuş olması, bu sözle kastedilen mananın hâricinde değildir. Çünkü bu kimsenin kastettiği husus, o kimsenin doğumunu içine alan zaman dilimidir.

Müteşabih Âyetler

Daha sonra Hak Teâlâ, ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"Sonra, O, Arş'a istivâ etti"* buyurmuştur. Bil ki, âlimler, bu ve benzeri âyetler hususunda şu iki yolu takip etmişlerdir:

1) Bu gibi âyetlerle neyin kastedildiğini izaha girişmeme yolu.

2) Bunları izah etmeye çalışma yolu.

Birinci yol, daha emin ve hikmete daha uygundur. Bunun daha emin oluşu şundan dolayıdır: Bir kimse, "Ben bunu izaha yanaşmam. Bundan neyin kastedildiğini bilmiyorum" derse, bu kimsenin durumu, ya konuşması gerekli olmadığı zaman konuşan kimsenin durumuna, yahut da bilmesi gerekmeyen şeyi bilmemesine benzer. Çünkü itikat esasları, tevhit, haşr ve nübüvveti kabul etme üzere üçtür. Fakat biz, haşri bilmenin, herkese vacip olup, tafsilatını, ne zaman olacağını bilmenin ise vacip olmadığı hususunda icma ettik. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin sonunda, *"Kıyametin ilmi Allah katındadır"* (Lokman, 34) buyurmuştur. Allah'ın zâtı konusu da böyledir. O'nun varlığını, birliğini ve icmâlen celâl ve kemâl sıfatlarıyla muttasıf olduğunu, mümkin varlıklara ait kusur ve noksanlıklardan münezzeh olduğunu bilmek vaciptir. Ama O'nun bütün sıfatlarını olduğu gibi bilmek vacip değildir. O'nun *"istivâ"* sıfatı da kişinin, ne ve nasıl olduğunu bilmesi gerekli olmayan şeylerdendir. Dolayısıyla bir kimse, bunu izaha yanaşmazsa, bir vacibi terk etmiş olmaz. Ama bunu izaha kalkışan, bu hususta hata edebilir ve böylece de, o konuda gerçeğe aykırı bir şeye inanmış olur. Birinci durumdaki, insanın varacağı en son noktası "bilmiyor" olmasıdır. İkinci durumda ise, nerdeyse cehl-i mürekkebe varır. "Bilmemek" ise "cehl-i mürekkeb"e kıyasla, sükûtun yalana nispeti gibidir. Susmanın, yalandan daha hayırlı olduğunda ise, hiç kimsenin şüphesi yoktur.

Bunun hikmete daha uygun oluşu ise şöyledir: Bir kişinin yazıp şerh ettiği bir kitabı okuyan insan, şerh eden, yazandan daha aşağı olduğu halde, görür ki şerh eden, yazarın değindiği konuların tamamına değinmez. İşte bu sebeple çoğu kez, insanın daha önce o kitabı kaleme alan yazara karşı,

birtakım müşkiller ortaya atıp, sonra da kendi fikrini destekleyenlere yer verip, "musannif, burada şunu değil, bunu kastetmiştir" dediğini görmekteyiz. Noksan bir bilgi ile yazılan, mahluklara ait kitapların durumu böyle olunca, kendisinde her türlü hikmetin yer aldığı aziz Kur'ân hakkındaki düşüncen ne olabilir? Allah, Allah! Bir âlim, "Ben, falan kitaptaki bütün incelikleri anladım, bildim" dese, bu sözü bile hoş karşılanmaz. Ya, Allah'ın kitabında olan her şeyi bildiğini iddia eden kimsenin hali nasıl olmuş olur? Hem sonra birisi, "Allahu Teâlâ, indirdiği her şeyi beyân etmiş, açıklamıştır" diye iddiada da bulunamaz. Çünkü gerekli açıklamanın, ihtiyaç duyulacağı vakte bırakılması caizdir. Belki de Kur'ân'da Hz. Peygamber (s.a.s)'in dışında, hiç kimsenin ihtiyaç duymayacağı, böylece de sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e açıklanmış hususlar da olabilir.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Kur'ân'da bilinmeyen (manası tam anlaşılmayan) şeylerin bulunabileceği anlaşılır. Bu durum, "müteşabihliğin çok yoğun olması sebebiyle müteşabih'in manasını bilemiyorum" diyen bir kimsenin haline daha yakındır. Fakat bu mezhebin bir şartı vardır ki, o da, kesin olarak bildiği bazı şeylerin (yani mahluklara ait sıfatların) murat olmadığını nefyetmesidir. Çünkü bir insan, "Bu günler falanca kadının, "kar' " (hayız veya temizlik) günleridir" dediğinde, bundan maksadının falanca kadının ölüm günü veya falancanın yolculuk günleri olmayıp, maksadının sadece falancanın hayız veya temizlik dönemine münhasır olduğunu bilir. İşte aynen bunun gibi, burada da Cenâb-ı Allah'ın zatında bir noksanlığa yol açacak bir mananın kastedilmediği kesindir; çünkü bu imkânsızdır. Oturma, bir yere yerleşme, işte bu kabil imkânsız şeylerdendir. Binâenaleyh istivâ ile bu gibi manaların kastedilmiş olamayacağına hükmedip, Allah için câiz olan manalar hususunda da tevakkuf etmek (konuşmamak)tir.

İkinci yol, tehlikeli olan yoldur. Bu yolu şu iki grup benimsemiştir:

a) "Bununla, âyetin zâhirî manası kastedilmiş olup, bu istivâ, kıyam (dikilme) veya bir yerde karar kılma manasınadır" diyenler...

b) "Bununla, istilâ manası kastedilmiştir" diyenler... Birinci kısmın anlayışı sırf bir cehâlettir. İkincilerinki de cehalet olabilir. Birincisi, bir cehalet olmanın yanı sıra bir bid'attir, hatta neredeyse bir küfürdür. İkincisi, cehalet olsa bile, bir bid'ati doğuran bir cehalet değildir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Allah kâfirlere merhamet eder, onlardan hiçbirine azap etmez" diye

inandığında, bunun bir cehalet, bir bid'at ve bir inkâr olması gibidir. Yine birisi, "Allah, durumu saklı (hali bizce meçhul) olan Zeyd'e merhamet eder" diye inandığında, onun bu inancının bid'at olmayışı gibidir ki, bu inancın neticesi, bunun vâkıaya mutabık olan veya olmayan bir inanç oluşudur.

Bu hususta şu da söylenmiştir: "Bununla, Allahu Teâlâ'nın mülküne istivâ ile hükümranlığı" kastedilmiştir. Çünkü Arş (taht), hakimiyeti ifade eder. Nitekim, bir memlekete girmese bile, "padişah, falanca ülkenin saltanat tahtına oturdu" denilebilir. Bu tıpkı, cimriliğe işaret olmak üzere, Hak Teâlâ'nın Yahudilerin söylediğini haber verdiği, *"Allah'ın eli bağlıdır"* (Mâide, 64) ifadesi gibidir. Oysa Yahudiler, hakiki olarak, Allah'ın elinde bir bağın bulunduğu manasında bunu söylememişlerdir. Eğer kasıt bu olsaydı, o zaman bu bir yalan olurdu. Allah'ın kelamı ise, yalandan münezzehtir.

Hem burada şu iki izahı da yapabiliriz: Padişahlar derece derecedirler. Binâenaleyh küçük bir şehre veya beldeye sahip olan padişah için örf, onun hemen bir tahta oturması şeklinde olmaz. Fakat geniş ve büyük beldelere sahip olan ve emrinde çeşitli krallar bulunan bir hükümdarın ise, üzerine oturduğu bir tahtı, önünde de vezirinin oturduğu bir kürsüsü bulunur. O halde örfte, Arş ve kürsi ifadeleri, ancak saltanatın büyüklüğü durumunda söz konusudur. Binâenaleyh gökler ve yerin mülkiyeti de son derece bir azamet ve ululuk arz edince, örfen büyüklük ifade eden şeylerle bu durum anlatılmıştır. Hak Teâlâ'nın, *"biz yarattık, biz süsledik, biz yakınız, biz indirdik"* gibi ifadeleri de, işte bu hususa dikkatini çeken şeylerdendir. Şimdi hangi Müslüman, bu çoğul ifadelerin zahirine bakarak, Allah'ın ortakları olduğu manasının kastedildiğini zanneder veya şüphe eder? Yahut bunu izahta, başka bir mana bulabilir mi? Fakat örfen büyük olan, tek başına olmaz; onunla birlikte başkaları da bulunur. Örfen büyük bir kral da, üzerine oturacağı bir tahtı olmaksızın düşünülemez. Binâenaleyh "Arş" ve istiva (taht) kelimeleri de, Cenâb-ı Hakk'ın azameti kastedilerek kullanılmıştır. Şu husus da bunu destekler: Hezimete uğramış mağlup bir kimse hakkında, "Yeryüzü ona dar geldi. Kaçacağı bir yer kalmadı" denilir. Şimdi bu sözü söyleyenlerin, onun hiç yeri olmadığı manasını kastederek bunu söyledikleri düşünülebilir mi? Çünkü madde (beden) mekânsız düşünülemez, özellikle "onun ilahı bir mekândadır" diyen kimse, insanın mekânsız olduğunu nasıl söyleyebilir? Bu tıpkı, hezimete uğramış ve firar eden kimse için, onun her halükârda kapladığı (tuttuğu) bir mekânı olmasına rağmen, "Onun hiçbir yeri yok" denilmesi gibidir. Yine kâdir ve

kâhir olan Allah hakkında, her ne kadar mekândan münezzeh oluşu vacip olsa dahi, "O, karar kılmıştır. O'nun Arş'ı vardır" denilebilir. İşte yaptığımız bu izaha göre, âyette kullanılan, **"sümme** *(sonra)"* kelimesi, "Gökleri ve yeri yarattıktan sonra durum (hâdise) şöyle oldu: O mülküne istivâ etti" manasındadır. Bu tıpkı bir kimsenin, "Falanca bana ikramda bulundu. Defalarca lütfetti" deyip, bu hususta birtakım şeyleri anlatıp, daha sonra da, "Halbuki o beni tanımazdı, ben de ona beni mükâfatlandırmasına sebep olacak bir davranışta bulunmamıştım" demesi gibidir. Şimdi diyoruz ki: Buradaki **"sümme** *(sonra)",* hikaye edilen şey için değil, hikaye etmek için getirilmiştir.

Bir başka izah da şudur: Buradaki "اِسْتَوٰى" kelimesinin, اِسْتَوْلٰى *"istilâ etti"* manasına geldiği ileri sürülmüştür. "اِسْتَوٰى" kelimesi, hem naklen hem de kullanım açısından, **"İstivâ"** manasına gelmektedir. Naklen bu anlama gelmesi çokça olup, lügat kitaplarında zikredilmiştir ki, bu kitaplardan birisi de, **"Dîvânu'l-Edeb"**dir. Yine, bu kelime, kendilerinden nakilde bulunmanın muteber addedildiği kitaplarda da bu manada kullanılmıştır. Kullanım bakımından bu manaya gelmesine gelince, bu, meselâ bir kimsenin قَدِ اسْتَوٰى بِشْرٌ عَلَى الْعِرَاقِ مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقٍ "Muhakkak ki Bişr, kılıç kullanmadan ve kan akıtmadan Irak'ı istilâ etti" şeklindeki sözüdür. Bu izaha göre, âyetteki **"sümme"** kelimesinin anlamı, bizim biraz önce de bahsettiğimiz gibi olup, Cenâb-ı Hak sanki, "Gökleri ve yeri yarattı. Sonra burada, bundan daha büyük olan bir durum ki, o da O'nun Arşa istivâsıdır, istilasıdır" buyurmuştur. Çünkü Arş, Kürsî'den daha büyüktür; Kürsî ise, gökleri ve yeri içine alacak biçimde büyüktür.

Bu hususta bir **üçüncü izah** da şudur: Bu tabirle "istikrâr" manasının ileri sürüldüğü kastedilmiştir ki, bu söz açık olup, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekânda oluşunu ifade etmez. Zira insan, اِسْتَقَرَّ رَأْيُ فُلَانٍ عَلَى الْخُرُوجِ "Falancanın görüşü, çıkma üzerinde karar kıldı" diyebilir. Şimdi hiç kimse, onun, "görüş"ün bir mekânda bulunduğunu kastetmediğinde şüphe etmez ki "görüş" onun çıkmaya karar vermesidir. Çünkü "görüş" hakkında, "O, mekân tutmuştur" veya "O, mekânda bulunanlar cinsindendir" denilmesi caiz olmaz. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, şimdi biz diyoruz ki, "istikrâr" kelimesi kullanıldığında, "mekân işgal etme" manasının anlaşılması, o şeyin, mekân tutabilir cinsten olabilir şartına bağlıdır. Öyle ki bir kimse, "Zeyd, gemi üzerinde veya taht üzerinde karar kıldı" **(istekarra)** dediğinde, bu sözden, onun mekân işgal ettiği ve bir mekânda

bulunduğu anlaşılabilir. Ama bir kimse, "Hükümdar, falanca üzerinde karar kıldı" dediğinde, bundan, o hükümdarın, "falancanın içinde yer aldığı" manası anlaşılmaz.

Şu halde "Allah arş üzerine istikrar etti" sözünden, Allah'ın bir mekânda olduğu anlaşılmamalıdır. Meğer ki O'nun bu mekânda olup olmamasının cevazı bilinebilsin. Öyleyse bu lafızdan O'nun bir mekânda olduğunun anlaşılması, O'nun bir mekânda olmasının caiz olmasına bağlıdır. O'nun bir mekânda olacağı ise şâyet bu lafızdan çıkarılıyorsa, bir şeyin kendi kendisine tekaddüm etmesinin caizliğinin kabulünü gerektirir, oysa bu imkânsızdır.

Allah'ın Mekândan Münezzehliği

Sonra, Arş'ın, O'nun mekân olması manasında, O'nun Arş üzerinde olmasının caiz olmayacağına, Kur'ân'daki şu hususlar da delâlet etmektedir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki Allah, ganî, (müstağni) olandır"* (Hacc, 64) ifadesidir. Bu, Allah'ın mutlak anlamda, "müstağni" olmasını gerektirir. Halbuki, bir mekânda olan her şey bekâsı ve hayatiyetini devam ettirme hususunda bir mekâna muhtaçtır. Çünkü aklın bedaheti, mekân olmazsa, o mekânda yer alan şeyin bâki kalamayacağına hükmetmektedir: O halde bu demektir ki, bir mekânda yer işgal eden şey, o mekân bulunmadığında bulunmaz. Başkası bulunmadığında bulunmayan her şey ise, devam etme hususunda o şeye muhtaç demektir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "karar kıldığını (istikrâr) söylemek, devam etme hususunda, O'nun muhtaç olmasını gerektirir. Halbuki, Allah'ın her şeyden müstağni oluşu, başka nasslarla beraber, az önceki nass ile de sabittir.

2) Cenâb-ı Hak, *"O'nun zâtı hariç, her şey yok olucudur"* (Kasas, 88) buyurmuştur. O halde, Arş da yok olacaktır. Her mekân da böyledir. Binâenaleyh, O bâki olduğu halde, O'nun dışında hiçbir şey bâki değildir. Bu zamanda O, herhangi bir mekânda olmamış olur. Binâenaleyh O'nun, bir mekânda olmayışı, O'nun hakkında caiz olan bir hususdur. O'nun hakkında caiz olan bu sıfat ise O'nun için vacip olabilir. Binâenaleyh O'nun, bir mekânda olmaması gerekir.

3) Cenâb-ı Hak, *"O, sizinle beraberdir"* (Hadîd, 4) buyurmuştur. Bu âyetle şu şekilde istidlâl edebiliriz: "عَلٰى" lafzı, mekân hakkında kullanıldığında, o şeyin, bizzat o mekânın üzerinde olduğu anlaşılır. Bu tıpkı, bizim meselâ, فُلَانٌ عَلَى السَّطْحِ "Falanca, dam, satıh üzerindedir..." şeklindeki

sözümüz gibidir. Ama, "مَعَ" lafzı, iki mümkin varlık hakkında kullanıldığında, bundan, onların bizzat birbirleriyle beraber oldukları anlaşılır. Bu da meselâ bizim, زَيْدٌ مَعَ عَمْرٍو "Zeyd, Amr'la beraberdir" dememiz gibidir. Bu kelime "مَعَ" kullanıldığında, eğer Allah'ın bir mekânda olduğu kabul edilecek olsa, biz de onunla beraber aynı mekânda olmuş oluruz. O halde, Allahu Teâlâ'nın, *"Muhakkak ki Allah, bizimle beraberdir"* (Tevbe, 40) ve *"O, sizinle beraberdir"* (Hadid, 4) beyanlarının, bir birliktelik ve mukârenet anlamında olması gerekir. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Buna göre şâyet, "مَعَ" kelimesi, o O'na meylettiği için; Allah, ilmi ve yardımı ile, kuluyla birlikte olduğu için kullanılmıştır. Nitekim, "Falanca hükümdar falanca hükümdarla beraberdir" denilir. Yani, "Yardım ve desteği ile onun yanındadır" denilir..." denilirse biz deriz ki: "**Alâ**" edatı, onun hükmü başkası üzerinde olduğu için kullanılır. Nitekim bir kimse لَوْلَا فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ لَاَشْرَفَ فِي الْهَلَاكِ وَلَاَ شْرَفَ عَلَى الْهَلَاكِ "Falanca falanca üzerinde, yani, falancanın hükmü falancanın üzerinde olmasaydı, o falanca, helâke düşer de, helâkle yüz yüze gelirdi" der. Yine, bakmak ve gözetmek anlamında, "Falanca falancanın emlâk ve arazisi üzerinde olmasaydı, o araziden hiçbir şey elde edemez ve onun hasılatından, bir şey elde edemezdi" denilir. O halde niçin biz, "اِسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ" tabiri hakkında, tıpkı, "O, ilmiyle bizimle beraberdir" dediğimiz gibi, "O, hükmüyle Arş'a istivâ etti, onu istilâ etti" diyemeyelim?

4) Cenâb-ı Hak, *"Gözler O'nu idrâk edemez, O ise, gözleri idrâk eder" (En'am,* 103) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah bir mekânda olmuş olsaydı, o zaman o mekân O'nu, muhakkak ki kuşatırdı. Bu durumda da O, ya görülürdü, ya da görülmezdi. İkincisi, ittifakla imkânsızdır. Çünkü, "O, mekândadır, ama görülmez" şeklindeki bir hüküm, ittifakla bâtıldır. Eğer görülürse, o zaman O, kendisini kuşatan o mekânda görülür ve gözler de O'nu idrak eder. Ama bir mekânda olmazsa, ister görülsün ister görülmesin, gözlerin O'nu idrak etmesi gerekmez. Görülmezse, bu durum açıktır. Ama görülürse, göz, O'nu kuşatamaz ve O'nu idrak edemez. Biz, "Göz O'nu kuşatamaz" dedik; çünkü, gözün kendisini kuşattığı her şeyin, içinde bulunduğu bir mekânı vardır. Halbuki biz, mekânın olmayışını varsayabiliyoruz. Binâenaleyh insan, Kur'ân'ı iyice düşündüğünde, onun, Allah'ın bir mekânda olmadığını belirten tabirlerle dolu olduğunu görür. Üstelik bu sözü söyleyenin kendisine tutunmuş olduğu delil de, Cenâb-ı Hakk'ın, bir mekânda olması anlamında, Arş üzerinde olmadığına delâlet etmektedir.

Bu böyledir, zira **"sümme"** kelimesi, "terahî-sonralık" ifade eder. Binâenaleyh, şâyet o, mekânda olmak anlamında, Arş üzerinde olmuş olsaydı, "O zaman O, onun üzerine, daha önce onun üzerinde olmamışken istivâ etmiş, bulunmuş olurdu. Binâenaleyh bu demektir ki, O, bundan önce, ya bir mekândaydı, ya da değildi. Eğer bir mekânda idiyse, o zaman şu iki imkânsız şey zuhûr eder:

a) Mekânın ezelî olması... Ama bu sözü söyleyen, felsefecilere karşı olduğunu iddia ediyor, fakat göklerden bir semânın, (yani Arş'ın) kadîm olduğunu söyleyerek, böylece kendisi felsefeci oluyor...

b) Allah'ın hareket ve intikâl edebilmesi... Halbuki bu da ya Allah'ın hâdis olması neticesine götürür, veyahut da, maddelerin hâdis oluşuna dair delilleri iptal eder. Eğer, bir mekân olmaz ve O, bir mekânda bulunmazsa, o zaman akıl, O'nun mekânsız varlığını muhal kabul eder. Şâyet bu caiz olmuş olsaydı, o zaman, cismin ezelî olması halinde, o cismin ezelde ya sakin olduğu, veyahut da hareketli olduğu söylenemezdi. Çünkü, hareketsizlik ve hareket, bir mekânda bulunmanın fer'i, yani onlardan sonra gelen bir hususdur. Böyle olunca da, ya Allah'ın hâdis olduğunun söylenilmesi veya âlemin hâdis olduğunun söylenilmemesi gerekir. Çünkü bu kimse, O'nun, mekândan önce olmayacağını kabul ederse, o zaman onun, Allah'ın hâdis olduğunu söylemesi gerekir. Yok, eğer kabul etmezse, o zaman ezelde cismin bir mekânda bulunmayıp, daha sonra bir mekânda var olması, bulunması söz konusu edilebilir ki, bu durumda onun, âlemin hâdis oluşu hususundaki delili tam olmaz, böylece de onun, âlemin hâdis olduğunu söylememesi gerekir. Sonra bu kimse, "Sen, Allah'ı, yok olan bir şeye benzetiyorsun. Çünkü yok olan, bir mekânda değildir" diyor, halbuki, O'nu bir mekâna muhtaç kıldığı için kendisinin O'nu madûm (yok olan) bir varlık haline getirdiğini bilmiyor. Çünkü, muhtaç olduğu şeyin bulunmamasına nazaran, her muhtaç da yoktur. Eğer biz bu konudaki şeylerin tamamını yazacak olsaydık, söz iyice uzardı.

Veliniz Allah'tır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ *"Sizin O'ndan başka hiçbir dostunuz ve yardımcınız yoktur. Artık iyice düşünmez misiniz?"* buyurmuştur. Allah, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğundan bahsedince, onlardan bazıları, "Biz de, göklerin ve yerin yaratıcısının tek olduğunu; bu tek olanın, göklerin ilâhı olduğunu; onların ise,

yardım ve kuvvet aldığımız yıldızların sembolleri olduğunu kabul ediyoruz" derken, diğer bazıları da, "Bu meleklerin sembolleri, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" demişler, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, *"Allah'tan başka ilâhınız yok; Allah'tan başka yardımcınız yok; Allah'ın izni olmaksızın, şefaatçiniz yok. Onlardan ötürü bu putlara tapmanız bâtıldır, boşunadır, temelsizdir. Onlar, sizin ne yaratıcınız, ne yardımcınız, ne de şefaatçinizdir"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ, sözüne devamla, *"O'nun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğuna ve böylesi putların, bu büyük kütleleri yaratmaya ve böylece de size yardımcı olmaya kâdir olamadıklarına; ve bu gibi önemsiz şeylerin, muazzam bir hükümdarın katında, hiçbir saygınlık ve azametinin bulunmadığına, bunun için de, onların bir şefaatinin bulunmayacağına dair bildiğimiz şeyleri tezekkür etmez misiniz?"* buyurmuştur.

Bin Yıllık Gün

يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَآءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗٓ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾

"Gökten yere kadar her şeyi O takdir edip yönetir. Sonra (o iş), sizin sayageldiğinizce bin sene miktarında olan (mesâfeye), bir günde yine O'na yükselir" (Secde, 5).

Cenâb-ı Hak, "**halk**"ı (yaratmayı) bildirince, "**emr**"i de beyân etmiştir. Nitekim O, *"iyi bilin ki, emr de O'nundur, halk da O'nundur"* (A'raf, 54) buyurmuştur. Azamet de, bu ikisi sayesinde ortaya çıkar. Çünkü, muazzam ve pek çok tebâa ve kullara sahip olan kimse, tam bir azamet sahibidir. Sonra bu kimsenin "**emri**" de, sahip olduğu bu şeyler için müessir ve geçerli olursa, o, insanların nazarında çok büyük bir yer işgal eder. Yok eğer, onun emri nâfiz ve müessir değilse, o zaman azameti noksanlaşır.

Cenâb-ı Hak, ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ *"Sonra, ...yine O'na yükselir"* buyurmuştur ki, bu, -Allah daha iyisini bilir ya-, "O'nun emri, kullarına gökten iner; bu emre uygun olarak kullarından sudûr eden amelleri de O'na yükselir Çünkü amel emrin neticesidir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın "فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ" buyruğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) "Emrin inişi", amelin çıkışı, sizin saydığınızca, "bin yıllık mesafe"de olur. Ki bu da, bir gün içinde olur. Zira, gökle yer arası, beş yüz yıllık bir mesafedir. O halde bu demektir ki, emr, beş yüz yıllık bir mesafede iner; amel de, beş yüz yıllık bir müddette çıkar. O halde bu ikisinin toplamı, bin senelik bir miktardır.

2) Bu, o emrin geçerliliğinin süresinin uzun olduğuna bir işarettir. Bu böyledir, zira, "emr"i bir veya iki günde mükemmel biçimde geçerli iken, bundan sonra, nihâyete eren kimse, "emr"i uzun yıllar geçerli olan kimse gibi olamaz. O halde âyetteki, *"Sizin sayageldiğinizce bin sene miktarında olan (mesafeye), bir günde.."* ifadesi, "O, işleri, emri, bir günü bin yıl olan bir zaman içinde tedbir eder. O halde, ya ondan olan bir ay, bir yıl ve bir asır nasıl olur?" manasındadır. Bu izaha göre, bu ifadeyle, bunun miktarının elli bin sene olması arasında bir fark yoktur. Çünkü bu, "emr"in geçerliliğinin devamına bir işaret olunca, bunun, bin ile, elli bin ile ifade edilmesi müsavidir, fark etmez. Ancak ne var ki, "elli bin" ifadesindeki vurgu ve te'kîd, daha çoktur. Biz bunun inceliğini, inşaallah yerinde izah edeceğiz.

Zaman Mekân İlişkisi

Burada şöyle bir incelik de bulunur: Allahu Teâlâ bir önceki âyette, madde âleminden ve yaratmasından bahsetmiş, böylece de mülkünün azametine işaret etmiştir. Bu âyette ise, يُدَبِّرُ الْأَمْرَ *"Emri tedbir eder"* demekle, rûhlar ve emr âleminden bahsetmiştir. Rûh da, "emr" âlemindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sana rûhu soruyorlar. De ki "rûh, Rabbimin emrindendir"* (İsrâ, 86) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, kastı, bekânın devam ettirilmesi olduğu halde, o "emr"inin devam edişine, zamanı hatırlatan bir lafızla işaret etmiştir. Nitekim örfte, zaman uzamayıp; o zamanda vaki olan şeyler uzadığı halde, "Falancanın zamanı uzadı" denilir. Ki bundan, o işin, uzun bir zamanda meydana geldiği; bunun uzadığı, pek çok zamanı içine aldığı anlaşılmış olur. Böylece Cenâb-ı Hak orada, mekân sözüyle mülkünün azametine; burada da, zaman sözüyle, mülkünün devamına işaret etmiş olup, mekan O'nun yarattığı şey olup, mülkündendir; zaman ise, O'nun hükmü ve emri iledir.

Bil ki âyetteki, *"Emri bir günde tedbir eder"* cümlesi, O'nun "emr"inin bir günde olmasını gerektirir; günün ise, başlangıcı ve sonu vardır. O halde

bu demektir ki O'nun emri, sonradan olan (hâdis) bir zaman içinde olmuş, böylece de hâdis olmuş olur. Allah'ın Arş'a istiva ettiğini söyleyenlerin bir kısmı, O'nun emrinin kadîm olduğunu, hatta harflerin ve **"kün"** (ol!) kelimesinin dahi kadîm olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Binâenaleyh nasıl olur da, "عَلٰى" kelimesinden O'nun bir mekânda olduğu anlaşılır da, "فِى" kelimesinden, O'nun emrinin bir zamanda olduğu anlaşılmaz?"

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu emri geçerli ve müessir olan büyük hükümdarın gafil olmadığını beyan etmiştir. Çünkü hükümdar, emir ve yasaklar koyduğunda kendisine itaat edilir. Fakat gafil olması halinde mehabetli ve saygın olmaz; isterse bütün memleketinin ve orada yaşayan tebaasının hallerine vakıf olsun. İşte gafil olmadığı gerçeğini bildirmek üzere Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

ذٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦﴾ الَّذِيٓ اَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ﴿٧﴾

"İşte, görünmeyeni de görüneni de bilen, yegane galip ve çok merhametli olan O'dur. Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapan ve insanı yaratmaya da çamurdan başlayandır" (Secde, 6-7).

Gayb ve Şehadet

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ *"İşte, görünmeyeni de görüneni de bilen, yegane galip ve çok merhametli olan O'dur"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, daha önce, *"gökleri yarattı"* ifadesiyle, (gölgeler) maddeler âleminden; *"Gökten yere kadar her şeyi O tedbir eder"* beyanıyla da, ruhlar âleminden bahsedince, *"görünmeyeni, görüneni de bilen"*, yani, "rûhlar âleminde olanı bilen" ve "maddeler âleminde olanı da bilen" buyurmuştur. Veyahut şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, henüz olmamış şeylere bir işaret olsun diye, *"görünmeyeni de bilen"*; olup bitmiş şeylere bir işaret olsun diye de, *"görüneni de bilen"* buyurmuştur. İlminin mükemmel olduğunu çok kuvvetli ve net biçimde haber verdiği için de, *"görünmeyeni bilen"* tabirini önce zikretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"yegane galip ve çok merhametli olan O'dur"* buyurmuştur. Âlim olduğunu beyan edince, kâfirleri

cezalandırmaya kâdir olan bir azîz; itaatkâr kullarına da rahmeti bol olan bir rahîm olduğunu, böylece belirtmiştir.

Yarattığını Güzel Yaratan

Cenâb-ı Hak, *"Gökleri ve yeri ve bunların arasında olan şeyleri ... yaratan"* (Secde, 4) ifadesiyle birliğine delalet eden âfakî (objektif) delilleri beyan edip, bu delilleri bütün unsurları ve tamamlayıcı cüzleriyle birlikte ele alınca, الَّذِى اَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ *"Ki O, her şeyi güzel yapan..."* ifadesiyle de, birliğine dair enfüsî (sübjektif) deliller zikretmiştir. Bu, "Zikrettiği şeylerden, her şeyi en güzel yapandır..." demektir. Cenâb-ı Hak yer ile gök arasında olan şeylerin de kendi yarattığı şeyler olduğunu belirtmiştir ki, böyledir. Çünkü sen, eşyaya baktığında onları olması gerektiği biçimde bulur, görürsün. Toprağın sertliği, bitkilerin tutunması içindir. Havanın akıcılığı, teneffüs edilmesi içindir. Yerin, kazılıp da yarılmayı kabul etmesi, kolayca yollar, kanallar ve arklar elde edilmesi içindir. Suyun akma özelliği, onu her türlü kaba koyabilmemiz içindir. Ateşin hareketi, hep yukarıya doğrudur. Çünkü ateş, tıpkı su gibi, sağa sola hareket etseydi, o zaman ortalık yanar kül olurdu. Böylece ateş, orada bulunan hiçbir şey yanmayı kabul etmeyeceği için, daima üst tarafı yukarıyı arzular biçimde yaratılmıştır.

Cenâb-ı Hak, وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طِينٍ *"İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı"* buyurmuştur. Buradaki "**İnsan**" sözü ile, **Adem** (a.s)'in kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü o, çamurdan yaratılmıştır. Şöyle de denebilir: Çamur, su ve topraktan mürekkeptir. İnsanoğlunun aslı da, menîdir. Menînin aslı, gıdâdır. Gıdâlar da, ya hayvansal ya da bitkisel olur. Hayvansal gıdalar da, netice itibariyle, bitkisel gıdâlara varıp dayanır. Bitkinin varlığı, çamur demek olan, su ve toprağa dayanır.

İnsanın Yaratılış Safhaları

ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاۤءٍ مَهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

"Sonra O, onun zürriyetini, hakîr bir sudan meydana gelen bir tohumdan yapmıştır. Sonra onu düzeltip tamamladı, içine

ruhundan üfürdü. Sizin için kulaklar, gözler, gönüller yarattı. Ne az şükredersiniz" (Secde, 8-9).

Bu ifadenin tefsiri, biraz önce yaptığımız iki açıklamadan birincisine göre âşikârdır. Çünkü **Adem** (a.s), çamurdan; onun zürriyeti ise, "hakir bir sudan meydana gelen tohumdandır" ki bu da, nutfedir. İkinci tefsire göre onun aslı, çamurdandır; sonra bu asıldan, bir tohum, bir sülâle meydana gelmiştir ki, bu da, hakir bir sudandır. Buna göre şâyet birisi, "İkinci izah doğru değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı"* (Secde, 7) ve *"Sonra O, onun zürriyetini..."* (Secde, 8) ifadeleri, bu zürriyetin, insanın yaratılmasından sonra çamurdan meydana getirildiğine dair bir delildir" derse, buna şöyle cevap verilir: Hayır, ikinci tefsir, âyetin lafzının tertibine daha yakındır. Çünkü Allahu Teâlâ işe, insanın yaratılmasındaki şeyi zikrederek başlamış ve, "İnsanın yaratılma işine, çamurdan başladı. Sonra onu, bir tohum kıldı; sonra onu düzeltip tamamladı ve ona ruhundan üfledi..." buyurmuştur. Halbuki, sizin bahsettiğinize göre, *"Sonra onu düzeltip tamamladı. İçine ruhundan üfledi"* (Secde, 9) ifadesinin de **Adem** (a.s)'e ait olduğunun söylenmesi uzak bir ihtimal haline gelir. Çünkü bu cümlenin başındaki "**sümme**", terahî ifade eder. Böylece, "düzeltip tamamlama işi...", "zürriyeti bir tohumdan kılma, meydana getirme" işinden sonra olmuş olur ki, bu, **Hz. Adem** (a.s)'in yaratılmasından sonradır.

Bil ki, âfakî deliller, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine daha fazla delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Göklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından elbet daha büyüktür"* (Mü'min, 57) buyurmuştur. Enfüsî deliller de, iradesinin nüfuz ve müessiriyetine daha fazla delalet etmektedir. Çünkü, nefislerdeki değişiklikler pek çoktur. İşte bu hususu Cenâb-ı Hak, ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ *"Sonra O, onun zürriyetini (...) kıldı. Sonra, onu düzeltip tamamladı"* ifadeleriyle işâret etmiştir ki, bu, "o, çamur idi. Derken O onu, menî haline getirdi. Daha sonra da, düzgün bir beşer haline getirdi" demektir.

Cenâb-ı Hak وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ *"Ona ruhundan üfledi"* buyurmuştur. Buradaki "**rûh**" kelimesinin, Allah'ın zâtına nisbet edilmesi, tıpkı beyt (ev) kelimesinin Allah'a izâfe edilip de, "Beytullah - Allah'ın evi" denilmesi gibi, teşrîf ve gaye vermek içindir.

Bil ki Hıristiyanlar, Allah'a yalan uydurarak, "**İsâ**, rûhullahtır; o halde O'nun oğludur" diyorlar; halbuki onlar, *"ve insana rûhundan üfledi..."* ifadesinden hareketle, her insanın Allah'ın rûhundan olduğunu anlayamıyorlar. Âyetin bu ifadesi, "O'nun mülkü olan rûhundan" demek olup, tıpkı bir kimsenin, "Evim, kölem..." demesi gibidir. Cenâb-ı Hak, insana, cisminden verdiğini söylememiştir. Çünkü şeref, rûh ile olur. Böylece Cenâb-ı Hak, rûh üflemeden kaynaklanan işitme, görme ve bilme gibi şeyleri, cisme değil de, rûha nisbet etmek üzere وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ *"Sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı. Ne az şükredersiniz!"* (Secde, 9) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak hitap ederek, *"sizin için ... yarattı"* buyurmuştur. Halbuki, daha önce muhatap yoktu. Çünkü, hitap canlılara olur. Binâenaleyh, *"Ona rûhundan üfledi"* buyurunca, insana bundan sonra hitap etmiş ve *"sizin için ... yarattı"* demiştir. Buna göre şâyet, "Hitap, başından önce de vardır... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizi bir topraktan yaratmış olması, O'nun âyetlerindendir"* (Rum, 20) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak orada, sıraya konulmuş birtakım şeylerden bahsetmemiş, sadece hilkatin ve yaratmanın tamamına bir işarette bulunmuştur. Halbuki burada, sıraya konulmuş birtakım şeylerden bahsetmiştir ki, bu da insanın, önce çamur, sonra hakir bir su, sonra da çeşitli kuvvetlerle donatılmış tastamam, kusursuz bir yaratık olmasıdır. Böylece Cenâb-ı Hak bu merhalelerin bazısı hakkında hitapta bulunmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Kuvvelerin Gelişme Sırası**

"Kulaklar, gözler ve gönüller" ifadelerindeki tertip, hikmete göredir. Zira insan, ilk önce, ana-babasından veya diğer insanlardan birtakım şeyler duyar, akabinde bunları anlar; sonra da onda, bu sayede bir görme (basiret) ve anlama kabiliyeti gelişir. Böylece de meseleleri görür de, onları icrâ eder. Daha sonra, bu sayede onda, tam bir anlayış ve mükemmel bir zihin gelişir. Böylece artık, olaylar onun tarafından çıkarılır, ortaya konulur. Bunun örneği, bir hocadan birtakım şeyler duyan; sonra da kendisinde, kitapları mütalâa etme ve onların manalarını anlama liyakati oluşan; daha sonra da onda, telif kabiliyeti meydana gelen ve böylece, ezberinden bir kitap yazabilen bir şahıstır. İşte aynen bunun gibi, insan da önce duyar,

sonra kâinatın sayfalarını mütalâa eder, daha sonra da, gizli kalmış pek çok şeyi anlar, kavrar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, işitme konusunda mastarı **sem'** (işitme); görme ve kalp hususunda da ismi zikretmiştir. İşte bundan dolayı da, **"ebsâr"** ve **"ef'ide"** (gözler ve gönüller) kelimelerini çoğul getirmiş; **"sem' "** kelimesini ise çoğul yapmamıştır. Çünkü mastar, çoğul yapılmaz. Bu şöyle bir hikmetten dolayıdır. İşitmek, tek bir kuvvettir ve onun, tek bir fiili vardır. Çünkü insan, aynı anda, iki sözü zaptedemez. Kulak, işitmenin mahalli olup, işitmede herhangi bir irade ve ihtiyar söz konusu değildir. Çünkü ses, hangi cihetten olursa olsun, hemen oraya ulaşır. Kulağın, kuvvetini, işitilen şeylerden bir kısmını değil de diğer kısmını anlamaya tahsis etme kudreti yoktur. Ama görmenin mahalli gözdür. Fakat, göz için, bir çeşit irade ve ihtiyar söz konusudur. Çünkü göz, başka tarafa değil de görülen şeyin tarafına hareket edebilir. Gönül de böyledir. Gönül idrakin mahalli olup, bunun da bir çeşit başkasına değil de, istediği tarafa yönelebilme iradesi ve ihtiyarı vardır. Durum böyle olunca, işitmede, mahal olan kulağın bir tesiri yoktur. Burada kuvvet, tek başına hareket etmektedir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, kulak hususunda işitme kuvvetini zikretmiş; göz ve gönül hususunda ise, kuvvetlerin mahalline, bir çeşit irade ve ihtiyar nisbet etmiş, bu sebeple de mahalli zikretmiştir. Çünkü fiil, irade edene isnat olunur. Baksana sen, "Zeyd duydu, Amr gördü" dersin. Fakat istisnaî durumlar hariç, "Zeyd'in kulağı duydu, Amr'ın gözü gördü" demezsin. Çünkü biz, biraz önce, irade eden failin asıl olduğunu; diğer şeylerin ise onun vasıtası olduğunu söylemiştik. O halde bu demektir ki, bir irade ve ihtiyarı olmadığı için, işitme mahalli olan kulak değil de, işitmek asıldır. Göz de, bir asıl gibidir. Görme kuvveti ise, onun aleti durumundadır. Kalp de böyle olup, anlama kuvvesi de bunun aleti durumundadır, işte böylece Cenâb-ı Hak, işitme hususunda, kuvvet demek olan mastarı zikretmiş; görme ve kalp hususunda da, kuvvetin mahalli olan isimleri zikretmiştir. Bir de işitmenin, tek bir kuvveti ve tek bir fiili vardır. İşte bundan dolayı insan, aynı anda, iki sözü zaptedecek bir tarzda duyamaz, ama aynı anda iki veya daha fazla şekilleri kavrayıp birbirinden ayırt edebilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Sem'in Önce Gelmesi**

Cenâb-ı Hak burada niçin duymayı, *"Allah onların kalplerini ve işitmelerini mühürledi"* (Bakara, 7) âyetinde de kalbi önce zikretmiştir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Bu da, bizim biraz önce zikrettiğimiz şeyi doğrular. Çünkü Cenâb-ı Hak verirken, önce en düşüğünü ele almış, daha sonra da en yukardakine doğru çıkmış ve, "Ben size duymayı verdim" demiş; daha sonra da, ondan daha şerefli olanı verdiğini bildirmiştir ki, bu da kalptir. Ama alırken, "Onların idrâk edecekleri kalpleri yoktur ve onların, -bundan daha aşağı olarak- hakikatleri anlayan ve o hakikatleri bulup ortaya koyan kalpleri bulunan kimselerden dinleyecek olan kulakları da yoktur" demiştir. Ki biz, Bakara'da, bizim burada zikrettiğimiz tertipte ortada bulunan görme işinin geriye bırakılışının sebebini zikretmiştik. Bu sebep de şudur: Kalp ve duyma kuvvetlerinin alınması tabiî olup, böylece Cenâb-ı Hak ikisini bu noktada birleştirmiş ve görme kuvvetinin alınması da, onun üzerine perde çekme ile olduğu için, bunu sonra zikretmiştir.

Dirilişten Şüphe

وَقَالُوٓا۟ ءَإِذَا ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ ءَإِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍۭ بَلْ هُم بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ كَٰفِرُونَ ﴿١٠﴾

"Dediler ki, "Biz, yerde (çürüyüp) gaip olduğumuz vakit mi, biz mi yeniden yaratılacağız?" Hayır, onlar, Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdir" (Secde, 10).

Cenâb-ı Hak, *"Ne az şükredersiniz!"* buyurunca, onların şükretmeyişlerinin, onların, o şükrün zıddı olan küfrü işlemeleri ve Allah'ın, ölüleri diriltme hususundaki kudretini inkâr etmeleri sebebiyle olduğunu beyan etmiştir. Biz, Allahu Teâlâ'nın, kelâm-ı kadîmi olan Kur'ân'ı Kerim'de, her ne zaman itikat esaslarından olan üç temel esastan ikisinden bahsederse, üçüncü esası da getirdiğini, ondan da bahsettiğini zikretmiştik. Burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, peygamberlikten, *"Bu kitabın indirilmesi... Senden evvel kendilerine hiçbir uyarıcı (peygamber) gelmemiş olan bir topluluğa (...)"* (Secde, 2-3) ifadesiyle bahsedip; *"Allah, gökleri ve yeri yarattı (...) Sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı"* (Secde, 4-9) ifadeleriyle de, tevhitten bahsedince, *"Biz, yerde (çürüyüp) gaip olduğumuz vakit mi"* cümlesiyle de üçüncü asıldan, yani haşrden bahsetmiştir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin başındaki vav, onlardan daha önce sâdır olan hususlara atıftır. Çünkü onlar, "Muhammed, Allah'ın peygamberi değildir. Allah "bir" değildir. Haşr (diriliş) de mümkün değildir" diyorlardı.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, peygamberliği hususunda yalanladıklarını anlatmak için, muzari sîgasıyla, "**yekûlûne**" (Secde, 3); onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, haşr konusunda yalanlamalarını ifade için de, mazî sîgasıyla, "**kûlû**" buyurmuştur. Çünkü onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, peygamberliği hususunda yalanlayışları, daha önceden mevcut değildir. Bu, meydana geldiği anda olan bir durumdur. İşte bu sebeple, *"diyorlar..."*, yani "onlar bu hale düştüler" buyurmuş; onların haşri inkâr etmeleri ise, hem onlardan, hem daha önce atalarından sâdır olmuş bir hal olduğu için, *"dediler..."* ifadesini kullanmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, onların, peygamberlik konusundaki sözlerini açıkça belirtmiştir. Çünkü O, *"Yoksa diyorlar mı ki..."* buyurmuştur. Yine onların haşr konusundaki sözlerini de açıkça belirtmiş ve *"Dediler ki: "Biz, yerde (çürüyüp) gâib olduğumuz vakit mi..."* buyurmuştur. Fakat onların vahdaniyet ile ilgili sözlerini açıkça belirtmemiştir. Çünkü onlar, her halükârda, haşri ve peygamberliği inkâr hususunda ısrarlı idiler. Fakat vahdaniyete gelince, bunu kısmen de olsa kabul ediyorlardı. Baksana Cenâb-ı Hak, *"Onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, "Allah" derler"* (Lokman, 25) buyurmuştur. Dolayısıyla, Allahu Teâlâ, her ne kadar onlar zâhiren bunu söylemiş olsalar bile, "Onlar, "Allah bir değildir" dediler" buyurmamıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Eğer birisi, "Hak Teâlâ, peygamberlikten bahsedince, daha önce bunun delilinden de bahsetmiştir. Bu da, kendisinde şüphe bulunmayan o tenzil (indirme) hususudur. Vahdaniyetinden bahsedince, bunun delilinden de bahsetmiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın gökleri ve yeri yaratması ile, insanı çamurdan halk etme hususlarıdır. Fakat onların haşri inkâr edişlerinden bahsedince, delilini zikretmemiştir (niçin)?" diyecek olursa, buna şöyle cevap veririz: Allahu Teâlâ (aslında) onun delilinden de bahsetmiştir. Çünkü insanı doğrudan (direkt) yaratmış olması, onu yeniden yaratmaya kâdir olduğuna bir delildir. İşte bundan ötürü, Allahu Teâlâ, haşrin

mümkün oluşuna ilk yaratmasından bahsederek delil getirmiştir. Çünkü O, *"Sonra onu yeniden iade eder, (diriltir). Bu ise ona daha kolaydır"* (Rum, 27) ve *"De ki: "Onu, ilk defa yaratan diriltir"* (Yâsin, 79) buyurmuştur. Göklerin yaratılışı da böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gökleri ve yeri yaratan onların benzerini yaratmaya kâdir değil midir?"* (Yâsin, 81) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, ﴿ءَإِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ﴾ *"Dediler ki: "Biz mi yeniden yaratılacağız?" Hayır, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdir"* buyurmuştur. Bu ifadedeki "**bel**" (hayır) kelimesi, birinci cümleden bir **idrâb** olup, "onlar sırf ikinci yaratılışı inkâr etmiyorlar. Hayır, aksine onlar âhiretin her şeyini inkâr ediyorlar. İkinci yaratılışı (dirilişi) kabul etmiş olsalardı bile, azabı ve mükâfatı kabul etmezlerdi" demektir. Yahut şöyle de diyebiliriz: "Bu, "Onlar ba'si (dirilişi) doğrudan doğruya inkâr etmediler. Aksine kâfir oldukları için, onu inkâr ettiler. Çünkü onlar, aslında azabı ve mükâfatı inkâr ediyorlardı. Dolayısıyla o azap ve mükâfata ulaştıracak olanı da inkâr ettiler" demektir."

Ölüm Meleği

﴿قُلْ يَتَوَفّٰىكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾ ﴿١١﴾

"De ki: "Size vazifeli olan ölüm meleği canınızı alacak. Sonra da Rabbinize döndürüleceksiniz" (Secde, 11).

Bu, "mutlaka öleceksiniz ve sonra diriltileceksiniz" demektir. Cenâb-ı Hak, o yeniden diriltme işine, *"Sonra da Rabbinize döndürüleceksiniz"* beyanıyla işaret etmiştir. Âyetteki, *"Size vazifeli olan"* ifadesi, o meleğin, bu işten gâfil olmayacağına, ecelleriniz geldiği zaman, yakanızı bırakmayacağına, çünkü bundan başka meşguliyeti olmadığına, işi bu olduğuna bir işarettir.

Âyetteki, *"ölüm meleği canınızı alacak"* cümlesi, ruhların bâkî olduklarını ifade eder. Çünkü "**teveffâ**" fiili, "tam olarak alma"; "kabz", "almak" manasına olup, "sırf yok etme" ise, alma değildir.

Sonra temiz ve arınmış (zekî ve tahir) ruhlar, meleğin yanında, tıpkı bir şahsın kendisine uygun ailesi içinde imiş gibi kalır. Pis ruhlar ise, o meleklerin yanında, tanımadığı ve dillerini bilmediği bir topluluk içindeki

bir esir gibi kalır. Birinciler büyür, gelişir, saflığı ve kuvveti artar; ikinciler ise, solar, zayıflar, şekaveti ve bulanıklığı artar.

Feylesoflar ve Ba's

Filozoflar "Temiz ruhlar, bedeninden daha hayırlı olan semâvî bir cisme tutunur ve onun sayesinde kemâle erer. Günahkâr ruhların ise, bu tutunmadan sonra, kemâle ermeleri söz konusu değildir" derler. Onlar bununla eğer bizim yukarda bahsettiğimiz manayı kastediyorlarsa, bize uymuşlar ve muvafakat etmişler demektir. Aksi halde, bu hususstaki görüşü kendi iradeleri doğrultusunda değiştirmiş olurlar ki, bu durumda da sözleri bazen gerçek olabileceği gibi, bazen doğru olmayabilir.

Eğer, "Onlar, dirilişi kabul etmezler. Allahu Teâlâ ise ölümden bahsetmektedir. Bu ikisi arasında da hayli fark vardır" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izah yapılabilir:

Bu, yeniden diriltmenin bir delilidir ve onların bunu akıldan uzak görmelerini defetmek için söylenmiştir. Çünkü onlar, "Bir şey tamamen yok olmaz. Öyle ise, daha nasıl o, mevcut olanın bizzat kendisi olacaktır?" demektedirler. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Ölüm meleği ruhları (canları) alır. Bedenin parçaları ise dağılır. Parçaları toplama konusunun akıldan uzak görülecek bir tarafı olmadığı gibi, meleğe, aldığı şeyleri (ruhları) geri vermesini emretmenin de çetin ve zor bir tarafı yoktur. O halde Hak Teâlâ'nın, "قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ" beyanı, *"Ruhlar, o melekçe malumdur. Dolayısıyla o melek, onları bedenlerine yeniden verir"* demektir.

Mücrimlerin İtirafı

وَلَوْ تَرٰىٓ اِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَآ اَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا اِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾

"Mücrimlerin, Rableri huzurunda, "Ya Rabbi, gördük, işittik. Şimdi bizi dünyaya geri gönder de, güzel amel ve hareketlerde bulunalım. Çünkü artık biz, kat'î inananlarız" diye diye, başlarını eğdikleri zaman bir görsen..." (Secde, 12).

Allahu Teâlâ, onların Rablerine döneceklerini belirtince, bu beyanıyla da, dönüşte olacak şeyleri kısaca bildirmiştir. Bu, "Onların hallerini görüp, mahcûbiyetlerini müşâhede etmiş olsaydın... (çok hayreti mucip bir şey görmüş olurdun)" demektir.

Âyetteki "**terâ**" (görsen) kelimesinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini yatıştırmak için, ona bir hitap olması mümkündür. Çünkü onlar, yalanlayarak ona eziyet vermişlerdi. Yine bunun herkes için genel bir hitap olması da muhtemel olup, tıpkı bir kimsenin, hususî oluşu kastetmeksizin, "Falanca cömert bir insandır. Ona bir an bile hizmet etsen, sana ömür boyu iyilikte bulunur" demesi gibidir. Âyetteki, *"Rableri huzurunda"* tabiri de, bu mahcubiyetin derecesini ve şiddetini anlatmak içindir. Çünkü kul, Rabbine karşı kötülükte bulunup, sonra onun huzuruna varıp durduğunda, son derece bir pişmanlığa düşmüş olur.

Âyetteki, رَبَّنَا اَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا *"Rabbim, gördük, işittik"* ifadesi, "Onlar, "ya Rabbi gördük ve işittik" diyordu" manasına olup, burada *"diyerek"* ifadesi, onların alabildiğine pişmanlığa düşmüş olduklarına bir işaret olmak üzere hazfedilmiştir.

Çünkü büyük mahcubiyet, sahibinin konuşmaya güç yetiremediği mahcubiyettir. Bu, "Ya Rabbi, haşri gördük, Peygamber'in sözlerini dinledik. Şimdi bizi, sâlih amelde bulunabilmemiz için, dünya yurduna geri gönder" demektir. Onların, "اِنَّا مُوقِنُونَ" sözleri ise, "Şu anda artık kesin iman ettik. Fakat fayda verecek olan, iman ile birlikte amel-i sâlihin olmasıdır. Ancak amel-i sâlih, insan mükellef tutulduğu zaman yapılır. Mükellef tutulma da dünyada olur. Binâenaleyh amel-i sâlihte bulunabilmemiz için dünyaya geri gönder" demek olup, onların bâtıl (yanlış) sözlerindendir. Çünkü, amel-i sâlih gibi, iman da âhirette yapılırsa makbul olmaz. Şöyle de diyebiliriz: Bundan murat, onların şirki kabul etmeyişleridir. Çünkü onlar *"Biz, müşrikler değildik"* (En'am, 23) demişlerdir. Bundan dolayı onlar, "Başımıza gelenler, amel-i sâlihi yapmamış olmamız sebebiyledir. İmana gelince, biz dünyada iken kesin inanmıştık. Biz, müşrik değildik" demişlerdir.

Cehennemin Lüzumu

وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّى لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ﴿١٣﴾

"Eğer dileseydik, herkese elbette hidayetini verirdik. Fakat benden sâdır olan "Cehennemi, bütün cinlerden ve insanlardan muhakkak dolduracağım" hükmü artık hak olmuştur" (Secde, 13).

Allahu Teâlâ, onların, *"Ya Rabbi gördük, işittik. Şimdi bizi dünyaya geri gönder"* sözlerine, bu şekilde cevap vermiştir. Bunu şöyle izah ederiz. Allahu Teâlâ sanki demek istemiştir ki: "Eğer sizi imana döndürecek olsaydım, dünyada iken size hidayet ederdim. Sizi hidayete erdirmemiş olduğuma göre, imanınızı irade edip dilemediğim ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sizi dünyaya geri göndermem."

Âyetteki, وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا *"Eğer dileseydik, ... verirdik"* ifadesi, biz Ehl-i sünnetin görüşünün doğruluğu hususunda çok açık bir sözdür. Çünkü biz diyoruz ki: "Allah, kâfirin iman etmesini irade etmemiş, onun kâfir olmasını dilemiştir."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, ...وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ *"Fakat benden sadır olan, "Cehenneme, bütün cinlerden ve insanlardan muhakkak dolduracağım" hükmü artık hak olmuştur"* yani "Bu hüküm artık vâkî olmuş, Bizden çıkmıştır" buyurmuştur. Bu hüküm de, Hak Teâlâ'nın **İblis**'e, *"Cehennemi muhakkak seninle ve sana tâbî olanlarla dolduracağım"* (Sâd, 85) şeklindeki sözüdür. Bu izah, nakil açısından yapılmıştır.

Hikmetlerin Gözetilmesi

Bunun şu şekilde bir de aklî izahı vardır: Allahu Teâlâ, hikmetsiz hiçbir iş yapmaz. Bu, üzerinde ittifak edilen bir hususdur. İhtilaf noktası, Cenâb-ı Hakk'ın bir fiili, ondaki hikmetten ötürü mü yaptığı, yoksa o fiili, hikmet kendisini onu yapmaya sevk etmeksizin ve zorlamaksızın yapıp, daha sonra hikmet onun ayrılmaz vasfı mı oluyor konusundadır. O'nun fiillerinin hikmetsiz olmadığı bilindiğine göre, hükemâ şöyle demişlerdir: Onun fiillerinin hikmetleri tam ve ayrıntılı olarak anlaşılamaz. Ama bu husus icmalen ve toptan (genel olarak) anlaşılır. Çünkü alemdeki, her türlü kötü işlerin hikmeti, şu aklî taksimden (sınıflamadan) çıkar: Fiil (iş), ya tamamen hayır, ya tamamen şer, yahut da şerle karışık hayır olur. Bu son kısım da üç çeşittir: Hayrı gâlip olan, şerri gâlip olan, hayrı ve şerri denk olan. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, Allah, sırf hayrın bulunduğu bir âlem yaratmıştır. Bu, melekler âlemi olup, en yüce âlemdir. Yine Cenâb-ı Hak, kendisinde hayır ve şerlerin yer aldığı bir âlem yaratmıştır. Bu da, biz insanların

yer aldığı âlem olup, âlem-i süflî (en aşağı âlem)dir. Fakat sırf şerrin bulunduğu bir âlem yaratmamıştır. Bizim âlemimiz olan, âlem-i süflîde, hayır ve şer bulunuyor ise de, bu hayır tarafının gâlip olduğu, birinci çeşittendir. Çünkü bu âlemdeki faydalı şeyleri zararlı (şerli) şeylerle, faydalı olanı da zararlı olanla mukayese ettiğinde, faydalı olanların daha çok olduğunu görürsün. Yine şerli olanları, hayırlı olanlarla mukayese ettiğinde, hayrın daha çok olduğunu görürsün. Nasıl böyle olmasın. Çünkü kâfir mü'minin karşıtıdır. Fakat mü'min bu âlemde bazen, peygamberler ve veliler gibi, ömrünün başından sonuna kadarki ömründe, şerrin hiç yer almadığı bir durumda bulunur. Kâfirin de, bu dünyada kendisinde hiç hayrın bulunmadığı, ondan hiç hayrın sâdır olmadığı biçimde bulunması mümkün değildir. Bu konuda söylenecek son söz, kâfirin küfrünün, hayırlarını yok edip, hayırlarının kendisine fayda vermeyeceğidir. Örfe bakıldığında, susamış bir kimseye bir yudum su, acıkmış bir kimseye bir lokma ekmek vermeyen ve ömründe Rabbini hiç anmayan bir kâfirin bulunması imkânsızdır. Nasıl böyle olmasın ki. Çünkü o kâfir, çocukluk derecesinde, hayırları yapmaya sevk edecek bir fıtrat üzere yaratılmıştır. Bunun böyle olduğu sâbit olduğuna göre, diyoruz ki: Onlar, "Eğer bu âlemde şer olmasaydı, Allah'ın yarattığı şeyler sırf hayırlı olurdu ve O, hayrın gâlip olduğu, şerrin az olduğu bir çeşit yaratmamış olurdu. Çünkü bu kısmı yaratmamak, eğer kendisinde bulunan şerlerden ötürü olsa, az bir şerden ötürü, çok hayrı terk etmek hikmete uygun düşmezdi. Baksana bir tacirden bir dinar karşılığında, bir dirhem vermesi istendiğinde, eğer o kabul etmese ve "Bunda şer (zarar) var. Bu zarar da, o dirhemin benden çıkmasıdır" dese, ona, "Ama buna karşılık, daha çok hayır (kâr) var. Bu da o bir dinarın senin kesene girmesidir" denilir. İnsan da böyledir. Eğer uzun süre bir rahatlık elde edeceğini bile bile, önemsiz ve basit bir işi, kendisinde meşakkat olduğu için yapmazsa, hikmete aykırı davrandığı söylenir. Binâenaleyh insan hikmeti dikkate aldığında, az bir şerre karşılık olan çok hayrın meydana gelmesinin bir lütuf olduğunu anlar. İşte bundan ötürü kendisinde, şer de bulunan bu âlem yaratılmıştır. Hak Teâlâ buna, *"Hani Rabbin meleklere, "Ben şüphesiz yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar da, "Orada, fesat çıkarıp, kan akıtacak kimseler mi yaratacaksın. Halbuki biz, seni hamdinle tesbih ediyor ve takdis ediyoruz" dediler"* (Bakara, 30) âyetiyle işaret etmiştir. Allahu Teâlâ meleklerin bu sözüne, *"Ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim"* buyurmuştur. Bu, "Ben böyle bir şeyin hikmete uygun olduğunu

biliyorum. Çünkü bundaki hayır, şerrinden çoktur" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Allah, meleklere, bu kısmın daha hayırlı oluşunun, ilim öğretme sayesinde olduğunu anlatmış ve *"(Allah), Adem'e bütün isimleri öğretti"* (Bakara, 31) yani "Ey melekler, sırf şer veya şer tarafı fazla veya şerri ve hayrı denk olan şeylerin yaratılması hikmetime uygun düşmez. Fakat içinde az bir şer bulunan, ekserisi hayır olan şeylerin yaratılması ise uygundur" buyurmuştur. Binâenaleyh âyetteki, *"Orada tesat çıkarıp, kan akıtacak"* ifadesi, bu âlemde bulunan şerre işarettir. Cenâb-ı Hak, *"(Allah) Adem'e bütün isimleri öğretti"* ifadesi ile, bu âlemde hayrın da bulunduğunu bildirmiştir.

Eğer birisi, çıkıp da: "Allahu Teâlâ bu kısmı, kendinden hiç şer olmayacak biçimde, şersiz yaratmaya kâdirdi?" derse, ona tıpkı Allah'ın buyurduğu gibi, *"Eğer dileseydik, herkese elbette hidayetini verirdik"* beyanı ile cevap verilir. Yani "İsteseydik hayrı şerden tamamen temizlerdik. Ama bu durumda, az şerre belenmiş hayr-ı kesiri yaratmamış olurdum. Halbuki böyle bir kısım aklîdir. Dolayısıyla azıcık şerden ötürü terki câiz olmayan şey, hikmete uygun düşmez. Çünkü az şerden ötürü, çok olan hayrı terk etmek hikmete uygun değildir. Eğer bu şekilde olmasaydı, onun yaratılmasına bir engel bulunmazdı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu âlemi, kendisindeki hayrın daha çok olmasından ötürü yaratmıştır. Bu sözü, maslahatların gözetilmesi gerektiğini söyleyen (Mu'tezile), şu şekilde ifade etmektedirler: Hayır kazada, şer ise kaderdedir. Allahu Teâlâ hayra hükmetmiştir, ama kaderdeki şer, O'nun çirkinlikten ve cehaletten münezzeh olan fiili ile meydana gelmiştir.

Allahu Teâlâ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ *"Bütün cinlerden ve insanlardan..."* buyurmuştur. Çünkü Hak Teâlâ **İblis**'e, *"Cehennemi muhakkak seninle ve sana tâbi olanlarla dolduracağım"* (Sâd, 85) demiştir. Bu, cehennemin süflî alemdekiler için olduğuna bir işarettir. Ulvî âlemdekiler ise, cehenneme girmekten münezzeh olup, bunlar meleklerdir. Allahu Teâlâ'nın bu beyanı, **İblis**'in meleklerden olmamasını gerektirir. Doğrusu da budur. Âyetteki *"bütün"* ifadesi,

a) Te'kid olabilir. Açık olan budur.

b) Hâl de olabilir, yani "toplanmış oldukları halde" manasınadır.

Allahu Teâlâ niçin bütün insanları ve cinleri cehennemi dolduracaklarından saymıştır? Biz deriz ki: Buradaki "min" edatı, cinsin beyanı içindir, yani "Başkasından değil, cin ve insan cinsinden doldurulur o cehennem"

demek olup, bu, meleklere güven vermek içindir. Âyetteki bu ifade, bütün insanların ve cinlerin, oraya girmesini gerektirmeyip, tıpkı bir kimsenin, "Kesemi dirhemlerden doldurdum" şeklindeki sözünden, kesenin dışında artık hiç dirhem kalmadığı manasının anlaşılmaması gibidir.

İmdi, eğer "Bu, cehennemin bazı yaratıklarla hemen dolacak kadar dar olduğunu gösterir" denilirse, biz deriz ki, "Evet bu böyledir. Geniş olan, Allah'ın geniş rahmetinin eseri olan cennettir." Allah en iyisini bilendir.

Allah'ı Unutmanın Cezası

Allahu Teâlâ, *"Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik"* buyurarak, onlar için bir dönüşün olmayacağını beyan edince onlara, "Siz dünyaya tekrar dönüşünüzün olmadığını bildiğinize göre:

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَآ إِنَّا نَسِينَٰكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ ٱلْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

"O halde, şu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık, şimdi tadın azabı! Doğrusu biz de sizi unuttuk. Yapmakta ısrar ettiğiniz (kötülükler) yüzünden, tadın o ardı arası kesilmeyen azabı!"
(Secde, 14)

demiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, **"likâ"** (karışma) kelimesinin, "tadın" fiili ile mansub olması muhtemel olup, "Unutmanız sebebiyle, haydi tadın bugünkü kavuşmayı" demektir. Buna göre unutulan şeyin, ya, *"Allah onlara "Ben* sizin *Rabbiniz değil miyim?" dedi." Dediler ki, "Evet"* (A'raf, 172) âyetinde anlatılan o misaktır, yahut da insanın fıtratında bulunan vahdaniyyet (tevhit inancı)dır. Fıtrattaki bu vahdaniyyetin unutulması da, dünyaya yönelmek ve dünya ile oyalanma sebebiyle olur. Âyetteki bu **"likâ"** kelimesinin, "unutma" fiili ile mansub olması, da muhtemeldir. Buna göre mana, "Bu gündeki kavuşmayı unutmanız sebebiyle..." şeklinde olur. Bu manaya göre eğer birisi, "Unutma, daha önce bilinen şeyi sonradan bilmeme şeklinde olur?" derse,

biz deriz ki: Bu kavuşmanın burhanları, ortada açık olduğu için, sanki görünmüş ve insanlarca önceden öğrenilmiş olur. Binâenaleyh insanlar, bu kavuşmayı, delilleriyle ortaya çıktıktan sonra umursamayınca, tıpkı daha önce bildiği bir şeyi inkâr eden kimse gibi, açık bir işi inkâr ettiklerine bir işaret olsun diye, bu hususta *"unutma"* kelimesi kullanılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "**hâzâ**" kelimesi, şu üç şeye muhtemeldir:

1) Bu, âyette geçen "gün"e işarettir ve "şu günün kavuşmasını unutmanız sebebiyle tadınız azabı!" demektir.

2) Bu, o günün likâsına (kavuşmasına) işaret olabilir ve "şu likâyı unutmanız sebebiyle..." demek olur.

3) Bu, azaba bir işaret olabilir ve mana, "Bu günün likasını unutmanız sebebiyle, şu azabı tadınız" şeklinde olur.

Daha sonra Allahu Teâlâ, اِنَّا نَسِيناكُمْ *"Biz de sizi unuttuk"* buyurmuştur. Bu, "Tıpkı unutanın yaptığı gibi, ümitlerinizi tamamen kırmak için, sizi büsbütün terk ettik. Artık size dönüp bakmayacağız" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, tıpkı unutanın terk edişi gibi, onları terk etmeden ötürü gereken, bunun neticesi olan şeyi de belirtmiştir. Bu da, ilahî azapta onların ebedî kalışlarıdır. Çünkü Allah'ın kurtarmadığı kimse için, artık kurtuluş söz konusu değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Yapmakta ısrar ettiğiniz (kötülükler) yüzünden tadın o ardı arası kesilmeyen azabı"* buyurmuştur.

Tevazûnun Mükâfatı

اِنَّمَا يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا الَّذِينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾

"Bizim âyetlerimize, ancak kendilerine, onlarla öğüt verildikleri (hatırlatıldıkları) zaman, büyüklük taslamadan yüzüstü secdeye kapanan ve Rablerini hamdle tesbih edenler inanır" (Secde, 15).

Hak Teâlâ'nın bu beyanı, âyetlere imanın âdeta olmuş bitmiş bir iş olup, bazı kimselerin onu unutmuş olduğuna bir işarettir. Fakat bu kimseler o imanı hatırladığında, Allah'a yüzüstü secdeye kapanırlar. Bu, "Onların bütün uzuvları, Allah'a boyun eğmiştir. Onlar, Allah'ı hamd ile tesbih ederler. O'nu ortaktan tenzih ederek lisanlarını hareket ettirirler. Onlar büyüklük de taslamazlar. Onların kalbi, kibre düşmeyen bir huşû içindedir. Kullarından büyüklük taslamayanlar ise, gerçek mü'minlerdir" demektir.

Gece Namazı

تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا ۫ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾

"Onlar, "Yanları yataklarından uzaklaşır, korku ve ümitle Rablerine dua ederler. Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden de hayra harcarlar" (Secde, 16).

Yani bu kimseler geceleri az uyurlar. Âyetteki *"duâ ederler"* İfadesi, "namaz kılarlar" manasınadır. Çünkü dua ve salat (namaz) kelimeleri, aynı manayadırlar. Yahut da bu ifade, "Onlar Rablerinden talepte bulunurlar" manasınadır. Bu, birinci manaya ters düşmez. Çünkü talep (istek), bazen namaz kılmak suretiyle yapılır. Dolayısıyla âyetin bu ifadesini birinci manaya hamletmek daha uygundur. Zira Allahu Teâlâ bunun hemen peşinden, *"Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden de hayra harcarlar"* buyurmuştur. *"(O muttakiler), namazlarını dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden infâk ederler"* (Bakara, 3) âyetinde de olduğu gibi, Kur'ân'da zekâttan bahsolunan âyetlerin ekserisinde, zekâttan hemen önce namazdan bahsedilir.

Cenâb-ı Hak, خَوْفًا وَطَمَعًا *"korku ve ümitle"* buyurmuştur. Bu iki kelimenin, mef'ûl-ü leh (yani o korku ve ümitten dolayı manasına) olması muhtemel olduğu gibi, hal (yani korkarak ve umarak) manasına olmaları da muhtemeldir. Bu tıpkı, "ziyaret ediciler" manasında, جَاءَنِي زُورًا "Bana ziyaretçiler geldi" demen gibidir. Önceki âyette, yüksek bir dereceye işaret vardır. Bu da o gece ibadetinin, korku ve ümit gibi şeylere kulak asmadan, sırf Allah rızası için olmasıdır. Bunun delili, *"Kendilerine o âyetlerle öğüt verildikleri zaman, ...yüzüstü secdeye kapanırlar"* (Secde, 15) ifadesidir. Çünkü

bu, sırf bir hatırlatma ile, korku ve ümit olmaksızın onlardan hemen secdenin sâdır olduğunu gösterir. İkinci âyette ise, daha sonra gelen iki dereceye bir işaret vardır. Bu da, o ibadetin, tıpkı zorba bir padişaha, saltanatının korkusu ile hizmet eden kimse gibi, korkudan ötürü, yahut da cömert bir padişaha, ihsanını umarak, ümitten ötürü hizmet eden kimse gibi, yapılmasına benzer.

Rabbin Kuluna Muamelesi

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِىَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ ۚ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

"Artık onlar için, yapmakta olduklarına bir mükâfat olarak, gözlerin aydın olacağı nimetlerden, neler gizlenmiş olduğunu kimse bilemez" (Secde, 17).

Cenâb-ı Hak onların fiillerinin mükâfatı olarak onlar için neler hazırlamış olduğunu bu âyetiyle beyan buyurmuştur. Bu, "sayesinde gözlerin aydın olduğu ve başka her şeyi unutturan mükâfatlar var" demektir. Arapçada, "Gözüme girmedi" denilir. Bu, "Benim gözüm başkasını aramaktadır" demektir. Gözün bakacağı, arayacağı başka bir şey kalmayınca artık başkasına kayamaz. Böylece bu vaadin hükmüne göre, o göz mükâfat bakımından aydın olur. Burada şöyle bir incelik yatmaktadır: Kuldan bir amel-i sâlih sudûr eder. Allah'tan ise, daha önce olan yaratma, rızık verme gibi, birçok şeyler ile bunlara ilaveten mükâfatlandırma ve ikram etme gibi ihsanlar sâdır olur. Cenâb-ı Hak şöyle diyebilir: "İyiliğin karşılığı iyiliktir. Ben ilk önce iyilikte bulundum, kulum da buna karşılık iyilikte (sâlih amelde) bulundu. Binâenaleyh vereceğim mükâfat, karşılıksız bir lütuf ve bağıştır." Yahut şöyle diyebilir: "Önceki yaptıklarımı bir iyilik kabul ediyorum. Dolayısıyla birincileri lütuf sayıp, onlara bir karşılık istemiyorum. Kulum amel-i sâlih yaptığında, kul üzerinde bir borç kalmaz. Çünkü ben onu, ona verdiğim nimetlere karşılık vermekten muaf tuttum. O da, bu amel-i sâlihi, yeni başlayan bir iş olarak yapmıştır. İyiliğin karşılığı iyiliktir. Binâenaleyh bu (âhiret) mükâfatını, onun bu iyiliğine bir karşılık sayıyorum." Her iki durum da mümkündür.

Fakat keremin doruk noktası, birincilerin hibe, ikincilerin bir karşılık kabul edilmesidir. Çünkü kul zayıftır, tahammülsüzdür. Eğer ona, "Senin bu fiilin, (Allah'ın verdiği hayatın ve azıkların) bir karşılığıdır. Binâenaleyh bu fiillerinden ötürü, ayrıca mükâfatı hak etmedin. Allah sana şu anda verdiğini ise, bir bağış ve lütuf olarak veriyor" denilecek olsa, buna sesini çıkarmasa da, kalben bundan mutmain olmaz. Ama ona, "Önce verilmiş olanlar, senin aleyhine, hesabına yazılmadı. Şu anda yaptığın (sâlih ameller), yeni bir şeydir (o geçmiş nimetlerin karşılığı değil). Dolayısıyla bundan ötürü mükâfatı hak ettin" denilecek olsa, bunu kabul eder ve kalbi buna mutmain olur. Sonra o bunun Allah'ın fazlı olduğunu anladığında, yapması gereken şey, "Üzerimde Allah'ın geçmiş nimetlerinin borcu vardır. Bu yaptıklarımla, yeni (ayrıca) bir karşılık hak etmedim" demesidir. Cenâb-ı Hak da, buna rağmen kulunu mükâfatlandırdığında, kul, "Yaptığım ameller, Allah'ın bana verdiği (dünyevî) nimetlerin bir karşılığı idi. Şu anda verdiği ise, Allah'ın karşılıksız verdiği bir lütuftur. Dolayısıyla O, hem hamde hem şükre müstahaktır" der ve amel-i sâlihe devam eder. Bunun üzerine Allah, "Kuluma, ilk yaptıklarının karşılığını verdim. Daha önce ona verdiklerime karşılık ondan bir karşılık istemiyorum" der ve onu üçüncü kez mükâfatlandırır. Kul da üçüncü kez hamd ve şükreder. Cenâb-ı Hak, ona dördüncü kez mükâfat verir. Bu iş böylece Rab Teâlâ ile kul arasında, kesilmeden sürüp gider.

Bunun görünür âlemden (dünyadan) misâli şudur: Birbirlerini seven iki kimseden biri, diğerine bir hediye gönderir ve gönderdiği bu hediyeyi aklından siler, unutur. Hediye gönderilen ise, bunu hiç unutmaz ve bir karşılık olsun diye, ona bir hediye gönderir. Böylece ilk hediye gönderen, gönderdiğini unuttuğu (önemsemediği) için, bunu yeni - karşılıksız gönderilmiş bir hediye kabul eder ve bir hediye ile karşılık verir. Bunun üzerine, beriki dost, "Benim ona gönderdiğim, onun bana ilk gönderdiğinin karşılığıdır. Bu ise, henüz karşılık vermediğim bir hediyedir" der ve buna bir karşılık verir. Diğer seven kimse de ona karşılık bir hediye gönderir. Böylece bu hediyeleşme işi, kesintisiz sürüp gider ve aralarındaki hediyeleşmelerle birlikte sevgileri de sürer gider. Ama birisine bir hediye gönderip, onu hiç unutmayan, kendisine hediye gönderilen karşılık verdiğinde, "Bu, zaten benim ona gönderdiğim hediyenin karşılığıdır" deyip, daha bir şey göndermeyen, dolayısıyla da bu işi bitiren kimsenin durumu böyle değildir.

Bil ki, kıyamet gününde mükellefiyetler kalksa da yine de zikir, şükür ve ibadet kalkmaz. Tam aksine kul, Rabbine, cennette, dünyada iken O'na yaptığı ibadetten daha çok ibadet eder. Nasıl böyle olmasın ki, onun hali, Cenâb-ı Allah'ın, haklarında, *"Onlar gece-gündüz ara vermeyerek tesbih ediyorlar"* (Enbiyâ, 20) buyurduğu meleklerin hali gibi olmuştur. Bu konuda söylenebilecek nihaî söz şudur: İbadet onlara bir mükellefiyet değil, tam aksine bu, oradaki tabii durumun bir gereğidir. Cennet nimetlerinin devamını sağlayan sebeplerden birisi de budur. Nasıl böyle olmasın ki, kul her ne kadar yaklaşırsa yaklaşsın, hükümdarlara hizmet etmek, bir lezzet ve şereftir. Binâenaleyh, terk edilmez, tam aksine, lezzetinden dolayı bu hizmet arttırılır.

Fâsıkların Hali

اَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا ۚ لَا يَسْتَوُۥنَ ﴿١٨﴾ اَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَاْوٰى ۖ نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَاْوٰيهُمُ النَّارُ ۖ كُلَّمَآ اَرَادُوٓا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَآ اُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِى كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾

"Öyle ya, mü'min olan kimse, imandan çıkmış kişi gibi midir? Onlar hiçbir zaman müsavi olamazlar. İman edip de sâlih amellerde bulunanlar için, yapmış oldukları amellere mukabil, konak olmak üzere, Me'va cennetleri vardır. Fâsık olanların barınacağı yer ise, ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, oraya döndürülürler ve onlara, "Yalanlayageldiğiniz o ateşin azabını tadın" denilir"
(Secde, 18-20).

Cenâb-ı Hak mücrim ve mü'minin halini beyan edince, aklı olana, "Bu ikisi eşit midir?" demiş, sonra da bunların eşit olmadıklarını beyan buyurmuş, akabinde de, bu eşit olmayış halini ayrıntılı biçimde ele alarak, "اَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَاْوٰى" buyurmuştur ki bu, az önce bahsettiğimiz şu hususa bir işarettir: Allahu Teâlâ, herhangi bir karşılık beklemeksizin, doğrudan doğruya lütufta bulunmuştur. Binâenaleyh, kulu

iman edip sâlih amelde bulununca, onun bu amelini kabul etmiş; bunu, kulundan doğrudan doğruya sudur etmiş gibi kabul etmiş, ona, o cenneti vermek suretiyle karşılık vermiş, daha sonra da, cennetin peşinden başka birtakım şeylerin verileceğini bir işaret olmak üzere, *"konak, bir ikrâm ve ziyafet olmak üzere..."* buyurmuştur. Çünkü, *"nüzul,"* hükümdarın, gelen misafire, kendine maaş bağlamadan veya istihkak belirlemeden, yapmış olduğu bir "mal hazırı" ilk ikramdır. *"Yapmış oldukları amellere mukabil"* cümlesi bizim bu bahsettiğimiz şeyi ortaya koymaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَاْوٰيهُمُ النَّارُ كُلَّمَا اَرَادُوا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا *"Fâsıkların barınacağı yer ise, ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isterlerse..."* ifadesi, kâfirin durumuna bir işarettir. Biz, amel-i sâlihin, imanla beraber yapılması halinde netice vereceğini; küfrün olması durumunda, amellere itibar edilmeyeceğini defalarca anlattık. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Fâsık olup da kötü kötü ameller yapanlara gelince..." buyurmamıştır. Çünkü, âyetteki, *"Fâsık olanlar..."* tabirinden, "kâfir olanlar" manası kastedilmiştir. Şâyet ilahi cezâ, küfür ve amele mukabil kılınmış olsaydı, o zaman sırf küfre cezâ verilmeyeceği zannedilebilirdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minler hakkında, temlik ifade eden lâm ile, لَهُمْ *"onlar için"* buyurması, alabildiğine bol ve geniş bir ikrâm ifade eder. Çünkü bir kimse, bir başkasına, "Bu evde otur" dese, onun bu sözü, o evde geçici olarak oturulacağına, tekrar çıkacağına hamledilebilir. Ama, "Bu ev, senindir..." dediğinde, onun bu sözü gereği, bu evin mülkiyetinin ona, muhataba ait olması ve geri almayacağı manasına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar için... Me'vâ cennetleri vardır"* sözü de, işte böyledir. Baksana Allahu Teâlâ, **Adem**'i cennette oturtup ve ilm-i ezelîsinde de, O'nun onu oradan çıkaracağı hususu bulununca, *"Sen ve hanımın, cennette oturun..."* (Bakara, 35) buyurmuş, "Cennet sizindir..." dememiştir. Âhirette mü'minlerin cennetten çıkmaları söz konusu olmadığı için de, "Cennet sizindir, cennetler onlarındır..." gibi ifadeler kullanılmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, اُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا... *"Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, oraya döndürülürler ve onlara, "...tadın" denilir"* ifadesi, şöylesi bir hikmetli manaya işarettir: Elem veren bir şey, (bir kişide) yerleşip bu acı uzun süre devam ettiğinde, onda artık, tam bir şuur kalmaz. İşte bundan dolayı tabipler şöyle demişlerdir: Sıtma hummasının ateşi, şiddetli gribin (belğamiyye) ateşinin nispeti, tıpkı ateşin hararetinin, sıcak suya nispeti gibidir. Diğer taraftan, sıtma tutan kimse gribe yakalanan gibi ateş

hissetmez. Zira onda sıtma hali bulunup, grip hummasının zuhûru yaklaşmış bulunmaktadır. İnsan, elini soğuk bir suyun içine soktuğunda, soğuktan dolayı eli acı duyar; ama o buna, uzun süre sabredince, eli donar ve elinin yapısı bozulduğu için, bu şiddetli acıyı artık duymaz. Bunun böyle olduğunu kavradığına göre, *"Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, oraya döndürülürler"* cümlesi, bu elemin ve acının dinmeyeceğine; tam aksine, her durumda onlara yeni yeni elemler vereceğine bir işaret olup, *"yalanlayageldiğiniz o ateşin azâbını tadın"* ifadesi de, bizim anlattığımız şeyi teyit etmektedir. Ki, bu da, "Onlar, dünyada iken, cehennemin ateşini yalanlıyorlardı. Binâenaleyh, onlar onu tadınca, bu onlara alabildiğine elem vermiş, zor gelmiştir. Çünkü insana, beklemediği bir şey çatınca, bu ona iyice ağır gelir" demektir. Sonra onlar, dünyada olduğu gibi âhirette de, azâbın olmayacağına kesin gözüyle bakıyorlardı. Ne var ki bu azap onlara gelip çatıverdi. O zaman da, bu azaptan başka azap beklemiyorlardı. Derken onlara, birincisinden daha şiddetli bir azap geldi. Ve onlar, "içinde bulunduğunuz azabın üstünde azap yoktur" şeklindeki sözleriyle bu azabı yalanlıyorlardı. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"yalanlayageldiğiniz ateşin azabını tadın"* ifadesinin manası, onların dünyada olan yalanlamalarına hasredilmeyip, ne zaman oradan çıkmak isteyip onlar da oraya döndürüldüklerinde, aksine onlara, "Dünyada iken, "Âhirette azap yoktur" şeklindeki sözünüz sebebiyle; âhirette de, "içinde bulunduğumuz azabın üstünde azap yoktur" şeklindeki sözünüz sebebiyle, daha önce yalanlayageldiğiniz azabı tadın" denilmiştir.

Azab Çeşitleri

Sonra Cenâb-ı Hak onları tehdit etmek üzere:

وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾

"En büyük azaptan (âhiret azabından) önce, onlara dünya azabını tattırırız. Ta ki dönsünler." (Secde, 21).

buyurmuştur. Zira dünya azabı, âhiret azabına kıyas edilmez. Zira dünya azabı ne şiddetli, ne de uzundur. Çünkü dünyadaki şiddetli azap yok eder, böylece de azaba uğrayan kimse ölür, azaptan kurtulur; böylece de azap

devam etmez. Eğer azap eden kimse, azap edilenin azabının uzamasını isterse, ona, çok şiddetli bir azapla azap etmez. Ama âhiret azabı ise, hem şiddetli hem de uzun sürelidir. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

"Azab-ı ednâ"nın mukabili, **"azab-ı aksâ"** (en uzun azap); **"azab-ı ekber"**in mukabili de, **"azab-ı asgar"** (en küçük azab)dır. O halde bu âyette, "ednâ"nın mukabilinde **"ekber"**in getirilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki dünya azabında şu iki özellik vardır:

a) Yakın olması.

b) Az ve küçük oluşu.

Âhiret azabında ise, şu iki hususiyet vardır:

a) Uzun olması.

b) Büyük ve çok olması. Ancak ne var ki, dünya azabının yakın oluşu, korkutma gayesine daha çok hizmet eder. Çünkü, dünyevî azap, her ne kadar az ise de, bazı kimseler bu azaptan sonra gelecek olan şiddetli bir azaptan daha çok sakınırlar. Aynen bunun gibi, bazı kimseler, dünyevî mükâfata arzu duyup, uhrevî büyük mükâfatı ise önemsemezler, uzak görürler. Âhiret azabı hususunda kendisiyle korkutmaya elverişli olan ise, o azabın, daha önce de beyan ettiğimiz gibi uzun süreli oluşu değil, büyüklüğü ve yoğunluğudur, şiddetidir. İşte bundan dolayı Allah, insanlar ondan sakınsınlar diye, dünya azabı hususunda, *"en yakın" ifadesini* kullanmıştır. Cenâb-ı Hak şâyet, "Biz onlara en küçük azaptan tattıracağız" demiş olsaydı, insan, bu azaptan, hem küçüklüğünden, hem de hemencecik olacağını anlayamayacağı için, sakınmazdı. İşte aynı sebepten dolayı, âhiret azabı hususunda ise, *"en büyük"* ifadesini kullanmıştır. Şâyet Cenâb-ı Hak, bu âyette, "en uzun azaptan önce" demiş olsaydı, o azabı büyüklükle vasfetmesinden hasıl olan korku kadar bir korkutma meydana gelmezdi. Netice olarak diyebiliriz ki, Allahu Teâlâ, her iki azap hususunda da, üstün bir hikmetten dolayı, diğer iki vasıftan daha uygun ve korkutmaya daha elverişli olan vasıfları seçmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah Hakkında Teraccî**

Cenâb-ı Hak, لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ *"Tâ ki, dönsünler"* buyurmuştur. **"Lealle"**, "teraccî" ifade eder. Halbuki bu mana, Allah hakkında düşünülemez. Binâenaleyh, bunun hikmeti nedir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun manası, "Biz onlara, rücû ümit edenlerin tattırması gibi tattıracağız" demek olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz sizi unuttuk..."* (Secde, 14) demesi gibidir ki bu, "Biz sizi, kendisine asla dönülüp de bakılmayacak bir biçimde, tıpkı unutan kimsenin terk edişi gibi, terk edeceğiz" demektir. Aynen bunun gibi, burada, "Bunu bekleyenlere yapılan tedricilik (derece derece tattırma) tarzında, onlara tattıracağız..." manası kastedilmiştir.

b) Bunun manası, "Biz onlara o azabı tattırdıkça tattıracağız. Böylece de, birisi, "İşte umulur ki onlar, bu sebeple belki dönerler" der" şeklindedir. Biz burada şöyle bir izah da teklif edebiliriz: Bir işten matlup olan netice alındığında o işin sebebinin bu netice olduğu söylenebilir. Bu, meselâ bir kimsenin, "Falanca, kazanç elde etmek için ticaret yaptı" demesi gibidir. Sonra, her ne kadar hârici, kendisi dışındaki bir şeye binâen, onun olacağına dair bir kesinlik ve bir ilim bulunsa dahi, bu sebep, eğer fiilin bizzat kendisine nispetle o işin o fiilden meydana gelmesi hususunda bir kesinlik olmayan bir yerde kullanılmışsa, bu durumda, "o, şöyle şöyle ümitle, şunu yaptı" denilebilir. Ki bu meselâ, "kazanma ümidiyle ticaret yapıyor" denilmesi gibidir. Eğer ticaret yapan kimsede, kazanacağına dair bir kesin inanç varsa, ticarete nazaran kesinlik söz konusu olmasa dahi, bu durum, bizim, "ümit ediyor" şeklindeki sözümüzü zedelemez. Eğer bu kesinlik aksine de muhtemel ve fiile nazaran kesinlik söz konusu ise, o zaman, "ümit ediyor" ifadesinin kullanılması doğru olmaz. Bu da mesela bir kimsenin, her ne kadar Allah'ın kudretine nazaran ölmemesi mümkün ise de, kesme fiiline nazaran, kesmenin akabinde ölümünün meydana geleceğine dair kesinlik bulunduğu için, "Falanca, ölmesi ümidiyle, düşmanının boynunu kopardı, kesti" demesinin doğru olmayacağı gibi. Cenâb-ı Hakk'ın, kendisini bağışlayacağını bile bile, **Hz. İbrahim** (a.s) hakkındaki, *"Benim hatamı bağışlayacağını umduğumdur"* (Şuara, 82) âyeti de, bizim görüşümüzü doğrulamaktadır. Ancak ne var ki, fiilin bizzat kendisinden kaynaklanan bir kesinlik söz konusu olmayınca, bu bağışlamadan önce, "umma, ümit etme" fiilini kullanmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Âhiret gününü uman"* (Ankebût, 36) ifadesi de böyledir. Çünkü bu hususta, kesinlik söz konusudur.

Bizim bu anlattıklarımız iyice kavrandığına göre şimdi biz, şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hakk'ın "لَعَلَّ" ifadesini kullandığı her yerde, fiile baktığımızda, kesinlik gerekmediğini görürüz. Çünkü, azap etmekten dolayı, apaçık bir gereklilikle, rücu gerekmez. Bu durumda da, her ne kadar, Cenâb-ı

Hakk'ın, olacak olan o şeye dair ilm-i hâsıl ve mevcut ise de, bizim, "O, umuyor ve bekliyor" şeklindeki sözümüz doğru olur.

Bu konuda söylenecek nihaî söz şudur: "**Recâ**" kelimesi genelde, o şeylerin bilinmediği durumlarda kullanılır. Böylece de bu kullanış, bu kelimenin Allah hakkında kullanılmasının caiz olmayacağı zannını uyandırmıştır ki, durum hiç de böyle değildir. Tam aksine "**recâ**" kelimesi, Allah hakkında da kullanılır ve bundan, O'nun bunu bilmediği neticesi çıkmaz. Bundan gereken şey, o fiile itibarla, kesinliğin bulunmayışıdır. Halbuki, Allah'ın ilmi, fiile dayanmaz. O halde bahsettiğimiz bu manadan dolayı "**teraccî**" kelimesinin Allah hakkında da, hakiki manada kullanılması sahih olur.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيٰتِ رَبِّهٖ ثُمَّ اَعْرَضَ عَنْهَا ۗ اِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِيْنَ مُنْتَقِمُوْنَ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسَى الْكِتٰبَ فَلَا تَكُنْ فِيْ مِرْيَةٍ مِّنْ لِّقَآئِهٖ وَجَعَلْنٰهُ هُدًى لِّبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَئِمَّةً يَّهْدُوْنَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوْا ۗ وَكَانُوْا بِاٰيٰتِنَا يُوْقِنُوْنَ ﴿٢٤﴾

"Kendisine Rabbinin âyetleriyle öğüt verilip de sonra onlardan yüz çeviren kimseden daha zalim kimdir? Hiç şüphesiz ki biz, günahkârlardan intikam alanlarız. Celalim hakkı için biz, Musâ'ya kitabı verdik. Şimdi sen ona kavuşmaktan şüphede olma. Biz onu, İsrailoğullarına hidayet rehberi yaptık. İçlerinde de, sabrettikleri zaman, emrimizle doğru yola sevk edecek rehberler tayin etmiştik ve onlar âyetlerimizi çok iyi biliyorlardı" (Secde, 22-24).

Hidayet Yönünden Gruplar

Yani, "Biz onlara, o azabı tattırırız, fakat onlar dönmezler, böylece de onlar, ilk önce Allah'ın, nimetlere dair olan âyetleri; ikinci olarak da, gazap ve intikam ifade eden âyetleriyle öğütlenmiş oldular, ama yine de iman etmediler. Binâenaleyh, onlardan daha zalim hiç kimse yoktur. Zira Allah'ı inkâr eden zalimdir. Çünkü Allah, basiret sahipleri için apaçıktır; içini aydınlatıp nurlandırmak isteyen kimse, Allah'ın varlığına dair bir şahide gerek duymaz. Tam aksine bütün her şeye şahit olan O'dur. Nitekim Cenâb-ı

Hak, *"Senin Rabbinin her şeye şahit olduğu sana yetmez mi?"* (Fussilet, 53) buyurmuştur ki, bu da, "Ey içini aydınlatmak isteyen kimse! Senin delilin Allah'tır. Dolayısıyla sen, Allah konusunda herhangi bir delile muhtaç değilsin" anlamına gelir..." demektir. İşte bundan dolayı bazı arif kimseler derler ki "Ben Allah'ı her şeyden önce tanıdım, kime ki Allah kifâyet etmezse, -kendisinde ister fayda ister zarar bulunsun- diğer varlıklar, Allah'ı bilmesi hususunda kendisine kâfidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz onlara hem âfâkta (dış dünyada) hem de nefislerinde delillerimizi göstereceğiz"* (Fussilet, 53) buyurmuştur. Eğer bu da onlara yetmezse, Cenâb-ı Hakk'ın onlara, beka verdiği zahir ve bâtın nimetleri ile O'nu bilmeleri gerekir. İşte Allah'tan başkasına ihtiyaç hissetmeyen birinci kısım "adl"dir. İkincisi, bir delile muhtaç olandır ki, bu da ortada olan, "muktesid" kişidir. Kendisine âfâkî delillerin yetmediği üçüncü kısım "zâlim"dir; nimetlerin bile ikna etmediği dördüncü kısım ise, bu zalimden de daha zalim olanlar çıkar ki bu, azap tattırılmış olmasına rağmen sapıklığından dönmeyen kimsedir. Çünkü insanların çoğunda bulunan vasıf, kendilerine herhangi bir zarar dokunduğunda, O'na dönerek, Rablerine duâ etmeleridir. Bu ise, azaba düçâr olmuş, ama sapıklığından dönmemiştir. Binâenaleyh, bundan daha zalimi de asla bulunamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Kendisine Rabbinin âyetiyle öğüt verip de sonra onlardan yüz çeviren kimselerden daha zalim kimdir?"* buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ" buyurmuş, bu ise, *"(Onlara o yakın azap fayda vermeyince,) biz onlardan, en büyük azap ile intikam alacağız..."* demektir.

Mûsa (a.s)'nın Risaleti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ *"Andolsun ki biz, Mûsa'ya kitabı verdik"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, daha önce de bahsettiğimiz, üç temel itikadî esası izah edince, yine ilk önce izahına başladığı itikadî esasa dönmüştür ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Senden evvel kendilerine inzâr edici hiçbir (peygamber) gelmemiş olan bir kavme, korkunç akıbetlerini haber vermen için..."* (Secde, 3) âyetinde ele alınmış olan, "**Risâlet**" hususudur. Cenâb-ı Hak, *"Ortaya çıkan ilk peygamber ben değilim"* (Ahkâf, 9), tam aksine, "benden önce benim gibi gelip geçmiş nice peygamberler vardır" de" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak o peygamberler arasından, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakınlığı, hem de onun çevresinde **Hz. Mûsa** (a.s)'nın dinine tabi olanların bulunması ve onların ilzâm ve ikna edilmelerinin gerekmesi

sebebiyle, **Hz. Mûsa** (a.s)'yı seçip zikretmiş; istidlâl etmek için, **Hz. İsa** (a.s)'yı zikretmemiştir. Çünkü Yahudiler, **Hz. İsa** (a.s)'nın nübüvvetini kabul etmiyorlardı. Oysa Hıristiyanlar, **Hz. Mûsa** (a.s)'nın nübüvvetini itiraf edip kabul ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, üzerinde ittifak edilene yapışmış ve onu delil getirmiştir.

Hz. Mûsa (a.s)'ya Kavuşma

فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ *"Hz. Mûsa ile karşılaşacağın hususunda, sakın bir şüphe içine düşme. Çünkü sen onu göreceksin ve ona kavuşacaksın..."* manasına geldiği söylenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Hz. Mûsa** (a.s)'yı, Miraç gecesi gördüğü de ileri sürülmüştür. Yine bunun manasının "O kitapla karşılaşacağın konusunda şüpheye düşme. Çünkü sen, **Mûsa** (a.s)'nın o kitaba, yani **Tevrat**'a kavuştuğu gibi, ona sen de kavuşacaksın" şeklinde olduğu da belirtilmiştir. Âyetin takrir için olmayıp, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmek için gelmiş olması da muhtemeldir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), kavmine her türlü âyeti getirip, o âyetlerle kavmine öğüt verip, buna rağmen kavmi de o âyetlerden yüz çevirince, o, kavmi namına üzüldü. İşte bundan dolayı da ona, "**Hz. Mûsa** (a.s)'nın halini hatırla da, üzülme. Çünkü o da, senin karşılaştığın şeyle karşılaşmış ve sana eziyet edildiği gibi, ona da eziyet edilmişti" denilmiştir.

Buna göre, (peygamberler arasından) **Hz. Mûsa** (a.s)'nın seçilmesi şöyle bir hikmetten dolayı olmuş olabilir: "Hiçbir peygambere, iman etmeyenler hariç, kavmi eziyet etmemiş, mü'minler ise muhalefet etmemiştir. Bunun istisnası **Hz. Mûsa** (a.s)'dır. Çünkü ona iman etmeyenler de, **Firavun** ve başkaları gibi, eziyet etmişlerdir. İsrailoğullarından iman edenler de, ona muhalefet etmek ve meselâ Allah'ı ayân beyan göstermesini istemek gibi, ondan birtakım taleplerde bulunarak ve *"Sen ve Rabbin gidiniz, savaşınız..."* (Maide, 24) gibi, tuhaf isteklerde bulunmak suretiyle, ona eziyet etmişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, **Hz. Mûsa** (a.s)'nın hidayetinin faydadan hâli olmaması gibi, kendisinin hidayetinin de faydadan hâli ve uzak olmayacağını beyan etmek üzere وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ * وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا *"Biz onu, İsrailoğullarına hidayet rehberi yaptık, içlerinde de, ...doğru yola sevk edecek rehberler tayin etmiştik"* buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hak, **Mûsa** (a.s)'nın kitabını, bir hidayet rehberi kılıp, onlardan, hidayete sevk eden imamlar halk ettiği gibi, senin kitabını

da bir hidayet rehberi kılar ve senin ümmetinden de hidayete erdiren sahabiler halk eder" demektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَصْحَابِى كَالنُّجُومِ بِاَيِّهِمْ اِقْتَدَيْتُمْ اِهْتَدَيْتُمْ *"Ashâbım, âdeta yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız, hidayete erersiniz"*[9] buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun ancak sabırla elde edileceğini beyan etmek için: "لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يُوقِنُونَ" buyurmuş, böylece "İşte aynen bunun gibi, siz de sabredin ve Allah'ın va'dinin hak olduğuna kesin olarak inanın" demek istemiştir.

Maziden İbretler

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾ اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِى مَسَاكِنِهِمْ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ اَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾

"İhtilaf etmekte oldukları şeyler hakkında muhakkak ki Rabbin, evet O, kıyamet günü onların aralarında hükmedecektir. Bizim onlardan evvel nice nesilleri imha ettiğimizi öğrenmediler mi? Yurtlarında kendileri de gezip duruyorlar. Bunlarda elbette ibretler vardır. Hâlâ dinlemeyecekler mi?" (Secde, 25-26).

Cenâb-ı Hakk'ın, *"ihtilaf etmekte oldukları şeyler hakkında muhakkak ki Rabbin, evet O, kıyamet günü onların aralarında hükmedecektir"* ifadesi, şöyle bir sorunun cevabı olabilir: Allah: *"İçlerinde de, ...doğru yola sevk edecek rehberler tayin etmiştik"* (Secde, 24) buyurunca, birisi, "Onlar ihtilaf etmiş, paramparça olmuşlarken ve hak yol da tek iken, bu durumda daha nasıl doğru yola hidayet etmiş olabilirler?" diyebilir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Onların içinde, hidayet rehberleri vardır. Allah, kıyamet günü, mü'mini kâfirden ayırdığı gibi, bid'atçiyi de, dine uyandan seçip ayırır"* buyurmuştur. Bu hususta şöyle bir izah da yapılabilir: Allahu Teâlâ, ihtilaf eden muhtelif ümmetler arasında hükmettiği gibi aynı ümmet içinde ihtilaf edenlerin aralarında da hükmettiğini beyan etmiştir. O halde, sa'y

9 **Keşfu'l- Hafâ,** 1/132.

ü gayret göstermeyen mü'minin de, akıbetinden emin olmaması gerekir. Çünkü, bid'atçi de, aynen kâfir gibi, azap görecektir. Bu konuda söylenebilecek nihaî söz, kâfirin azabının, daha şiddetli, daha elîm, daha uzun ve daha devamlı olacağıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ *"Biz onlardan evvel nice nesiller helâk ettik. Bu onları hidayete sevk etmedi mi?"* buyurmuştur. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun biz, Mûsa'ya kitabı verdik"* (Secde, 23) ifadesinin, aslında Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini takrîr ve daha önceki *"Senden evvel kendilerine inzâr edici hiçbir (peygamber) gelmemiş olan bir kavme, korkunç akıbetlerini haber vermek için..."* (Secde, 3) âyetinde geçen şeyi, yani risâleti tekrar ele almak için olduğunu az önce belirtmiştik. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in risâletinden yeniden bahsedince, tevhitten de yeniden bahsetmiş ve *"Bizim onlardan evvel nice nesilleri imha ettiğimizi öğrenmediler mi?"* buyurmuştur.

"يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ" ifadesi, bu hususu iyice ortaya koyan bir ifade olup, "Helâk olanların evleri-barklan, meskenleri, onların hallerini göstermektedir. Siz de, zaten oralarda gezip durumu görüyorsunuz..." demektir.

Cenâb-ı Hak, اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ اَفَلَا يَسْمَعُونَ *"Bunlarda elbette ibretler vardır. Hâlâ dinlemeyecekler mi?"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada, duymayı nazar-ı dikkate almıştır. Çünkü onların, kendi kendilerine anlama ve akıllarıyla istinbatta bulunma güçleri yoktur. İşte bundan dolayı, *"Hâlâ dinlemeyecekler mi?"* buyurmuştur ki bu, "Onların, bir şeyi duyup onu anlama kabiliyetleri yoktur" demektir.

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَسُوقُ الْمَاۤءَ اِلَى الْاَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهٖ زَرْعًا تَاْكُلُ مِنْهُ اَنْعَامُهُمْ وَاَنْفُسُهُمْ ۖ اَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ اِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

"Suyu, kupkuru ve çorak yere sevk ettiğimizi, onunla, gerek hayvanlarının gerek kendilerinin (kısmen) yiyegeldikleri ekini çıkarmakta olduğumuzu da görmediler mi? Hâlâ da görmeyecekler mi? Diyorlar ki: "Eğer doğru sözlü iseniz, o fetih ne zaman? Sen de de

ki: "Fetih günü, o kâfirlere, imanları fayda vermeyecek; kendilerinin yüzlerine de bakılmayacak. Artık onlardan yüz çevir, (inecek azaplarını) bekle. Çünkü onlar bekleyicidirler" (Secde, 27-30).

Gıda Olarak Ekin

Cenâb-ı Hak, zarar ve faydanın kendi elinde olduğuna bir işaret olsun diye, (bir önceki âyette) yok edişinden bahsedince, burada da diriltişinden bahsetmiştir. "**Cürüz**", kendisinde hiç bitki bulunmayan kuru yer demektir. Yine "**cürüz**", "kesilmiş" anlamında olup, sanki o yerin suyu ve bitkisi kesilmiş, tükenmiş demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ اَنْعَامُهُمْ وَاَنْفُسُهُمْ *"Onunla, gerek hayvanlarının, gerekse kendilerinin (kısmen) yiyegeldikleri ekini çıkarmakta olduğumuz..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı, "hayvanlar"ı insanlardan önce zikretmiştir:

1) Ekin, biten şeyin ilki olup, (yeme hususunda), insanlar için değil, hayvanlar için elverişlidir.

2) Ekin, hayvanların temel gıdası olup, bunun mutlaka bulunması lâzım gelir. Ama, insanların gıdası, kimi kez de hayvanlardan elde edilir. Böylece sanki, hayvan ekini yemiş, daha sonra da insan o hayvanı yemiş olur.

3) Bu, yeme işinin, her canlının zâtından kaynaklandığına; insanın ise, ya canlı olması, yahut da, kendisindeki aklî kuvvet sebebiyle yiyip içtiğine bir işârettir. O halde insanın kemâli, ibadeti iledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اَفَلَا يُبْصِرُونَ *"Hâlâ da görmeyecekler mi?"* buyurmuştur. Çünkü bu iş, görülür bir şeydir. Ama, (bir önceki âyette) bahsedilen öncekilerin durumu ise, bu kabilden olmayıp, onlar duymaya dayalı olan şeylerdir.

Cenâb-ı Hak, risâlet ve tevhit esaslarını beyan edince, وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ *"Diyorlar ki: "Eğer doğru sözlü iseniz, o fetih ne zaman?"* ifadesi ve sûrenin sonuna kadarki kısım ile de haşri beyan edip açıklamıştır. O halde bu sûrenin sonunun tertibi, tıpkı başının tertibi gibi olmuş olur. Zira, peygamberliği sûrenin başında, لِتُنْذِرَ قَوْمًا *"bir kavmi uyarmak için"* (Secde, 3) ifadesiyle; sonunda da, *"Celalim hakkı için biz Mûsa'ya kitabı verdik"* buyurarak anlatmıştır. Yine Cenâb-ı Hak, tevhidi, sûrenin baş kısmında, *"Ki O, gökleri ve yeri yaratandır"* (Secde, 4) ve *"Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapan,*

insanı yaratmaya da çamurdan başlayandır" (Secde, 7) âyetleriyle; sûrenin sonunda da, *"Onları öğrenmediler mi ki (...)"* (Secde, 26) ve *"Suyu, ... sevk ettiğimizi... görmediler mi?"* (Secde, 27) âyetleriyle anlatmıştır. Haşri de, sûrenin başında, *"Dediler ki: "Biz yerde (çürüyüp) gaib olduğumuz vakit, biz mi yeni bir yaratılışla dirileceğiz?"* (Secde, 10) âyetiyle; sonunda da, *"Diyorlar ki: "Eğer doğru sözlü iseniz, o fetih ne zaman?"* (Secde, 28) âyetiyle anlatmıştır.

Cenâb-ı Hak قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ *"De ki: "Fetih günü, o kâfirlere imanları fayda vermeyecek,* yani onların bu durumundaki imanları makbul olmaz. Çünkü makbul iman, dünyada iken yapılan imandır. *"Kendilerinin yüzlerine de bakılmayacak"* yani iman etsinler ve yaptıkları iman makbul olsun diye, tekrar dünyaya gönderilmeleri için onlara mühlet de verilmeyecek" buyurmuştur.

Allahu Teâlâ, bundan sonra, meseleleri beyan edip, delillerini sağlam bir şekilde getirdiği halde, bu onlara fayda vermeyince, فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ *"Artık onlardan yüz çevir,"* yani "artık bundan sonra onlarla tartışma. Bundan sonra yol, savaştır" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ *"Bekle, çünkü onlar da bekliyorlar"* emri şu manalara gelebilir:

a) "Onların helâkini bekle. Çünkü onlar da senin ölümünü bekliyorlar." Bu izaha göre, bu iki bekleyişin araları (manaca) birbirinden ayrı olmuş olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in bekleyişi, hem Cenâb-ı Hakk'ın va'dinden sonra, hem de O'nun emriyledir. Onların bekleyişleri ise, bu işi nefislerinin kendilerine güzel göstermesi ve şeytana güvenmeleri iledir.

b) "Sen, yardımı Allah'tan bekle. Çünkü onlar da yardımı ilahlarından bekliyorlar." Bu manaya göre de, bu iki bekleyişin arası da ayırt edilmiştir.

c) "Sen onların azabını bekle, çünkü onlar da azâbı istihzâ ederek, *"Bizi tehdit edip durduğun o şeyi haydi getir?"* (A'raf, 70) ve *"Eğer doğru söylüyorsanız, o vaîd ne zaman?"* (Yâsin, 48) gibi sözleriyle beklemektedirler. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Dönüş ve varış O'nadır. Hamd, âlemlerin Rabbi'ne, salat ü selâm da peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âilesine, bütün ashabına ve mü'minlerin anneleri olan tertemiz hanımlarına olsun.

***

AHZAB SÛRESİ

Bu, ittifakla Medenî bir sûre olup,
yetmiş üç âyettir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Hz. Peygamber'e Hitap

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١﴾

"Ey Peygamber, Allah'tan ittikâ et. Kâfirlere ve münâfıklara itaat etme. Şüphesiz ki Allah alîm ve hakîmdir." (Ahzab, 1).

Bu âyetin tefsiri ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hitap Üslûpları**

Bu mesele, "يَا رَجُلُ" veya "يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ" gibi ifadelerdeki nidâ ve münâdâ arasındaki fark hakkındadır. Bu hususta söylenenler söylenmiştir. Fakat biz diyoruz ki "يَا رَجُلُ" (Ey adam) şeklindeki söz, nidâya delâlet eder. "يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ" (Ey o adam) şeklindeki söz de, nidâya delalet ettiği gibi, ya nidâ edilene hitabın önemli olduğunu, yahut nidâ edilenin işin farkında olmayışını ifade eder. İkinci husus, diğer yerlerde bahsolunmuştur. Birincisine gelince, "يَا أَيُّ" sözü, nidâ edileni, ilk önce malum olmayan biri kılmaktadır. Böylece her işiten kimse, nidâ edene yönelir. Binâenaleyh o, bunlardan birisini nidasına tahsis edince, bu hadisede, biraz önce nidâyı duyanların hepsi ona dönüp baktıkları için, herkesin o haberi duyma gayesi gözetilir. Fakat bunun yerine, doğrudan doğruya: "Ya Zeyd, ya Recûl" demiş olsaydı, nidâ edene, sadece bunlar dönüp bakarlardı. Bunun böyle olduğu anlaşıldığına göre, âyetteki, "يَا أَيُّهَا" ifadesinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir gaflet içinde oluşu manasına alınması caiz değildir. Çünkü âyetteki "nebî" sözü, gaflette olmaya ters düşer. Zira "nebî", haberdardır. Dolayısıyla gâfil olamaz. Dolayısıyla buradaki nidânın, "hitabın önemli oluşu" manasına alınması gerekir.

İKİNCİ MESELE: **Bu Hitaptan Maksat**

Bir şeyi emretmek, ancak emredilen şahsın, o emredildiği şeyle meşgul olmaması durumunda söz konusudur. Çünkü zaten oturmakta olana, "otur", susmuş kimseye "sus" denilmesi uygun düşmez. Hz. Peygamber

(s.a.s) ise, zaten ittikâ etmektedir. Binâenaleyh ona, *"Allah'tan ittikâ et"* denilmesini nasıl izah ederiz?

Cevap: Bu hususta şu iki izah vardır:

Birincisi, nakle dayanmaktadır. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ittikâyı sürdürmesinin bir emir oluşudur. Çünkü mesela birisinin, oturmakta olan birisine, "Ben gelinceye kadar burada otur", yine susmakta olan birisine, "Doğru yapıyorsun. Sus, kurtulursun" demesi yerinde olup, "üzerinde olduğun bu hâli devam ettir" manasınadır.

İkincisi, aklî bir izah olup, çok hoştur. Buna göre, padişahtan korkan kullar, üç kısımdır: Bir kısmı, onun cezasından korkar. Bir kısmı, onun mükâfatlarını kesmesinden korkar. Üçüncüler de, padişah ile aralarına bir engelin girip, ondan uzakta kalma endişesini duyarlar. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), ne birinci, ne de ikinci manada takvayla emrolunmuştur. Üçüncüsüne gelince, ihlaslı kimse, dünyada yaşadığı müddetçe, bu endişeden kendini emin hissedemez. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü dünyevî işler hep insanı meşgul eder. İnsan (kalbi), dünyada bazen Allah ile beraber olur. Bazen de, her ne kadar Allah onunla beraber olsa da, insan mutlaka yapılması gereken şeylere yönelmiş olur. İşte bu hususu, Peygamber (s.a.s), *"Ben ancak, kendisine vahyolunan bir beşerim"* (Fussilet, 6) yani, "Benim için, vahiy esnasında perde kaldırılır. Daha sonra sizin gibi olurum" diyerek işaret etmiştir. O halde, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e takvayı emredişi, Peygamber (s.a.s)'in ilâhî huzurda bulunuşunu devam ettirmeyi istemesi manasınadır.

Bir diğer izah da şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in her an ve her lahzada, ilmi ve derecesi artmaktadır. Öyle ki onun geçmişteki hâli, o anda içinde bulunduğu hale nispetle, daha iyi olanı (efdali) terk gibi olur. Böylece o her an yeni bir takva (ittikâ) içinde olmuş olur. Buna göre Allahu Teâlâ'nın, *"Allah'tan ittikâ et (kork)"* emri, Peygamber (s.a.s)'e, içinde bulunmadığı bir hali emretmek olur ki, işte buna Hz. Peygamber (s.a.s), مَنِ اسْتَوَى يَوْمَاهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ *"Kimin iki günü birbirine denk olursa, o aldanmıştır (zararadır)"* hadisi ile işaret etmiştir.

Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s), Rabbinden, O'nun kendisine emriyle, ilmini artırmasını istemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"De ki: "Ey Rabbim, ilmimi artır"* (Tâhâ, 114) diye emretmiştir. Yine bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي فَأَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً *"Hiç şüphesiz, (bazen)*

kalbim gölgelenir. Bundan dolayı her gün, Allah'a yetmiş kere istiğfar ederim"[10] buyurarak işaret etmiştir. Bu, "Peygamber için, kendisinin, "yaptığım şükür ve ibadetler de hiçbir şey değilmiş" dediği bir makam, her an onun için meydana gelir" demektir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"De ki:"Ben ancak, kendisine vahyolunan bir beşerim"* (Fussilet, 6) sözü gereği, kâfir ve münafıkların dillerinden ve ellerinden kaynaklanan bir korkuya düştüğü anlaşılmaktadır ki, bunun delili, *"İnsanlardan korkuyorsun. Halbuki Allah, kendisinden korkmaya daha layıktır"* (Ahzab, 37) âyetidir. Böylece Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, kendisine insanları unutturacak, sadece hakkı düşündürecek ve bu sayede de derecesinin arttırılacağı bir biçimde, o anda üzerinde olduğu takvanın (korkunun) üstünde bir başka takvayı emretmiştir.

Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) için, *"Ey Peygamber"* ifadesinde, bir müjde yatmaktadır, yani, "Senin, diğer fertlerden ve putlardan korkman, ittikâ etmen gibi bir takva mertebesinde kalmana Allah razı olmaz. Aksine O, seni sana unutturacak bir takvandan râzı olur" demektir. Baksana insan, bir malının elden çıkması korkusunu duyup, o esnada kendisine, kendisini öldürmeye niyetli bir câhil hücum edecek olsa, malını mülkünü unutur, hepsini orada bırakıp kaçar. Hz. Peygamber (s.a.s) de böylesi bir takvayla emrolunmuştur. Bu takva ile, artık Hz. Peygamber (s.a.s.)'de, Allah'tan başka hiç kimseden korkma kalmamıştır. Bu söz tıpkı, Zeyd veya Amr'dan korkan birisine, "Amr'dan kork. Çünkü Amr seninle beraber olursa, Zeyd sana bir şey yapamaz" denmesi gibidir. Bu, o kimseye Amr'dan korkmasını emretme manasına gelmez. Çünkü o zaten ondan korkuyor. Aksine bu, Amr'dan alabildiğine korkmayı emrin zımnında, Zeyd'i ona unutturacak bir biçimde, Zeyd'den korkmaktan nehiy manasına gelir. Hak Teâlâ'nın, وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ *"Kâfirlere ve münafıklara itaat etme"* hitabı, bizim izahımızı desteklemektedir ve "Allah'tan, seni başkasına itaatten alıkoyacak bir biçimde ittikâ et, kork" demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İtaat Edilmeyecek Olanlar**

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'tan başka hiç kimseye itaat etmemesi gerekirken, niçin bu âyette sadece kâfir ve münafıklara itaat etmemesi gerektiği belirtilmiştir?

Cevap: Diyoruz ki: Bunun şu iki sebebi vardır:

10 **Müslim**, Zikir, 41, (4/2075).

1) Başkalarını belirtmeye gerek yok. Çünkü bu iki zümrenin dışında kalanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendilerine uymasını zaten istemiyorlar. Peygamber'in, kendilerine itaat eder hale gelmesini de beklememektedirler. Aksine kendileri ona tâbi olmayı isterler, onu mutâ (itaat olunan merci) kabul ederler.

2) Hak Teâlâ, *"Kâfirlere ve münafıklara itaat etme"* buyurunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, herkese itaatten men etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine itaatini isteyen herkes, kâfir veya münafıktır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e, yapmaması halinde, kendisine haklı olarak azap edeceğine inanarak, bir şeyi emreden kâfir olmuş olur.

Daha sonra Hak Teâlâ, tıpkı kendisinde sadece kendisinden korkup celâdet hissedecek şekilde, kendinde bir şecaat gören kimsenin yaptığı gibi, takvanın kalbin derinliklerinden gelmesi ve kişinin nefsinde Allah'tan başka hiçbir şeye karşı bir korkunun kalmaması şeklinde olması gerektiğine bir işaret olsun diye, *"Şüphesiz ki Allah alîm ve hakîmdir"* buyurmuştur. Çünkü Allah için olan takvayı, Allah hakkıyla bilir. Âyetteki "**hakîm**" ifadesi, "Allah bir şey söyleyip, Peygamber'in akrabaları olmalarına rağmen bütün o kâfir ve münafıklar da başka bir şey söyleyip, bu söylediklerinde bir maslahatın bulunduğunu iddiâ edip, aklî bir izah yapsalar, o zaman onlara tâbi olmak, bir maslahat olmuş olur" şeklindeki bir vehmi gidermeye bir işarettir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Allah hakîmdir. Maslahat (ve hikmet) ise, ancak hakîm olanın sözündedir. Dolayısıyla Allah sana bir şey emrettiğinde, bütün herkes seni ondan men etmeye çalışsalar bile, Allah'ın emrine uy" demek istemiştir.

Zıharın İptali

وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰى اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۚ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ۙ ﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ۭ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ﴿٣﴾ مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَيْنِ فِيْ جَوْفِهٖ ۚ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰۗـِٔيْ تُظٰهِرُوْنَ مِنْهُنَّ اُمَّهٰتِكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَاۗءَكُمْ اَبْنَاۗءَكُمْ ۭ ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ ۭ وَاللّٰهُ يَقُوْلُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيْلَ ﴿٤﴾

"Sana Rabbinden ne vahyolunuyorsa ona uy. Muhakkak ki Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdârdır. Allah'a güvenip dayan. Vekil

olarak Allah yeter. Allah hiçbir adamın içinde iki kalp yaratmadı. Kendilerinden zıhar yaptığınız karılarınızı o (Allah), sizin analarınız saymadığı gibi, evlatlıklarınızı da oğullarınız gibi kabul etmez. Bu, sizin ağzınızdaki lafınızdır. Allah hakkı söyler ve O, doğru yola iletir" (Ahzab, 2-4).

Bu ifadeler de, biraz önce bahsettiğimiz gibi, Allah'ın hakîm olduğunu, O'na ittibâ etmenin şart ve vacip olduğunu göstermektedir. Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Muhakkak ki Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. O, kendisinin, kullarının kalplerindekileri hakkıyla bildiğini söyleyince, sizin amellerinizden de bihakkın haberdar olduğunu beyan etmiştir. O halde kalplerinizi düzeltin, amellerinizi ıslâh edin.

Allahu Teâlâ daha sonra, وَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ وَكَفَى بِاللهِ وَكِيلًا *"Allah'a güvenip dayan. Vekil olarak Allah yeter"* yani "Allah'tan kork. Eğer bir kimseden ötürü bir vehme, bir korkuya kapılırsan, Allah'a tevekkül et. Çünkü koruyucu ve müdafaa edici olarak O yeter. O, fayda verendir. O olunca, sana hiçbir şey zarar vermez. Ama O zarar verirse, O'na karşı sana hiçbir şey fayda vermez" buyurmuştur.

İki Kalp Olmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak مَا جَعَلَ اللهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِى جَوْفِهِ *"Allah hiçbir adamın içinde iki kalp yaratmadı"* buyurmuştur. Bazı müfessirler, bu âyetin, "Benim iki kalbim vardır. Bunlardan sadece biriyle bile, Muhammed (s.a.s)'in anladıklarından daha çok anlar ve bilirim" diyen, **Ebu Ma'mer** hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Allahu Teâlâ bu ifadesiyle, onun bu sözünü reddetmiştir. **Zemahşerî** "Allahu Teâlâ *"Kendilerine zıhar yaptığınız karılarınızı, o (Allah), sizin analarınız saymadığı gibi..."* buyurmuştur ki bu, "O, bir adama iki ana, bir oğula iki baba kılmadığı gibi, bir adam (insan) için iki kalp de kılmamıştır" demektir" şeklinde bir izah yapmıştır. Bu izah zayıftır.

Doğrusu, şöyle demektir: Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Ey Peygamber Allah'tan ittikâ et"* âyetiyle, ittikâyı emredince, bu onun için, üzerinde dahası bulunmayan bir takvayı emir olur. Binâenaleyh kim böylesine ittikâ eder ve korkarsa, onun kalbine başka bir şey giremez. Baksana, alabildiğine korkan kimse, o korku esnasında bütün işlerini unutur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "Ey Peygamber, Allah'tan, korkulması gerektiği gibi

kork" demiş olur. Bu şekilde korkmanın hakkı ise, kalbinde, Allah'tan başkasının korku ve endişesinin yer almamasıdır. Çünkü kişinin iki kalbi yoktur ki, bunlardan birisiyle Allah'tan, diğeriyle başkalarından korkabilsin. Eğer bir kimse Allah'tan başkasından korkuyorsa, bu iş ancak, o kimsenin kalbini, Allah'tan başka yöne çevirmesiyle olur ki bu da, Allah'tan gerçek manada korktuğunu iddia eden müttakînin haline uygun düşmez.

Evlatlık Kurumunun İptali

Daha sonra Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, hiç kimseden korkmaması-çekinmemesi, **Zeyd**'in hanımı **Zeyneb**'in kıssasındaki duyduğu endişe gibi bir korkuya düşmemesi gerektiğini hatırlatmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İnsanlardan korkuyorsun. Halbuki Allah kendisinden korkmana daha çok layıktır."* (Ahzab, 37) yani "Böylesi bir korkunun senin kalbinde yer almaması gerekir" buyurmuştur. Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu durumu hatırlatınca, ondan kötülükleri defedecek şeyi de zikredip, وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَاءَكُمْ اَبْنَاءَكُمْ *"Evlatlıklarınızı da oğullarınız gibi kabul etmedi"* buyurmuştur. Yani, Allah kişinin evlatlığını, öz oğlu saymamıştır.

Daha sonra O, bundan önce, bu çirkinliği defetme hususunda daha kuvvetli bir delil getirmişti. Bu da, *"Kendilerine zıhar yaptığınız karılarınızı, o (Allah) sizin analarınız saymadı"* ifadesidir. Yani "Sizler, hanımlarınıza, "Sen bana anamın sırtı (zahrı) gibisin" demesi halinde, hanımı, herkesin ittifakıyla kendisinin annesi olmuş olmaz. İslâmiyet döneminde bunun böyle olmaması, bunun vat'ı (kişinin hanımıyla cinsî münasebetini) haram kılmayan bir "zıhar" oluşundan ötürüdür. Câhiliyye döneminde ise, bu bir talâk kabul ediliyor ve kocası onunla yeniden nikâhlanıyordu. Binâenaleyh bir kimsenin, kendi hanımına, "Sen benim anam gibisin, yahut anamın sırtı gibisin" demesi halinde, bu, o hanımın anne olmaya dönüşmesini gerektirmediği gibi, yine bir kimsenin evlatlığına, "Sen benim oğlumsun" şeklindeki sözü de, onun öz oğlu olmasını gerektirmez. Dolayısıyla da o evlatlığının hanımı, öz oğlunun zevcesi (gelini) haline dönüşmez ve bu sebeple de hiç kimsenin bu hususta hiçbir şey deme hakkı doğmaz. Binâenaleyh senin insanlardan çekinmene gerek yoktur. Nasıl olsun ki? Eğer bu korkulması gereken bir iş olmuş olsaydı, Allah'tan başkasından korkman câiz olmazdı. Yahut da senin iki kalbin yoktur. Kalbin, Allah ittikasıyla dopdolu ve O'nunla meşguldür. Dolayısıyla hiçbir kimseden korkman gerekmez.

Söz Çeşitleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ *"Bu, sizin ağzınızdaki lafınızdır"* buyurmuştur. Bunda şöyle bir incelik vardır: Nazar-ı dikkate alınan sözler ikiye ayrılır:

a) Olmuş bitmiş bir şey hakkındaki sözler. Bunlar olduğu gibi söylenir.

b) Söylenen bir söz olup, o sözün söylenildiği gibi olmasıdır. Birincisi, olanı söyleyen sâdıkların sözüdür. Diğeri ise, bir şey söylediklerinde, Allah'ın o şeyi, onların söylediği gibi kıldığı sıddîkların sözüdür. Bu iki söz de kalpten çıkar. Sadece ağızdan söylenen sözler ise, tıpkı eşeğin anırması ve köpeğin havlaması gibidir. Çünkü muteber söz, kendisine güvenilen sözdür. Kalpten çıkmayan ve samimi olmayan sözlere güvenilmez. Allahu Teâlâ, insanları kerîm kılıp, onu diğer canlılara üstün kıldığına göre, insanın diğer canlıların huylarını kapmaktan sakınması gerekir. Buna göre bir kimsenin, onun öz oğlu olmadığı halde, "Bu falancanın oğludur" şeklindeki sözü, gerçek bir söz olmaz. Çünkü gerçek söz, kalpten gelen ve kalpte olandır. Bu ise sadece ağızda olan ve ağızla söylenen bir sözdür. Böyle olmasındaki incelik de şudur: Allahu Teâlâ burada, *"Bu, sizin ağzınızdaki lafınızdır"* buyurmuş, bir başka âyetinde ise, *"Hıristiyanlar, "Mesih, Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarındaki sözleridir"* (Tevbe, 30) buyurmuştur. Yani bir şahsı, esas babasının dışında birisine nisbet edip, onun oğlu olduğunu söylemek, hakikati olmayan, kalpten çıkmamış olan ve kalbe girmeyen bir sözdür. O halde bu, tıpkı hayvanların sesleri gibi, sadece ağızla söylenmiş bir sözdür.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ *"Allah hakkı söyler"* buyurmuştur. Bu da şöyle ince bir manaya işarettir: İnsanın sözünün, ya akıldan veya şeriatten kaynaklanması gerekir. Binâenaleyh insan, "Falan oğlu filan..." dediği zaman, bunun gerçek olması gerekir. Yahut gerçek olduğunu bilmiyorsa, bunun şer'an onun oğlu sayılması suretiyle, şeriatten kaynaklanan bir söz olması gerekir. Meselâ bir kimse bir kadınla evlense, o kadın altı ayda çocuk doğursa ve daha önce bir başka şahsın hanımı olmuş olsa, bu çocuğun o önceki kocadan olması muhtemeldir. Biz onu, "yatak" bulunduğu için, ikinci kocaya ait sayarız ve onun oğlu olduğunu söyleriz. Halbuki bu evlât oluşta, ne hakikat tahakkuk etmiştir, ne de şeriat bunu

gerektirmiştir. Çünkü şeriat hakkı söyler. Bu ise, hakkın aksine bir durumdur. Çünkü onun gerçek babası ortadadır ve herkesçe bilinmektedir.

Bu hususta diğer bir izah da şöyledir: O müşrikler, "Bu **(Zeyneb)**, onun oğlunun hanımıdır. Binâenaleyh onunla evlenmesi haramdır" demişlerdir. Allahu Teâlâ ise, "Bu senin için helaldir" buyurmuştur. Müşriklerin sözü nazar-ı dikkate alınmaz. Çünkü bu onların ağızlarından çıkan bir söz olup, tıpkı hayvanların sesleri gibidir. Allah'ın sözü ise haktır. Binâenaleyh ona uyulması gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, doğru yola iletir"* ifadesi, *"Allah hakkı söyler"* ifadesini te'kid etmekte olup, "Hak ve hâdî olduğu için O'na ittibâ etmek gerekir" demektir.

Allahu Teâlâ, *"Bu sizin ağzınızdaki lafzınızdır. Allah hakkı söyler"* buyurmuştur. Bu ifadede şöyle bir incelik vardır: Sadece ağızla söylenen söz, kalpten kaynaklanmayan hayvan seslerine benzer. Kalpten söylenen söz de, bazen hak-doğru, bazen bâtıl olur. Çünkü bir şeyi inanarak söyleyenin bu sözü, bazen gerçeğe uygun olur, böylece hak; bazen de uygun olmaz, böylece de bâtıl olur. O halde, sizin sözlerinizden nazar-ı dikkate alınabilecek, kalpten söylediğiniz sözler de, bazen hak, bazen bâtıl olur. Çünkü söylediğiniz söz, o şeyin var olup-olmamasına bağlıdır. Allah'ın sözü ise mutlak olarak haktır. Zira varlık o söze tâbidir. Çünkü Allahu Teâlâ, ya olmuş-bitmiş bir şeyden bahsetmektedir, yahut da bahsetmiştir ve bahsettiği şey o şekilde olmuştur. O halde Allah'ın sözü, sizin kalplerinizden kaynaklanan sözlerinizden daha hayırlıdır. Ya Allah'ın sözü, sizin ağızlarınızla söylediğiniz sözlere kıyaslanırsa, durum nice olur? Binâenaleyh sizin yalan ve boş sözlerinizi alıp, Allah'ın gerçek sözlerini bırakmak câiz değildir. Bu sebeple kim, "Peygamber (s.a.s)'in **Zeyneb** (r.anhâ) ile evlenmesi güzel olmadı" derse, Allah'ın gerçek sözünü bırakıp, sırf ağızdan çıkan sözlere tutunmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah'ın indirdiğine uymanın, başkasının sözüne itibar etmekten daha hayırlı olduğuna bir işaret olsun diye, *"O, doğru yola iletir"* buyurmuştur.

Meşrû ve Mâkul Durum

Daha sonra o hidayetinin ne olduğunu beyan ederek şöyle buyurmuştur:

اُدْعُوهُمْ لِاٰبَآئِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ ۚ فَاِنْ لَّمْ تَعْلَمُوٓا اٰبَآءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِى الدِّيْنِ وَمَوَالِيكُمْ ۚ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ اَخْطَاْتُمْ بِهٖ ۙ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥﴾

"Onları babalarına nisbetle çağırın. Bu, Allah indinde daha doğrudur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız da onlar, esasen dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Hata ettiğinizde ise, size bir vebal yoktur. Fakat kalplerinizin kasten yaptığında vebal vardır. Allah gafûr ve rahîmdir" (Ahzab, 5).

İsm-i Tafdîl

Hak Teâlâ'nın, *"Onları babalarına nisbetle çağırın"* ifadesi, en doğru davranış, *"Bu, Allah indinde daha doğrudur"* ifadesi de, "Daha âdil ve uygun olan davranış" demektir. Çünkü bu, bir şeyi yerli yerine koymak demektir. Bu ifade hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) Umûmî manaya gelsin diye, izâfetin terk edilmiş olması olup, aslında ifadenin takdiri, "Bütün sözlerden daha doğru" şeklindedir ki, bu tıpkı bir kimsenin, "**Allahu Ekber**" (Allah mutlak surette büyüktür) demesi gibidir.

2) Daha önce söylenilen sözün, kafada niyetlenmiş olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu, sizin, "O falanın oğludur" şeklindeki sözünüzden daha doğrudur" demek istemiştir.

Cenâb-ı Hak, bu doğruya iletme işini tamamlamış ve فَاِنْ لَّمْ تَعْلَمُوٓا اٰبَآءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِى الدِّيْنِ وَمَوَالِيكُمْ *"Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız da onlar, esâsen dinde kardeşleriniz ve (kölеleriniz), dostlarınızdır"* buyurmuştur. Bu, "Onlara, "kardeşlerimiz" yahut "Falancanın kardeşleri" deyiniz. Eğer onlar köle iseler, "Bu falancanın kölesidir" deyiniz" demektir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ اَخْطَاْتُمْ بِهٖ *"Hata ettiklerinizde ise, size bir vebal yoktur"* buyurmuştur. Bu, "Bir kimsenin, bir başkasına şefkat üslûbuyla, "Evladım!" veya saygı için, "Babacığım" demesi de hata gibidir. Baksana, yeminlerdeki "lağv" de, "bir hata ve sürç-ü lisan gibidir" demektir. Binâenaleyh bir kimsenin, "Oğlum" ifadesindeki sürç-ü lisanı ile, nesebi ispata niyetli olmaksızın, "oğlum" şeklindeki sözündeki hatası eşittir.

وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ *"Fakat kalplerinizin kasten yaptığında (vebal vardır)"* cümlesi, daha önce geçen ifadelerin haberine delâlet ettiği için, haberi hazfedilmiş bir mübtedadır. Bu haber de, günah (bir vebal) yoktur ifadesidir. Bu, "Kalbinizin kasten yaptığı şey ise günahtır" demektir.

Mağfiret ve Rahmet

Cenâb-ı Allah, وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا *"Allah gafûr ve rahîmdir"* yani, "Allah günahları bağışlar, günahkâra merhamet eder" buyurmuştur. Mağfiret ve rahmet hakkında, daha önce birkaç yerde yeterli izah yapmıştık. Burada o izahlardan bir parçasını yeniden ele alıp şöyle diyoruz: Mağfiret, kâdir bir zâtın, kudreti altındakilerden sâdır olan çirkin bir şeyi görmemezlikten gelmesidir. Meselâ köle, efendisinin cezasından korktuğu için, efendisinin kusurunu görmemezlikten geldiğinde, "O ona mağfiret etti" denilmez. Rahmet ise, kendisine merhamet edilenin âciz oluşundan ötürü, bir karşılığı olmaksızın, rahmet edenin ona lütufla yönelmesi, muâmele etmesi demektir. Çünkü meselâ, hükümdar gibi kudretli birisine, bir insan lütufla yönelse, ona bir iyilik yapsa, "O, o (hükümdara) rahmet etti" denilmez. Aynen bunun gibi, başkasının iyiliğini umarak, yahut da geçmişte ondan kaynaklanan bir iyiliğe karşılık vermek için iyilik yapan kimse için de, "O, ona rahmet etti" denilmez. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, eğer mağfiret, rahmetten önce zikredilirse, onun manası "O onun ayıbını sakladı, sonra da onu âciz-müflis birisi olarak görüp, hem de merhamet edip, ona yetecek kadar şey verdi" şeklinde; ama mağfiret, rahmetten sonra zikredilirse -ki bu kullanılış çok azdır- o zaman bunun manası, "O, ona âciz olduğu için lütfetti, onu cezalandırmadı. Hatta dahasını yapıp, günahlarını bağışladı" şeklinde olur.

Peygamber Canımızdan İleridir

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهٗٓ اُمَّهَاتُهُمْ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِى كِتَابِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ اِلَّآ اَنْ تَفْعَلُوٓا اِلٰٓى اَوْلِيَآئِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٦﴾

"Peygamber, mü'minlere öz nefislerinden daha yakındır. Zevceleri ise (mü'minlerin) analarıdır. Akraba da, Allah'ın kitabında, birbirine

diğer mü'minlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar. Fakat bu, dostlarınız için herhangi bir ihsanda bulunmanıza mani değildir. Bu, kitapta yazılıdır" (Ahzab, 6).

Bu âyet, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, **Zeyneb**'le evlenmesi hususunun doğruluğunu ifade eden bir açıklama olup, sanki, şöyle bir sorunun cevabıdır: Bu da birisinin "Farzedelim ki, evlâtlık, senin de söylediğin gibi, öz oğullar gibi olmasın. Ne var ki bir kimse onu, kendi oğlu diye adlandırsa ve oğlu diye adlandırdığı evlatlığının da güzel bir şeyi olsa, onu oğlu diye adlandıran kimsenin kişilik ve mürüvvetine, o güzel şeyi ondan alması uygun düşmez ve bu hareket tarzı örfen tenkit edilir..." şeklinde sormasıdır. İşte Cenâb-ı Hak, bu sorunun cevabı olmak üzere, *"Peygamber, mü'minlere öz nefislerinden daha yakındır"* buyurmuştur ki bu, şöyle izah edilebilir: ihtiyaçları gidermek, derece derecedir. Meselâ yabancıların ihtiyacını gidermek; nesep cihetinden yakınların, akrabaların ihtiyacını gidermek; usûl ve fürûun ihtiyacını gidermek ve kişinin, kendi ihtiyacını gidermek. Birincisi örfen, ikincisinden aşağıdadır. Şer'an da böyledir. Çünkü "âkile-katilin diyetini veren yakınları ve akrabaları", birbirlerinden dolayı diyeti üstlenirler, fakat o diyeti, yabancı kimseler sebebiyle üstlenip vermezler. İkincisi de üçüncüsünden aşağıdır ki, bu, nafaka vermeyi gerektiren delilden dolayı açık ve zahir olan bir şeydir. Üçüncüsü de dördüncüsünden sonra gelir. Çünkü kişinin nefsinin, başkasına karşı önceliği vardır ki, işte bu hususa da, Hz. Peygamber (s.a.s), اِبْدَأْ بِنَفْسِكَ ثُمَّ بِمَنْ تَعُولُ *"İşe, önce kendinden başla; sonra da bakımını üstlendiğin kimselerden"*[11] hadisiyle işaret etmiştir. Bunu iyice kavradığına göre, bir insanın yanında iki ayağından birisi, veyahut da, bedeninin iki kısmından birisini örtüp, böylece de ihtiyacını giderecek bir şey bulunması halinde o adam, bunların birinden o örtüyü alsa ve öbürünü örtse, bu durumda hiç kimse, "Ne kötü yaptın!" demesi şöyle dursun, ona, "Niçin böyle yaptın?" dahi diyemez. Meğer ki, meselâ insanın gözünü, eliyle koruması, duyu organlarının merkezi durumunda olan başından da soğuğu savuşturup, ayağını, böylece üşümeye maruz bırakması durumu gibi, -ki yapılması gerekli olan hareket tarzı da aklen budur- iki uzuvdan birisi diğerinden daha kıymetli olsun. Binâenaleyh, işte bu durumda kim bunun aksini yaparsa ona, "Niye böyle yaptın?" dinilir.

11 **Müslim,** Zekat, 95-97 (2/717)

Bunun böyle olduğu ortada olup, Hz. Peygamber (s.a.s) de, mü'min kimseye, onun kendi nefsinden daha kıymetli olunca, kalksa, o mü'min peygamberin ihtiyacını değil de, kendisinin ihtiyacını giderse, bunun durumu tıpkı, saçlarını düzenlemek kastıyla, aşırı bir soğukta saçlarını yağlayan ve başını açan, fakat bu durumun, saçların kendisinde bittiği o başa eziyet ve zarar verdiğini bilmeyen kimsenin durumu gibidir. Kişinin, ibadetin nasıl yapılacağının ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'den öğrenileceğini bilmeden, kendisini bütünüyle ibadete vermek için nefsinin ihtiyacını gidermesi de buna benzer. Binâenaleyh, şâyet insan, ihtiyacını, ibadet amacı olmaksızın giderse, bu, ihtiyacı giderme olmaz. Çünkü ihtiyacı gidermek, maslahatı elde etmenin üstünde olan bir şeydir. Bu ise, ihtiyacı olması şöyle dursun, kendisinde hiçbir maslahat bulunmayan bir şeydir. Binâenaleyh, bu ihtiyacı giderme işi, ibadet kastıyla olduğu zaman, bu kimse, ibâdetin nasıl yapılacağını öğreneceği peygamberini bir ihtiyaç içinde bırakmış ve başının durumunu ihmal etmesine mukabil saçlarını düzeltme kabilinden, kendi nefsinin ihtiyacını gidermiş olur. Böylece, çok açık bir hikmetle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir şey istediğinde, ümmetinin o şeye ilişmesi ve sataşmasının ümmete haram olduğu, net bir biçimde ortaya çıkmış olur.

Mü'minlerin Anneleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ *"Zevceleri, (mü'minlerin) analarıdır"* buyurmuştur ki, bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in **Zeyneb** ile evlenişinin doğruluğunun, diğer bir biçimde ortaya konuluşudur. Çünkü Allahu Teâlâ, Peygamber'in hanımlarını, ümmetinin bakışlarını Peygamber'in maksadının kendisine iliştiği şeylerden (hanımlardan) kesmek için, anne hükmünde kabul etmiştir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gönlü bir kadına iliştiğinde, o kadın bu ilgi hususunda, diğer hanımları gibi olur ve diğer hanımların bir başkasına haram olması gibi, o da başkasına haram olur.

İmdi eğer birisi, "Cenâb-ı Hak, daha önce çocuğu doğurandan başkasının, hiçbir surette anne olamayacağı hususuna bir işaret olsun diye *"Kendilerinden "zıhâr" yaptığınız karılarınızı O, sizin analarınız (yerinde) tutmadı"* (Ahzab, 4) buyurmuş ve işte bundan dolayı da, bir başka yerde, *"Anaları kendilerini doğuranlardan başkası değildir"* (Mücâdele, 2) buyurmuşken, daha nasıl, *"Zevceleri, (mü'minlerin) analarıdır"* buyurmuştur?" derse, biz deriz ki: Bunun cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın az önceki âyetindeki, *"Allah hakkı söyler ve O, (doğru) yolu gösterir"* (Ahzab, 4) beyanı olup, bu, "Şeriat, hakikat gibidir. İşte bundan dolayı, hakikati nazar-ı dikkate almak

imkânsızlaştığında insan, o zaman şeriate başvurur. Bu meselâ, tek bir çocuğun kendilerine ait olduğunu iddia eden, fakat ikisinin de buna dair delili bulunmayan; ama ne var ki, çocuğun kendisine ait olduğuna dair birisi yemin eden iki kadının durumu gibidir ki, her ne kadar, yemin eden kadının bülûğ yaşından küçük olduğu veya bakire olduğu bir delil ile sâbit olsa bile, şeriat bu çocuğu, daha önce yemin etmeyene değil de, yemin edene verir ve onun lehine hükmeder. Böylece, hakikate muttalî olunamadığı durumlarda şeriate müracaat edileceği anlaşılmış olur. Bu bir yana, hatta, nadirattan dahi olsa, bazı durumlarda şeriat (bilinse dahi), hakikate gâlip gelir. Çünkü, (şeriat) zina eden kimseyi, o zinadan doğan çocuğun babası kabul etmez. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, bu demektir ki hüküm, kanun koyucuya aittir. O halde bir kimsenin, (annesi olmayan birisine), "Bu, annemdir" demesi, hakikatten kaynaklanmayan ve kendisine de hiçbir hakikatin dayanmadığı, manası anlaşılan bir sözdür. Şâriin (kanun koyucunun) sözü ise, hak olan sözdür. Bu hususun şâriin, hakikatlerin onun gayesinde hakikat olabildiği ve o hakikatlerde, mutlak manada tasarruf sahibi olması da te'yid eder. Baksana anne, ancak Cenâb-ı Hakk'ın o çocuğu onun rahminde yaratması sayesinde anne olabilmiştir. Binâenaleyh şâyet o çocuğu, başkasının rahminde yaratmış olsaydı, o zaman anne, o başkası olmuş olurdu. Binâenaleyh, gerçek anneyi anne yapan Allah olunca, O'nun herhangi bir kadına anne deme ve ona, annelik hükmünü verme yetkisi vardır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarının, annelerimiz olarak addedilmesi hususunun aklî izahı da şudur: Allahu Teâlâ, babanın hanımını, oğula haram kılmıştır. Çünkü hanım, kişinin kıskançlık göstereceği ve hakkında çekişmeye girişeceği bir mahaldir. Zira oğulun, babasının nikâhı altında bulunan kadınlarla evlenmesi, sıla-i rahmi ve ana-babaya ait olan hakları keserek sona erdirme sonucuna götürür. Fakat şurası muhakkak ki, Hz. Peygamber (s.a.s), babadan daha kıymetli; derece itibariyle daha üstün ve razî ve memnun edilmeye daha layıktır. Çünkü baba, evladını sadece dünya hususunda eğitir. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, hem dünya hem de âhiret hususlarında eğitir. Binâenaleyh O'nun hanımlarının, tıpkı babalarımızın hanımları gibi olması gerekir.

Buna göre şâyet birisi, "O halde Cenâb-ı Hak daha niçin, aynı manayı ifâde ettiği halde, "Nebî, babanızdır" veya, "Onun hanımları, babanızın hanımları (gibi)dir" dememiştir?" derse, biz deriz ki, bu sözleri bir hikmetten

dolayıdır: Biz, biraz önce Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ümmetinden herhangi birisinin hanımıyla evlenmek istediğinde, Peygamber onunla evlensin diye, o kimsenin hanımını boşamasının vâcip olduğunu beyân ettik. Binâenaleyh, şâyet Cenâb-ı Hak, "Sen onların babasısın" demiş olsaydı, o zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, mü'minlerin hanımları ebediyen haram olurdu. Bir de Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i mü'minlere, kendi nefislerinden daha üstün kılmıştır. Halbuki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"İşe, önce kendinden başla. Sonra da bakımını üstlendiğin kimselerden"* ifadesinden dolayı, kişinin kendi nefsi, babadan önce gelir. İşte bundan dolayı, azığa muhtaç olan bir kimsenin, o azığı babasına vermesi vâcip olmadığı halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vermesi vâciptir. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımları için, bir kimsenin babasının hanımlarının hükmü söz konusudur. Ta ki onun evlatları, kız kardeşleri ve anneleri mü'minlere haram olmasın. Her ne kadar bunların hepsi, gerçek ya da süt anneler hakkında haram olsa dahi.

Miras Yakınlığı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, miras hakkına işaret olsun diye, وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِى كِتَابِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ اِلَّا اَنْ تَفْعَلُوا اِلٰى اَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتَابِ مَسْطُورًا *"Akrabalar, Allah'ın kitabında, birbirine diğer mü'minlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar. Fakat bu, dostlarınız için ihsanda bulunmanıza mani değildir. Bu, kitapta yazılıdır"* buyurmuştur. Bu son cümle, vasiyete bir işarettir. Yani, "vasiyet ederseniz, varis olanların dışındakiler evlâdır. Eğer vasiyet etmezseniz, sizin bıraktığınız şeylere, mirasınıza, varisler daha evlâ olur" demektir.

İmdi şâyet, "Yaptığınız bu izaha binâen, miras ve vasiyetin, sizin bu söylediğiniz şeyle ne ilgisi vardır?" denilirse, biz deriz ki, burada, ancak Allah'ın kendi nûruyla hidayet ettiği kimseler hariç, gözükmeyen, gizli ve çok kuvvetli olan bir münasebet vardır ki, bu da şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'den başka hiçbir insana başkasının malını almak mubah olmaz; öldükten sonra da, bu kimsenin malı, sadece varislerine mubah olur. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s), hayatta iken, isterse, başkasının malı onun olur; Peygamber'in kendi malı ise, vefatından sonra varisleri için olmaz. Böylece Cenâb-ı Hak sanki Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendi kudretiyle onun mirasını varislere vermemesine mukabil, hayattayken başkasının malına onu mâlik kılmayı hükmetmiş; buna karşılık mü'minlere de, varislerinin, ölümünü müteakip onun malına müracaat etmeleri hükmünü ve karşılığını vermiştir. Böylece de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mü'minlerden herhangi

birisinden bir şey istediğinde, o şeyin, Peygamber'in malı haline dönüşmesi; vefatından sonra da bütün mü'minlere miras olmak üzere, o şahıslara rücû etmemesini anlama hususunda bir ukde ve bir sıkıntı kalmamış olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Akraba da, birbirine daha yakındırlar"* buyurmuştur ki, bu, "Sizin, kendi aranızda mirasçı olma hakkınız vardı. Böylece sizden birisinin malı, veraset yoluyla başkasına geçmiş olur. Hz. Peygamber (s.a.s) ile akrabaları arasında, bir veraset söz konusu değildir. Binâenaleyh, buna mukabil, onun, kendisi hayatta iken, sizin elinizde bulunan şeylere daha layık ve daha fazla hak sahibi olması gerekir" demektir.

Bu hususta**ki ikinci** bir izah da şudur: Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mü'minlere kendilerinden daha yakın olduğuna dair bir delil zikretmiştir ki, bu da, O'nun, *"Akrabalar da, birbirine daha yakın ve evlâdır"* şeklindeki ifadesidir. Daha sonra bir kimse, bir dostuna ihsanda bulunmak ister de, ona bir şey vasiyet ederse, bu durumda da bu kimse, o kimsenin akrabasından daha evlâ olmuş olur. Böylece bu kimse, vasiyetiyle veraset zincirini adeta kesmiş ve, "Bu, benim malımdır. Bu mal benden ancak, benim istediğim kimselere geçebilir..." demiştir. İşte aynen bunun gibi Allahu Teâlâ, dünyada, dostu Peygamber için, onun istediği her şeyi vermiş; daha sonra ondan (Peygamber'den) geri kalan şeyleri ise, başkaları için kılmıştır.

Cenâb-ı Hak, كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتَابِ مَسْطُورًا *"Bu, kitapta yazılıdır"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Buradaki "kitap"tan maksat Kur'ân olup, yazılan bu şeyler, miras ve vasiyet âyetidir...

b) Buradaki "**kitap**" sözüyle, Levh-i Mahfûz kastedilmiştir.

Nebilerin Mîsakı

وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَاِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٧﴾

"Hani bir zaman, biz peygamberlerden misaklarını almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrahim'den, Mûsa'dan ve Meryem'in oğlu İsa'dan, evet biz onlardan, öyle sapasağlam bir misâk aldık" (Ahzab, 7).

Bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti şöyledir: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Ey Nebi, Allah'tan* kork" (Ahzab, 1) ifadesiyle ittikâyı emredip, bu hususu, o konuda O'ndan başka hiç kimseden çekinmemesi için, hakkında insanlardan endişelendiği o malum **(Zeyneb binti Cahş)** kıssa ile te'kîd edip *"Peygamber, mü'minlere öz nefislerinden daha yakındır"* (Ahzab, 6) âyetiyle, Peygamberi'nin korkuyu iktizâ ettiği bir şeyi irtikâp etmediğini beyan buyurunca, bu hususu başka bir izah ile te'kîd ederek وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ *"Hani bir zaman biz peygamberlerden mîsak almıştık"* buyurmuştur. Buna göre O sanki, "Yalnız Allah'tan kork. Hiç kimseden çekinme ve benim risaletimi tebliğ edecekleri ve buna hiçbir korku ile herhangi bir şey elde etme ümidinin mani olamayacağı hususunda benim, peygamberlerden almış olduğum mîsakı hatırla!" buyurmuş olup, bu husta birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Mîsaktan Maksat**

Peygamberlerden alınan "mîsak" ile, onların peygamber olarak gönderilmeleri ve onlara tebliğin emredilmiş olması kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak burada özellikle dört peygamberden bahsetmiştir ki, bunlar **Nuh, İbrahim, Mûsa** ve **İsa** (a.s)'lardır. Zira **Mûsa** ve **İsa** (a.s)'ların, bizim peygamberimiz zamanında da yaşayan birtakım cemaat ve ümmetleri vardı. Böylece Cenâb-ı Hak bu ikisini, kavimlerine karşı bir hüccet olsun diye zikretmiştir. **İbrahim** (a.s)'i de, Arapların, onun faziletini kabul etmeleri ve dinin korunmasını emrettiği bazı şeyler hususunda ona ittibâ etmelerinden dolayı zikretmiştir. **Nuh** (a.s)'a gelince bu da, insanlığın ikinci aslı, yani atası olmasından dolayı zikredilmiştir. Çünkü, Tûfan'dan sonraki insanlar **Nuh** (a.s)'dan başlarlar.

Bu izaha göre şâyet birisi, "O halde, **Nuh** (a.s)'tan ziyade **Adem** (a.s)'in zikredilmesi daha uygun düşerdi" diyecek olursa, biz deriz ki: **Hz. Adem** (a.s)'in yaratılışı, (dünyayı) ma'mur edip şenlendirmek içindir. Peygamberliği ise, soyunu ve evlatlarını irşâd içindir. İşte bundan ötürü, onun zamanında, hiçbir kavim helak olmamış, hiçbir kavme de azap olunmamıştır. **Nuh** (a.s)'a gelince o, nübüvvet için yaratılmış, inzâr için, nebî olarak gönderilmiştir. İşte bundan dolayı da onun kavmi imha edilmiş ve sularda boğulmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, babası olmadığına bir işaret olsun diye, pek çok yerde, "**Meryem** oğlu **İsa; Meryem** oğlu **Mesîh**" tabirlerini kullanmıştı. Çünkü, şâyet babası olmuş olsaydı, **Hz. İsa** (a.s) o zaman, babasına nisbetle tanıtılırdı.

Cenâb-ı Hak, وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا *"Biz onlardan öyle sapasağlam bir misâk aldık..."* buyurmuştur. Misâkın, "böylesine sapasağlam" olması, onların, peygamberler olarak gönderilmeleri hususunda yaptıkları şeyler hususunda sorumlu tutulmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Elbette biz, peygamberlere soracağız"* (A'râf, 6) buyurmuştur. Bu böyledir, zira hükümdar bir elçi gönderip, ona bir şey emredip, bu elçi de bu emri kabul ettiğinde bu "mîsak" olur. Ama, hükümdar ona, yaptığı işler ve söylediği sözler hususundaki durumundan da kendisini sorgulayacağını bildirdiğinde, bu, bu misakın ona ağırlaştırılması olur. Böylece de elçi, elçilik hususunda, ne eksik ne fazla yapamaz. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize katılıp karıldınız. Onlar sizden kuvvetli teminat da aldılar"* (Nisa, 21) âyetinde kastedilenin, onların, yani kocaların bu mîsak ve teminattan mes'ûl tutulacaklarını haber vermek olduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُلٌ *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz sorumlusunuz"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ erkekleri kadınlara "**kavvâm**-âmir ve hükümrân" kıldığı gibi, peygamberleri de ümmetlerinin işlerini deruhte eden ve onları doğru yola sevk eden kimseler olarak kabul etmiştir.

لِيَسْـَٔلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ ۚ وَاَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٨﴾

"Ta ki (Allah), o sadıklara, sadâkatlerini sorsun. O kâfirler için de (O), pek acıklı bir azap hazırladı" (Ahzab, 8).

Yani, "Allah peygamberler gönderdi. Mükelleflerin akıbeti de, ya güzellikle hesâba çekilmedir, ya da azaptır. Çünkü "sâdık" olan kimse hesâba çekilirken, kâfir de azâba uğratılır, ki bu tıpkı, **Hz. Ali** (r.a)'nin "Dünyanın helâli hesâp, haramı ise azaptır" sözü gibidir. Bu âyet, herkesin korkmamasını gerektiren hususları kapsar ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey Nebi, Allah'tan kork"* (Ahzab, 1) şeklindeki âyeti de bunu te'kid eder.

Müttefik Düşmanlar

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٩﴾ إِذْ جَاءُوكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾

"Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki bunca nimetlerini hatırlayın. O zaman ki, size, düşman orduları saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah, ne yaparsanız hepsini hakkıyla görendir. O vakit onlar, hem üstünüzden hem de altınızdan size gelmişlerdi. O zaman gözler yılmış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı ve siz, Allah hakkında türlü türlü zanlarda bulunuyordunuz" (Ahzab, 9-10).

Âyetin bu ifadesi, daha önce geçmiş olan takvâ emrinin, Allah'ın yanı sıra, başkasına karşı kalmayacak bir biçimde olması gerektiğini ortaya koymak içindir. Bu böyledir, zira o hiziplerin, grupların bir araya gelmeleri hâdisesinin altında, bu işin ashâba çok ağır gelmesi meselesi yatmaktadır. Çünkü, hem müşrikler hem de Yahudiler, tamamiyle ve eksiksiz olarak bir araya gelmişler ve Medine'ye inmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, tedbir olarak hendekler kazdırdı. İş, şiddetin doruk noktasına varmış, korku da zirveye çıkmıştı. İşte bu noktada Allah, o topluluğu ashabdan, savaş yapılmaksızın savuşturmuş; ashabı böylece, korktuklarından emin kılmıştır. Binâenaleyh kulun, Rabbinden başka kimseden korkmaması gerekir. Zira O, kulun bütün işleri hususunda ona yeter ve hiç kimse O'nun mekrinden, cezasından kendisini emin hissedemez. Çünkü O, her türlü mümkinâta kâdirdir. Binâenaleyh O, tıpkı kâfirleri saltanat ve kuvvetlerine rağmen mü'minlerin kahredip ezdiği gibi, zayıf olmalarına rağmen Müslümanları da kahretmeye kâdirdir.

Bozgunları

"فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا" ifadesi, O'nun o kâfirlere, bir kış gecesinde, onların üzerine soğuk bir rüzgâr göndermesi, melekleri onlara

salıvermesi, gecenin ortasında atların çıkardığı (seslerden) kaynaklanan korkudan dolayı birbirlerine yapışacak bir hale gelmeleri... gibi onların kalplerine korku atması vb. şeylere bir işarettir. Kaldı ki bu kıssa, meşhurdur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَكَانَ اللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا" ifadesi de, Allahu Teâlâ'nın, onların kendisine iltica edip sığındıklarına, lütfunu umduklarına, böylece de bir saldırı esnasında düşmanlarının aleyhine onlara yardım etmiş olduğuna bir işaret olup, bu da, Allah'tan korkmanın farz olup, Allah'tan başkasından ise korkmamanın gerekli olduğunu ortaya koyan bir hususdur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik"* hitabı, "Allah, siz görmediğiniz halde, sizin ihtiyaçlarınızı karşılar. Eğer sizin için bir emniyet vesilesi zuhur etmezse, onun size zuhur etmemesine aldırmayınız. Çünkü sizler, her şeyi göremezsiniz, öyleyse, Allah'tan başkasından korkmayın. Allah, ne yaparsanız, hepsini hakkıyla görendir. Sakın, "Biz bir şey yaparız, O onu nasıl görecek?" demeyiniz. Çünkü Allah, her şeyi hakkıyla görendir" manasındadır.

"إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ" ifadesi, işin şiddetini ve korkunun doruk noktasını beyan etmektedir. Âyetteki, *"üstünüzden"* tabirinin "doğu tarafından"; *"altınızdan"* ifadesinin de, "batı tarafından" manalarına geldiği; bu gelenlerin ise Mekkeliler olduğu da ileri sürülmüştür. Âyetteki زَاغَتِ الْاَبْصَارُ *"gözler yılmış"* tabiri de, "normal düzen ve ölçüsünden sapmış, böylece de çokluğundan dolayı düşmana dönüp bakamaz hale gelmişti" anlamındadır.

وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ *"Yürekler gırtlaklara dayanmıştır"* ifadesi, o sıkıntının doruk noktasına çıkmış olmasından kinayedir. Bu böyledir, zira kalp öfke anında, kabarır; korku anında büzülür ve böylece de boğazı tıkar. Bazen de nefes borusunu tıkayacak bir hal alır, böylece kişi havayı teneffüs edemez de, o zaman korkudan ölür. O halde bu cümlenin anlamı, "Can boğaza geldiğinde" şeklinde olur.

وَتَظُنُّونَ بِاللهِ الظُّنُونَا *"Ve siz, Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz"* "الظُّنُونَا" ifadesindeki elif-lâm, daha ileri bir mana ifade etsin diye, "istiğrak-şümûl" manasına olması mümkün olup, "Sizler, türlü türlü zanlara başvurdunuz" demektir. Çünkü, herkes, büyük bir musibet ve sıkıntı, büyük bir şey esnasında, her türlü zanda bulunabilir. Âyetin bu ifadesiyle, onlardan malûm ve makûd olan zanlarının kastedilmiş olması da mümkündür. (Yani, elif-lâm "akd" ifade eder). Çünkü, mü'minden alışılagelen ve malum

olan şey, Allah hakkında, hayır ve güzel zanda bulunmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), ظُنُّوا بِاللهِ خَيْرًا *"Allah hakkında hüsnü zanda bulunun"* buyurmuştur. Kâfirden beklenen ve vaki olan ise, onun kötü zanda bulunuşudur. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Bu, o küfredenlerin zannıdır"* (Sâd, 27) ve *"Onlar zandan başkasına tâbi olmazlar"* (Necm, 28) buyurmuştur.

Mastarın Cem'i

Eğer birisi: "Mastar çoğul yapılmaz. O halde âyetin bu ifadesindeki "الظُّنُونَا" kelimesinin çoğul olarak getirilmesinin hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki: Bu kelimenin, mef'ûlü mutlak olarak mansûb olduğunda şüphe yoktur. Ancak ne var ki isim de ضَرَبْتُهُ سِيَاطًا *"Onu, kamçılarla dövdüm"* ve اَدَّبْتُهُ مِرَارًا *"Onu, defalarca te'dib ettim, düzelttim"* denilmesi gibi, bazen mastar kabul edilebilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizler zan üstüne zanda bulundunuz" demiştir ki bu da, "Sizler, bir zanda da sebât etmediniz!" anlamına gelir. O halde, âyetin bu ifadesindeki incelik şudur: Şâyet Allahu Teâlâ, يَظُنُّونَ ظَنًّا *"Bir zanda bulunuyorsunuz"* demiş olsaydı, o zaman onların, isabetli oldukları akla gelebilirdi, ama ظُنُونًا *"zanlar"* denilince o zaman onların içinde, yalan ve doğru olmayanların bulunduğu da anlaşılmış olur. Çünkü zanların, aynı konuda olmaları halinde, bazen hepsi, bazen de bir kısmı yalan olabilir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bir topluluk, uzakta bir karaltı, bir cisim görse, sonra da onların bir kısmı, bunun Zeyd; diğer bir kısmı Amr, üçüncü bir kısmı da bunun Bekir olduğunu zannetseler, o görülen şeyin, meselâ ağaç veya taş olması gibi gerçeğin ne olduğu onlar tarafından anlaşılsa, o zaman hepsi de hata etmiş olurlar. Bazen onların birisi isâbet edeceği gibi, hepsinin isabet edememesi de mümkün ve muhtemeldir. O halde âyetteki "الظُّنُونَا" tabirini, onların içlerinde, o zanlarında hata edenlerin bulunduğunu ifade eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak şâyet, تَظُنُّونَ بِاللهِ الظُّنُونَا *"Allah hakkında bir zanda bulunuyordunuz"* demiş olsaydı, bu, bir önceki anlamı ifade etmezdi.

Müthiş İmtihan

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾

"İşte orada mü'minler imtihana uğratılmıştı. Şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı" (Ahzab, 11).

Bu, "İşte o zaman, Allah mü'minleri denedi. Böylece de sâdık olanlar, münafık olanlardan seçilip ayrılmış oldu" demektir. Allah'ın imtihan etmesi, kendisinin o işin nasıl olduğunu anlaması ve ortaya çıkarması için olmayıp, tam aksine şöyle bir hikmetten dolayıdır: Allahu Teâlâ, mahlûkatın hangi hal üzere olduğunu bilmektedir. Ancak ne var ki O, o işi, melekler ve peygamberler gibi, kendisi dışında kalanlara da göstermeyi irâde etmiştir. Bu tıpkı, efendisinin, kölesinin kendisine muhalefet ettiğini bilip, onun muhalefeti sebebiyle onu cezalandırmayı da aklına koyup, yanında diğer köleler ve başka kimseler bulunduğu zaman, muhalefet eden o köleye, muhalefet edeceğini bile bile bir şeyi emretmiş olması haline benzer. Böylece bu iş, oradakiler tarafından da görülür ve böylece de bu cezâ, en güzel bir biçimde tahakkuk etmiş olur. Çünkü artık hiç kimse, bunun bir zulüm, yahut da efendisinin sabrının azlığından kaynaklandığı kanaatini taşımaz.

Âyetteki, وَزُلْزِلُوا *"sarsıldılar, sıkıştırıldılar"* demektir. Binâenaleyh, onlardan orada sebât eden kimseler, Allah anıldığında, kalpleri tir tir titreyen ve Allah'ın zikriyle, kalpleri itminân bulan kimselerden olmuş olurlar ki, işte pek çok mü'min bunlardır.

Münafıkların Tutumu

وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾ وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾

"O vakit münafıklarla kalplerinde bir maraz bulunanlar, "Allah ve Resûlü, bize, bir aldanıştan başka bir şey va'detmemiştir" diyorlardı. O zaman onlardan bir güruh, "Ey Yesrib ahalisi, sizin için burada durmak yok; hemen dönün!" demişlerdi. Onlardan bir kısmı da, "Hakikaten, evlerimiz sahipsizdir" diyorlar ve (böylece) Peygamber'den izin istiyorlardı. Halbuki onların evleri sahipsiz değildi. Onlar kaçmaktan başka bir şey arzu etmiyorlardı"
(Ahzab, 12-13).

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerle biraz önce geçmiş olan âyetinde beyan buyurduğu onların o zanlarını tefsir edip açıklamıştır. Böylece o münafıklar, Allah ve Resûlü'nün söylediklerinin yalan; vaadlerinin de, bir aldatmaca olduğu zannına kapılmışlardı. Çünkü onlar, galibiyetin karşı tarafta, (kâfirler tarafında) olduğuna kesinkes inanıyorlardı. Âyetteki "لَا مُقَامَ لَكُمْ" tabirinin anlamı, "Sizin, Muhammed'le, beraber kalmanızın sebebi ve manası yoktur" şeklinde olup, tıpkı "Bir manası ve bir sebebi yoktur" anlamında, "Zillette ve aşağılama içinde durup beklemenin bir manası yoktur" denilmesi gibidir. Âyetteki "Yesrib" kelimesi bir bölgenin adıdır ki, bu da Medine'dir. Yine âyetteki, *"hemen dönün"* ifâdesinin manası, "Muhammed'den vazgeçip o gruplarla ittifak ediniz. Böylece de o hüzün ve kederlerden kurtulunuz" şeklindedir. Daha sonra bu sözü duyanlar ondan vazgeçmeyi kafalarına koydular, böylece de ondan izin talebinde bulundular ve "Evleriniz avrettir" yani, orada gedik ve yıkık vardır. Bu tür evleri olanlar, eşyalarından dolayı hırsızdan, meskene tecavüzden, çocuklarından ötürü, düşmandan emin olamaz, kendilerini güvencede hissedemezler bahanesini uydurdular. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, *"Halbuki onların evleri avret değildir"* ifadesiyle onların yalanlarını ortaya koymuş, maksatlarının ve kalplerinin sakladığı şeyin ne olduğunu beyan etmiştir ki, bu da, bu korku sebebiyle, oradan kaçıp orada durmamaktır.

İrtidat ve Panik

وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا ﴿١٤﴾

"Eğer (Medine'nin) etrafından, üzerlerine girilmiş olup, sonra kendilerinden fitne çıkarmaları istenseydi, muhakkak ki bunu hemen yaparlardı. Bunu yapmaktan ancak pek azı geri dururlardı"
(Ahzab, 14).

Âyet, o firar ve dönüşün, evlerini korumak için olmadığına bir işarettir. Çünkü herhangi bir maksattan ötürü bir iş yapan kimse, o maksadı elde edemeyip kaçırdığında, artık o işi yapmaz. Meselâ evi elinden alınmasın diye malını (parasını) veren, ama evi alındığında malını vermesine gerek kalmayan kimsenin durumu gibi... İşte bu sebeple Allahu Teâlâ, "Onlar,

"Bizim senden ayrılışımız evlerimizi korumak içindir" dediler. Eğer o gruplar, Medine'ye girse, Medine'yi onlardan alsalardı, onlar yine de oraya döneceklerdi. Onların senden ayrılıp dönüşleri, kâfir olmaları ve fitneyi arzu etmeleri sebebiyledir" buyurmuştur.

Âyetteki, "وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ" ifadesinin nâib-i fâili "Medine" olabileceği gibi, *"evleri"* kelimesi de olabilir. Yine âyetteki, "وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا" ifadesindeki "hâ" (bunu) zamiri ile, fitnenin kastedilmiş olması muhtemeldir. Bu "O fitneyi yapma hususunda pek az beklerler (duraklarlar)" demektir. Çünkü fitne yok olacak, netice yine müttakilerin olacaktır. Bu zamir ile, Medine'nin veya onların evlerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Onlar Medine'de (veya evlerinde) pek az kalacaklar. Çünkü mü'minler onları oralardan sürüp çıkaracaktır" şeklinde olur.

Firar Fayda Vermez

وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَ ۚ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ مَسْؤُلًا ﴿١٥﴾ قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ وَاِذًا لَا تُمَتَّعُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٦﴾

"Celalim hakkı için onlar, arkalarına dönmeyeceklerine dair daha evvel Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözü bozanlar, mes'uldürler. De ki: "Eğer ölmekten, yahut öldürülmekten kaçınıyorsanız (bilin ki), firarınız size asla fayda vermez. O takdirde bile, ancak, pek az bir zaman faydalanırsınız" (Ahzab, 15-16).

Bu âyetler, onların sevinçlerinin bozulacağını, Allah'a verdikleri sözü (ahdi) bozdukları için, gidişatlarının çirkinliğini ortaya koymaktadır. Çünkü onlar, bundan önce savaştan geri kalmış, bunun için bir özür ve pişmanlık ortaya koymuşlar, artık bundan sonra savaştan geri durmayacaklarını ileri sürmüşlerdi.

Allahu Teâlâ daha sonra onları, *"Allah'a verilen sözü bozanlar mes'uldür"* ifadesiyle tehdit etmiştir.

Hak Teâlâ'nın, *"De ki: "Eğer ölmekten yahut öldürülmekten kaçınıyorsanız, (bilin ki), firarınız size asla fayda vermez"* buyruğu, işlerin mukadder olup, Allah'ın karar vermiş olduğu şeyden kaçmanın mümkün olmadığına,

Allah'ın takdir ettiği şeylerin mutlaka olacağına, binâenaleyh kendisine emredilen şeye muhalefet eden kimsenin, âhirette azap içinde kalacağına, dünyada da, muhalefeti sebebiyle hiçbir şey elde edemeyeceğine bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِذًا لَا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا *"O takdirde bile, ancak pek az bir zaman faydalanırsınız"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ bu ifade ile sanki, "Sürdürdüğünüz (bu halden) ötürü mümkün olmamasına rağmen, bugün bundan firar etseniz bile, ancak pek az faydanız olur. Öyleyse aklı olan, çok şeyi bırakıp aza talip olmaz. Dolayısıyla firar etmemeniz gerekir. Firar etseniz bile, bu firarınızdan sonra pek az faydalanacaksınız" demek istemiştir.

İrade Allah'ındır

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾

"De ki: "Size bir fenalık dilerse, Allah'tan sizi koruyacak; yahut size bir rahmet dilerse, buna mâni olabilecek kimdir? Onlar, kendileri için Allah'tan başka hiçbir yar ve hiçbir yardımcı bulamazlar" (Ahzab, 17)

Bu âyet de, biraz önce geçen, *"Firarınız size asla fayda vermeyecek"* cümlesindeki hususu beyân etmektedir. Âyetteki, *"Onlar, kendileri için Allah'tan başka hiçbir yar ve hiçbir yardımcı bulamazlar"* cümlesi de, yine aynı âyetteki, *"Allah'tan sizi koruyacak ... kimdir?"* ifadesini tefsir etmektedir, yani, "Sizin, sizi sevdiği için size şefaat edecek bir dostunuz ve başınıza gelip çattığında kötülükleri defedip, size yardım edecek bir yardımcınız yoktur" demektir.

Cihadı Engelleyenler

قَدْ يَعْلَمُ اللهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٨﴾

"Allah, sizden geri bırakanları ve kardeşlerine, "bize gelin" diyenleri şüphesiz bilir. Bunların ancak pek azı harbe gelirler. Sizlere karşı da pek cimridirler" (Ahzab, 18).

Bu, "Allah, Müslümanları alıkoyan ve "Bize gelin, bize katılın. Muhammed'in yanında, onun safında savaşmayın" diyenleri bilir" demektir. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Böyle diyenler, Ensâr'a "Savaşmayın, Muhammed'i Kureyş'e teslim edin" diyen münafıklardır.

2) Bunlar, Medinelilere, "Bize gelin, bize katılın" diyen Yahudilerdir.

Âyetteki "**helümme**", ya "gelin", ya "hazır olun (bulunun)" manalarına gelip, Hicazlıların lehçesine göre, cemî olarak kullanılmaz, fakat başka lehçelerde cemî şeklinde de kullanılır. Mesela erkekler için, "هَلُمُّوا"; kadınlar için de "هَلُمْنَ" şekli kullanılır.

Âyetteki, وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا *"Bunların ancak pek azı harbe gelirler"* cümlesi, birinci izahı, yani böyle diyenlerin münafıklar olduğu şeklindeki izahı desteklemektedir. Bu da şu iki manaya gelebilir:

a) Bu, "Onlar sizden ayrılırlar, sizinle beraber savaşa çıkmazlar" manasınadır. Bu durumda âyetteki, "أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ" ifadesi, "Onlar size karşı son derece cimridirler. Çünkü onlar Allah yolunda hiçbir şey infâk etmezler" demek olur.

b) Bu, "Onlar sizinle beraber savaşmazlar, sizinle birlikte bulunmaları gerektiği zaman da, savaşa katılmamak için olmadık bahaneler ileri sürerler" demektir. Buna göre, "أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ" ifadesi, "Onlar, canlarını ve bedenlerini bu yola koymada cimridirler" demek olur.

Münafık Korkaktır

أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ۖ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ۖ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ ۚ أُولَٰئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾

"Hele kendilerine korku gelip çattı mı, onların, ölümden üstüne baygınlık çökmüş kimse gibi, gözleri dönmüş olarak sana baktıklarını görürsün. O korku gidince ise, hayra karşı cimri adamlar tavrı ile, sizi keskin dilleriyle incitirler. Onlar gerçekte iman etmemişlerdir. Bundan dolayı Allah onların amellerini hiçe indirmiştir. Bu, Allah'a pek kolaydır" (Ahzab, 19).

Bu âyet de, onların alabildiklerine korktukları ve tir tir titrediklerini göstermektedir. Bil ki, cimrilikle korkaklık birbirinin kardeşidir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ cimrilikten bahsedince, bunun sebebi olan korkaklıktan da bahsetmiştir. Bunun delili şudur: Korkak, malı hususunda çok cimri davranıp, onu Allah yolunda infâk etmez. Çünkü bu, galibiyete hiç ihtimal vermediği için, ganimeti ummazlar. Böylece de, "Bu, karşılığı alınmayacak bir harcamadır" diyerek, eli bir türlü infaka varmaz. Fakat cesur kimse, hem zaferin, hem zafer neticesinde ganimet elde etmenin kesin olduğuna inanır. Böylece de kat kat fazlasıyla alacağını umduğu için, cihat uğrunda malını vermesi ona çok kolay gelir. Kişinin canı ve bedeni ile ilgili düşüncesi de böyledir. Korkak, eşinden, emsâlinden, denginden de korkar. Hep ordularının bozulup dağılacağını düşünür. Böylece de korkuya kapılıp savaştan uzak durur. Ama cesur kimse, galip geleceğine ve ilahî yardımın (zaferin) kendisiyle beraber olduğuna inanır ve savaşa katılır.

Ödül Sırasında Münafık

Âyetteki, فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ *"O korku gidince ise sizi incitirler"* ifadesi, "Korku zâil olunca, size dilleriyle baskın çıkarlar, "Savaşanlar bizdik. Bizim sayemizde zafer elde ettiniz, düşmanı kırıp geçirdiniz" diyerek size eziyet ederler." Böylece de onlar sizden ganimetin büyük payını kendilerine vermenizi isterler. Halbuki daha önce onlar, ganimet elde etmemeyi göze alarak, dönüp kaçmaya razı idiler.

Buradaki, *"Hayra karşı cimri"* tabirindeki "hayır"ın mal manasına geldiği ileri sürülmüştür. Fakat bu ifadenin, "Onlar her iki halde de hayırları az, her iki vakitte de şerleri çok olan kimselerdir. Hem birincisi, hem ikincisi hususunda cimri davranırlar" manasında olması da mümkündür.

Amelleri Boşa Çıkanlar

Daha sonra Hak Teâlâ, *"Onlar gerçekte iman etmemişlerdir. Bundan dolayı Allah onların amellerini hiçe indirmiştir. Bu, Allah'a pek kolaydır"* yani,

"Onlar her ne kadar dilleriyle (zâhiren) iman ettiklerini söyleseler de, gerçekte iman etmemişlerdir. Binâenaleyh Allah, onların Müslümanlarla birlikte yapmış oldukları amellerini de boşa çıkarır" buyurmuştur. Âyetteki, *"Bu, o Allah'a pek kolaydır"* ifadesi, (bunları) görüp anlayabilenlerin nazarındaki duruma bir işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bu, o (Allah'a) kolaydır"* (Rum, 27) buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü "ihbât" (amelleri boşa çıkarma), yok etme, heder etme, boşa çıkarmadır. Maddeleri yok etme ise, bakıp düşünen, düşündüğünde, "Maddenin yok edilmesi, parçalarının darmadağınık edilmesiyle olur" der. Çünkü birisi bir şeyi yaksa, o şeyden külü kalır. O külü rüzgâr dağıtıp götürse bile, yine onun orada zerreleri kalır. Bu, bazı insanların görüşüdür. Halbuki gerçek olan, Allah'ın cisimleri tamamen yok edip, onlardan istediğini yeniden yarattığını kabul etmektir. Amellere gelince, bunlar gözle görülen şeyler değildir. Eğer bunlardan bir şey kalmışsa, onun hükmü ve eserleri itibarı ile kalmıştır. Binâenaleyh bunların bir faydası ve değeri olmadığına göre, bunlar hem gerçekte, hem hükmen yok demektir. Amellere itibar edilmediğinde, cismin hilâfına, o gerçekte yok demektir.

Savaştan Korkuları

يَحْسَبُونَ الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا ۚ وَاِنْ يَّاْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ اَنَّهُمْ بَادُوْنَ فِى الْاَعْرَابِ يَسْـَٔلُوْنَ عَنْ اَنْۢبَآئِكُمْ ۗ وَلَوْ كَانُوْا فِيْكُمْ مَّا قَاتَلُوْٓا اِلَّا قَلِيْلًا ﴿٢٠﴾ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُوْلِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثِيْرًا ﴿٢١﴾

"Bunlar, "(düşman) kıt'aları (Mekke'den) gitmediler" sanıyorlardı. Eğer o kıt'alar bir daha gelirse, çöllerde bedeviler içinde bulunup, size âit haberleri sormayı temenni ederler. Eğer içinizde bulunurlarsa, çok değil, ancak pek az dövüşürler. Andolsun ki Resûlullah'da sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için, güzel bir örnek vardır" (Ahzab, 20-21).

Yani "Son derece korkak olduklarından, düşman kuvvetleri çekip gittiklerinde bile onların gittiğine inanmaz, korkuları devam eder; geldiklerinde ise bedeviler gibi çölde bulunup da savaşanlar arasında yer almamayı

öyle temenni ederler ki... Aranızda bulunsalar, âdeta yok sayılırlar, zira savaşa girişmezler." manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer içinizde bulunurlarsa, çok değil, ancak pek az dövüşürler"* buyurmuştur.

Mü'minlerin Güveni

وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَ ۙ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ ۫ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّآ اِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾

"Mü'minler, (düşman) ordularını görünce, "İşte bu Allah'ın ve Resûlü'nün bize va'dettiği şeydir. Allah ve Peygamberi doğru söylemiş" dediler. Bu, onların imanlarını ve teslimiyetlerini artırmaktan başka bir şey yapmadı" (Ahzab, 22).

Allahu Teâlâ, münafıkların durumunu anlatınca, mü'minlerin haline de değinmiştir. Bu da onların, "İşte bu, Allah'ın bizi imtihan edeceği hususundaki bize olan va'didir" demeleridir. Daha sonra onlar, o münafıkların, *"Allah ve Resûlü bize bir aldanıştan başka bir şey va'detmemiştir"* (Ahzab, 12) şeklindeki sözlerine mukabil, *"Allah ve Peygamberi doğru söylemiş"* demişlerdir. Mü'minlerin bu sözleri, o anda meydana gelen hâdise (ve hâdiselere) bir işaret değildir. Çünkü onlar, o şeyler meydana gelmezden önce de Allah'ın doğru söylemiş olduğunu biliyor, buna inanıyorlardı. Binâenaleyh bu söz bir müjdeye işaret olup, bu da onların, "İşte bu Allah'ın ve Resûlü'nün bize va'dettiği şeyler. Bu vaad aynen vukû buldu. Allah her vaadinde doğrudur. O halde, Mekke'nin, Rum'un (Anadolu'nun) ve Fars'ın (İran'ın) fethine dair bütün vaadler de tahakkuk edecektir" şeklindeki sözleridir. Bu, bu işin meydana geleceğine olan imanlarını artırdı, meydana gelince de teslimiyetlerini fazlalaştırdı.

Düşmanların Bozgunu

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ ۚ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ ۖ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ۝ ﴿٢٣﴾ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ

الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَآءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾ وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا ۚ وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾

"Mü'minler için, Allah'a verdikleri sözde sadakat gösteren nice adamlar var. İşte onlardan kimi, adadığını ödedi. Kimi de bunu bekliyor. Onlar hiçbir suretle, ahitlerini değiştirmediler. Çünkü Allah sâdık olanları, sadâkatları sebebiyle mükâfatlandıracak, münafıkları da dilerse azaplandıracak, yahut onlara tevbe nasip edecektir. Şüphe yok ki Allah gafûr ve rahîmdir. Allah o kâfirleri hiçbir hayra erememiş vaziyette, öfkeleriyle geri çevirdi. Allah mü'minlerin savaşmalarına ihtiyaç bırakmadı. Allah kavîdir, azîzdir"
(Ahzab, 23-25).

Biatın Hakkını Veren Erler

Bu âyetler, onların Allah'a, ölmeleri durumu müstesna, Peygamberi'ni terk etmeyecekleri hususunda verdikleri sözlerini bihakkın yerine getireceklerine bir işarettir. "فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ" cümlesi, "Onlardan bir kısmı savaştı ve şehit edildi. Böylece de adağını yerine getirdi" demektir. Çünkü "**nahb**", adak manasınadır. Onlardan bir kısmı da hâlâ savaşta, ahitlerini yerine getirmek için, şehâdet şerbetini içmeyi gözetiyorlar. Onlar da ahitlerini bozmadılar. Münafıklar ise böyle değildir. Çünkü münafıklar da, "Biz sırtımızı dönüp, savaştan kaçmayacağız" diye söz vermişlerdi. Ama sözlerini değiştirip, gerisin geri döndüler.

Cenâb-ı Hak, لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ *"Çünkü Allah, sâdık olanları, sadâkatleri sebebiyle mükâfatlandıracaktır"* buyurmuştur. Bu, "Onlar vaadlerinde sâdık oldukları gibi, Allah onları, onlara dünya ve âhiret hususunda va'dettiği şeyleri birer birer gerçekleştirmek suretiyle mükâfatlandırmıştır" demektir. "وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ" ifadesi, "Yalan söyleyen ve vaadlerinde durmayan münafıkları Allah azaplandırır" demektir. إِنْ شَاءَ *"Eğer dilerse"*, yani "azap etmeyi dilerse, onların imân etmelerine mânî olur"; أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ *"Yahut onlara tevbe nasip eder"*, yani "İsterse de böyle yapar." Cenâb-ı Hak bunu bu şekilde beyan etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in henüz onların

iman edeceklerine olan ümidi devam ediyordu. Bundan sonra onlardan birtakım kimseler iman etmiştir.

Allahu Teâlâ, إِنَّ اللهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا *"Allah, (onların günahlarını örtüp bağışladığı için) gafûr, (onlara merhamet edip, iman nasip ettiği için de) rahimdir"* buyurmuştur. Binâenaleyh âyetteki bu ifade, daha sonra iman eden kimseler hakkında olmuş olur. Yahut şöyle de denebilir: Allahu Teâlâ, gafûr ve rahîm olmasına rağmen, günahları çok, suçları büyük olduğu için münafıklara azap etmiştir. Eğer suçları daha az olsaydı, şüphesiz onları da bağışlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlerin sadâkatlerine karşılık, onlara mükâfat olarak vereceği şeylerin bir kısmını açıklayarak, وَرَدَّ اللهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ *"Allah o kâfirleri... öfkeleriyle geri çevirdi"* buyurmuştur. Bu, "Onların öfkeleri teskin olmadan ve hiçbir muratlarına nâil olamamış vaziyette, Allah onları geri çevirdi" demektir. وَكَفَى اللهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ *"Allah mü'minlerin savaşmasına ihtiyaç bırakmadı"* manasınadır وَكَانَ اللهُ قَوِيًّا عَزِيزًا *"Allah kavîdir"*, yani mü'minlerin savaşmasına muhtaç değildir; *"azîzdir"*, yani kâfirlerin kökünü kazımaya ve onları zelil etmeye kâdirdir.

Hain Kurayza'nın Sonu

وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾

"Allah, Ehl-i kitap olup o (münafıklara) destek olanları da, yüreklerine korku düşürerek, kalelerinden indirdi. Siz onların bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını da esir ediyordunuz" (Ahzab, 26).

Âyetteki, الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ *"Ehl-i kitap'tan onlara yardım edenler"* demek olup, bunlar Yahudî **Kureyza** kabilesidir. Allah onları "sayâsîlerinden" yani kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı. Böylece de onlar, kendileri öldürülmeye, çoluk-çocukları da esir edilmeye mahkûm oldular. Siz (hani) onlardan bir kısmını, yani erkeklerini öldürüyor, bir kısmını da, yani çocuklarını ve kadınlarını esir alıyordunuz.

Eğer, "Cenâb-ı Hak, "فَرِيقًا تَقْتُلُونَ" dediği için, mef'ûlü önce almasında, "وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا" dediği için de mef'ûlü sonraya bırakmasında bir hikmet var mıdır?" denilirse, derim ki: Daha önce de izah ettiğimiz gibi, Kur'ân'da olan her şeyin, her özelliğin mutlaka bir fayda ve hikmeti vardır. Bunlardan bir kısmı açıktır, biz onları görebiliriz. Bir kısmı ise açık değildir. Allahu Teâlâ en iyisini bilir ya, şu anda içime doğan şudur: Konuşan kişi, önce en mühim şeyi söyler, sonra daha az mühim olanı söyler. Yine konuşan, işe en tanınmışı zikrederek başlar, sonra derece derece daha az tanınan ve bilineni zikreder. Yine konuşan, önce en yakın olandan başlar ve sonra derece derece uzakta olanlara doğru giderek, onları zikreder. Âyette bahsedilen bu kimseler meşhur idiler. Dolayısıyla meydanda, herkesin bildiği kimselerdiler. Böylece öldürme işi bunların başına geldi. Esir olanlar ise, bunların kadınları ve çocukları olup, pek meşhur değildiler. Halbuki esir alınma, öldürülmeden daha açık bir iştir. Çünkü esir alınan, hayatta kalır. Böylece de herkesçe, onun esir olduğu görülür, bilinir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, âyetteki iki yerden meşhur olanını kendisiyle kâim olan fiile; iki fiilden meşhur olanını da daha kapalı olana takdim etmiştir.

İstersek, bu meseleyi nahiv kâidelerine uygun bir ifade ile şöyle de açıklayabiliriz: Âyetteki, "فَرِيقًا تَقْتُلُونَ" ifadesi, fiil ve mef'ûlden ibarettir. Fiil cümlesinde asıl olan ise, fiilin mef'ûl ve fâilinden önce getirilmesidir. Bu ifadenin bir fiil cümlesi olması hususunu şöyle ispat ederiz: Eğer bu bir isim cümlesi olsaydı, baştaki "**Ferik**" kelimesinin merfû olması ve "فَرِيقٌ مِنْهُمْ تَقْتُلُونَهُمْ" denilmesi gerekirdi. Bu kelime mansub olduğuna göre, bu mansub oluş, "تَقْتُلُونَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ" takdirinde, zâhirdeki fiilin tefsir ettiği mukadder bir fiilden ötürüdür. Sözün bu şekilde söylenmesine sevk eden sebep ise, mef'ûlün beyân edilmesine aşırı itinâ gösterilmesidir. İşte âyetteki durum da budur. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlara yardım edenlerin durumundan bahsedip, onların kalplerine korku saldığını bildirirken, eğer Cenâb-ı Hak "تَقْتُلُونَ" demiş olsaydı, bunu duyan kimse, bunun mef'ûlünü duyuncaya kadar, ya aradan zaman geçerdi, yahut da onu söylemeye bir mânî çıkar, böylece o da onu söyleyemezdi, böylece de onların öldürülmüş oldukları bilinemezdi. Fakat daha önce onların kalplerine korkunun salındığını da duydukları için, Allah, söze "**ferîkan**" diye başlayınca, bunlar sözün tamamını duymak için kulak kesileceklerdir. Eğer birincisi fiil ve mef'ûl olursa, mef'ûl aslında olduğu gibi, ikinci cümlenin o cümleye atfedilmesi faydasından ötürü, öne alınır. Binâenaleyh fiilin öne alınmayışı,

onu öne almayı gerektiren bir hususun olmayışından ötürüdür. Onların hali bilindiğinde, ondan sonra gelen şeyler de, onlara havale edilmiş olur. Dolayısıyla eğer Cenâb-ı Hak, bundan sonra da, aynı şekilde "وَفَرِيقًا تَأْسِرُونَ" demiş olsaydı, bu "**ferîkan**", duyanlar, ya çoğu kez onların içinde salıverilenler olduğunu, yahut da onların yakalanamadıklarını sanırlardı. Binâenaleyh bu ikinci ifadede, fiilin önce zikredilmesi evlâ olmuştur. Durum hem "وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ", hem de "وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ" cümleleri için aynıdır. Çünkü korkunun kalplere salınması, kalelerden indirmeden öncedir. Çünkü korku, o indirmenin (inişin) sebebidir. Fakat onların kalelerinden indirilmelerinden duyulacak sevinç daha çok olduğu için, Hak Teâlâ bu işi, onların kalplerine korku salmadan önce zikretmiştir. Allah en iyi bilendir.

Mülklerine Siz Varis Oldunuz

وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَئُوهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾

"(Allah) onların yerlerine, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmamış olduğunuz diğer arazilere sizi mirasçı yaptı. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir" (Ahzab, 27).

Burada olan hâdiseye göre bir sıra takip edilmiştir. Çünkü mü'minler onların topraklarından (kalelerinden) indirilmeleri ve kendilerinin oralara hakim olmaları sebebiyle, önce onların arazilerine, sonra onlar içinde iken oralara girmeleri ve kalelerini almaları sebebiyle yurtlarına, daha sonra da evlerindeki mallarına sahip olmuşlardır.

Âyetteki, *"Henüz ayak basmamış olduğunuz diğer araziler"* ifadesi ile, kalelerin kastedildiği söylendiği gibi, Rumların ve Farsların arazilerinin kastedilmiş olduğu da söylenmiştir. Yine bunun, mü'minlerce kıyamete kadar alınacak toprakların tamamı manasına geldiği de söylenmiştir.

"Allah her şeye hakkıyla kâdirdir" ifadesi de, *"Henüz ayak basmamış olduğunuz diğer araziler"* ifadesinden kastedilen şeyin, Kurayza kabilesinin arazilerinden sonra fethedilecek yerlerin olduğunu söyleyenlerin görüşünü destekler. Bunun izahı şöyledir: Allahu Teâlâ onları bu beldelere sahip kılıp,

onlara daha nice beldeler va'dedince, Allah'a güvenleri güçlü olmayanların bunu akıldan uzak görmeleri zannını defetmek için, "Sizi buralara mâlik kılan Allah değil midir? O halde Allah, bunun dışındaki yerlere de malik kılabilecek ve her şeye kâdir olan bir zattır" demiştir.

Ezvâc-ı Tâhirâtın Muhayyerliği

يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

"Ey Peygamber, hanımlarına de ki: "Eğer dünya hayatını ve onun ziynetini, ihtişamını arzu ediyorsanız, gelin size boşama bedellerini verip, hepinizi güzellikle salayım. Yok eğer Allah'ı, Peygamberi'ni ve âhiret yurdunu diliyorsanız, şüphe yok ki Allah, sizden iyi hareket eden kadınlar için büyük bir mükâfat hazırlamıştır" (Ahzab, 28-29).

Bu âyetin, daha öncekilerle münasebeti şöyledir: Güzel ahlâk, iki şeye, yani Allah'ın emirlerine saygı duymaya ve Allah'ın yarattıklarına şefkatli olmaya hasredilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) buna, اَلصَّلَاةُ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"Namaza (devam) ve elinizin altında olanlara (yani kölelere şefkat)..."* hadisiyle işaret etmiştir.

Allahu Teâlâ, Peygamberi'ni, daha önce, *"Ey Peygamber Allah'tan ittikâ et"* (Ahzab, 1) emriyle, Allah'a saygı tarafıyla ilgili olan kısma sevk edince, şefkat tarafıyla ilgili olan şeylerden de bahsedip, buna önce hanımlarından başlamıştır. Çünkü onlar, insanların şefkat edilmeye en layık ve muhtaç olanlarıdır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, nafaka konusunda da hanımları önce zikretmiştir. Bu âyette birtakım fıkhı meseleler var:

Âyetten Çıkan Fıkhî Meseleler

1) Muhayyer (bu iki şeyden birini seçmede serbest) bırakma işi, Peygamber'e vâcib midir, değil midir? Diyoruz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlara sözlü olarak muhayyer olduklarını söylemesi, şüphesiz vâciP (farz) dır. Çünkü bu, risâleti (verilen ilahî emri) tebliğdir. Çünkü Allahu Teâlâ

Peygamber (s.a.s)'e, *"Onlara ... de"* diye emredince, bu artık peygamberliğin gereği olmuş olur. Fakat mana (hüküm) olarak muhayyer bırakma işi, emrin vücûb ifade edip etmemesine bağlıdır. Zâhir olan, emrin vücûb (farziyyet) ifade edişidir.

2) Onlardan birisi eğer, Peygamber'den boşanmayı tercih ederse, onun bu tercihi, dinen bir boşanma (ayrılık) sayılır mı? Zâhir olan, bunun bir ayrılık sayılmamasıdır. O kadın, kendisini (boşanmasını) tercih etmesi ile, hemen bâin (boşanmış) olmaz. Ancak bu boşama işi, Peygamber (s.a.s) tarafından yapılırsa olur. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Gelin size boşama bedellerinizi verip, hepinizi güzellikle salayım"* buyurmuştur.

3) Onlardan birisi, eğer kendisini tercih etseydi, ki biz bunun ancak Peygamber (s.a.s) tarafından, bâin talakla boşanması hâlinde, bâin talakla boşanmış olacağını söylemiştik. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onun için talâk vermesi vâcip olur muydu? Görünen odur ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in makamına nispetle, bu vâciptir. Çünkü Peygamber'in va'dinden dönmesi câiz değildir. Fakat bizden birisi böyle değildir. Söyleşi durumda, dediğini tutmak, o kişiden şer'an matlup değildir.

4) Bâin talaktan sonra kendisini tercih etmiş peygamber hanımı, başkasına haram olur muydu, olmaz mıydı? Zâhir olan, onun haram olmayacağıdır. Aksi halde, onun kendisini (boşanmayı) tercih etmesi halinde, dünya ziynetlerinden istifade etmesi mümkün olmazdı.

5) Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'ı ve Resûlullah'ı tercih eden kadınını boşaması haram olur muydu, olmaz mıydı? Hz. Peygamber (s.a.s)'in makamı itibarıyla, zahir olan, haram olduğudur. Bu, "Hz. Peygamber bu işe teşebbüs edemezdi, etmesi halinde Allah tarafından cezalandırılır veya itab edilirdi" manasına gelir.

Âyetteki Lafzî İncelikler

Âyette birtakım lafzî incelikler vardır:

1) Dünyanın tercih edilmesinin öncelikle söylenmesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kadınlarına çok fazla düşkün olmadığına bir işarettir. Nasıl böyle olmasın ki? Çünkü o, Rabbine ibadetle meşguldür.

2) Âyetteki, *"Hepinizi güzellikle salayım"* ifadesi de, biraz önce bahsettiğimiz hususa işarettir. Çünkü güzellikle salma işi, örfen çok fazla duyulacak bir acıyla birlikte olamaz. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in güzel

salıvermenin kendi tarafından olmasının delâletiyle, hanımlarının ondan ayrılmayı tercih etmelerinden etkilenmeyeceği anlaşılır.

3) Âyetteki, *"Yok eğer Allah'ı... diliyorsanız"* ifadesinde, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tercih etmelerinde, hem Allah'ı, hem Resûlünü, hem de âhireti tercihin yattığını bildirme vardır. Zaten din de bu demektir.

Cenâb-ı Hak, أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ *"(Allah), sizden iyi hareket eden kadınlar için* (yani sizden sâlih amelde bulunanlar,) *büyük bir mükâfat hazırlamıştır"* buyurmuştur. *"Yok eğer Allah'ı, Peygamber'i ve âhiret yurdunu diliyorsanız..."* ifadesinde, iman manası; *"Muhsinler (iyi hareket edenler) için"* ifadesinde de, önceki ifâdenin o manada olabilmesi için, ihsan manası vardır. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeleri tıpkı, *"Kim, muhsin olarak yüzünü (kendini) Allah'a teslim ederse..."* (Lokman, 22); *"Kim imân eder ve sâlih amel işlerse..."* (Furkan, 70) ve *"İman edip, sâlih ameller işleyenler..."* (Asr, 3) âyetleri gibidir.

Âyetteki, "büyük mükâfat", her zaman zâtı açısından büyük, sıfatları (özelikleri) bakımından güzel olan demektir. Çünkü maddeler hakkında kullanılan azim (büyük) kelimesi, ancak uzunluk, en ve derinlik bakımından büyük olan şeyler için kullanılır. Eğer bir şeyin sadece uzunluğu fazla olsa, ona "uzun"; sadece eni fazla olsa ona "enli" kelimeleri kullanılır. Derinlik de böyledir. Binâenaleyh bir şeyde ancak her üç özellik birlikte bulunursa, ancak onun hakkında "azîm" kelimesi kullanılır. Meselâ yüksek ve her tarafa doğru uzanmış-yayılmış dağ için, "azîm bir dağ" ifadesi kullanılır. Ama her tarafa uzamamış (sıradağ olmayan), sadece sivri (yüksek) olursa, buna "yüksek dağ" denilir. Bunun böyle olduğunu anladığına göre, şimdi diyebiliriz ki: Aslında dünyanın ücreti zâtı itibarıyla az, özellikleri bakımından da birtakım çirkinlikler (zararlar) taşımaktadır. Zira onlardan yenilecek olanlarında, zarar ve ağırlık da vardır. İçilecek olanlar ve diğer lezzetleri de böyledir. Hem sonra bunlar sonludur. Âhiret mükâfatları ise hem çoktur, hem de çirkin (ve zararlı) olma özelliklerinden uzaktır. Ayrıca süreklidir. O halde onlar azîmdir.

Ezvâc-ı Tâhirâtın Mes'ûliyetleri

يَا نِسَآءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

"Ey peygamber hanımları "Sizden kim açık bir terbiyesizlik yaparsa, onun azabı iki kat artırılır. Bu, Allah'a pek kolaydır" (Ahzab, 30).

Nimete Göre Külfet

Hz. Peygamber (s.a.s) hanımlarını bu hususta serbest bırakıp, onlar da Allah'ı ve Resûlullah'ı tercih edince, Cenâb-ı Hak, hanımının yapabileceği en ağır şey olan zina olup, Resûlullah'ı en çok üzen ve kendileri için en çirkin fiil olan bu günahtan kendilerini korumaları konusunda uyarıp, eğer böyle yaparlarsa, onlara iki misli azap verileceği ile kendilerini tehdit etti. Burada şöyle iki hikmet vardır:

1) Başkalarının hanımları, zinânın zarar ve kötülüğünden dolayı, zinâ ettikleri zaman cezalandırılırlar. Peygamber (s.a.s)'in hanımları, faraza böyle bir şey yaparlarsa, hem bundan dolayı, hem Peygamber'in kalbini kırmaları, hem de onun makamına önem vermemeleri sebebiyle cezalandırılırlar. Peygamber'in kızları da böyledir. Bir de bir kadın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nikâhı altında olup, zinâ ederse, Peygamber (s.a.s)'den başkasını tercih etmiş olur ve o başkası, bu kadına göre, Peygamber'den daha iyi ve daha hayırlı olmuş olur. Halbuki Peygamber ona göre, başkasından da evla olan kendi nefsinden bile ona daha yakındır. Böylece o kadın, Peygamber'in makamını iki kat aşağı indirmiş olur. Dolayısıyla da iki misli azapla cezalandırılır.

2) Bu, onların şerefli oluşlarına bir işarettir. Çünkü hür bir kadının cezası, şerefini göstermek için, cariyenin cezasının iki mislidir. Peygamber (s.a.s)'in, diğer mü'minlere şeref bakımından nispeti de, efendinin kölesine nispeti gibidir. Çünkü Peygamber (s.a.s), mü'minlere kendilerinden daha kıymetli ve evlâdır. Mü'minlerin anneleri durumunda olan hanımları ve akrabaları da böyledir. Bir şahsın annesi de, o şahsa hakim olan ve o şahsın itaat etmesi gereken bir kadındır. Hanımı ise, o şahsın hükmü ve emri altındadır ve o şahsa itaat etmek mecburiyetindedir. Böylece başkasının hanımları, Peygamber (s.a.s)'in hanımlarına nispetle, câriyenin hür kadına nispeti gibi olur.

Bil ki *"Sizden kim bunu yaparsa ..."* sözü, *"Eğer şirk koşarsan, amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) ifadesi gibidir. Çünkü bu, ilk nazarda olması mümkün olan bir şeydir. Halbuki mümkün olan iş, bazen kesinlikle meydana

gelmez, bazen de kesin olarak meydana gelir, "Ölen kurtulur."[12] Bazen ise, dinleyen, bu iki ifade hususunda tereddüt eder. Binâenaleyh âyetteki, *"Sizden kim açık bir terbiyesizlik yaparsa.."* ifadesi, bize göre, birinci kısma giren (yani kesinlikle meydana gelmeyecek olan kısma) girer. Çünkü Allahu Teâlâ, Peygamberi'nin hanımlarını böylesi şeylerden korumuştur.

Âyetteki, وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا *"Bu, Allah'a pek kolaydır"* ifadesi, "Sizin peygamber hanımları olmanız ve kıymetli, soylu olmanız, İlâhî azabı sizden savuşturmaz. Allah'ın işi, insanların işi gibi değildir ki, dostlarının, yardımcılarının, şefaatçilerinin ve kardeşlerinin çokluğu ile, kuvvetli ve soylu olan kimseleri azaplandıramasın" demektir.

Mes'uliyetin Mükâfatı

وَمَنْ يَّقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُّؤْتِهَآ اَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ ۙ وَاَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيْمًا ﴿٣١﴾

"Sizden kim de Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, sâlih amel işlerse, ona da mükâfatını iki kere veririz. Hem de onun için, çok şerefli bir rızık hazırladık (Ahzab, 31).

Bu ifade, onların cezalarının kat kat olması gibi, mükâfatlarının da kat kat olacağını açıklamaktadır. O halde âyetteki, *"Ona da mükâfatını iki kere veririz"* cümlesi, şöyle bir inceliğin yanı sıra, *"Onun azabı iki kat artırılır"* cümlesinin mukâbilidir: Allahu Teâlâ, mükâfat vermeden bahsederken, o ödülü verecek olanı da zikretmiştir ki o, kendisidir. Azaptan bahsederken ise, azap edecek olanı açıkça ifade etmemiş ve tıpkı, canlı bir cömert zatın, faydalı olduğu zaman, kendini ve işini açıkça ifade edip, zarar verdiğinde ise, kendisinden hiç bahsetmeyişi gibi, rahmet ve kereminin mükemmel oluşuna bir işaret olsun diye, *"iki kat artırılır"* buyurmuştur.

Allahu Teâlâ, وَاَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا *"Hem de onun için, çok şerefli bir rızık hazırladık"* buyurarak, şöyle bir ince manaya işaret olsun diye, aslında "**kerîm**" (şerefli) ifadesi, ancak o rızkı verenin sıfatı olduğu halde, âhiret rızkını "**kerîm**" (şerefli) diye vasfetmiştir. Dünyadaki rızıklar, insanların

12 Bu darb-ı mesel, yersiz görülse de metinde vardır. (Ç.)

çalışıp çabalamalarına göre verilir. Mesela tâcir, pazarlardan ve alış-veriş yapanlardan rızkını elde etmeye çalışır. İşçiler iş verenlerden, sanatkârlar sipariş edenlerden rızıklarını elde etmeye çalışırlar. Padişahlar idare ettiklerinden idâre edilenler de onlardan bir şeyler elde etmeye çalışırlar. Binâenaleyh dünyada rızık kendiliğinden gelmez. Bu, başkasının elindedir. İsterse o rızkı tutar, isterse salar. Âhirette ise, görünürde o rızkın ne bir tutanı, ne salanı olmayıp, kendiliğinden gelir. İşte bundan ötürü, dünyada ancak, gerçek rezzâk olan Allahu Teâlâ, "**kerîm**" diye nitelenmiştir. Âhirette ise, rızkın kendisi böyle nitelenmiştir.

Ezvâc-ı Tâhiratın Tutumları

يَا نِسَآءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَآءِ اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِى فِى قَلْبِهٖ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٣٢﴾

"Ey peygamber kadınları, siz diğer kadınlardan biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'tan korkuyorsanız, size yabancı (mahrem) erkeklere, yumuşak (cilveli) konuşmayın ki sonra kalbinde bir maraz bulunanlar, bir arzuya düşerler. Sözü, ma'rûf veçhile (ağırbaşlı) olarak söyleyin" (Ahzab, 32).

Allahu Teâlâ, peygamber hanımlarının cezasının, başka mü'min hanımların cezasının iki katı; mükâfatlarının da, diğer kadınların ücretlerinin iki katı olacağını beyan buyurunca, onlar tıpkı câriyeye nispetle hür kadınlar gibi olmuş olurlar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Siz diğer kadınlardan biri gibi değilsiniz"* buyurmuştur. Bu tıpkı birisinin, "Falanca, herhangi bir kimse gibi değildir" şeklindeki sözü manasında olup, "Onda sadece insan oluş özelliği yok. Ayrıca onda âlim, ilmiyle âmil, soylu ve şerefli olması gibi özel vasıflar vardır. Çünkü daha özel vasıf varken, o kişi daha genel ifadeyle tanıtılamaz. Çünkü birisini tanıyıp, onun insan oluşu dışında başka bir özelliğini bilmeyen kimse, "Ben bir adam gördüm" der. Eğer onu tanırsa, "Ben Zeyd'i", veya "Amr"ı gördüm" der. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Siz diğer kadınlardan biri gibi değilsiniz"* ifadesi de aynen böyle olup, "Sizlerde, diğer kadınlarda bulunmayan özellikler var. Meselâ siz, bütün mü'minlerin

annelerisiniz ve peygamberlerin en hayırlısının hanımlarısınız" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَسْتُ كَاَحَدٍكُمْ *"Ben sizden biriniz gibi değilim"* buyurarak ifade ettiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in herhangi bir mü'min gibi olmayışı şeklinde, tıpkı onunla şeref bulan akrabaları da, başkaları gibi değildir. Bu çiftler arasında, bir tür denklik (kefâet) söz konusudur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ *"Eğer Allah'tan korkuyorsanız, size yabancı erkeklere, yumuşak konuşmayın"* buyurmuştur. Bu ifade şu iki manaya gelebilir:

a) Bu, kendinden öncekilerle ilgili bir ifade olup, "Eğer ittikâ ederseniz, sizler herhangi bir kimse gibi olmazsınız. Çünkü Allah katında, en iyi ve en şerefli olan, en müttakî olandır" demektir.

b) Bu ifade sonraki kısımla ilgili olup, "Eğer ittikâ ediyorsanız, siz yabancı erkeklere yumuşak konuşmayın. Çünkü Allah, çirkin bir iş olan zinadan men edince, bu fiile götüren öncü şeylerden de men etmektedir. Bu da, kadınların erkeklerle konuşması ve konuşma şeklinde fâsık erkeğe uymaktır" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, فَيَطْمَعَ الَّذِى فِى قَلْبِهِ مَرَضٌ *"Sonra kalbinde bir maraz,* yani fısk (namussuzluk, kötü niyet) *bulunanlar, bir arzuya düşerler,"* sözü ma'ruf şekilde söyleyin. Yani, "Allah'ı zikir veya lüzumu kadar konuşma kabilinden söz söyleyin" elemektir.

Yüce Allah, *"Yumuşak (işveli-cilveli) konuşmayın"* buyurunca, bundan sonra, *"Sözü, ma'rûf veçhile söyleyin"* buyurmuştur ki bu, bunun bir kısım eziyet ve münker emri olmayıp, makul söz söyleme emridir. Çünkü ihtiyaç halinde söylenmesi matlub olan da sadece budur.

Vakarla Oturun, Dolaşmayın

وَقَرْنَ فِى بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰتِينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُۥٓ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾

"Vakar ile evlerinizde oturun. Evvelki câhiliyyet yürüyüşü gibi yürümeyin. Namazı dosdoğru kılın. Zekâtı verin. Allah ve Resûlü'ne

itaat edin. Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler" (Ahzab, 33).

Âyetteki "قَرْنَ" kelimesi, "karâr" mastarından olup, muzaaf harflerinden biri düşürülmüştür. Nitekim Cenâb-ı Hak "فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ" (Vâkıa, 65) buyurmuştur. Bu kelimenin "vakâr" mastarından olduğu da ileri sürülmüştür. (Buna göre "قِرْنَ" şeklinde okunur.) Nitekim Arapçada, "وَعَدَ – يَعِدُ – عِدْ" denilir.

Allahu Teâlâ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ *"Evvelki câhiliyyet yürüyüşü gibi yürümeyin"* buyurmuştur. Bunun, *"Kırıla döküle, kırıtarak yürümeyin"* manasına olduğu söylenmiştir. Yine bundan muradın, "Süslerinizi ortaya koymayın, göstermeyin" manası olması da muhtemeldir.

Cahiliyye Terimi

Âyetteki, *"Evvelki câhiliyye"*nin manası hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, **Nûh** (a.s) zamanında olanlar, sonraki câhiliyye ile de, ondan sonrakiler kastedilmiştir.

b) Bu, bir diğerinin olmasını gerektiren bir "evvel"lik değildir. Aksine bunun manası tıpkı bir kimsenin, "Nerede o ilk (evvelki) zorba kisrâlar?" demesi gibi, "Evvelki (eski) câhiliyye yürüyüşü gibi yürümeyin" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰتِينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Allah ve Resûlü'ne itaat edin"* yani "Mükellefiyet sadece nehiylerde değildir ki *"Yumuşak konuşmayın", "Câhiliyye yürüyüşü gibi yürümeyin"* ifadeleriyle elde edilmiş olsun. Tam aksine mükellefiyet hem nehiy, hem emirler hususundadır. O halde kendini büyük gören zorbalara benzememe demek olan namazınızı kılın, kerîm ve rahîm olana benzemek demek olan zekâtınızı verin ve Allah'a itaat edin" buyurmuştur. "Mükellefiyet sadece bu bahsedilenlere mahsus değildir. Binâenaleyh Allah'ın emrettiği her şeyi hakkıyla yerine getiriniz ve Allah'ın nehyettiği her şeyden de son derece kaçınınız."

Emirler Arındırmak İçindir

Daha sonra Allahu Teâlâ إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا *"Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler"* yani "Size verilen mükellefiyetlerden istifâde edecek olan Allah

değildir. Allah yaptıklarınızdan faydalanmaz. Bunun faydası size aittir. Allah'ın bu şeyleri size emretmesi, sizin menfaatiniz içindir" buyurmuştur. Bu ifadede şöyle bir incelik vardır: Bazen kirin-pisliğin bizzat kendisi ortadan kalkar, giderilir, ama o yeri tam temizlenmiş olmaz. O halde *"Allah sizden ancak kiri gidermek ... diler"* ifadesi, "Günahlarınızı silip, giderir" manasına; *"Sizi tertemiz yapmak diler"* ifadesi de, "Size kerâmet (şeref) elbiselerini giydirir" manasınadır.

Ehl-i Beyt

Daha sonra Allahu Teâlâ, bu ifadenin muhtevasına, Hz. Peygamber (s.a.s)'in âilesinin (ehl-i beytinin) hem kadınları, hem de erkekleri girsin diye, kadınlara hitabı bırakıp, **"anküm"** (sizden) diyerek, erkeklere hitap etmiştir. Ehl-i beyt'in kimler olduğu hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Evlâ olan, bunların, Hz. Peygamber (s.a.s)'in çocukları ile hanımları olduğunun söylenmesidir. **Hz. Hasan, Hz. Hüseyin** ve **Hz. Ali** de onlardandır. Çünkü **Hz. Ali,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in kızı ile evliliği ve **Hz. Peygamber** (s.a.s)'den ayrılmayışı sebebi ile ehl-i beytten olmuştur.

Hikmet: Sünnet

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى فِى بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾

"Allah'ın evlerinizde okunup duran âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz ki Allah her şeyin içyüzünü bilendir ve her şeyden hakkıyla haberdardır" (Ahzab, 34).

Buradaki *"Allah'ın ... âyetleri"* ile Kur'ân, "hikmet" ile de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözleri (hadisleri) kastedilmiştir. Bu da, biraz önce bahsettiğimiz gibi, mükellefiyetlerin sadece namaz ve zekata münhasır olmadığına bir işarettir. Allahu Teâlâ, bu âyette de yine mükellefiyetlerden bahsederek, *"Okunup duran âyetleri ... hatırlayın"* buyurmuştur ki bu, "Bütün farzları ve vâcipleri öğrenip, hepsini hakkıyla yerine getirin; bütün haramları öğrenip, onlardan da sakının" demektir.

Allahu Teâlâ'nın, اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا *"Şüphesiz ki Allah latîftir, habîrdir"* ifadesi de, Cenâb-ı Hakk'ın içleri (bâtınları) bilen bir habîr ve bir latîf

olduğuna işarettir. Binâenaleyh O'nun ilmi her şeye ulaşır. Dar deliklerden giren ve tıkanmış yollardan çıkabilen manasına olan "latîf", bu manaya gelir.

Erkek - Kadın Beraberliği

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

"Şüphesiz ki Müslüman erkeklerle, Müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle, mü'min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, mütevâzî erkeklerle mütevâzî olan kadınlar, sadaka veren erkeklerle, sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle, oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkeklerle kadınlar (yok mu), işte bunlar için Allah bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır" (Ahzab, 35).

Allahu Teâlâ onlara emirler verip, yasaklar koyup, onlar için gerekli şeyleri beyan edince, o kadınlar için şu on mertebeyi zikretmiştir: Birincisi, Müslüman olmak ve Allah'ın emrine boyun eğmek; ikincisi, sâyesinde Allah'ın emirlerinin geldiği (öğrenildiği) şeye, yani Kur'ân'a imandır. Çünkü mükellef önce, "O'nun dediği her şeyi kabul ediyorum" der. İşte bu İslâm'dır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bir şey söyleyip, mükellef de onu kabul ettiğinde, Allah'ın o sözünü tasdik etmiş ve inancının doğruluğunu ortaya koymuştur. Bu da imandır. Sonra onun bu inancı, kendisini güzel işler yapmaya ve amel-i sâlihe sevk eder. Böylece de o itaatkâr olur ve ibadet eder. İşte bu, Âyetteki *"itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar"* (kânitîn-kânitât) ifadesi ile belirtilen üçüncü mertebedir. Daha sonra mükellef iman edip, sâlih amelde bulunduğu zaman kendisi kâmil (olgun) olmuş olur ve başkalarını kemâle erdirmeye çalışır, emri ma'rûfta bulunup, kardeşlerine nasihat eder. Böylece de nasihati hususunda tasdik edilmiş (doğrulanmış) olur ki

âyetteki, *"Doğru erkeklerle doğru kadınlar"* (sâdıkîn-sâdikât) tabiriyle kastedilen budur. Daha sonra bu kimse, iyiliği emredip, kötülükten nehyederken karşısına birtakım sıkıntılar çıkar. O da buna sabreder. İşte Cenâb-ı Hak bunu da, *"Sabreden erkeklerle sabreden kadınlar"* tabiri ile belirtmiştir. Sonra bu mükellef kemâle erip, başkalarını kemâle erdirdiğinde, kendini beğenmeye ve yaptığı ibadetlerden dolayı "ucb"e başlar. Cenâb-ı Hak onu bu halinden, *"Mütevâzî erkeklerle, mütevâzî olan kadınlar"* (hâşiîn-hâşiât) ifadesiyle men etmiştir.

Yahut şöyle de diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, bu güzel ve iyi sıfatlardan bahsedince, bunlara mânî hallere de işaret etmiştir. Bu da ya gözle görülecek şeylerden olan makam ve mal sevgisidir, yahut da gözle görülemeyen şeylerden olan şehvettir. Gazap da bu iki hususa dahildir. Çünkü gazap (öfke), ya makam noksanlığı, yahut bir mal elde edememe, yahut da arzu edilen bir şeyden engellenme gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkar. O halde âyetteki, **"hâşiîn ve hâşiât"** ifadesi, "Makam ve mansıbların kendilerini ibadetten alıkoyamadığı mutevâzi kimseler" manasınadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Sadaka veren erkeklerle, sadaka veren kadınlar"* buyurmuştur. Bu da, "Çok sevdikleri için mal biriktirme özelliğinde olmayıp, mallarını infâk edenler" demektir. Allahu Teâlâ daha sonra, bâtınî arzu ve isteklerin, kendilerini Allah'a ibadetten alıkoyamadığı kimselere işaret olarak da, *"Oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar..."* (sâimîn-sâimât) buyurmuştur. Hak Teâlâ, *"Namuslarını koruyan erkeklerle kadınlar..."* buyurmuştur. Bu da, "Cinsî arzuların kendilerini Allah'a ibadetten alıkoyamadığı kimseler" demektir. Daha sonra Hak Teâlâ, *"Allah'ı çok zikreden erkeklerle kadınlar"* buyurmuştur. Yani, "Onlar bütün hallerinde, her halükârda, her zaman Allah'ı anarlar (hatırlarlar). Müslümanlıkları, imanları, taatleri, sadâkatleri, sabırları, tevazûları, sadakaları ve oruçları, hâlis bir niyetle, Allah için olur.

Bil ki Allahu Teâlâ, birçok âyette "zikir"den bahsettiği zaman, onunla birlikte "çok"luk vasfını da getirmiştir. Mesela daha sonra gelecek olan, *"Ey iman edenler Allah'ı çokça zikredin"* (Ahzab, 40) âyetinde ve bundan önce geçmiş olan, *"Allah'ı ve âhiret gününü umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için"* (Ahzab, 21) âyetinde böyledir. Çünkü bedenle yapılan fiilleri (amelleri) çok yapmak, ya mümkün değildir, ya zordur. Meselâ insan yerken, içerken ve yiyeceğini-içeceğini elde etmeye çalışırken, bütün bunlar onun devamlı namaz kılmasına mânidirler. Fakat insanın yerken, içerken, yürürken, alırken, satarken, Allah'ı zikretmesine bir mânî yoktur. İşte bu

hususa Hak Teâlâ, *"Ayakta iken, otururken ve yanları üstü (yatarken) Allah'ı zikredenler.."* (Âl-i İmran, 191) ifadesiyle işaret etmiştir. Bir de bütün amellerin sıhhati, Allah'ı zikir (anma) ile olur. İşte bu da niyettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظِيمًا *"İşte bunlar için Allah (günahlarını silen) bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır"* buyurmuştur. Bu büyük mükâfattan daha önce bahsetmiştik.

Resûlün Hükmüne Teslimiyet

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهٗٓ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ ۗ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهٗ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾

"Allah ve Peygamber'i bir işe hükmettiği zaman, gerek mü'min erkek, gerek mü'min bir kadın için, ona aykırı olacak işlerinde, onlar için muhayyerlik (seçme hakkı) yoktur. Kim Allah'a ve Resûlü'ne isyân ederse, muhakkak ki o apaçık bir sapıklıkla yolunu sapıtmıştır" (Ahzab, 36).

Bu âyetin, **Hz. Zeyneb binti Cahş** (r.anha) annemiz hakkında nâzil olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onu, daha önce **Hz. Zeyd b. Hârise** (r.a) ile evlendirmek istediğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dışında, hem **Hz. Zeyneb,** hem de kardeşi buna karşı çıkmıştı. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil olunca, her ikisi de bu evliliğe râzı olmuşlardı. Bunu şöyle izah ederiz: Allahu Teâlâ, Peygamberi'ne, hanımlarına kendisinden ayrılıp ayrılmama hususunda muhayyer olduklarını söylemesini emredince, bu emirden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başkalarına zarar vermeyi istemediği anlaşılmıştır. Binâenaleyh herhangi bir şeye meyli olana, Hz. Peygamber (s.a.s) bu imkânı vermiş, başkasının arzu ve isteklerinden ötürü, kendi nefsinin hakkından vazgeçmiştir.

Binâenaleyh bu âyette, kimsenin, âmirinin kendi nefsi olmayıp, iradenin kendi elinde olduğu zannına kapılmamasını söylemiştir. Nitekim zevceler hakkında durum böyledir. Hatta, Allah ve Resûlullah'ın hükmü olan meselede, mü'min kadın ve erkeğin başka bir seçim hakkı olmadığını, uyulması gerekenin, Allah'ın emri, hak olanın Resûl'ün bildirdiği olduğunu, onlara

muhalefet edenin saptığını bildirmiştir. Zira maksat, Allah'tır. Resûlullah ise ona ulaştıran rehberdir. Maksadı terk eden, rehberi dinlemeyen, kesinlikle sapıktır.

Hz. Zeyneb'le Nikâh

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِيٓ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ ۖ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَىٰهُ ۖ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا ۚ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾

"(Habîbim) hatırla o zamanı ki, Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de kendisine lütufta bulunduğun o kimseye, "Eşini uhdende (nikahında) tut. Allah'tan kork" diyordun ve Allah'ın açığa çıkaracak olduğu şeyi içinde gizliyor, insanların (dedikodusundan) korkuyordun. Halbuki Allah kendisinden korkmana daha çok lâyıktır. Şimdi madem ki Zeyd o kadından ilişiğini kesti. Biz onu sana zevce yaptık. Tâ ki evlatlıklarının kendilerinden ilişiklerini kestikleri zevcelerini de almakta mü'minlere bir sıkıntı olmasın. Allah'ın emri yerine getirilir" (Ahzab, 37).

Allah'ın kendisine İslâm nimetini verdiği ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, azâd ederek hürriyetine kavuşturmak suretiyle lütfettiği kimse, **Hz. Zeyd** (r.a)'dir. **Zeyd** (r.a), **Zeyneb** (r.anhâ)'i boşamak istedi. Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Onu nikahında tut, boşama, Allah'tan kork" dedi. *"Allah'tan kork (ittikâ et)"* ifadesinin ne hakkında ve niçin söylendiği noktasından şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, onu boşama hususundadır.

b) Bu, **Zeyneb**'den şikâyet etme hususundadır. Çünkü Zeyd (r.a), **Zeyneb** (r.anhâ) hakkında, "O, soylu oluşunu ve aramızda denklik bulunmayışını söyleyerek, bana karşı kibirleniyor" diye şikâyetlenmişti. Ey Nebî sen ise, Allah'ın ileride, **Zeyneb** ile evlenmeyi istediğine dair açığa vuracağı niyetini içinde saklıyordun ve insanların, "Başkasının veya oğlunun hanımını

aldı" demelerinden korkuyordun. Halbuki Allah, kendisinden korkulmaya daha lâyıktır." Cenâb-ı Hakk'ın bu son ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in insanlardan korkup, Allah'tan korkmadığına bir işaret değildir. Aksine mana, "Korkulmaya lâyık olan sadece Allah'tır. Binâenaleyh O'nun yanı sıra hiç kimseden korkma. Sen ise hem O'ndan korkuyor, hem insanlardan çekiniyorsun, öyle ise korkuyu sırf Allah'a hasret" şeklinde olup, tıpkı, *"O peygamberler, Allah'ın risâletlerini tebliğ edip, O'ndan korkan ve O Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayanlardır"* (Ahzab, 39) âyetinin anlattığı gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا *"Şimdi madem ki Zeyd o kadınla ilişiğini kesti, biz onu sana zevce yaptık"* buyurmuştur. Bu, "**Zeyd** onu boşayıp, onun iddeti sona erdiğinde, onu sana zevce yaptık" demektir. Çünkü kadın, kocasının nikâhı altında olduğu sürece, kocasının ihtiyaçlarını giderir ve kocası ona muhtaçtır. Binâenaleyh kocası ondan ilişiğini tamamen kesmemiş ve ondan müstağni olmamıştır. Kadın, kocasının iddetinde olduğu zaman, rahminin meşgul olabileceği için (hâmile olma ihtimalinden dolayı), kocanın onunla ilgisi hâlâ devam etmekte sayılır. Dolayısıyla henüz o kadından ilişiğini kesmemiş sayılır. Ama kocası onu boşayıp, kadının iddeti bitince, artık kocasının ondan tamamen ilişiği kesilmiş olur. Şeriate uygun olan da budur. Çünkü başkasının hanımı ile, yahut başkasının iddetini beklemekte olan kadınla evlenmek câiz değildir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Şimdi mâdem ki Zeyd o kadından ilişiğini kesti..."* buyurmuştur. *"Tâ ki evlatlıklarının, kendilerinden ilişiklerini kestikleri zevcelerini..."* âyeti de böyledir, yani "boşayıp, iddetlerini tamamlamış olan zevcelerini..." demektir. Bunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in evlenmesinin, şehevî duygularını tatmin için değil, aksine şeriati bizzat tatbik ederek anlatmak için olduğuna bir işaret vardır. Çünkü şeriat Peygamber'in fiilleri ile anlaşılır.

Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا *"Allah'ın emri yerine getirilir"* buyurmuştur. Bu, "Onun hükmü yerine getirilir, vukû bulur" demektir.

Hz. Zeyneb'le Evlenmenin Nezaheti

Cenâb-ı Hak daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, fiillerinin birtakım faydaları (hikmetleri) ihtiva eden şeriate mebnî olmasının yanı sıra, **Hz. Zeyneb**'le evlenmesinin, her türlü mahzurdan uzak ve berî olduğunu beyân etmek üzere şöyle buyurdu:

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ﴿٣٨﴾

"Peygamber'e, Allah'ın farz kıldığı herhangi bir şeyi (yapmada) hiçbir vebal olmaz. Daha evvel geçmiş olanlarda da Allah'ın âdeti budur. Allah'ın emri, takdir edilmiş bir kaderdir" (Ahzab, 38).

Daha önce geçenlerin şeriati de böyle idi. Yani geçmiş peygamberler, pek çok bâkire ile ve başkalarının boşandığı kadınlarla evlenmişlerdir. *"Allah'ın emri, takdir edilmiş bir kaderdir"* yani, "her şey kaza ve kader iledir. Kader, takdir (ölçüp-biçme, hesaplama) demektir.

Geçen iki âyetin sonlarındaki, "**mef'ûl**" ve "**makdûr**" kelimeleri arasında, tıpkı kaza ve kader arasında bulunduğu söylenmiş olan bir fark vardır. O halde kaza, asıl olarak kastedilen, kader ise, ona tâbi olan (onun peşi sıra gelen) şey demektir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bir kimse bir şehre gitmeye niyetlense de, o şehre giden yolda bir han veya köyde konaklasa, bu köye gelip girmiş olsa bile bu durumda, "Bu köye niçin geldin?" diyene cevaben, örfen, "Ben buraya gelmedim. Esas gayem, falanca şehre gitmek. Fakat bu köy, yol üzerinde rastladı" demesi doğru olur. Bunu iyice anladığında, bil ki, ne kadar iyi ve güzel şeyler varsa, hepsi kaza; bütün zararlar da kader iledir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, mükellefi, aklı ve dini kendilerine hâkim kılma hususunda gayret göstermesine karşılık en güzel bir şekilde mükâfatlandırılsın diye, bazı şeylere arzu duyan ve öfkelenen bir varlık olarak yaratmıştır. Binâenaleyh bu yaratılışı, bazen onu zinaya veya kâtilliğe sevk edebilir. Halbuki, ondaki bu iki özelliği, (şehvet ve öfkeyi), her ne kadar Allah'ın kaderiyle olsa bile, ondan katillik ve zinâ meydana gelsin diye yaratmamıştır. Bunu da iyice kavradığına göre, Hak Teâlâ'nın, önce *"Allah'ın emri yerine getirilir"* buyurmasında, sonra da *"Allah'ın emri takdir edilmiş bir kaderdir"* buyurmasında şöyle bir incelik var: Allahu Teâlâ, *"Biz onu sana zevce yaptık"* buyurunca, bunun peşi sıra, *"Allah'ın emri, takdir edilmiş bir kaderdir"* demiştir ki, bu "**Zeyneb**'i sana zevce yapmamız, hükmolunmuş, takdir edilmiş ve yapılması gözetilmiş olan bir kazadır" manasına gelir.

Allahu Teâlâ, **Urya**'nın hanımı ile imtihan edilmiş olan **Hz. Dâvud** (a.s)'un kıssasına işaret olarak, *"Daha evvel geçmiş olanlarda da Allah'ın sünneti budur"* buyurunca, burada da *"Allah'ın emri takdir edilmiş bir kaderdir"* buyurmuştur ki bu, "Bu, ikinci derece bir durumdur, hükümdür, yani kaderdir" demektir.

Eğer birisi, "Bu, ya **Mu'tezile**'nin dediği gibi, sebepler zinciri, yahut da felsefecilerin, ateşin tabiî olarak yakma özelliğine sahip olduğunu söylemeleri gibi, eşyanın birtakım özellikler üzere oluşunun neticesi olduğu manasına gelir. Çünkü felsefeciler şöyle derler: "Allah eşyayı pişirecek-olgunlaştıracak bir şey yaratmak istedi. Halbuki o, zaten yakıcı vasfına sahipti. Böylece istifade edilsin diye ateşi yarattı. Ama ateşin yaratılmasıyla Zeyd'in veya **Amr**'in (yani insanların) evinin yanmasına sebep olan, birtakım ârizî durumlar ortaya çıktı?" derse, şöyle cevap verilir: Biz, Allah'ın, fiilleri hususunda hür ve irâde sâhibi olmadığını, yahut O'nun iradesi dışında bir şeyin meydana gelebileceğini söylemekten Allah'a sığınırız. Fakat Ehl-i sünnet: "Allah sünnetini (âdetini) bu şekilde yürütmektedir" demişlerdir. Bu, "O, eti pişirmeye ihtiyaç duyulduğu zaman ateşi, onu pişirecek bir biçimde; âciz bir kimsenin elbisesi üzerine düştüğünde ise onu yakmayacak bir biçimde yaratabilir. Baksana ateş, onca kuvvetine ve çokluğuna rağmen **Hz. İbrahim** (a.s)'i yakmamıştır. Fakat Cenâb-ı Hak, ya sırf iradesi, yahut da gizli bir hikmetinden ötürü ateşi, bu şekilde yaratmıştır. Çünkü O, yaptıklarından mes'ûl değildir.

Allah'ın âdetinde, insan aklının idrâk edebileceği şekilde cereyan eden şeylerin kaza ile, kısa akılların "Niçin böyle oldu veya niçin şöyle olmadı?" diyebileceği şekilde meydana gelen şeylerin ise, kader ile olduğunu söyleriz.

Önceki Nebilerin Tebliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o geçmiş ümmetlerin durumunu da şu beyanı ile açıklamıştır:

اَلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللّٰهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰهَ ۗ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا ﴿٣٩﴾

"O peygamberler, Allah'ın risâletlerini tebliğ eden, O'ndan korkan ve o Allah'tan başka hiç kimseden korkmayanlardır. Hesap görücü olarak Allah yeter" (Ahzab, 39).

Bu, "Onlar da senin gibi peygamber idiler" demektir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onların Allah'a karşı korkularına başka korku katmadıklarını *"Allah'tan başka hiç kimseden korkmayanlardır"* ifadesiyle hatırlatmıştır. Bu tıpkı, *"Onların hidayetlerine (yollarına) uy"* (En'âm, 90) âyeti gibi olur.

Âyetteki "**hasîb**", ya "hesap soran" manasındadır. Buna göre, "Sen, O'ndan başkasından korkma" demek olur. Yahut da, "hesap edilen" manasındadır. Bu durumda da, "O'ndan başkasını önemseme ve başkasını hesaba katma" demektir.

Muhammed (s.a.s) Sizin Babanız Değil

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَآ اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾

"Muhammed, erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir" (Ahzab, 40).

Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hz. Zeyneb** ile evlenmesindeki hikmetleri beyan edince, bunun her türlü kötü durumdan uzak olduğunu da bildirmiştir. Çünkü bu hususta akla gelebilecek kötülük, Hz. Peygamber (s.a.s)'in oğlunun hanımıyla evlenmiş olması hususuyla ilgilidir. Halbuki oğlun hanımıyla evlenmek câiz değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Zeyd onun oğlu değildir. Hatta erkeklerinizden hiçbiri onun oğlu değildir" buyurdu. Eğer birisi, "Hz. Peygamber (s.a.s), aslında bir erkeğin babası idi. Çünkü "**racûl**", insanların erkeğine verilen addır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer onlar, erkek ve kadın (dişi) kardeşler olurlarsa..."* (Nisa, 176),

buyurmuştur. Erkek çocuk için de, "**racûl**" kelimesi kullanılabilir?" derse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

a) "**Racûl**" kelimesi kullanıldığında, buna akıl bâliğ olmuş erkekler girer. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ise, bu şekilde kendisine "**racûl**" denecek (kadar yaşamış) bir oğlu yoktu.

b) Allahu Teâlâ, muhatap zamiri ile, "erkeklerinizden" (رِجَالِكُمْ) buyurmuştur. Bu hitabın yapıldığı zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'in henüz erkek evlâdı yoktur

Cenâb-ı Allah, onun erkeklerin babası olmadığını bildirince, bunun peşinden, bazı bakımlardan hükmen baba sayılabileceği özelliklerin onda olduğunu gösteren ifadeyi getirerek, وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّنَ *"Fakat Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur"* buyurmuştur. Çünkü Allah Resûlü, ümmetine şefkatli olma ve ümmetinden saygı görme bakımından, tıpkı bir baba gibidir, hatta daha ileridir. Çünkü peygamber, mü'minlere canlarından ileridir. Halbuki baba böyle değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından daha fazla şefkati, ümmeti tarafından da daha fazla saygıyı gerektirecek hususu da, *"Peygamberlerin sonuncusu"* ifadesi ile ortaya koymuştur. Çünkü kendinden sonra bir nebi gelecek olan bir peygamber, eğer nasihat ve gerekli açıklama hususunda bir şey bırakmışsa, sonra gelecek olan nebi onu telâfi eder. Ama artık kendisinden sonra hiç başka peygamber gelmeyecek olan nebî ise, ümmeti üzerine daha fazla titrer, daha fazla hidayete erdirmeye uğraşır ve daha fazla faydalı olur. Çünkü bu peygamber, babasından başka kimsesi olmayan bir çocuğun babası gibidir.

Allahu Teâlâ, وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا *"Allah her şeyi hakkıyla bilendir"* O'nun her şeyi bilmesi hususuna, artık Hz. Muhammed (s.a.s)'den sonra hiçbir peygamberin gelmeyeceği hususu da girmektedir. Böylece O, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, evlatlığının boşanmış hanımıyla evlendirmek suretiyle, onun şeriatini tamamlayışının bir hikmet gereği olduğunu bildirmiştir. Bu böyledir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözü de şeriat ifade etmekle birlikte, o bu işten imtina edince, bazılarının akıllarında, o işe karşı bir nefret doğabilir. Baksana, Hz. Peygamber (s.a.s), kelerin helâl olduğunun anlaşıldığı bir söz söylemiş olmasına rağmen, kendisi ondan yemediği için, gönüllerde bu hususta bir uhde kalmıştır. Ama devenin etini yemiş olduğu için, bazı milletlerin yememesine rağmen, onu yemek güzel ve hoş görülmüştür. Tavşan da böyledir.

Çok Zikredin

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا اللهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾

"Ey iman edenler, Allah'ı çok zikredin" (Ahzab, 41).

Bu âyetin daha öncekilerle münasebeti şu şekilde izah edilebilir. Bu sûrenin temeli, Hz. Peygamber (s.a.s)'i eğitme üzerine kurulmuştur. Daha önce Cenâb-ı Hakk'ın işe, Peygamberi'nin nasıl kendisiyle beraber olması gerektiğini belirterek başladığını söylemiştik ki, bu takvadır. Yine o, *"Ey Peygamber, ... hanımlarına de..."* emriyle, onun âile ve akrabalarına karşı davranışını da belirtmiştir. Allahu Teâlâ, mü'min kullarına da, nebî ve resûllerine emrettiği şeyleri emretmiş, Peygamberi'ni eğittiği gibi, onları da irşâd etmiş ve işe yeniden mü'minleri ilgilendiren hususla başlamış, Peygamberi'ne, "Ey *peygamber, Allah'tan kork"* dediği gibi, mü'minlere de, *"Ey iman edenler, Allah'ı çok zikredin"* demiştir.

Ayrıca burada şöyle bir incelik vardır: Mü'min bazen, Allah'ı zikretmeyi unutabilir. Dolayısıyla, zikrine devam etme emri verilmiştir. Peygamber'e gelince, o mukarreblerden olduğu için, unutmaz. Ancak ne var ki, hükümdara yakın olan kimse de ona yaklaştığı için bazen aldanır da, böylece korkusu azalır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Ey Nebi, Allah'tan ittikâ et"* buyurmuştur. Çünkü ihlaslı kimse, büyük bir tehlike üzerinde bulunur. Zira, evliya için "hasene" sayılan, peygambere göre "seyyie" olabilir.

Allahu Teâlâ ذِكْرًا كَثِيرًا *"Çok zikir..."* buyurmuştur. Biz daha önce, Cenâb-ı Hakk'ın pek çok yerde "zikr"den bahsettiğinde, onu çoklukla tavsif ettiğini açıklamıştık. Çünkü daha önce de izah ettiğimiz gibi, kişinin her zaman (isterse) zikirde bulunmasına mâni yoktur.

Tesbih Edin

وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَصِيلًا ﴿٤٢﴾

"Onu sabah akşam tesbih ve tenzih edin" (Ahzab, 42).

Yani, "O'nu zikrettiğinizde, sizin O'nu zikretmenizin bir ta'zîm ve O'nu noksanlardan tenzih etmek tarzında olması gerekir" demek olup, bu âyetteki "tesbih" kelimesiyle kastedilen de budur. Buradaki, "tesbih" sözüyle namazın kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine, "Namaz için, o kimsenin sabah akşam yapacağı tesbihi, bunu devamlı yapmasına bir işarettir" denilmiştir. Bu böyledir, zira sözün umumî ve genel olmasını isteyen kimse, iki uçtan bahseder, bu iki uçtan o ikisinin ortası da anlaşılmış olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), *"...Şâyet sizin evveliniz ve sonunuz..."* buyurmuş, "Sizin ortanız..." dememiştir. İşte böyle olan sözler, umumîliği en ileri bir tarzda ifade ederler.

Mü'minlere Salât

هُوَ الَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلٰٓئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ ۜ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾

"O, sizi, karanlıklardan ışığa çıkarmak için, üzerinize, melekleriyle beraber rahmetini gönderen ve dökendir. O, size karşı pek merhametlidir" (Ahzab, 43).

Yani, "O, siz O'nu zikretmeseniz dahi, O, size merhamet eder, acır" demektir. Böylece mü'minleri zikre ve tesbihe teşvik için kendisinin "salât"ından, yani "rahmet"inden bahsetmiştir.

لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ *"Sizi rahmetiyle hidayete erdirmesi için"* demektir. Allah'tan olan "**salât**" rahmet; meleklerden olan ise, "istiğfar ve mağfiret talep etmek" anlamlarına gelir. İşte bu sebeple, "Müşterek bir lafzın, aynı anda iki manasında da kullanılabileceği" ileri sürülmüştür ki, bir lafızda hakikat ve mecâzin birleştirilmesinin caiz olması da böyledir. Bu görüş, **Şafiî** (r.ah)'ye nisbet edilir ki, akıldan uzak bir görüş değildir. Fakat herkesin anlayacağı tarzda akla yaklaştırılması istenirse deriz ki: Rahmet ve istiğfar, o rahmet ve istiğfara konu olanların durumlarına ihtimam gösterilmesi hususunda müşterektirler. İşte murat olan da bu kadr-i müşterek (müşterek olan miktardır). Böylece buradaki delalet, delâlet-i tazammuniyye nevinden olur. Zira o ihtimam, o rahmet ve istiğfardan bir

cüzdür. Cenâb-ı Hakk'ın *"O mü'minlere karşı pek merhametlidir"* buyruğu, bütün mü'minler için bir beşaret ve yine bütün mü'minler için bir müjde, bir de O'nun, *"Üzerinize ... rahmetini gönderendir"* beyanının vahiy zamanında bu sözü dinleyenlere mahsus olmadığına bir işarettir.

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ ۚ وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا ﴿٤٤﴾

"Kendisine kavuşacakları gün onlara yapacağı, iyi dilek selâmdır. (Allah) onlar için çok şerefli mükâfat da hazırlamıştır" (Ahzab, 44).

Allahu Teâlâ, mü'minlere dünya hususunda olan inâyetini beyân edince, âhiret hususundaki itinâ ve önemini de beyan etmiş ve; **selâm**'ından bahsetmiştir. Çünkü bu selâm, bütün hayırların delil ve kılavuzudur. Zira, başkasıyla karşı karşıya gelip de ona selâm veren kimsenin hareketi, o ikisi arasında bulunan samimi bir dostluğa delâlet eder. Eğer selâm vermezse, bu da, aralarındaki bir zıtlığa delâlet eder.

"يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ" Kıyamet günüdür. Çünkü insan, dünyada iken Allah'a tamamıyla yönelemez. Nasıl böyle olmasın ki? İnsan, uyurken, Allah'tan gafildir. Vakitlerinin çoğunda da, rızkını elde etmekle meşguldür. Âhirette ise, kişiyi, Allah'ın zikrinden alıkoyacak hiçbir şey yoktur. O halde, hakiki anlamdaki kavuşma budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا *"Allah onlar için çok şerefli mükâfat hazırlamıştır"* buyurmuştur.

"Hazırlama"nın Manası

İmdi eğer birisi, "Hazırlık yapmak, ancak o şeye ihtiyaç duyduğunda o anda onu elde edemeyecek kimselerden sudur eder. Allahu Teâlâ ise, O'nun, ne herhangi bir şeye ihtiyacı vardır, ne de herhangi bir şeyden acizdir. Çünkü kul O'nunla karşılaştığında, O ona, onu memnun edecek şeyi fazlasıyla verir. O halde, daha önceden hazırlamış olmanın anlamı nedir?" derse, biz deriz ki: Hazırlamak, ihtiyaçtan kaynaklanan bir şey olmayıp, sırf ikrâm için olan bir şeydir. Bu tıpkı, bir hükümdara, "Falanca gelecek" denilip, o da ona ikramda bulunmak istediğinde, ona bir ev ve çeşitli ikrâmlar hazırlayıp, "O geldiğinde, hazinenin kapılarını açar ve ona, onu memnun edecek şeyleri veririz" demesi gibidir. İşte Allah da, ikrâm-ı mükemmel

olduğu için, kendisini zikredip ananlara, kerîm, şerefli bir mükâfat hazırlar. "Kerîm"in, ne demek olduğunu, "rızk" kelimesinin bu sıfatla nitelendiği (Ahzab, 3) âyette açıklamıştık. Ki, bu, "Allah ona, kişinin talebi ve çalışıp çabalaması olmaksızın, kendisine gelen bir mükâfat hazırlamıştır" demektir. Dünya ise, böyle değildir; çünkü kişi dünyada, bin defa rızık talebinde bulunur da, o rızık ona yine de, belli miktar ile gelir.. ölçülüdür.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisine kavuşacakları gün onlara yapacağı iyi dilek selâmdır"* ifadesi, onların hallerine uygundur. Çünkü onlar, dünyada iken, Allah'ı zikredip anınca, onlar için Allah hakkında bir marifet ve ilim tahakkuk eder. Onlar O'nu tesbih ve takdiste bulununca da, onlar O'nu, celâl sıfatları ve kemâl vasıflarıyla muttasıf olarak lâyıkı veçhile tanıdıkları için, bu daha önce elde edilmiş olan marifetullah kuvvetlenir ve pekişir. Allahu Teâlâ da, onların dünyadaki bu hallerini bilir de, rahmeti ile, onlara lütufta bulunur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O... üzerinize rahmetini gönderendir"* (Ahzab, 43) ve *"O, mü'minlere karşı pek merhametlidir"* (Ahzab, 43) buyurmuştur. Birbirini tanıyan iki kişi, birbiriyle karşılaşıp, bunlardan birisi diğerine alabildiğine müşfik, beriki de öbürüne son derece saygılı olursa, bu ikisi arasında, selâm ve çeşitli ikrâmlar tahakkuk eder.

Resûlüllah'ın Vasıfları

يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّآ اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾ وَدَاعِيًا اِلَى اللهِ بِاِذْنِهٖ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ﴿٤٦﴾

"Ey Peygamber, biz seni, hakikaten bir şahit, bir müjdeci, bir uyarıcı ve Allah'a O'nun emri ile çağıran bir tebliğci ve nûr saçan bir kandil olarak gönderdik" (Ahzab, 45-46).

Biz, daha önce bu sûrede, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Rabbi tarafından eğitilmesinin konu edildiğini zikretmiştik. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, bu sûrenin başındaki, *"Ey Nebî, Allah'tan ittikâ et"* (Ahzab, 1) emri, Peygamberi'nin, Rabbine karşı nasıl davranması gerektiğine; O'nun, *"Ey Nebi, hanımlarına söyle"* (Ahzab, 28) emri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aile fertlerine karşı nasıl davranması gerektiğine ve Cenâb-ı Allah'ın, *"Ey Peygamber, biz*

seni, ... gönderdik" beyanı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün mahlûkata karşı nasıl davranması gerektiğine bir işarettir.

Şahid'in Manası

Bu âyetteki "**şâhid**" kelimesi şu anlamlara gelebilir:

a) O, kıyamet gününde, bütün canlılar üzerinde bir şahittir. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Peygamber de size şahit olsun"* (Bakara, 143) buyurmuştur. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şâhit olarak yani, "Şahâdet taşıyan olarak gönderilmiştir. Âhirette ise, insanlara şahit, yani üstlendiği bu şahâdeti yerine getirici, edâ edici olur..." demektir.

b) "O, Allah'tan başka ilâh olmadığına şahittir" demektir. Bu manaya göre de, şöyle bir incelik söz konusudur: Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, kendisinin birliğine şâhit tutmuştur. Şâhit ise, "Müddei-davacı" durumunda olamaz. Binâenaleyh Allah, vahdaniyeti hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, o birliği iddiâ eden, savunan bir kimse durumunda kılmamıştır. Çünkü, iddiada bulunan kimse, zâhirin hilâfına olan bir şey söylemektedir. Vahdaniyet ise, güneşten daha açık ve parlaktır. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, nübüvvet iddiasında bulunmuş; Allahu Teâlâ da, Peygamber'in kendisinin vahdaniyetine şâhit, delil oluşunu mükâfatlandırmak için, Peygamber'in bu nübüvvet iddiasında kendisini bu hususa şâhit kılmış ve *"Allah, şahâdet eder ki, sen, O'nun Resûlüsün"* (Münafikûn, 1) buyurmuştur.

c) "O, dünyada cennet, cehennem, nizâm, sırât gibi, âhiretle ilgili hallerin; âhirette de, taât, masiyet, iyilik ve fesat gibi, dünya ile ilgili hallerin şahididir.." demektir.

Müjdeci ve Uyarıcı

Cenâb-ı Hak, وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا * وَدَاعِيًا *"Bir müjdeci, bir korkutucu ve bir davetçi..."* buyurmuştur. Burada güzel bir tertip vardır. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'tan başka ilâh olmadığına bir şahit olmak için, Peygamber olarak gönderilmiştir. Dolayısıyla o, bu hususta müjdeleme arzusunu duymuştur. Eğer bu yetmezse, inzâr ile korkutma yolunu tutmuştur. Daha sonra o, mü'minlerin, "Allah'tan başka ilâh yoktur.." demeleriyle yetinmemiş, onları, Allah'ın yoluna da davet etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbinin yoluna davet et"* (Nahl, 125) buyurmuştur.

Âyetteki, وَسِرَاجًا مُنِيرًا *"Nûr saçan bir kandil..."* tabirine gelince bu, "Dediğini, aklî delillerle ispat eden; onu, en açık delillerle inzâr eden" demektir

ki bu da, Allah'ın *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et..."* (Nahl, 125) emriyle kastedilendir.

Bazı İncelikler

Bu hususta da şu incelikler bulunur:

[İzinli Davet]

1) Cenâb-ı Hak, *"O'nun emri ile Allah'a çağıran bir tebliğci"* buyurmuş, "izniyle şâhit ve müjdeleyici" buyurmamıştır. Halbuki, dine davet ederken, *"O'nun emri ile, bir davetçi"* buyurmuştur. Çünkü bir hükümdar hakkında, dünyanın yegâne hükümdarının o olduğunu söyleyen kimse, bu hususta ondan müsaade almaya ihtiyaç duymaz. Çünkü bu kimse o hükümdarı, onda bulunan şeylerle tavsif etmektedir. Yine bu kimse, "O'na itaat eden, mesût ve bahtiyar olur. İsyan eden de, şakî ve bedbaht olur" dediğinde, bu hususta da o hükümdardan izin almaya ihtiyaç duymadan, bir müjdeleyici ve bir nezir, uyarıcı olur. Fakat bu kimse, "O'nun, çeşitli yemek ve yiyeceklerle donatılmış sofrasına gelin, o sofrada hazır bulunun..." dediğinde, o hususta o padişahın iznine gerek duyar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"O'nun emri ile, Allah'a çağıran bir tebliğci"* buyurmuştur.

Bu hususta yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), *"Ben Allah'a davet ediyorum. Velî (dost) Allah'a davet eder"* demektedir. Birincisinde, bu hususta herhangi bir izin almaya ihtiyaç yoktur. İkincisi ise, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından izinlidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, (birinci durum hakkında), *"De ki: İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a, bir basiret üzere davet ediyorum. Ben de, bana tâbi olanlar da (böyle yaparız)"* (Yusuf, 108) buyurmuştur. İkincisi (hakkında da) Hz. Peygamber (s.a.s), رَحِمَ اللهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِ فَأَدَّاهَا كَمَا سَمِعَهَا *"Allah, benim sözümü dinleyip de, o sözümü dinlediği gibi yerine getiren kula merhamet etsin"* buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'a, vasıtasız olarak davet etme hususunda, Allah tarafından izinlidir.

Lamba (Kandil) Vasfı

2) Cenâb-ı Hak, şu faydalardan dolayı, kandilden daha nûrlu olmasına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında, *"O, bir kandildir"* buyurmuş, fakat, "o, bir güneştir" buyurmamıştır. Çünkü, güneşin nûrundan alınamaz. Kandilden ise, pek çok nûrlar alınıp, (başkaları tutuşturulur). Binâenaleyh, birinci kandil söndüğünde, geriye ondan tutuşturulanlar kalır.

Kaybolduğunda da böyledir. Hz. Peygamber (s.a.s) de işte bunun gibidir. Çünkü bir sahabî hidayet nûrunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'den almıştır.

Ashab: Hidayet Yıldızları

Nitekim Hz. Peygamber, اَصْحَابِى كَالنُّجُومِ بِاَيِّهِمْ اِقْتَدَيْتُمْ اِهْتَدَيْتُمْ *"Ashâbım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız, hidayete ermiş olursunuz"*[13] buyurmuştur. Her ne kadar tefsirden sayılmasa bile, ancak ne var ki, söz sözü açar nev'inden olmak üzere, bu hadiste de şöyle bir incelik bulunur: Hz. Peygamber (s.a.s) de, ashabını kandil gibi addetmemiş, onları yıldızlar gibi kabul etmiştir. Çünkü, yıldızdan da nûr alınmaz. Tam aksine onun kendisinde bir nûr vardır. O nûr kaybolduğunda, o artık kendisinden istifâde edilen bir nûr olarak kalmaz. Sahabî de böyledir; öldüğünde, tâbiîn Hz. Peygamber (s.a.s)'in nûruyla nûrlanır. Sahabîden, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözlerini ve fiillerini alır. Bütün müçtehitlerin nûrları da, Hz. Peygamber (s.a.s)'dendir. Binâenaleyh, şâyet Hz. Peygamber (s.a.s), kendisinin kandil olmasının yanı sıra, ashabı da kandil gibi kabûl etmiş olsaydı, o zaman müçtehid olan kimsenin, bunlardan dilediğiyle aydınlanma ve tercih ettiği kimsenin nûrundan alma hakkı doğardı. Halbuki durum böyle değildir, çünkü (aynı konuda) Peygamber'den gelen nass varken, sahabînin sözüyle amel edilmez. Dolayısıyla nûr, sahabîden değil, Peygamber'den alınır.

Ümmetin İstinatgâhı

Bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s) sahabîyi bir kandil gibi addetmemiştir, ki bu da, ...سِرَاجُ الْاُمَّةِ *"Ümmetin kandili..."* şeklinde başlayan bu hadiste bir zayıflığı gerektirir ki, muhaddisler böyle söylemişlerdir.

Âyetteki "**sirâc**" kelimesinin tefsiri hususunda bir başka izah da şöyledir: Âyetin bu ifâdesiyle, (Hz. Peygamber (s.a.s) değil), Kur'ân kastedilmiş olup, âyetin takdiri, kâf'ın mahalline atıf düşürülerek, "Biz peygamber olarak seni ve aydınlatıcı olarak da bir sirâc (yani Kur'ân) gönderdik..." şeklindedir. Yani, "Biz, ayrıca aydınlatıcı bir kandil, yani Kur'ân gönderdik" demektir. Bizim, yukarıda yaptığımız izaha göre bu kelime, (kâf'ın mahalline değil), "مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا" kelimesine atfedilmiş olup, manası, "Biz seni müjdeleyici, uyarıcı ve kandil sahibi olarak gönderdik" şeklinde olur. Zira, "hâl", ancak ya failin, ya da mef'ûlün vasfı olur. "**Sirâcân**" kelimesi ise, bir vasıf değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), hakiki anlamda kandil değildir veyahut da bu ifade tıpkı bir kimsenin, "Falancayı şecaatli gördüm" anlamında

13 **Keşfu'l-Hafâ,** (1/132)

رَاَيْتُهُ اَسَدًا *"Onu, bir aslan gördüm"* demesi gibi olur. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetteki "**sirâcen**" kelimesi, tıpkı bir kandilin yolu göstermesi ve durumu ortaya koyması gibi, "Seni açıklayıcı bir hidayete erdiren olarak gönderdik" anlamını ifade eder.

Mü'minlere Lütuf

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِاَنَّ لَهُمْ مِنَ اللهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴿٤٧﴾

"Allah'tan kendilerine cidden büyük bir fazl ve kerem olduğunu mü'minlere müjdele" (Ahzab, 47).

Bu âyet, önceki âyetlerden anlaşılan bir manaya atfedilmiş olup, takdiri, "Biz seni bir şâhit ve müjdeleyici olarak gönderdik. O halde, şâhit ol ve müjdele" şeklindedir. Cenâb-ı Hak lüzum kalmadığı için, "şâhit ol.." kelimesini zikretmemiştir. "Müjdeleme"ye, (müjdele demesine) gelince, bu müjde, kerem ve lütfu ortaya koymak için zikredilmiştir. Bir de, bu emrin olmaması halinde, müjdelemenin vâcip olmadığı içindir.

Cenâb-ı Hakk'ın, بِاَنَّ لَهُمْ مِنَ اللهِ فَضْلًا كَبِيرًا *"Allah'tan kendilerine cidden büyük bir fazl u kerem olduğunu..."* ifadesi, tıpkı, *"(Allah) onlar için çok şerefli mükâfat hazırlamıştır"* (Ahzab, 44) ifadesi gibidir. O halde bu demektir ki, "**azîm**" ile "**kebîr**" (manaca) birbirine yakın iki kelimedir. Bunun Allah'tan oluşu, "**kebîr**"dir, büyüktür. Artık, bunun yanında, başka bir büyüklük de bulunursa kim bilir nasıl olur?!

Allah'ın Vekîl Olması

وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ اَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ وَكَفٰى بِاللهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾

"Kâfirlere de, münafıklara da itaat etme. Onların ezâlarına (şimdilik) aldırış etme. Allah'a güvenip dayan. Koruyucu olarak Allah yeter" (Ahzab, 48).

Cenâb-ı Hakk'ın bu emri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir inzârda bulunması gerektiğine bir işâret olup, "Onlara muhalefet et ve onları reddet.." demektir. Bu izaha göre, "وَدَعْ اَذٰيهُمْ" emri, "Onları, Allah'a bırak, çünkü O, onlara, sizin elleriniz ve ateş ile azap edecektir" demek olup; O'nun, وَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ وَكَفٰى بِاللهِ وَكِيلًا *"Allah'a güvenip dayan. Koruyucu olarak Allah yeter"* emri de, bunun böyle olduğunu ortaya koyar. Yani, "Allah, kuluna yeter, kâfidir" demektir. **Mu'tezile**'den bazıları, "Allah'ı vekîl ismiyle adlandırmak caiz değildir. Çünkü vekîl, müvekkil'den daha aşağı mertebededir" demişlerdir. Halbuki Allahu Teâlâ'nın *"Koruyucu olarak Allah yeter"* ifadesi böyle diyenlerin aleyhine bir delil olup, bunların ortaya attıkları şüpheleri de tutarsız ve zayıftır. Çünkü "vekîl", bazen üstünlükten dolayı tutulur, bazen de acizlikten dolayı. Allahu Teâlâ, kullarının tasarruftan aciz olmaları sebebiyle, onların vekilidir. *"Koruyucu olarak Allah yeter"* ifadesi, hakkında diyeceğiz ki: Bazı durumlar vardır ki, iyice düşünecek olursak, bir tek vekîlin yetmeyeceğini anlarsın. Bunlardan birisi o kimsenin, meselâ, -meşguliyeti çok olan bir hükümdar gibi- bütün işlerini yerine getirmekten aciz olması sebebiyle, vekillere muhtaç olması gibi, o işi tek başına yapamamasıdır. İkincisi, o kimsenin, vekâlete konu olan hususu bilmemesidir. Bir diğeri de, bu kimsenin kendi kendine o işin üstesinden gelememesidir. Halbuki Allahu Teâlâ, alîmdir, kâdirdir ve muhtaç değildir. O halde vekîl olarak yeter, kâfidir.

Zifaf Olmadan Boşanma

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا ۚ فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٤٩﴾

"Ey iman edenler, mü'min kadınları nikâhlayıp da, sonra kendilerine dokunmadan onları boşadığınız zaman, sizin için, onlar hakkında sayacağınız bir iddet yoktur. O halde, onları faydalandırıp kendilerini güzel bir şekilde salıverin" (Ahzab, 49).

Bu âyetin daha öncekilerle münasebetinin izahı şu şekilde yapılabilir: Allahu Teâlâ bu sûrede güzel ahlâktan bahsetmiş, daha evvel de söylediğimiz

gibi, nebisini eğitmiştir. Lakin Hak Teâlâ, mü'min kullarına da, Resûlü'ne emretmiş olduğu şeyleri emretmiştir. Binâenaleyh, her ne zaman nebisine bir güzel ahlâktan, edepten bahsetmişse, mü'minlere de, o peygambere öğrettiği ve önerdiği şeylere uygun hususları öğretmiştir. Cenâb-ı Hak, Peygamber (s.a.s)'i terbiye etmek ve eğitmek hususunda, *"Ey Nebî, Allah'tan kork!"* ifadesi ile, ilk önce, Allah tarafını alâkadar eden şeyle başlayıp, daha sonra, *"Ey Nebî, hanımlarına söyle..."* (Ahzab, 28) emri ile ikinci olarak eli altındaki hanımlarını alâkadar eden hususlar ile; ve *"Ey Nebî, biz seni hakikaten bir şahit olarak gönderdik"* (Ahzab, 45) ifadesiyle de üçüncü olarak bütün toplumu alâkadar eden şeye başlamışsa, aynen bunun gibi, mü'minleri irşâd hususunda da işe yine, ilk önce Allah tarafını alâkadar eden hususlarla başlamış ve, *"Ey iman edenler, Allah'ı çok zikredin"* (Ahzab, 41) buyurmuştur. Daha sonra, ikinci sırada, *"Ey iman edenler, mü'min kadınları nikâhlayıp da (...)"* (Ahzab, 49) ifadesiyle, mü'minlerin elleri altında bulunan zevcelerin durumunu alâkadar eden şeyle başlamış, daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s)'i eğitme hususunda, üçüncü olarak ümmetini alâkadar eden hususları ele aldığı gibi mü'minler hakkında da, nebilerinin tarafını alâkadar eden hususu üçüncü olarak ele almış ve biraz sonra da geleceği gibi, *"Ey iman edenler, Peygamber'in evlerine ... girmeyin"* (Ahzab, 53) ve, *"Ey iman edenler, siz de ona salât edin, tam bir teslimiyetle de selâm verin"* (Ahzab, 56) buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetteki durum, senin bahsettiğine göre, erkeklerle ilgili meselelere[14] mahsus olunca burada, zifaftan önce boşanan kadınlara niçin yer verilmiştir?

Cevap: Biz diyoruz ki bu, aşağı mertebede olanların anlaşılmasına vesile olsun diye güzel huyların en yükseğine bir irşâddır ki, bunu şu şekilde izah edebiliriz: Kadın kendisine dokunulmadan önce boşandığında, o ikisi arasında, kuvvetli ve tam bir tanışıklık, birbirlerini tanıma meydana gelmez. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, karı-koca olmadan dolayı kendileriyle cinsî temasta bulunulmuş kadınlar hakkında, *"Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız. Onlar sizden kuvvetli teminat da aldılar"* (Nisa,

14 Metindeki "...من هو بجانب تعلق ما الى ارشاد هذا ان من" cümlesinde "من" yerine Fatih 308 nüshası vardır. Trc. buna göre yapıldı. (Ç).

21) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, aralarında henüz bir sevgi ve muhabbetin oluşmadığı kimseye mut'â verme ve ihsanda bulunmayı emrettiğine göre, aralarında cinsî münasebette bulunmak sebebiyle, bir sevgi ve muhabbet meydana gelmiş olan kimse ile, bu muhabbet ve sevginin, kendilerinden dünyaya gelen bir çocuk sebebiyle pekiştiği kadın hakkında bu iyiliği ne derecede isteyeceğini var düşün! Kur'ân, hacimce küçüktür. Ancak ne var ki, sen onun manalarını bulup çıkarıp ortaya koyabilecek olsan bunları kâlemler hakkıyla yerine getiremez, yapraklar da kifâyet etmez. Bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sakın onlara "üf" bile deme"* (İsrâ, 23) âyetinde olduğu gibidir. Şâyet Cenâb-ı Hak bu ifade yerine, "Onları dövme, onları sözle incitme" demiş olsaydı, kişi, bunun dövmeye veya sözle incitmeye mahsus bir manadan dolayı haram olduğu zannına kapılabilirdi. Ama Cenâb-ı Allah, *"Onlara, "üf" bile deme"* buyurunca bundan pek çok mana anlaşılmış olur. İşte bu âyette de böyledir. Cenâb-ı Hak, kocaya, henüz bir sempati ve muhabbetin oluşmadığı kadına karşı ihsanda bulunmayı emredince, bundan, kendileriyle zifaf edilmiş, henüz boşanmamış ve çocuk doğurmuş olan kadınlara yapılacak ihsan ve lütufların miktarı daha iyi anlaşılmış olur.

"إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ" cümlesinde özellikle, "mü'min kadınlar"a yer verilmesi, bir erkeğin, mü'mine bir kadınla evlenmesinin uygun olacağına bir irşâd bulunur. Çünkü böylesi kadın, o erkeğin dinini daha fazla muhafaza eder.

"ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ" cümlesine gelince: Talâk'ın, nikâha ta'lîk edilmesinin doğru olmayacağı hususunda, bu ifadeye sarılmak mümkündür. Çünkü, bu durumda boşama işi, ancak nikâhtan sonra olmakta (görülmektedir). Zira Allahu Teâlâ boşama ifadesinin başına "ثُمَّ" (sümme) kelimesini getirmiştir ki, bu kelime "terahî-sonralık" ifade eder.

Cenâb-ı Hak فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ *"Sizin onlar hakkında sayacağınız bir iddet yoktur"* buyurmuş, kendisinde Hakkullah da bulunduğu ve yer aldığı için, her ne kadar kocanın düşürmesiyle düşmüyor ise de, kadının iddet beklemesinde kocanın hakkının baskın olduğuna işaret buyurmuştur. تَعْتَدُّونَهَا *"sayacağınız"* yani, "sayısını tamamlayacağınız" demektir.

Mut'a

"فَمَتِّعُوهُنَّ" emri, mufavvada yani, mehri tayin edilmemiş olup da zifaftan önce boşanan kadına **mut'a**[15] vermeyi farz kılan bir cümledir. Bu ifa-

15 Mut'a: Ortalaması baş örtüsü entari ve üstlük olmak üzere üç giysi olup, günün şartlarına göre ayarlanan bir haktır (Ç.).

denin genel olduğu da ileri sürülmüştür. Bu her iki izaha göre de bu demektir ki, buradaki emir, ya "vücub" veya "nedb" ifade etmektedir. Bu hususta ulemâ ihtilaf etmiştir. Bu sebeple kimileri, emrin vücûb ifade ettiğini; mihrin yarısı ile birlikte, müt'a'nın da verilmesinin vacip olduğunu söylerken, kimileri de buradaki emrin, "istihbâb" (nedb) ifade ettiğini, dolayısıyla, mihrin yarısıyla beraber o kadına herhangi bir şeyi mut'a olarak vermenin müstehap olduğunu söylemişlerdir.

Cenâb-ı Hak, وَسَرِّحُهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا *"Kendilerini güzel bir şekilde salıverin"* buyurmuştur ki, salıvermedeki "güzellik", erkeğin o kadına verdiği şeyleri (geri) istememesidir.

Nebî (s.a.s)'nin Eşleri

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٠﴾

"Ey Peygamber, mihrlerini verdiğin zevceleri ve Allah'ın sana ganimet olarak nasip ettiklerinden elinin altındaki kadınları, seninle beraber hicret eden amcanın kızlarını, halanın kızlarını, dayının kızlarını, teyzenin kızlarını, bir de, eğer mü'min bir kadın kendisini peygamber' bağışlayıp da, eğer Peygamber de nikâhla almak isterse, onu -diğer mü'minlere değil, yalnızca sana has olmak üzere- senin için helâl kıldık. Öbür mü'minlerin zevceleri ve ellerinin altındaki cariyeleri hakkında uhdelerine neyi farz kılmış olduğumuzu bildirdik. Senin için hiçbir darlık olmaması içindir (bu). Allah gafûrdur, rahîmdir" (Ahzab, 50).

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s) için, en evlâ olanı zikretmiştir. Çünkü, mihri verilen kadın, kalben, verilmeyenden daha memnundur. Kişinin bizzat kendisinin esir aldığı cariyesi, satın aldığı cariyeden daha temizdir.

Çünkü kişi, satın aldığı cariyenin durumunu bilmez. Peygamber (s.a.s)'in akrabalarından kendisiyle beraber hicret eden, etmeyenden daha kıymetlidir. Bazı kimseler, "Hz. Peygamber (s.a.s)'e mihr vermesi vacip midir, değil midir?" diye sormuşlardır. Zira kadının, mihrini alıncaya kadar karşı koyma, (kendisini teslim etmeme) hakkı vardır. Peygamber (s.a.s), henüz kendisine vâcip olmayan şeyi, tastamam vermemiştir. Halbuki, mihr verilmeden önce cinsî münasebette bulunma, hak edilmiş bir şey değildir. Eğer bu, bizim için helâl olursa, ya Hz. Peygamber (s.a.s) bir şey istediğinde, istenilen o şeyden imtina etmek haram olduğunda durum nasıl olur? Görünen odur ki, ilk defa tâlip olan, kadının hayâsından dolayı, ancak erkektir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s), o kadından, mihrden önce kendisine, ona yaklaşma imkânı vermesini istediğinde, bunun ya vâcip olması ya da olmaması gerekirdi. Bu ise muhaldir. Bizden hiç kimse de böyle değildir. Bu görüşte olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir de eğer mü'min bir kadın kendisini Peygamber'e bağışlayıp da..."* ifadesi de bunu te'kîd eder. Yani, bu durumda o kadın için mihr denen bir şey kalmamış demektir. Böylece bu kadın, mihrini tastamam almış gibi olur" demişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا *"Eğer Peygamber de nikâhla almak isterse..."* kaydı, o kadının kendisini hibe etmesinin yanı sıra, mutlaka bir kabulün olması gerektiğine bir işarettir.

خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ *"Diğer mü'minlere değil, yalnızca sana has olmak üzere"* cümlesini **Şafiî** (r.h), "Hibe ile vat'ın (cinsî münasebette bulunmanın) mubah olması ve kadının bizzat sözlü ifadesi ile bir evliliğin meydana gelmesi, ancak sana mahsus olan hallerdendir" manasını verirken, **Ebu Hanîfe** (r.h), "O kadın, sırf senin için zevce ve mü'minlerin de annelerinden olmuştur. Dolayısıyla, senden başka artık hiç kimseye helâl olmaz" manasını vermiştir. Şöyle denilerek bir tercihte bulunmak mümkündür: Buna göre, âyetin hükmünü kendisini bağışlayan kadına tahsis etmenin bir faydası yoktur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün hanımları ona mahsustur, ancak ona hastır. Halbuki bizim **(Şafiî** (r.h)'nin) verdiği manaya göre, tahsisin bir faydası ortaya çıkmaktadır.

Âyetteki "قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ" kısmı: *"Bizim bu bahsettiğimiz şey, karıların hakkında sana farz kıldığımız ve sana ait olan hükümdür. Ama, senin ümmetinin hükmüne gelince, onun ilmi bizim katımızdadır ve onu onlara açıklayacağız"* demektir. Cenâb-ı Hak, mü'minlerden hiçbiri, kendisini Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus olan şeylere yakıştırmasın

diye bunu bu şekilde zikretmiştir. Çünkü evlilik hususunda, başkası için caiz olmayan, ancak Peygamber'e mahsus olan haller vardır. Cariyeler hakkındaki hüküm de böyledir.

"لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ" cümlesi: *"Sen, iş hususunda genişliğe sahipsin. Böylece, kalbinde bir meşguliyet kalmaz ve bu sayede de, Rûhu'l-emîn, Cebrâil, ilahî âyetleri senin boş olan o kalbine indirecektir. Sen de böylece, Rabbinin mesajlarını ciddiyet ve tam bir gayret içinde tebliğ edersin"* demektir.

"وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا" ise: *"Allah, bütün günahları bağışlar ve kuluna merhamet eder"* demektir.

Zevceleri Arasında Nebî

تُرْجِي مَنْ تَشَآءُ مِنْهُنَّ وَتُـْٔوِيٓ اِلَيْكَ مَنْ تَشَآءُ ۗ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ۗ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَآ اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ ۗ وَاللهُ يَعْلَمُ مَا فِى قُلُوبِكُمْ ۗ وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾

"Onlardan kimi dilersen, (sıralarından) geri bırakırsın. Kimi de dilersen, yanına alabilirsin. (Sırasından) geri bıraktıklarından kimi istersen, yanına almakta da sana güçlük yoktur. Gözleri aydın olup tasalanmamalarına ve kendilerine verdiğinle, hepsinin hoşnut olmalarına en elverişli olan budur. Allah kalplerinizde olanı bilir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir ve cezada acele etmeyendir" (Ahzab, 51).

Cenâb-ı Hak, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, kendisine helâl olan eşleri beyan edince, Peygamberi'ne, onlarla beraber olmanın ve beraber yaşamanın çeşitli yönlerini de helâl kıldığını; istediği zaman nebisinin onlarla bir araya gelebileceğini; hanımlarının sıralarına riâyet etmesinin kendisine farz olmadığını beyan buyurmuştur. Bu böyledir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) ümmetine nispetle, tıpkı, kendisine itaat edilen bir seyyid, önder gibidir. İnsan, peygamber olmasa dahi, onun hanımı, onun nikâhında ve nikâh da o kadının üzerinde olduğu sürece bir köle gibidir âdetâ. O halde, ya Peygamber'in hanımları Peygamber'e nispetle nasıl olur, varın düşünün? Binâenaleyh, bu durumda Peygamber'in hanımları da, onun köleleri

gibidirler. Halbuki, memlûkeler arasında taksimatta bulunmak, onları sıraya koymak farz değildir. "İrcâ' ", geri bırakmak, tehir etmek; "îvâ' " ise yanına almak, bağrına basmak demektir.

Nebî'nin Zevcelerine Sırayla Uğraması

"وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ" ise: *"Sen, bıraktıklarından kimi dilersen, sana bu hususta bir zorluk yoktur"* demektir. Bu âyetin anlaşılan (mefhum) manaya nispetle zayıf olmasına rağmen, Peygamber'in hanımları arasında sırayı gözetmesinin farz olduğunu söyleyenler, "تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ" ifadesinden kastedilen, "Sen, o kadınları istediğin zaman ertelersin; çünkü başlangıçta, onları sıraya koyman vâcip değildi. Kocanın, onlardan herhangi birisi yanında yatma hakkı vardır. Bıraktıklarından kimi istersen, sana bir günah yoktur. O halde, dilediğinle işe başla ve devri tamamla, (sırayı gözet).." manasıdır" demişlerdir. Ama, birinci izah daha güçlü ve kuvvetlidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ *"Gözleri aydın olup tasalanmamalarına ve kendilerine verdiğinle, hepsinin hoşnut olmalarına en elverişli olan budur"* buyurmuştur ki, bu "Sana, sırayı gözetmen vacip olmaz ve sen de sırayı gözetirsen, onların arasını müsavi tuttuğun için, gözleri aydın ve mutlu olur, tasalanmazlar. Ama, şâyet bu sırayı gözetme işi sana farz olmuş olsaydı da, sen de meselâ bir gece onlardan birisi yanında kalsaydın, yanında kaldığın o birisi, "Bu bana, kalbinden kaynaklanan bir sevgiden dolayı gelmedi. Bu ancak, Allah'ın emrinden ve Allah'ın bunu ona farz kılmasından dolayı geldi.." demesi durumu böyle değildir. *"Kendilerine verdiğinle, hepsinin hoşnut olmalarına.."* demek, "Geri bırakman ve yanına alman hususunda yaptığın şeylerle... hoşnut olmalarına..." demektir. Çünkü, onların senin üzerinde herhangi bir hakları yoktur ki, râzı olmasınlar..."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِى قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَلِيمًا *"Allah kalplerinizde olanı bilir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir ve cezâda acele etmeyendir"* buyurmuştur. Yani, "Eğer o kadınlar, ortaya attıkları şeyin aksini kalplerinde saklıyorlarsa, Allah kalplerin içindekileri bilir. Çünkü O, her şeyi hakkıyla bilendir. Binâenaleyh, şâyet O, onları o anda kınamıyorsa, onlar buna aldanmasınlar; çünkü O, acele etmeyen halîm bir zâttır" demektir.

Hz. Peygamber'in Zevcelerini Taltif

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَآءُ مِنْ بَعْدُ وَلَآ اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَّلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِيْنُكَ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَّقِيْبًا ﴿٥٢﴾

"Bundan sonra kadınları (alman) ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen, güzellikleri hoşuna gitse de, sana helâl olmaz, elinin altındaki cariyeler müstesna. Allah her şeyi hakkıyla görüp gözetendir" (Ahzab, 52).

Allahu Teâlâ, nebisine, hanımları arasında sırayı gözetmesini farz kılmayıp, ona, hanımlarını muhayyer bırakmasını emredip, onlar da böylece, Allah ve Resûlü'nü tercih edince, O, onlar hakkında artık bir başka kadınla evlenmeyi peygambere haram kılmak ve *"ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen.."* ifadesiyle de nebiyi onları boşamaktan men etme gibi, onları mükâfatlandırdığı şeyi zikretmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ *"Bundan sonra kadınları (alman) ... sana helâl olmaz..."* buyurmuştur. Müfessirler, bu âyetteki, **"ba'dü"** kelimesine, "Bu zevcelerden sonra..." anlamını vermişlerdir. Ama, evlâ olanı şöyle denilmesidir: "Onlar, Allah ve Resûlü'nü tercih edip, Allah'ın kendilerine verdiği vuslat, ayrılık, noksan ve mahrum olma gibi şeylere razı olmalarından sonra, artık sana başka kadınlar helâl olmaz."

İKİNCİ MESELE: **Boşanmama Garantisi**

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ *"Ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen.."* âyeti, onları boşamanın haram oluşunu ifade eder. Çünkü şâyet caiz olsaydı, o zaman hepsini boşaması da caiz olurdu. Bunlardan sonra da Peygamber, ya başkalarıyla evlenirdi veya evlenmezdi. Eğer evlenmezse, bekârlar sınıfına girmiş olur. Halbuki evlilik, Peygamber'in terk edemeyeceği bir fazilettir. Nasıl olmasın ki, اَلنِّكَاحُ سُنَّتِي *"Evlenmek benim sünnetimdir..."* buyurmuş olan da kendisidir. Yok eğer, başkalarıyla evlenirse, o zaman da onları başka kadınlarla değiştirmiş olurdu ki, Peygamber değiştirmekten men edilmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Diğer İhtimal**

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu âyette ne Peygamber'in başkasıyla evlenmesinin haram olması, ne de mevcut hanımlarını boşamaktan men edilmesi söz konusudur. Tam aksine mana, "Sana amcan, halan, dayın ve teyzen kızları gibi, hicret eden mü'min kadınlardan başka kadınlar helâl olmaz. Bunların dışında kalan kitabî olan (Ehl-i kitap) kadınlara gelince, senin bunlarla evlenmen de helâl değildir. Âyetteki, *"Ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen..."* ifadesi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'i câhiliyye adetlerinden men etmek içindir. Çünkü cahiliyyedekiler, hanımlarını bir başka kadınla değiştiriyorlardı. Meselâ onlardan biri kendi hanımını terk ediyor, dostunun hanımını alıyor; ona da kendi hanımını veriyordu..." şeklindedir. Her iki tefsire göre de, ihtilaf şu iki meselede bulunmaktadır:

a) Peygamber'in, hanımlarını boşamasının haram oluşu.

b) Peygamber'in, Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmesinin haram oluşu. Binâenaleyh, kim bu âyeti birincisine göre tefsir ederse, talâk, boşamak haram olmuş olur; bunu ikincisine göre tefsir ederse, Peygamber'in, Ehl-i kitâbın hanımlarıyla evlenmesi haram olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"وَلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ" cümlesi *"O kadınların güzelliği senin hoşuna gitse dahi"* demektir. **Zemahşerî** şöyle der: "Bu cümledeki "وَلَوْ اَعْجَبَكَ" ifâdesi, hâl manasındadır.

Zîlhalin (hal sahibi olan kelimenin) âyetteki "مِنْ اَزْوَاجٍ" olması caiz değildir. Çünkü bu kelime, alabildiğine belirsizdir. Bir de zîlhâlin nekire olması uygun düşmez. O halde zîlhâl olan kelime, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Buna göre mana, "Sana, (diğer) kadınlar helâl olmaz. Ve sen, güzellikleri sebebiyle hoşuna gitseler dahi, bunları başka zevcelerle değiştirmen caiz değildir" şeklinde olur.

BEŞİNCİ MESELE

Bu ayet açıkça görüldüğü üzere Peygamber (s.a.s.) hakkında daha önceki bir hükmü neshetmiştir. O hükme göre peygamber bir kadın görür, kalbine sevgisi düşerse artık o kadın kocasına haram olur, onu boşaması gerekirdi. Ama bu mesele hükmî bir meseledir, yani tatbikatta hiç olmamıştır. Bu meselenin sebebine gelince, gerek peygamberimize ve gerekse diğer peygamberlere nübüvvetin başlangıcında vahiy çok ağır gelirdi. Sonra buna alışırlar, arkadaşlarıyla konuşup sohbet ederlerken bile vahiy gelirdi

ve hiçbir şey vahyi almalarına engel olmazdı. Fakat işin başında Allah onların kalbine düşen sevginin boşaltılması ve Allah'tan başkasıyla meşgul olmaması, bir de gönüllerini rahatlatması için bunu helal kılmıştı. Sonra vahye ve o gelen vahyi diliyle ifade edene alışınca bu hüküm neshedilip kaldırıldı. Bu da ya Hz. Peygamber'in her iki hususu da kalbinde toplama gücüne sahip olduğundan ya da vahyin inmeye devam etmesiyle artık dünya işlerine bir düşkünlüğü kalmadığından dolayıdır. Çünkü onun Allah'tan başkasına iltifatı ve yönelişi de kalmamıştı, gözünün ilişip de hoşlanacağı kadınlarla evlenmesinin helal olmasına da ihtiyacı kalmamıştı.

ALTINCI MESELE

Ulemâ, başka kadınların Peygamber'e haram kılınmasının, neshedilip edilmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, meselâ **Şafiî** (r.h), neshedildiğini söylemiştir. **Hz. Aişe** (r.anha) ise, "Peygamber ölünceye kadar, diğer kadınlarla evlenmesi kendisine helâl idi.." buyurmuştur. Şimdi buna göre, bu hükmü nesheden, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey Peygamber, mihrlerini verdiğin zevceleri... helâl kıldık.."* (Ahzab, 50) ifâdesidir. Bu, Kur'ân'ın haber-i vâhid ile neshedilmesinin caiz olmadığını söyleyenlere göredir. Çünkü nâsih, eğer haber-i vâhid ise, mütevâtir değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ *"Sağ elinin malik olduğu cariyeler müstesna..."* buyurmuştur. Ki, "Peygamber'e, cariyeler haram kılınmamıştır. Çünkü, cariyeler sebebiyle bir eziyet etme söz konusu olmaz. İşte bundan dolayı, bir kimsenin, aralarında eşitlik bulunduğu ve birbirlerine düşman olabilme söz konusu olduğu için, iki kumayı aynı odada bulundurması caiz değildir. Ama, aralarında eşitlik olmadığı için, kişinin, tek bir zevcesi ile, birden fazla cariyeyi bir arada bulundurması caizdir. İşte bundan dolayı cariyeler hususunda, hiç kimseye sıra gözetmesi farz değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ رَقِيبًا *"Allah her şeyi hakkıyla görüp gözetendir.."* buyurmuştur ki bu, "Allah, her şeyi bilen ve her şeye kadir olan bir nigehbandır. Çünkü, görüp gözetme işi, ancak bu ikisi sayesinde tahakkuk eder" demektir.

Peygamber Hanesine Dair Tutum

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّآ اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ اِنٰىهُ وَلٰكِنْ اِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَاِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَاْنِسِينَ

لِحَدِيثٍ إِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْئَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾

"Ey iman edenler, (bundan sonra) Peygamber'in evlerine, -yemeğe davet olunmaksızın, vaktini de gözetmeksizin- girmeyin. Fakat, davet olunduğunuz zaman girin. Yemeği yediğiniz zaman, dağılın. Söz dinlemek veya sohbet etmek için de, izinsiz girmeyin. Çünkü bu, Peygamber'e eziyet vermekte, o, sizden utanmaktadır. Allah ise, hakkı açıklamaktan çekinmez. Bir de onun zevcelerinden lüzumlu bir şey istediğiniz zaman, perde ardından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem onların kalpleri için daha nezih bir davranış olur. Sizin, Allah'ın Peygamberi'ne ezâ vermeniz doğru olmadığı gibi, kendinden sonra zevcelerini nikâhla almanız da, ebedî caiz değildir. Bu, Allah nezdinde çok büyük bir günahtır" (Ahzab, 53).

Cenâb-ı Hak, Peygamber'in, genel olarak ümmetine karşı tutumunun ne olacağını beyân için, üçüncü hitapta, *"Ey Nebî, biz seni bir şâhit olarak gönderdik"* (Ahzab, 45) buyurunca, bu nidâda da mü'minlere, onları hakka ulaştırmak ve onların, Peygamber'e karşı olan durumlarını, takınacakları saygıyı beyan etmek için, *"Peygamber'in evlerine girmeyin"* buyurmuştur.

Ümmetin, Peygamberine karşı tutum ve davranışı şu iki şekilde olur:

a) Kimsenin bulunmadığı bir mahalde. Burada o mü'mine düşen görev, Peygamberini rahatsız etmemesidir ki, bu hususu Cenâb-ı Hak, *"Peygamber'in evlerine izin verilmedikçe (...) girmeyin"* ifadesiyle beyan etmiştir.

b) Toplum içinde. Burada da kişiye düşen, Peygamberine karşı duyduğu saygıyı ortaya koymaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, siz de ona salât edin, tam bir teslimiyetle de selâm verin"* (Ahzab, 56) buyurmuştur.

"إِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنٰيهُ" kısmı: *"Size müsaade edilme durumu müstesnâ, yemek yeme için Peygamber'in evlerine girmeyin.."* demektir.

Cenâb-ı Hak, *"Ve Allah'a bir davetçi..."* (Ahzab, 46) ifadesiyle, Peygamberi'nin durumunu, Allah'a davet eden birisi olduğunu beyân edince, burada

da, "çağırılmanız müstesnâ, Peygamber'in evlerine girmeyin" buyurmuştur ki bu, "Siz, bu dine nasıl ki, onun çağrısı ile girdiniz; aynen bunun gibi, onun yanına da, ancak o çağırdıktan sonra giriniz" demektir.

Âyetteki, غَيْرَ نَاظِرِينَ *"Vaktini de gözetmeksizin..."* ifadesi, hâl olarak, mansûbdur. Bu hâlin âmili ise, **Zemahşerî**'nin dediği gibi, âyetteki, *"girmeyiniz"* ifadesi olup, âyetin takdiri, "Peygamber'in evlerine, ancak müsaade edilmiş olarak ve yemek vaktini de gözlemeyerek giriniz..." şeklindedir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Peygamber Evinde Davet**

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى طَعَامٍ *"Yemeğe davet olunmaksızın..."* ifadesinde bir takdim ve bir tehir söz konusu olup, bunun takdiri, "Size izin verilmiş olması durumu müstesnâ, yemeğe girmeyiniz..." şeklinde olur ki, böylece bu ifade, yemek vaktinin dışında, izinsiz olarak girmeyi men eden bir ifâde olmamış olur. Yahut da bu ifadede, herhangi bir takdim-tehir söz konusu değildir. Buna göre ifadenin manası, "Size, yemeğe müsaade edilme durumu müstesnâ, Peygamber'in evlerine girmeyin" şeklinde olur ki, bu durumda da müsaade işi, bu müsaadenin yemek için olması şartına bağlanmış olur. Binâenaleyh, "Şâyet size, yemeğe müsaade edilmezse, girmeniz caiz olmaz. Bu sebeple de şâyet birine, "Yemek yemek için değil de, söz dinlemek için" müsaade edilecek olsa, bu yine caiz olmaz. Biz diyoruz ki: Bu girme yasağı, daha umumî ve kapsamlı olsun diye, bu âyetten kastedilen mana, ikinci manadır.

Bu manayı verenin, "Peygamber'in evlerine ancak, yemek yemeğe verilen izin ile girilir..." şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: **Zemahşerî** şöyle demektedir: "Buradaki hitap, Peygamber'in evlerine yemek yenildiği zaman gelen ve izinsiz giren kimseleredir. Böylece bunlar yemek zamanı izinsiz içeri girmekten men edilmiş oldular." Evlâ olan, bu âyette bahsedilenin, ikinci mana oluşudur. Birinci manayı elde edebilmek için âyette yapılan takdim tehirler, aslolanın hilâfına ve aksine bir harekettir.

Âyetteki "**ilâ taâmin**" kelimesi, özellikle zikredilen ifadelerden olup, bu, kendisi dışında kalanların nefyine, yokluğuna delâlet etmez, özellikle, onun dışında kalanların da onun gibi olduğu bilindiğinde.. Çünkü yemeğe müsaade edildiği için, onun evine girmesi caiz olan kimsenin, yine onun müsaadesiyle, yemekten başka bir şey için de girebilir. Zira, yemekten başka şeyin de, yemekle birlikte bulunması daima mümkündür. Çünkü, kişinin,

yemeğe çağrıldığı zaman, (yemeğin dışında) onunla konuşması, o kimsenin onun ihtiyaçlarını karşılaması ve yedirmenin yanı sıra, ona, kendisindeki ilimden bir şeyler öğretmesi mümkündür. Binâenaleyh o, bütün bunların tamamına razı olunca, bir kısmına razı olması tahakkuk etmeye daha uygun ve yakındır. Böylece de bu ifade, *"Onlara "üf" bile deme"* (İsra, 23) kabilinden olmuş olur.

Âyetteki, "غَيْرَ نَاظِرِينَ" kaydı, "Sizler, yemek vaktini gözetmeyiniz. Çünkü yemek, bazen hazır olmayabilir" demektir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا *"Fakat, davet olunduğunuz zaman girin..."* emrinde şöyle bir incelik vardır: Örfte, başkasının evine izinsiz girmeyi alışkanlık haline getirmiş olan kimseye, "Sen oraya izinsiz girme!" denildiğinde, o gücenir ve bu iş, o oraya çağrılsa bile, bundan sonra asla girmeme tavrı ile sonuçlanır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Sizler, geri durup istinkâf eden kimselerin yaptığı gibi yapmayın. Tam aksine, itaatkâr ve sözü kabul edenler olunuz. Size, "girmeyiniz" dendiğinde, girmeyiniz; "giriniz" dendiğinde de giriniz" demek istemiştir. Âyetteki "إِنٰىهُ" kelimesinin, "yemeğin vakti" anlamına geldiği ileri sürüldüğü gibi, "yemeğin tam pişmesi" manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Âyetteki *"Yemeğe davet olunmaksızın"* kaydı cevâz; *"Fakat, davet olunduğunuz zaman, girin"* emri de, vücûb ifade eder. O halde bu ikinci ifâde, bir te'kîd değil, tam aksine yeni bir mana ifade eden bir cümledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İznin, açıkça söylenmesi şartı yoktur. Tam aksine, razı olunduğuna dâir bir bilgi tahakkuk ettiğinde, girmek caiz olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, faili beyân etmeksizin, meçhûl sîgasıyla, *"Size müsaade edilmesi durumu müstesnâ.."* buyurmuştur. Binâenaleyh, müsaade eden, şâyet Allah veya Peygamber veyahut da delil ile desteklenmiş akıl olursa, (girmek) caiz olur. Nakil de buna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz sebepten dolayı, kelimeyi müfret getirerek, "**sadîkıküm**", *"sadık dostunuzun (evlerinde) yemenizde..."* (Nûr, 61) buyurmuştur. Meselâ, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) gelse, Peygamber'in evlerinden **Hz. Aişe** (r.anha)'nin evinde, o mahrem yerlerinin açık bulunması veya onun yanında mahrem olmayan birisinin bulunması gibi, herhangi bir engelin bulunmadığını anlasa, veyahut da o evde kimsenin bulunmadığını, yahut o evde çıkan bir yangının

söndürülmesi gerektiğini ya da başka herhangi bir şeyi anlasa, bu durumda içeri girmesi caiz olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Yiyince Ayrılın**

Cenâb-ı Hak, فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا *"Yemeği yediğiniz zaman, dağılın"* buyurmuştur. Sahabeden birisi, **Hz. Zeyneb**'in düğününde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in verdiği düğün yemeğinde fazlaca kalmış, Hz. Peygamber (s.a.s) ise, ona bir şey dememişti. İşte bu sebeple bu âyet, birtakım edep ve düsturları ihtiva etmek üzere gelmiştir ki bunlardan birisi, başkasının evinde uzun süre kalmayı men etmektir. "Ev" kelimesinin manasında, kişinin, ya ibâdet etmek için, yahut da herhangi bir işle meşgul olmak için seçtiği, "oturulmasında mahzûr olmayan bir yer manası" bulunduğu halde, birisinin ona gelip, orada uzun süre kalma durumu olabilir.

"وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ" ifadesi hakkında **Zemahşerî,** bu kelimenin, mecrûr olarak "نَاظِرِينَ" kelimesine atfedilmiş olduğunu söyler. Bu kelimenin, manaya atfedilen mansûb bir kelime olması da muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygamber'in evlerine yemeğe davet olunmaksızın... girmeyin"* buyruğunun anlamı, "O evlere hücum ederek girmeyiniz" şeklindedir. Böylece "وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ" kelimesi, bir önceki ifadede zımnen bulunan "**hâcimîne**" sözüne atıftır.

Nebî'nin Hayası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun bir edep, Peygamber'in de sabırlı olduğunu, إِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ *"Çünkü bu, Peygamber'e eziyet vermekte; o, sizden utanmaktadır. Allah ise, hakkı açıklamaktan çekinmez"* diyerek beyan buyurmuştur ki, bu, bunun hem bir hak, hem de bir edep olduğuna işârettir. Âyetteki "**kâne**" lafzı, Peygamber'in buna katlandığına bir işârettir.

Ezvâc-ı Tâhirâta Davranış

Daha sonra Cenâb-ı Hak, başka bir davranış kuralına yer vermiştir ki, bu da O'nun, وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْئَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ *"Bir de onun zevcelerinden lüzumlu bir şey istediğiniz zaman, perde arkasından isteyin onlardan..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Cenâb-ı Hak, insanları Hz. Peygamber (s.a.s)'in evlerine girmekten men edip, bunda da, insanların, Peygamber'in evlerindeki kap-kacak, âlet ve edevâta.. ulaşma imkânsızlığı söz konusu olunca, Cenâb-ı Hak bu şeylerin o kimseden men edilmediğini, perde arkasından istenip talep edilebileceğini beyan etmiştir.

Göz - Kalb İlişkisi

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ *"Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir"* buyurmuştur. Yani göz, kalbin penceresidir. Binâenaleyh göz görmezse, kalp arzu duymaz. Ama göz görürse, kalp bazen arzu duyar, bazen duymaz. O halde kalp, göz görmediği zaman daha temizdir. Bu durumda herhangi bir fitnenin bulunmayışı, daha açık ve barizdir.

Resûl'ü Üzmemek

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlere bu kuralları öğretince, bunları, o mü'minleri bunları muhafaza etmeye sevk edecek şeylerle te'kîd ederek وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ *"Sizin, Allah'ın Resûlü'ne ezâ vermeniz doğru olmaz"* buyurmuştur. "Size men edilen her şey Resûlullah'a eziyet verir, öyleyse siz de ondan kaçının" demektir.

Ezvâc-ı Tâhirâtla Evlenme Yasağı

Cenâb-ı Hak, وَلَا اَنْ تَنْكِحُوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ اَبَدًا *"Kendinden sonra zevcelerini nikâhla almanız da, ebedî caiz değildir"* buyurmuştur. Bu âyetin sebeb-i nüzûlünün, insanlardan birisinin -ki bunun **Talha İbn Ubeydullah** olduğu ileri sürülmüştür-, "Şâyet **Muhammed**'den geri kalırsam, mutlaka **Ayşe** ile evleneceğim" demesi olduğu ileri sürülmüştür. Halbuki, biz, genel bir ifâdenin manasını, sebeb-i nüzûlü değiştiremeyeceğini söylemiştik. Çünkü kastedilen, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet vermenin haram oluşudur. Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken, onun hanımlarına sataşmak da bir eziyet vermedir. Binâenaleyh, caiz olmaz. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Hayır, bu mutlak manada caiz olmaz"* buyurmuş, bunu da, اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمًا *"Bu, Allah nezdinde çok büyük bir günahtır."* Maksat, "Peygamber'e eziyet verme işidir" âyetiyle ifade etmiştir.

اِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا اَوْ تُخْفُوهُ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٥٤﴾

"Eğer bir şeyi açıklar veya onu gizlerseniz, şüphe yok ki Allah, her şeyi , hakkıyla bilicidir" (Ahzab, 54).

Yani, "Ona hayatta iken eziyet etmez ve fakat, ona ileride eziyet vermeyi veyahut da ondan sonra hanımlarıyla evlenmeyi içinizden kurarsanız, bilin ki Allah, göğüslerde olanı bihakkın bilendir" demektir.

Örtünme

Cenâb-ı Hak, hicâb âyetini indirince,

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِيٓ اٰبَآئِهِنَّ وَلَآ اَبْنَآئِهِنَّ وَلَآ اِخْوَانِهِنَّ وَلَآ اَبْنَآءِ اِخْوَانِهِنَّ وَلَآ اَبْنَآءِ اَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَآئِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ ۚ وَاتَّقِينَ اللّٰهَ ۚ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٥٥﴾

"Onlar için, ne babaları, ne oğulları, ne biraderleri, ne biraderlerinin oğulları, ne kız kardeşlerinin oğulları, ne kendi kadınları, ne de ellerinin altında olan (cariyeler) hakkında hiçbir vebâl yoktur. Allah'tan korkun, çünkü Allah her şeyin üstünde hakiki bir şahittir"
(Ahzab, 55)

buyurarak mahremleri istisna etmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hicâb hususunda, erkeklere, perde arkasından istemelerini vâcip kılmıştır. Öyleyse niçin Cenâb-ı Hak, erkekleri günahtan istisnâ edip de, "Onların babalarına günah yoktur!" dememiş *"o kadınlara (...) günah yoktur"* demiştir? Biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlardan perde arkasından isteyin"* (Ahzab, 53) emri, onların örtünmelerini isteyen bir emirdir. Bu ise, ancak onların örtünmüş ve mesture olmalarıyla mümkündür. Böylece örtünmek, onlara vâcip olmuş olur. Daha sonra erkeklere de, onları bu şekilde bırakmalarını emretmiş, böylece erkekler o kadınların örtülerini açmaktan nehyedilmişlerdir. Böylece o kadınların babaları ve oğullarının yanındaki durum, bu hükümden istisna edilmiştir. Burada şöyle bir incelik vardır: Örtünme esnasında, Allah, erkeğe perde arkasından istemesini ve sormasını istemiştir. Bundan, kadının, erkekten dolayı örtünmesi gerektiği evleviyetle anlaşılır. Cenâb-ı Hak, hükmü istisnâ ederken, *"Onlar için örtülerini çıkarmada vebal yoktur"* buyurmuştur. Şu halde, bu erkekler için (bakmada) vebal olmaması, haydi haydi geçerlidir.

İKİNCİ MESELE: **Yeğenler Hakkında**

Cenâb-ı Hak bu âyette, önce babalardan başlamıştır. Çünkü babaların, kızlarını görmesi daha çoktur. Nasıl böyle olmasın ki? Onlar, küçük iken, kızlarının bedeninin tamamını görmüşlerdir. Daha sonra, *"oğullar ve kardeşler"* buyurmuştur ki, bu açıktır. Sözümüz, erkek kardeşin oğulları hakkındadır. Zira Allahu Teâlâ, erkek kardeşlerin oğullarını, kız kardeşin oğullarından önce zikretmiştir. Çünkü, kız kardeşin oğullarının babaları, mahrem değillerdir. Çünkü onlar, oğullarının teyzelerinin kocalarıdırlar. Erkek kardeşin oğullarının babaları da mahremdir. Binâenaleyh, kız kardeşlerin oğulları hakkında, bir çeşit mefsedet sözkonusudur. Bu fesât da, o oğlanın, çoğu kez teyzesinden babasının yanında bahsetmesidir. Halbuki, babası mahrem olmayıp nâmahremdir. Oysa ki, erkek kardeşin oğulları böyle değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Amcalar ve Dayılar**

Allahu Teâlâ, amcaları ve dayıları, mahremler zincirinde saymamış, böylece de şu iki sebepten dolayı, amcaları, dayıları dememiştir.

1) Bu hükmün, erkek kardeşlerin ve kız kardeşlerin oğullarının hükmünden anlaşılmasıdır. Çünkü, kardeşin oğullarının, halalar için mahrem olduğunu bilen kimse, kardeşin kızlarının, amcalar için mahrem olduğunu bilmiş olur. Durum, dayı hususunda da aynıdır.

2) Amcalar, çoğu kez kendi oğullarının yanında, kardeşinin kızlarından bahsederler. Halbuki oğulları, mahrem değillerdir (nikâh düşer). Durum, dayı oğlu hakkında da aynıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kâfir Kadın Nâmahremdir**

Cenâb-ı Hak, mü'mine kadınlara râci olacak zamir ile, "وَلَا نِسَائِهِنَّ" buyurmuştur ki, böylece de mü'mine bir kadının, kâfir bir kadının yanında açılıp saçılması kesinlikle caiz olmaz.

BEŞİNCİ MESELE

En sonra وَلَا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ *"ve de ellerinin altındaki cariyeler"* buyurulmuştur. Çünkü, onların açılıp saçılmalarındaki fesât âşikârdır. Bu tabir ile, büluğ yaşından aşağıda olanların kastedildiğini söyleyenler de vardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın وَاتَّقِينَ اللهَ *"Memlûkeler hakkında Allah'tan korkun"* emri, o kadınların, köleler yanında açılmalarının emniyet şartına ve bir sakıncanın olmadığını bilmeye bağlı olduğunun bir delilidir.

إِنَّ اللهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا *"Çünkü Allah, her şeyin üstünde hakiki bir şahittir"* ifadesi, burada son derece güzel ve yerindedir. Bu böyledir, zira önceki ifadeler, o kadınların, sayılan erkekler yanında açılmalarının ve onlarla yalnız kalmalarının cevazına bir işarettir. İşte bu sebeple O, "Allah, sizin birbirinizle baş başa kalmanız durumuna şahittir. Bu sebeple Allah'ın şahâdeti açısından, sizin birbirinizle baş başa kalmanız, tıpkı bir toplum halinde olmanız gibidir. Öyleyse, Allah'tan korkun" buyurmuştur.

Nebî'ye Salât-u Selâm

إِنَّ اللهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ ۚ يَٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾

"Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o Peygamber'e çok salât ederler. Ey iman edenler, siz de ona salât edin, tam bir teslimiyetle de selâm verin" (Ahzab, 56).

Cenâb-ı Hak, mü'minlere, izin istemelerini emredip, saygı göstermek maksadıyla, Peygamber'in hanımlarının yüzüne bakmamalarını da belirtince, bu saygının izâhını tam yapmıştır. Zira, Peygamber'in durumu şu iki şeye münhasırdır:

a) Peygamber'in yalnız olması hali. Ki Cenâb-ı Hak, bu durumda iken, ona duyulacak saygıyı, *"Peygamber'in evlerine girmeyin"* (Ahzab, 53) hitabıyla belirtmiştir.

b) Peygamber'in bir toplum içinde olması durumu. Bu toplum, ya en üst düzeyde bir toplum olur, yahut da aşağı düzeyde bir toplum olur. Peygamber, Mele-i A'lâ'da muhteremdir, kendisine saygı duyulur. Çünkü Allah, *"Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o Peygamber'e çok salât ederler"* buyurmuştur. Aşağı düzeydeki toplumda (Mele-i Ednâ'da) ona saygı duymak farzdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, siz de ona salât edin, tam bir teslimiyetle de selâm verin"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Salât**

Salât, duâ etmek demektir. Arapçada, "Ona duâ etti" manasında, "صَلَّى عَلَيْهِ" deyimi kullanılır. Bu mana, Allah hakkında düşünülemez. Çünkü Allah ona, duâ etmez. Zira duâ, bir başkası için, bir üçüncüsünden bir fayda talep etmek demektir. İşte bu sebeple **Şafiî** (r.h), bu lafzın pek çok manaya kullanıldığını söylemiştir ki, bu husus, "هُوَ الَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلٰئِكَتُهُ" (Ahzab, 43) âyetinin tefsirinde geçmişti. Bizim burada ilâve edeceğimiz husus şudur: Allahu Teâlâ orada, "هُوَ الَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلٰئِكَتُهُ" (Ahzab, 43) buyurmuş, böylece "**salât**" kendisine nisbet etmiş, *"melekler"* ifadesini de "Allah" lafzına atfetmiştir. Burada ise, kendisini ve meleklerini birlikte zikretmiş, "**salât**" kelimesini hem kendisine hem de meleklere isnat ederek "إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰئِكَتَهُ يُصَلُّونَ..." buyurmuştur. Bu ifadede, Peygamber (s.a.s)'e saygıda bulunma söz konusudur. Zira, birisini tek başına zikredip, başkasını ona atfetme işi, tek olarak zikredilenin, atfedilene üstün olmasını gerektirir. Bu tıpkı, bir hükümdarın, "Falanca girsin. Falanca da..." dediğinde, bundan şâyet, "Falanca ve falanca girsinler.." demiş olsaydı, o zaman anlaşılmayacak olan bir takdîm ve öne geçirme anlaşılır. Bunu iyice kavradığına göre, O da Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında onların salât ettiğini beyan ettiğine göre, burada Resûlullah hakkındaki salâtta bütünün asıl durumunda olduğu[16] anlaşılır. Halbuki, mü'minlere "**salât**" hususunda ise, (önce) Allah onlara merhamet ediyor, daha sonra melekler de (bu hususta) Allah'a uyuyorlar. O halde bu demektir ki melekler, Peygamber'e "**salât**" getirme hususunda, Allah Peygamber'e ister "**salât**" etsin isterse etmesin, kesintisiz olarak "**salât**" getirirler ki, bu onlara sanki ya vâciptir ya da mendûb. Halbuki, mü'minler hakkında durum böyle değildir.

İKİNCİ MESELE: **Salâtın Hükmü**

Âyetin bu ifadesi, **Şâfiî**'nin görüşüne bir delildir. Çünkü emir, vücûb ifade eder. O halde, salât-ü selâm getirmek vâciptir demektir. Halbuki, teşehhüd dışında salât-ü selâm getirmek farz değildir. Binâenaleyh, bu teşehhüdde farz olur.

16 Metindeki cümle şöyledir "اشارة الى انه فى الصلاة على النبى عليه السلام كالاصل" Fakat yazmalara müracaat edince burada "كالاصل" dan hemen önce son derece önemli olan "الطلّ" kelimesinin unutulduğunu gördük (Esad Ef. 141 ve Fatih 308). Tercüme buna göredir (Ç.)

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Salâtın Sîgası**

Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Ya Resûlallah, biz sana nasıl salât-ü selâm getireceğiz?" denildi de, o da bunun üzerine اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرَاهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ *"Allah'ım, İbrahim'e ve İbrahim'in âline salât, merhamet ettiğin gibi Muhammed'e ve Muhammed'in âline de merhamet, salât-ü selâm et ve İbrahim'i ve İbrahim'in âlini mübarek kıldığın gibi, Muhammed'i ve Muhammed'in âlini de mübarek kıl. Çünkü sen hamîdsin, yani her zaman hamde lâyıksın; mecîdsin, yani her zaman övgüye lâyıksın.." deyiniz!"*[17] buyurdu.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Salâtın Hikmeti**

Allah ve melekleri, Peygamber'e salât-ü selâm ettiğine göre, bizim salât-ü selâmımıza ne gerek var?

Cevap: Biz diyoruz ki, Peygamber'e yapılan salât, Peygamber'in o salâta olan ihtiyacından dolayı değildir. Aksi halde, Peygamber'e Allah salât-ü selâm edince, meleklerin de salâtına hacet kalmazdı. Bu ancak, ona duyulan saygıyı izhâr etmek içindir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, hiç ihtiyacı olmadığı halde bize, kendisini zikretmemizi farz kılmıştır. Bu ancak, Cenâb-ı Hakk'ın bundan dolayı bize mükâfat vermesi için ve de bize bir şefkat ve merhamet olsun diye, tarafımızdan Peygamber'e duyulan saygıyı ortaya koymak içindir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ صَلّٰى عَلَيَّ مَرَّةً صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ عَشْرًا *"Kim bana tek bir defa salât-u selâm getirirse, Allahu Teâlâ da ona on defa salât (merhamet) eder"*[18] buyurmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Allah, Peygamber (s.a.s)'ini, ümmetinin kendisine getirmiş olduğu salât-ü selâmın minneti altında bırakmamıştır. Çünkü buna bedel, Peygamber'in de ümmetine salâtta (duâda) bulunmasını emrederek, mukabelede bulunmasını sağlamıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onlara salât, duâ et. Çünkü senin salât'ın, duân onlar için sükûnettir"* (Tevbe, 103) buyurmuştur.

Selâm Emri

وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا *"Tam bir teslimiyetle de selâm verin"* ifadesi bir emirdir. Binâenaleyh bu, vâciptir. Halbuki bu, namazın dışında vâcip, yani farz değildir. O halde bu, namazda farzdır, ki bu da bizim teşehhüddeki, "**es-selâmu**

17 **Buhârî,** Tefsir sûre 10, 33; **Müslim,** Salat, 65-69 (1/305).

18 Dârimî, Rikâk, 58 (2/317)

aleyke eyyühennebiyyü - Selâm sana ey Peygamber..." şeklindeki sözümüzdür. Bu, selâmın vâcip olmadığını söyleyenlerin aleyhine bir delildir. Cenâb-ı Hak, Peygamber (s.a.s)'e verilen selâmın, mükemmelliğini ifade etsin diye, te'kîd için de (ayrıca) mastarı getirmiştir. Halbuki, "salât"ı bu şekilde te'kid etmemişti. Çünkü "salât" da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o Peygamber'e çok salât (ve tekrimde) bulunurlar"* ifadesiyle te'kid olunmuştur.

Nebî'ye Eziyetin Hükmü

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾

"Gerçekten, Allah ve Resûlü'ne ezâ edenler (yok mu?), Allah onları dünyada da âhirette de rahmetinden kovmuş, onlara horlayıcı bir azâb da hazırlamıştır" (Ahzab, 57).

Önceki Kısımla Münasebet

Cenâb-ı Hak eşyayı, bazı zıtlarını açıklamak suretiyle birbirinden ayırt etmiştir. İşte böylece de, Peygamber'e salât-ü selâm getirenin faziletini ortaya koymak için, Peygamber'e eziyet verenin halini beyan etmiştir. "Lanet", sakınılacak şeylerin en şiddetlisi ve önemlisidir. Çünkü, Allah'tan uzaklaşmakla beraber, artık bundan sonra hiçbir hayır umulamaz. Ama, ateş vb. şeylerle azap etmek böyle değildir. Baksana hükümdar, tebaasına karşı değiştiğinde, eğer o tebaasından, herhangi birisinin kendisine yaptığı eziyet çok değilse, o bunu sadece azarlar, onu kovmaz. Şâyet bir suçlu, son derece azametli ve kerem sahibi bir hükümdarın huzurunda, dövülmesi ile kovulması arasında muhayyer bırakılacak olsa, o dövülmeyi kovulmaya tercih eder. Hele de dünyada kendi efendisinden başka bir hükümdar yoksa!

"فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ" ifadesi, artık bir daha yakın olmanın umulamayacağı bir uzaklığa işârettir. Çünkü, dünyada iken Allah'tan uzaklaştırılan kimse, âhirette (belki) yaklaşmayı ümit eder. Binâenaleyh, âhirette de uzaklaştırılınca, muhakkak ki tamamıyla kaybetti ve hüsrâna uğradı demektir. Çünkü Allah'ın uzaklaştırıp sürgün ettiği kimseyi, kıyamet gününde O'na yaklaştıracak kimse yoktur.

Hem sonra Cenâb-ı Hak, bu cezâyı sadece uzaklaştırmaya hasretmemiş, tam aksine وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا *"Onlara horlayıcı bir azap da hazırlamıştır"* ifadesiyle, onu bir de azap ile tehdit etmiştir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah, hem kendisine hem de Peygamberi'ne yapılan eziyetten bahsetmiş, bunun peşinden de lanet etme ve azaplandırma gibi iki şeyi getirmiştir: O halde lanet, Allah'a karşı yapılan suçun cezâsıdır. Çünkü, hükümdara eziyet eden kimseyi, hükümdar, eğer ona azap edilmesini emretmemişse, onu kapısından kovar. Azap etme ise, Peygamber'e yapılan eziyetin karşılığıdır. Çünkü hükümdar, güçlü bir kimse tebaasından birine eziyet ettiğinde, onun hakkını o kimseden eksiksiz alır. Buna göre, "Allah'a eziyet edip de Peygamberi'ne eziyet etmeyen kimselere azap edilmez..." denilemez. Çünkü biz, bu manada, Allah ile Resûlü'nün birbirinden ayrı düşünülmesinin imkânsız olduğunu söylemekteyiz. Çünkü Allah'a eziyet eden, Peygamberi'ne de eziyet etmiş olur. Diğer manaya göre -ki bu, meselâ şirk koşmadan isyân eden veya irtidat etmeden fısk u fücûra dalmış olan kimseler gibi-, Peygamber'e eziyet edip de Allah'a eziyet etmeme hususuna gelince, böyle bir kimse, bir defa Peygamber'e eziyet etmiştir. Ne var ki Allah, çok sabırlı, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir. Bu kimseye, azabı ile cezâ verir, fakat onu kapısından kovmak suretiyle lanet etmez.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, burada bahsedilen azâbı, "korkunç" olmakla te'kîd etmiştir. Çünkü kölelerinden biri tarafından eziyet görüp de, onun hapsedilmesini ve dövülmesini emreden bir efendi düşünelim. Sen bak; eğer o onun ayrı bir yerde hapsedilmesini yahut da, yaşlı bir adama onu dövmesini emretmişse, bu, durumun kolay olduğunu gösterir. Yok eğer, onun, bir toplum huzurunda dövülmesini ve müfsitler arasına hapsedilmesini emretmişse, bu da işin çok çetin olduğunu anlatır. Binâenaleyh kim, Allah'a ve Resûlü'ne eziyette bulunursa, o, cehennemde uzun süre kalanlardan olur ve Allah, o kimseye, hor ve hakîr kılıcı bir azapla azap eder. "وَاَعَدَّ لَهُمْ" ifadesi de te'kîd bildirir. Çünkü efendi, öfkelendiği için, herhangi bir hazırlık yapmadan kölesine azap etmek istediğinde bu, onun için ipler, bukağılar, kelepçeler hazırlandığında yapmış olduğu azaptan daha hafif olur. Çünkü birincisi hakkında, "Bu, öfkesinin eseridir. Binâenaleyh, öfkesi yatıştığında bu da sona erer" denilebilir. Halbuki ikincisi böyle değildir.

Mü'minlere Eziyet

وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٨﴾

"Erkek mü'minlerle kadın mü'minlere, işlemedikleri (bir günah) yüzünden ezâ edenler de, muhakkak ki bir yalan ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir" (Ahzab, 58).

Cenâb-ı Hak, nebisine salâtta bulununca, kendisine yapılan eziyet, Peygamberi'ne yapılan eziyetten ayrılmamış ve ayrı düşünülmemiştir. Çünkü Allah'a eziyette bulunan, Resûlü'ne eziyet etmiş olur. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'minlere, "Sizler, size emrettiklerimi yerine getirir ve tıpkı benim yaptığım gibi, Peygamber'e salâtta bulunursanız, size yapılan eziyet, Resûlü'ne yapılan eziyetten ayrılmaz ve ayrı düşünülemez. Böylece de tıpkı, bana eziyet etmenin, Peygamber'e eziyet etmek olması gibi, size eziyet etme de Peygamber'e eziyet olduğu için, size eziyette bulunan günahkâr olur" şeklinde açıklamada bulunmuştur. Netice olarak diyebiliriz ki, "**salât**", Allah'tan, meleklerden, Resûl'den ve mü'minlerden südûr eden bir şey olunca, tıpkı sadık dostların sadâkat hususundaki halleri gibi, nerdeyse onlardan birine yapılan eziyet, diğerine yapılandan ayrılmaz ve ayrı düşünülmez bir hal almıştır.

بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا ***"İşlemedikleri (bir günah) yüzünden"*** ifadesi, emr-i ma'ruf yaparken, şiddet ve aşırılık göstermeme gerektiğini ifade eder. Çünkü, içki içmesinden dolayı yüz değnek vuran veya tavla oynamasından dolayı kırk değnek had uygulayan kimse de, işlemediği bir suçtan dolayı, (o başkasına) eziyet etmiş olur. Halbuki, zinâdan dolayı değnek vuran veya içki içmeden dolayı had tatbik eden kimse, işlenmeyen bir suçtan dolayı eziyet etmemiştir. Şöyle de denilebilir. Bu kimse hiç eziyet etmemiştir, çünkü bu uygulama, dövülen kimsenin durumunu ıslah etmedir.

Cenâb-ı Hak, فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا ***"Muhakkak ki bir yalan ... yüklenmişlerdir"*** buyurmuştur. "**Bühtân**" iftirâ demektir. Bu ise, ancak sözle olur. Eziyet etmek ise, bazen sözün dışındaki başka bir şeyle de olur. Binâenaleyh bir mü'mine, dövmek veya malını almak suretiyle, eziyet eden kimse, bir bühtanda bulunmuş olmaz. Ne dersin?

Cevap: Bununla, mü'minlere, sözle eziyet edenler kastedilmiştir. Bu böyledir, zira Allahu Teâlâ, mü'minlerin kıymetini izhâr etmek istemiştir. Binâenaleyh O, Allah ve Resûlü'ne eziyet edenin lânetleneceğinden bahsedip, Allah'a eziyet etmek de, ya varlığının delilleri bilindikten sonra, varlığının inkâr edilmesi; yahut, görmeyen duymayan, yahut hiçbir şeye kâdir olmayan ve bilmeyen, veyahut da varlığı hususunda bir yaratıcıya muhtaç olan varlıkların O'na ortak koşulması suretiyle olunca, ki bu, mü'minlere sözle eziyet etmek için söylenmiş bir sözdür. İşte bundan dolayı daha umumî ve daha mükemmel olduğu için, Cenâb-ı Hak, özellikle Peygamber'e sözle yapılan eziyetten bahsetmiştir. Bu böyledir, zira insan, O'nu dövmek veyahut da kendisine ihtiyacı olduğu şeyi almak suretiyle Allah'a elem verecek şeylerle, Allah'a eziyette bulunamaz. O'na ancak sözle eziyet edebilir. Bir de, orada bulunmayan fakir kimseye, bilfiil eziyet etmek mümkün değildir. Ona, kendisine ulaştığında eziyet duyacağı şeyi, onun hakkında, onun bulunmadığı bir yerde söylemek suretiyle eziyet etmek mümkündür. Buna verilecek cevap hususundaki ikinci izah da şudur: Müteakiben gelen وَإِثْمًا مُبِينًا *"ve apaçık bir günah...."* kısmı, bir istidrâk ifadesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu eziyet eğer sözle yapılan bir eziyet ise, o kimse bir bühtânı ve eziyet nasıl olursa olsun, kişi de hangi durumda bulunursa bulunsun, apaçık bir günahı yüklenmiştir" demek istemiştir. Çünkü Allah, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, daha genel ve daha tam olduğu için, hususiyle sözlü eziyet etmeden bahsetmiştir. Çünkü söz, kişinin kalbine sirâyet eder. Çünkü söz, kalpten çıkar; dil ise onun sözcüsüdür. Yine kalbe girer, kulak da onun yoludur.

Kadınlara Örtü

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٩﴾

"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına, dış elbiselerini üstlerine giymelerini söyle. Bu, onların tanınıp ezâ edilmemelerini daha fazla temin eder. Allah gafûrdur, rahîmdir" (Ahzab, 59).

Örtünün Hikmeti

Allahu Teâlâ, mü'minlere eziyet eden kimsenin, bir bühtanı (iftirayı) üstlendiğini belirtip, bu ifadede, mükellefi mü'minlere eziyet etmekten men etme manası yatınca, eziyet sahibi olacak olan töhmet yerlerinden kaçınmasını mü'mine emretmiştir. Böylece, men edilen eziyet verme işinin ortaya çıkmasını önlemek istemiştir. Yine Cenâb-ı Hak, özellikle, sözlü eziyetlerden bahsedince, bilhassa sözlü eziyetin sebebi olan şeyden de bahsetmiştir. O da kadınlardır. Çünkü kadınları kötülükle yâd etmek, hem erkeklere, hem de kadınlara eziyet verir. Fakat erkekler böyle değildir. Çünkü bir kadını bir kimse kötülükle yâd ettiğinde, o kadın bundan eziyet duyduğu gibi, akrabaları, o kadının duyduğundan daha fazla eziyet duyar. Fakat bir kimse bir erkeği kötü olarak yâd etse, sadece o erkek eziyet hisseder, ama kadınları bundan eziyet hissetmezler. Câhiliyyede hem hür kadınlar, hem de câriyeler, açık-saçık olarak dışarı çıkarlardı. Bundan dolayı zinaya düşkün kimseler onları takip ederler ve böylece de bir töhmet doğardı. Bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ, hür kadınlara örtünmelerini emretmiştir.

Cenâb-ı Allah, ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ *"Bu, onların tanınıp, ezâ edilmemelerini daha fazla temin eder"* buyurmuştur. Bu âyetin manasının, "Onlar hür olarak tanınırlar, böylece de peşlerine kimse takılmaz" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür. Şöyle de denilebilir: "Böylece onların zinâkâr olmadıkları anlaşılır." Çünkü "avret" (kapatılması gereken yer) olmadığı halde yüzünü de kapatan kadının örtülmesi gereken yerlerini açabileceği düşünülemez. Böylece de bu kadınların, kendilerine zinâ teklifi imkânsız, birer mesture oldukları anlaşılır.

Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا *"Allah gafûrdur, rahîmdir"* buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Allah sizin için, daha önce yapmış olduğunuz şeyleri bağışlar ve size, merhamet edici olarak, yaptığınız (iyiliklere) karşılık mükâfat verir" demektir.

Münafıklara Tehdit

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾

"Eğer münafıklar ve kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve şehirde fena haber yayanlar, bu hallerinden vazgeçmezlerse, mutlaka ve mutlaka seni onlara musallat ederiz. Böylece sonra orada seninle ancak pek az komşu olabilirler" (Ahzab, 60).

Allahu Teâlâ, Allah'a ve Resûlullah'a eziyet eden müşriklerin halinden ve mü'minlere eziyet eden, fıskını ortaya koymuş kimselerden bahsedince, hakkı ortaya koyup, kalbinde bâtılı saklayıp, gerçek durumunu göstermeyenlerden de bahsetmiştir. Bunlar, münâfıklardır. Daha önce bahsedilenler üç şey bakımından üç kısım olunca, yani Allah'a, Resûlullah'a ve mü'minlere eziyet eden üç kısım olunca, Cenâb-ı Hak, (bir başka) üç şey bakımından, gerçek durumunu göstermeyen üç grup insandan bahsetmiştir:

a) Allah'a gizlice eziyet eden münafık,

b) Mü'minlerin hanımlarının peşine takılmak suretiyle, mü'minlere eziyet veren, kalbi hasta kimse, ve:

c) Meselâ "Muhammed mağlup oldu. Medine'den sürülecek. O ve ashabı esir edildi" gibi, asılsız haberler ortaya atmak suretiyle, Peygamber (s.a.s)'e eziyet eden, yalancı haberciler. Bunlar aslında tek bir toplum iseler de, bunlar için, bu üç husus söz konusudur. Bu da, Hak Teâlâ'nın, *"Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar"* (Ahzab, 35) âyeti gibidir. Çünkü Cenâb-ı Allah, o âyetinde, on çeşitten bahsetmiştir. Aslında bunların hepsi de tek bir kimsede bulunur. O halde bunlar, şahıs itibariyle tek, fakat değerlendirme (sıfat) açısından çoktur.

Allahu Teâlâ, لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ *"Mutlaka ve mutlaka seni onlara musallat ederiz"* buyurmuştur. Bu, "Biz seni onlara musallat eder, senin elinle onları Medine'den çıkarırız. Böylece artık sana komşu olamazlar. Medine, ya ölümleri, ya oradan çıkarılmaları suretiyle onlardan kurtulur" demektir.

Bunun manasının, "Biz seni onlara musallat kılarız. Seni musallat kılınca da, artık sana komşu olamazlar, çekip giderler" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu açıklamalardan birincisi, tıpkı bir kimsenin iki hususa işaret olsun diye, "Falanca çıkar ve okur" demesi; ikincisi de, "Falanca çıkar ve çarşıya gider" demesi gibidir. O halde birincisinde, o kişi çıkmadan da okuyabilir. İkincisinde ise, o kimse evden çıkmadan, çarşıya gidemez. Buradaki istisnada şöyle bir incelik var: Bu da Allahu Teâlâ'nın, Peygamberi'ne, onun şevketini ve kuvvetini ortaya koymak için, düşmanlarını

Medine'den çıkarıp, onun eliyle onları oradan süreceği vaadinde bulunmuş olmasıdır. Binâenaleyh eğer, sürgün işi Peygamber (s.a.s) vasıta kılınmaksızın, direkt Allah'ın irâdesiyle olsaydı, Hak Teâlâ Medine'yi onlardan, sırf "ol" deyip, o işin hemen olması ile anında temizlerdi. Fakat Cenâb-ı Hak, Peygamber'in eliyle olmasını isteyince, bu iş kısa da olsa bir zamana bağlı olarak meydana gelecektir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Allah, *"Böylece, sonra orada seninle ancak pek az komşu olabilirler"* buyurmuştur. Bu "az" zaman da, onların çıkmak için hazırlık yapmaları için tanınan müddettir.

مَلْعُونِينَ ۚ أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾

"Hepsi de Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak (giderler). Nerede bulunurlarsa, yakalanır ve öldürülür de, öldürülürler" (Ahzab, 61).

Bu, "Onlar, hem senin, hem Allah'ın kapısından kovulmuş, mel'ûn kimseler olarak sana işte bu kadarcık bir müddet içerisinde komşu olurlar. Oradan çıktıkları zaman da, zilletten kurtulamazlar. Bir sığınak da bulamazlar. Aksine nerede olurlarsa peşlerine düşülür, yakalanır ve öldürülürler" demektir.

Allah'ın Değişmez Tutumu

سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ ۖ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾

"Daha evvel geçmiş ümmetler hakkında, Allah'ın sünneti budur. Allah'ın sünnetini değiştirmeye aslâ imkân bulamazsın" (Ahzab, 62).

"Bu, ilk defa size yapılan, size uygulanan bir durum değil. Aksine bu, Allah'ı yalanlamış olan bütün geçmiş kavimlere yapılan, hâlen devam etmekte olan ve sürüp giden ilahî bir tutumdur ve *"Allah'ın sünnetini değiştirmeye aslâ imkân bulamazsın"*, yani, bu sünnet (kânun, âdet, tutum) değiştirilen ve neshedilen hükümler gibi değildir. Çünkü nesh, hükümlerde olur. Fiillere ve haberlere gelince, bunlar neshedilmezler."

Kıyametin Vakti Gaybdır

يَسْـَٔلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ ۖ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ ۚ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾

"İnsanlar sana, kıyametin ne zaman kopacağını sorarlar. De ki: "Onun bilgisi, ancak Allah'ın elindedir." Ne biliyorsun, belki de o kıyamet yakın bir zamanda olacaktır" (Ahzab, 63).

Allahu Teâlâ, onların dünyadaki durumlarının, lânetlenme, hor ve hakir kılınma ve öldürülme olduğunu beyân edince, âhiretteki durumlarını da ortaya koymak istemiş ve böylece de onlara kıyameti ve kıyamette başlarına gelecek şeyleri hatırlatarak, *"İnsanlar, sana o kıyametin ne zaman kopacağını sorarlar. De ki: "Onun bilgisi, ancak Allah'ın elindedir."* Size açıklanmaz. Çünkü Allah onu, mükellefin suç işlemekten kaçınması ve kıyametten her an korkması hikmetinden ötürü gizlemiştir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, insanları böylece korkutmak istediğine bir işaret olarak, وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا *"Ne biliyorsun, belki de o kıyamet yakın bir zamanda olacaktır"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü bir kimsenin, "Allah falanca işin ne zaman olacağını bilir" şeklindeki sözü, o şeyin sonraya bırakıldığını anlatır. Baksana, alacaklı olduğu birisinin peşinde gezen bir kimseden, borçlu olan taraf, alacaklıdan bir veya iki ay mühlet tanımasını istese, çoğu kez o buna sabredebilir. Ama borçlu, "Falanca yolculuğundan dönünceye kadar sabret" dese, alacaklı, "O falancanın ne zaman geleceğini Allah bilir. Belki de o, bu müddetten önce gelebilir" der. İşte bu âyette de Cenâb-ı Hak, *"Ne biliyorsun, belki de o kıyamet, yakın bir zamanda olacaktır"* buyurmuştur ki bu, "Kıyametin ne zaman kopacağını Allah bilir. Onun geç olacağını sanmayın. Belki çok yakın bir zamanda da, o kopabilir" demektir. Âyetteki, "**karîb**", müzekker ve müennesi aynı olan, "fa'îl" vezninde bir kelimedir. Allahu Teâlâ, اِنَّ رَحْمَةَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ *"Allah'ın rahmeti mü'minlere yakındır"* (A'râf, 56) buyurmuş (burada normalde beklenen şekilde, "قَرِيبَةٌ" dememiştir). Aynen bunun gibi, bu âyette de, "لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبَةٌ" dememiştir.

Çılgın Cehennem

إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾

"Şüphesiz ki Allah, kâfirleri rahmetinden uzaklaştırmış ve onlara çılgın bir ateş hazırlamıştır. Onlar, ne bir dost, ne bir yardımcı bulamayacaklardır" (Ahzab, 64-65).

Yani onlar, sizin yanınızda, dünyada mel'un kabul edildikleri gibi, Allah katında da mel'undurlar. Allah onlara çılgın bir cehennem hazırlamıştır. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, *"Allah onları dünyada da, âhirette de rahmetinden kovmuştur. Onlara rezil-rüsvay eden bir azap hazırlamıştır"* (Ahzab, 57) âyeti gibidir. *"Onlar orada ebedî kalıcılar olarak"*, yani çok uzun süre kalıcılar ve çıkışları için bir son olmaksızın devamlı kalıcılar olarak, oraya girerler. Allah, *"Onlar ne bir dost, ne bir yardımcı bulamayacaklardır"* buyurmuştur. Allah onların orada ebedî kalacaklarından bahsedince, işin içyüzünü de beyan etmiştir. Çünkü azaba dûçâr edilmiş olanı, bundan ancak kendisine şefaat edecek bir dost, yahut ondan o azabı savuşturacak bir yardımcı kurtarabilir. Onların ise ne böyle şefaat edecek dostları, ne de azabı defedecek bir yardımcıları vardır.

Son Pişmanlık

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

"O gün yüzleri ateşe evrilip-çevrilirken, "Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, Peygamber'e itaat etseydik!" diyeceklerdir. (Onlara tâbi olanlar da) o gün, "Ey Rabbimiz, doğrusu biz başkanlarımıza ve büyüklerimize uyduk. Onlar da bizi yoldan saptırdılar" diyeceklerdir.

(Yine) "Ey Rabbimiz, onlara azabı iki kat ver. Onları büyük bir lanetle rahmetinden kov" (diyecekler)" (Ahzab, 66-68).

Allahu Teâlâ, onların kendilerinden o azabı savuşturacak hiçbir şefaatçileri olmadığını beyân edince, dünyadaki azabın aksine, bir kısım uzuvlarının da diğer uzuvlarından o azabı defedemeyeceğini bildirmiştir. Çünkü insan dünyada iken, kendini korumak için eliyle yüzünü müdafaa eder. Zira başına ve yüzüne vurmaya çalışan kimse, karşısındakinin yüzüne değmesin diye, elini bir kalkan gibi kullandığını, yahut başını eğdiğini görür. Âhirette ise, "Onların yüzleri ateşte evrilip-çevrilir. O halde, dünyada yüzü korumak için kalkan gibi kullanılan diğer uzuvların durumunun ne olacağını bir düşün! Onlar, *"Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, Peygamber'e itaat etseydik!"* diyecekler. Ama azaptan ancak itaatkârların kurtulacaklarını bildikleri için, pişmanlığın, hayıflanmanın, yazıklanmanın, artık kendilerine fayda vermediği bir yerde pişmanlık duyarlar. Sonra bunlar, *"Ey Rabbimiz, biz başkanlarımıza ve büyüklerimize uyduk"* yani, "Allah'a itaat yerine başkanlarımıza, Peygamber'e itaat yerine de büyüklerimize itaat ettik. Efendilerin efendisi, büyüklerin en büyüğü Allah'a itaati terk ettik. Böylece de hayrı verip yerine şerri aldık. Şüphesiz bundan dolayı da, cennetlerin en hayırlısını kaçırdık ve bize ona karşılık, cehennemlerin en şerlisi verildi" derler.

Daha sonra onlar saptıranlara Allah'ın azap etmesi sayesinde öfkelerinden kurtulup, bir tür rahatlama istemişler ve *"Ey Rabbimiz, onlara azabı iki kat ver"* yani, "Sapmaları ve saptırmaları sebebiyle, onlara iki kat azap ver" demişlerdir. Âyetteki, *"azabı iki kat ver"* ve *"Onları büyük bir lanetle rahmetinden kov"* ifadesinde şöyle bir ince mana var: "Dua, ancak, istenilen şey ortada olmadığı zaman olur. Halbuki o anda hem azap, hem lanet onlar için mevcuttur. Binâenaleyh onlar, mevcut olmayan bir şey istemişlerdir. Bu da, *"iki kat"* ifadesiyle azabın arttırılması, *"büyük bir lanetle"* ifadesiyle de lanetin arttırılmasıdır."

Mûsa (a.s)'nın Beraati

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا ۚ وَكَانَ عِندَ اللَّهِ وَجِيهًا ﴿٦٩﴾

"Ey iman edenler, siz de Mûsa'yı incitenler gibi olmayın. Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah indinde de yüzü olan (itibarlı) bir zattı" (Ahzab, 69).

Allahu Teâlâ, Allah'a ve Resûlü'ne eziyette bulunanların lanetleneceğini ve azap edileceğini beyân edip, bu da küfür olan bir eziyet edişe işaret olunca, Allah mü'minleri bundan daha hafif eziyetlerden de kaçınmaya sevk etmiştir. Bu tür eziyetler küfrü doğurmaz. Meselâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in taksimatına ve fey'i (ganimeti) bazılarına vermeye hükmetmesi gibi şeylere râzı olmayanların eziyeti gibi.. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ اٰذَوْا مُوسٰى *"Ey iman edenler, siz de Mûsa'yı incitenler gibi olmayın"* buyurmuştur.

Yapılan İsnat

Bu âyette, **Hz. Mûsa** (a.s)'ya yapıldığı belirtilen eziyetin ne olduğu hususu ihtilaflıdır: Bazıları, "Bu, onların, ona bedeninde bir ayıp olduğu iftirasında bulunmaları sebebiyle yapmış oldukları eziyettir" derken, bazıları şöyle demişlerdir: "**Kârûn,** bir fâhişe ile bir plan yaptı. Böylece kadın, İsrâiloğullarının yanında **Hz. Mûsa** (a.s)'nın kendisiyle zinâ ettiğini söyleyecekti. **Kârûn,** kavmini topladığında, Allah orada bulunan bu kadının kalbine doğru söyleme fikrini verdi ve böylece kadın, kendisine telkin edilmiş olan o şeyi söylemedi." Velhasıl Kur'ân'da bahsedilen *"eziyet"* ifadesi yeterlidir. Bu da, İsrâiloğullarının **Hz. Mûsa** (a.s)'ya, *"Sen ve Rabbin gidiniz ve savaşınız"* (Maide, 24), *"Biz, Allah'ı apaçık görmedikçe sana iman etmeyeceğiz"* (Bakara, 55) ve *"Biz, bir çeşit yemeğe sabredemeyiz"* (Bakara, 61) şeklindeki sözleridir.

Alınacak Ders

Böylece Cenâb-ı Hak mü'minlere, "Siz de onlar gibi olmayın. Peygamberiniz, sizden savaşa gitmenizi istediğinde, *"Sen ve Rabbin gidin ve savaşın"* demeyin. Müsaade edilmediğiniz şeyleri sorup istemeyin. Peygamber size bir şey emrettiğinde, onu gücünüz yettiğince yapınız" demek istemiştir.

Âyetteki, فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا *"Allah, onu dedikleri şeyden temize çıkardı"* cümlesinin manası, eziyetin ne olduğu konusunda söylenen ilk görüşe göre mana açıktır: Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hz. Mûsa** (a.s)'nın bedenini kavmine açıkça gösterdi, böylece onlar inandıkları, düşündükleri şeyin yanlış olduğunu

anladılar. O kadın da doğruyu söyledi. Cenâb-ı Hak meleklere emretti, böylece melekler, **Hârûn**'u onların yanına getirdiler. Onlar, onun yaralanmamış olduğunu gördüler. Böylece de, **Hz. Mûsa** (a.s)'nın **Hârun**'u öldürdüğü şeklinde yapılmış olan iftiradan berî olduğu da anlaşıldı. Bizim yaptığımız toplayıcı izaha göre bu âyetin manası şudur: "Allah onu, kavminin istedikleri şeyin mes'ûliyetinden kurtardı." Bunu da, istediklerinin bazısını vermek, bazılarının ise verilmesinin mümkün ve caiz olmadığını izhar etmekle yaptı. Velhasıl Allahu Teâlâ, onların bahanelerini ortadan kaldırdı. Sonra onlara zillet ve meskenet damgası vurup, onlara gazap etti.

"وَكَانَ عِنْدَ اللهِ وَجِيهًا" cümlesi: *"O, itibarlı ve tanınır bir zattı"* demektir. "**Vecîh**", kendisi için, hayırla tanınan bir vasfı bulunan kimse demektir. Her ne kadar herkes Allah'ça bilinen ise de, itibarlı olmak için, sadece tanınma yetmez. Çünkü kendisine hizmet ettiği için, yahut yanında ücret karşılığı çalıştığı için, birisini tanıyan kimse için, "O, falancanın yanında vecîh (itibarlı)'dır" denilmez. "**Vecîh**", ancak tanınmak ve yadırganmamakla birlikte, kendisinde birtakım güzel hasletler de bulunan kimsedir. **Hz. Mûsa** (a.s) işte böyle idi.

Kurtuluş Doğrulukta

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾

"Ey iman edenler, Allah'tan korkun, sözü doğru söyleyin ki Allah işlerinizi iyiye götürsün ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, muhakkak ki o, en büyük kurtuluşla kurtulmuştur" (Ahzab, 70-71).

Allah onları kendilerinden sâdır olması uygun fiil ve sözlere teşvik ve irşâd etmektedir. Bu fiiller hayır, sözler ise haktır. Çünkü hayrı yapıp, şerri terk eden, Allah'tan korkmuştur. Doğruyu söyleyen de, doğru söylemiş olur.

Cenâb-ı Hak, daha sonra bu kimselere bu iki emrine karşılık şu iki vaadde bulunmuştur: Mü'minlerin hayır ve güzel olan işlerine karşılık, işlerinin iyiye götürülmesi... Çünkü kişi Allah'tan ittikâ ettiği için, amellerini

düzeltir. Amel-i sâlih de göğe kaldırılır ve orada muhafaza edilir. Böylece de amel-i sâlih yapan, cennette ebedî bırakılır. Kişinin doğru söylemesine karşılık da günahlarının bağışlanması va'dedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, muhakkak ki o, en büyük kurtuluşla kurtulmuştur"* buyurmuştur. O halde Allah'a itaat, Peygamber'e itaat demektir. Fakat Cenâb-ı Hak, bu iki itaati, itaat edenin fiilinin çok kıymetli olduğunu göstermek için birlikte zikretmiştir. Çünkü bu kimse, bu tek hareketiyle, Allah katında bir ahd, Resûl katında da bir "el" edinmiştir.

Allahu Teâlâ, *"Muhakkak ki o, en büyük kurtuluşla kurtulmuştur"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu kurtuluşu şu iki sebepten dolayı "büyük" olarak nitelemiştir:

a) Bu, büyük bir azaptan kurtuluştur. Azaptan kurtulma ise, azabın büyüklüğü nispetinde büyük olur. Öyle ki bir kimse birisine bir kamçı vurmak istese ve o birisi bundan kurtulsa, bu hususta, "O, büyük bir kurtuluşa erdi" denilmez. Çünkü onun kurtulduğu bu azap, tahakkuk edecek olsaydı da, durum pek fazla farklı olmayacaktı.

b) Bu kimse büyük bir mükâfata ulaşmıştır. Bu da, ebedî olan bir mükâfattır.

İnsandaki Emanet

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾

"Biz, emaneti göklere, yere ve dağlara arz (ve teklif) ettik. Ama onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve bundan endişeye düştüler. İnsana gelince, o bunu yüklendi. Gerçekten o, çok zulümkâr ve çok câhildir" (Ahzab, 72).

Allahu Teâlâ mü'minleri güzel ahlâka teşvik edip, Peygamberi'ni de, en güzel edeplerle terbiye edince, Allah'ın insana yönelttiği mükellefiyetin çok büyük bir şey olduğunu beyan ederek "إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ" buyurarak "**emanet**" meselesine geçmiştir. Teklif, insana tabiatında olanın aksini emretmektir.

Bil ki bu çeşit teklif (mükellefiyet), ne gökler, ne de yerler için söz konusudur. Çünkü yerler, dağlar ve gökler, yaratıldıkları tabiat üzeredirler. Meselâ dağdan hareket etmesi, yerden yukarı çıkması, gökten de aşağı inmesi istenmemiştir. Bu tür bir mükellefiyet meleklerde de yoktur. Çünkü melekler, her ne kadar bazı emir ve nehiylerin muhatabı iseler de, onlarda, meselâ biz insanlardaki gibi yeme-içme diye bir şey yoktur. Melekler, tıpkı insanın, yaratılışına uygun bir şeyle meşgul olması gibi, gece ve gündüz, ara vermeden devamlı tesbihatta bulunurlar.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Emanetin Mahiyeti**

Âyette geçen, "emanet"le ilgili pek çok görüşler var. Kimileri, "Bu, mükellefiyettir. Buna, kendisinde kusur eden kimsenin, tazminde (kusurunu telâfide) bulunması gerektiği ve hakkıyla yerine getirene de ikramda bulunmak gerektiği için, "**emânet**" denilmiştir" derken, kimileri de, "**emanet,** kişinin "Lâ ilâhe illâllah" demesidir" demişlerdir. Bu ikincisi, akıldan uzak bir görüştür. Çünkü gökler, yerler ve dağlar, lisan-ı halleriyle zaten Allah'ın bir olduğunu, Allah'tan başka ilah olmadığını söylemektedirler. Yine kimileri, "Bu emanet ile, uzuvlar kastedilmiştir. Meselâ göz bir emânettir, muhafaza edilmesi gerekir. Kulak da, el de, ayak da, dil de, kişinin avret mahalli de böyledir" derken; kimileri de, "marifetullah (Allah'ı bilme) ile onun kapsamına giren her şeydir" demişlerdir. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Arz Meselesi**

Bu da, âyette geçen "arz etme" ile ilgilidir. Bu hususta da çeşitli izahlar yapılmıştır: Kimileri bununla, "Bizzat "arz etme" manası kastedilmiştir"; kimileri, "Bununla, "haşr" kastedilmiştir"; kimileri de, "Bununla, karşısına koyma manası kastedilmiştir" demişlerdir. Bu sonuncusuna göre mana, "Biz, emaneti göklerin karşısına çıkardık. Derken emanet (göklere) değil de, göklerle yerdekileri tercih etti" şeklinde olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Gök ve Yer**

Bu mesele de, âyetteki gökler ve yer hakkındadır. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu tabirlerle, bizzat kendileri kastedilmiştir.

b) Bunlarla, oradakiler kastedilmiştir. Bu ikinci manaya göre, "Biz emaneti, göklerde ve yerde bulunanlara arz ettik" şeklinde bir takdir (mana) vardır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* İblis'in Diretmesinin Farkı**

Cenâb-ı Hak, فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا *"Bunu yüklenmekten çekindiler"* buyurmuştur. Göklerin ve yerin çekinmeleri, karşı koymaları şu iki bakımdan, Hak Teâlâ'nın *"O (İblis), secde edenlerle birlikte secde etmekten imtinâ etti"* (Hicr, 31) âyetinde bahsettiği **İblis**'in diretişi gibi değildir:

1) Orada secde farzdı. Burada ise "emanet" arz ve teklif edilmiştir.

2) Oradaki diretiş kibirden kaynaklanmıştır, buradaki ise alçak gönüllülükten kaynaklanmıştır. Çünkü gökler ve yerler, kendilerini küçük görmüşlerdir. Bunun delili ise, âyetteki, *"Bundan endişeye düştüler"* tabiridir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Endişenin Sebebi**

Âyetteki bu *"endişe"* (ve korkunun) sebebi nedir?

Cevap: Deriz ki: "Emanet, şu sebeplerden ötürü kolay kolay kabul edilmez:

a) Onun, meselâ çok kıymetli ve hemen kırılabilecek kıymetli taşlardan yapılmış kap-kacak gibi muhafazası zor olan, çok kıymetli bir şey olması... İnsan, bunu kabule yanaşmaz. Eğer bu emanet, altın ve gümüşten yapılmış olsaydı, bunu kabul ederdi. O emanet, camdan yapılmış olsaydı, yine kabul ederdi. Çünkü o altın ve gümüşten yapılmış olan emanet hususunda, insan bunun kırılmayacağına güvenir. Camdan yapılanda ise, bunun her zaman bulunması mümkün olmasından ötürü, kolayca kabul eder, "teklif" de böyledir.

b) Emanetin vaktinin, kıtlık ve yağmaların olduğu bir zaman olması. Bu durumda da yine insan, bu vakitte de emanetleri kabul etmez. Âyetteki "emânet"in durumu da böyledir Çünkü şeytan ve ordusu, mükellefiyetlere kastetme içindedirler. Zira "**arz**" işi, **Âdem** (a.s)'in cennetten çıkarılmasından sonradır.

c) Emanetlere riâyet etmek ve onları gerektiği gibi, yerine iade etmek. Meselâ, alafa, suya ve hayvanlara uygun husûsi yerlere muhtaç hayvanların emanet bırakılması gibi. Çünkü insan böylesi emaneti de kabul etmekten çekinir. Fakat bir sandığın içine konulabilecek, yahut evin tavanına asılıp muhafaza edilebilecek şeyler böyle değildir. İşte "teklif" de böyledir. Çünkü bu da eğitilmeye ve artırılmaya muhtaçtır.

***ALTINCI MESELE:* İnsanın Yüklenme Sebebi**

Gökler ve yerler bu şeyleri yüklenmezken, insan niçin bunu üzerine almıştır? Bu hususta şu iki cevap verilebilir:

1) Emanet verilecek bu şeyin ne olduğunu gökler ve yer bilmiş, ama insan bilmemiştir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, insan hakkında, *"Gerçekten o, çok zulümkâr ve çok câhildir"* buyurmuştur.

2) Bunlar, kendilerine bakıp, zayıf ve âciz olduklarını gördüler, bu sebeple emaneti üstlenmekten kaçındılar. İnsan ise, (kendisini değil) teklifte bulunanı nazar-ı itibara alıp, "Emanet bırakan, âlim ve kâdir bir zattır. Emaneti ancak ehline verir. O, emanet bıraktığında, öylece bırakmaz. Aksine onu bizzat kendisi korur" diye düşündü ve emaneti kabul edip, *"Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz"* (Fatiha, 4) dedi.

***YEDİNCİ MESELE:* Zalûm ve Cehûl**

Âyetteki, *"Gerçekten o, çok zulümkâr ve çok câhildir"* ifadesi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bununla, **Hz. Âdem** (a.s)'in emre muhalefet etmesi suretiyle kendisine zulmetmesi ve cennetten çıkarılma gibi bir cezanın kendisine verilebileceğini kestirememesi kastedilmiştir.

2) İnsanın çeşitli günahlara dalarak, kendisine zulmetmesi ve yaptıklarından ötürü kendisine verilecek cezayı bilememesi kastedilmiştir.

3) Bu ifade, "İnsanın işi zulüm ve cehâlettir" manasınadır. Nitekim aynı manada olmak üzere فَرَسٌ شَمُوسٌ "direten at"; دَابَّةٌ جَمُوحٌ "gemi azıya almış hayvan" ve مَالٌ طَهُورٌ "temiz mal" denilir. İnsan da böyledir. Çünkü onun da işi, zulüm ve cehalettir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak o emaneti tevdi edince, insanların bir kısmı, olduğu gibi kaldı; bir kısmı ise, zulmü terk etti. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İman edip de imanlarına zulmü karıştırmamış olan"* (En'âm, 82) ve de, *"Cehaleti terk edenler yok mu?"* buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, **Hz. Âdem** (a.s) hakkında, *"Âdem'e, bütün isimleri* öğretti" (Bakara, 31); bütün mü'minler hakkında da, *"İlimde rüsûh sahibi olanlar, "O'na iman ettik" derler"* (Âl-i İmrân, 7) ve *"Allah'tan, hakkıyla ancak âlim olanlar korkar"* (Fâtır, 28) buyurmuştur.

4) İnsan, meleklerin zannına göre, "çok zulümkâr ve çok câhil" idi. Çünkü onlar, *"Orada bozgunculuk edecek... kimseyi mi yaratacaksın?"* (Bakara, 30) demişlerdi. Cenâb-ı Hak da, (**Âdem** (a.s)'in), ilminin ne olduğunu, o meleklerin bizzat yanında açıklamış ve ortaya koymuştu. Bu amaçla o, *"... bunları adlarıyla bana haber verin.."* (Bakara, 31) buyurmuştur.

Kimileri de bu âyetin tefsiri hakkında şöyle demişlerdi: Mahlûkat, idrâk edebilen ve edemeyen diye ikiye ayrılır. İdrak edenler de, meselâ insanoğlu

gibi, hem külliyyâtı hem de cüz'iyyâtı idrâk eden ve hayvanlar gibi sadece cüz'iyyâtı idrâk edenler diye, ikiye ayrılır. Çünkü hayvan, yediği arpayı idrâk eder, fakat işlerin nereye varacağı hususunda tefekkür edemez ve delillere ve bürhanlara derinliğine bakamaz. Yine, melekler gibi, külliyyâtı idrâk edip de cüz'iyyâtı idrâk edemeyenler de vardır. Melek, külliyyâtı idrâk eder, meselâ cimâ ve yemek gibi şeylerin lezzetini idrâk edemez. Bu görüşte olanlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"Sonra onlar, meleklere gösterip, "... bunları adlarıyla bana haber verin" dedi"* (Bakara, 31) ifâdesiyle işaret etmiştir. Böylece melekler, o cüz'iyyâtı bilmediklerini itiraf etmişlerdir. Teklif, ancak her iki şeyi (cüz'iyyâtı ve külliyyâtı) idrâk edenlere yapılır. Çünkü, böylesi bir idrâk sahibinin, cüz'î şeylerden duyduğu lezzetler bulunmaktadır. Böylece, böylesi bir idrâk sahibi, tıpkı meleklerin Allah'a ibadet edip de, O'nu ikrar etmeleri sayesinde duydukları lezzet gibi, hakiki lezzeti elde etsin diye, bu cüz'î lezzetten uzak tutulmak istenmiştir. Bu iki şeyi idrak edebilenden başkası, eğer mükellef tutulmuşsa, kendisinde birtakım külfet ve sıkıntıların bulunduğu bir şeyin kendilerine emredilmiş olduğu anlamında değil de, tam aksine bir hitaba mazhar kılınma manasında mükellef tutulmuştur. Çünkü muhataba da mükellef adı verilir. Zira mükellef kendisine hitap olunmuş kimse demektir. O halde, hitap edilen kimseye mükellef denilebilir.

Bazı İncelikler

Âyette şöylesi birkaç incelik söz konusudur:

1) Emanet **Âdem** (a.s)'e arz olunmuş, o da onu kabul etmiştir. Böylece de **Âdem** (a.s), o emanet hususunda emin, güvenilir birisi olmuştur. Söz (hüküm), emin olan kimsenin sözüdür. O halde bu demektir ki, **Âdem** (a.s) kurtulmuştur. Geriye ise ondan meydana gelenler kalmıştır. Onun soyundan gelenler de, o emâneti ondan devralmışlardır. Fakat, emîn kimseden olan kimse, mü'temen (güvenilir) bir insan olmadı. İşte bundan dolayı, mûdi, yani emanet bırakana vâris olanın, bu hususta sözü geçerli değildir. Mutlaka onun, antlaşmayı ve güvenilirlik akdini yenilemesi gerekir. Binâenaleyh, mü'min, Allah katından bir ahit almış, söz vermiştir. Böylece de, Allah tarafından emîn, kendisine güvenilir kimse kılınmıştır. Bu sebeple, bu hususta söz, onun sözü kabul edilmiştir. Dolayısıyla da, **Âdem** (a.s) için söz konusu olan kurtuluş, o mü'min için de söz konusudur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah ... erkek mü'minlerle kadın mü'minlerin de tevbelerini kabul edecektir"* (Ahzab, 73) buyurmuştur. Yani bu, tıpkı *"O*

da tevbesini kabul etti" (Bakara, 37) âyetinde olduğu gibi, **Âdem** (a.s)'in tevbesini kabul etmesi gibidir. Kâfir de, emânet bırakan kimseden emaneti devralmıştır. Böylece de, o emanet onun damânında (uhdesinde) kalıvermiştir. Sonra mü'min kimsenin elindeki emanete, Allah'ın kaza ve kaderi ile bir şey geldiğinde, bu, mü'minden kaynaklanan bir kusurdan dolayı olmuş olmaz. Emîn kimse ise, kendi kusuru olmaksızın, elinden kaçan şeyleri tazmin etmez. Kâfir kimsenin, elindeki emanete ise böyle bir şey geldiğinde, her ne kadar bu Allah'ın kaza ve kaderi ile olsa dahi, o bunu tazmin eder. Çünkü kâfir, her ne kadar bu iş kendi kusuru ile olmasa dahi (emîn olmadığı için) elinden kaçan şeyleri tazmin eder.

2) Cenâb-ı Hak, varlıkların en muhkemi ve ağırlıkları taşımaya en elverişlileri oldukları için, âyette özellikle üç şeyden bahsetmiştir. Göklerin böyle olmasına gelince, bu, *"Üstünüze sağlam yedi (gök) binâ ettik"* (Nebe, 12) âyetinden ötürüdür. Yerin, dağların muhkem ve sert olduğu da, kapalı bir şey değildir. Bunların böylesi bir vasfı haiz olmalarından dolayı, Allah, emaneti önce bunlara arz etti ve onların muhkem ve sağlam oluşlarıyla iktifâ etti. Ama bunlar kaçındılar, imtinâ ettiler. Çünkü, bunlar her ne kadar güçlü ve kuvvetli idi iseler de, ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın emaneti bunların takatinin çok çok üstündeydi. Ama Cenâb-ı Hakk'ın, kendisi hakkında *"İnsan zayıf yaratıldı"* (Nisa, 28) buyurduğu varlık, zayıf olmasına rağmen, bu emaneti o yüklendi. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, o emaneti muhafaza etmesi hususunda, *"Kim Allah'a güvenip dayanırsa O, kendisine kâfi gelir"* (Ahzab, 3) ifadesiyle, bu varlığa yardım edeceğini va'detmiştir.

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hak, kendisine yardım edeceği varlığa, nasıl azap edebilir? O halde daha niçin, kâfire azap edecektir?" denilirse, biz cevaben deriz ki: Cenâb-ı Hak, *"Ben, benden yardım isteyene ve bana tevekkül edene yardım edeceğim"* buyurmuştur. Kâfir kimse ise, Allah'a müracaat etmemiştir. Böylece de, Cenâb-ı Hak o kâfiri kendi başına bırakmıştır. Derken kâfir, emanetin sorumluluğu altında kalakalmıştır.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا *"Ama onlar bunu yüklenmekten çekindiler"* ifadesiyle, وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ *"O bunu yüklendi"* ifadesi bunda bir güçlüğün yattığına bir işarettir. Ama Cenâb-ı Hak şâyet "Onlar onu kabul etmekten imtina ettiler; insan ise onu kabul etti" demiş olsaydı, böyle bir mana anlaşılmazdı. Çünkü bir kimse bir başkasına, "Şunu yap!" demiş olsa, eğer o işte, bir (ücrete değecek bir) yorgunluk ve meşakkat söz konusu değilse, kişi de onu yapmışsa, kişi bunu yapmaktan dolayı bir ücrete müstahak

olmaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, insanın, emaneti sırf üstlenmesinden dolayı bir ücrete müstahak olacağına işaret olsun diye, *"O ise bunu yüklendi"* buyurmuştur. Ama, insanın o emanete gerektiği gibi riâyet etmesi durumunda ise, daha fazla ücrete müstahak olur.

İmdi şâyet, "Hepsi de emaneti yüklenmiştir; yani kâfir de emaneti yüklenmiş, ama bundan başka bir şey yapmamıştır. Binâenaleyh, kâfirin de sırf üstlenmesinden dolayı mükâfata müstahak olması gerekir" denirse, biz deriz ki: Yapılan iş, âmir, mâlik tarafından verilen izne uygun olarak yapılmışsa, onu yapan kimse, o zaman mükâfata müstahak olur. Baksana bir kimse, birisine şâyet, "Bu malı, kuzey tarafındaki mallara doğru götür, onlara kat" dese, o da onu yüklenip, güneydeki mallara doğru götürse... o zaman o ücrete müstahak olmaz ve bu kimsenin, o malı, daha önceden bulunduğu yere geri götürmesi gerekir. Kâfir de böyledir, çünkü o, o emâneti müsaade edildiği tarzda üstlenmemiştir. Dolayısıyla, tazminde bulunur ve bu sebepten dolayı yapmış olduğu iyilikler boşa gider, yok olur.

Nifak ve İmanın Sonu

لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٣﴾

"Bunun âkıbeti şudur: Allah, erkek münafıklarla kadın münafıkları; erkek müşriklerle kadın müşrikleri azâba uğratacak, erkek mü'minlerle, kadın mü'minlerin de tevbelerini kabul edecektir. Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir" (Ahzab, 73).

Bu, "İnsan o emaneti, münafık ve müşrikin azabının tahakkuk etmesi için üstlenmiştir" demektir. Buna göre şâyet birisi, "Cenâb-ı Hak, (bu âyetinde) azap etme işini niçin tevbeleri kabulden önce zikretmiştir?" derse, biz deriz ki: Allah, mükellefiyete "emânet" adını verip, emânetin ayrılmaz vasfı ve hükmü de, "Hıyanet eden tazmin eder" şeklinde olup, onun ayrılmaz hükmü ve vasfı, "Bütün gayretini sarf eden emin kimse, ücret alır" şeklinde olmayınca, hıyanetten dolayı azap etme işi bir zaruret olmuş,

muhafazaya mukabil alınan karşılık ise, bir ihsan olmuştur. Halbuki adâlet, ihsandan önce gelir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, niçin, "müşrikler" ifâdesini "münafıklar" ifadesine atfetmiş, Lafza-i Celâl'i tekrarlamamış ve "لِيُعَذِّبَ اللهُ الْمُشْرِكِينَ" şeklinde buyurmamıştır! Halbuki, tevbeyle alâkalı ifadesinde ise, ismini tekrar ederek, "وَيَتُوبَ اللهُ" buyurmuştur. Şâyet O, وَيَتُوبُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ "Mü'minlerin tevbesini kabul eder" demiş olsaydı, mana doğru olmuş olurdu. Niçin?

Cevap: Biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, mü'minin münafıktan üstün olduğunu göstermek istemiş ve böylece, ikinci ifadeyi, "müste'nef" (yeni) bir kelâm gibi addetmiştir, ki bu durumda, fâilin yeniden zikredilmesi gerekir. İşte bu sebeple "وَيَتُوبَ اللهُ" buyurmuştur ki, yaptığımız bu izahı, ref ile "وَيَتُوبُ اللهُ" şeklinde okuyan kimsenin kıraati de te'kid eder.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, insan hakkında, onun zâlim ve câhil olma gibi vasıflarından bahsetmiş, kendi vasıflarından da iki vasıf zikrederek, "وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا" *"Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"* buyurmuştur ki bu, "O, çok zalim olanı çokça bağışlayan; câhil olana karşı da çok merhametli olandır" demektir. Bu böyledir, çünkü Allah, kullarına (tevbe etmesi halinde), en büyük zulüm olan şirk hariç, bütün günahlarını bağışlayacağı vaadinde bulunmuştur. Keza Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Bütün günahları bağışlayacağı va'dinin delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphesiz ki Allah, kendisine ortak tanınmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar"* (Nisâ, 48) ifadesidir. Cenâb-ı Hakk'ın, cehâlete karşı merhametli olmasına gelince, çünkü cehâlet, merhametin beklendiği bir durumdur. İşte bundan dolayı, hata eden kimse, "Bilemedim..." diyerek mazeret beyan eder.

Burada da şöyle bir incelik vardır: Allahu Teâlâ, kuluna, kendisinin gafûr ve rahîm olduğunu bildirmiş ve kulun kendisini kendisine göstermiş, böylece kul da, kendisinin çok zalim ve çok cahil olduğunu görmüş. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kuluna emaneti teklif etmiş, kulu da, o emaneti, bu zulmü ve cehline rağmen Hak Teâlâ'nın, o emaneti gufrân ve rahmet vasıflarıyla onaracağını bildiği için üstlenmiştir. Allah en iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbine'dir. Salât ü selâm, ümmî Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve âline olsun!

SEBE SÛRESİ

Bu sûre, Mekkî'dir. İçinde yer alan,
6 âyetin Medenî olduğu söylenmiş olup,
54 veya 55 âyettir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Hamd Allah'adır

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِى الْاٰخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١﴾

"Göklerde ne var, yerde ne varsa, kendisinin olan Allah'a hamdolsun. Âhirette de hamd O'nundur. O, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir. Her şeyden de, hakkıyla haberdardır" (Sebe, 1).

"Hamd" ile başlayan sûreler beş tane olup, bunlardan ikisi, Kur'ân'ın ilk yarısında yer almıştır ki, bunlar En'âm ve Kehf sûreleridir. İki sûre de, Kur'ân'ın son yarısında bulunmaktadır ki, bunlar da, bu sûre ile Fâtır (Melâike) sûresidir. Beşincisi de, Fâtihatû'l-Kitâb olup, Fâtiha Sûresi hem Kur'ân'ın ilk yarısıyla, hem de son yarısıyla birlikte okunur. Bundaki hikmet şudur: Allah'ın nimetleri, çok olmasına ve bizim, onları sayıp dökememize rağmen, iki kısımda toplanmıştır ki, bunlar var etme nimeti ile, var edilen şeyi sürdürme, yaşatma nimeti... Çünkü Allahu Teâlâ, bizi ilk önce rahmetiyle yaratmış ve bizim için, sayesinde hayatımızı devam ettirebileceğimiz şeyleri halk etmiştir ki, bu nimet, "iâde" -yeniden yaratma- vasıtasıyla tekrar tahakkuk edecektir. Zira o, bizi yeniden yaratacak ve bizim için devamlı ve kesintisiz olan şeyi de yaratacaktır. O halde bu demektir ki, bizim birisi başlangıç, diğeri de yeniden olmak üzere iki halimiz vardır. Bütün bu hallerde, Allah'ın üzerimizde, birisi îcat etme, diğeri de yaşatma nimeti olmak üzere iki nimeti vardır. Böylece Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın ilk yarısında var etme nimetine şükretmeye işâret etmek için, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa, kendisinin olan Allah'a hamdolsun"* (Sebe, 1) buyurmuştur ki, bunun böyle olduğuna, *"O, sizi çamurdan yaratandır"* (En'âm, 2) âyeti de delâlet eder ki, Cenâb-ı Hakk'ın En'âm Sûresi'ndeki bu ifadesi, ilk yaratmaya bir işârettir. İkinci sûrede, yani Kehf'de ise, nimetin devam ettirilmesine mukabil şükretmeye bir işaret olsun diye, *"... kendisinde hiçbir eğrilik yapmadığı, o dosdoğru kitabı kulu üzerine indiren*

Allah'a hamdolsun" (Kehf, 1) buyurmuştur. Çünkü bekâ, yaşamak, ancak şer'î hükümlerle mümkündür. Şâyet, insanların kendisine ister istemez uyacağı bir işaret olmasaydı, o zaman her biri kendi arzusuna tâbi olur ve karışık şeylerde münakaşalar meydana gelirdi ki, bu da karşılıklı dövüşmeye ve birbirini yok etmeye götürürdü. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sûrede, ikinci olarak yaratma nimetine bir işâret olmak üzere, **"el-hamdü lillâhi"** buyurmuştur. Bunun bu manada olduğuna aynı âyetteki *"Âhirette de, hamd O'nadır"* cümlesi delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Hak, Fâtır (Melâike) Sûresi'nde ise, yaşatma nimetine bir işâret olsun diye de, **"el-hamdü lillâh"** buyurmuştur. Bunun bu manaya geldiğine ise, aynı âyetin devamında, *"Melekleri elçiler kılan..."* (Fâtır, 1) ifadesi delâlet etmektedir. Halbuki meleklerin tümü, ancak kıyamet gününde elçi olurlar. Ki Allah onları, Müslümanlara gönderir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ve onları melekler karşılar"* (Enbiya, 103) buyurmuştur. Ve yine O, meleklerin söylediğini haber verdiği âyetinde, *"Selâm size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya"* (Zümer, 73) buyurmuştur. Fâtiha Sûresi ise, Cenâb-ı Hakk'ın, dünyevî nimetlere bir işaret olsun diye buyurduğu, *"Hamd âlemlerin Rabbinedir"* cümlesi ve uhrevî nimetlere bir işâret olsun diye buyurduğu, *"Din gününün mâliki..."* (Fatiha, 3) ifadeleriyle bu her iki nimetin zikredilmesini kapsayınca, hem başlangıçta hem de bitimde okunmuştur. Ayrıca, bu âyette birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* 1) Hamd ve Şükür**

"Hamd", "şükür" demektir. Şükür ise, nimete mukabil yapılır. Halbuki Allahu Teâlâ, *"Göklerde ve yerde olanlar O'nundur"* beyanı ile, göklerde ve yerdekilerin kendisine ait olduğunu bildirdi. O, bunların bize ait olduğunu söylemedi ki, böylece şükretmek vacip olsun! Biz buna cevâben şöyle deriz: **"Hamd"**, mana bakımından "şükür"den ayrılır. Çünkü hamd, daha umumîdir. Böylece, hamdeden kişiye, hiç nimet vermese dahi, kendisinde güzel sıfatların bulunduğu kimse övülür (memdûh) olur. Çünkü insanın, hiç beraber bulunmadığı bir âlim hakkında, "O, âlimdir, âmildir; emsalini geçmiştir, kâmildir" şeklinde söylemesi yerinde olur. Bu durumda da bu kimse için, "O, falancayı övüyor, (ona hamdediyor)" denilir de, onun o kimsenin nimetlerini veya nimetlerinden dolayı o kimseyi yâd edip hatırlaması durumu müstesna, "O ona şükrediyor, teşekkür ediyor" denilmez. O halde bu demektir ki, Allahu Teâlâ, kemâl ve cemâl sıfatlarıyla muttasıf olduğu için, ta ezelde mahmûd (hamdedilmiş, övülmüş ve meşkûrdur). O,

kerem ve lütfunu hep izhar etmiş ve nimetlerini bahşedegelmiştir. Binâenaleyh, hamdetmek için, nimetini hatırlamak gerekmez. Tam aksine, O'nun azametini hatırlamak yeterli olur. O'nun, göklerdekilerin ve yerdekilerin mâliki olmasında tam bir azamet söz konusudur. O halde hamd, O'na mahsustur. Kaldı ki biz, âyetteki, *"Göklerde ve yerde olanlar O'nundur"* cümlesinin, *"Yerdekileri sizin için yaratandır"* (Bakara, 29) âyetinin iktizâ ettiği şükürden daha tam ve daha mükemmel bir şükrü gerektirdiğini söylüyoruz. Zira, göktekiler ve yerdekiler Allah'ın olup, bunlardan yararlanan da o değil de biz olunca, bu, şükretmemizi gerektirir. Yoksa bunların bizim için olması, o şükrü gerektirmez.

***İKİNCİ MESELE:* 2) Âhirette Gök ve Yer**

Siz, bu sûredeki "**hamd**"in, âhirette nimetlere bir işâret olduğunu söylediniz. O halde daha Cenâb-ı Hak niçin "gökler ve yer" ifadelerini zikretmiştir? diye düşünülebilir.

Cevap: Biz diyoruz ki, âhiret nimetleri, (şimdilik) müşahede edilmemektedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak görünen nimetlerden bahsetmiştir ki, bu da göklerde ve yerde olan şeylerdir. Daha sonra da, âhiret nimetleri dünya nimetleriyle mukayese edilsin ve âhiret nimetlerinin devam etmesi, dünya nimetlerinin de son bulması sebebiyle âhiret nimetlerinin üstünlüğü anlaşılsın diye, وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْاٰخِرَةِ *"Âhirette de hamd O'nundur"* buyurmuştur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu varlıkların hikmetle ve hayırla iç içe yaratılmış olduğuna bir işâret olsun diye, وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ *"O yegâne hüküm ve hikmet sahibidir. Her şeyden de hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. "Hikmet" Cenâb-ı Hakk'ın ayrılmaz ve O'na mahsus olan bir sıfatıdır. Binâenaleyh O'nun, âhirette de bu gibi şeyleri yeniden yaratması mümkündür.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hakîm ve Habîr**

Hikmet, fiilin kendisine bitiştiği ilim demektir. Çünkü, bir işi bilip de bildiğine göre onu yapmayan kimse hakkında, "hakîm" ifadesi kullanılmaz. O halde, fiilini ilmine uygun olarak yapan kimse hakîmdir. "**Habîr**", işlerin neticelerini ve içyüzlerini bilen zât demektir. O halde âyetteki "**hakîm**" kelimesinin manası, "Allah, başlangıçta olması gerektiği gibi yarattığı için, hakîmdir" şeklinde; "**habîr**" sözünün manası da, neticede, her birinin akıbetinin ne olacağına değin, mahlûkattan neyin sudûr edip

etmeyeceğini bilen demektir. O halde Allah, başlangıçta hakîm, neticede de habîrdir.

Allah'ın İlmi

Daha sonra Cenâb-ı Hak,

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَآءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا ۚ وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾

"Yere ne giriyor, oradan ne çıkıyor; gökten ne iniyor, oraya ne yükselip çıkıyorsa O bilir. O, çok merhametli, çok affedicidir" (Sebe, 2).

âyeti ile de, haber verdiği o şeylerin, haber verdiği gibi olduğunu beyan buyurmuştur. Yani, "Yere giren, dane ve ölüleri; yerden çıkan, başaklar, canlılar; gökten inen yağmur, melekler ve Kur'ân gibi çeşitli rahmetlerini, göğe çıkan güzel sözleri de bilir" demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O'na yükselir güzel söz..."* (Fâtır, 10) buyurmuştur. Rûhlar ve sâlih ameller de göğe yükselen şeyler cümlesindendir. Çünkü Allah, *"Sâlih amel de onu yükseltir"* (Fâtır, 10) buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah, yere girenleri, gökten inenlerden önce zikretmiştir. Çünkü dane, tohum, önce yere düşer, daha sonra sulanır.

İKİNCİ MESELE: **"إِلَى" ile "فِى" Farkı**

Cenâb-ı Hak, sâlih amellerin kabul edildiğine ve temiz ruhların derecelerine bir işâret olsun diye, burada "يَعْرُجُ إِلَيْهَا" şeklinde bir ifâde kullanmamış, bunun yerine "يَعْرُجُ فِيهَا" ifadesini zikretmiştir. Çünkü "إِلَى" harf-i cerri, mesâfenin sonunu ifâde eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak şâyet, "وَمَا يَعْرُجُ إِلَيْهَا" tabirini kullanmış olsaydı, bundan, o yükselen şeylerin gökte kaldığı, beklediği manası anlaşılırdı. Halbuki Cenâb-ı Hak, o yükselen şeylerin gökleri delip onlardan daha üste çıktıkları anlaşılsın diye, "وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا" ifadesini kullanmıştır. İşte bu manadan dolayı, güzel kelimelerle ilgili ifade إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ *"O'na yükselir güzel söz"* (Fâtır, 10) buyurmuştur. Çünkü en son, Allah'dır. O'na ulaşmanın ötesinde, artık başka bir derece

yoktur. Ama "gök" ise, en yakın olandır. Onun üzerinde, münteha (varılan son yer) vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk, وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ *"O, çok merhametli, çok affedici"* buyurmuştur. Allah, indirmesi sebebiyle rahîmdir. Çünkü O, rızkı, gökten indirir. Ruhlar ve ameller kendisine yükseldiğinde de gafûrdur. O halde Allah, ilk önce, nimetleri indirmesiyle "rahîm"dir, ikinci olarak, amellerin ve ruhların yükselmesi esnasında "gafûr"dur.

Kıyamet

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisinin hamd'e müstahak olmasına vesile teşkil eden nimetlerin, âhiret nimetleri olduğunu beyân etmiş, fakat bir topluluk bunu inkâr edince, (bunu bildirmek üzere) şöyle buyurmuştur:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ ۚ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَٰلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٣﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾

"İnkâr edenler, "O saat bize gelmeyecek" dediler. De ki: "Hayır, gaybı bilen Rabbinin hakkı için o, size mutlaka gelecektir. Ne göklerde, ne yerde, bir zerre miktarı O'ndan kaçamaz. Bundan daha küçük ve daha büyük hiçbir şey müstesna olmamak üzere, hepsi muhakkak ki, apaçık bir kitaptadır. (Bu), Allah'a iman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanları mükâfatlandırmak içindir. Bunlar yok mu, mağfiret de, şerefli rızık da onlarındır." (Sebe, 3-4)

Akâid Meselesinde Yemin

Cenâb-ı Hak, kıyameti getireceğini haber vermiş ve bu hususu, yemin ile de pekiştirmiştir. **Zemahşerî** (r.h), şöyle der: "Şâyet birisi, onlar, "Allah yoktur" derken, kıyametin varlığını yeminle pekiştirmek, nasıl doğru olur? Farzedelim ki onlar, Rabbin varlığını kabul etmişlerdir. Ancak ne var ki, itikadî meseleler yeminle ispat edilemezler derse, buna şöyle cevap verilir:

Cenâb-ı Hak, sadece yeminle yetinmemiş, tam aksine bunun delilini de pekiştirmiştir ki, bu da, O'nun, *"(Bu), Allah'a iman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanları mükâfatlandırmak içindir"* şeklindeki beyanıdır. Bunun, onun delili olduğunu da şu şekilde izah edebiliriz: Kötülük yapan, günah işleyen, bazen dünyada, dünyevî lezzetler içinde uzun bir müddet kalır ve bu hal üzere ölür. İyilikte bulunan da bazen dünyada birtakım çetin sıkıntılar ve elemler içinde bir müddet yaşar, derken o da bu sıkıntılar içinde ölür gider. Binâenaleyh şâyet, karşılıkların verileceği bir yer olmasaydı, durum, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine mugayir olurdu."

Benim diyeceğim şudur: عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ *"Gaybı bilen ... bir zerre miktarı O'ndan kaçamaz"* ifadesindeki delil daha açıktır. Bu böyledir, zira Allahu Teâlâ her şeyi bilen bir zat olunca, canlıların cüzlerini de bilir ve onları bir araya getirmeye kadir olur. O halde kıyametin vukuu, mümkündür. Kaldı ki, muhbir-i sâdık, (Allahu Teâlâ ve Hz. Peygamber) bunun olacağını haber vermiştir. O halde kıyamet olacaktır.

Yaptığımız bu izah açısından, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ne göklerde ne yerde"* beyanında şöyle bir malik vardır: İnsanın, hem cinsi, hem de rûhu vardır. Cisimlerin parçaları yerde, ruhlar ise göktedirler. O halde, *"Ne göklerde... bir zerre miktarı, O'ndan kaçamaz"* ifadesi, O'nun ruhları bildiğine; *"ne yerde"* ifadesi de, O'nun maddeleri bildiğine bir işârettir. Binâenaleyh O, ruhları ve maddeleri bilip, onları bir araya getirmeye kâdir olduğuna göre, artık kıyametin varlığı akıldan uzak görülemez.

"Bundan daha küçük..." ifadesi, âyette, *"bir zerre miktarı"* ifadesine yer verilmesinin bir tahdit için olmadığına, tam aksine o zerreden daha küçüklerin bile O'ndan kaçamadığına bir işârettir. Yaptığımız bu izaha göre şâyet birisi, "O halde, "daha büyüğün" ifade edilmesine ne gerek vardı? Çünkü, zerreden daha küçüğünü bilen bir kimse, mutlaka ondan daha büyüğünü de bilir" derse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, bütün her şeyin Kitap'ta, Kur'ân'da tespit edildiğini beyan etmeyi dileyince, şimdi en küçüğünü zikirle yetinmiş olsaydı, birisi şöyle bir zanna kapılabilirdi: "O, unutulması mümkün olduğu için, küçük şeyleri tespit edip yazıyor. Ama daha büyüklerine gelince, bunlar zaten unutulmazlar, binâenaleyh, bunların tespitine ihtiyaç yoktur." İşte Cenâb-ı Hak bunun üzerine, "Kitaptaki tespit işi, bu sanıldığı gibi değildir, en büyüğü de oraya yazılmıştır" demek istemiştir.

İman Necat Sebebidir

Cenâb-ı Hak, küçük ve büyük ne varsa, hepsini bildiğini beyan edince, bunların bir araya getirilip tespit edilmelerinin ceza (mukabele, karşılık) için olduğunu belirtmek üzere: لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ *"(Bu), Allah'a iman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanları mükâfatlandırmak içindir. Bunlar yok mu, mağfiret de şerefli rızık da onlarındır"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak iman edenler hakkında, "iman ve amel-i sâlih" gibi iki hususta bahsetmiş; onlar için ise, mağfiret ve rızk-ı kerîm gibi iki şeyi zikretmiştir. O halde bu demektir ki mağfiret, imanın karşılığıdır. Binâenaleyh, bu demektir ki, her mü'min bağışlanmış, affedilmiş demektir. Bunun böyle olduğuna *"Şüphesiz ki Allah, kendisine ortak tanınmasını bağışlamaz. Ondan başkasını dileyeceği kimseler için, bağışlar"* (Nisa, 48) âyeti ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi delâlet etmektedir: Bu, **Tâceddin İsa İbn Ahmed İbn el-Hakim el-Bendehî,** bize bildirdi. Dedi ki: "Bana babam dedemden, o da **Muhyi's-Sünne (Beğavî)**'den; o da **Abdulvâhid el-Müleycî**'den, onun **Ahmed İbn Abdillâh en-Nuaymî**'den, onun da **Muhammed İbn Yusuf el-Ferebrî**'den, onun da **Muhammed İbn İsmail el-Buharî**'den (bize kadar gelen) şu haberdir: يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَفِى قَلْبِهِ وَزْنُ ذَرَّةٍ مِنْ اِيمَانٍ *"Kalbinde zerre miktarı bir iman olarak "Lâ ilâhe illallâh" diyen herkes cehennemden çıkacaktır"*[19]

Amel-i sâlih'e mukabil, "rızk-ı kerîm" zikredilmiştir ki, bu münasiptir. Çünkü, kim kerîm bir efendiye bir iş yaparsa, bu işi yapan kimse o işi bitirdiğinde, o efendi mutlaka ona lütufta bulunur ve onu yedirir içirir. Bu âyette de rızkın, "kerim" ile tavsif edilmesi, daha evvel de bahsettiğimiz gibi onun, ya keremli; yahut da, ikrâmda bulunan manasına gelmiş olmasındandır. Yahut da bunun dünya rızıklarının aksine, hiç peşine düşmeden talep edilip elde edilmesinden dolayıdır. Çünkü dünya rızıkları, peşine düşülmeden elde edilemez. Bu âyetlerin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Bazı Belâğat İncelikleri**

Âyetteki, *"Bunlar yok mu, mağfiret de, şerefli rızık da onlarındır"* cümlesi şu iki manaya gelebilir:

a) Bu, o mü'minler için bir karşılıktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunu onlara ulaştıracaktır. Çünkü O, *"(Bu), Allah'a iman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanları mükâfatlandırmak içindir"* buyurmuştur.

19 **Müsned,** 3/12

b) Bu, onların hakkıdır. Allah, onlara başka bir şeyle de karşılık verecektir. Çünkü "أُولٰئِكَ لَهُمْ" ifadesi, tam bir isim cümlesidir. O'nun, "لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا" ifâdesi, müstakil ve tam olan bir fiil cümlesidir. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâdesi, müjde bakımından, bir kimsenin لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا رِزْقًا "İman edenleri rızıkla mükâfatlandırmak için..." ifadesinden daha belîğdir.

İKİNCİ MESELE

"لِيَجْزِيَ" kelimesindeki "**lâm**", ta'lîl için olup, mânası "Âhiret, cezâ içindir... Karşılık içindir" şeklindedir. Buna göre şâyet birisi, "Bu ilgiyi nasıl izah edebilirsiniz?" derse, biz deriz ki: Allahu Teâlâ, mükâfatının kesilmemesini dilemiştir. Böylece Allah, mükellef için, vereceği mükâfat ona devamlı ve kesintisiz ulaşsın diye, devam eden ve bakî olan bir yurt (âhiret) vermiştir. Cenâb-ı Hak vereceği bu yurttan önce de, mükellefin, bu yurdu hem ondan öncekiyle mukayese ettiğinde, hem de, onu kendisi itibariyle ele aldığında, âhirette kendisine ait olan şeylerin kıymetini anlaması için, ona birtakım kederlerin, acıların, hastalıkların yer aldığı, üstelik de ölümün bulunduğu bir yurt (dünya) yaratmıştır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Rızkın Kısımları**

Allahu Teâlâ, rızkı, "kerim" diye tavsif ederek, diğerlerinden ayırmıştır, mağfireti ise tavsif etmemiştir. Çünkü mağfiret tek olup, mü'minlere aittir. Rızık ise, zakkum ağacı ve kaynar su gibi birden fazladır, meyveler ve temiz içecekler de rızıktır. Dolayısıyla, işte rızkın böyle kısımları bulunduğu için, diğerlerinden ayrı olarak rızkı tavsif etmiş; mağfiretin kısımları olmadığı için, onu tavsif etmemiştir.

Kur'ân'a Karşı Çıkılmaz

وَالَّذِينَ سَعَوْ فِيٓ اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَلِيمٌ ﴿٥﴾

"Birbirleriyle yarış edercesine, âyetlerimize karşı koşuşturanlara gelince, onlar için de pek çetin ve kötü bir azap vardır." (Sebe, 5)

Allahu Teâlâ, mü'minlerin kıyametteki hallerinden bahsedince, kâfirlerin hallerinden de bahsetmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Birbirleriyle yarış edercesine âyetlerimize karşı koşuşturanlar"* ifadesi, "Âyetlerimizi yalanlayanlar"

manasınadır ki, bu durumda bu ifade bir önceki âyetin mukâbili olmuş olur. Çünkü önceki âyette yer alan, *"iman edenler"* ifadesi de, "âyetlerimizi tasdik edenler" manasına; bu ise, "yalanlayanlar" manasınadır.

Eğer, "Âyette mutlak manada bir koşuşturmadan bahsedilmesine rağmen, sen onların âyetleri bâtıla çıkarma hususunda çaba sarf ettiklerini nereden çıkardın?" denilirse, biz deriz ki: Bu mana, aynı âyetteki مُعَاجِزِينَ *"Birbirleriyle yarış edercesine"* tabirinden anlaşılır. Çünkü bu kelime, âyette "hal" mahallinde olup, "onlar, aciz bırakmayı ister bir halde, âyetlerimize karşı koymuş, çaba sarf etmişlerdir" manasındadır. Zira âyetleri tebliğ ve anlatma hususunda gösterilen sa'y u gayret sebebiyle, bunu yapan kimse, "mu'âciz" (acze düşürmeye çalışan) olmuş olmaz. Çünkü Kur'ân ve âyetler, aslında bir mu'cize (âciz bırakan şey) olup, bunların bu hususta hiç kimseye ihtiyacı yoktur. Yalanlayan kimse ise, apaçık âyetleri gizleme gayreti göstermektedir. Dolayısıyla o, bu hususta, belki de bu sayede âyetlere tutunanları acze düşüreceğini umarak, yalanlarına revaç buldurmak için, büyük gayret göstermek ve ileri derecede çalışmak mecburiyetindedir. Bu kelimenin, "Kendilerinin, Allah'ın elinden kurtulabileceklerini sanarak..." manasında olduğu da söylenmiştir. Bu manada, o gayreti gösterenin bâtıl için gayret göstermiş olduğu çok net bir şekilde ortaya çıkar. Âyetteki, *"Onlar için de pek çetin ve kötü azap vardır"* ifadesi, bir önceki âyette geçen, *"Onlar için rızk-ı kerim ... vardır"* ifadesinin mukâbilidir.

Bazı Üslûp İncelikleri

Âyette şöyle birtakım incelikler var:

1) Cenâb-ı Hak burada, *"Onlar için ... azap vardır"* buyurmuş, ama "Allah onları cezalandıracaktır" dememiştir. Halbuki biz biraz önce, Hak Teâlâ'nın, *"iman edenleri ... mükâfatlandırmak için..."* ifadesinin, "Allah onları, başka bir şeyle de mükâfatlandırır" manasına gelebileceğini, yine bir önceki âyetteki, *"Mağfiret* de, *şerefli rızık da onlarındır"* ifadesinin ise, bunun onların hakkı olduğunu gösteren bir ifade olduğunu söylemiştik. Netice olarak diyebiliriz ki: Bir önceki âyetteki, *"Mükâfatlandırmak için..."* kelimesi nazar-ı dikkate alındığında, orada mü'minler için fazladan bir mükâfat verilmesi ihtimali vardır. Allahu Teâlâ, bu âyette ise, "Onları cezalandırmak için..." tabirini kullanmamıştır. Binâenaleyh burada böyle fazladan bir ceza ihtimali yoktur.

2) Allahu Teâlâ, o âyette, *"Mağfiret de ... onlarındır"* buyurmuş ve buna ilaveten şerefli bir rızkın olduğundan bahsetmiştir. Burada ise, sadece *"Onlar için de pek çetin ve kötü bir azap vardır"* demiştir. Bunun niçin böyle söylendiğinin izahı, bir önceki maddede geçti.

3) Allahu Teâlâ bir önceki âyette, *"Mağfiret de şerefli rızık da onlarındır"* buyurmuş ve "rızkı", ba'ziyyet (kısmilik) ifade eden "min" harf-i cerri ile az olarak zikretmemiş, "onlar için azıktan bir kısım ve kerim (şerefli) olan rızık cinsinden bir rızık vardır" dememiştir. Bu âyette ise, min-i teb'îziyye (ba'ziyyet ifade eden min) olabilecek olan bir şekilde, "لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ..." buyurmuştur ki, bütün bunlar, Allahu Teâlâ'nın rahmetinin genişliğine, rahmetine oranla gazabının azlığına bir işarettir. Âyetteki "**ricz**" kelimesinin, "en kötü azap" manasına olduğu söylenmiştir. Buna göre buradaki "min", cinsin beyânı (azabın cinsini göstermek) için olup, tıpkı, خَاتَمٌ مِنْ فِضَّةٍ "Gümüş yüzük" ifadesi gibidir.

Âyetteki, "**elim**" (acıklı) kelimesi, mecrûr ve merfû (kesreli ve ötreli) olarak, iki şekilde okunmuştur. Merfû okunuşu, "**azab**"ın sıfatı sayılmasından dolayıdır. Buna göre sanki, "Onlar için, azabın en kötüsünden, elîm bir azap vardır" denilmek istenmiştir. Bu kelimenin mecrûr okunuşu ise, "**ricz**" kelimesinin sıfatı sayılmasından ötürüdür. Binâenaleyh manaya göre merfu okunuş, lafza göre mecrûr okunuş daha uygundur. Eğer, "Hiç amel-i sâlihi olmayan bir mü'minin ve inkârından başka günahı olmayan bir kâfirin bulunması mümkün olduğuna göre, âyetteki taksimat niçin, sâlih ameli bulunan mü'min ve "birbiriyle yarış edercesine âyetlerimizi yalanlayan (inkâr eden)" şeklinde yapılmıştır?" denilirse, şöyle cevap veririz: Âyette bahsedilen bu iki grubun durumu bilindiğinde, mü'min kimsenin, derecesi daha önce bahsedilenlere yakın, kâfirin de, derecesi âyette bahsedilmiş olanlara yakın olduğu, mü'min için, ikram olunma hususunda, sâlih amel de işlemiş olanlara verilecek kadar olmasa bile, bir mağfiret ve rızk-ı kerimin olduğu; inatçı (düşman) olmayan kâfir için de, inatçı, yalancı, İslâm düşmanı kâfirler için olan, o en kötü azap türünden olmasa bile, yine bir azabın olacağı anlaşılır.

İlim Kur'ân'ı Destekler

وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٦﴾

"Kendilerine ilim verilenler ise, Rabbinden sana indirilenin hakkın tâ kendisi olduğunu ve onun, her övgüye layık, mutlak gâlip (Allah)'ın yoluna ilettiğini bilirler" (Sebe, 6).

Allahu Teâlâ âhireti, inkâra ve yalanlamaya gayret edenlerin halini anlatınca, bu dünyadaki hallerini de anlatmıştır. Bu da, o kimselerin dünyadaki gayretlerinin de bâtıl oluşudur. Çünkü ilim sahibi kimseler, onların yalanlarına ve aldatmacalarına aldanmazlar ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilen Kur'ân'ın, hak ve doğru olduğunu bilirler.

Âyetteki, هُوَ الْحَقُّ *"O, hakkın kendisidir"* cümlesi "hasr" (sadece) manasını ifade eder ve "Hak (gerçek) sadece budur. Yalancının sözü ise bâtıldır, asılsızdır" demektir. İki tarafın birbiriyle münakaşası bu manada değildir. Çünkü münakaşa lafzî olup, onlardan her birinin sözü, bir mana ifade etmesi bakımından hak olur.

Âyetteki وَيَهْدِى اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ *"Onun, her övgüye lâyık, mutlak gâlip (Allah)'ın yoluna ilettiğini bilirler"* ifadesi, indirilen o şeyin hak oluşunu beyân eden bir ifade olabilir. Çünkü indirilen o şey, bu doğru yola hidayet eder. Yine bu ifâde, bir başka manayı açıklamak için de getirilmiş olabilir. O da şudur: İndirilen o şeyin, hak ve hidayet eden bir şey olmasının yanında, artık hakkın kabul edilmesi gerekir. Hele de o hakta, istikbalde bir fayda, yani Allah'a kavuşma faydası söz konusu ise...

Azîz-u Hamîd

Cenâb-ı Hakk'ın "الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ" ifadeleri, hem bir teşvik, hem bir tehdit ifade eder. Çünkü O, azîz olunca, âyetlerini ve kendisini yalanlamaya ve inkâra gayret gösterenlerden intikam alacak demektir. Hamîd olunca da, âyetlerini ve kendisini tasdik eden ve sâlih amel işleyenlere teşekkür eder, yani karşılığını verir.

Eğer, "Sen, daha önce hep Cenâb-ı Hakk'ın rahmet tarafının önce geldiğini savunuyordun. Cenâb-ı Hak öyle ise niçin heybet ifade eden sıfatını, rahmet için olan sıfatından önce zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: O'nun heybeti tam, intikam alması çetin bir azîz oluşu, arzu, istek ve teşvik tarafını güçlendirir. Çünkü cebbâr ve çetin birisini memnun etmek, öyle olmayanı memnun etmekten daha şerefli ve daha kıymetlidir. Binâenaleyh "azîz" sıfatı, insanları korkuttuğu gibi, ümitvâr da eder. Yine bu

vasıf, azîz olan o zata yaklaşmak için, kişiyi tekzipten uzaklaştırdığı gibi, tasdike teşvik eder.

Haşri İnkâr

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ ۙ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ۞٧

"O kâfirler dediler ki: "Size, didik didik parçalanıp dağıldığınız vakit, yeniden yaratılacağınızı kesin haber vermekte olan bir adam gösterelim mi?" (Sebe, 7).

Bu âyetin, daha öncekilerle ilgi ve münasebeti şudur: Allahu Teâlâ, bunların kıyameti inkâr ettiklerini belirtip, onların bu görüşlerini, *"O, size mutlaka gelecektir"* (Sebe, 3) âyetiyle reddedip, bundan sonra da, mü'minin sâlih ameline karşılık vereceği mükâfat, âyetlerini yalanlamaya gayret gösterenlerin işledikleri bu günahlara da azapla karşılık vereceğini beyan buyurunca, *"O size mutlaka gelecektir"* cümlesinden sonra, mü'minin ve kâfirin durumunu beyân ederek, "Mü'min "sana indirilen haktır. O, hidayete iletir" diyen, kâfir ise bunun bâtıl olduğunu söyleyendir" demiştir. Onların, âyetleri bâtıla çıkarmak için gösterdikleri inat ve gayretin ileri bir derecesi olarak da, hayret ifade eden bir üslûpla, *"Size, didik didik parçalanıp dağıldığınız vakit, yeniden yaratılacağınızı kesin haber vermekte olan bir adam gösterelim mi?"* dediklerini bildirmiştir. Bu tıpkı birisinin, çok uzak bir ihtimal olduğunu göstermek için, imkânsız işler hususunda, "Güneşin batıdan doğduğunu söyleyen bir adam geldi" şeklindeki sözü gibidir.

Kâfirlerin Şaşkınlığı

أَفْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ ۗ بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ ۞٨

"O, Allah'a karşı yalan yere iftira mı etti? Yoksa onda bir delilik mi var? Hayır, hayır. Âhirete inanmamakta olanlar orada azapta ve haktan uzak bir sapıklık içindedirler" (Sebe, 8).

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyeti, şu iki manaya muhtemeldir:

a) Bunun, bir önceki âyetteki *"Gösterelim mi?"* diyen kâfirlerin sözünün devamı olması...

b) Bunun, *"Gösterelim mi?"* diyenlere cevap veren dinleyicilerin sözü olması ihtimali... Bu ikincisine göre, dinleyen kimse sanki, onun *"size ... göstereyim mi?"* şeklindeki sözünü duyunca, ona, eğer aksine inanıyorsa, "Bu peygamber, Allah'a yalan yere iftira mı ediyor?" der. Eğer, onun gibi inanıyorsa, "Yoksa onda (peygamberde) bir delilik mi var?" der.

Bu âyette şöyle bir incelik var: Kâfir, yalanının ortaya çıkarılmasına razı olmaz. İşte bundan ötürü meseleyi iki ihtimale taksim etmiş "iftiracı" iddiasını kesin bir ifade ile belirtmemiş, "iftiracı" veya "deli" olabileceğini söylemiştir. Böylece, kendisine yöneltilebilecek şu itirazdan yakasını kurtarmak istemiştir: "Nasıl ona iftiracı dersin, halbuki o gerçek zannı ile böyle söylemiş olabilir. Bu zannı da onun, bazı durumlarda "iftiracı" veya "yalancı" diye nitelendirilmesine manidir. Baksana, birisi "Zeyd geldi" dese, ama Zeyd'in gelmemiş olduğu anlaşılsa ve ona, "Yalan söyledin" denilse, o, "Ben yalan söylemedim. Onun geldiğini falancadan duydum ve bunun doğru olduğunu sandım" der. Böylece de yalan söyleme işini, bu sanma (zann) ile bertaraf eder. Binâenaleyh o kâfirler de, (bir gün) yalanlarının ortaya çıkmasını da nazar-ı dikkate alarak konuşmuşlardır. Dolayısıyla her aklı başında olan insanın, halkın huzurunda yalanının ortaya çıkmasından sakınması ve derece bakımından kâfirlerden daha aşağı düşmemesi gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onlara yeniden cevap vermiş, onların, *"O, Allah'a karşı yalan yere iftira mı etti?"* sözlerine karşılık, *"Hayır, hayır. Âhirete inanmamakta olanlar, orada azaptadırlar"*; *"Yoksa onda bir delilik mi var?"* sözlerine karşılık da, *"(Onlar) haktan uzak bir sapıklık içindedirler"* buyurmuştur. Her ikisi de, uygun bir cevaptır. Buradaki azap, doğru söyleyen bir kimseye yalan isnat etmek çok fazla eziyet verdiği içindir. Çünkü bu, o kimsenin azaba müstahak olduğuna bir şahadettir. İşte, onlar Peygamberi yalancı saydıkları için, bu azap onlara verilmiştir. Deliliğe gelince, aklı başında olan birisine bunu isnat etmek, ona eziyet etme açısından,

yalancı olduğunu söylemekten daha hafiftir. Çünkü bu takdirde o kimse, onun azaplanacağına şahadet etmemiş, ancak onu doğruyu bulamamış olmakla itham etmiştir. Böylece de Cenâb-ı Hak, onların sapıkların tâ kendileri olduğunu beyan etmiş ve sonra onların sapıklıklarını "haktan uzak bir sapıklık" diye tavsif etmiştir. Çünkü hidayete ermiş birisine, sapmış (şaşmış) diyenin kendisi sapmıştır. Hidayete erdirene "sapmış" diyen ise, daha sapık olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), her hidayete erenin, rehberidir.

Kâfirin Görmez Gözü

اَفَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اِنْ نَشَاْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَآءِ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٩﴾

"Gökten ve yerden, önlerinde ne var, arkalarında ne var görmediler mi? Eğer biz dilersek, onları yere geçiririz, yahut gökten üstlerine parçalar düşürürüz. Şüphe yok ki bunda Rabbine dönen her kul için elbet bir âyet vardır" (Sebe, 9).

Allahu Teâlâ, kendisinin gaybı bilen, kötülüklere ve iyiliklere karşılık veren olduğunu söyleyince, burada yeni bir delilden bahsetmiş ve burada bir tehditte bulunmuştur. Bu delil, *"Gökten ve yerden..."* ifadesinden çıkarılmıştır. Çünkü gök ve yer, daha evvelce defalarca anlattığımız gibi, Allah'ın birliğine delâlet ederler. Yine Cenâb-ı Hak, *"Eğer onlara "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, "Allah" derler."* (Lokman, 25) buyurmuştur. O halde bu iki ifade haşre (ve dirilişe) delalet ederler. Çünkü bunlar, Allah'ın kudretinin mükemmel olduğunu gösterirler. Allahu Teâlâ'nın yeniden yaratması da kudretinin bir tezahürüdür. Biz bunu defalarca anlattık. Ayrıca Cenâb-ı Hak, *"Gökleri ve yeri yaratan, onların bir benzerini yaratmaya kadir değil mi?"* (Yasin, 81) buyurmuştur. Buradaki tehdide gelince bu da, Hak Teâlâ'nın *"Eğer biz dilersek onları yere geçiririz"* ifadesinde anlatılmaktadır. Bu, "Biz yere batırmak ve üzerlerini örtmek suretiyle, onlara fayda veren şeyin yani toprağın kendini onlara zarar veren hale getiririz" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ *"Şüphe yok ki bunda Rabbine dönen her kul için elbet bir âyet vardır"* yani "Allah'a dönüp, taassubu terk eden herkes için bir âyet var" buyurmuştur. Allahu Teâlâ kendine yönelenlerden bahsedince, onlardan yönelip de isabet edenlerden de bahsetmiştir. **Hz. Dâvûd** (a.s) işte bunlardandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbisine istiğfar etti, rükû ile yere kapanıp (Allah'a) yöneldi"* (Sâd, 24) buyurmuştur.

Dâvûd (a.s)'a Lütuflar

Cenâb-ı Hak, **Dâvûd** (a.s)'un yönelişine karşılık ona ne verdiğini şöyle buyurarak ifade etmiştir:

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا ۖ يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ﴿١٠﴾

"Celâlim hakkı için biz Dâvûd'a, bizden bir fazl verdik. "Ey dağlar onunla birlikte tesbih edin" (dedik). Kuşlara da böyle (dedik). Onun için demiri de yumuşattık" (Sebe, 10).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"bizden"* ifadesi, **Dâvûd** (a.s)'un faziletini beyân etmeye bir işaret olup, izahı şöyledir: Âyetteki bu ifade, tek başına anlaşılan müstakil bir ifade olup, tıpkı birisinin, "Padişah Zeyd'e bir elbise verdi" demesi gibidir. Binâenaleyh bir kimse "O ona kendinden bir elbise verdi" dediğinde, bu, o elbisenin özel elbiselerden olduğunu gösterir. İşte aynen bunun gibi, Allah'ın fazlından vermesi geneldir. Ama katından verdiği nübüvvet ancak bazı insanlara hastır. Bu, yine Hak Teâlâ'nın, *"Rableri onları, kendinden olan bir rahmet ve hoşnutluk ile müjdeler"* (Tevbe, 21) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü Allah'ın rahmeti geniştir, dünyada herkes ulaşır. Ama O'nun âhirette mü'minlere olan rahmeti, has kulları için özel olarak verdiği, katından bir rahmettir. İşte bu sebeple, *"Rableri onları, kendinden olan bir rahmet ve hoşnutluk ile müjdeler"* (Tevbe, 21) buyurmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Dağlara Zikrettirmesi**

Bu, Hak Teâlâ'nın, يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ *"Ey dağlar, onunla birlikte tesbih edin"* emri ile ilgilidir. **Zemahşerî** şöyle der: "Buradaki, "يَا جِبَالُ" ifadesi, önce

geçen, "fazl"dan bedel olup, manası, "Biz **Dâvûd**'a fazlı verdik, yani, "Ey dağlar..." (dedik.)" şeklindedir. Yahut da önce geçen "**âteynâ**" kelimesinden bedel olup, manası, "**Dâvûd**'a Bizden bir fazl verdik ve "Ey dağlar (...)" dedik" şeklindedir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu kelime, hem vâv'ın şeddesiyle tef'îl babından olarak, "**evvibî**", hem de vâv'ın sükûnu, hemzenin zammesi ile, "dönmek" manasına olan, "**evb**" mastarından olmak üzere "أُوبِي" diye okunmuştur. Buna göre te'vîb, döndürmek manasına olur. Bunun manasının, "Onunla beraber siz de yürüyün ey dağlar" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Derken (Allah'ı) tesbih eder"* (Enbiyâ, 79) ifadesindeki tesbihin, yüzmek manasına gelen "sibâhat" mastarından olduğu söylenmiştir ki "**sibâhat**", yüzme denilen birtakım muayyen hareketlerden ibarettir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "وَالطَّيْرَ" kelimesi, münâdânın mahalline hamlen mansub, lafzına hamlen de merfû okunmuştur.

BEŞİNCİ MESELE: **Kuşları Zikrettirmesi**

"**Te'vib**"de (tesbihde) **Dâvûd** (a.s)'a uyma, sadece dağa ve kuşlara mahsus değildir. Fakat burada dağ cansızları temsil etmektedir. "**Tayr**" (kuş) ise, uçup gitmeyi ifade eder. Bu iki cins varlığın, **Hz. Dâvûd** (a.s)'a uymaları akıldan uzak görülmez. Binâenaleyh bu varlıklar ona uyunca, bunların dışında kalanların haydi haydi muvafakat etmeleri gerekir. Ama buna rağmen bazı insanlar ona uymamışlardır ki bunlar, kalpleri taştan daha sert olan katı yürekli kimselerdir.

ALTINCI MESELE: **Demiri İşlemesi**

Âyetteki, وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ *"Onun için demiri de yumuşattık"* ifadesi, atfedilmiş bir ifade olup, bunun atfedildiği şeyin, daha önce geçen, *"Ey dağlar ..."* ifadesinin başına takdir ettiğimiz, "**kulnâ**" (dedik) kelimesi olması muhtemeldir. Buna göre ifadenin manası, "Biz, "Ey dağlar, onunla birlikte tesbih edin" dedik ve onun için demiri yumuşattık" şeklinde olur. Bu ifadenin, âyetin başındaki "**âteyna**" (verdik) fiiline atıf olması da muhtemeldir ve buna göre kelamın takdiri, "**Dâvûd**'a bizden bir fazl verdik ve onun için demiri yumuşattık" şeklinde olur.

YEDİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, **Dâvûd** (a.s) için demiri, elinde âdeta bir mum gibi oluncaya kadar yumuşattı. Bu, Allah'ın kudreti açısından çok basit bir şey. Çünkü demir, ateş sayesinde yumuşuyor ve âdeta yazı yazılan bir mürekkep gibi oluncaya kadar eriyebiliyor, öyle ise, Allah'ın kudreti açısından bunu kim akıldan uzak görebilir? "**Dâvûd** (a.s)'un, Allahu Teâlâ'dan, kendisini Beytü'l-Mâl'den yemekten müstağni kılmasını istemişti. Böylece Allahu Teâlâ ona, demiri yumuşatmış ve elbise (yani zırh) yapma sanatını öğretmişti" denilmiştir. Allahu Teâlâ, bir sanat olarak **Hz. Dâvûd** için bunu seçmiştir. Çünkü bu, Allah'ın emir âleminden rûhu (canı) muhafaza ve kerim (şerefli) olarak yaratılmış insanı, öldürülmekten koruma çalışmasıdır. Binâenaleyh zırh yapmak, yay, kılıç vs. şeyleri yapmaktan daha hayırlıdır.

Dâvûd (a.s)'un Zırh Yapması

أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١﴾

"Uzun zırhlar yap. Dokumada intizamı (ölçüyü) gözet" diye (buyurduk). Sâlih amellerde bulunun. Çünkü ben, yaptıklarınızı hakkıyla görenim" (Sebe, 11).

Âyetin başındaki, "**en**" lafzının, edat-ı tefsir olduğu ileri sürülmüştür. Binâenaleyh bu, en-i müfessire olup, "yani uzun zırhlar yap" dedik" manasınadır. O halde bu ifade, bir önceki *"Onun içip demiri de yumuşattık"* cümlesinin tefsiridir. Aslında bu ifade, لِأَنْ يَعْمَلَ *"Yapsın diye..."* yani, "Biz demiri onun için, uzun zırhlar yapsın diye yumuşattık" takdirindedir. Âyetin takdirinin, "Ona "uzun zırhlar yap diye" ilham ettik" şeklinde olması da mümkündür. Buna göre, "**en**" ile kullanılan muzarî fiil, mastar-ı müevvele çıkıp, ifadenin takdiri, "Biz **Dâvûd** için demiri yumuşattık ve ona, uzun-geniş zırhlar yapmasını ilham ettik" şeklinde olur. Böylece âyette, sıfat zikredilip, onunla mevsuf anlatılmış olur.

Allahu Teâlâ, وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ *"Dokumada intizamı (ölçüyü) gözet"* buyurmuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kalın çivi kullanma, yoksa zırhın delikleri (gözenekleri) büyük olur. Delikleri büyük tutarsan, kurşunlar ve oklar oradan içeri girer. Şöyle de denilebilir: "**Serd**", örmek-dokumak demektir.

Öyle ise âyetteki bu ifade, vâcipliği (farz oluşu) gösteren bir emir olmayıp, ancak kazanç temini için yapılmış bir emirdir. Kazanç ise, ihtiyaca göre yapılmalıdır. Gece ve gündüzden arta kalan zamanlar ise, ibadete harcanmalıdır. Buna göre mana, "Bu işi yaparken, zamanı ölçülü kullan, bütün vaktini kesb (kazanç) için harcama. Sadece geçimini temin edecek kadarını kazanca harca" şeklinde olup, aynı âyetteki, *"Sâlih amellerde bulunun"* ifadesi de buna delâlet etmektedir. Yani, "Siz aslında amel-i sâlih için yaratıldınız. Binâenaleyh esas olarak (çok olarak) bunu yapın. Zamanı kazanca sarf etmekte ölçülü davranın" demektir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, "amel-i sâlih" emrini, إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Çünkü ben, yaptıklarınızı hakkıyla görenim"* buyurarak te'kid etmiştir. Padişah için bir şey yapan ve kendisinin onun gözetiminde (gözü önünde) olduğunu bilen kimsenin, o işi güzel ve sağlam yapacağını, o hususta elinden gelen tüm gayretlerini sarf edeceğini defalarca anlatmıştık.

Süleyman (a.s)'ın İnkıyadı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisine yönelen birisinden, yani **Dâvûd** (a.s)'dan bahsedince, bir başka yönelenden daha bahsetmiştir. Bu da **Hz. Süleyman** (a.s)'dır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz, onun tahtı üzerine bir ceset attık. Sonra o (bize) döndü"* (Sâd, 34) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu dönen zâtın, bu dönüşü ile elde ettiği şeylerden bahsedip şöyle buyurmuştur:

وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ ۚ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ ۖ وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۖ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿١٢﴾

"Süleyman'a da rüzgârı müsahhar kıldık. Onun sabahı bir aylık yol, akşamı bir aylık yoldu. Erimiş bakır madenini ona sel gibi akıttık. Önünde, Rabbisinin izniyle, iş gören bazı cinler de vardı. İçlerinden kim bizim emrimizden ayrılıp saparsa ona çılgın azaptan tattırırız" (Sebe, 12).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"**Rîh**" hem ref, hem de nasb ile okunmuştur. Ref'e göre takdir, ya "Rüzgâr **Süleyman** için musahhardır" şeklindedir, yahut da, "**Süleyman**'a rüzgâr müsahhar kılındı" şeklindedir. Nasb'a göre ise, "Biz, rüzgârı **Süleyman**'a müsahhar kıldık" takdirindedir. Merfû (ötreli) okunuşun bir başka izahı da şöyle olabilir: Tıpkı, لِزَيْدٍ الدَّارُ *"Ev Zeyd'indir"* denilmesi gibi, "وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ" denilmiştir. Bu böyledir. Çünkü rüzgâr, **Hz. Süleyman** (a.s) için, tıpkı istediği şeyi emrettiği hususî bir kölesi gibiydi.

İKİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "vâv", atıf içindir. "**Rîh**"in merfu okunuşuna göre, isim cümlesi, fiil cümlesine atfedilmiş olur ki, bu câiz değildir veya güzel olmaz. Çünkü, "Allahu Teâlâ **Dâvûd** (a.s)'un durumunu anlatınca, sanki, "Bildiğimiz bu şeyler **Dâvûd**'a ait idi. **Süleyman**'a ise rüzgârı müsahhar kıldık" demek istemiştir. Nasb ile okunuşa gelince, *"Onun için de demiri yumuşattık"* ifadesinde yaptığımız izaha göredir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Dâvûd'a demiri yumuşattık. Süleyman'a da rüzgârı müsahhar kıldık" demek istemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Süleyman (a.s)'ın emrine verilen, mâlum rüzgârlar değil, hususî bir rüzgârdır. Çünkü bildiğimiz bu rüzgârlar, ihtiyaç zamanlarında genel olarak herkese faydalı olur. Bunun böyle olduğunun delili, âyette, "**rîh**" (rüzgâr) kelimesinin müfret (tekil) olarak okunması ve hiç kimsenin bunu cemî olarak okumamasıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Dağların emre âmâde kılınması ve **Dâvûd** (a.s) ile birlikte tesbihatta bulunması, "Dağlar da, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiç şüphesiz herşey Allah'ı tesbih eder"* (İsra, 44) âyetindeki "her şey" gibi, tesbihatta bulunur ve **Dâvûd** (a.s) onların tesbihatlarını anlar, onların tesbihatına katılırdı" manasında; "rüzgârın musahhar kılınması" ise, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın "tıpkı rüzgâr gibi hızlı atlar yetiştirmesi" manasında; "o rüzgârın akşamının bir ay, sabahının bir ay" oluşu da, "otuz fersahlık yol (alışı)" manasındadır. Çünkü genel olarak, ferahlamak ve rahatlamak için, hava almaya çıkan kimsenin yürüyüşü (gezintisi), bir fersahtan fazla olmaz, dönüşü de böyledir. Hak Teâlâ'nın **Dâvûd** (a.s) hakkında, *"Onun için demiri yumuşattık"* ifadesi ile, **Hz. Süleyman** (a.s) hakkındaki,

"Erimiş bakır madenini ona sel gibi akıttık" ifadesi, bu ikisinin, ateşle ve yaptıkları çeşitli aletleri kullanarak, demiri ve bakırı ateşte eritmeleri kastedilmiştir. Cinler (şeytanlar) kelimesiyle de, güçlü insanlar kastedilmiştir."

Bütün bu görüşler yanlış ve asılsız şeyler olup, onları bu fikre sevk eden şey, inançlarının zayıflığı ve Allah'ın kudretine güvensizlikleridir. Çünkü Allah, bütün mümkin şeylere kâdirdir. Bu şeyler de, mümkinâttandır.

BEŞİNCİ MESELE: **Teshîrin Hikmeti**

Allahu Teâlâ *"Dâvûd'a, dağları musahhar kıldık"* (Enbiyâ, 79) ve *"Süleyman'a da şiddetli esen rüzgârı (musahhar kıldık)"* (Enbiyâ, 81) buyurmuştur. Eğer bir kimse kalkar da, "Allahu Teâlâ'nın, Enbiyâ Sûresi'nde, *"Dağları Dâvûd'la birlikte (...) musahhar kıldık"* buyurup, burada, *"Ey dağlar, onunla birlikte tesbih edin"* buyurmasının; orada ve burada, rüzgâr hakkında, *"Süleyman (a.s)'a rüzgârı (musahhar kıldık)"* buyurmasının hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki: Dağlar, tesbihatta bulununca, Allah'ı zikrettikleri için kıymetlenmişlerdir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak dağları, mülkiyet ifade eden "lâm" harf-i cerri ile, **Hz. Dâvûd** (a.s)'a nisbet etmeyip, aksine adeta onları **Dâvûd** (a.s) ile birlikte olan onun arkadaşları gibi zikretmiştir. Rüzgârlara gelince, Cenâb-ı Hak bu âyetlerde onların tesbîhatta bulunduğundan bahsetmemiştir. Bundan dolayı onları, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın kölesi gibi kabul etmiştir. Bu güzel bir izah. Fakat burada aklıma gelen bir diğer izah da şöyledir: "Âyetteki, *"Onunla birlikte tesbih edin"* emrinin, "Onunla birlikte yürüyün" manasında oluşunu kabul etmemize göre, dağ yürümede asıl (önder) değil, aksine, **Hz. Dâvûd** (a.s) ile birlikte, onun peşinden hareket eden bir şeydir. Rüzgârlar ise, **Süleyman** (a.s) ile birlikte hareket etmeyip **Hz. Süleyman** (a.s.)'ın onlarla birlikte hareket etmesinden ötürü, "**Hz. Süleyman** (a.s) ile rüzgârı..." dememiş, aksine **Hz. Süleyman** (a.s)'ın rüzgar ile birlikte hareket ettiğini bildirmiştir.

Cinlerin Teshîri

Cenâb-ı Hakk, وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ *"Erimiş bakır madenini onun için akıttık"*, "وَمِنَ الْجِنِّ" yani, *"cinlerden bazılarını da ona musahhar kıldık"* buyurmuştur. Bu son ifade, cinlerin hepsinin **Hz. Süleyman** (a.s)'ın emri altında olmadıklarını göstermektedir ki, açık olan da budur.

Bil ki Allahu Teâlâ, hem **Dâvûd** (a.s), hem de **Süleyman** (a.s) hakkında, üçer şeyden bahsetmiştir. Binâenaleyh **Dâvûd** (a.s)'a dağların musahhar kılınması, **Süleyman** (a.s)'a rüzgârın musahhar kılınması gibidir. Bu böyledir,

çünkü ağır bir şey kendisinden daha hafif olan şey (yani rüzgar) ile birlikte hareket ettiğinde, hafif olan ağırı geçer, ağır ise olduğu yerde kalır. Fakat dağ, insandan, insan da rüzgardan daha ağırdır. Böylece Allahu Teâlâ, "اَوِّبِی" (tesbih edin) lafzına, "yürüyün" manasını vermemiz halinde, ağır olanın hafif olanla, yani dağın **Dâvûd** (a.s) ile hareket etmesini emretmiştir. **Süleyman** (a.s) ve ordusu da hem ağır, hem de hafif rüzgârla birlikte zikredilmiştir. Kuşlar da, cinlerin musahhar kılınması cinsindendir. Çünkü kuş, insandan kaçtığı için, insan da cinden kaçtığı için, bu ikisi insanla birlikte bulunmaz. Çünkü insan, cinlerin bulunduğu yerlerden korkar. Halbuki cinler, devamlı olarak insan avlama arzusundadırlar. İnsan da, kuşları avlama peşindedirler. Böylece Allahu Teâlâ kuşu, **Dâvûd** (a.s)'dan kaçmayacak, tam aksine onunla ünsiyetleşecek ve onu arayacak bir hale; **Süleyman** (a.s)'ı da, cinlerden kaçmayacak ve tam aksine cinleri emrine almak ve kendisine hizmet edecek bir hale ve duruma sokmuştur. Her iki âyetteki "bakır" ve "demir" ifadelerinin, birbirlerinin eşleri ve mukabilleri olduğu ise aşikârdır.

Burada şöyle bir incelik bulunmaktadır: İnsanoğlunun cinlerden korkması ve kaçınması gerekir. Onun cinlerle bir arada bulunması kötü neticeler doğurur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, (kullarına) *"Rabbim, şeytanların dürtüştürmelerinden sana sığınırım. Rabbim, onların huzurumda bulunmalarından sana sığınırım..."* (Mü'minûn, 97-98) demelerini emretmiştir. O halde daha nasıl **Süleyman** (a.s), onlarla birlikte olmayı arzulamıştır? Biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Önünde, Rabbinin izniyle iş gören bazı cinler de vardı"* ifadesi, bu huzurda bulunmada, kötü netice meydana gelmediğine bir işâret vardır.

Buradaki bir başka incelik de şudur: Allahu Teâlâ, (aynı âyet içinde) ilk ifadede, *"Rabbinin izniyle.."* diyerek Rab sözünü kullanmış; daha sonraki ifadede ise, *"İçlerinden kim bizim emrimizden ayrılıp saparsa.."* buyurmuş, fakat, "Rabbin emrinden" buyurmamıştır. Zira **"Rabb"** sözü, rahmeti hatırlatan bir sözdür. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, **Süleyman** (a.s)'ın korunmasına işaret edilirken, بِاِذْنِ رَبِّهٖ *"Rabbinizin izniyle"* buyurmuş; insanların ve cinlerin azap edilişlerine işaret ederken de, daha fazla korkmayı gerektiren bir ta'zim lafzıyla (nefs-i mütekellim maal gayr "nâ" zamiriyle, "عَنْ اَمْرِنَا" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ *"Ona çılgın azaptan tattırırız"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Onların üzerine melekler görevlendirilir. Meleklerin ellerinde de ateşten balyozlar vardır. O halde âyette buna işaret edilmek istenmiştir.

2) **Sa'ir**, âhirette olan şeydir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onları âhiretteki azap ile tehdit etmiştir, demektir.

Cinlerin Eserleri

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَآءُ مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ
اِعْمَلُوٓا اٰلَ دَاوُۥدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

"O kalelerden, heykellerden, büyük havuzlar gibi çanaklardan, sabit sabit kazanlardan ne dilerse, ona yaparlardı. Ey Dâvûd hânedanı, siz Allah'a şükretmek için çalışın. Kullarımdan hakkıyla şükreden azdır" (Sebe, 13).

Âyetteki "**mehârib**" sözü, yüksek binalara işârettir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ *"Hani onlar duvardan mescide tırmanmışlardı"* (Sâd, 21) buyurmuştur. "**Temâsîl**", üstünde nakış ve süslemeler bulunan şeydir. Cenâb-ı Hak, onların meskenleri olan o binalardan bahsedince, o meskenlerde, yeme içme ile ilgili olan kap-kacaklardan da bahsederek, *"büyük havuzlar gibi çanaklar..."* buyurmuştur ki, âyetteki, "**cevâb**", "**câbiye**" kelimesinin çoğulu olup, "**câbiye**" de, suyu toplayan ve içinde su toplanan büyük havuz anlamına gelir. Tek bir çanağın etrafında yemek yemek için bin nefsin toplandığı da ileri sürülmüştür. Âyetteki وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ *"Sabit sabit kazanlar..."*, "büyük oldukları için taşınamayan ve o çanakların, içlerine kapatılarak yemeklerin alındığı kazanlar.." demektir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kudûrin Râsiyat**

"**Mehârîb**" kelimesi, "**temasîl**" kelimesinden önce getirilmiştir. Çünkü, nakış ve tezyinâtlar, binalarda bulunur. Kazanların pişirme aleti; çanakların, yeme aleti ve pişirme işi ise yemeden önce olmasına rağmen, çanaklar **(cifân)** kelimesi, "kazanlar" **(kudûr)** kelimesinden önce zikredilmiştir. Niçin?

Cevap: Cenâb-ı Hak, hükümdarlara ait o binalardan bahsedince, o evlerde uzanan sofraların büyüklüğünü de beyan etmeyi ve o çanakların büyüklüğüne işaret etmeyi murat etmiştir. Çünkü çanaklar da evlerin içinde bulunur. Ama kazanlara gelince, onlar oranın içinde değildir. Bu sebeple orada olmazlar. İşte bundan dolayı da, "taşınmazlar" anlamında, **(râsiyat)** buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o çanakların büyük olduğunu beyan edince, insanın aklına, içinde yemek pişirilen şeylerin acaba nasıl olduğu düşüncesi gelmiş, bunun üzerine o çanaklara uygun kazanların da bulunduğuna işâret etmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Savaş ve Barış**

Cenâb-ı Hak, **Dâvûd** (a.s) hakkında, onun harp âletleriyle meşgul olduğundan, **Süleyman** (a.s) hakkında da onun, barış durumundan, yani yeme içme, evler vb. şeylerden bahsetmiştir. Çünkü **Süleyman** (a.s), **Dâvûd** (a.s)'un çocuğudur. **Dâvûd** (a.s) ise, **Câlût**'u ve nice zorba kralları öldürmüştür. Bu demektir ki, **Dâvûd** (a.s) krallara ve meliklere hükümran olmuştur. Binâenaleyh, **Hz. Süleyman** (a.s), oğluna mülk bırakan, mal biriktiren bir melikin oğlu gibi olmuş olur. O halde oğul da o malı, askerine dağıtabilir. Bir de **Süleyman** (a.s), kendisine hiç kimsenin baş kaldıramayacağı, dolayısıyla kendisiyle savaşamayacakları; eğer faraza birisi onunla savaşırsa, rüzgâr onu o kimseye hemencecik yetiştireceği için, savaşın çok kısa süreceği kanaatini taşıyordu. Binâenaleyh **Hz. Süleyman** (a.s) zamanında "büyüklük", yedirme ve in'âmda bulunma ile idi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Uzun zırhlar yap.."* (Sebe, 11) ifâdesinin peşinden, *"Sâlih amellerde bulunun"* buyurunca, cinlerin yaptığı işlerin peşinden de, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, "Bu şeyler gelip geçicidir. Kişinin kendisini bu tür şeylere alabildiğine vermemesi gerekir. Kişiye düşen, kendisinde, Cenâb-ı Hakk'a bir teşekkür anlamı bulunan, çokça amel-i sâlihte bulunmaktır" şeklindeki izahımıza bir işâret olarak da, اِعْمَلُوا اٰلَ دَاوُدَ شُكْرًا *"Ey Dâvûd hânedânı, siz, Allah'a şükretmek için çalışın"* buyurmuştur. Ki bunda da, bu tür şeylere iltifât etmemeye ve bunlarla çok az meşgul olmaya bir işâret vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَقَدِّرْ فِى السَّرْدِ *"Dokumada iltizamı (ölçüyü) gözet"* (Sebe, 11) buyurmuştur. Yani, "Bunu da, ihtiyaç miktarı kadar yap" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "شُكْرًا" kelimesinin mansûb olması şu üç sebepten biriyledir:

a) Tıpkı, bir kimsenin, جِئْتُكَ طَمَعًا "ummak için geldim" ve عَبَدْتُ اللهَ رَجَاءَ غُفْرَانِهِ "Mağfiretini umduğum için Allah'a ibadet ettim" şeklindeki sözlerinde olduğu gibi, mef'ûl-i leh olması.

b) Bunun, tıpkı bir kimsenin, شَكَرْتُ اللهَ شُكْرًا "Allah'a adamakıllı şükrettim" ifadesinde olduğu gibi, mef'ûl-i mutlak olması. Çünkü mastar (mef'ûl-i mutlak), fiilinin lafzından olmayabilir. Meselâ bir kimsenin, جَلَسْتُ قُعُودًا "Bir oturuşla oturdum" demesi gibi. Bu böyledir, zira bir şey yapmak, teşekkürdür. O halde âyetteki "اِعْمَلُوا" lafzı اُشْكُرُوا *"şükredin"* manasındadır.

c) Bunun, mef'ûl-i bih olması. Ki bu da bir kimsenin, اِضْرِبْ زَيْدًا "Zeyd'e vur" demesi gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, bu anlamda, وَاعْمَلُوا صَالِحًا *"Sâlih (amel) yapın"* (Sebe, 11) buyurmuştur. Çünkü şükür de bir amel-i sâlihtir.

BEŞİNCİ MESELE: **Tam Şükür İmkânsız**

وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ *"Kullarımdan hakkıyla şükreden azdır"* ifadesi, Allahu Teâlâ'nın şükür işini, kullarına karşı hafiflettiğine bir işârettir. Zira, *"Ey Dâvûd hânedânı, siz, Allah'a şükretmek için çalışın"* buyurunca, bundan, şükrün vâcip olduğu anlaşılmış oldu. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerine gereği gibi şükretmek mümkün değildir. Çünkü, "şükr"ün bizzat kendisi de, Cenâb-ı Hakk'ın buna muvaffak kılmasına bağlıdır. Cenâb-ı Hakk'ın muvaffak kılması da, başka bir şükrü gerektiren bir nimettir ki, bu da başka bir muvaffak kılma ile alâkalıdır. Ki bu da, başka bir muvaffak kılma ile elde edilir. O halde bu demektir ki, şükürden sonra Allah'ın nimetleri, yine şükürden hâli kalmış, karşılıksız kalmış olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "Eğer tam şükredemiyorsanız, bunda, size bir zorluk yoktur. Çünkü kullarımdan şükredenler pek azdır" demek istemiştir. Bizim bu görüşümüzü, Allahu Teâlâ'nın, herkesi, kendisine nisbet etmek suretiyle عِبَادِي *"Kullarım..."* ifâdesinin içine sokmuş olması da destekler. Halbuki, mütekellim sîgasına muzâf kılınarak, "kullarım" denilmiş olması, Kur'ân-ı Kerim'de ancak, kurtuluşa erenler hakkında kullanılır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey kendilerinin aleyhinde haddi aşan kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin"* (Zümer, 53) ve *"Benim kullarımın üzerinde senin hiçbir tahakkümün yoktur.."* (Hicr, 42) âyetlerinde böyledir.

İmdi şâyet, "Sizin bu anlattığınıza göre, Allah'a, tam anlamıyla şükretmek mümkün değildir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, (bu ifadedeki) "**kalîl**" (az)

sözü, kulları içinde, O'nun nimetlerine şükredenlerin bulunduğuna delâlet eder" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Beşerin gücüne göre şükür yapılabilir. Takva budur. Ama, bunu yapan ise azdır" manasındadır. Ama, Allah'ın nimetlerinin tam mukabili olan şükre ise, hiç kimsenin gücü yetmez; Allah da, kişiye gücünün yettiği şeyleri teklif edip, onu onunla sorumlu tutar. Yahut da şöyle diyebiliriz: Tam şükür, ancak, Allah'ın kendisinden razı olduğu ve kendisine, "Ey kulum, yaptığın bu kadarcık şükrü kabul ettim, seni nimetlerimin tamamına şükredenlerden addettim. Benim bu kabulüm de, ayrıca büyük bir nimettir. Ama ben seni, buna da şükretmekle mükellef tutmuyorum" dediği kimsedir.

Cinlerin Aczi

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِهٖٓ اِلَّا دَآبَّةُ الْاَرْضِ تَاْكُلُ مِنْسَاَتَهٗ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِى الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿١٤﴾

"Sonra biz ona, ölüm hükmünü infâz edince, (dayandığı) âsâsını yemekte olan ağaç kurdundan başka hiçbir şey bunun ölümünü onlara göstermedi. Bu suretle yere kapanıp yıkıldığı zaman besbelli oldu ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı, öyle horlayıcı bir azap içinde kalıp durmazlardı" (Sebe, 14).

Ölüm Gerçeği

Allahu Teâlâ, "**Süleyman** (a.s)'ın azametini ve rüzgârlar ile cinleri ona âmâde kılmış olduğunu; bundan sonra, onun da ölümden kurtulamadığını ve ona da ölüm hükmünün infâz edildiğini beyan etmiştir ki bu, ölümün mutlaka vaki olacağına, şâyet bundan kurtulan bir kul bulunacak olsaydı, bunun da **Süleyman** (a.s) olacağı muhakkaktı" diye açıklamıştır. Bununla ilgili bir mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Süleyman (a.s)'ın Vefatı**

Süleyman (a.s), tam bir gün ve gece Allah'ın ibadetinde bulunuyor, bazı zamanlarda ise bunu arttırıyordu. Onun, Rabbinin huzurunda iken üzerine yaslanacağı bir âsâsı bulunuyordu. Sonra, vaktin birinde, adeti üzere Rabbinin ibadetinde bulunuyorken, ölüverdi. (Cin) orduları sandı ki, o

ibadettedir. **Süleyman** (a.s) bu hal üzere günlerce kaldı. Hatta aylar sürdü bu. Sonra Allahu Teâlâ durumu onlara göstermeyi murat etti de, bir ağaç kurdunun onun âsâsını yemesini takdir buyurdu. Böylece o (yere) düştü ve durumu da anlaşıldı.

Cinler, insanoğlunun bilmediği şeyleri biliyordu. Binâenaleyh o, bu üstünlüğün o gayb ilmi olduğunu sanmıştı. Oysa ki durum böyle değildi. Doğrusu insana pek az ilim verilmişti. İnsan, görünen şeylerin pek çoğunu da bilmez. Cinler ise, insana nispetle her ne kadar gizli ise de, ancak âşikâr olan şeyleri bilebilir. Böylece onlara bu iş, kendilerinin gaybı bilmediklerini, şâyet gaybı bilmiş olsalardı, **Süleyman** (a.s)'ın diri olduğunu zannederek o çileli ve zor işlerde kalmaya devam etmeyeceklerini anlatmış ve göstermiş oldu. Âyetteki, *"Öyle horlayıcı bir azap içinde kalıp durmazlardı"* ifadesi, mü'min olan cinlerin musahhar kılınmışlardan olmadığına delâlet eder. Çünkü mü'min, peygamberinin zamanında, horlayıcı bir azap içinde olmaz.

Sebe Diyarı

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِى مَسْكَنِهِمْ اٰيَةٌ ۚ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ ۖ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ
وَاشْكُرُوا لَهٗ ۚ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾

"Celalim hakkı için, Sebe (kavminin) sakin olduğu yerde, bir ibret vardı. Sağdan soldan iki (şer) bahçe.. (Onlara), "Rabbinizin rızkından yiyin, O'na şükredin. Çok güzel bir belde ve Rabb, çok bağışlayıcı.."
(Sebe, 15).

Cenâb-ı Hak, **Dâvûd** ve **Süleyman** (a.s)'ı zikretmekle, kendi nimetlerine şükredenlerin halini beyan edince, Sebe halkının kıssasını anlatmak suretiyle de, nimetlerini inkâr edenlerin halini açıklamaktadır. **Sebe** kelimesinin iki kıraati vardır. Bir yer adı olması itibariyle, (gayr-i munsarıf olarak) fetha ile "سَبَأَ" (Sebe); bir kabile adı olmak üzere de, mecrûr tenvin ile "**Sebein**" şeklinde... ki bu sonuncusu, daha kuvvetlidir. Çünkü Allah, ibreti **Sebe**'ye nisbet etmiştir. Anlayan ise, mekân olmayıp, akıllı olandır. Bu sebeple de burada "**el-ehlu**-ehil, ahali" kelimesini takdir etmeye gerek

yoktur. Buradaki "اٰيَةٌ" kelimesine gelince, bu, "Rablerinin fazl u keremine dair bir âyet, ibret" anlamındadır. Sonra Cenâb-ı Hak, *"Sağdan soldan iki(-şer) bahçe.."* ifadesiyle, bedelini zikretmek suretiyle bu âyeti açıkladı. **Zemahşerî** şöyle demiştir: "Bazı Irak beldelerinde binlerce bahçe varken, iki bahçede ne âyet, ibret olabilir ki?" Buna o, "Bundan murat şudur: Onların her birinin iki bahçesi vardır." Yahut da, "Beldelerinin sağında ve solunda, bahçelerden meydana gelmiş olan iki cemaat, yani mıntıka vardır. Bunlar birbirleriyle irtibatlı oldukları için de, Allah onu tek bir bahçe gibi kılmıştır.." diyerek cevap vermiştir.

Güzel Belde

كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ *"Rabbinizin rızkından yiyin"* emri ise, hiçbir korku ve hastalık, onların, o bahçelerin meyvelerinden yemelerine mani olmadığı için, Allah'ın onlara olan nimetlerini tamamlamış ve kemâle erdirmiş olduğuna bir işârettir. وَاشْكُرُوا لَهُ *"O'na şükredin"* emri de, o nimetin mükemmel olduğunu beyân eden bir ifadedir. Çünkü şükür, ancak muteber olan bir nimete mukabil istenir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Sebe kavmi için bir endişe olmadığını ve ilerde dünyada bir kovuşturmanın olmayacağını belirtmek suretiyle, onların meskenlerindeki ve bahçelerindeki hallerini ve yiyip içmelerini tam bir şekilde beyan edince, بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ *"Çok güzel bir belde..."* buyurmuştur ki, bu "Eziyet verenlerden arınmış, kendisinde yılan çıyan, akrep, vebâ ve insanı sıkacak bir ağırlık diye hiçbir şey bulunmamaktadır.." demektir. Keza Cenâb-ı Hak وَرَبٌّ غَفُورٌ *"Ve Rab, çok bağışlayıcıdır"* buyurmuştur ki bu da, o kavim için âhirette bir ikâb ve bir azap yoktur demektir. İşte bu noktada bu nimetler, o anda çok lezzetli oldukları ve ilerde de gelebilecek her türlü kötülüklerden hâli ve uzak oldukları için, onların mükemmel oldukları manasına gelir.

Sebelilerin Akıbeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendi tarafından olan şeyleri beyân edince, Sebe kavmi tarafından olanları da zikrederek şöyle buyurmuştur:

فَاَعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَىْ اُكُلٍ خَمْطٍ وَاَثْلٍ وَشَىْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِىٓ اِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾

"Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de onlara, Arîm selini gönderdik. (O) ikişer cennetlerinin yerinde de ekşi yemişli, acı ılgınlı ve az bir şey de, Arabistan kirazından (olmak üzere, harap) ikişer bostan peyda ettik.. İşte biz onları, böyle nankörlük ettikleri için cezalandırdık. Biz, nankör olanlardan başkasını cezâlandırmayız" (Sebe, 16-17).

Böylece Cenâb-ı Hak, âyetlerini ortaya koymasından sonra, onların bunlardan yüz çevirmeleri suretiyle, zulümlerinin doruk noktaya çıktığını beyan buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kendisine Rabbinin âyetleriyle öğüt verilip de sonra onlardan yüz çeviren kimseden daha zalim kimdir?"* (Secde, 22) buyurmuş, daha sonra da onlardan nasıl intikam alacağını belirtmiştir. Nitekim O, *"Hiç şüphesiz ki biz, günahkârlardan intikam alıcılarız"* (Secde, 22) buyurmuştur. Ki, bu intikamın keyfiyeti ise Cenâb-ı Hakk'ın, onların üzerine, mallarını boğan ve evlerini, eşyalarını harap eden bir sel göndermesidir.

Arîm

Âyette bahsedilen **Arîm**'in ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, o seddin harap olmasına sebep olan, köstebeklerdir. Çünkü **Belkıs,** aralarında yollar bulunan dağlara yöneldi. Böylece de, o yolların (çıkış noktalarına), geçitlerine setler yaptı. Derken, yağmur suları ve kaynak suları oralarda toplandı ve âdeta bir deniz haline geliverdi ve buralara, sırayla birbirinin üzerinde olmak üzere üç kapı, kapak yerleştirdi. Öyle ki kapılar, biri açıldıktan sonra ancak diğeri de açılıyordu. Derken köstebekler o seddi deldiler. Böylece de o setler harap oldu ve biriken sular, onların aleyhine bir tehdit oluşturmaya başladı.

2) **Arîm,** seddin adıdır. Bu sed de, **Arîm**'in toplanması demektir. **Arîm** ise, taşların bir araya gelmesidir.

3) **Arîm,** kendisinden o suyun kaynaklanmış olduğu vâdinin adıdır.

Cenab-ı Hak, وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَىْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَىْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ *"(O) ikişer cennetlerinin yerinde de ekşi yemişli, acı ılgınlı ve az bir şey de Arabistan kirazından (olmak üzere, harap) ikişer bostan peyda ettik"* buyurmuş, böylece de, bu ifadeleriyle o harap olma halinin devam ettiğini beyan etmiştir. Çünkü, içinde insanların bulunduğu bağ bahçelerde, insanların emeği sayesinde güzel yemiş ve meyveler olur. Ama o bahçeler,

yıllarca bakımsız bırakıldığında, ağaçları birbirine girmiş ve kendisinde yabancı otlar bitmiş olan sık ağaçlıklı bir koruluk halini alır. Böylece de, o bahçelerin meyveleri azalır, ağaçlar çoğalır. "**Hamt**", ya dikenli olan her ağacın veya meyvesi acı olan her ağacın, yahut da meyvesi yenilmeyen bütün ağaçların adıdır. "**Esl**" ise, bir çeşit tarfa olup, üzerinde bazı zamanlar hariç, meyve olmayan şey demektir. Üzerinde gerek tat, gerekse tabiat bakımından, tıpkı bir pelit ağacı meyvesi gibi veya ondan daha küçük olan şeyler bulunur. "**Sidr**" ise, bilinmektedir. Cenâb-ı Hak Arabistan kirazıyla alâkalı olarak *"az..."* vasfını kullanmıştır. Çünkü bu, onların en güzel ağaçlarıydı. Böylece Allah, onun azlığını ifade etti.

Ceza ile Mücâzâtın Farkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun, onların nankörlüklerine mukabil bir cezâ olduğunu beyan etmek üzere ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِى اِلَّا الْكَفُورَ *"İşte biz onları, böyle nankörlük ettikleri için cezâlandırdık. Biz, nankör olanlardan başkasını böyle cezalandırmayız"* buyurmuştur. Bazı kimseler şöyle demişlerdir: **Mücâzât** kelimesi, **nıkmet** hakkında, **cezâ** sözü de nimetler hakkında kullanılır. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi, "cezâ" kelimesinin de cezâlar hakkında, suçlar hakkında kullanıldığına delâlet etmektedir. Belki de bu fikri benimseyenler bunu, "**mücâzât**" kelimesinin "müfâale" babından gelişinden; bu babın da genel olarak, her birinden diğeri hakkında bir cezânın, karşılığı alındığı iki kimse hakkında kullanılır olmasından bunu çıkarmışlardır. Halbuki nimetler hakkında bu mastar kullanılamaz; çünkü Allah, nimetleri doğrudan veren bir zâttır.

Masal Olan Toplum

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِىَ وَاَيَّامًا اٰمِنِينَ ﴿١٨﴾ فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا وَظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿١٩﴾

"Onların yurdu ile, feyz ve bereket verdiğimiz memleketler arasında sırt sırta nice kasabalar yapmıştık. Oralarda seyr ü sefer etmelerini takdir etmiş, kendilerine, "Geceler ve gündüzlerce, oralarda korkusuz

gezin, dolaşın" demiştik. Onlar ise, buna karşı "Ey Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır" demişler, kendilerine yazık etmişlerdi. İşte biz de onları anlatılan masallar haline getirdik. Onları darmadağınık ettik. Şüphesiz ki bunda çok sabır ve çok şükreden herkes için elbette ibretler vardır" (Sebe, 18-19).

Yani, "Onlarla Şam arasında..." demektir. Çünkü, mübarek bir belde olan yer, **Şam**'dır. Âyetteki, "قُرًى ظَاهِرَةً" tabirinin anlamı ise, o beldelerin birbirlerince görülmesi demektir ki, bir beldenin karaltısı, diğerinden görülebiliyordu. Buna göre şâyet birisi, "Bu, ilahî nimetlerden sayılan bir hususdur. Halbuki, Allahu Teâlâ biraz önce, *"(O) ikişer cennetlerinin yerinde de ... ikişer bostan peyda ettik"* (Sebe, 16) ifadesiyle, onların nimetlerini tebliğ edip değiştirdiğini beyana başlamıştı. Binâenaleyh daha niçin, o cezâyı belirttikten sonra yeniden nimetleri zikretmeye başlamıştır?" derse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak (biraz önce), bizzat onların kendi beldelerinin durumundan bahsetmiş ve bunu, "**hamt**" ve "**esl**" ile değiştirdiğini beyan etmiştir. Daha sonra da onların beldelerinin dışındaki durumları ele almış, o beldelerin çokluğu sebebiyle ma'mûr oluşlarından bahsetmiş, daha sonra bu durumu, رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا *"Ey Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır"* ifadesiyle, işte çöllere, sahralara ve otsuz kıraç arazilere dönüştürdüğünü beyân etmiştir ki, bunun böyle olduğuna, bir mübtedâ ve haber olmak üzere, رَبُّنَا بَعَّدَ "Rabbimiz, iyice uzaklaştırdı..." şeklinde okuyan kimsenin kıraati de delâlet eder.

Âyetteki وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ *"Oralarda seyr ü sefer etmelerini takdir ettik"* cümlesine gelince: Ma'mûr beldelerin konumu, malûm ve plânlı programlı olup, öteye geçmez. Binâenaleyh, her beldenin, her köy ve kenti arasında, yarım günlük bir uzaklık bulunup, onlar da sabahleyin bir köye, akşamleyin de diğerine gittikleri için, örfen bunu öte aşmak mümkün olamaz. O halde âyette bahsedilen takdirden murat, işte budur. Halbuki çöllerde, gitme ve hareket etme, muayyen bir miktarla sınırlanamaz. Tam aksine orada hareket eden kimse, orayı aşabilmesi için, kendi tâkatine göre orayı kat eder.

سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَاَيَّامًا اٰمِنِينَ *"Kendilerine, "Geceler ve gündüzlerce, oralarda korkusuz gezin ... dolaşın" demiştik"* sözü: "Onların arasında, mâlûm olan geceler ve gündüzlerce mesafelik yol vardır" demektir. Bu cümledeki

"**âminîn**" kelimesi, o beldelerin, son derece ma'mûr olduğuna bir işâret-tir. Zira, haydut korkusu ve arkadaştan geri kalma endişesi gibi şeyler, bu gibi yerlerde söz konusu değildir. "لَيَالِيَ وَاَيَّامًا" kelimelerinin anlamının, "Bir korku ve endişe olmadığı için, sizler burada, bu beldelerde, isterseniz gece yürürsünüz, isterseniz gündüz yürürsünüz" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü, korku duyulan yerler böyle değildir. Böyle olan yerlerin bir kısmında, düşman, karşı tarafın hareket ettiğini, yolda olduğunu bilmesin diye gece gidilir, bir kısmında ise düşmanın saldırısı ve düşmanlığı alenî olmadığı zaman, kendilerine düşman saldırmasın diye, gündüzün hareket edilir, gidilir.

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا *"Onlar ise buna karşı, "Ey Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır" demişler"* cümlesi ile, onların böyle bir talepte bulundukları belirtilmiştir ki, bu, iki anlama gelebilir:

1) Tıpkı Yahudilerin, soğan ve sarımsak talebinde bulunmaları gibi; onlar, şımardıkları için böyle bir istekte bulunmuşlardır.

2) İtikatlarının bozukluğu yüzünden Cenâb-ı Hakk'ın bunu yapamayacağını düşündükleri için böyle demişlerdir. Ki bu tıpkı bir kimsenin, bir başkasına, kendisini dövemeyeceğini sandığına bir işâret olsun diye, "Haydi vursana!" demesi gibidir. Şöyle denilmesi de mümkündür: Onlar lisân-ı hâl ile, *"Rabbimiz, uzaklaştır.."* demişlerdir. Yani, onlar kâfir oldukları zaman, seferlerinin aralarını uzaklaştırmasını; ma'mûr olan evlerini, harap hale getirmesini istemişlerdir.

Âyetteki, وَظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ *"Kendilerine yazık etmişlerdi.."* cümlesi ise, bunu beyân etmektedir.

Cenâb-ı Hak, وَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ *"İşte biz de onları anlatılan masallar haline getirdik"* buyurmuştur ki, bu, "Biz onların başına kendilerini dillerde dolaşan meseller haline getirecek olan şeyi getirdik" demektir. Nitekim, "Sebe kabilesinin kolları (boyları) her biri bir diyara dağıldı, şöyle şöyle oldu" diyen bu tarih anlatılır.

Onların birer masal haline geldiklerini beyan etmek için de, وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ *"Onları darmadağınık ettik.."* buyurulmuştur.

Cenâb-ı Hak, اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ *"Şüphesiz ki bunda, çok sabır ve çok şükreden herkes için elbette ibretler vardır"* buyurmuştur. Yani, "Şükredenlerin durumlarına, kâfirlerin de günahlarına dair bahsettiğimiz bu şeylerde herkes için elbette ibretler vardır" demektir.

İblis'e Uyanlar

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾

"İblis onlar aleyhindeki zannını gerçekleştirdi de, iman edenlerden ibaret zümre hariç olmak üzere, (tamamen) ona uydular" (Sebe, 20).

Yani **İblis**, *"Senin izzetine and ederim ki ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım"* (Sâd, 82) dediği gibi, onları azdıracağına dair zannını gerçekleştirdi. فَاتَّبَعُوهُ *"(tamamen) ona uydular"* ifadesi de bunun beyânıdır. Yani, "O, onları azdırdı da, mü'minlerden ibaret topluluk hariç, geri kalan hepsi ona uydular" demektir ki, Cenâb-ı Hak bu kimseler hakkında, *"Benim kullarımın üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur"* (Hicr, 42) buyurmuştur.

Şöyle denilmesi de mümkündür: **İblis**, *"Ben ondan daha hayırlıyım"* (A'râf, 12) dediği gibi, kendisinin ondan daha hayırlı olduğuna dair zannını gerçekleştirdi. Bu durum, O'nun, *"ona uydular"* cümlesinde gerçeklik kazanmıştır. Zira kendisine tâbi olunan, olandan daha hayırlıdır; aksi halde, akıllı bir kimse ona uymazdı. **İblis** in kâfirden daha hayırlı olduğuna delâlet eden şey ise, **İblis**'in Allah'tan başkasına ibadet etmekten kaçınmasıdır. Ama onun bu direnmesinde, inat sebebiyle Allah'a ibadeti terk bulunduğundan böylece kâfir oldu. Halbuki müşrik ise, Allah'tan başkasına ibadet etmektedir. Şu halde **İblis**'in inkârı, tehdide en yakın olan bir küfürdür. Onlar (müşrikler) ise Allah'a şerik koşma gibi bir durumla kâfir olmuşlardır. Şeçtiğimiz bu görüşü istisnâ da teyit eder. Bunun izahı şöyledir: **İblis**, *"Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların müstesnâ.."* (Hicr, 40) demesinin de delâlet ettiği gibi, kendisinin herkesi azdıracağını zannetmemiş idi, mü'minleri azdıracağını zannetmemişti. Böylece o, zannettiğini de gerçekleştirdi, bu sebeple de burada istisnâya ihtiyaç olmadı. Fakat, *"Ben ondan daha hayırlıyım"* (A'râf, 12) derken, *"Beni ateşten yarattın, onu ise topraktan yarattın"* (A'râf, 12) âyetindeki illetin (sebebin) delâletiyle, bütün insanlara nispetle, kendisinin daha hayırlı olduğuna inanıyordu. Bu zannında, mü'minler hususunda yanılmış ve yalan söylemişti. Bu hususa, birinci vecih olarak şöyle cevap verilebilir: **İblis** her ne kadar herkesi iğvâ edeceğini zannetmiyor ve bazılarının bundan kurtulacağını

biliyor idiyse de, fakat ne var ki o, durum ortaya çıkıncaya kadar, her bir kimsenin kurtulan o kimse olmayacağını sandı, böylece de, onu azdıracağını sandı. Dolayısıyla da bazı kimseler hakkında zannında yanıldı, bazı kimseler hakkında da zannını tahakkuk ettirdi.

Şeytanın Nüfuzu Yok

وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْاٰخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِى شَكٍّ وَرَبُّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ حَفِيظٌ ﴿٢١﴾

"Halbuki onun bunlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktu. Sırf biz, âhirete iman eden kimse ile, ondan şüphe eden kişiyi ayırt etmek için, (buna meydan verdik). Senin Rabbin, her şeyin üzerinde gerçek bir koruyucudur" (Sebe, 21)

Daha önce, *"Allah, elbette sadık olanları da bilir, elbette yalancı olanları da bilir"* (Ankebût, 3) âyetinin tefsirinde, Allahu Teâlâ'nın ilminin ezelden ebediyete kadar her türlü malûmu kuşatmış olduğunu ve O'nun ilminin ve âlim oluşunun değişmeyeceğini, fakat ilminin taallukunun değişeceğini beyan etmiştik. Çünkü ilim, kendisiyle her şeyin bizatihi hakikatinin ortaya çıktığı, ortaya koyucu ve keşfedici bir sıfattır. Binâenaleyh, Allah ezelde âlemin var olacağını bildi. Âlem var olduğu zaman, o âlemi, bu ilmiyle mevcut olarak bildi. Âlem yok iken de, o bu ilmiyle onu, yok olarak bildi. Bunun bir örneği şudur: Cilalanmış olan ayna parlaktır. Dolayısıyla, eğer karşısına geçerse, orada Zeyd'in şekli görülür. Sonra onun karşısına Amr geçerse, bu sefer de onun şekli görülür. Ayna, zâtında değişmemiş, sıfatlarında da bir değişiklik olmamıştır. Değişen ise ancak, onun dışındaki şeylerdir. Burada da böyledir. Buradaki, اِلَّا لِنَعْلَمَ *"Sırf ayırt etmek için"* ifadesi, daha önce O'nun ilminde, Zeyd'in kâfir olacağı, Amr'ın da mü'min olacağı malûm iken, kâfirden küfrün, mü'minden imanın sâdır olacağı, ilmen vâki olsun ve meydana gelsin diye" anlamındadır.

Âyetteki, وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ *"Halbuki onun, bunlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktur"* cümlesi **İblis**'in zorlayıcı ve mecbur edici olamayacağına,

ancak Allah'ın ilminde var olan şeyi (kaderi) ortaya çıkarmak için Allah'ın yarattığı bir emare ve alâmet olduğuna bir işarettir.

Hafîz İsmi

Cenâb-ı Hakk'ın وَرَبُّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ *"Senin Rabbin her şeyin üstünde gerçek bir koruyucudur"* ifadesi de, bunu ortaya koymaktadır ve "Allah, İblis'i onlardan men etmeye kâdirdir ve olacak şeyleri bilendir" demektir. O halde buradaki "koruyuculuğun" anlamına, Allah'ın ilim ve kudreti de giriyor. Çünkü bir şeyi bilmeyenin ve âciz olanın, onu koruması mümkün olmaz.

Mahlukların Aczi

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ ۚ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ ۚ حَتّٰى إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا ۙ قَالَ رَبُّكُمْ ۖ قَالُوا الْحَقَّ ۖ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

"De ki: "Allah'tan başka, (O'nun ortağı olduğunu) iddia ettiklerinize istediğiniz kadar yalvarın. Onların ne göklerde, ne yerde, bir zerre miktarına bile güçleri yetmez. Onların, buralarda hiçbir ortaklığı olmadığı gibi, O'nun da bunlardan bir yardımcısı yoktur. O'nun katında, kendisine izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez. Nihâyet kalplerinden korku giderildiği zaman, "Rabbiniz ne buyurdu?" derler, "hakkı" cevabını verirler. O, çok yüce ve çok büyüktür" (Sebe, 22-23).

Allahu Teâlâ, şükredenlerin ve inkâr edip (nankörlük edenlerin) durumlarını açıklayıp, onlara geçmiş kavimlerin hallerinden bahsedince, tekrar onlara hitap ederek, Peygamberi'ne, "müşriklere, bir "tehekküm (istihza) üslûbuyla de ki: "Sizden zararları giderebilecek, Allah'ın dışında, ilah olduğunu iddiâ ettiğiniz kimseleri çağırınız" buyurmuştur.

Şirk Saikleri

Daha sonra o taptıkları şeylerin, hiçbir şeye sâhip ve kâdir olmadıklarını لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ *"Onlar ne göklerde, ne yerde bir zerre miktarına bile güçleri yetmez"* ifadesiyle bildirmiştir. Bil ki insanları şirke sevk eden yollar dörttür:

1) Şöyle diyenlerin ifade ettiği husus: "Allah gökleri ve göktekileri, yeri ve yerdekileri, kendi hükümleri içinde yaratmıştır. Biz de, yerdekiler sınıfındanız. O halde, göklerde bulunan yıldızlara ve meleklere ibadet etmeliyiz. Çünkü onlar bizim; Allah da onların ilahıdır." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bunların görüşlerinin yanlışlığını göstermek için, "Onlar, sizin de itiraf ettiğiniz gibi, göklerde bir şeye mâlik değillerdir. Yerlerdeki durumları ise, sizin iddia ettiğinizin aksinedir" demiştir.

2) Şöyle diyenlerin ifade ettiği husus: "Gökler Allah tarafından, müstakil (ayrı) olarak yaratılmıştır. Yerdekiler de Allah'tandır, ama yıldızlar vasıtasıyladırlar. Çünkü Allahu Teâlâ, yerdeki unsurları (elementleri) ve terkipleri (bileşimleri), (Gökteki) yıldızların bir araya gelmeleri, hareketleri, doğup-batmaları sayesinde yaratmıştır. "Böylece bunlar, Allah'tan başkasını, yeryüzü ilahlığı hususunda Allah'a ortak koşmuşlar, birinciler ise, yeri başkasına, göğü Allah'a vermişlerdir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bunların düşüncelerinin yanlışlığını göstermek için de, *"Onların buralarda hiçbir ortaklığı yoktur"* yani, "Yer de, tıpkı gök gibi, başkasına değil, ancak Allah'a âittir ve yerde de başkalarının hissesi yoktur" buyurmuştur.

3) Şöyle diyenlerin ifâde ettiği husus: "Kâinattaki terkiplerin ve hadiselerin tamamı, Allah'tandır. Fakat Allah bu işleri, yıldızlara bırakmıştır. Kendisine müsâade edilenin işi, müsâade edene nisbet edilir ve esas yapana nisbet edilmez. Bunun örneği şudur: Bir padişah, idâre ettiği kimselere (adamlarına), "Falancayı dövün" deyip, onlar onu dövdüklerinde, örfen, "Padişah, falancayı dövdü" denilir. Yine bir kimsenin örfe göre, "Falanca falancayı dövmedi. Padişah ona onu dövmesini emrettiği için, o onu dövdü" demesi doğru olur. Binâenaleyh bunlar da, göktekileri, Allah'ın yardımcıları (adamları-askerleri) kabul etmişlerdir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bunların da bu görüşlerinin yanlışlığını göstermek için, *"Onun da bunlardan bir yardımcısı yoktur"* buyurmuştur. Bu, "Allah, hiçbir kimseye hiçbir iş bırakmamış, aksine her şeyin koruyucusu, gözeticisi ve yöneticisi O'dur" demektir.

4) Şöyle diyenlerin ifade ettiği husus: "Biz, bize şefaat etsinler diye, meleklerin şeklindeki putlara ibadet ediyoruz." Cenâb-ı Hak, bunların görüşlerinin yanlışlığını da göstermek için, *"O'nun katında, kendisine izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez"* buyurmuştur. Binâenaleyh Allah'tan başkasına kulluk etmenizde bir fayda yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ, kendisinden başkasına ibadet edenler için, şefaat edilmelerine müsaade etmez. O halde, sizin onlardan şefaat ummanız sebebiyle, (yapılabilecek) şefaati bile elden kaçırmış olursunuz.

Allahu Teâlâ, ...حَتّٰى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ *"Nihâyet kalplerinden korku giderildiği zaman.."* yani, "Onlardan korku giderildiğinde.." buyurmuştur. Arapçada, devenin keneleri (kurâd'ı) temizlendiğinde, "فُزِّدَ الْبَعِيرُ" denilir. Bu deyim, kenelerin çok iyi temizlendiğini anlatmak için kullanılır.

Feza' (Korku)

Âyetteki, *"Nihâyet kalplerinden korku giderildiği zaman, "Rabbiniz ne buyurdu?" derler, "hakkı..." cevabını verirler"* ifadesiyle ilgili olarak, şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, vahiy esnasındaki korkudur. Çünkü Allahu Teâlâ vahyederken, gökteki melekler korkarlar. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlardan bu korkuyu gidermiş ve onlar **Cebrâil** (a.s)'e, "Bu nedir?" diye sorunca, **Cebrail**'in "O, haktır, yani vahiydir" cevabını verdiğini bildirmiştir.

2) Bu, kıyamet hususunda duyulan korkudur. Zira Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e vahyedince, göktekiler kıyametin kopacağını sanarak korktular. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesi kıyametin alâmetlerindendir. Dolayısıyla korku onlardan zâil olunca, bu melekler, "Allah ne buyurdu?" diye sordular, **Cebrail** (a.s) de, "Hakkı, yani vahyi buyurdu" dedi.

3) Bu, Allahu Teâlâ'nın ölüm esnasında kalplerden sildiği korkudur. Böylece herkes, Allah'ın dediğinin hak (gerçek) olduğunu itiraf eder, ama bu itiraf, bunu daha önce de itiraf etmiş olanlara fayda verir. Daha sonra melek veya Cenâb-ı Hak onun ruhunu, kendisiyle Allah arasında, üzerinde ittifak edilen iman ile alır. Yine bu itiraf, daha evvel kendisinden böyle bir itiraf sâdır olmayanlara zarar verir. Böylece de canı, Allah'a karşı takındığı tavır olan küfür üzere alınır.

Şimdi bunu iyice anladığına göre, ilk iki görüş açısından şöyle diyoruz: Âyetteki "**hattâ**" (nihâyet) kelimesi, gâye (sonu gösteren şey) olup, âyetteki,

"kul" (de ki) ifadesine bağlıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu durumu vahiyle açıklamıştır. Zira bir kimse, bir şahsı ikaz etmek gayesiyle: "Falana de ki (...)" der. Muhatap da onun söylediğini dinler. İşte bu sözden sonra söylenmesi icap eden şeyi söyler. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, *"De ki"* buyurunca, göktekiler korkuya kapıldı. Daha sonra onlardan bu korku giderildi.

Üçüncü görüşe göre ise, **"hattâ"**, âyetteki "زَعَمْتُمْ" kelimesine bağlıdır, yani "Küfrü, korkutmanın zirvesine çıkıncaya kadar iddia ettiniz. Sonra da iddia ettiğinizi bırakıp, "Hakkı söylüyor dediniz" demektir. İlk iki görüşe göre, *"Rabbimiz ne buyurdu?"* diyenler, **Cebrâil** (a.s)'den soran, melekler olmuş olur. Üçüncüsüne göre ise, meleklerden soran kâfirler olmuş olur. Âyetteki, *"hakkı..."* cevabını veren ilk iki görüşe göre, meleklerdir; üçüncü görüşe göre ise, müşriklerdir.

Doğru ve Yalanın Mahiyeti

Bil ki "hak", var olan, gerçek olan demektir. Allahu Teâlâ'nın varlığı, yokluğun hiç ârız olamayacağı bir biçimde olduğu için, yokluk demek olan bâtıl ile ortadan kaldırılamayan mutlak hak olmuş olur. Doğru olan söze de "hak" denir. Çünkü sözün, zihindekilerle alâkalı olması vasıtasıyla, hariçtekilerle de alâkası vardır. Zihinde olanın, hâriçteki olanlarla da irtibatı vardır. Dolayısıyla bir kimse, "Zeyd geldi" dediğinde, bu sözün alâkalı olduğu durum, sözü söyleyenin zihninde olan şeydir. Bu sözü söyleyenin zihninin de, o hariçteki durumlarla alâkası vardır. Fakat doğrunun, hariçte kendisiyle alâkalı olduğu bir şey vardır. Böylece doğrunun devam eden bir varlığı söz konusu olmuş olur. Yalanın ise, hâriçte kendisiyle alâkalı olduğu bir şey yoktur. Bu durumda da, ya onun zihninde de bir alâkası olmaz. O zaman, hiç yokmuş hükmündedir. Böyle olan şeyler, inatçı bir yalancıdan çıkan sözlerdir. Yahut da o yalanın, hariçte olanın aksine, zihinde alâkalı olduğu bir şey vardır. Bu durumda da o yalan, ister cehâletten ister zandan kaynaklanmış olsun, bâtıl bir inanç olmuş olur. Fakat yalanın tutunacağı (alâkalı olduğu) hiçbir şey yoksa, yok ve bâtıl olur. Halbuki Allah'ın sözü için, inatçı yalancının sözü gibi, işin başında ve aslında, bir asılsızlığı-bâtıllığı söz konusu olamaz ve Allah'ın kelâmına, tıpkı zannedenin sözündeki cinsten bâtıl da uğrayamaz.

وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ *"O, çok yüce* ve *çok büyüktür"* ifadesine gelince, biz bunu, (Hacc, 62) âyetinin tefsirinde izah etmiş ve "Hakk'ın, kendisinde hiçbir noksanlık bulunmayan ve kendisine yok denilmesi mümkün olmayan bir

kâmile, kâmiller üstü bir varlığa işaret olduğunu" söylemiştik. Çünkü her kâmilin üstünde, ondan daha kâmil biri vardır. O halde, âyetteki bu son ifade, zat ve sıfatları hususunda, Allahu Teâlâ'nın, bütün kâmillerden üstün olduğuna bir işarettir. Bu, Allahu Teâlâ'nın, bir cisim olduğunu ve bir mekânı olduğunu söyleyenlerin görüşünün yanlışlığını gösterir. Çünkü akıl, bir mekân işgal eden varlığın, "Ona işaret edilebileceğine ve gösterilebileceğine" hükmeder ve orası, işâretin kesildiği, sona erdiği yerdir. Çünkü eğer işaret oraya yapılmasa, işaret edilen şey orası olmaz. Dolayısıyla işaret oraya yapıldığına göre, işaret orada son bulmuş demektir. Binâenaleyh aklın gücüne göre, işaretin kendisinde kesildiği-sona erdiği her yerden, daha uzak bir yer farzedilebilir. Dolayısıyla insan şöyle diyebilir: "Eğer işaret eden ile işâret edilen arasında, mevcut uzaklıktan daha fazla uzaklık söz konusu ise, işaret edilen o şey daha yüce olurdu. Böylece de bu kimse, mutlak manada değil, izâfî olarak üstün olmuş olurdu. Allahu Teâlâ ise, mutlak manada yücedir. Binâenaleyh Allah bir cisim olsaydı, o zaman onun, bir miktarı-bir ölçüsü olurdu. Her miktarın daha büyüğü düşünülebilir. Düşünülebilen o şey de, mutlak manada değil, başkasına nispetle büyük olmuş olurdu. Allah ise, mutlak manada büyüktür.

Rızıklandıran Allah'tır

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّآ اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٤﴾

"De ki: "Göklerden ve yerden sizi rızıklandıran kim?" De ki: "Allah"tır. Herhalde ya biz, ya siz, mutlak bir hidayet üzerindeyiz, yahut apaçık bir dalâlette..." (Sebe, 24).

Genelde insanların Allah'a, bir ilah olduğu için değil, O'ndan bir şeyler istemek için ibadet ettiklerini defalarca anlattık. İstenen şeyler ise, ya zararları gidermek, yahut faydalar sağlamaktır. Böylece Cenâb-ı Hak, genel halkın dikkatini, *"Allah'ın dışında (O'nun ortağı olduğunu) iddia ettiklerinize istediğiniz kadar yalvarın..."* (Sebe, 22) buyruğu ile, zararları Allah'tan başka kimsenin defedemeyeceği inancına çekmek istemiştir. Bu

tıpkı, *"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur.."* (Yunus, 107) âyetinde ifade edildiği gibidir. Allahu Teâlâ işte bu açıklamayı bitirince, bir fayda elde etmenin, ancak Allah ile ve Allah'tan olduğuna işaret etmek için, *"De ki, "Göklerden ve yerden sizi rızıklandıran kim?"* buyurmuştur. O halde şimdi siz, eğer Cenâb-ı Hak yanında has kullardan iseniz, O sizden zararları defetse de defetmese de, size hayırları verse de vermese de, yüceliği ve büyüklüğünden ötürü, O'na ibadet edin. Yok eğer bu mertebede değilseniz, O'na, zararları defetmesi ve faydaları elde etmek için ibadet edin.

Sonra Allahu Teâlâ, *"De ki: "Allah"* buyurmuştur. Bu, "Eğer onlar böyle cevap vermezlerse, "Allah rızıklandırır" diye sen cevap ver" demektir. Burada şöyle bir incelik var: "Allahu Teâlâ, zarardan bahsederken, onların Allah'ı dillerine aldıklarını, hakkı itiraf ettiklerini, "hak" dediklerini; menfaatten bahsederken ise, bunu söylemediklerini belirtmiştir. Çünkü onların, bir sıkıntıya düştüklerinde, o sıkıntıyı giderecek olanın ancak Allah olduğunu itiraf eden bir yapıları vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman Rablerine yönelerek ihlasla dua ederler"* (Rum, 33) buyurmuştur. Ama rahatlık esnasında, bu onların hiç aklına gelmez. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"De ki (yani hatırlat ki), "Allah rızıklandırır"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, rahatlık esnasında, Allah'tan gâfildirler" demektir.

İnsaf Üslûbu

Daha sonra, وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ *"Herhalde ya biz, ya siz mutlak bir hidayet üzerindeyiz, yahut apaçık bir dalâlette"* buyurulmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu, Allah'ın, Peygamberi'ni ilim ve benzeri şeylerde cereyan eden münazaralara, ilmî münakaşalara bir irşâdıdır. Bu böyledir. Çünkü münakaşa eden iki kimseden biri diğerine, "Söylediğin bu söz yanlış, sen bunda hata ediyorsun" dediğinde, bu söz onu öfkelendirir. Kişi öfkelenince de, fikrî doğruluk diye bir şey kalmaz. Fikir ve düşünce bozulunca da, anlama ümidi kalmaz. Böylece de, elde edilmek istenen maksada ulaşılamaz. Ama o ona, "Bu hususta ikimizden birisinin hatalı olduğunda şüphe yok. Batıl (yanlış) içinde olmak, onun içinde kalmak çirkin; hakka, doğruya, hakikate dönmek ise en güzel bir şeydir, öyle ise sakınsın diye, hangimizin hatalı olduğunu anlamaya çalışalım" dediğinde, bu söz muhatabı düşünmeye, o

hususu gözden geçirmeye ve taassubu bırakmaya sevk eder. Bu, insanın makam ve rütbesinde bir noksanlığa da yol açmaz. Çünkü bu kimse böylece, kendi görüşünde de şüpheli olduğu zannını uyandırmıştır. Bu hususta, Allah'ın hidayete sevk eden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de hidayete eren, o kâfirlerin ise, saptırıcı ve sapmış olduklarında hiç şüphe olmadığı halde, Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberi'ne, *"Herhalde ya biz, ya siz, mutlak bir hidayet üzereyiz, yahut apaçık bir dalâlette"* demesini emredişi delâlet etmektedir.

***İKİNCİ MESELE:* Bazı İncelikler**

Bu mesele, âyetteki "لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ" ifadesiyle ilgilidir. Cenâb-ı Hak, burada hidayet kelimesini "**alâ**"; dalâleti de "**fî**" edatı ile kullanmıştır. Çünkü hidayete eren kimse, âdeta yükselmiş, hakkı hakikati görmüş gibidir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunu, yükseklik ifade eden "**alâ**" edatıyla kullanmıştır. Sapıtan kimse ise, zulmete dalıp, orada boğulmuştur. Bundan dolayı da bunu, "fî" edatıyla getirmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, dalâleti (sapıklığı) "apaçık" (**mübîn**) sıfatı ile tavsîf etmiş, hidayeti ise vasıflamamıştır. Çünkü hidayet, hakka ulaştıran dosdoğru yolun tâ kendisidir. Dalâlet ise bunun aksidir. Fakat dosdoğru yol tektir. Onun dışındaki bütün yollar ise dalâlettir. Dalâlet yollarının bir kısmı bir kısmından farklıdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların bir kısmını vasıflarla ayırt etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, bu âyette hidayeti dalâletten önce zikretmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bahsedilen mü'minleri *"ya biz"* ifadesi ile işâret etmiştir ve bu diğerinden öncedir.

Günahın Şahsîliği

قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّآ اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾

"De ki: "Bizim işlediğimiz günahtan siz mes'ul olmazsınız. Sizin yapmakta olduklarınızdan da biz mes'ul olmayız" (Sebe, 25).

Allahu Teâlâ, "**ecreme**" (cürüm işledi) fiilini, nefse nisbet etmiş, onlar hakkında ise, "وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ" buyurmuştur. Onların cürüm işlemelerini açıkça bildirmeyip "sizin yaptığınız iş" diyerek üstü kapalı ifade etmiş, böylece anlamalarına mani olabilecek bir kızgınlığa düşmelerini önlemiştir. Âyetteki, *"mes'ul olmazsınız" ve "mes'ul olmayız"* ifadeleri, kişiyi alabildiğine düşünmeye teşvik için kullanılmıştır. Çünkü herkes suçundan dolayı hesaba çekilip, insan suçtan kaçınıp, onu nazar-ı dikkate aldığında kurtulur. Ama suçtan uzak bir kimse, eğer bir suçtan dolayı hesâba çekilecek olsaydı, inceleme (nazar) kâfi sayılmazdı.

Hüküm Günü

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾

"De ki: "Rabbimiz kıyamet günü hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak ile hükmedecektir. O, fettâh ve alîmdir" (Sebe, 26).

Allahu Teâlâ düşünmeye sevk edecek şeyleri, burada te'kid etmiştir. Çünkü sırf hata ve sapıklık olan şeyden kaçınmak insana farzdır. Ya bu iş, arz ve hesap, sevap ve azap gününde olursa! Âyetteki "**yeftehu**" kelimesinin, "hükmeder" manasında olduğu söylenmiştir. Şöyle de denebilir: Bu fiil, mecâzî manadadır. Çünkü kapalı bir kapı ve tıkanmış bir kanal için, hakiki manada, "O, onu fethetti (açtı)" ifadesi kullanılır. Sonra durumda-meselede bir kapalılık, ona ulaşamama, anlayamama gibi bir hal bulunup, birisi ona bunu anlattığında, o birisi meseleyi ona açmış, "fethetmiş" olur. O halde âyetteki, *"O, fettah ve alîmdir"* ifadesi, O'nun hükmünün, tesâdüfî olarak, sırf hevâ-ü hevesten kaynaklanan şeylere dayanarak hükmeden kimsenin hükmü gibi değil, ilme dayanan bir hüküm olduğuna bir işarettir.

Şirke Yer Yok

قُلْ أَرُونِيَ الَّذِينَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ كَلَّا ۚ بَلْ هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾

"De ki: "O'na ibadette ortak koştuğunuz şeyleri bana gösterin. Hayır, hayır, böyle bir şey yoktur. Bilakis O, azîz ve hakîm olan tek hak ma'buddur" (Sebe, 27).

Daha evvel kimilerinin Allah'a, zararları defetmesi, kimilerinin de menfaatleri vermesi için ibadet ettiklerini, şerefli ve kıymetli kimselerden az bir kısım insanın da, O, zâtı gereği ibadete müstahak olduğu için O'na ibadet ettiklerini söylemiştik. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kendisinden başka gerçek manada zararı defedecek varlık olmadığı için, zararları def gayesiyle başkasına ibadet edilemeyeceğini, *"Allah'ı bırakıp da, (O'nun ortağı olduklarını) iddiâ ettiklerinize (istediğiniz kadar) yalvarın.."* (Sebe, 22) buyruğu ile, yine menfaat elde etmek için, Allah'tan başkasına ibadet edilemeyeceğini de, *"Göklerden ve yerden sizi rızıklandıran kim?"* hitabıyla beyan edince, bu âyette de hiç kimsenin, ibadete müstahak olduğu iddiasıyla, Allah'ı bırakıp da başkasına ibadet edemeyeceğini bildirerek, *"De ki: "O'na ibadette ortak koştuğunuz şeyleri bana gösterin. Hayır, hayır, böyle bir şey yoktur. Bilâkis O, azîz ve hakîm olan tek hak ma'buddur"* buyurmuştur ki bu, "Zâtından dolayı ve izzet sıfatına sahip olduğu için gerçek ma'bûd O'dur" demek olup, izzet, tam bir kudret manasınadır. "Hakîm" ise, işi, bilgisine uygun olan, tam ilim sahibi demektir.

Ebedî Risalet

وَمَآ اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَآفَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

"(Habibim) seni, bir müjdeci, bir uyarıcı ve bütün insanların peygamberi olmaktan başka bir sıfatla göndermedik. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler" (Sebe, 28).

Cenâb-ı Hak, tevhit meselesini açıklayınca, risâlet meselesine başlayarak böyle buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) "كَآفَّةً" kelimesinin, cümle içindeki yeri, "اِرْسَالَةً كَآفَّةً" takdirinde olup, "bütün insanlar için" demektir. "Böylece ey Peygamber sen, onları bu risâlete boyun eğmekten dışta kalmalarına mâni olmaya çalışırsın" demektir.

b) Bu, "اَرْسَلْنَاكَ كَافَّةً" takdirinde olup, "insanları küfürden men edecek olan birisi olarak seni gönderdik" manasındadır. Bu izaha göre, kelimenin sonundaki "te", mübalağa ifade eder. "**Beşîr**", "yani vaadlerinde onları bu işe sevk eden"; "**nezir**", onları vaîdlerinde (tehditlerinde, ikazlarında) onları aksinden men eden olarak" demektir. İnsanların çoğu bu durumu, aslında kapalı olduğu için değil, gafletlerinden ötürü bilemezler.

Şaşmayan Takdir

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَاْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

"Onlar, "Eğer doğru söyleyenlerseniz, (söyleyin bakalım), bu vaad ne zaman?" derler. De ki: "Size va'dolunan öyle bir gündür ki, siz ondan ne bir saat geri bırakılırsınız, ne de onu geçebilirsiniz" (Sebe, 29-30).

Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinden bahsedince, haşre de değinerek şöyle buyurmuştur. Biz, A'râf Sûresi'nde "Geri bırakılmazsınız" ifadesinin, inzâr (tehdit) manasına olduğunu, çünkü bunun, "mühlet vermemek" demek olduğunu söylemiştik. Diğer taraftan, istikdam, yani ileri geçmenin ne olduğunu da anlatmıştık. Burada ise şunu zikredeceğiz: Onlar, bu işin hemen olmasını isteyince, Allahu Teâlâ, bu hususta bir mühlet tanımanın söz konusu olmadığı gibi, aceleye getirilmesinin, vaktinden önce meydana gelmesinin de söz konusu olmadığını belirtmiştir ki bu, işin büyük önemini gösterir. Çünkü önemsiz bir şeyi birisi birisinden istediğinde, o bu işi ertelemez[20] ve onu bir vakte bağlamaz. Ama önemli işler böyle değildir.

Kıraat Farkları

Hak Teâlâ'nın مِيعَادُ يَوْمٍ *"Va'dolunan öyle bir gündür ki..."* ifadesinde değişik kıraatler vardır:

20 Matbu nüshada böyle, fakat sibak ve siyak "لا يؤخره" cümlesinin başında nefy edatı "لا"nın olmamasını gerektirir. Öyleyse doğrusu: "Bu işi erteler ve vaktini tam olarak belirlemez" olmalı (Ç.)

1) Her iki ismin de tenvinli merfû okunması... Buna göre "**yevm**", bedel olur.

2) Yine ikisi de tenvinle, "**yevm**"in mansub, "**mî'âd**"ın merfu okunması. **Zemahşerî** bu okuyuşun sebebinin, "**yevm**"in, mahzûf bir fiile mansub oluşu olduğunu, sanki, "مِيعَادٌ اَعْنِى يَوْمًا" denilmek istendiğini, bunun ise, o günün büyüklüğünü ve dehşetini ifade ettiğini söylemiştir. Şöyle de denilebilir: "**Yevm**" kelimesi zarf olarak mansubdur ve kelamın takdiri, "مِيعَادٌ يَوْمًا" şeklindedir ki bu tıpkı, اَنَا جَائِيكَ يَوْمًا "Sana bir gün geleceğim" denilmesi gibidir. Buna göre, "**yevm**" kelimesi, mahzuf bir ilim (bilme) fiili olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, لَكُمْ مِيعَادٌ تَعْلَمُونَهُ يَوْمًا "Sizin için, onu bir gün öğreneceğiniz, bir miâdınız (randevunuz) var" demektir. Başka âyetlerde geçen, يَوْمٌ مَعْلُومٌ *"mâlûm gün"* (Vâkıa, 50) ifadesi de buna delalet eder. Bu, tıpkı birisinin, "O, falanca günde öldürüldü" demesi gibidir.

3) "**Mî'âd**"ın "**yevm**"e muzâf olarak, "مِيعَادُ يَوْمٍ" şeklinde okunması.... Bu da tıpkı birisinin izâfet-i beyâniyye olarak, سُحْقُ ثَوْبٍ *"eski elbise"* demesi gibidir.

Âyetteki, "Sizden geri bırakılmaz" ifadesi yerine, "Siz geri bırakılmazsınız" denilerek, geri bırakılma işinin onlara isnat edilmesi, o günün mutlaka olacağını iyice anlatmak içindir.

Kur'ân'a İnanmayanlar

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ ۗ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظّٰلِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ ِالْقَوْلَ ۚ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَآ اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴿٣١﴾

"O kâfirler, "Biz ne bu Kur'ân'a, ne de ondan öncekilere inanırız" dediler. O zâlimler, Rablerinin divanında durdurulmuş, sözü (suçu) birbirine atıp çevirirlerken, içlerinden zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara: "Siz, olmasaydınız muhakkak ki biz mü'minlerden olacaktık" derlerken, sen onları bir görsen.." (Sebe, 31).

Allahu Teâlâ, tevhit, risalet ve haşr gibi üç şeyden bahsedip, kâfirler de bunların hepsini inkâr edince, işte bu âyetiyle, onların genel inkârlarını

beyan etmiştir. Bu böyledir, çünkü Kur'ân bütün bunları ihtiva etmektedir. Âyetteki, *"ne de ondan öncekiler"* ifadesiyle, meşhur görüşe göre, **Tevrat** ve **İncil** kastedilmiştir. Bu izaha göre, âyetin başında geçen *"kâfirler"* kelimesiyle, peygamberliği ve haşri inkâr eden müşrikler kastedilmiştir. Şöyle de denebilir: Âyetin manası, "Biz Kur'ân'ın Allah'tan olduğuna ve O'ndan öncekilere inanmayız ve Kur'ân'daki haberlere, mesellere, âyetlere ve delillere iman etmiyoruz" şeklindedir. Bu izaha göre, âyetin başındaki "kâfirler" ile, genel bir mana kastedilmiş olur. Çünkü Ehl-i kitap da, Kur'ân'ın Allah'tan olduğuna, onda anlatılan peygamberlik ile haşrin tafsilatına inanmamaktadır.

İmdi eğer, "Ehl-i kitap, vahdaniyyete (Allah'ın birliğine) ve haşre (kıyamete) inanmamışlar mıdır?" denilirse, biz deriz ki: Birisi, bu kitaba mahsus olan şeyleri tasdik etmezse, onun hakkında "O, bu kitaptan hiçbir şeyi tasdik etmiyor" denir. İsterse ondaki bir kısım şeyleri tasdik etsin. Zira, bu son kısım, diğer kitaplarda da yer almaktadır. Binâenaleyh o kitaptakilere inanmadığı söylenebilir. Bunun misali şöyledir: Bir kimse birisini söylediği şeylerde yalanlasa, ama inanılmayan o şahıs, inanmayana, ateşin yakıcı olduğunu söylese, o onu bu hususta yalanlamaz. Ama bundan ötürü onun, onu tasdik ettiği de söylenemez. Çünkü o, bu hususta aslında kendi kendini tasdik etmiştir. Çünkü kendisi bunu zaten biliyordu. Yaptığımız bu izaha göre âyetteki, *"ondan öncekiler"* ifadesi, "Kur'ân'ın ihtiva ettiği şeylere" manasınadır. Çünkü Kur'ân, o konuları da içine alır.

Onların bu dünyada, لَنْ نُؤْمِنَ *"İman etmeyiz"* sözü ile, iman etmelerinden ümit tamamen kesilince, çünkü bu söz, nefyi te'kid için olunca, Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne, tıpkı bir iş hususunda hata eden bir topluluğun, "Bunun sebebi sendin", bir diğerinin "hayır, bunun sebebi şendin" diye suçu birbirlerine atmaları gibi, hesap verirken suçu birbirlerine atarak, en rezil-rüsvay bir hale düştükleri halde onları göreceğini va'detmiştir. Âyetteki "**lev**" (eğer) edatının cevabı mahzûf olup, takdiri, "Eğer o zâlimleri böyle görsen, çok enteresan birşey görmüş olurdun" şeklindedir.

Dostun Suçlaması

Cenâb-ı Hak daha sonra ise, tâbî olanlar ile başlamıştır. Çünkü saptıranlar azarlanmaya daha müstahaktırlar. İşte bu sebeple Allahu Teâlâ, onların küfürlerinin, bir gerekçe olmadığı için değil de, bir mâniden dolayı olduğuna işaret için, *"İçlerinden zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara, "Siz*

olmasaydınız, muhakkak ki biz mü'minlerden olacaktık" derler" buyurmuştur. Çünkü onların, "Bize hiçbir peygamber gelmedi" yahut "Peygamber kusurludur" demeleri mümkün değildir. Bu da, Peygamber'in üzerine düşeni hakkıyla yerine getirdiğine işarettir. Çünkü Peygamber, eğer ihmalkâr davranmış olsaydı, onlar iman etmezlerdi. Yine büyüklük taslayan o liderleri olmasaydı, onlar iman ederlerdi.

Önderlerin Cevabı

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوٓا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدٰى بَعْدَ اِذْ جَآءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾

"Büyüklük taslayanlar, zayıf sayılanlara, "Size hidayet geldikten sonra, biz mi sizi ondan çevirdik? Hayır, siz kendiniz suçlu idiniz" derler" (Sebe, 32).

Cenâb-ı Hak, onların, "Eğer biz inkâr etti isek, bu bir mâniden dolayı olmuştur" şeklindeki sözlerini reddetmek için, *"Size hidayet geldikten sonra, biz mi sizi ondan çevirdik? Hayır, siz kendiniz suçlu idiniz"* buyurmuştur. Maksat şudur: "Bir kimsenin bir işi yapması için mâninin muktazîden (onu gerektiren sebepten) daha ağır basması gerekir. Peygamber'in getirdiği şey, hidayettir; müstekbirlerin yaptıkları ise, Peygamber'in getirdiğini kabul etmeyi engelleyen bir şey değildir. Şu halde, sizin mani bahanesini ileri sürmeniz doğru değildir" demektir. Sonra, onların küfürlerinin cürüm olduğunu bildirdi. Zira bir kimsenin mazur sayılması için ya muktazînin bulunmaması veya mâninin olması gereklidir, oysa burada bunlardan hiçbiri mevcut değildir.

Tabilerin Cevabı

وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ اِذْ تَاْمُرُونَنَآ اَنْ نَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَنَجْعَلَ لَهٗٓ اَنْدَادًا ۭ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ ۭ وَجَعَلْنَا الْاَغْلٰلَ فِيْٓ اَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوْا ۭ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾

"Zayıflar da, o büyüklük taslayanlara, "Hayır derler, gece gündüz işiniz hilekârlıktır. Çünkü siz bize Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar koşmamızı emrediyordunuz" Bunlar, azâbı görünce, içten içe pişmanlık duyarlar. Biz de o küfredenlerin boyunlarına, (ateşten) bukağılar takarız. Yapmakta olduklarından başkasıyla mı cezâlandırılacaklardı ya!?" (Sebe, 33).

Büyüklük taslayanlar, "Biz size mâni olmadık. Bizden, mâni olabilecek ve engelleyecek herhangi bir şey sudûr etmedi" deyince, zayıflar şunu itiraf ederek, *"Hayır, gece gündüz kurduğunuz tuzaklar bize mani oldu"* demişlerdir. Daha sonra, zayıf görülenler büyüklük taslayanlara, "Sizler her ne kadar, kesin bir engel ve kuvvetli bir mânide bulunmadıysanız da, ancak ne var ki, sizin bize küfrü emretmeniz, bunu telkinde bulunmanız uzun süre devam etmiştir. Bu sebeple biz de inkâra saptık. Dolayısıyla sizin bu telkinleriniz, bu mâni ve sebebin bir cüz'ü ve unsuru oldu..." demişlerdir. Şöyle bir izah da yapılabilir: Âyetin bu ifadesinin takdiri, بَلْ مَكْرُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ "Sizin, gece ve gündüz (kurduğunuz) tuzaklar" şeklinde olur. İfadenin böyle olması halinde, muzâfın ileyh, hazfedilmiş olur.

إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَنْدَادًا *"Çünkü siz bize, Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar koşmamızı emrediyordunuz"* ifadesi, Allah'a şirk koşan kimsenin, Allah'ın varlığını şeklen ispât edip kabullendiğini, ne var ki, bu kimsenin gerçekte Allah'ın varlığını inkâr ettiğini ortaya koymaktadır. Çünkü yontulmuş mahlukların kendisine eşit ve denk olduğu zat, ilâh olamaz. Cenâb-ı Hakk'ın önceki âyetteki *"Sözü (suçu) birbirine atıp çevirirlerken"* (Sebe, 31) sözü hakkında, muzari sîgasıyla "...يَقُولُ" (der); son iki âyette ise, soru ve suçu karşılıklı olarak birbirine atma işi aynı olmakla beraber, mâzî sîgasıyla, "**kâle**" (dedi) buyurması, bu işin mutlaka vaki olduğuna bir işâret değildir. Çünkü, vukûu kesin olan bir şey, vâki olmuş gibi ifade edilir. Baksana Cenâb-ı Hak da, *"Muhakkak ki sen ölüsün (öleceksin), onlar da ölüler (ölecekler)"* (Zümer, 30) buyurmuştur.

İç Kemiren Pişmanlık

Bu âyet, "Onlar, suçu ve kabahati daha önce birbirlerine atıyorlardı. Ama kendilerine, onları başka her şeyden alıkoyan o azap gelince, bu pişmanlığı ifâde eden atışmayı içlerine attılar" demektir. Buradaki "اَسَرُّوا" fiilinin, "ortaya koymak" anlamına geldiği, âyetin manasının, "Onlar pişmanlıklarını

ortaya koyup izhâr ettiler" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Şöyle de denebilir: Onlar, karşılıklı olarak birbirlerini suçlayınca, *"Ey Rabbimiz, gördük, işittik. Şimdi bizi geri çevir de güzel amelde bulunalım"* (Secde, 12) diyerek Allah'a döndüler. Daha sonra kendilerine cevap verilerek, artık onlar için geriye dönüşün mümkün olmadığı haber verildi de, işte bu sebeple onlar, bu sözlerini (Secde, 12) içlerinde sakladılar.

وَجَعَلْنَا الْاَغْلَالَ فِى اَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Biz de o küfredenlerin boyunlarına, (ateşten) bukağılar takarız"* ifadesi, o azabın keyfiyetine, sırf görmenin kâfi gelmediğine, "tam aksine, onlar o azâbı görünce, onun içine düşeceklerine hükmettiklerine, böylece de artık nedâmeti terk ettiklerine ve o azâba düştüklerine; derken, boyunlarına ateşten bukağıların takıldığına; هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Yapmakta olduklarından başkasıyla mı cezalandırılacaklardı ya!?"* ifadesi de, bunun, adâlet gereği onların müstahakkı ve cezâsı olduğuna bir işârettir.

Azgın Zenginler

وَمَآ اَرْسَلْنَا فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَآ اِنَّا بِمَآ اُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٣٤﴾
وَقَالُوا نَحْنُ اَكْثَرُ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٣٥﴾

"Biz, hiçbir memlekete, gelecek tehlikeleri haber verici bir peygamber göndermedik ki, oranın zenginleri, "Biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz" dememiş olsunlar. Bir de dediler ki: "Biz malca da, evlatça da daha çoğuz. Biz, azaba uğrayacaklardan değiliz" (Sebe, 34-35).

Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini yatıştırma ve kâfirlerin, seçkin peygamberlere eziyetinin, ilk defa olan bir şey olmadığını, tam aksine bunun, öteden beri devam edip gelen bir şey olduğunu beyan etmiştir. Cenâb-ı Hak bu sözü, başkalarının da, *"Biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr edicileriz"* demesine rağmen, zenginlere nisbet etmiştir. Çünkü, bu sözü söylemede, zenginler asıl ve temeldirler. Baksana Cenâb-ı Hak, zayıf düşenlerin, büyüklük taslayanlara, *"Siz olmasaydınız, biz mü'min olmuştuk"* (Sebe, 31) dediklerini bildirmiştir.

Daha sonra da onlar, kendilerinin bu konuda isabet etmiş olduklarına, mallarının ve çocuklarının çokluğu ile istidlâlde bulunarak, نَحْنُ اَكْثَرُ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًا *"(Bizim dinimize sarılmamız sebebiyle), biz, malca da evlatça da daha çoğuz.."* demişlerdir.

Âyetteki, وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ *"Biz, azaba uğrayacaklardan değiliz"* ifadesine gelince, bu da, "Âhirette böyle olmayacağız" demektir. Buna göre sanki onlar, "Bizim bu dünyadaki durumumuz, sizinkinden daha iyidir. Âhirette de, azâba uğratılmayacağız" demişlerdir. Bu söz onlardan ya doğrudan, o azabı inkâr ettiklerinden ötürü; yahut da, dünyadaki güzel hallerine kıyasla, âhiretteki durumlarının da güzel olacağına inandıkları için sudûr etmiştir.

Rızık Allah'ın Elinde

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların hatalarını şöylece beyan buyurmuştur:

قُلْ اِنَّ رَبِّى يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَآءُ وَيَقْدِرُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

"De ki: "Şüphesiz Rabbin, kimi dilerse, onun rızkını genişletir. Kimi de dilerse, onunkini daraltır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler" (Sebe, 36).

Yani, "Dünyadaki rızkın genişlemesi ve daralması, kişinin haktan yana veya bâtıldan yana olmasına delâlet etmez. Çünkü, nice bedbaht ve günahkâr kimse vardır ki alabildiğine zengindir ve yine nice müttakî dindar kimse vardır ki, alabildiğine sıkıntı içindedir. Ancak ne var ki, insanların pek çoğu rızkın azlığının, geçim darlığının; malın çokluğunun ve geçim bolluğunun, kişinin fâsık ya da sâlih olma durumuna has kılınmaksızın, meşîet-i ilâhiyyeye bağlı olduğunu bilmezler.

Amel-i Sâlih'in Mükâfatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların istidlâllerinin yanlışlığını, onlara yönelttiği şu hitapla bildirmiştir:

وَمَآ اَمْوَالُكُمْ وَلَآ اَوْلَادُكُمْ بِالَّتِى تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰٓى اِلَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ لَهُمْ جَزَآءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِى الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ ﴿٣٧﴾

"Sizi, bizim huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınız, ne evlatlarınızdır. Ancak iman edip de, iyi amellerde bulunanlar müstesna. Çünkü onlar, yaptıklarına mukabil, kat kat mükâfat alacak olanlardır. Ve onlar, emin ve mutmain olarak, en yüksek makamlardadırlar" (Sebe, 37).

Yani, "Sizin, "Biz malca da, evlatça da daha çoğuz. O halde biz, durum itibariyle Allah katında en güzel olanlarız" şeklindeki sözünüz, sahih bir istidlâl değildir. Çünkü mal, kişiyi Allah'a yaklaştırmaz. Mal ile izzet sahibi olmaya da itibar olunmaz. Bir değer ifade eden şey ancak, imandan sonra yapacağınız, sâlih amellerinizdir. Bunun delili şudur: Mal ve çocuk, kişiyi Allah karşısında meşgul eder ve onu O'ndan uzaklaştırır. O halde kişi, daha nasıl Allah'a yaklaşabilecektir? Halbuki amel-i sâlih, Allah'a yönelmektir. Ve Allah ile meşgul olmaktır. Kim Allah'a yönelirse, ulaşır. Kim Allah'tan bir şey isterse, bu isteği gerçekleşir" demektir.

Cenâb-ı Hak, فَأُولٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الضِّعْفِ *"Çünkü onlar, yaptıklarına mukabil kat kat mükâfat alacak olanlardır"* buyurmuştur ki, bu, "hasenenin-i-yiliğin mükâfatı" demektir. Çünkü kat kat oluşu, ancak haseneler, iyilikler için söz konusudur. Seyyide, kötülükte ise sadece onun misli bulunur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu nimetin devamlılığına ve ebedî kılındığına bir işâret olsun diye şunu ilave etmiştir: وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ *"Ve onlar, emin ve mutmain olarak, en yüksek makamlardadırlar"* buyurmuştur. Çünkü kendisine olan ikram ve nimetin kesildiği kimse, emin olamaz.

Cehennemin Ebediliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kötülük yapan kimsenin durumunu şöylece açıklamıştır:

وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِيٓ اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾

"Birbirleriyle yarışırcasına, âyetlerimiz (aleyhinde) koşanlar (yok mu)? Onlar da azabın içerisine ihzâren getirilenlerdir" (Sebe, 38).

Biz bunun tefsirini daha evvel yapmıştık. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar da, azabın içerisine ihzâren getirilenlerdir"* ifadesi de, o azâbın devamlı olacağına bir işârettir. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, içerisine döndürülürler"* (Secde, 20) ve *"Ve onlar, bundan ayrılanlar da değildir"* (İnfitâr, 16) buyurmuştur.

Sadakanın Yeri Doldurulur

Daha sonra Cenâb-ı Hak yeniden,

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٣٩﴾

"De ki: Hakikaten Rabbim, kullarından kimin rızkını dilerse genişletir, kimininkini de dilerse, kısar. Ne harcarsanız, O, bunun ardından (daha iyisini) lütfeder. O, rızıklandıranların en hayırlısıdır" (Sebe, 39)

buyurmuştur ki, bu, âhiret nimetlerinin dünya nimetlerine aykırı olmadığına, tam aksine sâlih kimseler için de âhirette ilahî vaade binaen nimetlerin kesin olarak verilmesinin yanı sıra bazen dünya nimetlerinin de hasıl olacağına bir işarettir. Bu şöyle diyen kimsenin sözünü de kesmek içindir: "Dünya bize, âhiret onlara olunca, peşin olan tercihe daha şayandır." Bu âyet onlara diyor ki: "Bu peşin nimet de size mahsus değil. Çünkü, nice günahkâr kimseler var ki, burunları sürtülmektedir. Nice takvâ sahibi kimseler de vardır ki, onlar, bol nimetten istifade etmektedirler." Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, bu manadaki âyetleri iki defa zikretmiştir. Birinci kez, onların mallarının ve çocuklarının çokluğunun, kendi hallerinin ve inançlarının güzelliğine delâlet etmediğini beyan etmek için. İkinci kez ise, bunun, onlara mahsus olmadığını beyan etmek için. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Kişinin refah içinde olması, zengin olması, onun şerefli, kıymetli olduğunu göstermez. Hem sonra biz, bunun böyle olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu durum, mü'minler için de tahakkuk

etmektedir. Çünkü Allah onları, mü'minleri, sizin (ey kâfirler) yurtlarınıza ve mallarınıza malik kılmaktadır. Bunun delili şudur: Allahu Teâlâ (aynı manada olan bu iki âyetten) birincisinde, "kullarından dilediği kimseler için" demeyiş, tam aksine, *"kimi dilerse"* (Sebe, 36) buyurmuştur. Halbuki, İkincisinde, *"kullarından kimi dilerse"* (Sebe, 39) buyurmuştur. Allah'a nisbet edilerek getirilen, "kullar" ifâdesiyle de, mü'minler kastedilir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlere, kâfirler için olandan başkasını va'detmiştir. Çünkü kâfirin ardı kesiktir. Malı son bulacaktır. Geleceği ise, korkunç bir akıbettir. Ama mü'mine gelince, mü'minin infak edip harcadığı şeyi ise, Allah karşılayacaktır. Verdiği şey ise daha hayırlıdır. Çünkü, insanın elinde bulunan şeyler, daima helâk olma ve telef olma ile yüz yüzedir. Halbuki bu iki durum, Allah katında mevcut olan ve mü'min kuluna vereceği o şeye ârız olamazlar, yol bulamazlar.

Rızık Verenlerin En Hayırlısı

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu hususu, وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ *"O, rızıklandıranların en hayırlısıdır"* ifadesiyle pekiştirmiştir. Rızık vermede hayırlı olmak ise, şu hususlarda olur:

a) Vereceği şeyi, ihtiyaç zamanından geri bırakmamak.

b) İhtiyaç miktarından az vermemek.

c) Vereceği şeyi, hesaba tâbi tutarak azaltmamak.

d) Verdiği şeyi, karşılık istemek suretiyle bozup bulandırmamak. İşte Allahu Teâlâ, böyle bir rızık verendir. Bunlardan birincisine gelince, Allah'ın alîm ve kâdir oluşundan; ikincisine gelince, Allah'ın, ganî ve rızkı bol oluşundan; üçüncüsüne gelince, Allah'ın kerîm oluşundandır ki, Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Dilediğin kimseleri hesapsız olarak rızıklandırırsın"* (Âl-i İmrân, 27) ifadesiyle beyan etmiştir. Bu ifadeden kastedilen şey, bizim az önce söylediğimiz şey olup, "Allah onu, hesaba tâbi tutmadan, helâl rızıkla rızıklandırır, bol bol rızık verir" demektir. Dördüncüsüne gelince, bu da Allah'ın yüce, ulu olmasından dolayıdır. Çünkü karşılığı, aşağıda olan, yukarda olandan talep eder. Baksana, en yüce olanın (üstte olanın) en aşağıda olana karşı yaptığı hibe ve yardım, herhangi bir karşılık ve bedeli gerektirmez.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ *"Ne harcarsanız, O, bunun ardından daha iyisini lütfeder"* ifadesine gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu

hadisinin manasını te'kîd eder:مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ إِلَّا وَمَلَكَانِ يَنْزِلَانِ يَقُولُ اَحَدُهُمَا اَللّٰهُمَّ أَعْطِ مُنْفِقًا خَلَفًا وَيَقُولُ الْآخَرُ اَللّٰهُمَّ اَعْطِ مُمْسِكًا تَلَفًا *"Her sabah, mutlaka iki melek iner ve onlardan biri: "Allah'ım, infak edene, infak ettiğinin yerine daha hayırlısını ver"; diğeri ise, "Allah'ım, infâk etmeyenin de malına telef, kırım, helâk ver" der."*[21] Bu böyledir, zira Allahu Teâlâ, yüce bir meliktir. O halde bu demektir ki O, dopdolu, uçsuz bucaksız bir zengindir. Binâenaleyh o, "infâk et, bunun bedeli bana aittir" dediğinde, O'nun vaadinin gereği, bu iş O'nun üzerine hak olur. Bu, tıpkı bir kimsenin, "Eşyanı denize at, onun tazmini bana aittir" demesi gibidir. Binâenaleyh, infak eden kimse, bedelin tahakkuk etmesi şartını yerine getirmiş olur. O halde bu demektir ki, artık bedel ve karşılık tahakkuk edecektir. İnfak etmeyenin malı için zevâl bulma ve helâk, kaçınılmazdır. Bedeli, kendisi sebebiyle tahakkuk edeceği şeyi yerine getirmeyen kimse, (malını), yerine bir başkası verilmeksizin elden çıkarmış olur ki, bu da ziyân ve telef olmadır. Sonra, şaşılacak şeydir; tüccar, mallarından herhangi birisinin yok olmakla yüz yüze olduğunu anladığında, her ne kadar onun parasına muhtaç olanlardan olsa dahi, bu malı veresiye satar ve "Yaptığım bu iş, o malı yok olmakla yüz yüze getirmekten daha uygundur" der. Binâenaleyh, şimdi bak: Eğer bu kimse bu malını satmaz, o mal da böylece telef olursa, o tüccara hata ettiği söylenir. Eğer o mala, zengin bir kefil bulunur ve o da o malı üçüncü bir şahsa satmazsa, ona, aklının kıt olduğu söylenir. Yok eğer, o mal hususunda bir rehin (borç karşılığında bırakılan bir şey) bulunur ve bu hususta bir senet yapılır, buna rağmen o kimse helâkle yüz yüze olan o malını satmazsa, kendisine deli olduğu söylenir. Ne var ki, herkes bunu yapıyor, fakat bunun, kendisini deliliğe yaklaştırdığını fark edemiyor. Çünkü bizim mallarımızın tamamı, gerçek bir helâkle yüz yüzedir. Halbuki kişinin çoluk çocuğuna infakta bulunması, (Allah'a) bir borç vermedir. Üstelik burada, dopdolu bir tazminde bulunacak bir zengin zât da mevcuttur ki, bu da yüce olan Allah'tır. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Ne harcarsanız, O, bunun ardından daha iyisini lütfeder"* buyurmuş, sonra da, herkese ya bir araziyi, ya bir bağ-bahçeyi, ya bir değirmeni, ya bir hamamı, veyahut da bir geçim kapısını rehin olarak vermiştir. Çünkü insanın, mutlaka kendisinden bir mal elde edeceği bir sanatı ya da bir yolu yordamı vardır. Halbuki bütün bunlar, Allah'ın mülküdür ve insanın elinde bir emanettir. O halde bu demektir ki, bütün bunlar kişinin bu hususta tam bir güvencesi

21 **Buhâri,** Zekat, 27; Müslim, Zekat, 57 (2/700).

tahakkuk etsin diye, Allah'ın, onun rızkını tekeffül edeceğine, üstleneceğine dair rehin bırakılmış şeylerdir. Buna rağmen insan, malını infak etmiyor da, o malını karşılığında bir ücret ve bir teşekkür elde etmeksizin, telef olmayla yüzyüze getiriyor.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Başka Razık Var mı?**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, rızıklandıranların hayırlısıdır"* ifâdesi, rızık verenlerin çokluğunu anlatan bir ifâdedir. Halbuki Allah'tan başka rızık veren yoktur. Binâenaleyh bunun cevâbı nedir? Biz diyoruz ki: Buna şu iki cevapla mukabele edilir:

1) "Allah, sizin rızık verenler olduğunu sandığınız o rızık verenlerin en hayırlısıdır" denilmesidir. Ki, bu mana *"Yaratanların en güzeli olan Allah, ne yücedir"* (Mü'minûn, 14) âyeti için de söz konusudur.

Allah'ın Vasıflarının Kul Hakkında Kullanılması

2) Sıfatların kimisi, hem Allah, hem de kul için, hakiki manada kullanılır. Kimisi, Allah için hakiki, kul için mecazi manada kullanılır; kimisi de Allah için hakiki manada kullanılır, fakat kul için, kulda ne hakiki ne de şeklen bulunmadıkları için, ne hakiki ne de mecazi manada kullanılmazlar. Birincisinin misali, ilim vasfıdır. Çünkü Allah, kendisinin bir olduğunu bilir, kul da O'nun bir olduğunu hakiki manada bilir. Ateşin yakıcı olduğunu bilme de böyledir. Bu maddede sözün özü, O'nun ilminin kadîm, bizim ilmimizin hâdis oluşudur. İkincisinin misali, Rezzâk ve Hâlık vasıflarıdır. Çünkü kul, başkasına bir şey verdiğinde, gerçekte vermiş olan Allah'tır. Ancak ne var ki; burada veren şeklen kul olduğu için, o, "veren" adını almıştır. Ki bu tıpkı, duvara çizilmiş resimlere, meselâ at, insan denilmesi gibidir. Üçüncüsünün misali, "ezelî", "Allah" ve bu ikisinin dışında kalan şeylerdir. "İstivâ, inme, beraber olma (maiyyet), Allah'ın eli, Allah'ın tarafı, (Cenbullah)" gibi ifâdeler ise, kul için hakiki, Allah için mecazî manada kullanılırlar.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اَهٰٓؤُلَآءِ اِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ اَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْ ۚ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ ۖ اَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾

"Gün gelecek, (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere: "Bunlar mı size tapıyorlardı" diyecek. (Melekler de), "Seni,

şerikten tenzih ederiz, bizim dostumuz onlar değil sensin. Daha doğrusu onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu, onlara iman ediyorlardı" diyecekler" (Sebe, 40-41).

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in halinin, kendinden önce geçen peygamberlerin hali gibi; kavminin halinin de, önceki kâfirlerin hali gibi olduğunu ve o kâfirlerin mallarının ve çoluk-çocuklarının çok olması ile yaptıkları o istidlâllerinin bâtıl olduğunu beyân edince, onların hallerinin neticesinin ne olacağını da beyan etmek üzere وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا *"Gün gelecek Allah onların hepsini toplayacak"* buyurmuştur. Yani, "Seni ve senden önce geçen peygamberleri yalanlayanları mahşerde toplayacağız. Sonra da, kendilerine taptıklarını iddia ettiklerine, ki onlar meleklerdir, şöyle diyeceğiz..." demektir. Çünkü o müşriklerin varabilecekleri en ileri nokta, onların, "Biz, meleklere ve yıldızlara tapıyoruz" demeleridir. İşte bu sebeple Allah, meleklere, "Onlar size mi tapıyorlardı?" diye soracaktır. Bu, o putperestleri hor ve hakir kılmak içindir. Bunun üzerine o meleklerden her biri, "Subhânellâh! Senden başka bir şeyin ma'bûd olmasından seni tenzih ederiz. Sen, hem bizim ma'bûdumuzsun, hem de bütün mahlûkatın" diyecektir.

Meleklerin, *"Bizim dostumuz onlar değil, sensin"* ifadesi, çok ince bir manaya işarettir ki, bu da şudur: İnsanların tutum ve davranışları farklı farklıdır. Bir kısmı, çok kalabalık olan yerlerde oturmaz. Zira o, orada başkan olamaz, bundan ötürü kırsal kesimi, küçük yerleşim merkezlerini tercih eder. Bir kısmı ise, orada insanlarla bir arada bulunamayacağı ve bilgili ve akıllı kimselere varıp ulaşabilmenin pek az mümkün olması sebebiyle, küçük beldeleri istemez. Sonra bu iki gruba da, sultana hizmet etme ile, kendilerine asla iltifat edilmeyen avam ve süfehâ takımını istihdam etme teklif edilse, akıllı olan, sultana hizmet etmeyi, kendilerine hiç itibar edilmeyenleri istihdam etmeye tercih edecektir. (Meselâ), şâyet bir adam bir dağa konaklasa ve önüne de, değersiz ve pis şeyleri koysa, onun başına da sinekler ve kurtlar üşüşse, o da hâlâ, "İşte bunlar benim etbâım ve taraftarlarım. O büyük sultanın hizmetine ve onun huzuruna gidip gelmeye muhtaç olurum korkusuyla da şehre girmem!" dese, bu kimsenin deli olduğu söylenecektir. İşte aynen bunun gibi, Allah'a hizmeti ve kulluğu terk etmeye razı olup da öte yandan behâimden (hayvanlardan) daha sapık ve

vahşi hayvanlardan daha kıt akıllı olanlara râm olan kimse de delidir. İşte bu sebeple onlar, *"Bizim dostumuz, onlar değil sensin"* demişlerdir. Yani, "senin bizim dostumuz oluşun, kul olmaya daha çok yakışır ve onların bize ibâdet etmeleri sebebiyle onların bizim dostumuz olmasından da, bize daha sevgili ve hoştur" demektir. Onlar yine بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ *"Daha doğrusu onlar, cinlere tapıyorlardı"* demişlerdir. Yani, "Onlar, cinlerin emrine itaat ediyorlardı. Gerçekte onlar cinlere ibâdet ediyorlardı. Biz ise, onların kıbleleri gibiydik" demektir. Çünkü ibadet, itaat demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ *"Çoğu, onlara iman ediyorlardı"* ifadesine gelince, şâyet bir kimse, "Onların hepsi şeytana tâbi idiler. O halde *"çoğu onlara iman ediyorlardı"* cümlesinin manası nedir? Çünkü bu ifade, onların bir kısmının, onlara iman etmeyip itaat etmediğini haber vermektedir" dese, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Melekler, onların tamamını ihâta etme iddiasında bulunmaktan kaçınmışlar, bu sebeple de, *"çoğu..."* demişlerdir. Çünkü, onların gördükleri ve hallerine muttali oldukları kimseler, cinlere ibâdet ediyorlar ve onlara iman ediyorlardı. Muhtemeldir ki o kâfirler içinde, Allah'ın, meleklerin hallerine muttalî kılmadığı kimseler vardı!

2) İbadet, zâhirî bir ameldir. İman ise batınî bir amel. İşte onlar; onların amellerine muttali oldukları için, *"Daha doğrusu onlar, cinlere tapıyorlardı"* demişler; kalbin ameli söz konusu olduğunda da, kalplerinde bulunan şeye muttali olmuş olduklarını iddia etmemiş olmak için, *"çoğu, onlara iman ediyorlardı"* demişlerdi. Zira, kalbe ancak Allah muttali olabilir. Nitekim bu anlamda olmak üzere Cenâb-ı Hak, *"O, kalplerde olanı hakkıyla bilir"* (Âl-i İmrân, 119, vd.) buyurmuştur.

Fayda Verilmeyecek Gün

Sonra Cenâb-ı Hak, taptıkları şeyin onlara fayda vermeyeceğini beyan etmek üzere:

فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا ۚ وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾

"İşte bu gün birbirinize ne bir fayda, ne de bir zarar yapmaya gücünüz yetmez. O zâlimlere biz, "Yalanlayageldiğiniz ateşin azâbını tadın" diyeceğiz" (Sebe, 42).

buyurmuştur.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Birbirinize" ifadesiyle kime hitap edilmektedir? Diyebiliriz ki, daha önce, *"Bunlar mı size tapıyorlardı?"* (Sebe, 40) ifadesi geçmiş olduğu için, bunun meleklere bir hitap olması muhtemeldir. Buna göre bu ifade, onların ma'bûdlarının, onlara ne fayda ne de zarar verebileceğini beyân etmek suretiyle, o kâfirleri bir tür cezalandırma ve azarlama olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rahman katında bir ahit almış olanlardan başkası şefâat yetkisine malik olamayacaklardır"* (Meryem, 87) ve *"Bunlar, O'nun rızasına ermiş olandan başka kimseye şefaat etmezler"* (Enbiyâ, 28) âyeti de bunu doğrular. Bir de Cenâb-ı Hak bundan sonra, *"O zâlimlere biz, tadın (...)"* buyurmuş, böylece onları müstakil olarak zikretmiştir. Muhataplar şâyet kâfirler olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, فَذُوقُوا *"Tadın öyleyse"* buyururdu.

Buna göre, *"birbirinize"* ifadesinin manasının sahih olabilmesi için, kâfirler de hitâba dahildirler. Yani, "Melekler kâfirlere fayda sağlayamaz" demektir. Aynı işte ortak olan kimselerden, bir yerde bulunan vasıtasıyla, bulunmayana hitap edilmesi caizdir. Bu tıpkı bir kimsenin, herhangi bir söz hususunda, kendisinin ortağı bulunan oradaki birisine, (diğeri orada olmadığı halde), "Sen dedin" anlamında, "Siz söylediniz" demesi gibidir. Halbuki, orada bulunmayanlar söylemişti. Yine bu hitabın, onların yanı sıra, cinlere de olması muhtemeldir. Ki, "Ey melekler ve cinler, siz birbirinize mâlik olamazsınız. Binâenaleyh siz, şefaat hususunda, kendinize hiçbir faydanız dokunmadığına göre, daha nasıl başkalarına şefaati tekeffül edebilirsiniz? Buradaki muhatabın, kâfirler olması da muhtemeldir. Çünkü *"bugün"* kelimesinin âyette yer alması, onların orada bulunduklarına delâlet eder. Bu izaha göre Cenâb-ı Hak, *"O zâlimlere biz, "...ateşin azabını tadın" diyeceğiz"* ifadesini ancak, onların zulümdeki durumlarını ve günahtan ötürü hak ettikleri cezanın sebebini beyan, te'kid etmek için zikretmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak şâyet bunun yerine, "Öyleyse, tadın ateşin azâbını" demiş olsaydı, bu da yeterli olurdu, ancak ne var ki, bizim

bahsettiğimiz mana ve fayda elde edilemezdi. Çünkü kâfirler her ne zaman işledikleri zulmü, inâdı, günahı ve fesâdı, bizzat (bu isimlerle) duyup dinlediklerinde, o zaman âh-ü vâh ederler, nedamet duyarlar.

İKİNCİ MESELE: **"نَفْعًا وَلَا ضَرًّا" Tabiri**

Âyetteki, "نَفْعًا" kelimesi, bir hayıflanmayı ifade etmektedir. Bu fayda verme olsaydı istifade ederlerdi. Peki "**darran**", yani zarar verme işine ne diyeceğiz, zarar vermeye güç yetirselerdi bile bundan sağlayacakları bir fayda olmazdı, öyleyse bunu zikretmenin hangi manası olabilir?

Cevap: İbadet, bazen ma'budda düşünülen zarar verme işini savuşturmak için yapılır. Nitekim, zorba bir otoritenin şerrinden korkulduğu için ona hizmet edilip her isteği yerine getirilir. Bu durum vaki olduğundan, onlarda ibadet sebebi sayılabilecek bu özelliğin de bulunmadığı açıklanmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ burada, *"Yalanlayageldiğiniz ateşin azabını tadın"* buyurmuş, Secde Sûresi'nde ise, *"Kendisini yalanladığınız azabı tadın"* (Secde, 20) buyurmuş ve böylece orada, yalanlanan şeyin azap, burada ise, yalanlanan şeyin ateş olduğunu söylemiştir. Halbuki onlar, her ikisini de inkâr ediyorlardı (niçin)?

Cevap: Bunun hikmeti şudur: Orada, onların gördükleri şey ateş değil, aksine, onların orada içinde bulundukları zamandır. Bunun delili, *"Oradan her çıkmayı isteyip, buna yeltendiklerinde, oraya geri döndürülürler ve onlara, "Yalanladığınız azabı tadın" denilir"* (Secde, 20) âyetidir. Bu, *"Ateş bize ancak sayılı günlerce dokunur"* (Bakara, 80) diyerek, "inkâr ettiğiniz, o ebedî azabı tadın" demektir. Bu da, "Siz, eğer azap gerçekleşecek olursa, uzun sürmez" diyordunuz. Haydi şimdi bu uzun ve ebedî azabı tadın" demektir. Buradaki âyette ise, onların ilk gördükleri şey ateştir. Çünkü bu ifade, haşri ve hesabı anlatan âyetin peşi sıra gelmiştir. İşte bu sebeple onlara, *"Yalanlayageldiğiniz ateşin azabını tadın"* denilmiştir.

Gerçekten Kaçanlar

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنٰتٍ قَالُوا مَا هٰذَآ اِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ اَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَآؤُكُمْ ۚ وَقَالُوا مَا هٰذَآ اِلَّآ اِفْكٌ مُفْتَرًى ۚ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٤٣﴾

"Onlara karşı açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: "Bu, atalarınızın tapmakta oldukları (putlardan) sizi, hep vazgeçirmek isteyen bir adamdan başka bir şey değildir." Yine dediler ki: "Bu Kur'ân, düzülüp uydurulmuş bir şeyden başka bir şey değildir. Gerçeği inkâr eden, bu kimseler, hakikat kendilerine gelince de, "Bu, apaşikâr bir sihirden başka bir şey değildir" dediler" (Sebe, 43).

Allahu Teâlâ böylece onların itikatlarının bozuk, kendilerinin alabildiğine inatçı olduklarını ortaya koymuştur. Çünkü onların taptıkları şeylerin en üstününün, yani meleklerin bile, zatları gereği ibadete müstahak olmadıkları ortaya çıkmıştır. Zira melekler de, "Ey Rabbimiz, seni tenzih ederiz. Sen, bizim velimizsin" demişlerdir ki bu, "Onların bize ibadet etmeleri şöyle dursun, bizim bile sana ibadet etmekten başka yapabileceğimiz bir şey yok, yani, bizim onlara ma'bud olmaya, fayda ve zarar vermeye, hiçbir liyâkatimiz yoktur" demektir. Nitekim Allahu Teâlâ da, *"İşte bugün birbirinize ne bir fayda, ne de bir zarar yapmaya gücünüz yoktur"* (Sebe, 42) buyurmuştur. Sonra bütün bunların yanı sıra, onlara Hz. Peygamber (s.a.s) tevhitle ilgili bir söz söyleyip, tevhide dair âyetleri okuduğunda -çünkü Allah'ın her şeyde birliğine delâlet eden âyetler vardır- bunu inkâr ederek, *"Bu, atalarınızın tapmakta oldukları (putlardan) sizi hep vazgeçirmek isteyen bir adamdan başka bir şey değildir"* dediler. Onlar böylece, çok net delillere, taklitle karşılık vererek, *"Bu, düzülüp uydurulmuş bir şeyden başka bir şey değildir"* demişlerdir ki bu, şu manaya gelir:

1) Bununla, Peygamber'in Allah'ın birliğini söyleyişi kastedilmiştir. Bunun böyle olduğuna şu delâlet eder: Allah'ın birliğine inanmış mü'min birisi, müşrik hakkında, "O, düzüyor, uyduruyor" der. Cenâb-ı Hak da müşrikler hakkında, *"Allah'ı bırakıp, uydurma-düzme tanrılar mı diliyorsunuz?"* (Sâffât, 86) buyurmuştur. Kâfirler de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e *"Bizi ilahlarımızdan çevirmek için mi geldin"* (Ahkâf, 22) demişlerdir.

2) Bununla, Kur'ân kastedilmiş olup, "Bu Kur'ân, uydurulmuş bir şeydir" demektir. Binâenaleyh birinci görüşe göre, âyetteki, "Gerçeği inkâr eden bu kimseler, hakikat kendilerine gelince de, "Bu, apâşikâr bir sihirden başka bir şey değil" dediler" ifadesi Kur'ân'a; ikincisine göre ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in getirdiği mu'cizelerin tamamına işâret olmuş olur. Her iki izaha göre de, Allahu Teâlâ'nın "وَقَالُوا لِلْحَقِّ" yerine "وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا

لِلْحَقِّ" buyurması, tevhidi inkârın müşriklere mahsus olmasındandır. Fakat Kur'ân'ın ve mu'cizelerin inkâr edilmesi hususu, müşriklerle Ehl-i kitap arasında, inkârında ittifâk edilen bir meseledir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, kâfirlerin hepsine şamil olsun diye "قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ" *"Gerçeği inkâr eden kimseler (..)"* buyurmuştur.

Tekzîbin Sonu

وَمَآ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَمَآ اَرْسَلْنَآ اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَآ اٰتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

"Halbuki biz onlara ders alacakları kitaplar vermediğimiz gibi, onlara, senden evvel, azap ile korkutan bir peygamber de göndermedik. Bunlardan öncekiler de peygamberlerini tekzip ettiler. Halbuki bunlar, öbürlerine verdiklerimizin onda birine ulaşamamışlardır. (Böyle iken, öbürleri) peygamberlerimizi yalanlamışlardı. (Bak) beni inkâr edenin akıbeti nice oldu"
(Sebe, 44-45).

Âyetteki, *"Onlara, senden evvel azap ile korkutucu bir peygamber de göndermedik"* ifadesi, "onların taklitçilerine apaçık âyetler okunduğunda, bu yalancı bir adamdır" derler. Onların, "Bu, düzülüp uydurulmuş bir şeyden başka bir şey değildir" şeklindeki sözleri de, bu hususta bir bürhan, kendilerine indirilmiş bir kitap ve kendilerine gönderilmiş bir peygamber olmaksızın ileri sürülmüş bir sözdür. O halde bu demektir ki, apaçık âyetlere ancak aklî delillerle muâraza edilebilir. Onlar ise ne böyle aklî delilleri, ne de arzu ettikleri bir başka delil getirebilmişlerdir. Üstelik, yanlarında ne bir kitap, ne de bir peygamber var, sadece sen varsın. Halbuki nazar-ı dikkate alınabilecek naklî delil, ya Allah'ın kitabının âyetleridir, yahut Resûlüllah'ın hadisleridir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, Âd ve Semûd gibi, kendilerinden önce peygamberlerini yalanlayan kavimlere benzediklerini beyan ederek وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا اٰتَيْنَاهُمْ *"Halbuki onlar, öbürlerine verdiklerimizin onda birine ulaşamamışlardır"* buyurmuştur. Müfessirler bunun, "Bu müşrikler, onlardan

öncekilere verdiğimiz kuvvetin, nimetin ve uzun ömrün onda birine bile yetişememişlerdir. Allah o öncekileri, bunca güç ve kuvvetlerine rağmen onları yakalamış ve o güç, kuvvet ve ömürleri, kendilerine fayda sağlamamıştır. Artık bu zayıf kâfirlerin hali kim bilir nice olur?" manasına olduğunu söylemişlerdir.

Bana göre bu hususta, şöyle bir izah daha yapılabilir: Âyetteki bu ifade, "Onlardan öncekiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmine verdiğimiz beyan ve bürhanların onda birine bile yetişemediler. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in kitabı, diğerlerinden daha mükemmel ve daha açık; Hz. Muhammed (s.a.s), diğer peygamberlerden daha üstün ve daha fasih, bürhânı tam olan, açıklaması en fazla sadra şifa verendir. O öncekiler, kendilerine gelen kitapları ve peygamberleri yalanlayınca, Cenâb-ı Hak onların bile bu durumunu yadırgamıştır. Ya bunlarınkini nasıl yadırgamasın? Çünkü bunlar, peygamberlerin en fasihini ve yolların en açığını yalanlamışlardır" demektir. Bu manayı, âyetteki, *"Halbuki biz, onlara ders alacakları kitaplar da vermedik"* ifadesi de desteklemektedir. Bu ifade, "Onlara Kur'ân'dan başka bir kitap vermedik ve onlara senden önce bir uyarıcı göndermedik" demektir. Binâenaleyh, ilk âyette verildiği söylenen şey bu Kur'ân olunca, ikinci âyetteki, "verme"yi de yine "Kur'ân'ı verme" manasına almak daha uygun olur.

Peygamber'i Tanıma Lüzumu

قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ ۚ أَن تَقُومُوا۟ لِلَّهِ مَثْنَىٰ وَفُرَٰدَىٰ ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا۟ ۚ مَا بِصَاحِبِكُم مِّن جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَّكُم بَيْنَ يَدَىْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٤٦﴾

"De ki: "Ben size sırf Allah için, ikişer ikişer ve teker teker karşımda durmanız ve sonra, arkadaşınız (olan bende) hiçbir delilik olmadığını iyice düşünüp anlamanızı öğütlerim. O, çetin azaptan evvel, sizi ikâz eden, bir peygamberden başka bir kimse değildir" (Sebe, 46).

Allahu Teâlâ daha önce delilleriyle izah ettikten sonra, yine bu âyette inancın üç temelinden bahsetmiştir. Çünkü âyetteki, *"Allah için ... durmanız"* ifadesi, tevhide; *"Arkadaşınızda hiçbir delilik yok... O, çetin azaptan evvel,*

sizi uyaran bir peygamber..." ifadesi, peygamberliğe ve *"çetin azaptan evvel..."* tabiri de âhiret gününe işarettir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hasrın İzahı**

Âyetteki, "اِنَّمَا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ" cümlesi, bu va'z u nasihatin tevhit hakkında olduğunu gösterir. İman ise, ancak peygamberliği ve haşri (âhireti) de kabullenmekle tam ve mükemmel olur. Öyle ise, âyetteki bu ifade ile anlatılan **hasr** (ancak) manası nasıl yerinde olabilir?

Cevap: Diyoruz ki: Esâs olan, tevhittir. Dolayısıyla kim Allah'ı gerçek manada birlerse, Allah onun göğsünü genişletir ve âhirette kadr-u kıymetini yükseltir. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, ibadet kapılarını açacak ve mutluluk sebeplerini hazırlayacak olan esas şeyi emretmiştir.

Bu hususa verilecek diğer bir cevap da şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), böyle diyerek "Ben size bütün ömrüm boyunca, tek bir şeyi emredecek değilim. Size ancak, öncelikle tevhidi öğütlerim ve size işin başında, bundan başkasını emretmem. Çünkü bu, her şeyden önce gelir" demek istemiştir. Bunun delili, aynı âyetteki, *"sonra iyice düşünüp anlamanızı"* ifadesidir. Çünkü düşünme de, böylece emredilmiş ve öğütlenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "**vâhide**" kelimesi hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: "Bunun müennes olarak getirilişi bir "haslet" manasına oluşundan ötürüdür. Yani اَعِظُكُمْ بِخَصْلَةٍ وَاحِدَةٍ "Size tek bir hasleti öğütlüyorum" demektir. Şöyle de denilebilir: "Bununla, "Size tek bir "hasene"yi öğütlüyorum" manası kastedilmiştir. Çünkü tevhit, hem bir hasene, hem bir ihsandır. Zira, *"Allah adaleti ve ihsanı emreder"* (Nahl, 90) âyetinin tefsirinde şöyle demiştik: "Adalet, Allah'tan başkasında ilahlık vasfının olmadığını söyleyip kabul etmek, ihsan ise ilahlığın ancak O'nda olduğunu kabul etmek demektir." Hak Teâlâ'nın, *"İhsanın karşılığı, yine ihsandır"* (Rahman, 60) âyetinin tefsirinde, bununla "imanın karşılığı ancak cennettir" manasının kastedildiği söylenmiştir. *"Allah'a çağırandan daha güzel sözlü olan kimdir?"* (Fussilet, 33) âyeti de buna delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"ikişer ikişer ve teker teker"* ifadesi, insanın bütün hallerine işarettir. Çünkü insan, ya başkasıyla beraber, yahut yalnız olur. Binâenaleyh başkasıyla birlikte bulunduğunda, âyetteki "ikişer", tek başına bulunduğunda ise, "teker" ifadesinin manasına dahil olur. Buna göre, Allahu

Teâlâ sanki şöyle demektedir: "İster toplu halde, ister tek başınıza olun, cemiyet (topluluk) sizi, Allah'ı zikirden (anmaktan) alıkoymasın. Yalnızlığınızda, Allah'ı zikretmek için, size yardım edecek bir yardımcıya ihtiyaç duymasın."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Sonra iyice düşünüp anlamanızı.."* ifadesi, "Asıl olan şeyi, yani tevhidi kabul ediniz. Çünkü bu husus, artık iyice ortaya çıktıktan sonra, onun üzerinde tefekküre ihtiyaç kalmaz. Ama bundan sonra söyleyeceğim nübüvvet ve haşr konusunda tefekkür ediniz. Çünkü bu konular tefekküre ihtiyaç hissettirir" demektir. Buradaki "**sümme**" (sonra) edatı, işte bu hususu ifade etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Allah için (...) durmanızı ve sonra tefekkür etmenizi.."* buyurmuştur ki bu, "hakkında tefekkür edecekleri şeyi sonra beyan etmiştir. O da Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberlik işidir. İşte bu sebeple de, *"Arkadaşınızda hiçbir delilik yok"* buyurmuştur" demektir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Nübüvvetin İspatı**

"Arkadaşınızda hiçbir delilik yok" cümlesi, her ne kadar, kendisinde delilik bulunmayan herkesin peygamber olması gerekmese bile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğunu ifade eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'den, insanların gücü dâhilinde olmayan işler sâdır olmuştur. Kendisinden enteresan şeyler sâdır olan ve insan olmayan şey ise, ya cindir, ya melektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den sâdır olan işler, cin vasıtasıyla olmadığına göre, ya melek vasıtasıyla, ya da vasıtasız olarak Allah'ın kudretiyledir. Her iki takdire göre de, bu demektir ki o, Allah'ın resûlüdür. Bu, en güzel bir ispat yoludur. Bu da, sıfatların en âdisinin olmadığını söylemek suretiyle, insanda bulunan sıfatların en kıymetlisini ispattır. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak, önce "Bu, Allah'ın resûlüdür" demiş olsaydı", onlar "Bu, su götürür bir husustur" derlerdi. Ama Cenâb-ı Hak, "O deli değildir" deyince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şânının yüceliğini, lisânının ve beyânının kuvvetindeki durumunu bildikleri için, bunu inkâr edememişlerdir. Binâenaleyh onlar buna destek bulamayıp, aksini ispat edemediklerine göre, bunu olduğu gibi kabullenmeleri gerekir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ bunun peşi sıra, *"O, ... sizi ikâz eden bir peygamberden başka bir kimse değildir"* buyurmuştur ki, bu "O, ya delidir, veya peygamberdir. Onun deli olmadığı ortadadır. O halde o, inzâr edici bir peygamberdir" demektir.

ALTINCI MESELE

Âyetteki, *"Çetin azaptan evvel"* tabiri, o azabın yakın olduğuna bir işarettir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "O peygamber sizi, bu azabın önü sıra, yakında size dokunacak hazır bir azap hususunda inzâr ediyor" yani, "Bundan sonra gelecek azap hususunda..." buyurmuştur.

Nübüvvetin İki Delili

قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ ۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ ۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٤٧﴾ قُلْ اِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ ۚ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾

"De ki: "Benim sizden istediğim bir ücret varsa, o sizin olsun. Benim mükâfatımı verme, ancak Allah'a aittir. O, her şeye hakkıyla şâhittir." De ki: "Benim Rabbim, şüphesiz hakkı yerine kor. O, gaybları en iyi bilendir" (Sebe, 47-48).

Allahu Teâlâ, nübüvveti ispatlamak maksadıyla nebide delilik olmadığını bildirince, deli olmadığına göre, müteakiben onun peygamber olduğunu gösteren bir başka izah getirmiştir. Çünkü dünyevî bir maksat olmaksızın, büyük sıkıntıları üstlenen kimsenin bu işinde eğer, elde edeceği bir başka mükâfat olmasaydı, bu kimse deli sayılırdı. O halde Hz. Muhammed (s.a.s), peygamberliğini iddia edince, kendisini dünyevî bir tehlike ile yüz yüze getirmiştir. Çünkü artık herkes ona kastetmekte ve düşman olmaktaydı. O, üstelik yaptıklarına karşılık dünyevî bir ücret de istememiştir. Binâenaleyh o bunu âhiret için yapıyordu. Yalan söyleyen, âhirette mükâfat değil ceza görür. Dolayısıyla eğer Hz. Peygamber (s.a.s), yalan söylüyor olsaydı, deli olurdu. Ama o deli değildir, öyle ise yalancı da değildir. Şu halde o, sâdık bir peygamberdir.

Nebiye Şahadet

وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ *"O her şeye hakkıyla şâhittir"* cümlesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, bir diğer yönden izahtır. Çünkü nübüvvet, ancak iddia ve beyyine (delil) ile sâbit olur. Mesela bir kimse nebi olduğunu iddia eder, Allahu Teâlâ da onun nübüvvetini gösteren bir mu'cize verir. İşte bu mu'cize, o peygamber için, şâhit olan bir beyyine (delil)'dir.

İlim ifade etmesi bakımından, fiilî tasdik, sözlü tasdik yerini tutar. Bunun delili şudur: Bir kimse bir topluma, "Size falanca padişah tarafından gönderilmiş bir resul (elçi)yim. O, size benim sözümü kabul etmenizi emrediyor" dese, o padişah da orada olsa ve bu kimse o padişaha, "Ey padişahım, eğer ben senin bunlara gönderdiğin elçin isem, onlara senin elçin olduğumu söyle" dese, o padişah da, onun onlara gönderdiği elçisi olduğunu söylese, onun elçi olduğunda bir şüphe kalmaz. Aynen bunun gibi, yine elçi olarak gönderilen şahıs, "Ey padişahım, ben, senin onlara gönderdiğin elçin isem, bana cübbeni giydir" dese, padişah da bu sözünün peşinden ona cübbesini giydirse, insanlar, o şahsın hükümdarın elçisi olduğunu kesin anlar. İşte peygamberlerin durumu böyledir. Çünkü onlar kavimlerine, "Biz Allah'ın elçileriyiz" deyip, "Ey Rabbimiz, eğer biz senin elçilerin isek şu taşı konuştur, şu ölüyü dirilt" deseler Allah da bunu yapsa, Allahu Teâlâ'nın, o zâtı peygamber olduğu iddiasında doğruladığı hususunda kesin kanaat meydana gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُلْ اِنَّ رَبِّی یَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَّامُ الْغُیُوبِ *"De ki: "Benim Rabbim, şüphesiz hakkı yerine atar. O, gaybları en iyi bilendir"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılır:

a) "O, hakkı, gerçeği savunanların kalbine atar, kor..." Bu manaya göre, âyetin daha önceki kısımla ilgisi olmuş olur. Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, *"O, çetin azabı size haber veren bir peygamberden başkası değildir"* (Sebe, 46) ifadesiyle bildirip, onun inzâr edici olduğunu, *"De ki: "Benim sizden istediğim bir ücret varsa, o sizin olsun"* ifadesiyle te'kid edip, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Aramızda Kur'ân ona mı indirildi?"* (Sâd, 8) âyetinde olduğu gibi, müşriklerin adeti de, içlerinden, Kur'ân'ın o peygambere gönderilmiş olmasını uzak bir ihtimal sayma olunca, onlara cevap olabilecek bir cümle getirerek, *"De ki: "Benim Rabbim, şüphesiz hakkı yerine (yani kalplere) kor"* buyurmuştur. Bu, işin Allah'ın elinde olduğuna, istediğini yaptığına, dilediği kimselere dilediğini verdiğine bir işarettir.

Allâmü'l-Guyûb

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Peygamber (s.a.s) hakkında ileri sürülen şu fasit sorunun cevabına işaret olmak üzere, *"O, gaybları en iyi bilendir"* buyurmuştur: O da şudur: Herhangi bir işi, onu başkasından ayıran bir özellikten dolayı olmaksızın istediği gibi, rastgele yapan kimseye âlim (bilen) denilmez, o işi tesadüfen yapmış olur. Meselâ, atılan bir okun diğer yerlerde

aynı derecede hizasında olmasına rağmen, başka yere değil de, belli bir yere isabet etmesi gibidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Allah hakkı dilediği gibi kor. O ne yaptığını ve yaptığı şeylerin neticesini bilendir. Binâenaleyh O, neticesinden habersiz, acele hareket edenin yaptığı gibi değil, istediğini şekilde yapandır. Çünkü o, allamu'l-guyûbdur"

b) Bundan murat, Enbiyâ Sûresi'nde de, *"Aksine biz hakkı, bâtılın üzerine atarız. O da onun tepesine iner"* (Enbiya, 18) buyurduğu gibi, hakkın batılın üzerine atılmasıdır. Yine bu izaha göre de, âyetin kendinden öncesi ile açık bir ilgi ve münasebeti vardır: Çünkü tevhidin delilleri açıkça ortaya çıkıp, onların şüphelerini iptal edince, Cenâb-ı Hak, *"De ki: Benim Rabbim, hakkı sizin batılınız üzerine atar"* buyurmuştur. Bu izaha göre, âyetteki *"gaybları en iyi bilen"* ifadesinin, şöyle ince bir manası olmuş olur: Apaçık-net aklî deliler, ancak tevhit ve risâlet konularında ortaya konabilir. Ama haşrin olacağı konusunda, Allah'ın buna, hallerine ve dehşetlerine dair verdiği haberden başka bir delil yoktur. Dolayısıyla eğer Allah'ın sözlü açıklaması olmasaydı, haşrin (kıyametin) olacağı hiç kimse tarafından anlaşılmazdı. Tevhit ve risâlet (peygamberlik) konuları ise böyle değildir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, tevhit ve risâlet hususundaki aklî delillerin apaçık oluşuna işaret olarak, *"O, hakkı bâtılın üzerine atar"* deyince, bunun peşi sıra, *"O, gaybları en iyi bilendir"* buyurmuştur. Bu, "o, gayba dâir haber verdiği şeyleri hakkıyla bilendir" demektir. Bu "gayb"lar da, kıyametin kopması ve halleridir. Dolayısıyla bunda cayma, değişme olmaz. Çünkü Allah, allâmu'l-guyûb'dur.

Âyetin, şöyle bir başka tefsiri daha yapılabilir: *"De ki: "Benim Rabbim hakkı yerine atar"* cümlesi "O, hakkı, bâtıl ile değil, hak ile atar" demektir. İlk iki izaha göre, "بِالْحَقِّ"daki bâ harf-i cerri, mef'ûle müteallliktir, yani "Hak atılmıştır" demektir. Buna göre, bu "bâ", tıpkı "وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ" (Zümer, 69) ve "فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ" (Sâd, 26) âyetlerindeki bâ gibidir. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, peygamberlerinin kalbine, atacağı (vahyedeceği) şeyi attı (vahyetti). Çünkü O, allâmu'l-guyûb'dur. Hem onların, hem de sizin kalplerinizde olanı bilendir" şeklinde olur.

Hak Geldi, Bâtıl Bitti

قُلْ جَآءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴿٤٩﴾

"De ki: "Hak geldi. Batıl kayboldu gitti ve geriye de dönemez" (Sebe, 49).

Allahu Teâlâ, hakkı atanın (gönderenin) kendisi olduğunu söyleyip, burada kullanılan fiil de muzârî sîgasında olunca, bu âyette de, hakkın bizzat gelmiş olduğunu bildirmiştir. Buradaki "hakk"ın ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Kur'ân'dır.

b) Tevhid'in ve haşrin beyânı konusunda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dilinde ifadesini bulan her şeydir.

c) Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden mu'cizelerdir.

"Hak geldi" ifadesinden, "hak ortaya çıktı" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü gelen (vahyedilen) her şey, ortaya çıkmış olur. Bâtıl ise, hakkın zıttıdır. Biz "hakk"ın, var olan, mevcut olan şey demek olduğunu anlatmıştık. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, tevhit, risâlet ve haşr gibi, getirdiği (bildirdiği) hakikatlerin yok olması mümkün olmayınca, bunlar hiç yok olmayacak bir hak olmuş olur. Kâfirlerin yaptıkları ve söyledikleri şirk koşmaların ve yalanların, tahakkuku mümkün olmayınca, bunlar ispat edilmeyen bâtıl şeyler olmuş olurlar. İşte bu mana, Hak Teâlâ'nın, "وَمَا يُبْدِئُ" ifadesinden anlaşılır. Bu, "Batıl, ne başlangıçta, ne sonuçta hiçbir şey ifade etmez. Onun gerçekten var olmasına asla imkân yoktur. Ortaya konmuş olan hakkın ise, asla yokluğu söz konusu olamaz" demektir.

Âyetin bu ifadesinden, "Şeytan, ne başlangıçta yaratabilir, ne sonuçta yeniden diriltebilir" manasının kastedildiği de söylenmiştir ki, burada şöyle ince bir mana söz konusudur: Hak Teâlâ'nın, *"Deki: "Rabbim, hakkı (yerine) atar"* ifadesinde, *"Aksine biz hakkı bâtılın üzerine atarız. O da onun tepesine iner"* (Enbiya, 18) âyetinin manası yatınca, birisinin aklına, "Bâtıl vardı da, hak onun üzerine inip, onun beynini dağıtıp onu yok etti" şeklinde bir fikir gelebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyette, bâtılın, ne başlangıçta ne sonuçta bir varlığının söz konusu olduğunu; *"Onun tepesine iner"* ifadesinden, onun bâtıl olduğunu ortaya koyduğunu, zaten bâtılın hep böyle esassız olduğunu bildirmiştir. İşte bu hususa Hak Teâlâ bir başka yerde, *"Bâtıl zâil oldu. Çünkü bâtıl, zâil olucudur"* (İsra, 81) ifadesiyle işaret etmiştir. Yani, "bâtılın zâil oluşu yeni bir durum değildir. Âyetteki "وَمَا يُبْدِئُ" cümlesi, "bâtıl, başlangıçta, hakkın aksine, hiçbir şeyi ortaya

koyamaz" manasına; "وَمَا يُعِيدُ" cümlesi de "Sonra da, hakkın aksine, hiçbir şeyi yeniden yapamaz" manasınadır.

Dalâlete Sebep: Nefis

قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَآ اَضِلُّ عَلٰى نَفْسِىۚ وَاِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِىٓ اِلَىَّ رَبِّىۜ اِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ ﴿٥٠﴾

"De ki: "Eğer ben, sapmış isem, bu sapmamın günahı nefsime âittir. Doğru yolu bulmuşsam, bu da Rabbimin bana vahyetmekte olduğu Kur'ân ve hikmet sayesindedir. Şüphesiz O, işitendir, yakındır"
(Sebe, 50).

Bu ifâdede de, yine peygamberliğin anlatımı vardır. Çünkü Allahu Teâlâ genel bir ifadeyle, *"Kim hidayete ererse, kendisi için hidayete ermiş, doğruyu bulmuş olur"* (Zümer, 41) buyurmuş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in diliyle ise, *"Doğru yolu bulmuşsam, bu da Rabbimin bana vahyetmekte olduğu Kur'ân ve hikmet sayesindedir"* demiştir. "Eğer sapar, dalâlete düşersem, bu sizin düşmeniz gibi olur. Ama hidayete ermem, sizin hidayetiniz gibi, tefekkür ve istidlâllerle değil, ancak apaçık vahiy sayesindedir" demektir. Âyetteki, *"O, işitendir, yakındır"* cümlesi, "Sen, Allah'a nidâ, niyâz ve duâ edip, yardımını istediğinde, O seni işitir. Çünkü O, size yakındır, gecikmeden size ulaşır. O, uzaktan duyan değildir ki, duâ edene icâbet edemesin" anlamındadır.

Kâfirler Kaçamazlar

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍۙ ﴿٥١﴾

"Onlar, can-baş kaygısına düştükleri vakit bir görsen.. Artık (o zaman) kaçacak yerleri de yok. Yakın bir yerde yakalanmışlar.."
(Sebe, 51).

Allahu Teâlâ bir önceki âyette, *"işitendir, yakındır"* buyurmuştur. Binâenaleyh eğer azabı-cezayı hemen vermez, haktan yana olanı o anda hemen desteklemezse, bilesiniz ki fezâ (o müthiş korku) günü, yardımı mutlaka gelecektir. O günün hemen gelmesini isteyenler, bunu elden kaçıracaklarından korkan kimselerdir.

Âyetteki, ...وَلَوْ تَرٰى *"bir görsen.."* tabiri, cevabı mahzûf bir şart cümlesidir. Bu mahzûf cevap, "Enteresan bir şey görmüş olurdun" şeklinde bir ifadedir. *"Yakın bir yerde yakalanmışlardır"* tabiri, "Onlar kaçamazlar. Çünkü kaçmalarına fırsat verilmeden, yakalanırlar" demektir.

Tevbe Fırsatının Geçmesi

وَقَالُوٓا اٰمَنَّا بِهٖ ۚ وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ۚ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا بِهٖ مِنْ قَبْلُ ۚ وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾

"Ona iman ettik" dediler. Fakat onlar için uzak bir yerden (tevbeye) el sunmak olamaz. Halbuki onlar daha önce bunu inkâr etmişlerdi. Uzak bir yerden gayba atıp tutuyorlardı" (Sebe, 52-53).

Bu, iş artık meydana çıkıp, sırlar çözüldükten sonra, imanın fayda vermeyeceği bir yer ve zamanda o kâfirler, "İman ettik" dediler, ama, "Onlar için uzak bir yerden (tevbeye) el atmak olamaz" yani "Onlar artık matlubu elde edemezler. Bu matlup, yani iman, ancak dünyada iken elde edilip kabullenilmeliydi. Ama onlar şimdi âhiretteler. Dünya ise, âhirete artık çok uzak" demektir.

İmdi eğer: "Cenâb-ı Hak, pek çok yerde, âhiretin dünyaya yakın olduğunu bildirmiştir. Bundan ötürü de, kıyameti "yakın" olarak niteleyip, *"Belki de kıyamet yakındır"* (Ahzab, 63) buyurmuştur, niçin? denilirse, biz deriz ki: Geçen şey, olup bittikten sonra, artık sona ermiş olan "dün" gibidir. Çünkü artık ona yeniden dönmek mümkün değildir. Gelecek ise, her ne kadar gelecek ile hâl arasında yıllar olsa bile, o mutlaka gelecektir. Dolayısıyla dünya, kıyamet günü, artık geçip gitmiş olduğu için uzaktır. Dünyada iken, kıyamet günü ise, mutlaka geleceği için, yakındır.

"Tenâvüş", "yakından, çabucak elde etmek" demektir. Bunun, uzaktan-geç olarak, uzun zamanda elde etme manasına geldiği de söylenmiştir. Allahu Teâlâ burada, fiili tıpkı bir mal gibi, elde edilen bir şey kabul edince, fiilin zarfını, yani zamanı, maddenin zarfı yani mekânı gibi saymış ve *"Uzak bir yerden"* buyurmuştur. Bununla, dünya hayatında geçip giden, olup-bitmiş şeyler kastedilmiştir.

Daha sonra Cenab-ı Hak, daha önce inkâr etmiş oldukları için onların şimdi "âhirette imân etmelerinin faydası olmadığını" beyan etmiştir.

Âyetteki, *"İman ettik"* ve *"Halbuki onlar daha önce bunu inkâr etmişlerdi"(Sebe,* 53) ifadeleri ile, aynı şeye işaret edilmiştir. O şey de, ya Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği, yahut Kur'ân, yahut da Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği haktır. Bu üçüncüsü doğruya en yakın ve en uygun olanıdır.

وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ *"Gayba atıp tutuyorlardı"* ifadesi, *"gayba iman ediyorlar"* (Bakara, 3) ifadesinin aksi olan bir ifadedir. Çünkü gayb, Allah'tan, peygamberin lisanına iniverir. Böylece Allah, gaybı kalplere atar. Derken mü'min, gaybı kabul eder, kâfir ise gaybı atar, yani, bilmediği şeyi söyler, demektir.

مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ *"Uzak bir yerden"* ifadesiyle, şu mana kastedilmiş olabilir: O müşriklerin çıkış noktaları uzaktır, çünkü onlar, Allah'ın şeriki olduğu fikrine kendilerinin, birçok şahıs olmaları hali müstesna, tek başlarına pek çok işleri yapamayışlarından kail olmuşlar, "İşte pek çok mahlûkatın yeniden yaratılması da böyledir" demişlerdir. Yeniden yaratmanın imkânsız oluşunu da, kendi durumlarından ve kendilerini diriltmekten aciz oluşlarından çıkarmışlardır. "Çünkü, hasta tedavi edilir, ama ölünce ona rûhunu iâde etmek mümkün değildir" demişlerdir. Halbuki Allah, (O'nun fiillerini), mahlûkata, yani onların fiillerine kıyaslamak, akıldan uzak bir çıkış noktasıdır. Şöyle de denebilir: Onlar, "Kıyamet koptuğunda, mükâfatlar da, nimetler de bizim içindir" diyorlardı ki, bu tıpkı onlardan birisinin, *"Andolsun ki Rabbime döndürülsem bile hiç şüphesiz, O'nun nezdinde benim için daha güzeli vardır"* (Fussilet, 50) demesi gibidir. Binâenaleyh, işte onlar da bunu söylüyorlardı. Şimdi eğer onlar bunu, peygamberin sözünden hareketle söylüyorlarsa, onların yanında böyle bir söz bulunmuyordu ki, onlar bunu, duyma neticesinde söylemiş olsunlar. Çünkü aklen vâcip olmayan şeyler, ancak ya ihsas (duyu organlarıyla idrâk) veya sadık

muhbirin (peygamberin) sözü ile bilinebilir. O halde bu demektir ki onlar, gayb hakkında uzak bir yerden konuşup söz ediyorlar.

İmdi şâyet, "Sen, âhiretin yakın olduğundan bahsettin. Daha nasıl Cenâb-ı Hak, *"Uzak bir yerden"* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevap verilir:

1) Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman edip onu tasdik eden kimseye göre yakındır. Şu halde, iman etmeyen kimsenin bunu tasdik etmesi mümkün değildir. Böylece bu, ona göre uzak bir şey olmuş olur.

2) Burada anlatılan, kıyamet günüdür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, uzak bir yerden, yani dünyadan atıyorlar" demiştir. Bu hususta şöyle bir izah da yapılabilir: Onlar âhirette, *"Ey Rabbimiz, gördük işittik, şimdi bizi (dünyaya) geri çevir de güzel amelde bulunalım"* (Secde, 12) diyeceklerdir. O halde bu, uzak bir yerden, yani dünyadan gayb hakkında atıp tutmaktadır.

Dünyaya Dönüş İmkânsız

وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ ﴿٥٤﴾

"(Artık) kendileriyle, arzu edegeldikleri şeylerin arasına bir set çekilmiştir. Bundan evvel benzerlerine de yapıldığı gibi... Çünkü hepsi de, endişe veren bir şüphe içinde idiler" (Sebe, 54).

Bu ifade, "Onlarla, onların arzu ettikleri, ya dünyaya yahut da dünya lezzetlerine dönme arasına bir set çekildi" demektir. Buna göre şâyet "Cenâb-ı Hak, *"Bundan evvel benzerlerine de yapıldığı gibi... Çünkü hepsi de endişe veren bir şüphe içinde idiler"* buyurduğu ve onlarla dönme arzuları arasına bir set çekilmediği halde, senin, âyetteki, "مَا" ifadesindeki "مَا يَشْتَهُونَ"yı, "geri dönmeleri" manasına alman nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki: "Siz niçin onların arasına set çekilmemiştir" dediniz? Halbuki, kendisine melek gelen her şahıs, tehir talebinde bulunmuş, ama bu kabul olunmamıştır. Onlar, "ye's ve ümitsizlik hali" zuhur ettiğinde iman etmek istemişlerdir, ama kabul edilmemiştir.

Âyetteki "**murîb**" kelimesinin iki takdiri olabilir:

a) ذِى رَيْبٍ *"şüphe dolu..."*

b) "Şüpheye düşüren..." Biz bunu, inşaallah başka bir yerde ele alacağız. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Hamd, âlemlerin Rabbine, salât ü selâm da, mahlûkatının en hayırlısı olan Peygamber Muhammed (s.a.s)'e, âline, ashabına, ezvâcına ve hepsine olsun...

***

FÂTIR SÛRESİ

Kırk beş âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Hamd Allah'a Mahsustur

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُولِيٓ اَجْنِحَةٍ مَّثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبٰعَ يَزِيدُ فِى الْخَلْقِ مَا يَشَآءُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

"Gökleri, yeri yaratan; melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun. O, yaratışta ne dilerse, (onu) arttırır. Şüphe yok ki Allah, her şeye hakkıyla kâdirdir." (Fâtır, 1)

Biz daha önce de hamdin, genel anlamda nimetlere karşı yapıldığını söylemiştik. Allah'ın nimetleri de, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısımdır. Dünyevî olan, nimeti meydana getirmek ve onu devam ettirmek (bekâ)'tir. Uhrevî olanlar da, yeniden yaratmak ve yeniden yaşatmaktır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hamdolsun, o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a..."* (En'am, 1) âyeti, yaratmak demek olan dünyevî nimete bir işarettir ki, biz bunun delilinin, *"O, sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanı hükmü takdir edendir."* (En'âm, 2) âyeti olduğunu daha önce söylemiştik. Cenâb-ı Hakk'ın Kehf Sûresi'ndeki *"Hamd, kuluna kitabı indiren Allah'a mahsustur"* (Kehf, 1) âyeti de, yaşatmak ve devam ettirmek demek olan, dünyevî nimete bir işarettir. Çünkü beka ve salâh hali, şeriat ve kitapla sağlanır. Eğer bunlardan her biri olmasaydı, o zaman insanlar arasında çekişme, mücadele ve münakaşa meydana gelirdi ve aralarında da hüküm verilemezdi. Bu da karşılıklı sürtüşmeye, dövüşmeye ve birbirini yok etme neticesine götürürdü. O halde kitap indirme işi, dünyada yaşatmanın kendisine taalluk ettiği bir nimettir. Cenâb-ı Hakk'ın Sebe Sûresi'ndeki, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa kendisinin olan Allah'a hamdolsun. Âhirette de hamd O'nundur"* (Sebe, 1) âyeti de, haşr ile ikinci yaratma nimetine bir işarettir ki, biz bunun delilinin de, *"(Allah) yere giren ve yerden çıkan cisimleri, gökten inen ve göğe çıkan rûhları bilir"* (Sebe, 2) âyetiyle, kâfirlerin söylediğini belirttiği, *"Küfredenler, "O saat bize gelmeyecek"*

dediler. Sen de ki: "Hayır, gaybı bilen Rabbim hakkı için o, size mutlaka gelecektir" (Sebe, 3) ifadeleri olduğunu söylemiştik.

Fatıru's-Semavati Ve'l-Ard

Buradaki hamd ifâdesi ise, âhiretteki bekâ nimetine bir işârettir. Bunun delili de bu âyetteki *"Melekleri... elçiler yapar"* ifadesidir. Ki bu, "Allah o melekleri, Allah'ın kullarını karşılayan elçiler kılar" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onları melekler karşılar"* (Enbiya, 103) buyurmuştur. Buna göre Hakk'ın, "فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ" ifâdesi, şu iki manaya gelebilir:

a) "Gökleri yoktan yaratan." Nitekim bu mana, **İbn Abbas**'tan nakledilmiştir.

b) "Ruhların gökten inmesi, yerden de maddelerin ve bedenlerin çıkması için, gökleri ve yeri yaran..." Bu ikincisine, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Melekleri... elçiler yapan"* ifâdesi delâlet etmektedir. Çünkü, o günde melekler elçi olacaklar. Buna göre, bu sûrenin başıyla bir öncekinin sonu da birbiriyle alâkalıdır. Çünkü *"Bundan evvel benzerlerine de yapıldığı gibi"* (Sebe, 54) âyeti, endişe veren bir şek içinde bulunanların ümitlerinin kalmadığına ve tevbelerinin kabul edilmeyeceğine ve "inandım" demesinin fayda vermeyeceğine kesin olarak inandıklarının bir beyanıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Ona iman ettik" dediler. Fakat onlar için, uzak bir yerden (tevbeye) el sunmak olamaz"* (Sebe, 52) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah, onların bu durumlarından bahsedince, kesinkes inanan kimsenin halini beyan etmiş, melekleri onlara mûjdeleyici olarak göndermek suretiyle onları müjdelemiş ve onlar için rahmet kapılarının açıldığını beyân buyurmuştur.

Melâikenin Kanatları

Cenâb-ı Hak, أُولِي أَجْنِحَةٍ مَّثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبٰعَ *"İkişer, üçer, dörder kanatla..."* buyurmuştur. Kanadı olan bir varlığın en az, iki kanadı olur. İkisinden sonrakiler ise, fazlalıktır. Bazıları bu âyetin tefsiri hususunda şöyle demişlerdir: Burada bahsedilen kanat, meleğin yönüne, yani yapacağı işe bir işaret olup, izahı şöyledir: Allahu Teâlâ'nın üzerinde herhangi bir şey yoktur. Her şey, O'nun kudretinin ve nimetinin hükümranlığı ve şumulü altındadır. Meleklerin Allah ile sıkı münasebetleri vardır. Çünkü, Allah'ın nimetlerini O'ndan alır, kendileri dışında Allah'ın müsaadesini aldıkları kimselere, varlıklara verirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O'nu senin kalbine Rûhu'l-Emîn indirdi"* (Şuarâ, 193-194) ve *"O'nu, kuvvetleri çetin olan öğretti"* (Necm, 5) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, melekler hakkında, *"Bir de işleri yönetenlere*

yemin olsun" (Nâziat, 5) buyurmuştur. O halde bunlar, iki kanattırlar. Onların içinde, hayrı vasıtalı olarak yapanlar bulunduğu gibi, vasıta olmadan da yapanlar vardır. O halde vasıtalı yapanın, üç ciheti vardır. Bunlardan yine, dört ve daha fazla cihet ve yönleri bulunanlar vardır. Âyetten açıkça anlaşılan şey ise, bizim bahsettiğimiz şey olup, bu müfessirlerin üzerinde mutabakat sağladığı bir görüştür.

Cenâb-ı Hak, يَزِيدُ فِى الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ *"O, yaratışta ne dilerse, (onu) arttırır"* buyurmuştur. Müfessirlerden, âyetin bu ifadesini hususileştirerek, "Bununla, güzel yüz kastedilmiştir." "Bununla, güzel ses kastedilmiştir" diyenler olduğu gibi, kimileri de, "Bununla, her güzel vasıf ve nitelik kastedilmiştir" demişlerdir ki, evlâ olanı, mananın umumîleştirilmesidir. Nitekim, "Allahu Teâlâ kâdirdir, kâmildir, dilediğini yapar. O halde dilediğini arttırır, dilediğini de eksiltir" denilir.

Âyetteki, إِنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ *"Şüphe yok ki Allah, her şeye hakkıyla kâdirdir.."* cümlesi, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, yaratışta ne dilerse, (onu) arttırır" ifâdesini takrir edip pekiştirmektedir.

Her Şey Allah'tan

مَا يَفْتَحِ اللهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا ۚ وَمَا يُمْسِكْ ۙ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾

"Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutacak, (hapsedecek) hiçbir kuvvet yoktur. Tutacağı şeyi de, O'ndan sonra salıverecek yoktur. O, mutlak gâlip, hüküm ve hikmet sahibidir" (Fatır, 2).

Cenâb-ı Hak, kudretinin mükemmel oluşunu beyan edince, meşîetinin ve emrinin geçerliliğini de beyan etmek üzere böyle buyurmuştur. Yani, "Eğer Allah merhamet ederse, buna karşı çıkacak hiçbir güç yoktur. Eğer merhamet etmezse, O'nu buna sevk edecek güç ve kuvvet de yoktur" demektir.

Âyette, Allah'ın rahmetinin gazabını geçmiş olduğuna şu bakımlardan delil vardır:

1) Takdîm cihetinden... "Çünkü Cenâb-ı Hak, rahmet kapılarının açıldığını, öncelikle belirtmiştir." Bu madde her ne kadar tutarsız ise de, ancak ne var ki bu da, tercih sebeplerinden olabilir.

2) Cenâb-ı Hak, ilkin zamiri müennes getirerek, "فَلَا مُمْسِكَ لَهَا" buyurmuştur. Bunun, Arapça açısından, "لَهُ" şeklinde getirilmesi ve yine "مَا"ya râci kılınması mümkün idi. Ancak ne var ki Allahu Teâlâ açılan şeyin rahmet kapıları olduğu; rahmetini tutacak bir kuvvetin bulunmadığı anlaşılsın diye, "**lehâ**" buyurmuştur. O halde bu demektir ki, O'nun rahmeti merhamet ettiklerine ulaşacaktır. Ama, rahmetini tuttuğunu belirtirken ise, müzekker zamir ile "فَلَا مُرْسِلَ لَهُ" buyurmuş, "lehâ" dememiş ve "rahmetini salıveren" demek suretiyle, bunu açıkça ifade etmemiş, tam aksine, onu, gönderilmeyen şeyin rahmetinden başka bir şey de olması muhtemel olan bir lafızla zikretmiştir. Çünkü, وَمَا يُمْسِكْ *"Tutacağı şeyi de..."* ifadesi, bir beyân ve bir tahsis olmaksızın, genel bir ifâdedir. Halbuki Onun, *"Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti..."* ifadesi ise, hususî ve açık bir ifâdedir.

3) Âyetteki, *"Allah'tan sonra"* manasında olan, "مِنْ بَعْدِهِ" tabiridir. Cenâb-ı Hak, burada bir istisna yapmış ve *"Allah'tan başka salıverecek yoktur"* buyurmuştur. Böylece de, o rahmet o kimseye, salıverilerek inmiştir. Ama, rahmetini alıkoymasından bahsederken de, *"Onu tutan yoktur, engelleyen yoktur"* demiş, "Allah'tan başka..." kaydını koymamıştır. Çünkü Allah'ın rahmeti geldiğinde, kalkmaz. Zira Allah'ın, âhirette kendisine merhamet ettiği kimseye, o rahmetten sonra ne Allah ne de başkası azap etmez. Ama Allah'ın azap ettiği kimseye, meselâ iman ehlinin fâsık kimseleri gibi, o azaptan sonra, yine Allah ona merhamet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Şüphe yok ki Allah azîz, yani kudreti kâmil; hakîm, yani, ilmi kâmil olandır.."* buyurmuştur.

Rezzak O'dur

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾

"Ey insanlar, Allah'ın, üzerinizdeki bunca nimetini (kalbinizle) hatırlayın, dilinizle anın.. Sizi, gökten ve yerden rızıklandıracak

Allah'tan başka bir yaratan var mı? O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O halde, nasıl olup da tevhitten küfre döndürülüyorsunuz?" (Fâtır, 3).

Cenâb-ı Hak, hamdin kendisine mahsus olduğunu ve hamdi gerektiren nimetlerin kimi sebeplerini ayrıntılı olarak beyan edince, nimetlerini kısaca ve icmâlen beyan ederek *"Allah'ın, üzerinizdeki bunca nimetini hatırlayınız.."* buyurmuştur ki, bu nimetler de, onca çokluğuna rağmen nimeti yaratma ve onu sürdürme diye, iki kısma ayrılmışlardır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, nimetin, doğrudan yaratılışına bir işaret olmak üzere, *"Allah'tan başka bir yaratan var mı?"* buyurmuş; rızkı, yarattığı nimeti, sonuna kadar sürdürdüğüne bir işâret olmak üzere de, *"Sizi, gökten ve yerden rızıklandıracak.."* buyurmuş, daha sonra azameti cihetiyle, kendisinden başka tanrı olmadığını beyan etmiştir. Çünkü O, azîzdir (yegâne gâliptir), hakîmdir, her şeye kâdirdir, her şeydeki irâdesi geçerlidir. İşte bundan dolayı eşi ve benzeri yoktur; O'ndan başka, zâtı gereği ibadete müstahak hiçbir zât yoktur. Cenâb-ı Hak, nimeti cihetiyle de kendisinden başka ilah olmadığını açıklamıştır. Çünkü O'ndan başka yaratan yoktur ve rızık veren de sadece O'dur. Daha sonra O, *"O halde, nasıl olup da, tevhitten küfre döndürülüyorsunuz?"* buyurmuştur ki, bu, "Bu aşikâr ve apaçık olan haktan nasıl çevriliyor ve böylece de nasıl yapılıp yontulmuş olan varlıkları, bütün melekût ve mülk kendisine ait dan zâta ortak koşuyorsunuz?" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ilk aslı, yani tevhidini beyan edince, ikinci aslı, yani risaleti zikrederek,

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ ۚ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤﴾

"Eğer seni tekzip ediyorlarsa, senden önceki peygamberler de tekzip edilmiştir" (Fâtır, 4).

buyurmuştur.

Daha sonra da, yalanlayanın azap içinde olduğunu, yalanlanana da mükâfat verileceğini, وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ *"İşler ancak Allah'a döndürülür"* (Fâtır, 4) ifâdesiyle kısaca beyân etmiştir,

Şeytanın Tuzağı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, üçüncü aslı da, yani haşri de beyan etmek üzere:

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا ۪ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُوْرُ ﴿٥﴾

"Ey insanlar, muhakkak ki Allah'ın va'di bir gerçektir. O halde sakın sizi dünya hayatı aldatmasın. Çok aldatıcı (şeytan) da sakın sizi Allah'ın (hilmi sebebiyle) aldatmasın" (Fâtır, 5).

buyurmuştur. Bu âyetin sonundaki "**el-garûr**" kelimesiyle şeytan kastedilmiştir ki, biz bu ifadedeki ince manayı, Lokman Sûresi'nin (Lokman, 33) tefsirinde anlatmıştık. Bu hususu burada da tekrarlıyor ve şöyle diyoruz: Mükellef bazen, zihni zayıf, aklı az, görüşü tutarsız olabilir. Böylece de en ufacık bir şeyle aldanabilir. Bazen de bu derecenin üstünde olur da, ufacık bir şeyle aldanmaz. Fakat kendisine bir aldatıcı gelip ona o şeyi hoş göstererek, o şeyin kötü yanlarını basitleştirip, ona ondaki (sözde) faydaları beyan ettiğinde, o şeydeki faydalar ve lezzetler, bu aldatıcı kimsenin çağrısı ile birleşince, işte bu kimse de aldanıverir. Bazen de göğsü ve kalbi kuvvetli olur, ne aldanır, ne de aldatılır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, birinci kısma işâret olsun diye, *"O halde sakın sizi dünya hayatı aldatmasın"* buyurmuş, mükellefin üçüncü derecede, yani en üstün ve sağlam derecede olabilmesi, böylece de aldanmaması ve aldatılmaması için, ikinci dereceye bir işâret olsun diye, *"Çok aldatıcı da sakın sizi Allah hakkında aldatmasın"* buyurmuştur.

Düşmana Düşmanlık

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿٦﴾ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾

"Şeytan, sizin bir düşmanınızdır. Onun için siz de onu düşman edinin. O, (kendisine tabi olan) gürûhunu ancak alevli cehennemin ashâbından olmaya davet eder. O küfredenler (yok mu?), onlar için çetin bir azap vardır. İman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanlara gelince, mağfiret ve büyük mükâfat da bunlarındır" (Fâtır, 6-7).

Cenâb-ı Hak, *"Çok aldatıcı da sakın sizi Allah hakkında aldatmasın"* (Fâtır, 5) buyurunca, insanın aldanmasına mani olacak şeyi zikrederek, *"Şeytan, sizin bir düşmanınızdır. Onun için siz de onu düşman edinin. Ve onun sözünü dinlemeyin"* buyurmuştur. Âyetteki, *"Onu düşman edinin"* cümlesi, "onu üzecek şeyleri yapın" demek olup, onu üzecek şey de amel-i sâlihtir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şöyle bir ince manaya işâret olmak üzere, *"O, (kendisine tâbi olan) gürûhunu, ancak alevli cehennemin ashâbından olmaya davet eder"* buyurmuştur. Düşmanı olan kimsenin, bu konuda yapacağı iki şey vardır:

a) Onun düşmanlığına karşılık olmak üzere, ona düşmanca davranmak.

b) Onu memnun etmek suretiyle, onun düşmanlığını bertaraf etmek. Cenâb-ı Hak, *"Şeytan, sizin bir düşmanınızdır"* buyurunca, mükelleflere, ona düşman olmayı emretmiş ve bu hususta takip edilecek yolun da bu olduğuna işaret buyurmuştur. Diğer yola, yani "Onu memnun etmek suretiyle düşmanlığını bertaraf etme" yoluna gelince, "Bunda bir fayda yoktur. Çünkü sizler, onu memnun edip ona uyduğunuzda, o sizi, ancak alevli ateşe götürür..." demek istemiştir.

Bil ki, kendisinden kurtuluşun olmadığı bir düşmanı olduğunu bilen bir kimse, onun karşısına dikilir, onunla savaşma konusunda direnir. Çünkü zafer, sabırla elde edilir. İşte şeytan da böyledir, çünkü insanın ondan kaçıp

kurtulması mümkün değildir, çünkü şeytan onun hep yanındadır ve insanın onun karşısına dikilip onu hezimete uğratması durumu hariç, o insanın peşindedir. O halde bu demektir ki şeytanın hezimete uğraması, insanın azmi ve sabretmesiyledir. O halde, bu hususta tutulacak yol ve yöntem, bu yol üzerinde sebat etmek Allah'a ibadete güvenip dayanmaktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şeytanın hizbiyle, kendi hizbinin (taraftarlarının) durumlarını beyan ederek, اَلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ *"O küfredenler (yok mu), onlar için çetin bir azap vardır"* buyurmuştur. O halde şeytana düşman olan kimse, her ne kadar o anda, (dünyada) görünür bir azap, yani sıkıntı içinde ise de, bu azap şiddetli değildir. Çünkü insan, akıllı olursa, ebedî ve şiddetli azâbı savuşturmak için daha kolay ve sonlu olan azâbı tercih eder. Baksana, insanın yolu üzerinde bir diken ve bir ateş bulunsa ve o kimsenin de mutlaka, bu ikisinden birisine ayağını basması gerekse, bu kimse ateşe değil dikene basmayı tercih eder. Dünyadaki ateş, âhiretteki ateşle mukayese edildiğinde, bu, dikenin dünyevî ateşle mukayese edilmesinden daha hafif olur.

Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ *"İman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanlara gelince, mağfiret ve büyük mükâfat da bunlarındır"* buyurmuştur ki, bunun açıklaması defalarca geçmişti. Hak Teâlâ bu âyette, kişinin imanının karşılığında ilahî mağfirete nail olup azapta ebedî kalmayacağını, amel-i sâlihin mukabilinde de, büyük bir mükâfata nail olacağını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh kalbinde imanı bulunan hiç kimse, ebedî olarak cehennemde kalmayacaktır.

Ölmüş Yerin Dirilişi

اَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوٓءُ عَمَلِهٖ فَرَاٰهُ حَسَنًا فَاِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَآءُ وَيَهْدِى مَنْ يَشَآءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾ وَاللّٰهُ الَّذِىٓ اَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذٰلِكَ النُّشُورُ ﴿٩﴾

"Ya kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu hoş gören adam hiç iyi kimse gibi olur mu? Şüphe yok ki Allah kimi dilerse şaşırtır, kimi de dilerse doğru yola sevk eder. O halde, nefsin onlara karşı

hasretlerle (tükenip) gitmesin. Çünkü Allah, onların neler yapmakta olduklarını çok iyi bilendir. Rüzgârları salıverip de bulutu harekete geçirmekte olan Allah'tır. Derken biz onu ölü bir toprağa sürüp onunla yeri, ölümünün ardından canlandırmışızdır. İşte dirilme de böyledir" (Fâtır, 8-9).

Kötüden Hoşlanan

Yani, "kötü amelde bulunan kimse sâlih amel işleyen gibi değildir" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bundan sonra da, *"Körle gören, karanlıkla nur, güneş ile sıcak bir olmaz.."* (Fâtır, 19-21) buyurmuştur ki, bu âyetlerin, daha öncekilerle münasebeti vardır. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, kötü amelde bulunan kâfirin hali ile, iyi amelde bulunan mü'minin durumunu beyan edip, pek azı müstesna, hiçbir kimse de kötü bir iş yaptığını kabul etmeyince, o zaman kâfir şöyle demeye başlamıştır: "Kendisi için şiddetli azap olacak olan kimse, şeytana tâbi olan kimsedir ki, bu da Muhammed (s.a.s) ile, cinlerin kendilerini tesiri altına aldığı, böylece cinlere tâbi olan kavmidir. Kendisi için büyük mükâfat olan kimse de, atalarının izlediği yolu tutan bizleriz. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizler böyle değilsiniz, çünkü iyi amelde bulunan başka, kendisine kötü ameli hoş gösterip de, böylece de onu, başka bir şekilde değil, tam anlamıyla hoş bulan kimse başkadır! Bundan da öte, yaptığı kötü şeyler kendisini süsleyen kimse, kötü amelde bulunup da, kendisinin kötülük yaptığının farkında olandan daha aşağıdır. Çünkü, cehâlet içinde bulunduğunu bilen cahil ile, kötü amelde bulunduğunu bilerek kötülük yapan kimse, rücû edebilir ve tevbe eder. Halbuki bilmeyen kimse ise, günahında ısrâr eder. O işi bilerek kötülük yapan kimse, kötülük yaptığı için kınanır, ama onu bildiği için de methedilir. Yaptığı kötülüğü iyi olarak gören ve böylece kötü amelde bulunan kimse için ise iki kötü sıfat bulunur: Kötülükte bulunması, cahil olması...

Daha sonra Cenâb-ı Hak, her şeyin Allah'ın meşîeti ile olduğunu beyan etmek üzere: فَإِنَّ اللهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ *"Şüphe yok ki Allah, kimi dilerse şaşırtır, kimi de dilerse doğru yola sevk eder"* buyurmuştur. Bu böyledir, zira insanların zâtları gerçekte eşittirler. Kötülük-iyilik, günah-sevâp.. bunlar, birbirinden ayrılırlar. Binâenaleyh insanların bir kısmı bunları bilip, diğerleri bu ayrımı yapmayınca, bu işte onların müstakil olmadıkları, binâenaleyh mutlaka, Allah'ın irâdesine istinât ettirilmesi gerektiği anlaşılır.

Kendini Tüketme!

Daha sonra Cenâb-ı Hak, her türlü açık mu'cizeyi ve net delilleri getirmesine rağmen, kavminin küfürde ısrar etmesinden dolayı mahzûn olan Resûlü'nü teselli etmek üzere: فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ *"O halde nefsin onlara karşı hasretlerle (tükenip) gitmesin"* buyurmuştur ki, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Demek, bu söze inanmazlarsa bir üzüntü duyarak arkalarından kendini âdeta tüketeceksin!"* (Kehf, 6) buyurması gibidir.

Cenâb-ı Hak, Peygamber'in kederi eğer onlardaki sapıklıktan dolayı ise, kendisinin onları ve onların yaptıkları her şeyi bildiğini; onların iman ve ihsanda bulunmalarını istemesi halinde de, onları sapıklıklarından çevirebileceğini ve saptırmadan vazgeçirebileceğini; yok eğer, onlardan taraf kendisine isâbet eden eziyetlerden dolayı ise, kendisinin onların fiillerini, ne yaptıklarını bildiğini, onlara yaptıklarına göre mukabelede bulunacağını beyân etmiştir.

Rüzgâr ve Bulut

Daha sonra Cenâb-ı Hak, yine beyan etmeye başlayarak, *"Rüzgârları salıverip de bulutu harekete getirmekte olan Allah'tır. Derken biz onu, ölü bir toprağa sürüp onunla yeri, ölümünün ardından canlandırmışızdır. İşte dirilme de böyledir"* (Fâtır, 9) buyurmuştur. Rüzgârların esişi, hür ve irade sahibi bir fâile (bir yaratıcıya), açık bir delildir. Çünkü rüzgâr bazen diner, bazen eser. Estiğinde de bazen sağa, bazen sola hareket eder. Bu farklı hareketlerinde de, bazen bulutları oluşturur, bazen oluşturmaz. Dolayısıyla bütün bu farklı durumlar, bir musahhirin, bir müdebbirin (idare edenin) ve her şeyi ölçü dahilinde yapan bir müessirin varlığına delildir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, mâzî sîgasıyla, "**ersele**" (salıverdi), muzârî sîgası ile de "**tüsîru**" (harekete sevk eden) buyurmuştur. Çünkü O, salıverme fiilini kendisine isnat edip, kendisinin yaptığı işler de, sadece bir "Ol" (kün) emri ile oluverince, o fiil ne bir zaman, ne de bir zamanın bir cüz'ünde yoklukta kalamaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu sebeple o şeyin mutlaka var olacağından ve olmuş-bitmiş gibi hızlı oluşundan ötürü, muzârî sîgası ile "salıverir" dememiştir. Demek ki O, belli vakitlerde belli yerlere rüzgârı takdir etmiş ve bu iş olup bitmiştir. "Bulutları harekete sevk etme" işini ise

rüzgâra nisbet edip, bu sevk işi de bir zaman içinde olunca, muzârî sîgasıyla "**tüsîru**", yani *"o bulutları muayyen şekillerde bir araya toplar"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, fiili, gâib'e isnad ederek, "**ersele**" (salıverdi) buyurmuş; diğer fiili mütekellime nisbet ederek, *"Biz onu süreriz"* (سُقْنَاهُ) buyurmuştur. Durum "اَحْيَيْنَا" (canlandırırız) fiilinde de aynıdır. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, önce kendisini fiillerinden bir fiil ile yani salıverme fiiliyle tanıtmış, daha sonra da bu tanıtma işi yapılınca, "İşte tanıdığın benim ki, bulutları yürütüp, arzı dirilttim" demiştir. Dolayısıyla birincisinde bu, enteresan bir fiil ile tanıtma işi olmuş, ikincisinde ise, nimeti hatırlatma yapılmıştır. Çünkü rüzgâr ve bulut nimetinin kemâli (tam olması), bulutları sevk etme ve toprağı canlandırma iledir. Hak Teâlâ'nın, mâzî sîgasıyla, "سُقْنَاهُ" ve "اَحْيَيْنَا" ifadeleri (biraz önce) "**ersele**" (salıverdi) ve "**tüsîru**" (harekete sevk etti) ifadeleri arasında olarak bahsettiğimiz farkı te'yid eder.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Teşbihin İzahı**

Âyetteki, *"İşte dirilme de böyledir"* cümlesiyle ortaya konan teşbihin izahı nasıldır?

Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Ölü toprak, kendisine uygun hayatı kabul ettiğine göre, canlının uzuvları da hayatı kabul eder.

b) Rüzgârın, bulut kütlelerini bir araya getirmesi gibi, Allah da, canlıların uzuvlarını, parçalarını ve eşyanın parçalarını bir araya getirebilir.

c) Bu, "Rüzgârı ve bulutu, ölü bir toprağı sürüp götürdüğümüz gibi, ruhu ve hayatı da ölü bir bedene sevk ederiz" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Her şeyde Allah'ın birliğine delâlet eden bir delil varken, Allahu Teâlâ'nın o delillerden bu delilleri seçip zikredişinin hikmeti nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki, Allahu Teâlâ, gökleri ve yeri ilk yaratanın kendisi olduğundan ve göklerle ilgili işlerden olmak üzere, ruhlardan ve o ruhları salıvermesinden, *"Melekleri elçi kılan"* (Fâtır, 1) ifadesiyle bahsedince, yerle ilgili şeylerden olmak üzere de, rüzgârlardan ve onların salıverilmesinden de, *"Allah, rüzgârları salıverip, bulutları harekete getirmekte olandır"* ifadesiyle bahsetmiştir.

Gerçek Şeref

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَٰئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾

Kim ululanmak hevesine düşerse, bilin ki bütün ululuk Allah'ındır. Güzel kelimeler O'na yükselir. O (güzel kelimeleri) de, sâlih amel yükseltir. Kötülükleri tuzak yapanlara gelince, onlar için çetin bir azap vardır. Onların (tuzakların kendisi) mahvolur" (Fâtır, 10).

Allahu Teâlâ, kâfirlere nasip etmediği şeye bir işâret olmak üzere, imanın delilini beyan edip, bu da o kâfirlerin, "Eğer birisinin itaatinde olmazsak ve bize yasaklar-emirler veren birisi bulunmazsa, izzeti (ululuğu) elde etmiş oluruz" şeklindeki düşüncesi olup, böylece putlar yontarak "İşte bunlar bizim ilahlarımızdır" deyip, sonra putlarını beraberlerinde taşıyıp, "Kişinin ma'bûdu ile birlikte olmasının üstünde hangi izzet vardır?" deyip, böylece izzet peşinde, yani Peygamber'e boyun eğmeme ve ona tâbî olmama peşinde olunca, Cenâb-ı Hak, "Eğer sizler, bu kâfirliğinizle gerçekten izzeti (yüceliği) elde etme peşinde iseniz, bilin ki izzetin hepsi Allah'ındır. Kim Allah'a tezellül eder, boyun eğerse, gerçek aziz odur. Kim de Allah'a karşı izzet (yücelik) taslamaya kalkarsa, gerçek zelîl de odur" buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İzzet Allah'ındır**

Allahu Teâlâ bu âyette, فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا *"Bütün ululuk Allah'ındır"* buyurmuştur. Bir başka âyette de, *"İzzet (ululuk), Allah'ın, Peygamber'in ve mü'minlerindir"* (Münafikûn, 8) buyurmuştur. O halde, bu âyetteki *"bütün"* ifadesi izzetin Allah'tan başka hiç kimsede olmamasını gerektirir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Allah'ın, "فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ" ifadesi, "Gerçekte ve bizzat, izzet O'nundur" manasına; "وَلِرَسُولِهِ" kelimesi, "Aziz olana yani Allah'a yakın olması vasıtasıyla izzet O'nundur" manasına; "وَلِلْمُؤْمِنِينَ" kelimesi "Allah ile izzet kazanan Peygamber'e yakın oldukları için, izzet bunlar için de vardır" manasınadır. Çünkü mü'minlerin aziz oluşları, Peygamber'e bağlanmaları sayesindedir. Baksana Cenâb-ı Hak *"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız,*

bana tâbî olun ki, Allah da sizi sevsin ve sizi bağışlasın" (Âl-i İmrân, 31) buyurmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Güzel Sözlerin Yükselmesi**

Âyetteki, "اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ" cümlesi, daha önce bahsedilen izzetin ne demek olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kâfirler, "Biz, görmediğimize ve yanında bulunmadığımıza ibadet etmeyiz. Zira Melikten (ma'bûd'dan) uzak kalma zillettir" diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Eğer Allah'a ulaşamıyorsanız, bilin ki O sizin sözlerinizi dinliyor ve güzel olanlarını kabul ediyor. Binâenaleyh O'nun, sözünü kabul ettiği ve sözü kendisine ulaşan kimse azizdir. Kimin de sözünü yüzüne çarpıp reddediyorsa, işte o da zelildir. Ama bu putlara göre, zelil ile azizin farkı yoktur. Çünkü onların bilgileri yoktur. Herkes onları aldatabilir. Allah, sizin amellerinizi de görür-bilir. Binâenaleyh kim sâlih amelde bulunursa, Allah o sâlih ameli katına yükseltir. Kim de kötü işlerde bulunursa, onu da sahibinin yüzüne çalar. O halde gerçek aziz, ameli Allah rızası için olan kimsedir. Asıl zelil de ameli yüzüne çalınan kimsedir. Ama bu putlar hiçbir şey bilmezler, dolayısıyla putların nezdinde ne yükselen bir aziz, ne düşen bir zelil söz konusudur. Putların kendisinde izzet değil, aksine zillet vardır. Çünkü efendinin zilleti, köle için de bir zillettir. Binâenaleyh taptığı şey, taş ve ağaç vs. olan kimse için, böyle gerçek bir izzet nasıl söz konusu olabilir?" buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Güzel kelimeler O'na yükselir"* cümlesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu güzel kelimeler, "**Lâ ilâhe illâllah**" ifadesi olup, buna "kelime-i tayyibe" (güzel söz) denir.

2) Bu, "**Sübhânellâhi ve'l-hamdülillâhi ve lâ İlâhe illâllahu vallahu ekber**" ifadesidir.

3) Bu, (bir önceki maddede) geçen dört kelime ile birlikte, beşinci bir ilave ile "**tebârekâllahu**" ifadesidir. Tercihe şayan olan, bunun Allah'ı zikir, yahut nasihat ve ilim gibi Allah için olan her kelime manasına olmasıdır. Böyle olan her söz, Allah'a yükselir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Zamirin Mercii**

Âyetteki, "يَرْفَعُهُ" ifadesindeki "**hû**" (onu-ona) zamirinin, neyi ifade ettiği hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu, "kelime-i tayyibe" (güzel kelimelere) râcî olup, manası, "Güzel kelimeleri, sâlih amel alıp yükseltir" şeklinde olur. Nitekim bir hadiste, لَا يَقْبَلُ اللهُ قَوْلًا بِلَا عَمَلٍ *"Allah, amelsiz (tatbik edilmeyen) sözü kabul etmez"*[22] buyurmuştur.

b) Bu, "amel-i sâlih"e râcîdir. Buna göre "onu yükseltenin" ne olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) "Onu, yani sâlih ameli, kelime-i tayyibe yükseltir." Bu görüşü, Hak Teâlâ'nın, *"Erkek veya kadın, kim Allah'a iman etmiş olarak sâlih amel işlerse (..)"* (Nahl, 97) âyeti de destekler.

2) Sâlih ameli yükselten, Allahu Teâlâ'dır.

BEŞİNCİ MESELE

İkinci manaya göre, kelimelerin bizzat kendisi yükseliyor, amel-i sâlih ise başkasıyla yükseliyor olduğu halde, kelime-i tayyibenin amel-i sâlihten önce zikredilmesinin sebebi nedir? Biz diyoruz ki: Söz daha kıymetlidir. Çünkü insanın diğer canlılardan farklı olan yönü, konuşmasıdır. Bundan ötürü, Allahu Teâlâ, *"Biz âdemoğlunu, (nefs-i nâtıkası ile, yani ona konuşma özelliği vererek) kerim (şerefli ve kıymetli) kıldık"* (İsra, 70) buyurmuştur. Amel ise, hem insanda, hem diğer canlılarda müşterek olarak bulunan hareketlerden ibarettir. Kıymetli kimse, padişahın kapısına vardığında geri çevrilmez, engellenmez. Fakat böyle olmayan kimse, oraya gidecek yolu ancak birtakım taleplerle (isteklerle) elde eder. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Kâfir, şehâdet kelimesini (tevhidi) içinden gelerek söylerse, dünya ve âhiret azabından kurtulur. Yok eğer zâhiren, sırf diliyle söylerse, hem kendi canını, malını, kanını, çoluk-çocuğunu ve âilesini dünyada (Müslümanlar karşısında) kurtarmış olur. Ama uzuvlarla yapılan ameller böyle değildir. Biz bunu, *"İman edip sâlih ameller işleyen kimseler* (..)" (Bakara, 82) âyetinin tefsirinde zikrettik.

Bu hususta yapılabilecek bir başka izah da şöyledir: Kalp esastır. Bunun böyle olduğunun delilleri daha önce geçmiştir. Hz. peygamber (s.a.s) de, اَلَا وَاِنَّ فِى الْجَسَدِ مُضْغَةً اِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَاِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ اَلَا وَهِىَ الْقَلْبُ *"Dikkat edin, insanın bedeninde bir et parçası var. O iyi oldu mu bütün beden iyi olur. O bozuldu mu bütün beden bozulur. Dikkat edin, işte bu kalptir"*[23] buyurmuştur. Kalpteki şey (niyet ve inanç) ise, ancak dil ile

22 **Kenzu'l-Ummal,** 1/260 (Benzeri hadis)

23 Buhâri, İman. 39; Müslim, Musâkât, 107 (3/1220)

ortaya konur. Dilde olanın doğruluğu ise, kişinin fiili ile anlaşılır. O halde söz, fiilden ziyade kalbe yakındır. Baksana insan, konuştuğu her şeyi, kalbinden (aklından) konuşur. Ama fiillerini, meselâ sakalıyla-bıyığıyla oynaması gibi bazen kalbinden kaynaklanmaksızın (bir tik olarak) yapar. Bir de uyuyan kimse, birtakım hareketler yapar ve genelde çok nâdir durumlar hâriç, uykusunda, bahsettiğimiz gibi sözün kalbe bağlı olması sebebiyle, konuşmaz. Ama hareketler böyle değildir. O halde söz fiilden kıymetlidir.

ALTINCI MESELE

Zemahşerî, "Mekr (tuzak kurma)" mastarı, müteaddi değildir. O halde âyetteki "**seyyiât**", kelimesi (neyin mef'ûlü olarak) mansubdur?" der ve bunun manasının, "Kötü hileleri tuzak olarak kuranlar" şeklinde olduğunu söyler. Buna göre, "**seyyiât**", mahzûf mef'ûl-ü mutlak olan "**mekerât**" (hîleler) kelimesinin sıfatıdır. Şöyle de denebilir: Buradaki "**mekr**", tıpkı "amel" (yapma) mastarı manasında kullanılmış ve onun gibi müteaddî olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak,اَلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ *"Kötülükleri işleyenler (..)"* (Ankebût, 4) buyurmuştur. Bu ifadede de, söylediğimiz gibi, "**seyyiât**" kelimesinin "**el-amelâtis-seyyiât**" (kötü ameller) takdirinde olarak, mef'ûl-ü mutlakın sıfatı olması mümkündür. Buna göre bu ifade, amel-i sâlihin bekâsına ve yükselişine bir işaret olmak üzere getirilen, *"Onu amel-i sâlih yükseltir"* ifadesinin, karşılığı (mukâbili) olur. Âyetteki وَمَكْرُ أُولٰئِكَ هُوَ يَبُورُ *"Onların tuzaklarının,* yani kötü amellerinin *kendisi mahvolmuştur"* ifadesi, o kötü amellerin, bâki kalmayıp, kişiye fayda değil, aksine zarar verdiğine bir işarettir.

İnsanın Yaratılış Safhaları

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖٓ اِلَّا فِى كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿١١﴾

"Allah sizi bir topraktan, sonra bir meniden yarattı. Sonra da sizi çift çift yaptı. O'nun ilmi olmaksızın, hiçbir dişi gebe olamaz ve doğuramaz. Uzun ömürlü olana çok ömür verilmesi ile (kısa ömürlü olanın) ömrünün kısaltılması hâriç olmamak üzere, her şey bir kitapta yazılıdır. Şüphe yok ki bunlar Allah'a kolaydır" (Fâtır, 11).

Biz, tevhidin delillerinin çokluğuna ve sayısızlığına rağmen, âfâkî ve enfüsî deliller olmak üzere bunların iki kısma hasredildiğini defalarca anlatmıştık. Nitekim Allahu Teâlâ da bu hususta, *"Onlara, âfaktaki (dış dünyadaki) ve enfüsteki (yani insanların kendilerinde ve iç dünyalarında) delillerimizi göstereceğiz"* (Fussilet, 53) buyurmuştur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, göklerdeki âfâkî delillerde, gökten gönderdiği meleklerden ve yer ile, yerde salıverdiği rüzgârlardan bahsedince, "enfüsî" delilleri de getirmeye başlamıştır. Bunun izahını, daha önce defalarca yapmıştık. Bu âyetteki *"topraktan"* kelimesinin, **Hz. Âdem** (a.s)'in yaratılışına, *"Sonra bir meniden"* kelimesinin de, âdemoğullarının yaratılışına bir işaret olduğunu belirtmiştik. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinin, har hangi bir te'vile (yoruma) muhtaç olmadığını, aksine *"sizi (...) yarattı"* ifadesinin, bütün insanlara bir hitap olduğunu, bütün insanların da **Hz. Âdem** (a.s)'in çocukları olup, topraktan ve meniden yaratılmış olduklarını beyan etmiştik. Çünkü insanların hepsi meniden, meni gıdadan (yiyeceklerden), gıdalar da netice itibariyle toprak ve sudandır. O halde insan, topraktan meydana gelmiş olan manidendir.

Âyetteki, وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثٰى وَلَا تَضَعُ *"Hiçbir dişi gebe olmaz ve doğurmaz"* ifadesi, "Cenâb-ı Hakk'ın ilminin mükemmel oluşuna" bir işarettir. Çünkü yaratılmazdan önce rahimlerde olan ile, yaratılıp da anasının rahminde olduğu müddetçe, hiç kimse o rahimde olanın durumunu bilemez. Çünkü hâmile olan anne bile, ona dâir bir şey bilemez.

Allahu Teâlâ, خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ *"Allah sizi topraktan yarattı"* ifadesiyle, kudretinin mükemmel oluşunu bildirince, *"Onun ilmi olmaksızın, hiçbir dişi, gebe olmaz ve doğurmaz"* ifadesiyle de, ilminin mükemmelliğini anlatmıştır.

Daha sonra Allahu Teâlâ, وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖ اِلَّا فِى كِتَابٍ *"Uzun ömürlü olana çok ömür verilmesi ile (kısa ömürlü olanın) ömrünün kısaltılması hâriç olmamak üzere, her şey bir kitapta yazılıdır"* ifadesiyle de, iradesinin geçerliliğini anlatmıştır. Böylece de Kendisinin kâdi, âlim, irâde sahibi bir zat olduğunu, putlarda ise, kudret, ilim ve irade sıfatlarının (özelliklerinin) bulunmadığını, dolayısıyla hiçbir ibadete müstahak olmadıklarını beyan buyurmuştur.

Allahu Teâlâ, اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ *"Şüphe yok ki bu,* yani topraktan yaratma işi, *Allah'a kolaydır"* buyurmuştur. Bununla, "Ömürleri uzatma ve kısaltma Allah'a kolaydır", "Dişinin gebe olduğu şeyi bilmek Allah'a kolaydır" ve "Bütün bunlar, Allah'a kolaydır" manaları kastedilmiş olabilir. Ama

birincisi daha uygundur. Çünkü "kolay" ifadesinin, bir fiil ve iş hakkında kullanılması daha uygundur.

Tatlı ve Tuzlu Su

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَآئِغٌ شَرَابُهُ وَهٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾

"İki denizin suyu bir olmaz. Şu çok tatlıdır, susuzluğu giderir, içimi boğazdan kolay geçer. Öbürü ise çok tuzlu ve acıdır, boğazı yakar kavurur. Bununla beraber siz, her birinden taptaze et yersiniz. (Onlardan), takınacağınız bir ziynet çıkarırsınız. Allah'ın fazlından ve kereminden nasibinizi aramanız ve O'na şükretmeniz için, her birinde gemilerin suları yara yara gittiklerini görürsünüz" (Fâtır, 12).

Ekseri müfessirler bu âyetle, ya küfür ve iman, yahut da kâfir ve mü'min hakkında bir teşbihin (benzetmenin) kastedildiği görüşündedirler. Buna göre, tıpkı iki denizin, biri, çok tatlı suyun çok acı (tuzlu) suya benzemeyip karışmaması gibi, iman da güzellik ve fayda açısından küfre karışmaz, ona benzemez. Bu izaha göre âyetteki, *"Bununla beraber siz, her birinden taptaze et yersiniz"* ifadesi, kâfir ve mü'min, yahut da küfür ve imanın durumunun, iki denizin durumundan başka olduğunu anlatan bir ifadedir. Çünkü acı ve tuzlu olan su (deniz); tatlı sulu olan denizle, hayır ve fayda sağlama hususunda yine de bir müşterekliğe sahiptir. Çünkü taze et (yani balık) her ikisinde de bulunur. Yine ziynet eşyası olarak (inci gibi) şeyler, her ikisinde de bulunur. Gemiler, her ikisinde de hareket eder. Ama küfürde ve kâfirde hiçbir fayda yoktur. Bu izaha göre, âyetin bu kısmı tıpkı, *"Bunlar hayvan gibidir. Hatta daha sapıktır"* (A'raf, 179) âyeti ile *"Kalpleriniz taş gibidir, hatta taştan daha katıdır. Halbuki nice taşlar (kayalar) vardır ki, ondan çaylar (dereler) fışkırır (kaynar)"* (Bakara, 74) âyetinin manası gibidir.

Daha zâhir odur ki, bu âyet ile, Allah'ın kudreti hususunda bir başka delil getirilmesi kastedilmiştir. Çünkü iki deniz, deniz olarak bir benzerlik

arz ettikleri halde, suları itibariyle farklı oluyor, birisi alabildiğine tatlı, diğeri ise alabildiğine tuzlu ve acı... Eğer bu iş, otomatik olarak meydana gelmiş olsaydı, eşit olan iki şey, böyle bir farklılık arz edemezdi. Hem sonra bu ikisi farklı olmalarına rağmen, kendilerinden birbirine benzer şeyler çıkartılıyor. Çünkü taze et her ikisinde de mevcut. Ziynet eşyası olacak şeyler, her ikisinden de elde edilebiliyor. Binâenaleyh birbirine benzeyen iki şeyde, farklı yönler yaratma ile, farklı iki şeyden birbirine benzer şeyler yaratma işi, ancak kâdir ve hür irade sahibi bir zâta mahsus olabilir. O halde âyetteki, *"İki denizin suyu bir olmaz"* cümlesi, onların, denk (benzer) olmayışlarının, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine ve iradesinin geçerliliğine bir işarettir.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Dilciler şöyle demişlerdir: "Arapçada, denizin suyu hakkında, o tuzlu olunca, "mâlih" (tuzlu) ifadesi kullanılmayıp, "milh" (tuz) kelimesi kullanılır." Fıkıh kitaplarının birinde, "ihtiva ettiği tuz sebebiyle, denizin suyu "**mâlih**" (tuzlu) olur" diye yazılmış. Böyle söyleyen, bu sözünden ötürü tenkit edilmiş. Halbuki bunun sözü, dilcilerin benimsediği görüşten daha doğrudur. Çünkü tatlı suya, iyice tuzlu oluncaya kadar tuz karıştırıldığında, ona, ancak "**mâlih**" denebilir. "**Mâ-un milh**" (tuzlu su) ifadesi ise, esasında tuzlu olan su için kullanılır. Zira "**mâlih**", kendisinde tatma açısından, görünür-hissedilir tuz bulunan şeydir. "**Mâ-un milh**" ise ne tam sudur, ne de tam tuzdur. Tuzlu **(mâlih)** olan yiyecek-içecek, böyle değildir. O halde, içine tuz atılmış tatlı su, kendisinde, tatma açısından tuz hissedilen bir sudur. Yaratılıştan-aslından tuzlu olan şey, bunun aksinedir. Binâenaleyh o fakîh, "milh, sâyesinde deniz suyunun tuzlu hale geldiği, çorak bir arazinin parçasıdır" dediğinde, bu hususta asla riâyet etmiştir. Çünkü o onu, kendisinde, yaratılıştan tuzun bulunduğu bir su kabul etmiştir. Dilciler ise deniz hakkında, onun suyu için, "milh" ifadesini kullanırken, bunu yaratılış-asıl hali açısından kullanmışlardır.

İKİNCİ MESELE

"**Ücâc**", acı demektir. Cenâb-ı Hak, *"Her birinden taptaze et yersiniz"* buyurmuştur. Bu, "Kuşlardan ve balıklardan olmak üzere, taze etler elde edersiniz" demektir. *"Onlardan takınacağınız bir ziynet çıkarırsınız"* yani,

"inciler-mercanlar çıkarırsınız." *"Gemilerin suları yara yara gittiklerini görürsünüz..."*

Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın fazlından ve kereminden nasibinizi aramanız ve O'na şükretmeniz için"* ifadesi, biraz önce söylediğimiz, bu âyetle bu iki deniz ve bu denizlerde bulunanlarla Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretinin mükemmelliğine istidlâl kastedilmiş olduğu görüşümüze delâlet eder.

Gece ve Gündüzün Süresi

يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ ﴿١٣﴾

"O, geceyi gündüzün içine sokar; gündüzü gecenin içine sokar, güneşi ve ayı da musahhar (emre âmâde) kılmıştır. Her biri belli bir müddet için akıp, gidiyorlar. İşte bunları yapan Allah'tır, sizin Rabbinizdir. Mülk O'nundur. Onu bırakıp taptıklarınız ise, bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamazlar" (Fâtır, 13).

Allahu Teâlâ'nın bu beyanı da, zamanın değişmesi ile, Allah'ın birliğine, varlığına ve kudretinin mükemmelliğine bir istidlâldir. Bu hususu defalarca anlattık. *"Güneşi ve ayı musahhar kılmıştır"* ifadesinin, müşriklerin ileri sürdükleri bir sorunun cevabı olduğunu anlatmıştık. Müşrikler şöyle demişlerdi:[24] "Yazın gece kısalır, kışın ise, onun aksine gündüz kısalır." İşte buna işaret etmek üzere Allahu Teâlâ *"Güneşi ve ayı buyruğu altında tutar"* buyurmuştur ki bu, "Bu ihtilafın (uzayıp-kısalmanın) sebebi sizin bahsettiğiniz şey ise de, güneşin ve ayın hareketi, Allah'ın iradesi ve kudreti sayesindedir. O halde ihtilafı yapan da O'dur" manasına gelir.

24 Yazın gece kısalır, kışın ise onun aksine gündüz kısalır. İşte buna isnat etmek üzere Allahu Tealâ "Güneşi ve ayı buyruğu altında tutan" buyurmuştur ki, bu burada, mananın bize müphem geldiği şu pasajı atlayarak tercüme ettik.

وهو انهم قالوا اختلاف الليل والنهار بسبب اختلاف القسر الواقعة فوق الارض وتحتها فان فى الصيف تمرّ الشمس على سمت الرؤوس فى بعض البلاد المائلة فى الآفاق، وحركة الشمس هناك حمائلية فتقع تحت الارض اقل من نصف دائرة زمان مكثها تحت الارض فيقصر الليل وفى الشتاء بالضد فيقصر النهار فقال الله تعالى (وسخر الشمس والقمر).

Daha sonra Cenâb-ı Hak ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ *"İşte bunları yapan Allah'tır, sizin Rabbinizdir. Mülk O'nundur. O'nu bırakıp taptıklarınız ise, bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamazlar"* buyurmuştur. Bu, şu manayadır: Mülk gökleri ve yeri yaran, ruhları ve rüzgârları salıveren, insanı topraktan yaratma ve diğer şeyler gibi hususları yapanındır. O halde, kâmil zâtı gereği ve melik olduğu için, O'ndan başka ma'bûd yoktur. Melik, mülkü oranında hizmete lâyık olur. Bütün mülk, O'nun olduğuna göre, ibadetin tamamı da O'na âittir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ulûhiyyet sıfatına ters düşen şeyi zikretmiş ve *"O'nu bırakıp taptıklarınız ise, bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamazlar"* buyurmuştur. Bunda şöyle bir incelik vardır: Allahu Teâlâ kendisinin sıfatlarından şu ikisini zikretmiştir:

a) Kudret ve iradesiyle yaratmasını...

b) Mülkünü...

Allahu Teâlâ, bu iki sıfatıyla, kendisinin ibadete müstahak bir ilah olduğuna istidlâl etmiştir. Bu tıpkı, *"De ki: "İnsanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilahına sığınırım"* (Nas, 1-2) âyeti gibidir. Cenâb-ı Hak burada, önce rab ve melik oluşundan bahsetmiş, ilah ve ma'bûd oluşunu bu iki vasfa bağlayarak (üçüncü olarak zikretmiştir).

Şeriklerin Acizliği

Hak Teâlâ, kendisine ortak koşulanlar için, bir tek olumsuz sıfattan, *"(Onlar) bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamazlar"* diyerek bahsetmiştir. Bu da, onlar için bir "mülk"ün söz konusu olmamasıdır. Allahu Teâlâ, şu iki sebepten ötürü diğer bir olumsuz sıfattan bahsetmemiştir:

1) Onların hepsi de, kendilerinin Allah'tan başka yaratıcıları olmadığını kabul ediyorlardı. Ama şöyle diyorlardı: "Allah, yerin ve yerdekilerin işini, putlarımızın şekillerini almış olduğu yıldızlar ile, yıldızların doğup-batmalarına bırakmıştır." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onların mülkleri yoktur. Allah onlara hiçbir mülk ve yetki vermemiştir. Onlar hiçbir şeye mâlik değillerdir" buyurmuştur.

2) Mülkün bulunmayışından, yaratamama neticesi çıkar. Çünkü eğer onlar bir şey yaratmış olsalardı, onun sahip ve mâliki olurlardı. Bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamadıklarına göre, az ve çok, hiçbir şey yaratamazlar.

Putlar İcabet Edemezler

إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ ۖ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ ۚ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾

"Eğer onlara duâ ederseniz, duânızı işitmezler. İşitseler bile, size icâbet edemezler. Kıyamet gününde de onlar, sizin (kendilerine) şirk koşmanızı tanımayacaklardır. Her şeyden hakkıyla haberdâr olan Allah gibi, (hakikati) sana hiçbir şey haber veremez" (Fâtır, 14).

Allahu Teâlâ'nın bu âyeti de, müşriklerin şu sözlerini çürütmek içindir: "Putlara ibadet etmede, onlara yaklaşma, onlara bakma ve ihtiyaçları onlara bildirme açısından, bir izzet (şeref) vardır. Ama hiç kimse ne Allah'ı görür, ne O'na ulaşabilir." İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Bunlar sizin duâlarınızı duymazlar. Halbuki güzel kelimeler, Allah'a yükselir. Böylece de Allah onları dinler ve kabul eder" demek istemiştir.

Daha sonra işi, biraz daha aşağı indirerek, "Farzedelim ki, iddiâ ettiğiniz gibi onlar sizi duyuyorlar. Çünkü sizler putların duyduklarını ve bildiklerini iddia ediyorsunuz. Ama, onların size icâbet ettiklerini, cevap verdiklerini söylemeniz mümkün değil. Çünkü bu, bilinen-görünen bir hakikati inkâr olur. Onların duymayışı da aklî olanı inkâr olur. Aklî olan hususta münakaşa edilebilirse de duyularla görülüp algılanan şeylerde münakaşaya yer yoktur" demek istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ *"Kıyamet gününde de onlar, sizin (kendilerine) şirk koşmanızı tanımayacaklar"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ, o putlarda bu dünyada fayda bulunmadığını beyan edince, âhirette de bir faydaları olmayacağını, hatta bundan da öteye, orada onlardan zararın sâdır olacağına, "şirkinizi" yani "Allah'a ortak koşmanızı inkâr edeceklerdir" ifadesiyle işaret etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Buradaki şirk, "şirk koşmanız" manasınadır.

Hak Teâlâ'nın وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ *"Her şeyden hakkıyla haberdâr olan Allah gibi, hakikati sana hiçbir şey haber veremez"* ifadesi, şu iki manaya muhtemeldir:

a) Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitap olması... Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Allahu Teâlâ, odunların, kütüklerin ve taşların, kıyamet gününde konuşacağını ve kendilerine ibadet edenleri yalanlayacaklarını haber vermiştir. Cenâb-ı Hak, putların kıyamet gününde onları yalanlayacaklarını haber vermemiş olsaydı, bu durum sadece akıl ile bilinemezdi. Haber verilen durum acâyip bir şey de olsa, o, dediği gibidir; zira bunu bildiren, işin mahiyetini tam tamına bilen Allahu Teâlâ'dır.

b) Bu sözün muayyen bir kimseye yöneltilen bir hitap olmamasıdır. Yani, "Bu bahsedilen şey, O'nun dediği gibidir" demektir. Buna göre, "وَلَا يُنَبِّئُكَ" ifâdesinin anlamı, "Ey dinleyen, sen kim olursan ol, her şeyden hakkıyla haberdâr olan Allah gibi, hakikati sana hiçbir şey haber veremez" şeklinde olur.

İnsan Rabbine Muhtaç

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ اِلَى اللّٰهِ ۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِىُّ الْحَمِيدُ ﴿١٥﴾

"Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise, her şeyden müstağni, ve her hamde lâyıktır" (Fâtır, 15).

Peygamber'den sudûr eden davet ile, kâfirlerin de küfürde ısrârı çok olup, kâfirler, "Muhakkak Allah, belki de O, bizim ibadetlerimize muhtaç olduğu için, o ibadetleri bize alabildiğine emrediyor ve bizi o ibâdetleri terk etmemize karşılık iyice tehdit ediyor" deyince, Cenâb-ı Hak, *"Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise, her şeyden müstağnîdir"* buyurmuştur. Binâenaleyh O, size ibadeti, size ihtiyacı olduğu için emretmemiştir. Bu emir, O'nun size olan çok şefkatinden dolayıdır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Haberin Nekireliğinin Sebebi**

(Nahivde,) haberin marife getirilmesi çok nadirdir. Genel olarak haber nekire (belirsiz), mübtedâ ise marife olur ki, makûl olan da budur. Zira,

haber veren kimse, genelde haber verilen kimsenin bilgi sahibi olmadığı bir hususu bildirir veyahut anlatan kimse muhatabın o konuda bilgi sahibi olmadığı zannı ile bildirir. Sonra bu şey dinleyen kimse tarafından bilinince, konuşan kimse ona, "Ey muhatap, senin de bildiğin o hususta, falanca mana vardır" der. Ki bu tıpkı bir kimsenin, "Zeyd ayaktadır" demesi gibi olup, bununla "Senin tanıdığın Zeyd için, senin haberin olmayan, bir ayağa kalkma (kıyam) vaki olmuştur" anlamının keşfedilmesidir. Binâenaleyh, dinleyen nezdince haber verilen şey malum olup, mübtedâ da malûm, haber de, bir anlatım değil de bir dikkat çekme olunca, bu durumda haberi marife getirmek son derece yerinde olur. Bu tıpkı bir kimsenin, Allah'ın Rab; Muhammed (s.a.s)'in de nebî olduğunu bildiği için, اَللّٰهُ رَبُّنَا وَمُحَمَّدٌ نَبِيُّنَا *"Allah, Rabbimizdir; Muhammed de peygamberimizdir"* demesi gibidir. İşte burada da, insanların muhtaç oldukları herkes tarafından bilinen apaçık bir şey olunca, Cenâb-ı Hak, (haberi marife getirerek) اَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ *"Siz... muhtaçlarsınız"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "اِلَى اللّٰهِ" kelimesi ihtiyaçların arz edildiği ve güvenilecek olan tek varlığın kendisi, yani Allahu Teâlâ olduğunu bildiren bir ifadedir ki bu, kulun O'na muhtaç olmasından dolayı, O'na ibâdet etmesini, O'ndan başkasına ihtiyacını arz edemeyeceği için de, başkasına da ibadet etmemesini iktizâ eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ" buyurmuştur ki bu, "O, her şeyden müstağni olmasına rağmen, sizi bütün çağrı ve davetiyle kendisine davet eder. Halbuki sizler, ihtiyaç içinde olmanıza rağmen O'na icâbet etmezsiniz. Siz O'na dua etmediğiniz halde, O size ihtiyaç vaktinizde icâbet eder" demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* el-Hamîd'in Manası**

Bu mesele âyetin sonundaki "**el-hamîd**" ismi şerifiyle alâkalıdır. Allahu Teâlâ birinci habere, yani "اَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ" cümlesine, "اِلَى اللّٰهِ" kelimesini ilave etmiştir ki, bu ibadeti O'na hasretmenin farz olduğuna işarettir. Aynen bu ilave gibi, müteakiben de, "**gına**" ile muttasıf olmasına, "**hamîd**" olma vasfını ilave etmiştir ki, bu da insanların ihtiyacına mukabil onun "**gına**"sına işarettir. Keza O, şükredilmesi farz olan hamîd olduğundan, onun nimetlerine muhtaç olan sizlerin ona hamdetmeniz gerekir demektir. Yoksa "Siz muhtaçsınız, Allah da sizin gibi muhtaçtır" manasına gelmeyip: "Bilâkis o, ganiyy-i mutlaktır. Siz O'na muhtaçsınız diye, sizi ihtiyacı

giderilmemiş durumda bırakmaz. Bilakis O, dünyada sizin ihtiyaçlarınızı karşılar. Eğer iman ederseniz, âhirette de ihtiyaçlarınızı karşılar. O halde O, hamîd'dir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisinin zenginliğini beyan etmek için,

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٦﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللهِ بِعَزِيزٍ ﴿١٧﴾

"Eğer dilerse sizi giderir, (yerinize) yepyeni bir halk getirir. Bu, Allah'a güç de değildir" (Fâtır, 16-17).

buyurmuştur. Burada, tam bir belağât vardır ki izahı şöyledir: Allahu Teâlâ, *"Eğer dilerse, sizi giderir"* buyurmuştur ki bu, "kendisine ihtiyaç duyulan şeyin aksine, sizi gidermek O'nun meşîetine bağlıdır" demektir. Çünkü, ihtiyaç duyulan şey hakkında bir kimse, "Eğer falanca dilerse, evini yıkar, akarını, mallarını yok eder" ifadesini kullanmaz. Bu kimse ancak, "Eğer, ikâmet etmek için bir eve ihtiyaç olmasaydı, onu satardım" der, veyahut da, "Eğer gelir getiren bir mala (akâr) ihtiyaç olmasaydı, onu terk ederdim" ifâdesini kullanır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Yepyeni bir halk getirir"* ifadesiyle, kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığını beyan buyurmuştur. Bu, şöyle zanneden bir kimsenin zannını çürütmek gayesine matuftur: "Bu mülk, ona bir kemal ve azamet vermektedir, eğer bu mülkü giderirse azameti de zedelenir." Bu demektir ki: "Allah sizden daha güzel, daha mükemmel, daha tam mahluklar yaratmaya kâdirdir" buyurmuştur.

Azîz Kelimesinin Manası

Daha sonra وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللهِ بِعَزِيزٍ *"Allah'a güç de değildir"* buyurmuştur. Yani "Gidermek ve getirmek Allah'a zor değildir." demektir. Cenab-ı Hak aziz lafzını bazen, "kendi zatıyla kâim olan" hakkında kullanmıştır. Çünkü O, kendisi hakkında *"Allah, kuvvetli ve azîzdir"* (Ahzab. 25). Yine bu sûrede de, *"Allah azîz, (yegâne galip) ve gafûrdur"* (Fâtır, 28) buyurmuştur. Allahu Teâlâ bu vasfı, "başkasıyla kâim olan şeyler" hakkında da kullanmıştır. Nitekim O, *"Bu, Allah'a aziz (güç) değildir"* ve *"Sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır ve aziz (güç) gelir"* (Tevbe 128) buyurmuştur. Binâenaleyh, ayrı ayrı iki yerde kullanılan bu kelime, aynı manaya mı gelir, yoksa iki farklı manaya mı? Biz diyoruz ki, Arapçada **"azîz"**, gâlip ve üstün gelen demektir.

Nitekim, "Galip gelen, soyar" (مَنْ عَزَّ بَزَّ) denilir. O halde Allah, azîzdir; yani, yegâne gâliptir demektir. Herhangi bir şahıs, bir işe güç yetiremez, onun karşısında bir varlık gösteremezse, o işe nisbetle, "o mağlup olmuştur" denilir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın buradaki "وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيزٍ" ifadesi, "Bu iş, Allah'ı, mağlup edemez. Tam aksine bu, Allah'a göre çok basittir" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ" (Tevbe, 128) ifadesi ise, "Sizin sıkıntıya uğramanız, insanı ezen ve mağlûp eden bir iş gibi, Hz. Peygamber'i üzer ve ona eziyet verir" anlamındadır.

Sorumluluk Şahsîdir

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهٖ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Eğer yükü ağır bir kişi, diğer birini onu taşımaya çağırırsa, bu, akrabası da olsa, kendisine ondan hiçbir şey yükletilmez. Sen ancak, gaybda olan Rabbinden korkmakta olanları, namazı dosdoğru kılanları sakındıracaksın. Kim temizlenirse, sırf kendi faydasına temizlenmiş olur. Nihâyet varış, Allah'adır" (Fâtır, 18).

Önceki Kısımla Münasebet

Bu âyetin, kendinden öncekilerle şöyle bir münasebeti vardır: Cenâb-ı Hak, doğruyu apaçık delillerle beyân edince, onları, bu hususta düşünmeye davet eden şeyi de zikrederek, *"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"* buyurmuştur ki bu, "Günahkâr olan hiçbir nefis, günahkâr olan başka bir nefsin günahını yüklenmez" demektir. Binâenaleyh Peygamber, şâyet bu tebliğinde yalancı olmuş olsaydı, sizin, onun günahını yüklenmeyeceğinizi bile bile, günahkâr olmuş olurdu. Binâenaleyh o, böyle bir şeyden korunur ve ittikâ eder. Allahu Teâlâ ise, sizin ibadetlerinize muhtaç değildir. O halde düşünün, ve sapmanız halinde hiç kimsenin sizin günahınızı yüklenmeyeceğini bilin. Bu, "Sizin önderlerinizin "Yolumuza uyunuz,

biz sizin günahlarınızı taşırız" demeleri gibi değildir" demektir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَازِرَةٌ" ifâdesi, نَفْسٌ وَزِرَةٌ *"Günah işlemiş bir nefis"* takdirindedir. Cenâb-ı Hak وَلَا تَزِرُ نَفْسٌ وِزْرَ أُخْرَى "Hiçbir nefis diğerinin günahını üstlenmez" dememiş ve yine, sıfat ile mevsûfu birlikte zikrederek, وَلَا تَزِرُ نَفْسٌ وَازِرَةٌ وِزْرَةٌ أُخْرَى "Hiçbir günahkâr nefis, diğerinin günahını üstlenmez" dememiştir ki, bunun anlamı şudur: Birincisine gelince, şâyet Cenâb-ı Hak, "Hiçbir nefis, diğerinin günahını üstlenmez" demiş olsaydı, o zaman, günahkâr her nefsin, günahının onları üzdüğü ve onların, kendisi hakkında dehşete ve şaşkınlığa düşmüş olduğu anlaşılamazdı. Bunun diğer bir izahı da şöyle yapılabilir: Bir kimsenin, "Hiçbir nefis başkasının günahını yüklenmez" şeklindeki sözünden, onun asla hiçbir yük taşımadığı da anlaşılabilirdi. Nitekim masum (günahsız) kimse, başkasının yükünü taşımadığı gibi, esasen kendisine ait de taşıyacağı bir yük olmaz. Oysa "وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ" cümlesi beyan eder ki "o kendi yükünü taşır, fakat başkasının yükünü yüklenmez." (İkincisine), yani sıfatla mevsûfun birlikte zikredilmesi meselesine gelince, sıfatın çok açık ve mevsûfundan ayrılmaz bir nitelik olmasından dolayıdır bu..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hiç kimsenin bir başkasının yükünü, ne doğrudan, ne de bir istek ve talepten sonra üstlenmeyeceğine bir işâret olmak üzere, وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ *"Eğer yükü ağır bir kişi... çağırırsa"* buyurmuştur. Çünkü, böyle bir şeye muhtaç olan kimse sabreder ve ihtiyacını, herhangi bir talepte bulunmaksızın karşılar. Ama ihtiyaç doruk noktaya varırsa, bu onu, bir talepte bulunmaya mecbûr eder.

İKİNCİ MESELE

Bu mesele "**muskale**" kelimesiyle alâkalı olup bu, önce geçenleri daha fazla beyân eden bir ifâdedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bundan önce, *"Günah işleyen (hiçbir nefis) başkasının günahını çekmez"* buyurmuştur. Sadece bu cümleyi işiten kimse zanneder ki, o şahıs götürebileceği miktar yükü olduğu için, başkası onun yükünü taşımaz. Nitekim güçlü kuvvetli bir adam eline bir nar veya ayva aldığında, kimse o yükünü taşımasına yardımcı olmaz. Ama yük ağır olunca taşıyanı bitkin düşürür ve etraftan ona yardım edilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "**müskale**" buyurmuştur ki bu, "Başkasının yükünü taşımama, o başkasının o yükün ağırlığından dolayı acınmaya

mahal olmayışından dolayı değildir. Tam aksine o nefsin, çok ağır bir günah ve suçun altında bulunmasından ve ondan, o suça dair herhangi bir şeyin üstlenilemez olmasından dolayıdır" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, bu hususta, وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى *"bu, akrabası da olsa"* kaydına yer vermiştir ki bu, "O çağrılan şahıs, akrabası dahi olsa onu yüklenmez" demektir. Bir önceki ifade hakkında "O, onun yükünü, ya meselâ, düşmanını ağır bir yükün altında gören bir hasım, veyahut da taşınılamayan bir yükün altında olan bir yabancı kimseyi gören başka bir yabancı gibi, kendisiyle ilgisi ve alâkası olmadığı için taşımamıştır" denebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"bu, akrabası da olsa"* buyurmuştur ki bu, "Nefsin, o yükü taşıyabilecek güçlü ve günahkâr bir nefis olması; her ikisinin de ağır bir yük altında ezilmesi gibi, o yükü taşımaya yöneltecek bütün sebepler bulunsa bile..." demektir. Yardımcı olacak nefsin güçlü ve yük taşıyabilir olması, berikinin de, yük altında ezilmesi ve yardım istemesi gibi... Çünkü, talepte bulunmak, acımayı celbeder. Şâyet, kendisinden yardım talep edilen, edenin yakını olursa, bu durumda bunu karşılamamak, ancak bir engelden dolayı olur ki, bu da her nefsin ağır bir yük altında bulunmasıdır.

Uyarmadan Fayda Görenler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ *"Sen ancak, gaybda olan Rabbinden korkmakta olanları, namazı dosdoğru kılanları sakındıracaksın"* buyurmuştur ki, bu, "Senin getirdiğin şeyin üstünde başka bir irşâd yoktur. Halbuki bu, onlara bir fayda sağlamamıştır. Binâenaleyh sen ancak, kalpleri Allah'ı ta'zim hissi ile dolup taşan, dışları da ibâdetle süslenmiş olan kimselere fayda veren bir uyarıda bulunursun" manasına bir işaret olup, bu, tıpkı, *"iman edenler"* ifadesinin, kalbin ameline; *"sâlih ameller işleyenler"* (Asr, 3) âyetinin de uzuvların amellerine bir işaret sayılması gibidir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın *"Gaybda olan Rabbinden korkmakta olanları ve namazı dosdoğru kılanları"* ifadesi, işte bu anlamdadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hiçbir günahkâr nefsin, bir başkasının günahını yüklenemeyeceğini beyan edince, sevabın, bu sevabı işleyenlere fayda vereceğini beyan etmek üzere وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهِ *"Kim temizlenirse, sırf kendi faydasına temizlenmiş olur"* buyurmuştur ki, bu, "Onun bu tezkiyesi, kendi lehinedir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِلَى اللهِ الْمَصِيرُ *"Nihâyet varış Allah'adır"* buyurmuştur. Bu, "temizlenen kimsenin bu temizlenmesinin fayda ve neticesi, dünyada görülmese bile, herkesin varışı Allah'adır, likâ (haşr) gününde, bekâ yurdunda, Allah'ın nezdinde ortaya çıkacaktır. Günahkâr kimsenin işlediği günahın cezâsı, dünyada ortaya çıkmasa bile, âhirette ortaya çıkacaktır. Çünkü nihaî varış, Allah'adır" demektir.

Dalaletle Hidayetin Mukayesesi

Cenâb-ı Hak daha sonra:

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ ﴿٢٠﴾ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ﴿٢١﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾

"Körle gören, karanlıklarla nur, gölge ile sıcak bir olmaz. (Hülâsa) dirilerle ölüler bir olmaz. Şüphesiz ki Allah, kimi dilerse ona duyurur. Sen, kabirlerde olanlara da işittirecek değilsin ya!.." (Fâtır, 19-22).

buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak hidayet ve dalâleti beyan edip, kâfir hidayete ulaşamadığı halde Allah mü'mini hidayete iletince, onları gören ile köre benzetti... Buna göre mü'min, apaçık hak yolu gördüğü için görendir; kâfir ise kör.. Âyetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Çok Misal Vermenin Manası**

Kör ile gören, karanlıkla nur, gölge ile sıcak ve ölüler ile diriler zikredilmek suretiyle, burada misalleri çoğaltmanın faydası ne olabilir? Deriz ki: Birincisi, mü'min ile kâfirin misâlidir. Buna göre mü'min görendir (basîr), kâfir ise, kör.. Sonra, gören kimsenin bakışları çok keskin olsa da, eğer ışık içinde değilse, hiçbir şeyi göremez. Böylece Allahu Teâlâ, iman ve küfür için de birer misal zikretmiştir. Böylece, "İman nûrdur, mü'min ise, (o nurda) gören. Görene (zaten) nûr gizli ve kapalı kalmaz. Küfür ise, zulmettir, karanlıktır. Kâfir de, kör.. Onun için ise, engelleyici üstüne engelleyici vardır" demek istemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, her ikisinin varacağı yer

ve akıbetleri için bir misal zikretmiştir. Ki bu da, gölge ile sıcaktır. Binâenaleyh mü'min imanı sayesinde bir gölge ve rahatlık içindedir. Kâfir ise, küfrü sebebiyle, bir sıcaklık ve yorgunluk içindedir. Sonra da Cenâb-ı Hak, mü'min ve kâfir hakkında başka bir misâl zikrederek, *"(Hülâsa) dirilerle ölüler bir olmaz"* buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "Mü'minin ve kâfirin durumu, kör ile görenin durumunun da üstündedir. Çünkü kör, bazı şeyleri algılama hususunda gören kimseye iştirâk eder. Ama kâfir ise, faydalı olan hiçbir idrâke sahip değildir. Bu sebeple o, ölü gibidir" demek istemiştir. Bizim bu anlattığımıza, Cenâb-ı Hakk'ın ilk önce fiili tekrar getirerek, *"Körle gören bir olmaz"* (لَا يَسْتَوِى...) buyurup, "karanlıklar"ı, "nûr"u, "gölge" ve sıcaklığı buna atfetmesi, sonra da yeniden fiili getirerek, *"Dirilerle ölüler bir olmaz"* **(ve ma yestevî)** buyurması da delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak sanki bunu, ötekine bir mukabil ve karşılık yapmıştır.

***İKİNCİ MESELE:* Üsluptaki İnceliğin İzahı**

Allahu Teâlâ "karanlıklar" ile "nûr", "gölge" ile "sıcak" ve "ölüler" ile "diriler" arasında olumsuzluk edâtı olan **"lâ"**yı tekrarlamış, ama "kör" ile "gören" kelimeleri arasında bunu zikretmemiş, tekrarlamamıştır. Niçin?

Bu böyledir, çünkü buradaki tekrar, te'kîd ve (kelimeler arasındaki) tezat manadan dolayı.. Karanlıkla nur, gölge ile sıcak arasında bir zıddiyet vardır. Karanlık aydınlığa aykırı olup onun zıttıdır. Körlük ve görme de böyle... Ama, kör ile görene gelince, böyle değildir. Aksine tek bir şahıs, bazen, önce görür de, sonra gözünden ötürü kör olabilir. Binâenaleyh kör ile gören arasında ancak vasıf cihetinden bir aykırılık ve tezât bulunur. Gölge ile sıcağa gelince, bunlar arasındaki aykırılık zatîdir. Çünkü gölgeden murat, sıcaklık ve soğukluğun olmayışıdır. İşte, buradaki aykırılık mükemmel ve tam olunca, Cenâb-ı Hak onu, edâtı tekrarlamak suretiyle te'kit etmiştir. Ölüler ile dirilere gelince, tek bir cismin hayat mahalli olan bir diri olup, daha sonra da, ölüme mahal olmuş olan bir meyyit, ölü haline gelmesi cihetiyle onlar her ne kadar kör ve gören gibi iseler de, ancak ne var ki, ölü ile diri arasındaki aykırılık kör ile gören arasındaki aykırılıktan daha kesin ve daha tamdır. Nitekim biz, kör ile görenin bazı şeyleri algılamada müştereklik arz ettiklerini açıklamıştık... Diri ile ölü ise böyle değildir. Nasıl olmasın ki, hikmet-i ilâhiyyede açıklanıp tekarrur etmiş olduğu üzere, ölü diriye, vasıf cihetinden değil de, hakikat cihetinden aykırı ve muhaliftir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Fasıla ve Seci**

Allah iki misalde, daha kıymetli olan "gölge" ile "sıcağı" başa almışken, iki misalde de, kıymetli olan "görme" ile "nûr"u geri bırakmıştır. Niçin?

Bu hususta müfessirler bunun, âyetlerin sonlarındaki fasılayı gözetmek için olduğunu söylerler ki, bu zayıftır. Çünkü âyetlerin sonlarını gözetme, secî ile ilgili bir hususturu. Kur'ân'ın mu'cize oluşu ise mana bakımından olup, (sadece) lafız cihetinden değildir. Binâenaleyh şair, secîden dolayı takdim ve tehirde bulunabilir. Böylece lafız onu, manayı değiştirmeye zorlar. Kur'ân'a gelince o, müessir ve belîğ bir hikmettir. Ondaki mana sahîh, lafzı ise, fasihtir. Bu sebeple anlamsız yere takdim ve tehirler yapılmaz.

İşte bundan dolayı diyoruz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'den önce kâfirler, sapıklık içinde idiler. Adeta körler gibiydiler. Yolları ise, karanlıktı. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s) gelip, onlara yollarını açıklayınca ve onlardan bir kısmı da hidayete erince, artık gören kimseler oldular. Yolları da, bir nûr gibi aydınlık... İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Bi'setten önce küfür üzerinde bulunan ile, bundan sonra imana ulaşan kimse bir olmaz" buyurdu. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında küfür imandan, kâfir de mü'minden önce olunca, önce olan başta zikredilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bunların akıbet ve varacakları yeri zikredince, *"Rahmetim gazabımı geçmiştir"* hadis-i kudsisinden dolayı, rahmete taalluk edeni gazabına taalluk edenden önce getirmiştir. Sonra, bi'setten sonra hâlâ ısrâr eden kâfir körden de kör olup, hakkı idrâk edememe hususunda bütün yönlerden ölülere benzeyince, Cenâb-ı Hak, *"(Hülasa) dirilerle ölüler bir olmaz"* buyurmuştur. Yani, "Allah'ın indirdiğine iman eden mü'minler ile, kendilerine apaçık âyetler okunduğu halde bunlardan yararlanmayan ölüler bir olmaz" demektir. İşte bu kimseler, iman eden kimselerin imanından sonradırlar. Cenâb-ı Hak, mü'minlerin hayatı, (iman sayesinde) hayat bulmaları, muânit kâfirlerin ölümünden önce bulunduğu için, o kâfirleri mü'minlerden sona bırakmıştır. Bi'setten önce sapıtmış olan kâfirler de, ondan sonra hidayete ulaşmış mü'minlerden önce bulunduğu için, Allahu Teâlâ körü görene takdim etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Müfret ve Cemi Farkı**

Eğer sen, "Allahu Teâlâ, "kör"ün mukabilinde, müfret olarak "gören"i; aynı şekilde "gölge" mukabilinde "sıcak"ı; "diriler" mukabilinde, çoğul olarak yine, "ölüler"i zikretmiş; ama "karanlıklar" mukabilinde ise, "nûr"u

getirmiştir. Oysa ki birisi çoğul, birisi ise tekildir. Sen bunun bir hikmeti olduğunu söyleyebilir misin? Derim ki, "Allah'ın lütfu ve hidayeti ile evet, bir hikmeti var. "Kör" ve "gören" ile "sıcak ve gölge" kelimelerine gelince, burada cinse cins ile mukabelede bulunulmuş, fertler zikredilmemiştir. Çünkü, körler ile gören kimseler içinde, meselâ herhangi bir yerde bulunan ve gören garip, yabancı bir kimse ile, o yerin tanıdığı ve bileni olan kör bir kimse gibi, iki cinsi her birinden, diğer cinsin ferdine müsavi ve denk olan bir kimse, fert bulunabilir. Bu sebeple kör olan kimse, maksadına ulaşabilirken, gözleri gören ise, (yabancılığından dolayı) buna ulaşamaz. Yahut da şöyle olur: Âmâ olan bir kimse bazen onu, gören ama aptal olan bir kimseye denk kılacak bir zekâya sahip olabilir. Âmâ cinsleri itibariyle aralarındaki farklılık ve derece, kesin ve katidir. Zira, "gören"lerin cinsi, "âmâ"ların cinsinden daha hayırlıdır. Ölüler ile dirilere gelince, bunlar arasındaki farklılık ise daha fazladır. Çünkü, idrâk hususunda herhangi bir diriye denk düşen hiçbir ölü yoktur. İşte bundan ötürü, ister cinsle mukabele edilsinler, isterse ferde fert ile, dirilerin ölülere müsavi olmayacağı söylenmiştir.

"Karanlık"lar ile "nûr" kelimesinin mukayesesine gelince hak tektir. Ki bu da tevhittir. Bâtıl ise, çoktur; ki bu da, daha önce de beyan ettiğimiz gibi çeşitli şirk yollarıdır. Zira, müşriklerin bir kısmı yıldızlara, bir kısmı ateşe, bir kısmı meleklerin biçiminde düşündükleri putlara, vs. şeylere tapmaktaydılar. Bu fertlerin her birisi ile, bu bir tek "nûr" arasındaki farklılık aşikârdır. İşte bu sebeple, "Karanlıkların tamamını nazar-ı dikkate aldığında, onlara nûr'a eşit ve denk olan bir şey buyurmuştur" ki, biz nûr'un müfret, karanlıkların da çoğul getirilmesinin sebebini, *"Ve, karanlıklar ile nûru yarattı.."* (En'âm, 1) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. Nûrun, ancak bir aydınlatıcının; nûrlanmayı kabullenebilecek bir mahallin bulunması ve nûr ile onu kabul eden arasında bir engelin bulunmaması ile meydana gelmesi de, işte bu cümledendir.

Bunun misali şudur: Güneş doğup, orada da aydınlanmaya müsait, yani güneşin ışınlarını tutan bir şey bulunduğunda, -ki çünkü, kendisinde güneşin ışınlarının içinden girebileceği küçük bir pencere bulunan bir evde,- o pencerenin tam karşısında güneşin bu ışınlarının çıkıp, bir başka eve girerek, o evin mekânına da güneşin ışınlarının yayılacağı bir aralık bulunduğunda, ikinci ev aydınlık, birinci ev aydınlık olarak görünür. Eğer orada, kendisinde, aralığın bulunmadığı bir ev gibi herhangi bir engel yok ise, o

zaman o ev aydınlanmaz. İşte bu üç şey mevcut olduğunda o ev aydınlanır. Aksi halde, bu üç şeyden herhangi birisinin yokluğu sebebiyle karanlık olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki Allah, kimi dilerse ona duyurur. Sen, kabirlerde olanlara da işittirecek değilsin ya!"* ifadesine şu iki mana verilebilir:

1) Bundan maksat, Peygamberin sözünü ve ona inen vahyi dinlememelerine nispetle, kâfirlerin, ölülerin durumundan daha aşağıda olmalarını beyan etmedir. Çünkü Allah, ölülere duyuruyor, dinletiyor, Peygamber ise, ölmüş ve kabire girmiş kimselere duyuramıyor. O halde bu demektir ki ölüler, Allah'ı duyuyor ve O'nu dinliyorlar; kâfirler ise, tıpkı ölüler gibi, Peygamber (s.a.s)'i dinlemiyorlar.

2) Bundan maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmektir. Çünkü Cenâb-ı Hak Peygamberi'ne, onlara fayda veremeyeceğini ve onlara duyuramayacağını beyan edince, Peygamberi'ne, "Bunlara ancak Allah duyurur, dinletir. Çünkü O, sağır bir kaya parçası dahi olsa, dilediği kimselere ve istediği kimselere dinletir ve duyurur. Sen ise, kabirdekilere (yani onlar gibi olan kâfirlere) duyuramazsın. Binâenaleyh, onların hesabından hiçbir şey sana terettüp etmez" buyurmuştur.

Her Kavme Resûl

إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ ﴿٢٣﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۚ وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾

"Sen, gelecek tehlikeleri haber verenden başka bir kimse değilsin. Şüphesiz ki biz seni, müjdeci ve uyarıcı olarak hidayetle yolladık. Hiçbir ümmet müstesnâ olmamak üzere, mutlaka her ümmette bir uyarıcı, bir elçi bulunmuştur" (Fâtır, 23-24)

Daha sonra Allahu Teâlâ, yine Peygamberi'ni teselli etmek için, *"Sen gelecek tehlikeleri haber verenden başka bir kimse değilsin"* buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, *"Sen gelecek tehlikeleri haber verenden başka bir kimse değilsin"* buyurunca, *"Şüphesiz ki biz seni, müjdeci ve uyarıcı olarak hidayetle yolladık"* buyurarak, Peygamber'in kendi başına bir nezîr olmadığını, onun ancak Allah'ın müsaadesi ile bir uyarıcı olduğunu beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şu iki hususu anlatmak için, *"Hiçbir ümmet müstesnâ olmamak üzere, mutlaka her ümmette bir uyarıcı, elçi bulunmuştur"* buyurmuştur:

1) Peygamber'in kalbini teselli etmek için... Çünkü böylece Cenâb-ı Hak, başkalarının da kendisi gibi, kavminin eziyetlerine katlanmış olduğunu bildirmektedir.

2) Onu kabul etmesini, kavmine ilzâm etmek... Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s), peygamberlerin ilki değildir. O ancak, diğerleri gibi o peygamberlerin iddia ettiği şeyleri iddia etmiş ve o şeyleri anlatmıştır.

Önceki Ümmetlerin Tekzibi

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿٢٥﴾

"Eğer seni yalanlıyorlarsa, kendilerinden öncekiler de yalanlamışlardı. Halbuki, onların peygamberi kendilerine açık açık mu'cizeler, sahifeler ve nur saçan kitaplar da getirmişlerdi" (Fatır, 25).

Yani, "Sen, onlara, beyyine, açık delil ve kitabı getirdin. Ama onlar seni yalanlayıp sana eziyette bulundular. Senden başkaları da onlara aynısını getirmiş, onlar da onlara, bunların sana yaptığı şeyi yapmışlardır. Ama onlar, bu yalanlanmalarına sabredip direndiler. İşte böylece biz senin bu kavmini şu şekilde ilzâm edebiliriz: Önceki peygamberlerin peygamber oldukları, ancak apaçık mu'cizelerle belli olmuştur ki, biz o mu'cizeleri ve sahifeleri, nur saçan kitabı, bunların hepsini Muhammed (s.a.s)'e de verdik. O halde o, diğer peygamberler gibi bir peygamberdir. Binâenaleyh (senin kavmine), tıpkı **Mûsa** (a.s) ile **İsa** (a.s)'yı kabul etmeleri gerektiği gibi, Muhammed (s.a.s)'i de kabul etmeleri gerekir. Bu, Ehl-i kitaba karşı yapılan bir izah şeklidir.

Beyyinât ve Kitap

Bil ki Allahu Teâlâ, şu üç şeyden bahsetmiştir: Birincisi *"beyyinât"*tır. Çünkü her peygamberin mutlaka bir mu'cizesi olur. Ki mu'cize, derecelerin

en düşüğüdür. Daha sonra o peygambere, her ne kadar içinde neshedici bir şeriat olmak üzere, nesh ve meşru kılınmış hükümler bulunmasa bile, birtakım mev'ızeler (va'z u nasihatlar) ve tenbihler bulunan bir kitap iner. Böylesi bir kitap indirilen kimse, derece bakımından, böyle semavî bir kitap indirilmeyen peygamberden daha üstündür. Bazen de onun şeriatini, diğerine inen şer'î hükümler nesheder ve bu peygambere, ilahî hikmete uygun olarak, içinde bazı hükümler bulunan bir kitap iner. Böyle olan peygamber, "**ulü'l-azm**" peygamberlerdendir. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, "Peygamberlerin nübüvvetleri, beyyinelerle (mu'cizelerle) ortaya çıkar. Eğer onlar, daha üst derecede bir peygamber olurlarsa, "sahifeler" (zübür) ile; daha da üstün olurlarsa "nur saçan kitaplar" ile peygamberlikleri ortaya çıkar. Muhammed (s.a.s)'e biz bunların tamamını verdik. Binâenaleyh o, kitabı daha tam ve bütün kitaplardan mükemmel olduğu için, bütün peygamberlerden daha kıymetli bir peygamberdir" demiştir.

ثُمَّ اَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٢٦﴾

"Sonra o inkâr edenleri tutup yakaladım. (Bak ki) benim inkârım nasıl imiş!" (Fâtır, 26).

Bu, "Kim daha önce indirilmiş kitabı ve gönderilmiş peygamberi yalanlarsa, Allah onu hesaba çeker. Aynen bunun gibi, kim Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlarsa, onu da muâheze eder" demektir. Âyetteki, *"Bak ki benim inkârım nasıl imiş!"* ifadesi, daha önce bilineni, iyice anlatmak için sorulmuş bir sorudur: Onlar Allah'ın, kendilerini alabildiğine inkâr ettiğini, yani yadırgadığını ve yadırganacak, hoşlanılmayacak bir işi, yani köklerini kazıyacak bir azabı başlarına getireceğini biliyorlardı.

Bitkiler ve Dağlar

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾

"Allah'ın gökten bir su indirdiğini ve işte onunla, çeşit çeşit meyveler çıkardığımızı görmedin mi? Dağlardan da, beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgûnî siyah yollar (yaptık)" (Fâtır, 27).

Bu da, Allah'ın birliği ve kudreti hususunda başka bir delil getirmedir. Bu âyetin tefsiri hususunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Soru Üslûbu**

Allahu Teâlâ bu delili, haber sorma üslûbu ile zikrederek, *"Görmedin mi?.."* buyurmuş; önceki delili ise, haber verme üslûbu ile getirerek, *"Allah rüzgârları salıverendir"* (Fâtır, 9) buyurmuştur, niçin? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Suyun (yağmurun) indirilmesi, insanların faydasına daha uygun ve kendisindeki fayda daha açıktır. Çünkü herkes yağmuru görür görmez, toprağın hayat buluşunun ondan olduğunu anlar. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, soru üslûbu kullanarak, bunun delil oluşunun büyüklüğünü göstermiştir. Çünkü "istifham-ı takrîrî", ancak çok açık ve net şeyler hakkında kullanılır. Zira ayı, belli-belirsiz bir hilâl iken gören kimseye, başka biri, "Ay nerede?" diye sorsa, o da ona, "Falanca yerde" dese ve soran onu göremese, kendisine soru sorulan sorana, "Doğru, göremezsin. Çünkü o, belli-belirsiz. Görmemekte haklısın" der. Fakat ay çok net bir şekilde görülürken o ona, "Ay, apaçık görünürken, sen onu göremedin mi?" der.

b) Allahu Teâlâ bunu, bir başka delille ortaya koyduktan ve iddia edilen şey için, öncekiler ile çeşitli delillerle bir belirlilik ve âdetâ görünürlük söz konusu olduktan sonra, bu kimseye, "Sen, bizim bahsettiğimiz şeyi gördün. Artık senin için bir mazeret kalmadı. Bu âyetimizi görmüyor musun?" demiştir.

İKİNCİ MESELE: **Muhatabın Kim Olduğu?**

Bu âyetteki hitap kimedir? Bu hususta şu iki izah yapılır:

a) Hitap, Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Bunun Peygamber (s.a.s)'e hitap olmasında şöyle bir hikmet yatmaktadır: Allahu Teâlâ delillerini getirip, bunlar muhataplara fayda vermeyince, sözü kesip, başkasına dönüp böyle demiştir. Mesela, bir efendinin bir kısım kölelerine nasihatte bulunup, onları kötülüklerden alıkoymak istediğinde, bu nasihatleri onlara fayda vermeyince, bir başkasına dönüp, "Dinle, sen de böyle olma" deyip, onlara

söylediğini buna da söylemesi gibidir. Bunda şöyle bir vurgu vardır: "Öncekilerde bir noksanlık ve kusur var. Dolayısıyla hitaba ehil olamadılar. Aklını başına al da, sen de onlar gibi kusurlu olma."

b) Bu hitabın, önceki cümleden uzak ve ilgisiz olmayıp, aksine ona uygun olarak, birinci cümleyi dinleyen bir başka söze kulak vermesin ve kendisinde nasihat bulunan söz üzerinde tefekkürü terk etmesin diye, birincisine yakın izahlar getirmek.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Aynı Sudan Çeşitli Meyveler**

Bu, tek bir sudan çeşitli meyveler çıkardığı için, Allah'ın kudretine ve hür irâde sahibi oluşuna getirilen bir başka delildir. Bu ifadede şöyle birkaç incelik vardır:

Birinci incelik: Allahu Teâlâ, önce **"enzele"**, *"indirdi"*, sonra *"çıkardık"* buyurmuştur. Bunun hikmetini daha önce anlatmıştık. Fakat aynısını burada da tekrar ediyor ve şöyle diyoruz: Allahu Teâlâ, *"Görmedin mi, Allah gökten bir su indirdi"* buyurmuştur. Bunu duyan kimse eğer câhil birisiyse, "Yağmurun yağışı, ağır olduğu için tabiîdir" diyebilir. İşte ona, "Senin, bu su ile çeşitli meyveler çıkarmamız hakkında, "Bu da tabiîdir" demen imkânsız. Binâenaleyh bu, Allah'ın irâdesiyledir" denilir. Bunun Allah'tan oluşu daha açık olunca, Cenâb-ı Hak bu işi, bizzat kendisine nisbet ederek anlatmıştır.

Bu hususta yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Allahu Teâlâ, *"Allah ... indirdi"* buyurunca, kendisini delil ile bildirip, bu hususta düşünülebilecek şahsı, kendisine yaklaştırmış oldu. Böylece de bu kimse, orada bulunanlardan olmuş oldu. Allahu Teâlâ ona bu yakınlığından ötürü, *"Biz ... çıkardık"* diye konuşmaya başladı.

Bir üçüncü izah da şöyledir: Bir nimet olması açısından, tek sudan çeşit çeşit nimetler çıkarma, suyu (yağmuru) indirmeden daha ileri ve tam bir nimettir. Çünkü yağmuru indirme, meyveleri çıkarma faydasından ötürüdür. Böylece Allahu Teâlâ, daha tam ve ileri olanı, mütekellim (konuşan) sîgasıyla kendisine nisbet etmiş, daha aşağı olanı ise, gâib sîgasıyla getirmiştir.

Dağlar

İkinci incelik: Cenâb-ı Hak, *"Dağlardan da, beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgûnî siyah yollar (yaptık)"* buyurmuştur. Sanki birisi, "Meyvelerin farklı farklı oluşları, bölgelerin farklılığından kaynaklanmaktadır.

Baksana za'feran ve benzeri bazı bitkiler, her yerde yetişmezler" demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Bölgelerin, toprakların farklılığı da, ancak Allah'ın iradesiyledir. Aksi halde meselâ niçin bazı dağlarda kırmızı, beyaz yerler ve yollar olmuştur?" demiştir.

Âyetteki **"cüded"**, **"cüdde"**nin çoğuludur. **Cüdde** ise, sahil (kıyı) veya yol demektir. Buna göre eğer, "وَمِنَ الْجِبَالِ"deki vâv, ne vâv'ıdır?" denilirse, biz deriz ki: Şöyle olabilir:

Vâv-ı isti'nafiyye olması.. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "Biz o su ile, renkleri farklı farklı meyveler bitirdik, kâinattaki her şeyde, meselâ dağlarda, kudretine delâlet eden ve meyvelerin farklı renklerindeki iradesini inkâr edenlere bir reddiye olması... Buna göre takdir, "ve dağlardan da yollar... yarattı" şeklinde olur. **Zemahşerî,** buradaki **"cüded"**in, **"zû cüded"** (yollu) manasına olduğunu söylemiştir.

Üçüncü incelik: Allahu Teâlâ, burada dağlardan bahsedip, yeryüzünden bahsetmemiştir. Halbuki aynı sadedde bir delil olarak, bir başka yerde, *"Arzda birbirine komşu kıt'alar var..."* (Ra'd, 4) buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu âyetin başında, *"Onunla meyveler çıkardığımızı görmedin mi?"* buyurunca, meyve çıkarma işinin bizzat kendisi, ilahî kudretin delili oldu. Daha sonra buna ilave bir açıklamada bulunarak, *"çeşit çeşit..."* dedi. Aynen bunun gibi, dağların bizzat kendileri de Allah'ın kudret ve iradesinin delilleridir. Çünkü dağların, yeryüzünün şurasında değil de burasında olması ve bir kısmının daha alçak, bir kısmının daha yüksek oluşu bakımından şekillerindeki farklılıklar, Allah'ın kudret ve iradesinin delilidir. Cenâb-ı Hak, buna da ilâve bir açıklamada bulunarak, *"beyaz beyaz, kırmızı kırmızı... yollar"* buyurmuştur ki bu, "Tıpkı meyvelerin bitirilmesi bir delil, renklerinin çeşitli olmasının bir başka delil oluşu gibi, dağların kendileri de, onlarda çeşit çeşit, renk renk yollar oluşu da ayrı birer delildir" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"renkleri çeşitli"* ifadesinden anlaşılan, bu çeşitliliğin her bir renkle ilgili olmasıdır, yani, "beyazın farklı tonlarından, kırmızının farklı tonlarından..." demektir. Çünkü beyaz, bazen kireç, bazen daha az beyaz olan toprak renginde olur. Kırmızı da böyledir. Binâenaleyh âyetten kastedilen çeşitler, sadece beyaz ve kırmızı olsaydı, bu ifade sırf te'kid olurdu.

Binâenaleyh önceki mana daha evladır. Bu izaha göre diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, beyaz, kırmızı ve siyahtan sonra o yolların renklerinin çeşitli oluşundan bahsetmemiş, aksine beyaz ve kırmızıdan sonra "renklerin çeşitliliği"nden bahsetmiş, kuzgûnî siyahı bundan sonra zikretmiştir. Çünkü siyah, kendini te'kid eden "garâbib (kuzgûnî)" kelimesiyle birlikte zikredilince, bu simsiyah yollar manasına olur ve artık bu siyahın çeşitleri olmaz.

BEŞİNCİ MESELE

"**Garbîb**" kelimesinin, "siyah"ı te'kid için kullanıldığı ve mesela, "**esvedü garbîb**" (simsiyah) denildiği; te'kid edenin, te'kid edilenden sonra getirilmesi gerektiği ileri sürülerek, âyette niçin bunun aksi yapılarak, "**garabîbi sûd**" denildiği sorulmuştur? Biz deriz ki: **Zemahşerî** şöyle der: "**Garâbîb** kelimesi, mukadder (görünmeyen – mahzûf olan) "renkli bir şeyi" te'kid etmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "**sevâdün garâbibu**" (simsiyah, kuzgûnî siyah) demiş, daha sonra yeniden "**sûd**" (siyah) kelimesini getirmiştir. Bunun hikmeti, o siyahlığı iyice te'kid etmektir. Çünkü Allahu Teâlâ, aynı şeyi hem mukadder olarak, hem açıktan getirerek zikretmiştir." Bazıları da, bu ifadede bir takdim-tehir (öne alma – sona bırakma) olduğunu söylemişlerdir.

İnsanlar ve Diğer Mahlûklar

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَآبِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَ ۗ اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا ۗ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

"İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan, yine böyle renkleri çeşit çeşit olanlar vardır. Allah'tan, ancak âlim kulları korkar. Şüphesiz Allah azîz ve gafûrdur" (Fâtır, 28).

Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın kudret ve irâdesine getirilen bir başka delildir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, içinde bulunduğumuz bu âlemdeki, yani terkipler (bileşikler) âlemindeki mahlukâtta bulunan delilleri ikiye ayırmıştır: Canlılarda olan, cansızlarda olan... Cansızlar da, ya bitkiler, ya madenlerdir. Bitkiler, cansızların (hareketsizlerin) en kıymetlisi olup,

Hak Teâlâ buna, *"O (yağmurla) çeşit çeşit meyveler çıkardı"* buyurarak işaret etmiştir. Daha sonra madenlerden de, *"Dağlardan da..."* ifadesiyle bahsetmiş, bunun peşi sıra da canlılardan bahsederek, işe onların en şereflisi olan insanla başlayıp, *"insanlardan..."* demiş, sonra hayvanları zikretmiştir. Çünkü hayvanların insana faydası, bu hayvanların canlı olmaları haline bağlıdır. Davarların faydası ise, onlardan yeme ile ilgilidir. Yahut şöyle de diyebiliriz: *"dâbbe"* denilince örfen at akla gelir. At ise, insanlardan sonra canlıların en kıymetlisidir.

Âyetteki, *"renkleri çeşit çeşit"* ifadesiyle ilgili olarak şunu deriz: Bu varlıkların bizzat kendileri Allah'ın kudretine ve iradesine delil oldukları gibi, renklerinin farklı farklı oluşu da buna delildir. Âyetteki "مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ" ifadesindeki zamirin müzekker getirilişi, insanın bunlar cümlesinden olarak zikredilmesinden ve zamiri müzekker getirmenin daha evla ve üstün oluşundan dolayıdır.

İlmin Mertebesi

Cenâb-ı Hak sonra إِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰؤُا اِنَّ اللهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ *"Allah'tan ancak âlim kulları korkar. Şüphesiz Allah, azîz ve gafûrdur"* buyurmuştur.

Çekinme ve saygı, saygı duyulan varlığın tanınmasına-bilinmesine göredir. Âlim olan, Allah'ı bilir ve O'ndan hem korkar, hem de O'na ümit bağlar. Bu, âlimin derece bakımından, âbid'den daha üstün oluşunun delilidir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Sizin Allah katında en şereflîniz, en müttakî olanınız, (Allah'tan en çok korkanınızdır)"* (Hucurât, 13) buyurarak, şerefin ve kıymetin, takvaya göre; takvanın da ilme göre olacağını beyan etmiştir. O halde, Allah katında şeref ve kıymet, amele göre değil, ilme göredir. Evet, âlim, ameli bıraktığında (ilmiyle amel etmediğinde), bu onun ilmini zedeler. Çünkü onu gören kimse, "Eğer bilseydi, gereğini yapardı" der.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz Allah azîz ve gafûrdur"* buyurmuş, böylece korku ve ümidi gerektiren sıfatlarından bahsetmiştir. Çünkü Allah'ın intikam alan, cezalandıran bir azîz olması, tam bir korkuyu; şirkin dışındaki günahlar için bağışlayıcı (gafûr) olması da, ileri derecede bir ümidi gerektirir. Buradaki "**ulemâ**" kelimesini mansub, "**Allah**" kelimesini merfu okuyanlara göre, âyetin manası, "Allah, âlim kullarını tebcil eder ve yüceltir" şeklinde olur.

Kitaba Uyanlar

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللهِ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾

"Gerçekten, Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden gizli ve âşikâr infâk edenler, katiyen kesâda uğramayacak bir ticaret umabilirler. Çünkü Allah onların mükâfatını eksiksiz öder. Onlara fazl u kereminden fazlasını da verir. Şüphesiz O, gafûr ve şekûrdur" (Fâtır, 29-30).

Cenâb-ı Hak, kendisini tanıyan âlimleri, onların duydukları saygıyı, bu saygıları sebebiyle elde ettikleri şereflerini beyan edince, Allah'ın kitabını tanıyıp, ondakilerle amel edenlerden bahsetmiştir. O halde âyetteki, *"Allah'ın kitabını okuyanlar"* sıfatı, Allah'ı zikre; *"namazı dosdoğru kılanlar"* sıfatı, bedenî ibadetlere; *"kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden ... infak ederler.."* sıfatı da, mal ile yapılan ibadetlere bir işarettir. Bu iki âyette üstün bir hikmet var. Çünkü Hak Teâlâ'nın *"Allah'tan ancak âlim kulları korkar"* ifadesi, kalbin ibadetlerine; *"kitabı okuyanlar"* ifadesi, dilin ibadetlerine; *"namazı dosdoğru kılanlar, kendilerine rızıklandırdığımız şeylerden ... infâk edenler"* ifadesi de, uzuvların ibadetlerine bir işarettir.

Şefkatin Kaynağı

Sonra bu üç şey, hem Allah'a ta'zim gösterme, hem de mahlûkatına şefkat duymayı alâkadar eder. Çünkü bir padişaha saygı gösterenin, onun kullarından (adamlarından) birini bir ihtiyaç içinde gördüğünde, onun ihtiyacını gidermesi gerektiğini; eğer bu hususta aldırmazlık ederse, bunun o padişaha olan saygısını zedeleyeceğini anlatmıştık. İşte buna Cenâb-ı Hak, şu hadis-i kudsîsi ile işaret etmiştir: عَبْدِي مَرِضْتُ فَمَا عُدْتَنِي فَيَقُولُ الْعَبْدُ كَيْفَ تَمْرَضُ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ فَيَقُولُ اللهُ مَرِضَ عَبْدِي فُلَانٌ وَمَا زُرْتَهُ وَلَوْ زُرْتَهُ لَوَجَدْتَنِي عِنْدَهُ *"Ey kulum, ben hastalandım da, beni ziyaret etmedin" der. Kul, "Âlemlerin Rabbi olduğun halde, nasıl hastalanırsın?" deyince, Allah, "Falanca kulum hastalandı da, onu ziyaret etmedin. Eğer onu ziyaret etseydin, beni onun yanında*

bulurdun" buyurur"[25] Demek ki Cenâb-ı Hakk'a ta'zîm, O'nun mahlûkatına şefkat duyma ile ilgilidir. Allah'ın mahlûkatına şefkat olmayan yerde, Allah'a ta'zim de yoktur.

İbadet ve Gizlilik

Âyetteki, سِرًّا وَعَلَانِيَةً *"Gizli ve aşikâr"* ifadesi, her nasıl müsait olursa, infâk etmeye bir teşviktir. Binâenaleyh eğer müsaitse gizli yapılır ve bu daha güzeldir. Aksi halde açıktan yapılır. İnsanın bunun bir riyâ olacağı zannı, onu böyle açıktan vermekten men etmesin. Çünkü "riyakârlık yapıyor" denilmesi korkusuyla, hayrı yapmamak riyanın bizzat kendisidir. Âyetteki, *"gizli"* kelimesi ile sadaka, *"âşikâr"* kelimesiyle zekât kastedilmiş olabilir. Çünkü zekâtı âşikâr-açıktan vermek, bir farzı alenî yapmaktır ve bu müstehaptır.

Hak Teâlâ'nın, يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ *"Katiyen kesada uğramayacak bir ticaret umarlar"* ifadesi kişinin ihlasına işarettir.. Yani "Böyle yapanlar, "O cömert" denilmesi için, yahut Allah'ın rızasını gözetmeden infakta bulunmazlar" demektir. Çünkü Allah'tan başkaları hep helâk olacaklardır. Allah'ın dışındaki varlıkların rızası için yapılan ticaret de yok olacaktır.

Allahu Teâlâ, لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ *"Çünkü Allah onların mükâfatını eksiksiz öder"* yani, "umdukları şeyi, bu şey çok büyük bir şey olsa bile, tastamam öder"; وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ *"fazlasını da verir"* yani "Onlara, bu ibadetleri yaparken akıllarına gelmeyen, ummadıkları mükâfatları da verir" buyurmuştur. Bunun, "Allah onlara, kendisini (cennette) seyretme mükâfatını da verir" manasında olduğu da söylenmiştir. Nitekim buradaki "fazla vermeyi" tefsir için, Allahu Teâlâ, *"Şüphesiz o, ücretleri verirken gafûrdur ve fazlasını verirken de şekûrdur (teşekkür edendir)"* buyurmuştur.

Vahyin Devamlılığı

وَالَّذِيٓ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهٖ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾

25 **Müslim**, Birr, 43 (4/1990)

"Sana, kendisinden öncekileri doğrulayan bir kitap olarak vahyettiğimiz şey, hakkın tâ kendisidir. Şüphesiz Allah, kullarını hakkıyla bilir ve hakkıyla görür" (Fâtır, 31).

Allahu Teâlâ, inancın birinci aslını, yani tevhidi, *"Allah rüzgârları salıverendir"*, *"Allah sizi yarattı"* ve *"Allah'ın yağmuru indirdiğini görmedin mi?"* gibi ifadelerle ortaya koyunca, ikinci asıl olan, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetinden bahsederek, *"Sana, kendisinden öncekileri doğrulayan bir kitap olarak vahyettiğimiz şey"* buyurmuştur. Bir de Allahu Teâlâ, kitabını okuyanların ücretlerini tastamam vereceğini belirtince, Allah'ın kitabını okumada olduğunu bildirdiği ücret ve mükâfatı iyice anlatmak için böyle buyurmuştur. Çünkü bu kitap haktır ve doğrudur. Onu okuyan da hakkı bulmuş ve "hakkı ihkâk" etmiştir. Bu âyetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "مِنَ الْكِتَابِ" ifadesinin "min" harf-i cerrinin, "ibtidaiyye" olması muhtemel olup, tıpkı, "Bana padişahtan veya validen bir mektup geldi" denilmesi gibidir. Buna göre, buradaki kitaptan maksadın, Levh-i Mahfuz olması mümkündür, yani, "Bizim Levh-i Mahfuz'dan sana vahyettiğimiz bu şey, haktır" demektir. Bu "kitab" ile, Kur'ân'ın kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre mana, "sana vahyettiğimiz bu açıklama, Kur'ân'dandır" şeklinde olur. Buradaki "مِنْ" edatının, "beyâniyye" için olması da muhtemeldir. Nitekim, "Falancaya bir top elbise ve kumaş gönderildi" denilir.

Nahivde Haber

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"O, haktır"* ifadesi, şu bakımdan, "Bizim sana vahyettiğimiz o şey haktır" ifadesinden daha te'kidlidir: Haberin ma'rife olması, o işin son derece açık olduğuna delâlet eder. Çünkü genelde haberler nekire olurlar. Zira genelde haber verme işi, sâyesinde dinleyenin kendisini tanıyacağı bir şey bulunmadığından dinleyici tarafından bilinmeyen bir şeyin meydana geldiğini, o dinleyiciye bildirmek için olur. Mesela, "Zeyd ayaktadır" dememiz gibi. Çünkü bu sözü dinleyenin, Zeyd'i tanıması, ama onun ayakta olduğunu o anda bilmemesi gerekir. Dolayısıyla bu sözü söyleyen, ona Zeyd'in ayakta olduğunu haber vermek istemiştir. Dolayısıyla

eğer haber, dinleyen tarafından biliniyorsa, bu bilinen şeyi haber vermek, ona durumu bildirmek için değil, dikkat çekmek için olur. Bundan dolayı hem mübteda; hem haber marife olarak getirilir. Meselâ, âlimliği meşhur ve malum olduğu halde, Zeyd hakkındaki, زَيْدُ الْعَالِمُ فِى هٰذِهِ الْمَدِينَةِ "Zeyd bu beldenin âlimidir" sözümüz gibi...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ *"Kendisinden öncekileri doğrulayan"* ifadesi, o kitabın hak olduğunu te'kid eden bir hal cümlesidir. Çünkü hak, kendisiyle Allah'ın kitapları arasında bir terslik olmadığı zaman, bâtıl olma ihtimalinden tamamen uzak olur. "**Musaddıkan**" ifadesi, o kitabın bir vahiy mahsulü olduğunu iyice anlatan bir ifadedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), okuma-yazma bilen birisi olmadığı halde, Allah'ın Kur'ân'dan önce göndermiş olduğu kitaplarda yer alan şeylerin izahını getirince, bu ancak Allah'tan olabilir.

Semavî Kitaplarda Tahrif ve Tasdik

Bu ifade, aynı zamanda kâfirlerin bir sorusuna cevaptır. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "**Tevrat**'ta şunlar var. **İncil**'de de şunlar zikrediliyor" deyip, uydurdukları "teslîs" gibi şeylerin bu kitaplarda bulunduğunu söylüyorlardı. Bu sebeple de, "**Kur'ân**'da bunun aksi var, niçin?" diyorlardı. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "**Tevrat** ve **İncil**'de yaptığınız tahrif ve değiştirmeler sebebiyle, onlara güven kalmamıştır. **Kur'ân**'a gelince, bunda yer alan şeyler, eğer **Tevrat** ve (**İncil**'de) de varsa, o kısımlar gerçektir ve indirildiği şekilde kalmıştır. Yok eğer onlarda yoksa, **Kur'ân**'da aksi varsa, o halde onlar gerçek **Tevrat** (ve **İncil**'den) değildir. Binâenaleyh **Kur'ân, Tevrat**'ı da tasdik etmekte, doğrusunu ortaya koymaktadır."

Bu hususta bir diğer izah da şöyledir: "Bu vahiy, yani **Kur'ân,** öncekileri tasdik ediyor. Çünkü vahiy denen şey olmasaydı, **Tevrat** ve **İncil**'in indirilmiş olduğu iddiasında, **Hz. Mûsa** (a.s) ile **Hz. İsa** (a.s)'nın da yalanlanmaları gerekirdi. Şu halde vahiy denen şey mevcut olup, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e de indirilince, bunun mümkün olduğu, bu sâyede eskilerin de tasdik edildiği anlaşılmış olur." Bu izaha göre burada şöyle bir incelik var: Allahu Teâlâ, önceki kitaplar da **Kur'ân**'ı tasdik etmesine rağmen, **Kur'ân**'ı *"öncekileri tasdik edici"* diye tavsif etmiştir. Çünkü vahiy, birisine indiğine göre başkasına da inebilir. O başkası da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. Hak Teâlâ

önceki kitapların **Kur'ân**'ı tasdik edici olduklarını burada zikretmemiştir. Çünkü **Kur'ân**'ın bizzat kendisinin mu'cize oluşu, onun vahiy mahsulü olduğunu tasdik için yeterlidir. Fakat eski kitaplara gelince, mutlaka onların yanında, onların doğruluğunu gösteren bir mu'cizenin (yahut mu'cizelerin) bulunması gerekmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, إِنَّ اللهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ *"Şüphesiz Allah, kullarını hakkıyla bilir ve görür"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, o kitabın hak (gerçek) olduğunu anlatan bir ifadedir. Çünkü bu kitap, Allah'tan gelen bir vahiydir. Allah ise, içleri (sırları) bilen bir habîr, zâhirleri (dışları) bilen bir basîrdir. Binâenaleyh O'nun vahyinin ne bâtınında, ne zâhirinde bir bâtıl olamaz.

2) Bu, onların, "Bu kitap niye büyük (yani meşhur ve zengin) bir adama indirilmemiştir?" şeklindeki sözlerine bir cevaptır. Buna göre, "Allah, kullarının içlerini bilen bir habîr, dışlarını gören bir basîrdir. Dolayısıyla O, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, bu iş için seçmiş, başkasını seçmemiştir. Öyle ise, **Hz. Muhammed** (s.a.s) bu işe, herkesten uygundur" demektir.

Vahye Varis Kılınanlar

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا ۚ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ ۚ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ ۚ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللهِ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾

"Hem sonra biz, o kitabı, kullarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık. Onlardan kimi, nefsine zulmedendir, kimi muktesid (ortadadır), kimi de, Allah'ın izniyle hayırlarda önde gidenlerdir. İşte bu, büyük lütuftur" (Fâtır, 32).

Ekseri müfessirler, burada geçen "**kitap**" ile, **Kur'ân**'ın kastedildiğinde müttefiktirler. Binâenaleyh "Allah'ın seçtiği kimseler, kitabı alıp kabul edenler, yani mü'minlerdendir. Öyle ise, nefsine zulmeden de, muktesid olan da, hayırlarda önde giden de, mü'minlerdir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, mü'minlerin cennete girişlerini haber veren, bundan sonraki, *"Onlar Adn cennetlerine girerler"* (Fâtır, 33) âyetidir. Âyetin başındaki *"Hem sonra biz*

(...) miras bıraktık" ifadesi de buna delâlet etmektedir. Çünkü miras bırakma işi, kitabın vahyedilmesinden sonra olup, Kur'ân'dan sonra semavî başka kitap olmayınca, miras olunan şey, Kur'ân-ı Kerîm olmuş olur. Buradaki "miras olunma" ile kastedilen, miras olarak bırakılan şeyin, daha önce buna sahip olanın vefatından sonra bunun (vahyedilmesi değil), verilmesidir.

Bu âyetteki "**kitap**" ile, bütün semavî kitapların kastedilmiş olması da söz konusudur. Nitekim bu husus, *"Onların peygamberleri, kendilerine açık açık mu'cizeler, sahifeler ve nur saçan kitaplar getirmişlerdi"* (Fâtır, 25) âyetinde de böyledir. Buna göre mana, "Biz, kitabı seçtiğimiz kimselere verdik. Seçtiğimiz kimseler de peygamberlerdir" şeklinde olur. Bunun böyle oluşunun delili, "seçilmişler" ifadesinin, genelde peygamberler için kullanılıp, başkaları için kullanılmayışıdır.

Bir de âyetteki, *"kullarımızdan"* ifadesi, bu kulların büyük ve şerefli kimseler olduğuna; *"Bizim kullarımız"* şeklindeki izafetiyle de, ikram olunmuş kimseler olduklarına delâlet eder. Sonra bu kullardan seçilmiş olanlar, bunların en kıymetlileridir. Kur'ân'ın pek çok yerinde kâfir için kullanıldığı ve şirke, "zulüm" adı verildiği için, şereflilerin en şereflisi olanların "zâlim" diye tavsif edilmeleri uygun olmaz. Açık olan birinci izaha göre, bunun manası, "Kur'ân'ı **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman edenlere miras olarak verdik. Onlar da onu ondan aldılar. Fakat ayrılığa düştüler. Böylece kimileri zâlim, yani günahkâr; kimileri muktesid, yani hem sâlih amel işleyen, hem günah işleyenler; kimi de hayırlarda önde gidenler, yani yaptıkları şeyi sırf Allah rızası için yapıp, amellerini günahlardan tamamen tecrîd edenler olmuşlardır" şeklindedir.

Zâlim Mü'min Olur mu?

Buna göre eğer birisi, "Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın çok yerinde "**zâlim**" kelimesini kâfir için kullandığı halde, *"kullarımızdandır", "seçilmiştir"* dediği kimseler hakkında daha nasıl "**zâlim**" demiştir?" derse, deriz ki: Mü'min günah işlerken, nefsini (kendisini), olması gerekli olan yerin ve halin dışına koymuştur. O halde bu kimse, günah işlerken, kendisine karşı zâlimlik (haksızlık) yapmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) buna, لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ *"Zina eden kimse, zina ederken, mü'min olarak zina etmez"*[26] hadisiyle işaret etmiştir. Bu hususu, **Hz. Ömer** (r.a)'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'den

26 **İbn Mâce,** Fiten, 3 (2/299).

rivâyet ettiği, ظَالِمُنَا مَغْفُورٌ لَهُ *"Biz (mü'minlerin) zâlimine mağfiret edilmiştir"* ifadesi te'kid eder. **Hz. Âdem** (a.s) de, seçilmişlerden olmasına rağmen, *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik"* (A'raf, 23) diye duâ etmiştir. Kâfire gelince, o, sâyesinde bedeninin değerlendirildiği kalbini, konması gereken yerin dışına koymuştur. O halde, kâfir mutlak manada zâlimdir. Mü'minin kalbi ise, iman ile mutmaindir ve mü'min kalbini, Allah'ın nimetlerini tefekkür etmenin dışında kullanmaz ve kalbine, muhabbetullahtan başkasını sokmaz.

Zâlim, Muktesid, Sabık

Âyette bahsedilen bu üç mertebe hakkında şöyle çok izahlar yapılmıştır:

1) Zâlim, günahları ağır basan; muktesid, günahları ile sevapları denk olan; sâbık (yarışçı, önde giden) ise, sevapları daha çok olan demektir.

2) "Zâlim", zâhiri bâtınından daha hayırlı olan; "muktesid" içi ve dışı denk olan; "sâbık", içi daha hayırlı olandır.

3) "Zâlim", uzuvlarının kendisine muhalefet ettiği, sadece lisânıyla muvahhid olan; "muktesid", uzuvlarını, mükellefiyetlere muhalefet etmekten men eden muvahhid; "sâbık", tevhidin kendisini tevhidden geri bıraktığı, (tevhide gark olmuş olan) muvahhid.

4) "Zâlim", büyük günahları olan; "muktesid", küçük günahları bulunan; "sâbık", günahsız olan.

5) "Zâlim", Kur'ân'ı tanımaksızın ve gereğince amel etmeksizin, onu okuyan; "muktesid" Kur'ân'ı tanıyarak okuyan; "sâbık" Kur'ân'ı hem tanıyarak okuyan, hem de ondaki hükümlerle amel eden kimsedir.

6) "Zâlim", câhil; "muktesid", öğrenme durumunda olan; "sâbık", âlim olan kimsedir.

7) "Zâlim", "ashâb-ı meş'eme" (kitabı, solundan verilenler); "muktesid", ashâb-ı meymene (kitabı sağından verilenler); "sâbık" Allahu Teâlâ nezdinde en önde bulunan ve mukarrep olanlar.

8) "Zâlim", hesâba çekildikten sonra cehenneme sokulan; "muktesid", sîgaya çekildikten sonra, cennete sokulan, "sâbık" herhangi bir hesâba çekilmeden cennete giren kimsedir.

9) "Zâlim", günahta ısrar eden; "muktesid", pişman olup tevbe eden; "sâbık", tevbesi makbul olan.

10) "Zâlim", Kur'ân'a inandığı halde onunla amel etmeyen; "muktesid", aynı zamanda onunla amel eden; "sabık", Kur'ân'a inanıp onunla amel ederek, insanlara, ondan yaptığı şeyleri açıklayarak, kendisi sayesinde diğer insanların da amel ettiği kimsedir. Bu izaha göre sâbık, hem kâmil, hem de kemâle erdiren; "muktesid", kâmil olan; "zâlim" ise, noksan ve eksiksiz olan demektir.

Bu hususta tercihe şayan olan görüş ise şudur: Zâlim, Allah'ın emirlerine muhalefet edip, O'nun emirlerini terk eden, yasakladıklarını da irtikâp eden kimsedir. Çünkü bu, bu şeyleri, olması gereken yerlerin dışında yapmış, olması gerektiği gibi yapmamıştır. Muktesid, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmeme hususunda sa'y ü gayret gösteren kimsedir. Eğer, o buna muvaffak olamamış, kendisinden, nâdir de olsa, bir günah sâdır olmuşsa, bu demektir ki bu kimse, ortayı bulmaya çalışmış, bu hususta sa'y ü gayret göstermeye çalışmış ve hakka yönelmiştir. Sâbık ise, Allah'ın muvaffak kılması sayesinde, O'nun emir ve yasaklarına muhalefet etmeyen kimsedir. Bunun böyle olduğunun delili, âyetteki, *"Allah'ın izniyle"* ifadesidir. Yani, "gayret gösterdi ve bu kimseye, hakkında gayret gösterdiği şeyi elde etme muvaffakiyeti verildi" demektir. O halde bu kimse, hayırda öncüdür, bu iş onun kalbinde bu şekilde vaki olmuş, böylece de bu kimse bu hayra, nefsinin diğer şeyleri süslemesinden önce yönelmiş ve geçmiştir. Muktesidin de kalbine hayır düşüncesi düştü, ama nefsi onu tereddüde sevketti. Zalimi ise, nefsi aldattı. Bir başka ifadeyle şöyle diyebiliriz: Kendisine nefs-i emmâresi galip gelip, ona emirler verip, böylece de nefsine de boyun eğen kimse, zalim; nefsiyle cihat edip, böylece bazen galip bazen de mağlup olan kimse muktesid; nefsini ezip geçen ise, sabıktır.

Âyetteki, ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ *"İşte bu, büyük lütuftur"* cümlesi, şu manalara muhtemeldir:

1) Kendisine, *"Allah'ın izniyle"* ifadesiyle işâret buyurulan ilâhî muvaffakiyeti elde etme işi, "Büyük lütuf ve fazldır."

2) Hayırlarda en önde gitmek, işte bu büyük bir lütuftur.

3) Bu hitâba varis olmak, büyük bir lütuftur. Bu mânâ, bu âyetle alâkalı olan ve meşhur olan açıklamaya göredir.

Diğer Bir İzah

Diğer bir tefsire göre, *"Sonra biz, o kitabı miras bıraktık"* ifadesinin manasının, "kitapları, kitap cinsini miras bıraktık" şeklinde olduğunun

söylenilmesidir. (Daha evvel de) söylediğimiz gibi, bu husus, *"Halbuki onların peygamberleri kendilerine açık açık mu'cizeler, sahifeler ve emir veren kitaplar da getirmişlerdi"* (Fâtır, 25) âyetinde de böyledir.

Bazı Sorular

İşte, mananın böyle olması halinde, bu açıklamaya karşılık şu sorular sorulabilir:

1) Âyetin başındaki "**sümme**" edatı, "terâhî" (sonralık) ifade eder. Halbuki, vaktiyle bulunulduktan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'e kitap verme söz konusu olamaz. O halde, buradaki bu "**sümme**" edatıyla ne murat edilmiştir? Biz deriz ki: Bu ifadenin manası, "Allah, onların haberlerini bilen, görendir. Ve onlara bunu göstermiş olandır. Sonra da onlara kitabı miras olarak verendir" şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Biz insanların bâtınlarını bildik; dışlarını gördük ve böylece akabinde de, birtakım kullarımızı seçtik, sonra da o kullara, miras olarak kitabı verdik" demek istemiştir.

Zalim Peygamber Olur mu?

2) Peygamberlerden, nefsine zulmedenler nasıl olabilir?

Cevap: Biz deriz ki, âyetteki مِنْهُمْ *"onlardan"* ifadesi, seçilmiş olan o peygamberlere râcî değildir. Tam aksine mana, "Sana vahyettiğimiz şey, haktır. Birtakım peygamberler seçip, onlara kitap verdiğimiz gibi, sen de seçilmişlerdensin. Onlardan, yani senin kavminden, seni ve sana indirileni inkâr eden zâlimler; seni tasdik edip, ama emrettiğin şeylerin tamamını yerine getiremeyen muktesidler ve iman edip sâlih amellerde bulunan sabık kimseler vardır" şeklinde olur.

3) Cenâb-ı Hak, *"Adn cennetleridir. Oraya girerler"* (Fâtır, 33) buyurmuştur. Oraya girenler ise, burada bahsedilen kimselerdir. Halbuki, sizin ifade ettiğiniz bu manaya göre zâlim olanlar oraya giremez. Ne dersin? Biz diyoruz ki: Oraya girenler, "sâbikûn"dur. "Muktesid"e gelince, onun durumu, henüz belli değildir. Yahut da muktesid, önce cehenneme girer, daha sonra da cennete girer. Âyetin bu izahı, nihâyette olacak şeyler için değil de, başlangıçta olacak şeyler içindir. Bunun böyle oluşunun delili, *"Orada altın bileziklerden (nice ziynetlerle) ve inci ile süslenirler. Orada elbiseleri de ipektir... "Bizden tasayı gideren..."* (Fâtır, 33-34) âyetleridir.

Cennet Ziynetleri

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٣٣﴾

"(Mükâfatları da) Adn cennetleridir. Oraya girerler. Orada altın bileziklerden (nice ziynetlerle) ve inci ile süslenirler. Orada elbiseleri de ipektir" (Fâtır, 33).

*"Cennete girenler"*in kimler olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bir önceki âyette bahsedilen, üç sınıf insandır. Bu, bizim az önce de söylediğimiz gibi, zâlim, muktesid ve sâbık olanların mü'minlerden olmalarına göredir.

2) Bunlar, Allah'ın kitabını okuyan kimselerdir. (Cenâb-ı Hakk'ın, Fâtır 29. Âyette bahsettiği kimselerdir.)

3) Bunlar, "sabikûn"dur. Bu son madde, en kuvvetli olan görüştür. Çünkü bunlar, bu ifâdeye, bahsi geçen kimselerden en yakın olanıdır. Bir de Cenâb-ı Hak, "**yuhallevne**" *"süslenirler"* kelimesiyle onlara yapmış olduğu ikramdan bahsetmiştir. İkram gören ise, "sabikûn" olanlardır. Bu son izaha göre, burada birkaç bahis bulunmaktadır...

1) Fâil'in fiilden önce getirilmesi, mef'ûl'ün de, fiilden sonraya bırakılması, mef'ûl; hakiki mana mef'ûl olduğu zaman, manânın tertibine uygundur. Bu, meselâ bizim, اللهُ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ *"Allah gökleri yarattı"* ifadesiyle, birisinin, زَيْدٌ بَنَى الْجِدَارَ *"Zeyd, duvarları yaptı"* demesi gibidir. Çünkü Allah, her şeyden önce mevcût idi. Derken, O'nun için, yaratma fiili söz konusu oldu. Daha sonra da bu fiil sayesinde, mef'ûl, yani gökler oluşuverdi, meydana geldi. Aynen bunun gibi, Zeyd de yapma işinden öncedir. Daha sonra duvarlar, onun yapması ile meydana gelmiştir. Ama, meselâ bizim, "Zeyd eve girdi"; "Zeyd, Amr'ı dövdü" gibi ifadelerimizde, "ev" kelimesi, gerçekte girenin bir işi ve mef'ûlü olmayıp, bu ancak, "ev"e nisbetle, onun zuhûr eden fiillerinden bir iş olması, Amr'ın da, onunla olan münasebeti neticesinde Zeyd'in fiillerinden bir fiil olması gibi, mef'ûl hakiki manada bir mef'ûl olmaması durumunda, bu sıra ve tertip tahakkuk etmeyebilir. Ancak ne var ki, aslolan, fâilin mef'ûlden önce getirilmesidir. İşte bundan dolayı, önce getirilen mef'ûle, ona râci olacak bir zamir getirerek, "عَمْرًا

ضَرَبَهُ" der ve o mef'ûlü, fiilden sonra, ona râci olacak bir zamirle yeniden söz konusu eder. Ama bu durumda söz uzamış olur. Dolayısıyla, hakîm olan Allah böyle bir ifâde tarzını, ancak bir faydadan dolayı seçer. O halde (âyette) "**cennât**" kelimesinin, girme fiilinden önce getirilip "يَدْخُلُونَهَا" ifadesinde de, ona râci olacak bir zamirle yeniden bahis mevzuu edilmesinin faydası nedir? Ve, bu ifade ile يَدْخُلُونَ جَنَّاتُ عَدْنٍ *"Adn cennetlerine girerler"* ifadesi arasındaki fark nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Muhatap, kendisinin girebileceği bir yeri bulunduğunu ve kendisinin de oraya gireceğini bilip de, gireceği yeri bizzat bilmese; şimdi bu durumda ona, "Sen, gireceksin" denilse, bu kimse, (meselâ) ev veya çarşı gibi ifadeleri duyuncaya kadar, onun kalbi bu girme işinin nerede vaki olacağı hususuna takılıp kalır. Ama ona, دَارُ زَيْدٍ تَدْخُلُهَا "Zeyd'in evine gireceksin" denildiğinde, "ev" kelimesinin zikredilmesiyle, o kimse, gireceği yeri anlamış olur. Ama, kendisinde daha önce, eve gireceğine dair bir bilgi bulunması sebebiyle, gireceğini bilir; böylece de onda artık, bir beklenti olmaz, özellikle girilecek bu yer, cennet ve cehennem olursa. Çünkü girilecek bu iki yer arasında, çok uzak bir mesafe vardır.

2) Âyetteki, يُحَلَّوْنَ فِيهَا *"Orada... süslenirler"* cümlesi cennete çok hızlı bir biçimde girileceğine bir işarettir. Çünkü, süslenme işi, şâyet cennetin dışında bir yerde tahakkuk edecek olsaydı, o zaman, işi dışarda yapma da, cennete girmeyi geciktirme olurdu. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Onlar oraya girerler ve onların süslenme işleri orada tahakkuk eder"* buyurmuştur.

3) Âyette geçen, "**esavir**" *(bilezikler)* kelimesi, çoğulun çoğulu olan bir kelimedir. Çünkü bu, "**sivar**"ın çoğulu olan "اَسْوِرَةٌ" (esvire) kelimesinin çoğuludur. وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ *"Orada elbiseleri de ipektendir"* ifadesi böyle getirilmemiştir. Çünkü, elbiseyi çok giymek, bir soğuğu ya da başka bir şeyi savuşturma ihtiyacına delâlet eder. Halbuki, ziynetin çokluğu ise, ancak zenginliğe delâlet eder.

4) Kur'ân'ın pek çok yerinde, diğer takılar ve ziynetler arasından, bilezikler zikredilmiştir. Nitekim وَحُلُّوا اَسَاوِرَ *"Gümüşten bileziklerle süslendiler"* (Dehr, 21) ifadesinde de böyledir. Çünkü süslenme, şu iki maksatla olabilir:

a) Süslenen kimsenin, ağır işlerle uğraşan bir kimse olmadığını ortaya koymaktır. Çünkü süslenme hali, meselâ yemek pişirirken, yıkarken olmaz ve uygun değildir.

b) Eşyadan müstağni ve eşyaya kâdir olduğunu ortaya koymaktır. Çünkü süslenme, ya incilerle, ya öteki mücevherlerle, ya altın, ya da gümüşle olur. Mücevherlerle ve incilerle süslenme, onun ihtiyaç anında daha büyük şeylere ulaşmaktan aciz olmayacağına delâlet eder. Zira, hiç ihtiyaç yok iken nadir bulunan şeyleri bile elde etmesi pek kolaydır. Halbuki altın ve gümüşle süslenmesi, o kimsenin havâici asliyye denen şeylere muhtaç olmadığına delâlet eder. Yoksa o, altınını gümüşünü, ihtiyaçlarını gidermek için sarf ederdi.

Bunu iyice kavradığında, biz diyoruz ki, bileziklerin takıldığı yer, kollardır. Genel olarak işler de, ellerle ve kollarla yapılır. Çünkü eller ve kollar, tutmak ve yakalamak içindir. Binâenaleyh, bu kimse bileziklerle süslendiğinde onun boş olduğu, işi olmadığı anlaşılır. Âyette geçen *"altın ve inci"* ifadeleri, kendilerinden takıların elde edildiği iki türe ve çeşide bir işarettir.

Cennettekilerin Hamdi

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيٓ اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَۜ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌۙ ﴿٣٤﴾ اَلَّذِيٓ اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهٖۚ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾

"Ve dediler ki: "Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz, çok gafûr ve rahîm'dir. O, fazl u inâyetinden bizi, ebedî kalınacak bir yurda kondurdu. Burada bize hiçbir yorgunluk değmeyecek, burada bize, hiçbir usanç dokunmayacak" (Fâtır, 34-35).

Hüzün Ne Demektir?

Âyette geçen "hüzn"ün ne olduğu hususunda pek çok görüş vardır, ama evlâ olanı, "Burada kastedilenin, her hüznün giderileceğinin söylenmesidir. Bu ifade "**el-hazen**"in başındaki lâm, cins ve istiğrâk (şümul) içindir. Hüznü giderme işi ise, olması gerekli olan şeylerin bulunması ve onların, devamlılığının sağlanması iledir. Çünkü, olması gerekli şeylerden birisinin bulunmaması halinde, bu sebeple hüzün bulunacaktır; olup da, devam etmemesi halinde ise, yine hüzün bulunacaktır. Zevâl bulması ve elden çıkarılması sebebiyle de, henüz gitmemiş olur.

Lütuf Delilleri

إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ *"Doğrusu Rabbimiz, gafûr ve şekûr'dur, çok lütufkârdır"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, onlar namına birtakım şeylerden bahsetmiştir ki, bunlardan hepsi de, Allah'tan kaynaklanan bir lütfu ifade eder.

1) Hamd... Çünkü, hamdeden, mükâfata nail olur.

2) Onların, "Rabbimiz" demeleri... Çünkü, Allah'a bu şekilde nidâ eden herkese, Allah, mutlaka icâbet eder. Meğer ki, seslenişte bulunan bu kimse, farz vakitleri boşa geçirmiş olmasın veyahut da, meselâ, "Âhiretten dünyaya geri döndür" gibi, câiz olmayan bir istekte bulunsun.

3) Onların, "Gafûr" demeleri...

4) Onların, "Şekûr" demeleri. "Gafûr" sözü, dünyada iken onların yapmış oldukları hamdler sebebiyle âhirette bağışlanacaklarına; "Şekûr" sözü de, âhirette bulunmaları sebebiyle, Allah'ın onlara hak ettiklerini vereceğine ve daha fazla lütufta bulunacağına bir işârettir.

Mastar ve İsm-i Mef'ûl İlişkisi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ *"Fazl u inâyetinden bizi, ebedî kalınacak bir yurda kondurdu"* buyurmuştur. Buradaki "**mükame**" kelimesi, "ikâme" manasındadır. Cenâb-ı Hak, onların sürûrlarından, süslenmeleri sebebiyle, onlara verdiği ikramlardan ve onları, cennete sokmasından bahsedince, onların orada, o cennetlerde ebedî kalmaları sebebiyle duydukları sevinçleri beyan etmiş ve onlara, o cennetlerin ebedî olduğunu bildirmiştir. Çünkü, cennetlikler, "Ki O, bizi ikâmet yurduna kondurdu" demişlerdir. Buradaki "**mükame**" kelimesi, "**el-ikâme**" anlamındadır. Çünkü ism-i mef'ûl, bazen, her babdan mastar anlamına gelebilir. Nitekim Arapçada, "مَا لَهُ مَعْقُولٌ" denilir. Yani, "Onun aklı yoktur." Keza "مُدْخَلَ صِدْقٍ" (İsrâ, 80) ve "وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ" (Sebe, 13) kelimeleri de mastar manasında kullanılmışlardır. Ve yine meselâ, "**mustahreç**" kelimesi de, "**istihrâç**", yani "çıkartma, ortaya koyma" anlamında kullanılır. Bu böyledir, zira, gerçekte mef'ûl olan mastardır. Çünkü, üzerinde işlem yapılan şey, mastardır. Binâenaleyh, mef'ûlün mastar yerine geçmesi caizdir. "دَارَ الْمُقَامَةِ" ifadesinde, dünyanın, mükellefin konakladığı bir konak olduğuna, derken oradan kabir konağına göçtüğüne, oradan da içtima yeri olan Arasat konağına geçtiğine, buradan da dağıldıklarına işarettir. Böylece, kimileri için cehennem bir menzil, kimileri için de cennet "**daru'l-mukâme**"

olur. Onların مِنْ فَضْلِهِ *"Fazl u inâyetinden"* sözleri, bu işin, Allah'a vacip olması sebebiyle değil, O'nun vaadinden ötürü olduğunu ifâde eder.

Âyetteki, لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ *"Burada bize hiçbir yorgunluk değmeyecek, burada bize hiçbir usanç dokunmayacak"* ifadesine gelince, buradaki **"lüğub"** *(yorulmak)*, **"nasab"** ise, yorulmaya sebep olan şey demektir. İmdi şâyet birisi, "Cenâb-ı Hak, onlara, yorulmayı gerektiren herhangi bir şeyin dokunmayacağını beyan edince, onlara orada, yorulmanın da dokunmayacağı anlaşılmış olur. Çünkü hikmet sahibi bir insan, bir şeyi nefyedeceği zaman, önce sebebi, sonra da atıf harfi ile neticeyi zikrederek, mesela: "yemedim de, doymadım da" veya "kalkmadım da yürümedim de" demez. Bunun aksini yapma, daha çok olur. Zira, doymanın nefyedilmesinden yemenin nefyedilmesi gerekmediği için, "Doymadım da, yemedim de" denilebilir. Halbuki, ifade edilen şeylerin siyâk ve sibâkı, "Orada bize, ne bir yorgunluk, ne de bir meşakkat dokunmaz" denilmesini iktizâ ederdi" derse, ne dersin?

Cevap: Biz diyoruz ki, Allah'ın buyurduğu şey, son derece yüce ve uygundur. Allah'ın kelâmı, her şeyden daha üstündür, beyânı ise, en veciz ve özlü beyandır. Bunun izahı şudur: Allahu Teâlâ (bu âyetinde) cennetin, dünya yurduna benzemediğini beyan buyurmuştur. Çünkü, dünya mekânı, iki kısımda mütalâa edilir:

1) Çöller, sahralar, yollar ve boş araziler gibi meşakkatli ve zahmetli yerler.

2) Evler ve yolculuk esnasında güzergâh üzerinde bulunan hanlar gibi, içinde, yorgunluğun kendisini gösterdiği, açığa çıktığı yerler. Çünkü, bir işe iyice dalmış olan bir kimse, yorgunluğunu ancak, istirahat ettiği zaman anlar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Bize cennette yorgunluğu gerektirecek olan şeyler dokunmaz" buyurmuştur. Yani, "Cennet, tıpkı dünyadaki yerler gibi, yorgunluğun kendini gösterdiği yerler değildir. Tam aksine cennet, yorgun kimsenin kendisine yöneldiği yerlerden daha üstün ve hoştur" demektir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ" buyurmuştur ki, "Biz cennetten, içinde yorulabileceğimiz yerlere (mekânlara) çıkıp gitmeyiz ve tekrar oralardan da cennete geri dönmeyiz ki, böylece bize o cennette yorgunluk dokunsun, yorgunluğumuzu anlayalım" demektir.

Bu kelime, lâm'ın fethasıyla **"legûb"** şeklinde de okunmuştur. Bu kıraate göre, âyetin tertibi açıktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, (cennetlikler

namına), "Biz, yorulmayız ki, bize bu yorgunluğa muvafık olan şey de dokunmuş olsun!" demek istemiştir. Bu böyledir, zira güçlü kuvvetli bir kimse, "Bugün yorulmadım" dediğinde, onun bu sözünden, hiçbir iş yapmadığı anlaşılmaz. Çünkü bu kimsenin kuvvetine nispetle, kendisini yorgun düşürmeyecek bir şey yapması mümkündür. Ama bu kimse, "Bana, (beni) yorgun düşürecek bir şey isabet etmedi" dediğinde, onun herhangi bir şey yapmadığı anlaşılmış olur. Çünkü, işin bizzat kendisi de bazen, zayıf olan bir kimse için yorucu olabilir; bazen ise, çokluğundan dolayı iş, yorucu olur.

(Bir görüşe göre), "**lüğub**" kendisinden dolayı yorulunan şeydir. "**Nasab**" kelimesinin de, hasta düşüren bir yorgunluk olduğu ileri sürülmüştür. Bu izaha göre de, âyetin tertibinin güzelliği ortadadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Biz (mü'minlere), (o cennette) ne bir hastalık, ne de ondan daha önemsizi, yani yapan ve çalışan kimsenin kendisi sebebiyle yorulduğu şey dokunur" demek istemiştir.

Ölümü Arayanlar

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ ۚ لَا يُقْضٰى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا ۚ كَذٰلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ ﴿٣٦﴾

"İnkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarındır. Öldürülmezler ki, ölsünler. (Cehennemin) azâbından bir kısmı onlardan kaldırılıp hafifletilmez de. İşte biz, küfürde ileri giden herkesi böyle cezâlandırırız" (Fâtır, 36).

Bu âyet, Fâtır 29 âyetine atıftır. Bu ikisi arasında geçen âyetler ise, önce belirttiğimiz gibi, yine 29. âyetle ilgilidir. Çünkü biz, 33. âyetin de, bazı görüşlere göre 29. âyetle alâkalı olduğunu söylemiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَا يُقْضٰى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا *"Öldürülmezler ki, ölsünler"* buyurmuştur. Yani, "Onlar, ölümle de rahatlayamazlar. Tam aksine azap devam edip gider" demektir.

Azap Hafifletilmez

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذٰلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ *"Cehennemin azabından bir kısmı onlardan kaldırılıp hafifletilmez de"* ifadesinde birtakım incelikler bulunmaktadır:

1) Dünyadaki acılar ve azaplar, uzun süre devam eder ve çok olursa kişi buna dayanamaz, ölür. Eğer ölmezse, bedeni buna alışır da, mizacı artık devamlı azaba dûçâr edilen kimsenin, o azabı hissedemeyeceği bir biçimde bozulur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Âhiret ateşinin azabı, kişinin ölüp kurtulması yahut da kişinin bedeninin ona alışması gibi yönlerden dünya azabına benzemez. Tam aksine bu azap, her zaman şiddetlidir ve azap gören kimse de o azabın içinde devamlı kalır, (ölüp de kurtulamaz)" demek istemiştir.

2) Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimede, tertibi en güzel bir biçimde gözetmiştir. Çünkü tertip, o azabın kesilmemesi ve gevşetilmemesidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "O azap sona ermez; ve yine o azap, en kuvvetli sebep olan ölüm ile de son bulmaz ki, onlar ölümü temenni edebilsinler. Ve, onların böyle bir isteklerine icâbet de olunmaz" buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde, *"(Şöyle) çağırıştılar: "Ey Mâlik, Rabbin bizi öldürsün"* (Zuhruf, 77) buyurmuştur.

3) Cenâb-ı Hak, azaba dûçâr olanlar hakkında, onların azaplarının eksiltilmeyeceğini bildirmekle yetinmiş, "Biz onların azabını arttırırız" dememiştir. Halbuki, cennetlikler hakkında, fazla mükâfat bahşedeceğini, *"Ve fazlından da onları arttırır"* (Fâtır, 30) buyurarak belirtmiştir.

Cehennemdeki Feryatlar

Cenâb-ı Hak, onların azabının hafifletilmeyeceğini beyan edince, peşinden şöyle buyurmuştur:

وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٣٧﴾

"Onlar orada, şöyle bağrışırlar: "Ey Rabbimiz, bizi çıkar. Yapmış olduğumuzdan bambaşka iyi amel ve hareketlerde bulunacağız." Size, aklını başına alacak kimsenin düşünebileceği, öğüt kabul

edebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size, azap ile korkutan da gelmişti. Şimdi tadın o azabı, artık zâlimler için hiçbir yardımcı yoktur" (Fâtır, 37).

Bu, "Onlar çığırışsalar ve bağırsalar da, Allah, katından bir in'âm olmak üzere onlar bunu isteyinceye kadar, onların azabını hafifletmez. Tam aksine, onlar böyle bir talepte bulunurlar ama taleplerine bir karşılık bulamazlar" demektir. "**Istırâh**" kelimesi, "**surâh**" kökünden olup, bu ise, azaba dûçâr olmuş kimselerin çıkardıkları ses ve çığlık demektir.

Âyetteki, رَبَّنَا اَخْرِجْنَا *"Ey Rabbimiz, bizi çıkar"* ifadesine gelince, bu, "Onların çığırışları bu şekildedir. Yani onlar, "Ey Rabbimiz, bizi çıkar" derler" demektir. Ben, bu ifadenin başında, "derler" ifadesini takdir ettim, çünkü, cehennemliklerin bağırışmaları da, söz söylemektir. Ki bunda, onların canlarını acıtmanın, bir te'dîb değil, bir azap etme olduğuna bir işaret vardır. Bu böyledir, zira terbiye edilmek istenen kimse, (o esnada), kendisini terbiye eden kimseye, "Yaptığımı bir daha yapmayacağım. Yaptığım gerçekten fenâ bir şeydi vs." dediğinde, o, o zaman bunu bırakır. Ama, âhirette azaba uğratılan kimsenin durumu böyle değildir. Âyetin buradaki tertibi de son derece güzeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, o azabın onlardan hiçbir vakit eksiltilmeyeceğini, kendisinin onları affetmeyeceğini beyan buyurunca, onlardan sâdır olacak olan herhangi bir söz ve vaadi de kabul etmeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu böyledir, zira, hapsedilen kimse, belki çıkarılırım diye, herhangi bir talepte bulunmaksızın sabreder. Ama onun orada kalışı uzayınca, yükleneceği herhangi bir vazife bulunmaksızın, çıkarılmasını talep eder. Bu, netice vermezse, aleyhine olabilecek birtakım yükümlülükler va'deder ve "Beni çıkar, şöyle şöyle yapacağım" der.

Dünyaya Dönme Temennileri

Bil ki, Allahu Teâlâ, bu dünyada sapıtmış olanın âhirette de sapıtacağını beyan buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bu dünyada âmâ olan, muhakkak ki âhirette de âmâdır"* (İsrâ, 72) buyurmuştur. Sonra onlar, dünyaya dönmenin, Allah'ın verdiği haberlerin hükmü gereğince, imkânsız olduğunu bilemediler. İşte bundan dolayı onlar, Allah'ın yardımını talep etmeden ve O'na medh ve senâda bulunmadan; meselâ, "İş, Allah'ın elindedir" demeden, neticesine kesin gözüyle bakarak, نَعْمَلْ صَالِحًا *"İyi amel ve hareketlerde bulunacağız"* demişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara,

"Eğer siz nefsinize güveniyor iseniz, biz size, tefekkür ve tefekkürde bulunabileceğiniz, içinde iman edebileceğiniz ve amellere yönelebileceğiniz kadar bir ömür vermiştik (nerdeydiniz?)" demiştir.

Makbul Olan İstirham

Onların, غَيْرَ الَّذِى كُنَّا نَعْمَلُ *"Yapmış olduğumuzdan bambaşka"* sözleri, amellerin bozukluğunun kendileri tarafından anlaşıldığına bir işârettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, onları dünyada hidayete erdirmediği gibi, âhirette de onları hidayete erdirmemiştir. Bunun üzerine de onlar, "Ey Rabbimiz, onların amelleri karşılığı değil de, sen lütfunla ve fazlınla, mü'minlerin mükâfatlarını arttırdın. Biz ise, mükâfatın arttırılmasına değil de, azâbın hafifletilmesine daha çok muhtacız. O halde sen bize, senin lütfuna nazaran, sana yakışan şeyi yap. Bize, senin adaletine nispetle müstahak olduğumuz şeyi yapma! Ve sen, bitmeyen mağfiretine bak! Bizim temelsiz mazeretlerimize kulak asma!" dememişlerdir. Allah, mü'minleri dünyada hidayete erdirdiği gibi, âhirette de hidayete erdirmiştir. Öyle ki, mü'minler Allah'a, icabete en yakın olan bir duâ ile duâ etmişler ve tevbe ve rücûda, O'na en güzel bir medh ve övgüde bulunarak, "Allah'a hamdolsun"; kendi kusurlarını itiraf ederek, "Rabbimiz çok affedicidir"; kendilerinin hatırlarına dahi gelmeyen şeyleri, Allah'ın onlara verdiğini kabullenerek, "Rabbimiz çok lütufkârdır" demişlerdir. Ve yine onlar, "Allah'ın nimetlerine nispetle, bizim hiçbir amelimiz yoktur" anlamında olmak üzere, *"Lütfundan olmak üzere, bizi ebedî kalış ve ikamet yurduna kondurdu"* (Fâtır, 35) demişlerdir. Halbuki berikiler ise, Cenâb-ı Hakk'ı ta'zim edip ululamayı göz ardı ederek ve O'nun ululuğuna münasip olan amelleri yapmaktan aciz olduklarını itiraf etmekten yüz çevirerek, *"Ey Rabbimiz, bizi çıkar. İyi amel ve hareketlerde bulunacağız"* demişlerdir.

Daha sonra, Allahu Teâlâ onlara çalışma, amel etme vasatını, ve o vasatta kendilerine rehberlik edecek elçiyi ihsan ettiğini -zira Hz. Peygamber (s.a.s) onların mutluluk vesilesidir- bildirmek üzere şöyle buyurmuştur أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ *"Size, aklını başına alacak kimsenin düşünebileceği, öğüt kabul edebileceği kadar bir ömür vermedik mi?"* buyurmuştur. Çünkü, onlarda bulunabilecek engel, ya Allah'ın indirdiğine nazar etme fırsatı bulamama hususundadır, yahut da, onlara, onları irşat edecek şeyleri anlatmadığı için, mürşit ve yol göstericileri hususunda olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ *"Şimdi tadın o azâbı, artık zâlimler için hiçbir yardımcı yoktur"* buyurmuştur. "Tadınız" emri, o azâbın devamlılığına bir işâret olup, bu emir, hor ve hakîr kılıcı bir emirdir. Binâenaleyh, amellerini ve sözlerini, olması gerekli olan yerlerin dışına koyan ve vaktinde mazeret beyan etmeyen zâlimler için, ihtiyaç duydukları o zamanda, kendilerine yardım edecek bir yardımcı da yoktur.

Zâlime Yardım Edilmez

Bazı hikmet erbabı şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın buradaki, *"Artık o zâlimler için hiçbir yardımcı yoktur"* ifadesiyle, *"O zâlimler için yardımcılar yoktur"* (Âl-i İmrân, 192) ifadesindeki "**zâlim**" ifadesinden, "cehl-i mürekkeb" olan bir cahilin kastedilmiş olması muhtemeldir. Cehl-i mürekkeb olan câhil, dünyada, bâtıla hak diye inanan kimsedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık o zâlimler için hiçbir yardımcı yoktur"* buyruğu, "Âhirette kendisine faydası dokunacak bir ilmi yoktur" anlamındadır. Bunun delili şudur: Allahu Teâlâ "bürhan ve delil"e, "sultân" adını vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"öyleyse apaçık bir sultân, delil getirin"* (İbrahim, 10) buyurmuştur. "Sultân", yani, "bürhân ve delil". "Sultân" yardımcıların en kuvvetlisidir. Çünkü, sultân, kuvvet ve dostluk, velâyet anlamındadır. Bu her ikisi de, genel anlamda bir hakkı destekler ve te'yid eder. Çünkü Allahu Teâlâ, bu kimseye yardım etmemiştir. O'ndan başka yardımcı yoktur. O halde bu demektir ki, zâlimler için asla yardımcı yoktur. Şöyle denebilir: Allahu Teâlâ, Âl-i İmrân'da, *"O zâlimler için yardımcılar yoktur"* (Âl-i İmrân, 192) buyurmuş, (Rûm Sûresi'nde) *"Artık Allah'ın saptırdığı kimseyi kim doğru yola iletebilir? Onlar için yardımcılar yoktur"* (Rûm, 29) buyurmuştur. Burada da, *"Artık o zâlimler için hiçbir yardımcı yoktur"* şeklinde buyurmuştur ki bu, "Bu, onların ateşe düştükleri zamandır. Dolayısıyla onların her biri, kendilerinden yardımlarını beklediği pek çok kimseden, artık ümitlerini kesmiştir. Geriye, onların bu yardımı, Allah'tan beklemeleri hususu kalmıştır. İşte bu sebeple de Cenâb-ı Hak, "Sizler için asla bir yardımcı yoktur" buyurmuştur" demektir. Orada, (yani Âl-i İmrân Sûresi'ndeki âyette) ise, durum ya dünyada iken anlatılmış, yahut da Haşr'in başlangıcında dile getirilmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, onların bekledikleri o yardımı nehyetmiştir ki, kendilerinden yardım bekledikleri kimseler de tanrılarıdır.

Cehennem Azâbının Ebediliği

Cenâb-ı Hak onların azapta devamlı kalacaklarını beyan etmek için,

اِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهٗ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾

"Şüphesiz ki Allah, göklerin ve yerin gaybını bilendir. Muhakkak ki O, göğüslerin özünde ne varsa, onu da hakkıyla bilicidir" (Fâtır, 38).

buyurmuştur.

Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, *"Bir kötülüğün cezâsı, onun dengi olan bir kötülük ve cezâdır"* (Şûra, 40), buna bir ilâvede bulunulmayacağını belirtince, şimdi kalksa da birisi, "Kâfir, Allah'a belirli günler süresince küfürde bulunmuş, inkâr etmişti. Binâenaleyh, onun, o günler süresince azâba dûçâr olunması gerekir" diyecek olsa, işte Cenâb-ı Hak, bu âyetiyle buna cevap vererek, "Göklerin gaybı Allah'a gizli değildir. O, göğüslerdekini de bilir. Dolayısıyla kâfirin kalbinde küfrün ortaklaştığını, hatta ebediyyen yaşayacak olsaydı bile, Allah'a itaat etmeyeceğini, O'na ibâdet etmeyeceğini bilir" buyurdu.

Zati's-Sudûr Tabiri

"بِذَاتِ الصُّدُورِ" tabiri ile ilgili bir mesele vardır ki, biz onu anlatmıştık. Ama burada da tekrar edebiliriz: Bu da birisinin şöyle demesidir: "Sudûr", birtakım inanç ve zanilar sahibi şey, demektir. O halde daha niye Cenâb-ı Hak, bu inançlara, "Göğüslere sahip olan" adını verdi? Onların bu şekildeki sorusuna, yine onların, kendisinde, bu şeyler bulunduğunda, "ağaçlı yer", "cinli yer" şeklindeki sözleri cevap teşkil eder. Aynen bunun gibi, "sudûr", kendisinde itikadın bulunduğu mahal demektir. O halde "**sudur**", o ذُو اِعْتِقَادٍ "itikadı barındıran, ona sahip olan"dır. Ona yine şu da söylenebilir: Göğüse itibar, içindeki şeyler bakımından olunca, onun içindeki şey, orada oturan mâlik ve sâkin kimse gibi kabul edilmiştir. Çünkü Arapçada, "اَلدَّارُ ذَاتُ زَيْدٍ" denilmez. Ama, her ne kadar o onun içinde olsa dahi, زَيْدٌ ذُو دَارٍ وَمَالٍ *"Zeyd, ev ve mal sahibidir"* denilebilir.

İnsanın Halifeliği

هُوَ الَّذِى جَعَلَكُمْ خَلَآئِفَ فِى الْاَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهٗ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾

"O, sizi yeryüzünde halifeler yapandır. Artık kim kâfir olursa, kâfirliği kendi zararınadır. Kâfirlerin küfrü, kendilerine Rableri katında şiddetli buğzdan başka bir şeyi artırmaz. Kâfirlerin küfrü, hüsran ve zararlarından başka bir şeyi artırmaz" (Fâtır, 39).

Bu âyet, kâfirlerin delillerini iyice çürütüp bertaraf etmek içindir. Çünkü onlar, *"Ey Rabbimiz, bizi cehennemden çıkar, iyi amelde bulunacağız"* deyip, Cenâb-ı Hak da, kendisini tanıyabilecekleri bir müddet onlara imkân ve fırsat verdiğine bir işaret olarak, *"Size aklını başına alacak kimsenin düşünebileceği ve öğüt kabul edebileceği kadar ömür vermedik mi?"* deyip, bu tahakkuk ettiği halde iman etmediklerini bildirip, bu yaptıklarına, *"Size uyarıcı elçi de gelmişti"* ifadesiyle, bir ilavede bulunduğunu, yani "Size akıl verdik ve o aklınızı, nakli delillerle kuvvetlendirecek kimseler de gönderdik" dediğini beyan edince, buna da, *"O, sizi yeryüzünde halifeler yapandır"* ifadesiyle bir ilavede bulunmuştur ki bu, "O, sizin dikkatlerinizi, hem gelmiş-geçmiş kimselere, hem onların hallerine dikkat çekmiştir. Çünkü eğer sizin için, peygamberlerini tekzip edenlerin helâk olduğuna dair bir bilgi meydana gelmediyse, inadınız en gizli, fesadınız da en hafif olur. Fakat size mühlet verildi, şu kadar ömür verildi, ifadesini peygamberlerin lisanında bulan şeylerle emrolundunuz ve sizler yeryüzünün halifeleri kılındınız, yani, bir halifenin peşi sıra diğer bir halife olarak. Böylece sizler eskilerin halini bilmiş, öğrenmiş ve onların hallerine razı olanlar oldunuz. Dolayısıyla artık bütün bunlardan sonra kim kâfir olursa, küfrü kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfrü kendilerine Rableri katında şiddetli buğzdan başka bir şey artırmaz. Çünkü önceki kâfir, tıpkı efendisine hizmet etmeyen bir köle gibi, buğza uğradı. Bunun peşinden gelen ve kendisine peygamberinin inzarda bulunduğu, ama uyanmayan kimse de, tıpkı bir nasihat edicinin nasihat ettiği, efendisine hizmet etmesini öğütlediği, bazı vaad ve vaîdlerde bulunduğu, ama nasihatlerin fayda verip, mes'ûd yapmadığı bir köle gibi buğza uğrar. Bu ikincisinin peşinden gelenler de, kendinden öncekilerin, azâba uğradıklarını görüp de, onların azâbından ders almayandır ki, bunların hepsi de gazaba uğramışlardır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا *"Kâfirlerin küfrü, hüsran ve zararlarından başka bir şeyi artırmaz"* buyurmuştur. Bu, "küfür (inkâr), sadece buğzu artırdığı için, Allah katında fayda vermez." Onlara

sadece zarar verdiği için, kendilerine hiç faydalı olmaz. Çünkü ömür, sâyesinde Allah'ın rızasını satın alıp, kâr eden, yine sayesinde Allah'ın gazabını satın alıp zarar eden kimsenin, sermayesi gibidir.

Putların Aczi

قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَآءَكُمُ الَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اَرُوْنِىْ مَاذَا خَلَقُوْا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوٰتِ ۚ اَمْ اٰتَيْنٰهُمْ كِتٰبًا فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِّنْهُ ۚ بَلْ اِنْ يَّعِدُ الظّٰلِمُوْنَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُوْرًا ﴿٤٠﴾

"De ki: Allah'tan başka taptığınız ortaklarınıza baksanıza! Yarattıkları bir şey varsa, bana gösterin bakalım. Yoksa onların, göklere bir ortaklıkları mı var? Yahut onlara bir kitap verdik de, kendileri bundan (aldıkları) açık bir hüccet üzere midirler? Hayır hayır, o zâlimler birbirini aldatmaktan başka bir vaadde bulunmuyorlar" (Fâtır, 40).

"Eraeytüm" Tabiri

Bu âyet, Allah'ın birliğini ortaya koyan, ortakları olmadığını anlatan bir âyettir. Buradaki, اَرَاَيْتُمْ *"Baksanıza"* tabiri, "Haber verin bakalım bana" demektir. Çünkü soru, bir cevabı gerektirir. Zira birisi, "Zeyd'in ne yaptığını gördün mü?" dediğinde, bunu duyan meselâ, "Aldı, sattı" gibi cevaplar verir. Binâenaleyh eğer bu "Gördün mü?" ifadesi, "Haber ver bakalım" manasını taşımasaydı, bunun cevabı, muhatabın, "Hayır" veya "Evet" gibi bir sözü olurdu.

Âyetteki, *"Ortaklarınız"* ifadesinde, Cenâb-ı Hak, ortakları onlara isnat etmiştir. Çünkü Allah'a ortak koşulmuş olan putlar, gerçekte Allah'ın ortakları değildirler. Müşrikler, onları Allah'ın ortakları saymışlardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"ortaklarınız"* demiştir. Bu, "Sizin ortak saymanız sayesinde ortak olanlar..." demektir. Bunun, "sizin cehennemde ortaklarınız" manasında olması da düşünülebilir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Sizler ve Allah'ı bırakıp taptıklarınız, cehennem odunusunuz"* (Enbiyâ, 98) buyurmuştur. Bu

görüş doğruya daha yakındır. Müfessirler, birinci görüşte ittifak ettikleri için bunun uzak bir ihtimal olduğu da söylenebilir.

Hak Teâlâ'nın, *"Haydi bana gösterin"* ifadesi, *"Baktınız mı?"* ifadesinden bedeldir. Çünkü her iki tabir de, "Bana haber verin bakalım" manasınadır. Şöyle de denilebilir: Âyetteki, *"Baksanıza!"* ifadesi, gerçek manada bir soru, *"Gösterin"* ifadesi de, onların bunu beyan edemeyeceklerini ortaya koyan bir emirdir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, *"Baksanıza!"* deyince, ki bu, "Taptığınız o putların mahiyetlerini, taşıdıkları acziyeti, gerçekten biliyor musunuz, yoksa hakikaten onlarda bir kudretin bulunduğunu mu sanıyorsunuz? Eğer onların âciz olduklarını biliyorsanız, ya niçin onlara tapıyorsunuz? Yok onlarda bir kudret olduğu inancını taşıyorsanız, o zaman onların neye kudretleri olduğunu gösterin. Bazılarınızın, Allah göklerin ilahı, bunlar ise yeryüzünün ilahlarıdır. Yeryüzündeki işler yıldızlardan ve onların şeklinde olan putlar tarafından idâre edilir" şeklindeki iddiasında olduğu gibi, bu kudret yeryüzü ile mi ilgilidir, yoksa, "Gökyüzü meleklerin yardımı ile yaratılmıştır. Melekler, göklerin yaratılmasında ortaktırlar. Bu putlarımız da, o meleklerin şeklindedir" diyenlerin iddiâ ettiği gibi, göklerle mi ilgilidir; yoksa bu kudret, "Melekler, hiçbir şey yaratmamışlardır. Fakat onlar Allah'a yakın varlıklardır. Dolayısıyla bize, Allah katında şefaatçi olsunlar diye onlara ibadet ediyoruz" diyenlerin iddiasında olduğu gibi, onların şefaat edebilmeleri konusunda mıdır? Yoksa onların elinde, kendilerine Cenâb-ı Hakk'ın şefaat etmelerine müsâadesinin yazılı olduğu, Allah katından gelme bir kitap (bir vesika) mı vardır?

Şirkin Naklî Delili Yoktur

Hak Teâlâ'nın, *"Yahut onlara bir kitap verdik mi?"* ifadesindeki, "onlar" zamirinin kimle ilgili olduğu hususunda şu iki izah yapılır:

a) Bu, ortak koşulan şeylere ait olup, "Biz, o şeriklere (putlara) bir kitap verdik mi?" demektir.

b) Bu, müşriklere ait olup, "Biz, o şirk koşanlara, böyle bir kitap (yazı) verdik mi?" demektir. Birincisine göre mana, biraz önce verdiğimiz şekilde olup, "Ortak koşulanların elinde, Allah katında şefaatçi olabilecekleri yazılı, Allah tarafından verilmiş bir kitap (yazı) var mı? Çünkü hiç kimse, Allah katında, Allah'ın izni olmadan, şefaat edemez" demektir. İkincisine göre mana ise, "Bunların yaptıkları ibadet, ya akla dayanan bir şey olmalıdır, halbuki yeryüzünde hiçbir şey yaratamayan ve göklerde hiçbir şeye

sahip olmayan kimselere ibadet edenlerin aklı yoktur, yahut da nakle dayanan bir şey olmalıdır. Halbuki müşriklere, putlara secde etmelerini emrettiğimiz bir kitap (ferman) vermedik. Eğer böyle bir ferman göndermiş olsaydık, bu tıpkı, **Hz. Âdem** (a.s)'e secde edilmesini ve Kâ'be'ye dönülmesini emretmemiz gibi, câiz olurdu. O halde, onların bu ibadetleri, ne aklî, ne naklî bir şeye dayanmamaktadır. Dolayısıyla onlar, birbirlerine sadece aldatıcı şeyleri va'detmektedirler. Çünkü onları şeytan aldatmış ve putlara ibadet işini süslü gösterip yutturmuştur.

Gökleri Tutan Allah'tır

Allahu Teâlâ, putların hiçbir şey yaratmadığını, hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve hiçbir şeye sahip olmadıklarını beyan buyurduktan sonra, gerçek kudret sahibinin kendisi olduğunu bildirip, şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا ۚ وَلَئِنْ زَالَتَآ إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِۦٓ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾

"Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, yıkılıp gitmekten korumak için tutar. Eğer onlar yıkılırlarsa, yemin olsun ki, artık kimse bunları tutamaz. Şüphesiz O, (ceza vermede) aceleci değildir ve çok affedicidir"
(Fâtır, 41).

Şöyle denebilir: Allahu Teâlâ, onların şirklerini anlatınca, "onların şirklerinin götüreceği netice, göklerin ve yerin yıkılmasıdır" demek istemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar, Rahman (Allah'a) bir evlât iddia ettiler diye, bu (sözden) dolayı nerdeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecekti"* (Meryem, 90) buyurmuştur. Bunun böyle oluşunun delili, âyetin sonundaki, إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا *"Şüphesiz O, halîm ve gafûrdur"* cümlesidir. Bu, "Allah halîm olduğu için, (aceleci olmadığı için), onlara azabı, bu dünyada geri bıraktı. Aksi halde, onlar göklerin üzerlerine kapanmasına, yeryüzünün onları içine almasına müstahak olmuşlardı. Ama Cenâb-ı Hak, sabrından ve hilminden ötürü, göklerin yıkılması işini kıyamete bırakmıştır" demektir.

Âyet hakkında şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Bu, "teslimiyet" nev'inden bir şeydir. Matlubu ispat da, "teslimiyet"in bulunmasına göredir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak sanki, "Sizin ortak koştuğunuz şeyler, yeryüzünde hiçbir şey yaratamaz, göklerde de hiçbir şeye sahip değillerdir. Onlar, şefaat de edemezler. Dolayısıyla onlara ibadet edilemez. Farzedelim ki onlar bir şeyler yapmışlardır. Ama onlar gökleri ve yeri tutabilirler mi, yıkılmaktan koruyabilirler mi? Onların, putların bunu yapabileceklerini söylemeleri mümkün değildir. Çünkü onlar bunu söyleyememişlerdir. Zira Hak Teâlâ, *"Eğer onlara, gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, "Allah" derler"* (Lokman, 25) buyurmuştur. Âyetteki, *"Eğer onlar yıkılırlarsa, yemin olsun ki artık kimse bunları tutamaz"* ifadesi de bunu te'yid eder. Binâenaleyh her ne kadar, kâfir, başkalarının da yaratabileceğini söylese bile, Allah'tan başka varlıklar, hiçbir şey yaratamadığı için, Allah'tan başka ma'bûdun bulunmadığı, O'nun yaratması gibi bir yaratmanın olmadığı, dolayısıyla da O'nun hiçbir ortağı olmadığı anlaşılır. Çünkü O, halîm ve gafûrdur. Halîm'dir, çünkü onların şirkte ısrarlarına rağmen, onları helâk etmede acele davranmaz. Gafûr'dur, çünkü tevbe edenleri, ikaba müstahak olmuş olsalar bile, bağışlar.

Müşriklerin Bahanesi

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَآءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِ ۚ فَلَمَّا جَآءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤٢﴾ اِسْتِكْبَارًا فِى الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ ۚ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهٖ ۚ فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّلِينَ ۚ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا ۚ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْوِيلًا ﴿٤٣﴾

"Onlar, kendilerine azap ile uyaran elçi gelirse, mutlaka ümmetlerden herhangi birinden daha fazla hidayete ereceklerini, olanca yeminleriyle Allah'a söz vermişlerdir. Fakat onlara bir nezir gelince, bu, onları daha da fazla uzaklaştırdı. Çünkü onlar, yeryüzünde büyüklenmek, fena ve hileli tuzaklar kurmak istiyorlar. Halbuki kötü tuzak, sahibinden başkasını sarıp kuşatmaz. Onlar, evvelki ümmetler hakkında cârî olan (Allah'ın) sünnetinden başka bir şey mi bekliyorlar? Hayır, hayır, sen Allah'ın sünnetinde (âdetinde)

asla bir değişme bulamazsın; sen Allah'ın sünnetinde asla bir döneklik de bulamazsın" (Fâtır, 42-43).

Allahu Teâlâ, bu müşriklerin tevhidi inkârlarını anlatınca, onların Peygamber (s.a.s)'i de yalanlayıp, bu hususta ileri gidip, peygamber olduğu kendilerince anlaşıldığında peygamberleri yalanlamayacaklarına yemin ederek "Biz, Muhammed'i yalancı olduğu için yalanlıyoruz. Onun peygamber olduğu bizce anlaşılmış olsaydı, mutlaka iman ederdik" dediklerini bildirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onlar, kendilerine, nezir gelirse, mutlaka ümmetlerden herhangi birinden daha fazla hidayete ereceklerini, olanca yeminleriyle Allah'a söz vermişlerdir"* buyurmuştur. Bu, onların, peygamberleri yalanlamada ne kadar ısrarlı olduklarını anlatan bir şey olup, tıpkı birine olan borcunu inkâr eden kimsenin, karşı tarafın haksız olduğunu ortaya koymak için, "Vallahi eğer onun bende alacağı olsaydı, onu fazlasıyla verirdim" demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Çünkü bu kâfirler, inat ederek, "Vallahi eğer bize gerçekten bir peygamber gelseydi, şüphesiz en hidayetli ümmet olurduk" demişlerdir. Ama onlara bir nezîr (uyarıcı bir peygamber) olarak, Hz. Muhammed (s.a.s) gelince, onun peygamber oluşu, beyyinelerle apâşikâr ortaya çıkınca, bu durum onları daha da fazla uzaklaştırmıştı. Çünkü onlar, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olmazdan önce, sadece Allah'a şirk koşuyorlardı. O geldikten sonra ise, hem Allah'ı, hem Peygamberi'ni inkâr ettiler. Bir de onlar, Peygamber (a.s) gelmezden önce, Peygamber'in gelişinden sonra olduğu gibi, henüz azâba dûçâr edilmemişlerdi. Bazı müfessirler şöyle derler: "Mekkeliler, peygamberleri kendilerine geldiği zaman, o peygamberleri yalanlamış olan Yahudi ve Hıristiyanlara lanet ederek, "Eğer bize bir peygamber gelseydi, mutlaka ona itaat eder ve boyun eğerdik" diyorlardı.

Peygamber ve Müşrikler

Burada şöyle bir problem var: Müşrikler, mutlak manada risaleti ve haşri inkâr ediyorlardı. O halde daha nasıl onlar, peygamberleri itirâf ediyorlar? Onlar, Yahudilerin yalan söylediklerini, kendilerine bir kitabın gelmediğini nerden öğrenmişlerdi? Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün açıklaması olmasaydı, müşrikler bir şeyi doğrularlarken, diğer bir şeyde ise yalan söylediklerini nasıl ve nereden bilebilirlerdi? Bilakis doğrusu, bizim zikrettiğimiz husus olup, buna göre onlar, "Bize şâyet bir peygamber gelseydi,

biz onu inkâr etmezdik. Yalancı olduğu için ise, Muhammed'in peygamber olmasını inkâr ediyoruz; eğer peygamber olduğu doğru olsaydı, biz iman ederdik" diyorlardı.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ *"Fakat onlara nezîr gelince (...)"* ifadesi, "Peygamber'in onlara geldiği mu'cize ile sahîh ve sâbit olduğunda" anlamındadır. "اَهْدٰى" ifâdesinde ise, iki izah şekli vardır:

1) Bundan murat edilenin, "Şu anda üzerinde bulunduğumuzdan daha doğru ve sahih bir hal üzere olurduk" manası olması. Buna göre "مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِ" tabiri, "Peygamberlerin ümmetlerinden birinden..." anlamındadır. Bu tıpkı birisinin, "Zeyd, Müslümanlardandır" demesi gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat onlara bir nezîr gelince, bu, onların ancak uzaklaşmalarını arttırdı"* ifadesi de buna delâlet etmektedir. Yani, onlar, "Biz daha çok doğru ve iyi yolda oluruz" derlerken, "şimdi bulunduklarından da sapık oldular" demektir.

2) Bununla, "Biz, ümmetlerin herhangi birinden daha fazla iyi yolda oluruz" manasının kastedilmesidir. Bu, bir kimsenin, "Zeyd, Amr'dan daha uygundur" demesine benzer.

Ümem Kelimesinin İzahı

"**El-ümemü**" kelimesi hakkında da iki açıklama bulunur:

a) Bundan, umûmî bir mananın kastedilmesi, yani, "Ümmetlerin herhangi birinden daha iyi yolda" demektir ki, bunda bir tür târiz bulunur.

b) Bundan maksat, o muayyen ümmetleri belirtmektir ki, "**Muhammed, Musâ** ve **İsâ** ümmeti ile, onların zamanında olanlardan (daha iyi yolda oluruz)" anlamındadır.

Mağrur Müşrikler

Cenâb-ı Hak daha sonra اِسْتِكْبَارًا فِى الْاَرْضِ *"Çünkü onlar, yeryüzünde büyüklenmek istiyorlar"* buyurmuştur. "اِسْتِكْبَارًا" kelimesinin mansub olması üç sebepten dolayı olabilir:

a) Hâl olmak üzere. Yani, "Yeryüzünde büyüklenerek (مُسْتَكْبِرِينَ)

b) Mef'ûlün leh. Yani, "Büyüklenmek için. (لِلْاِسْتِكْبَارِ)

c) Âyetteki "نُفُورًا" *"nefret bakımından"* kelimesinden bedel olarak.

Mekru's-Seyyi' Tabiri

Âyetteki, وَمَكْرَ السَّيِّئِ *"Fena ve hileli tuzaklar kurmak"* ifadesine gelince, bu, cinsin nev'ine muzâf kılınmasıdır. Bu tıpkı, عِلْمُ الْفِقْهِ "fıkıh ilmi": حِرْفَةُ

الْحِدَادَةِ "demircilik mesleği" denilmesi gibidir. Bunun izahı şöyledir: Bunun manası وَمَكَرُوا مَكْرًا سَيِّئًا "Kötü *tuzaklar kurdular"* şeklindedir. Sonra ise, hile ve tuzakları gâyet aşikâr ve açık olduğundan, "مَكْرًا" kelimesi, marife (belirli) yapılmış, daha sonra ise, ondaki kötülük en açık ve aşikâr şeylerden olduğundan, elif-lâm ile marife kılınma terk edilerek, "مَكْرُ" kelimesi, (onun sıfatı olan) **"es-seyyiü"** "اَلسَّيِّئُ" kelimesine muzaaf kılınmıştır.

Bir başka ihtimal de, "وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ" âyet-i kerimesinde, bunun, *"kötülük yapanlar"* anlamına geldiğini söylememiz gibi, **"el-mekru"** kelimesinin amel ve yapma anlamında kullanıldığının söylenmesidir. Onların kötülük yapmaları, hile ve tuzaklar kurmaları ile maksûd olan ise, insanlara eziyet vermek, onları imana girmekten alıkoymak ve inkârlarını açıkça ortaya dökmek gibi, onlardan sudûr eden her şeydir.

Çukur Kazan Oraya Düşer

Cenâb-ı Hak daha sonra "وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهِ" buyurmuştur ki, *"Kötü tuzak, ancak onu yapanı ihata edip kuşatır"* demektir. "وَلَا يَحِيقُ" ile "اِلَّا بِاَهْلِهِ" ifadesinde birtakım manalar bulunur. **"Yehîku"** kelimesine gelince, bu, bitişme ve yapışmanın üstünde olan bir ihata ve kuşatmadan haber vermektedir. Bundaki sakındırma, "ulaşmaz.."; "bitişmez..." ifadelerinden daha kuvvetlidir. "بِاَهْلِهِ" ifadesine gelince, bundaki mana da, bir kimsenin, "Kötü tuzak ancak, o tuzağı yapanı kuşatır" demesinden daha kuvvetlidir. ("بِاَهْلِهِ" kullanılması halinde), kötülük yapan, bunun neticesinden emin olamayacağı anlaşılır. Çünkü bir kimse kötülük yapar ve kurduğu tuzak ve hilede, başka bir kötülük olursa, bu durumda ona, bu kötülüğünden dolayı bir ceza isabet eder. Ama, (bu ikinci kötülüğü) olmazsa, bu durumda o cezâya layık ve müstahak olmaz, böylece de, kötü tuzağın (cezasından) emin olur. Buradaki nefy ve izhârın manası ise, "hasr" ifade etmektir. Çünkü bir kimsenin, "kötü tuzak, sahibini kuşatır" ifadesinde bu vurgu ve hasr yoktur. Bu ifade kötü tuzağın, onu kurandan başkasına zarar vermeyeceğini bildirmez.

Çukura Düşmeyenler

İmdi, biri çıkıp şöyle diyebilir: "Biz çoğu zaman tuzak kuran bir kimsenin, tuzağını kurduğunu ve bunun ona yarar sağlayarak, bu tuzak sayesinde hasmını altettiğini görüyoruz. Âyet ise bunun böyle olmadığına işâret ediyor" derse biz deriz ki: Buna birkaç bakımdan cevap veririz:

1) Âyette bahsi geçen hile ve tuzak, müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmek veya sürmek gibi düzdükleri hiledir ki, bunlar ancak müşrikleri kuşatmıştır. Çünkü onlar, Bedir gününde ve başka vakalarda öldürülmüşlerdi.

2) Burada şunu deriz: Buradaki kötü tuzak, genel bir ifadedir. En sahih olanı da budur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), ümmetini tuzak ve hile yapmaktan men etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, onun, *"Tuzak kurmayın; kurana da yardım etmeyin. Çünkü Cenâb-ı Hak "Kötü tuzak ancak, onu yapanı kuşatır" buyurmaktadır"* buyurduğu haber verilmişti. Binâenaleyh, aleyhinde tuzak kurulan o adam, kötü tuzağın cezâsına müstahak ve ehil olmaz ve bu bir tenakuz teşkil etmez.

3) İşlerin, akıbetlerine itibar edilir. Çünkü, kendisine tuzak kurulan ve bu tuzak da, kendisine hemencecik tesir eden kimse, zahirde böyle ise de, hakikatte kazanan odur. Tuzağı kuran ise, kaybeder. Bu tıpkı bu dünyada, kâfirin rahat içinde olması, mü'minin de meşakkat içinde bulunması gibidir. Bu manayı Cenâb-ı Hakk'ın فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّلِينَ *"Onlar, geçmiş ümmetler hakkında cari olan (Allah'ın) sünnetinden başka bir şey mi bekliyorlar?"* âyeti de beyan eder, açıklığa kavuşturur. Yani, "Her ne kadar şu anda, onların bu tuzağı ağır basıyor ise de, ancak ne var ki, güzel akıbet takvâ (ehlinin)'dir. Çünkü işler, akıbetlerine göre değerlendirilir. Binâenaleyh onlar da, öncekilerin helâk olması gibi helâk olacaklardır" demektir.

Geçmiş Ümmetlerin Kanunu

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, geçmiş ümmetler hakkında cari olan (Allah'ın) sünnetinden başka bir şey mi bekliyorlar?"* ifadesinin manası, "Onlar için bundan sonra ancak, helâk edilmeyi beklemek vardır. Bu, öncekilerin başına da gelen bir yasadır" şeklindedir. Bu ifade hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Helâk etmek, öncekilerin adeti değil, aksine bu ancak, Allah'ın, öncekiler hakkındaki bir sünnet ve yasasıdır.

Cevaben deriz ki: Buna iki şekilde cevap verilir:

1) Mef'ûl-ü mutlak olan mastar, herhangi bir cihetten, ikisine de taalluk ettiği için, hem faile, hem de mef'ûl'e muzaf kılınabilir. Bu sebeple, "Zeyd Amr'ı dövdü" (ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا) cümlesi hakkında عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ عَمْرٍو كَيْفَ ضُرِبَ مَعَ مَا لَهُ مِنَ الْعَزْمِ وَالْقُوَّةِ "Amr'ın dövülmesine şaştım. Kendisinde güç kuvvet olduğu halde o, nasıl dövüldü?" denilebileceği gibi, (-ki burada

"ضَرْبٌ" kelimesi, mef'ûl'üne muzâftır-) عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ فَكَيْفَ ضَرَبَ مَعَ مَا لَهُ مِنَ الْعِلْمِ وَالْحِكْمَةِ "Zeyd'in dövmesine şaştım; kendisinde ilim ve hikmet olduğu halde o, nasıl da kavga yaptı, dövdü" (-ki burada, "ضَرْبٌ" kelimesi fâiline muzâftır-) denilebilir. İşte, Allah'ın onlar hakkındaki yasası da böyledir. Bunu Cenâb-ı Hak onlara isnat etmiştir, çünkü bu, onların başına gelmiştir. Bundan sonra ise, bu sünneti kendisine izafe ederek, فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَبْدِيلًا *"Hayır, hayır, sen Allah'ın sünnetinde, asla bir değişme bulamazsın"* buyurmuştur. Çünkü bu, Allah'ın yasalarından bir yasadır.

Sen bunu anladığında biz deriz ki: "Allahu Teâlâ, "geçmiş ümmetlerin sünneti" dediğinde bunu, o ümmetlere nisbet etmiştir. Çünkü, Allah'ın sünneti, şirk koşmayı helâk etmek, Müslüman olmayı da şereflendirmektir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) onların bunlardan hangisini beklediklerini bilmiyordu. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, *"öncekilerin sünneti"* buyurunca, onların beklediği şey anlaşılmış oldu. İkinci ifade ise, Cenâb-ı Hak bunu kendisine nisbet etti, çünkü bu sünnet bilindiğinde bunu Allah'a nisbet etmek, onun şânını yüceltir ve onun önüne hiçbir şeyin geçemeyeceği ve vaki olacak kesin bir iş olduğunu ifade eder.

2) *"Öncekilerin sünneti"* deyiminden murat, onların inkârda devam etmeleri ve ikrâr hususunda gururlanmalarıdır. Allah'ın sünneti ise, ısrarlarından dolayı, onların kökünü kurutmasıdır. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Ey Mekkeliler, sizler, öncekilerin sünnetini yapmak istiyorsunuz. Allah da bir sünnet getirir ki, hak edenden onu hiç kimse çeviremez ve önüne geçemez" demek istemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Tebdil ile Tahvîl Arasındaki Fark**

"**Tebdîl**" kelimesi, tahvil edip değiştirmektir. O halde, "**tahvil**" kelimesi niçin getirilmiştir?

Cevaben deriz ki: *"Hayır hayır, sen Allah'ın sünnetinde, asla bir tebdîl bulamazsın"* ifadesiyle, azâbın başkasıyla değiştirilmeyeceğine; *"Sen, Allah'ın sünnetinde asla bir tahvil de bulamazsın"* ifadesiyle de, her ne kadar sevap ile değiştirilmeyecekse de, azâbın, onu hak edenden başkasına dönmeyeceğine dair bilgi ve ilim hasıl olmuş, böylece de, kötülük yapan hakkındaki tehdit tam olmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyetteki Nefyin Manası**

"Asla bulamazsın" ifadesindeki muhatabın, daha önce de defaatle geçtiği gibi, iki şeye ihtimali vardır:

a) Bunun genel bir tabir olması... Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey dinleyici, sen asla, Allah'ın sünnetinde bir değişme bulamazsın" demek istemiştir.

b) Bu hitabın Hz. Muhammed (s.a.s)'e olması... Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Allah'ın sünneti, kavim içinde, Allah'ın imanı kendisine yazdığı kimse bulundukça, helâk etmemesi şeklindedir. İşte, Allah'ın ilminde iman edeceği bilinen kimse iman ettiğinde, Allah, geriye kalanları helâk eder." Nitekim **Nûh** (a.s) da şöyle demişti: *"Muhakkak ki sen, eğer onları terk edersen..."* (Nûh, 27) yani, "Eğer onlara mühlet verir de, sünnetinin tahakkuk vakti gelirse..." demektir.

Maziden İbret

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾

"Onlar, kendilerinden öncekilerin akıbetinin nice olduğunu görmek için yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı? Halbuki, kuvvetçe bunlardan daha şiddetli idiler... Ne göklerde ne de yerde, hiçbir şey, Allah'ı aciz bırakamaz. Şüphesiz ki O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kâdirdir"
(Fâtır, 44).

Allahu Teâlâ, öncekilerin bir sünneti olup, bunun da imha edilmek olduğunu zikredince, öncekilerin durumlarını hatırlatmak suretiyle onların dikkatini çekmiştir. Çünkü onlar, önce yaşayanların evlerinin yanından geçiyorlar, onlardan geriye kalan şeyleri görüyorlardı. Onların, emel ve arzuları onlarınkinden daha çok, amelleri de onlarınkinden başka idi. Emellerine gelince, onların ümitlerinin uzun olması ve ileri derece kuvvet sahibi olmalarından dolayıdır. Amellerinin farklılığına gelince, onlar ne Hz. Muhammed (s.a.s) gibi bir peygamberi, ne de bizzat Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlamışlardı. Halbuki, ey Mekkeliler, sizler hem Muhammed (s.a.s)'i, hem de öncekileri yalanladınız.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً *"Halbuki, kuvvetçe bunlardan daha şiddetli idiler"* ifadesinin tefsirini, Rûm Sûresi (Âyet, 9)'da yapmıştık. Burada geriye, birtakım bahisler kalmıştır:

1) Cenâb-ı Hak orada, vav'sız olarak, كَانُوا اَشَدَّ *"Daha çetin idiler"* şeklinde buyurmuş, burada ise, aynı ifadenin başına vav getirmiştir, aradaki fark nedir?

Biz diyoruz ki: Bir kimsenin, اَمَا رَاَيْتَ زَيْدًا كَيْفَ اَكْرَمَنِى وَاَعْظَمُ مِنْكَ "Senden daha yüce olduğu halde, Zeyd'in bana nasıl ikram izzette bulunduğunu görmedin mi?" şeklindeki sözü, bu sözü söyleyenin, ona, kendisine bu sözün söylendiği kimseye, Zeyd'in daha yüce olduğunu haber verdiğini ifade eder. Ama, bu kimsenin (vav'sız olarak) اَمَا رَاَيْتَهُ اَعْظَمُ مِنْكَ "Senden daha büyük olduğu halde, Zeyd'in bana nasıl ikramda bulunduğunu görmedin mi?" şeklindeki sözü, burada zikredilen iki hususun, muhatap nezdinde mâlum olduğunu ifade eder. Sanki o, onun ona ikram ettiğini ve onun kendisinden daha üstün olduğunu bilmiştir. Bu son ifadenin, konuşanın bildirmesine ve haber vermesine ihtiyaç bırakmaması açısından, sarahat itibariyle, ikinci ifadenin birincisi gibi olduğunu ifade ettiğinde şüphe yoktur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Burada ele alınan, bunların onlardan başka bakımdan değil, kuvvet bakımından üstün oluşlardır. Belki de bu, onlarca biliniyordu da, Cenâb-ı Hak, bunu vav ile ifade etti. Yani, "Sizin bakışınız onların âkıbetlerini gördüğü gibi, kuvvetlerini de görür" demektir. Ama orada ise, bahsedilen pek çok durum vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onlar kuvvetçe kendilerinden daha şiddetli idiler. Toprağı ekmişler, alt üst etmişler"* (Rûm, 9) buyurmuştur. Bir başka yerde de, *"Ya onlar, yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden evvelkilerin akıbeti nice olmuştur, baksınlar? Hem onlar bunlardan daha çoktu. Kuvvetçe ve yerdeki eserlerce de daha güçlü ve satvetli idiler"* (Mü'min, 82) buyurmuştur. Bunlar, onların, yeryüzünde eser bıraktıklarını ve kalabalık olduklarını bilmeseler dahi, ancak ne var ki, onların kuvvet cihetinden kendilerinden daha üstün olduklarını biliyorlardı. Çünkü her grup, kendilerinden öncekiler hususunda, onların kendilerinden daha kuvvetli olduğuna inanmaktadır ve bunda münakaşa da yoktur.

Allah'tan Kaçılmaz

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ne göklerde ne de yerde, hiçbir şey, Allah'ı aciz bırakamaz. Şüphesiz ki O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kâdirdir"* ifadesi şu iki manaya gelebilir:

a) Bunun, onlar için bir beyan olması... Yani, "evvelkiler, onca kuvvetlerine rağmen, Allah'ı acze düşüremediler ve O'nun elinden kurtulamadılar. O halde bunlar, O'nu hiçbir zaman acze düşüremezler" demektir.

b) Bunun, cahillerin bekleyişlerini sona erdiren bir ifade olması... Çünkü bir kimse, şâyet, "Farzedelim ki, evvelkiler, daha kuvvetli ve daha uzun ömürlü idiler. Ancak ne var ki biz birtakım hususiyetleri bulunan bazı arzî işler veya tesirleri bulunan bazı semavî yıldızlar sayesinde, zekâmızı kullanarak, onların kuvvetleriyle yaptıkları işlerden daha fazlasını yapabiliriz" derse, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Ne göklerde, ne de yerde, hiçbir şey, Allah'ı âciz bırakamaz. Şüphesiz ki O, onların fiillerini ve sözlerini hakkıyla bilendir, onları imhâ etmeye ve köklerini kazımaya kâdirdir"* buyurmuştur.

Allah'ın İlmi

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَآبَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ۚ فَاِذَا جَآءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهٖ بَصِيرًا ﴿٤٥﴾

"Eğer Allah insanları kazandıkları günahlar yüzünden hemen hesaba çekecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat O, bunları belli bir müddete kadar erteler. Nihâyet vakitleri gelince, şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görür" (Fâtır, 45).

Cenâb-ı Hak tekzip eden (yalanlayan) önceki insanların hallerini anlatarak korkutup, onlar da alabildiğine inatçı ve bozuk inançlı oldukları için, başlarına gelecek azabın peşinen hemen gelmesini isteyerek, "Bizim azabımızı hemen şimdi getir" deyince, Hak Teâlâ, "Azabın bir zamanı var. Allah insanları, zulümleri sebebiyle hemen muaheze etmez. Çünkü insan (zaten) çok zâlim ve câhildir. O, ancak onları, zulümlerinde ısrar edişleri ve insanların artık onların iman edeceklerine dâir ümitleri kalmadığı zaman muaheze eder. Binâenaleyh onların içinde, iman edecek hiç kimse kalmayınca, Allah yalanlayan bu kimseleri toptan imha eder. Eğer Allah insanları, bizzat (her) zulüm sebebiyle hemen hesaba çekseydi, her gün bir helâk olurdu" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hayvanların Helâkının Sebebi**

Allah, insanları, yaptıkları şeyler sebebiyle muaheze ettiğine göre, ya hayvanların suçu ne ki, bu arada onlar da helâk oluyorlar? Biz diyoruz ki: Buna şu birkaç şekilde cevap verilir:

1) Hayvanların yaratılışı, insan için bir nimettir. Binâenaleyh insanlar kâfir olduğunda, Allah nimetlerini kaldırır (azaltır). Hayvanlar ise, nimetlerin en yakın, en gözle görülenidir. Çünkü önce müfret, sonra mürekkep gelir. Mürekkep varlık da, ya madenî olur, yahut büyüyen (gelişen) türden olur. Büyüyüp gelişen de, ya hayvan olur, ya bitki olur. Hayvan (canlı) ya insan olur, ya insandan başka olur. O halde, canlı, insan için yaratılmış olan bu âlemde, mahlûkatın en üstünüdür.

2) Bu, azabın şiddetini ve genel oluşunu ortaya koyan bir ifadedir. Çünkü insanın bekasının eşya ile olması gibi, eşyanın bekası da insan sayesindedir. Çünkü insan, eşyayı idare ve ıslah eder. Böylece eşya, uzun süre ayakta kalır. Sonra insan, bu eşyadan istifade ederek, bunlar sayesinde ayakta kalır. Binâenaleyh helâk (azap) genel olunca, dünyayı imar edecek insan kalmaz, böylece de binalar ve ekinler kalmaz, bunun peşinden de ehlî hayvanlar kalmaz. Çünkü ehlî hayvanların devamı, insanların onları, koruması ve su-yiyecek vererek helâkten muhafaza etmesi ile olur.

3) Yağmurun yağması, Allah'ın kullarına lütfudur. Binâenaleyh onlar, lütfu hak etmedikleri zaman, yağmurlar kesilir, kuraklık başlar ve bütün hayvanlar ölür. İşte âyette anlatılan da budur.

4) Yağmurların kesilmesi sebebiyle, kara hayvanları ölür. Deniz hayvanları ise, deniz suyu sayesinde yaşayabilir.

***İKİNCİ MESELE:* İsmi Geçmeyen Zamir**

Âyetteki, عَلٰى ظَهْرِهَا *"onun üstünde"* ifadesindeki *"onun"* zamiri, yeryüzüne râcîdir. Halbuki burada yeryüzünden bahsedilmemiştir. Öyle ise, bunun böyle olduğu nasıl anlaşılabilmiştir? Biz deriz ki: Bu, hem âyetin öncesinden, hem sonrasından anlaşılır. Öncesinden anlaşılır, çünkü Allahu Teâlâ (bir önceki âyette) *"Ne göklerde, ne de yerde hiçbir şey Allah'ı âciz bırakamaz"* buyurmuştur. Bu, buradaki zamirin râcî olabileceği en uygun ifadedir. Sonrasından anlaşılır, çünkü Cenâb-ı Hak, bu zamirden sonra, مِنْ دَابَّةٍ *"hiçbir canlı"* buyurmuştur, Canlı ise yerin üstünde olur. Buna göre eğer, "Yeryüzünün üstünde olan canlılar için, nasıl "yeryüzü" ve "yerin üstü" ifadeleri kullanılmıştır. Çünkü "yüzü" ifâdesi "üstü" (sırtı) ifadesinin karşıtıdır ve birbirine zıt gibidirler? denilirse, biz deriz ki: Yerin, yükleri taşıyan bir hayvan gibi ve yüklerin de onun âdeta sırtında olmasından ötürü, "yerin üstünde (sırtında) ifadesini; yine yerin, mahlûkat ile yüz yüze olması sebebiyle de, "yeryüzü" ifadesini kullanırız. Çünkü zahr (dış),

batn (iç)'in mukabilidir. O halde, zahr ve câhir, bir babdan (kökten), batn ve bâtın da yine bir babdandır. Çünkü yerin yüzü görünen kısım olduğu için, aynı zamanda zahr (dış-görünen kısım)dır. Yerin görünmeyen kısmı ise, batın ve batn (iç ve karın)dır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Verilen Vâde**

Âyetteki, وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلٰى أَجَلٍ مُسَمًّى *"Fakat O, bunları belli bir müddete kadar erteler"* ifadesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Kıyamete kadar... Çünkü kıyamet, Kur'ân'ın pek çok âyetinde bu şekilde ifade edilmiştir.

b) Biraz önce de geçtiği gibi, bu erteleme, insanlar içinde iman edecek kimse kalmayıncaya kadardır.

c) Her ümmetin bir eceli, her ecelin bir kitabı (yazgısı) vardır. Ümmet-i Muhammed'in eceli ise, Bedir ve benzeri günlerde olduğu gibi, öldürme ve esir alma günleridir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا *"Nihâyet vakitleri gelince, şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görür"* ifadesi, mü'minleri teselli etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"...Yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Sadece zâlim olanlarınıza isabet etmeyip (hepinizi içine alacak olan) fitneden korkun"* (Enfal, 25) buyurunca, bunun peşi sıra, o helâk geldiğinde, Allah ya onları kurtarmak, yahut da canlarını alarak azap etmek için değil de, kendisine yaklaştırarak mü'min kullarını hakkıyla görendir, onları gözetendir" buyurmuştur.

"Sen Allah'ın, sadece zulüm sebebiyle hemen muâheze etmeyip, ancak insanlar dalâlette ittifak etmeleri halinde, onları muaheze edeceğini söylemiştin" de denilmesin. Çünkü biz diyoruz ki: Allahu Teâlâ, bir milleti imha ederken, onların içindeki mü'minleri de ihlâk eder. Nasıl böyle olmasın? Çünkü öldürme ve yok etme işi, eğer azap için olmuş ise, bu günahlar sebebiyle olan bir muaheze ve yok etmedir. Yok eğer bu, mükâfat vermek için olmuşsa, bir yok etme ve muaheze sayılmaz. Çünkü Allâh insanları, ancak küfür (inkâr) genelleştiğinde toplu olarak muaheze ve imha eder. "**Basîr**" (görür) ifadesi, teselli etme bakımından, alîm (bilir) gibi kelimelerden daha ileri ve kuvvetlidir. Çünkü kendisine bakanı gören kimse, onu görmeden durumunu bilenden daha iyi kurtarıcıdır. Allah en iyi bilendir. Salât ve selâm efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ailesine, bütün ashabına olsun.

YÂSİN SÛRESİ

Seksen üç âyet olup, Mekkî'dır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Hurûf-u Mukatta'a

يٰسٓ ﴿١﴾ وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾

"Yâ, Sîn. Kur'ân-ı Hakim'e yemin olsun ki..." (Yâsîn, 1-2).

(Bazı sûrelerin başında yer alan bu şekildeki), hecâ harfleri hakkında, Ankebût Sûresi'nin başında, birtakım külli (genel) hususları ele almış ve Allahu Teâlâ'nın, bu harflerle başladığı her sûrenin evvelinde, zikir, kitap ve Kur'ân gibi konuların yer aldığını söylemiştik. Şimdi burada da bazı diğer hususlardan bahsedeceğiz:

Birinci bahis: Bazı sûrelerin başında bu harflerin bulunmasında, bu harflerin hikmetten (manadan) uzak ve hâli olmadıklarını gösteren bazı şeyler vardır. Fakat insanın ilmi, bunları tam olarak kavrayamıyor. Binâenaleyh diyoruz ki: Bunlarda bulunan genel mana ve hikmet nedir? Bunlardaki hikmeti anlatan şeyin izahı şöyledir: Allahu Teâlâ, hecâ harflerinin yarısını, yani on dört harfi bu şekilde zikretmiştir. Harflerin tamamı ise, eğer hemzenin, harekeli bir elif olduğunu nazar-ı itibara alırsak, yirmi sekizdir. Arap dilindeki harflerin tamamı bundan ibarettir. Cenâb-ı Allah, bu harfleri üç kısma ayırmıştır. Birinci kısım, eliften zâl'a kadar olan 9 harftir. İkinci kısım da, elif-bâ'nın, son dokuz harfini teşkil eden fa'dan ya'ya kadar olan dokuz harftir. Üçüncü kısım ise, bu ikisinin ortasında yer alan, râ'dan gayn'a kadar olan on harftir. Allahu Teâlâ, birinci kısımdan iki harfi, yani elif ile hâ'yı, sûre başlarındaki hurûf-u hecâ'dan olarak getirmiş, son kısımdan geriye ise, sadece fâ ile vâv harflerini almamış, geriye kalan yedisini zikretmiştir. Birinci kısımda, "hurûf-u halk" (boğaz harfleri)'nden sadece, hî'yı zikretmemiştir. Son kısımda da, şefevî (dudaktan çıkan) harflerden sadece mîm'i zikretmiştir. Orta kısımdaki on harften ise, bir harf zikretmiş, bir harf bırakmış, meselâ, râ'yı zikretmiş, ze'yi bırakmış; sîn'i zikretmiş, şın'î bırakmış; sâd'ı zikretmiş, dâd'ı bırakmış; tı'yı zikretmiş zî'yı bırakmış ve ayn'ı zikretmiş, gayn'ı bırakmıştır. Bütün bunlar

tesâdüfî olmayıp bir maksada yönelen bir sıradır. Öyle ise bütün bunlar, bir hikmetten ötürü yapılmıştır.

Bu hikmetin bizzat kendisinin bizce bilinmediği açıktır. Farzet ki birisi bu hususta bir şey iddia etse, bu kimse, bazı sûrelerin, meselâ nûn, kâf ve sâd gibi bir harfle; bazılarının, "hâ, mîm", "yâ, sîn","tâ, sîn" gibi iki harfle; bazılarının, "elif, lâm, mîm", "elif, lâm, râ" gibi üç harfle; bazılarının, "Elif, lâm, mîm, râ", "elif, lâm, mîm, sâd" gibi dört harfle; bazılarının da, "hâ, mîm, ayn, sîn, kâf", "kâf, hâ, yâ, ayn, sâd" gibi beş harfle başlamaları hususunda ne diyebilir? Farzedelim ki birisi, "Bütün bunlar, sözün (kelimenin) ya harf, ya fiil yahut da isim olduğuna işarettir. Çünkü harflerden (edatlardan) genel olarak, atıf vâv'ı, tâkibiyye fâ'sı, istifham hemzesi, teşbih kâfi, ilsâh bâ'sı gibi, tek harf üzere olanlar vardır. Kimileri de, "teb'îz" için olan "مِنْ", muhayyerlik ifade eden "اَوْ", araya giren ve istifham manası taşıyan "اَمْ", şart için olan "اِنْ" gibi, iki harf üzere olurlar. İsim, fiil ve harf de, mesela harfte "اِلٰى" ve "عَلٰى" gibi; isimde, "اِلَيّ" ve "عَلِيّ"; fiilde de, "اَلَى يَأْلُو" ve "عَلَى يَعْلُو" gibi, üç harf üzere gelenler vardır. İsim ve fiil, dört harf üzere de olurlar. Özellikle isim, فُجْلٌ "turp"; سِجِلٌّ "defter-kayıt" ve "جَرْدَحَلٌ" gibi, üç dört ve beş harf üzere gelir. Kur'ân'da bulunan bu hurûf-u mukatta'alar, bu harflerden meydana gelen, Arapça terkiplerin (kelimelerin) bu kalıplarda geldiklerine bir işarettir. Fakat bunu söyleyen kimse, sûrelerin bazısına bir harfin, bazısının başına da birden fazla harfin getirilmesine ne diyecektir? Dolayısıyla bu hususta tam sırrı, ancak Allahu Teâlâ ve O'nun bunları öğrettiği kimseler bilebilir.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi diyoruz ki: Bil ki, ibadetlerin bir kısmı kalp ile, bir kısmı dil ile, bir kısmı da diğer uzuvlarla yapılır: Bunların her biri de iki kısma ayrılır. Bir kısmı, manası, hakikati ve hikmeti anlaşılabilen, bir kısmı ise anlaşılmayandır. Kalbî olarak yapılan ibadetler, şekten ve cehaletten uzak olmalarına rağmen, içlerinde delili aklen bilinmeyen (anlaşılmayan) vardır. Bunlara, ancak naklen imân vâcip olur. Mesela kıldan ince, kılıçtan keskin sırat köprüsüne inanmak gibi... Mü'min ve yakîn sahibi kimseler, bu köprüden, bir şimşeğin çakışı gibi hızla geçerler. Yine görünürde ağırlıkları olmayan amellerin tartıldığı ilahî mîzan (terazî), cennet ile cehennemin nasıl oldukları gibi... Bütün bunların var oldukları, aklî delille bilinmez. Bunların aklen bilinen tarafı, mümkün oluşlarıdır. Bilfiil gerçekleşecekleri hususu ise, naklî delillerle kesin olarak bilinir. Kalbî ibadetlerin (inançların) bir kısmının ise delilleri aklen bilinir.

Meselâ, Allah'ın birliği, peygamberlik müessesesi, Allah'ın kudreti ve peygamberlerin doğruluğu gibi... Bedenî ibadetlerden de, manası, hakikati ve hikmeti anlaşılanlar olduğu gibi, anlaşılmayanlar da vardır. Meselâ, "nisap" miktarları ve namazın rekâtlarının sayısı gibi hususlar, anlaşılamayanlardandır. Bu hususlardaki hikmetten bahsetmiştik. Bunun hikmeti şudur: Kul, emrolunduğu şeyi, hikmetini bilmediği halde yerine getirdiğinde, o onu sırf ibadet maksadıyla (niyetiyle) yapmış olur. Fakat fayda ve hikmetini bildiği şeyler böyle değildir. Çünkü o, çoğu kez faydasını bildiği o şeyi, faydasından ötürü yapar. Bu tıpkı, bir efendinin kölesine, kölesi ondaki faydayı anlamaksızın, "Şu taşı şuradan götür" deyip, onun da onu oradan götürmesi gibidir. Fakat efendi kölesine, "Şu taşı şuradan kaldır. Çünkü altında, senin için bir hazine var" dese, köle buna inanmasa bile, onu oradan kaldırır. Bu anlaşıldığına göre, dil ile yapılan ibadetlerde de, durum aynıdır. Yine bunlardan da bir kısmının mana ve hikmeti bilinmez. Kul, onu diliyle yerine getirdiğinde, bundan kulun sırf, emirler veren, yasaklar koyan ma'bûdunun emrine boyun eğme maksadını taşıdığından başka mana anlaşılmaz. Binâenaleyh kul, "طٰسٓ، الٓمٓ، حٰمٓ، يٰسٓ" dediğinde, bundan, ya o kulun, manalarını anlamadan bunları söylediği, yahut da manalarını anladığı için, emrolunduğu şeyi yerine getirmek maksadıyla bunları telaffuz ettiği anlaşılır.

Yâsîn

İkinci Bahis: "**Yâsîn**" ifadesiyle ilgili olarak şunlar ileri sürülmüştür:

1) Bu bir nidâ olup, "Ey insan" demektir. Bunu şöyle izah ederiz: "İnsan" kelimesinin, ism-i tasğîri, "اُنَيسِينٌ" şeklindedir. Buna göre sanki bu ism-i tasğîrin başı hazfedilmiş, sonu alınarak, "**Ey üneysîn**" manasında, "**Yâsîn**" denilmiştir. Buna göre, bu hitabın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılmış olması ihtimal dahilindedir. Bunun delili bundan sonraki اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ *"Sen, hiç şüphesiz peygamberlerdensin"* ifadesidir.

Üçüncü Bahis: "**Yâsîn**", ya mahzûf bir mübtedânın haberi olarak merfûdur. Bu mübtedâ da, هٰذِهِ *"Bu"* kelimesidir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, münâdâ olarak, yahut da "حَيْثُ" gibi mebnî olarak, mazmûmdur. "**Yâsîn**" lafzı, "**Yâsîn**'i oku" takdirinde, (mef'ûl olarak) mansubdur, yahut da "اَيْنَ" ve "كَيْفَ" gibi meftuhtur. Yine bu kelime, "**Ceyrî**" kelimesi gibi, yâ'nın sükûnu ve mâkablinin meksûr oluşundan ötürü, kesre ile okunmuştur. "**Yâsîn**"in

mecrûr olduğu söylenemez. Çünkü (burada) bir harf-i cerrin takdiri caiz değildir ve burada açıkça görülen bir kasem harfi de yoktur.

Cenâb-ı Hak, وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ *"Kur'ân'ı Hakîm'e yemin olsun ki..."* demiştir ki bu, ya "rızâ" sahibi manasındaki "عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ" ifadesi gibi, "hikmetli kılınmış Kur'ân" manasınadır, yahut da "hikmeti konuşan Kur'ân" manasınadır. Buna göre Kur'ân, tıpkı konuşan bir canlı gibi kabul edilmiş olur.

إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣﴾ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤﴾

"Sen hiç şüphesiz, gönderilen (peygamber)lerdensin, dosdoğru bir yol üzeresin" (Yâsîn, 3-4).

Bu, hakkında "Kur'ân-ı Hakîm'e yemin olsun ki" diye yemin edilen hususdur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kasemin Hikmeti**

Kâfirler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bir peygamber olduğunu inkâr ettiler. Halbuki ispat edilmeye çalışılan şey, yemin ile değil, delil ile sabit olur. Öyle ise, burada böyle yemin edişin hikmeti nedir?

Cevap: Diyoruz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Araplar, yalan yere yemin etmekten çekinirler ve "Yalan yere yemin etmek, dünyayı harap eder" diyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) bu hususu, اَلْيَمِينُ الْكَاذِبَةُ تَدَعُ الدِّيَارَ بَلَاقِعَ *"Yalan yemin, yurtları ıssız ve boş bırakır"*[27] diyerek, doğru olduğunu ifade etmiştir. Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ilahları kabul ettikleri yıldızlardan, bazı kötülükler dokunacağını söylüyorlardı. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın emrine, kendisine indirdiği Kur'ân'ına ve çeşitli şeylere yemin ediyordu. Başına da hiçbir şer gelmediği gibi, her gün kıymeti artıyor ve karşı çıkılamaz bir hale geliyordu. İşte bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yalancı olmadığına o kâfirlerin inanmalarını gerektirir.

2) Karşılıklı olarak münakaşa edenlerden biri diğerine, delilini iyi kullanarak gâlib gelip, onu susturduğunda, mağlup olan şöyle der: "Sen bunu, mücâdele-münakaşa kabiliyetinle kazandın. Aslında kalbinde, sözünün zayıf

27 **Kenzu'l-Ummal,** 16/46 388.

olduğunu, her ne kadar şeklen bir delil getirmiş ve ben de onu çürütmekten aciz olmuş görünüyorsam da, durumun senin dediğin gibi olmadığını biliyorsun" der. Bu, münakaşa eden kimseler arasında çokça görülen bir haldir. Bu durumda gâlip gelenin başka bir delil getirmesi uygun değildir. Çünkü susturulan, onun getireceği son delil hakkında da, önceden söylediğini yine söyleyecektir. Binâenaleyh bu kimse, sonunda yemin etmekten başka bir çare bulamaz ve "Allah'a yemin ederim ki ben, bile bile haksızlıkta direten birisi değilim, iş benim söylediğim gibidir. Eğer aksinin doğru olduğunu bilseydim, mutlaka ona dönerdim. Bu durumda yemin etmekten başka çare kalmadı" der. İşte Hz. Peygamber (s.a.s)'in durumu da böyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), delillerini getirdiği halde, kâfirler, *"Bu, ancak sizi saptırmak isteyen bir adamdır"* (Sebe, 43) ve "Hak" onlara geldiğinde, *"Bu, ancak apaçık bir sihirdir"* (Sebe, 43) deyince, deliller artık fayda vermediği için, çare olarak yemin kalmıştır.

3) Bu, sırf bir yemin değildir. Fakat yemin şeklinde gelmiş bir delildir. Çünkü Kur'ân bir mu'cizedir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin delili de mu'cizedir. İşte Kur'ân bu vazifeyi görmektedir. Buna göre eğer, "Öyle ise Cenâb-ı Hak bunu niçin delil şeklinde getirmemiştir? Bu delilin, yemin şeklinde getirilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Delilin yemin şeklinde getirilmesi halinde, bazen bunu duyan, buna aldırmaz, dolayısıyla da kalbi onu kabul etmez. Ama işe yeminle başlayıp, yemin de özellikle büyük zatlardan, ancak çok önemli konularda sâdır olunca, büyük bir işe kulak vermek için, bütün sebepler bir araya gelmiş olur. Yemin edilmesi halinde, bedenler ona kulak kesilir, yeterli delili olduğu için de, kalpler onu içlerine sindirir. Böylece bu iş, hem kulağa, hem kalbe hitap etmiş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Münkirler Nezdinde Yeminin Değeri**

Kur'ân'ın, o kâfirlerce "hâkim" olması, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabule bağlıdır. Binâenaleyh onlar, "Bu bir yemin değil" diyebilirler?

Cevap: Diyoruz ki: Buna şu iki yönden cevap veririz:

a) Kur'ân'ın mu'cize oluşu, çok açık ve nettir. Eğer onlar bunu inkâra kalkarlarsa, onlara, "Haydi öyle ise, bunun gibi bir sûre getirin, söyleyin" denilir.

b) İnsan, başkasının yeminine, yemin eden şahsın, yemin ettiği şeyin ululuğuna inandığı zaman güvenir. Binâenaleyh kâfir eğer, Hz. Muhammed (s.a.s) adına yemin etse, o kâfirin, haça ve putlara yemin etmesi halinde, tasdik ettiğimiz gibi tasdik etmeyiz. Yine bu kâfir, hak olan dinimize yemin ettiğinde, bu yeminine, kendi bâtıl dinine yemin edişine güvendiğimiz gibi güvenmeyiz. Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabının, Kur'ân'ı ululadıkları, ona saygı duydukları mâlumdur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'a yemin etmesi, o kâfirlerin Peygamber'e güvenmelerini gerektiren bir husus olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ *"Dosdoğru bir yol üzeresin"* ifadesi, haberden sonra gelen ikinci haberdir, yani "Sen dosdoğru bir yol üzeresin" demektir. "**Müstakîm**", maksada (gayeye, hedefe) ulaştıran en kısa yol demektir. Din de böyledir. Çünkü din, Allah'a yönelip, başkasından yüz çevirmek demektir. Zaten maksat da Allah'tır. Maksada yönelen ise, ondan yüz çevirip kaçandan, O'na daha yakındır.

Hiç kimse, Allahu Teâlâ'nın, "O peygamberlerden olarak sen, dosdoğru bir yol üzeresin" ifadesinden Hz. Muhammed (s.a.s)'i o peygamberlerden ayırdığı manasını çıkaramaz. Çünkü bu ifade, "İnsanlardan Muhammed (s.a.s) seçilmiştir" cümlesi gibidir. Binâenaleyh bundan bu mana çıkmaz, çünkü bütün peygamberler, dosdoğru yol üzeredirler. Bu ifadenin maksadı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, diğer peygamberlerin de üzerinde bulundukları o dosdoğru yolda oluşunu anlatmaktır. Âyetteki bu ifadede, mükelleflerin, hakka ulaşması halinde, üzerlerinde bir mükellefiyet ve zorluğun kalmayacağını söyleyen "**İbahiyye**"nin inancının yanlışlığını ortaya koyan bir incelik var: Çünkü Allahu Teâlâ, peygamberlerin, dünyada oldukları sürece hak yolda olup, onun üzerinde gittiklerini, hidayeti bulduklarını ve dosdoğru yolu takip ettiklerini beyan etmiştir. Ya bu âciz ve câhil insan (kul) niçin böyle olmasın?

Tenzil'deki Kıraatler

تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٥﴾ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَّآ أُنْذِرَ آبَآؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾

"(Bu Kur'ân), azîz ve rahîm Allah'ın indirdiği bir kitaptır. (Bunun sebebi de), yakın ataları azap ile korkutulmamış, bu yüzden gaflet içinde kalmış bir toplumu korkutma, ikâz etmendir" (Yâsîn, 5-6).

Bu ifade, geçen âyetteki "**Kur'ân**"dan bedel olarak cer ile, "تَنْزِيلِ" şeklinde de okunmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kur'ân-ı Hakîm'e, yani Azîz ve Rahîm Allah'ın indirdiği bu kitaba yemin olsun ki, sen peygamberlerdensin ve bu kitap sana, inzâr edesin diye indirilmiştir" demek istemiştir. Yine bu kelime, nasb ile "تَنْزِيلَ" şeklinde de okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, fiili zihnen takdir edilen, mef'ûl-ü mutlaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki Kur'ân'a, "Azîz ve Rahîm'in tenzili (indirmesi) olarak indi" demiştir. Binâenaleyh takdir, "Allah", Kur'ân, yahut kitab-ı hakîm'i indirdi" şeklindedir.

b) Bu, niyette gözetilen bir fiilin mef'ûlüdür. Buna göre sanki, "Hakîm olan Kur'ân'a yemin ederim, Azîz ve Rahîm'in indirmesi (tenzili olan kitabı kastediyorum), ki sen peygamberlerdensin ve bu kitap, inzâr etmen için indirilmiştir" denilmiştir. Bu, **Zemahşerî**'nin tercih ettiği izahtır. Bu ifade, menvî (zihinde takdir edilen) bir mübtedanın haberi olmak üzere de merfu okunmuştur. Buna göre sanki, "Bu, inzâr etmen için, Azîz ve Rahîm Allah'ın indirdiği kitaptır" denilmiştir. Bu kıraate göre, bir başka takdir de, "**tenzil**" kelimesinin mübteda, ...لِتُنْذِرَ *"inzar etmen içindir"* ifadesinin de bunun haberi olmasıdır. Buna göre sanki, "**Azîz** ve **Rahîm**'in indirmesi (tenzili), inzâr etmen içindir" denilmektedir.

Âyetteki, **"Azîz** ve **Rahîm"** ifadesi şuna işarettir. Melik (padişah), bir elçi (resûl) gönderdiğinde, kendilerine elçi gönderilenler ya gönderilene karşı çıkıp, ona hâinlik ederler. Bu durumda da, o melîk onlardan, eğer azîz ise intikam alır. Yahut da onlar, bu elçiden çekinip, ona ikramda, itaatte bulunurlar. Bu durumda da, melik eğer rahîm ise, onlara acır. Yahut şöyle de diyebiliriz: Elçi olarak gönderilenin elinde, bazı şeyleri yasaklama, bazı şeyleri ise serbest etme yetkisi vardır. Binâenaleyh yasaklama işi, azîz (kudretli) oluşla ilgilidir, serbest etme, mubah kılma işi ise, rahmetle ilgilidir.

Mâ'daki Çeşitli İhtimaller

Cenâb-ı Allah لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أُنْذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ *"Yakın ataları azapla korkutulmamış, bu yüzden gaflet içinde kalmış bir kavmi uyarman için..."* buyurmuştur. Bunun tefsiri Secde Sûresi (3. âyette) geçmişti. Bu âyetteki "**mâ**" ile, müspet mananın da kastedilmiş olabileceği söylenmiştir. Bu da şu iki şekilde olur:

a) Bu, "Sen, babaları inzâr edildiği gibi, o kavmi de inzâr edesin diye..." manasınadır. Bu durumda "**mâ**", mastariyye olur.

b) Bu "**mâ**", ism-i mevsul de olabilir. Buna göre mana, "Babaları inzâr edilen bir kavmi inzâr edesin diye... Çünkü onlar gafildiler" şeklinde olur. Bu edatın, mâ-i nâfiye (olumsuzluk mâ'sı) olduğunu söylememiz halinde, bunun tefsiri açıktır. Çünkü babaları korkutulmayan bu kimseler, inzârdan sonra yine gâfil olabilirler. Buradaki mâ'nın, müspet manada olduğunu söylememiz halinde de, cümlenin manası açıktır. O zaman bunun manası, "Onların babalarının inzâr edilişi gibi, onları inzâr et. Çünkü onlar gâfildirler" şeklinde olur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu iki izahtan birisi, babalarının inzâr edilmemiş olduğu neticesini, diğeri ise inzâr edildikleri neticesini verip, ikisi arasında bir tezat olunca, daha nasıl bu şekilde iki mana anlaşılabilir?

Buna karşı diyoruz ki: Âyetteki "**mâ**"nın, nâfiye olduğunu söylememiz halinde, manası, "Babaları korkutulmamış olan" şeklinde olur. Halbuki onların atalarının inzâr edilmeleri, atalarından önce geçenlerin inzâr edilmiş olmalarına, sonraki atalarının ise inzâr edilmemiş olmalarına ters değildir.

***İKİNCİ MESELE:* Tebliğin Evrenselliği**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yakın ataları azapla korkutulmamış bir kavmi korkutman, inzâr etmen için..."* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Yahudileri inzâr etmekle emredilmemiş olmasını gerektirir. Çünkü, onların ataları inzâr edilmişlerdi. Ne dersin?

Biz diyoruz ki: Durum böyle değildir. Bu, bizim, buradaki "**mâ**"nın olumsuzluk değil de, müspet bir mana ifade eden "**mâ**" olduğunu söylememize göre, açık bir husustur. Ve yine bu, bizim buradaki "**mâ**"nın, olumsuzluk mâ'sı olduğunu söylememiz halinde de böyledir. Ki biz bu hususu, Secde Sûresi 3. âyetin tefsirinde izah etmiş ve şöyle demiştik: Bundan maksat, onların atalarının, sapıtmalarından ve önceki peygamberlerden sonra uyarılmış olmalarıdır. Çünkü Allah, bir elçi göndereceği zaman, kendisine bu elçiyi göndereceği o kavim içinde, (önceki) o peygamberin dinini açıklayan ve o dini emreden bir kimse bulunduğu müddetçe, genelde o peygamberi göndermez. Ama, onların içinde, böyle bir açıklamada bulunan kimse kalmaz, hepsi sapıtır, aradaki zaman uzar, küfür de yayılırsa; ya, önceki peygamberin dinini aynen anlatmak için veyahut da başka bir şeriat vaz'

etmek için başka bir peygamber gönderir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın "لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أُنْذِرَ آبَاؤُهُمْ" buyruğunun anlamı, *"Önceki peygamberin yolundan saptıktan sonra inzâr edilmeyen bir kavmi uyarman için"* şeklinde olur. Ki, Yahudî ve Hıristiyanlar, bu ifadenin içine böylece girerler. Çünkü bunlar, sapıttıktan sonra, yakın ataları korkutulmamış olan kimselerdir. Binâenaleyh, işte âyetin bu ifadesi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün insanlığa hak peygamber olarak gönderildiğinin bir delilidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki *"Bu yüzden gaflet içinde kalmış"* ifadesi, peygamber gönderme hususunun, kendilerine peygamber gönderilenlerin gaflet halinde olmaları halinde tahakkuk edeceğinin bir delilidir. Bu da, ya onlardan kendilerine o şeriatı tebliğ eden kimsenin bulunması ve o kavmin de bu kimselere muhalefet etmesi, böylece de, onlara helâk olmanın vâcip olması sebebiyle, onların Allah'ın indirdiği şey hakkında bilgileri olmuş olur; dolayısıyla da bu helâk, Allah'ın onlara peygamber göndermeden önce yapmış olduğu bir azap olmuş olmaz. Yine, peygamber göndermeksizin, peygamberlerin açıklamalarına ihtiyaç duyulmayan hususlara muhalefet eden kimselerin, helâk olunmayı hak etmeleri de böyledir. Bizim bu söylediğimiz, **Mu'tezile**'nin "Bir şeyin güzelliği ve çirkinliği aklen bilinir" şeklindeki görüşleri gibi değildir. Tam aksine demek istediğimiz, Allahu Teâlâ'nın, bir kavmin içinde, birtakım şeylerin vacip olduğuna dair bilgi yaratıp, onların da o hususları terk etmeleri halinde, onların bundan gafil olmamaları; onlara azap etmenin de, onlara peygamber göndermeye dayandırılmamasıdır.

Ezelî Hüküm

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾

"Andolsun ki, bunların çoğunun üzerine, o söz hak olmuştur. Artık bunlar, iman etmezler" (Yâsîn, 7).

Cenâb-ı Hak, peygamber göndermenin ya da kitap indirmenin "inzâr" için olduğunu beyan edince, hidayete ermeyi gerektiren hidayetin, peygambere ait olmadığına; ona düşenin "uyarma" olduğuna; buna rağmen uyarılanların pek çoğunun iman etmeyeceğine bir işârette bulunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki, o söz hak olmuştur"* ifadesiyle ilgili olarak birtakım izahlar yapılmıştır:

a) Meşhûr olan görüşe göre, buradaki "söz" ile kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun, cehennemi senden ve onların içinden sana tâbi olanların hepsi ile dolduracağım "* (Sâd, 85) âyetidir.

b) Bu, "Benim ilmimde, falanın iman edeceği, falancanın da iman etmeyeceğine dair bilgi vardır. Dolayısıyla ben, bazıları hakkında "iman etmeyecek", bazıları hakkında da, "iman edecek" dedim. Dolayısıyla, böylece söz hak oldu. Yani, bu tahakkuk etti ve başkasıyla değiştirilmeyecek bir biçimde artık sübût buldu" manasındadır.

c) Bundan maksat, "Allah'ın, ifâdesini peygamberlerin lisanında bulan ve delili de açık olan tevhit, vb. şeyler gibi sözler hak oldu. Ama buna rağmen, onların ekserisi iman etmezler. Çünkü, delili dinlemek isteyen kimseye zaman verilmiştir; o hususdaki delil ve bürhan zuhûr ettiğinde, onun iman etmesi beklenir. O şey tahakkuk edip, bazılarının iman etmesiyle de güçlenip, kuvvetlenip, buna rağmen onların ekserisi iman etmeyince, o ekseriyetin iman etmelerini umma zamanı geçtiği için, böylece artık iman etmeyecekleri hususu ortaya çıkmış olur. Bir de, onlar, "söz" hak olduğunda iman etmeyip eski hallerini sürdürdüklerinde, eğer onlar bürhandan daha açık bir şeyi istiyorlarsa, -ki bu, ayân beyan görmedir-; halbuki, ayân beyan görme halindeki ikrâr ise imanı ifade etmez" demektir. Buna göre, âyetteki, *"Bunların çoğunun üzerine"* ifadesinin anlamı, "Kendisine davet ve bürhanların ulaşmadığı kimseler azdır. Binâenaleyh, kendisinden iman sudur etmeyen kimselerin çoğuna bu söz hak oldu" şeklinde olur. Bu mana, birinci ve ikinci izaha göre de açıktır. Çünkü, kâfirlerin ekserisi, iman etmeksizin küfürleri üzere ölmüşlerdir. Bu hususta yapılabilecek bir dördüncü izah da "Onların ekseri üzerine, dünya azabı hak oldu. Çünkü onlar iman etmeyecekler" denilmesidir ki, bu mana da birinci izaha yakın bir manadır.

Boyunduruk Cezası

إِنَّا جَعَلْنَا فِيٓ أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَٰلًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُم مُّقْمَحُونَ ﴿٨﴾

"Biz onların boyunlarına öyle bukağılar geçirdik ki, bunlar, çenelerine kadar dayandı. Şimdi onlar, kafaları ve burunları yukarı kaldırılmış haldedirler" (Yâsîn, 8).

Cenâb-ı Hak, onların iman etmeyeceklerini beyân buyurunca, bu işin kendisinden olduğunu beyan ederek, *"Çünkü, biz onların boyunlarına öyle bukağılar geçirdik"* buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bundan murat, "Biz onları, eli sıkılar, Allah yolunda infakta bulunmayanlar kıldık" demek olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Elini boynuna bağlama"* (İsrâ, 29) âyeti gibidir.

b) Bu âyet, **Ebu Cehil** ile Mahzûm kabilesine mensup iki arkadaşı hakkında nazil olmuştur. Çünkü **Ebu Cehil,** Hz. Muhammed (s.a.s)'in başını kıracağına dair yemin etmişti. Derken onu, secde ederken buldu. Eline bir kaya parçası alarak, onun başına bırakmak için o taşı kaldırdı, ama o taş, **Ebu Cehil**'in eline, eli de boynuna, omuzuna yapışıverdi.

c) Bu görüş, diğerlerinden daha kuvvetli olup, önceki ifadelerle daha fazla münasebet arz etmektedir. Buna göre âyetin bu ifâdesi, Allah'ın, bu kimseleri, hidayete ermekten men etmesinden bir kinayedir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Peki bu ifâdenin, ilk iki izah açısından önceki âyetlerle bir münasebeti var mıdır?

Cevap: Biz diyoruz ki, birinci izahın böyle bir münasebeti vardır ve bu şöyledir: *"Artık bunlar, iman etmezler"* (Yâsîn, 7) ifadesinin içine, onların namaz kılmayacakları hususu girebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah imanınızı zayi edici değildir"* (Bakara, 43) buyurmuştur.

Bazı müfessirlere göre, buradaki "iman" sözü ile, "namaz" manası kastedilmiştir. Zekâtın, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, namazla münasebeti vardır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, (bu iki âyet birlikte mütalaa edildiğinde), onlar namaz kılmaz, zekât vermezler" demek istemiştir.

İkinci izaha göre de, sezilmeyen şöyle bir münasebet söz konusudur. Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki, bunların çoğunun üzerine o söz hak olmuştur"* buyurup, biz de, bundan kastedilen mananın, "bürhan", "açık delil" olduğunu beyân edince, bundan sonra Cenâb-ı Hak, "Hayır, hayır, onlar, elinin boynuna yapışıp, taşı da Peygamber'in boynuna atamaması, son derece kesin ve açık olan bir şeyi görüp müşahede ettiler -ki bu, aslında kişiyi, iman etmeye sevk edecek olan bir hadisedir-, ama onlar buna rağmen iman etmediler. İşte onların, hiçbir zaman iman etmeyecekleri de, böylece

anlaşılmış oldu" buyurmuştur. Fakat bu hususta esas tefsir ve açıklama, üçüncü açıklamadır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "فِيهِنَّ" zamiri, neye racidir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu zamir, "eller"e râcidir. "Eller" ifadesi, her ne kadar âyette yer almamış ise de, ancak ne var ki, mâlum ve bilinmektedirler. Çünkü, bağlanmış olan şey, o kimselerin iki eli olup, bu iki eli de bir bukağı ile boynuna raptedilmiştir.

b) **Zemahşerî**'nin tercih ettiği görüşe göreyse, zamir, âyetteki "bukağılar" kelimesine râci olup, âyetin manası, "Biz, onların boyunlarına, çenelere kadar varıp dayanan ve böylece de boynuna bunların takıldığı kimsenin kendileri sebebiyle başını eğme imkânı bulamadığı, kalın ve ağır bukağılar ve tasmalar taktık" şeklinde olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Boyunduruktan Maksat**

Boyunda bukağıların olması hâdisesinden, onların iman etmeyecekleri hususu nasıl anlaşılabilir? Ki böylece bu boyunlarına bukağıların takılması, iman etmemeden bir kinâye olabilsin?! (Bu mümkün mü?)

Cevap: Biz diyoruz ki: Boynuna, çenesine kadar varan bukağılar takılmış ve böylece de başı dimdik yukarda kalıvermiş kimseler, ayağının önündeki yolu iyi göremez. Cenâb-ı Hak, bu ifadenin akabinde de, bu kimsenin hem önünde hem de arkasında setler bulunduğunu beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, bu demektir ki bu kimse, o yola girmeye ve onu görmeye muktedir olamaz. Yine Allahu Teâlâ biraz önce, peygamber olarak gönderilen şahsın, dosdoğru bir yol üzere bulunduğunu belirtmiştir. Binâenaleyh, peygamberin, kendisini aklî olan bu dosdoğru yola hidayet edip çağırdığı bu kimse, tıpkı maddî yolu görmekten alıkonulan "mağlub", yani boynuna bukağılar takılmış olan kimse gibi, âdeta engellenilmiş gibi olur.

Şöyle bir izah da yapılabilir: "Boynunlarda bukağılar bulunması, o kişinin inkıyâd ve itaat etmemesi anlamındadır. Çünkü itaat eden kimse hakkında, "Onun başını eğdiği ve emre boyun büküp uyduğu" söylenilir. Halbuki boynunda, çenelere kadar varıp dayanan tasmalar bulunan kimse ise, başını eğmez ve o başını, tasdîk edip hakka boyun eğen kimse gibi hareket ettiremez. Bunun böyle olduğunu مُقْمَحُونَ *"Şimdi onlar, kafaları ve burunları, yukarı kaldırılmış haldedirler"* kelimesi de doğrular. Çünkü,

"mukmeh" kelimesi, tıpkı bir şey hususunda direnip başını diken kimse gibi, başını diken kimsedir. Çünkü, başını dikip, böylece de su içmeyen veya başını su içmek için eğmeyen deve hakkında, "بَعِيرٌ قَامِحٌ" denilir, iman da, kendisiyle hayatiyetinin sağlandığı soğuk ve tatlı bir su gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak, *"Biz onların boyunlarına öyle bukağılar geçirdik ki, bunlar, çenelerine kadar dayandı. Şimdi onlar, kafaları ve burunları yukarı kaldırılmış haldedirler"* buyurmuştur ki, bu sanki, "Onlar, Allah'ın emirlerine boyun eğmezler" demektir.

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾

"Biz, hem önlerinden bir set, hem arkalarından bir set çektik. Böylece onları sarıverdik. Artık göremezler" (Yâsîn, 9).

Bu durumda bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın onları, mağlul (bukağılı) kılışı anlamını tamamlayan bir ifade olmuş olur. Çünkü *"Biz, hem önlerinden bir set çektik"* cümlesi, onların gerçek yola giremeyeceklerine bir işarettir. Şu halde Cenâb-ı Hak sanki, set bulunduğu için, onlar gerçeği görüp ona boyun eğemezler. Onlar, sana itaat etmezler ki gerçeği görüp ona boyun eğsinler" demek istemiştir.

Yakînen inanmayı doğuran iman, ya önce peygambere tabi olmakla olur da hakikatler bilahare zuhur eder. Yahut önce gerçekler zuhur eder de onun peşinden peygambere tabi olma gelir. Halbuki bunlar, ilk önce peygambere tabi olmamışlardır. Çünkü bunlar, boyunlarına bukağılar takılmış olan kimselerdir. Dolayısıyla da, ikinci sıradaki, hak olan hususlar, peygamber tarafından onlara açıklanamamıştır. Ve yine, ilk olarak hak da onlar için zuhûr etmemiştir. Çünkü onlar, bir seddin içine düşmüşlerdir. Böylece de onlar, ikinci olarak peygambere tabi olamamışlardır.

Bu hususstaki diğer bir izah da şudur: Engel, ya bizzat kişinin içinde bulunur, yahut da onun dışında bulunur. Halbuki onlar için, iman etmelerine dair iki engelin ikisi de mevcuttur. Çünkü, nefislerinde, yani içlerinde bukağı vardır. Kendileri dışında da set vardır. Binâenaleyh bunlar, kendilerini göremezler ki, böylece de kendilerindeki o âyet ve delilleri görebilsinler! Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onlara gerek dış dünyada, gerek kendi*

varlıklarında, onlara âyetlerimizi göstereceğiz" (Fussilet, 53) buyurmuştur. Zira, "**mukmeh**" yani, "başını yukarıya diken", kendisini de, ellerini de göremez. Bunlar, dış dünyayı (âfâkı) da göremezler. Çünkü, iki set arasında kalan kimse, ufukları göremez; dolayısıyla onlar için, âfâktaki deliller de görülemez. Yaptığımız bu izaha göre Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz onların boyunlarına öyle bukağılar geçirdik ki"* (Yasin, 8) ifadesiyle, *"Biz, hem önlerinden bir set çektik"* (Yasin, 9) ifadeleri, onların, hem kendilerindeki, hem de afâktaki âyet ve delilleri görüp anlayamadıklarına bir işarettir.

Sed'den Maksat

Cenâb-ı Hakk'ın وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ سَدًّا *"Biz, hem önlerinden bir set çektik"* ifadesinin tefsiri hususunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Onların önlerinde bir engelin bulunduğunu belirtmenin faydası açıktır. Çünkü onlar, dünyada iken bir yol tutmuşlardır. Fakat ne var ki onların, dosdoğru bir yola girmeleri uygun olurdu. Onlerinde böyle bir set bulunduğu için, bu dosdoğru yola girememişlerdir. Ama, onların arkalarında da bir engelin bulunduğunu belirtmenin hikmeti nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

1) İnsan için, fıtrî bir hidayet bulunur. Kâfir kimse ise, hem bu fıtrî hidayeti, hem de nazarî (tefekkürî ve istidlâlî) hidayeti terk etmiştir. O halde bu demektir ki, kâfir bunu anlayamamıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak, *"Biz, hem önlerinden bir set çektik..."* Böylece de onlar, nazarî olan hidayet yoluna giremezler. *"Onların arkalarından da bir set çektik."* Böylece de onlar, fıtrî olan ve yaratılıştan getirilen hidayete de müracaat edemezler" demek istemiştir.

2) İnsanın, başlangıcı Allah'tan olduğu gibi, sonu ve akıbeti de, O'na dönmek olacaktır. Binâenaleyh bu demektir ki, kâfir kimse, önünde olan Allah'a varma işini, arkasında bulunan, Allah'ın yaratmasıyla varlık âlemine girme işini göremeyen bir kör olmuştur.

3) Sâlik için bir yola mutlaka sülük etmesi gerekince, onun önünde olan o yol kapandığında, maksadını ve matlûbunu elden kaçırır; fakat o geriye döner. İşte, hem arkasındaki hem de önündeki yol kapandığı vakit, onun bulunduğu o yer bir ikâmet yeri değildir; çünkü orası, helâk olunan bir yerdir. O halde, *"Biz, hem önlerinden bir set, hem arkalarından bir set çektik"* cümlesi, onların imha edilmelerine bir işarettir.

***İKİNCİ MESELE:* Ağşeynâ'nın Manası**

Cenâb-ı Hakk'ın, fâ harfiyle gelmiş olan فَأَغْشَيْنَاهُمْ *"Böylece onları sarıverdik"* ifadesi, bürüyüvermenin set çekme ile bir alâkası olmasını ve bürümenin set çekmeye bağlı ve ona mevkûf bulunmasını iktizâ etmektedir. Bu nasıl olur?

Biz deriz ki: Bu iki bakımdan böyledir:

a) Bunun, birbirine bağlı ve biri diğerinin sebebi olan bazı şeylerin bir beyanı olması... Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Biz onların boyunlarına bukağılar ve tasmalar geçirdik de, kafaları dik ve yukarıda olduğundan dolayı kendilerini göremezler. Hem önlerinden bir set, hem arkalarından bir set çektik de, bu yüzden de âfâkta olan şeyleri müşahede edemezler." O zaman da onların, semâ ile, sağ ve sol yanlarının üzerinde bulunan şeyleri mümkün olabilir ki, işte bütün bunlardan sonra da Cenâb-ı Hak, "Gözleri üzerine perdeler gerdik de, artık asla hiçbir şey göremezler" buyurmuştur.

b) Bunun, bu seddin, gözleri üzerine bir perde olacak denli, onlara çok yakın olduğunun bir beyanı ve açıklaması olması... Çünkü hem önünde hem arkasında, ikisi arasına sıkışıp kalacak denli kendisine yakın ve bitişik iki set, duvar bulunan kimsenin gözleri ve bakışları, seddin üzerine ilişir, ama hiçbir şey göremez. Sedden başkasına gelince, bu, bir perde ve hicâptan ötürüdür; bizzat seddin kendisine gelince, bu da, görülecek olan şeyin, göze cidden yakın olmaması sebebiyledir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Öbür Yönler Niçin Zikredilmedi?**

Cenâb-ı Hak, önlere ve arkalara çekilen iki setten bahsetti de, sağdan ve soldan bahsetmedi. Bunun hikmeti nedir? Biz deriz ki: Bizim, "Bu, fıtrî hidayet ile nazarî (istidlâlî) hidayete bir işârettir" sözümüze gelince, bu gâyet açıktır. Bunun dışındaki açıklamalara gelince, bu hususta da deriz ki: Zikredilen şeyler ile, umumî bir mana ve (onların) müstakim olan yol ve gidişatlara tabi olmaktan (kendilerini) alıkoydukları anlaşılmıştır. Zira onlar, sağ ya da sol cihetlerine yönelmeyi amaçladıklarında, o zaman, bir şeye yönelmiş, ama bir şeyden de yüz çevirmiş olurlar. Yönelişlerinin kendisine olduğu şey de, önlerinde olan şey olmuş olur. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak oraya da bir set çeker, bu da onu oraya sülük etmekten alıkor. Binâenaleyh, kâfir olan kimse her nereye yönelirse yönelsin, Allah onun önüne bir set çeker.

Zikrettiğimizden daha güzel olan bir başka izah da şudur: Biz, set çekmenin, onları kuşatmanın bir sebebi olduğunu beyan edince, o zaman o set(ler) o kâfire yapışmış, o kâfir de, bu setlere yapışmış olur da, artık ne sağa ne de sola kımıldayamaz. Bu sebeple de artık, sağa ve sola ayrıca setler çekmeye gerek kalmaz.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Böylece onları sarıverdik. Artık görmezler"* ifadesi, zikrettiğimiz şeye muhtemel olabilir. Yani, "Onlar hiçbir şey göremezler" demektir. Bundan muradın şu olması da muhtemeldir: "Kâfir, mâni olunmuş ve engellenmiştir. Hakkın yolu da, (artık) ona kapatılmıştır. O, ne seddi görür, ne de engellenmiş olduğunu. Bu yüzden de kendisinin, hak yol üzerinde olup, sapıtmadığını zanneder."

Uyarmanın Faydasızlığı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, aşağıda gelen ifadesiyle, onlara yaptığı bukağılar, setler, bürüme ve kör etmeler sebebiyle, yapılacak uyarının onlara fayda vermeyeceğini beyân eder ve buyurur ki:

وَسَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

"Onları ha korkutmuşsun, ha korkutmamışsın, onlarca birdir. İman etmezler" (Yâsin, 10).

Yani, "Onların imanına nispetle, onları uyarman ya da uyarmaman birdir. Çünkü her durumda da, onlarda iman meydana gelmez" demektir.

İmdi, "Uyarma ile uyarmama bir olunca, daha uyarmanın anlamı nedir?" denilirse, deriz ki: Biz buna başka yerde cevap vermiş ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlara birdir"* dediğini, ama, "Sana birdir, değişmez" demediğini söylemiştik. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nispetle uyarma işi, uyarmamak gibi değildir. Çünkü bunlardan birisi, (yani uyarma işi), onu sorumluluktan kurtarırken, aynı zamanda hem dünyevî üstünlüğünün artmasına sebep olur, hem de uhrevî saadetinin. Onlara nispetle bunun eşit olmasına gelince, Peygamber (s.a.s)'in uyarması, onu üzerinde bulunduğu sorumluluktan kurtarırken, âhiret yurdunda onlar hakkında helâk yazılmış olduğundan, her ne kadar kâfirler bundan yararlanmasalar da, inzâr ve uyarıdan dolayı sevâba ve mükâfata nail olur.

Uyarmadan Fayda Görenler

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ ۚ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾

"Sen ancak o zikre uyan ve Rahmân'a gâibâne büyük saygı gösteren kimseleri inzâr edeceksin. İşte sen onu, hem mağfiretle, hem de çok şerefli bir mükâfatla müjdele" (Yâsîn, 11).

Âyetin öncekilerle tertip ve münasebeti açıktır. Tefsirle alâkalı bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak daha önce "**uyarman için**" buyurmuştu. Bu, açıkladığımız üzere, umumî olan bir inzârı gerektirir. Burada ise, *"Sen ancak (...) inzâr edeceksin"* buyurmuştur. Bu da tahsis manası ifade eder. O halde, bu ikisi nasıl uzlaştırılabilir? Biz diyoruz ki, bu birkaç bakımdandır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "**li-tünzire**" (Yasin, 6) ifadesi, "Nasıl olursa olsun, birdir; ister faydalı olsun, isterse olmasın" anlamındadır. Buradaki "إِنَّمَا تُنْذِرُ" ifadesi ise, "Faydalı ve neticesi olan inzâr, ancak zikre tâbi olup haşyet duyan kimselere nisbetle olur ve meydana gelir" anlamındadır.

b) Cenâb-ı Hak, resûl göndermenin ve kitap indirmenin uyarma için olduğunu beyan edip, küfür ve inat ehline nispetle uyarmanın ya da uyarmamanın bir ve müsavi olduğunu açıklayınca, bu sefer Peygamberi'ne, "Senin inzârın bütün yönlerden faydasız değildir. Binâenaleyh sen, genel biçimde uyar ve inzâr et. Bu umumî ve genel inzârınla sen ancak zikre tâbi olanı uyarıp ikaz edeceksin" demiştir. O sanki şöyle der: "Ey Muhammed! Sen bu inzarınla ancak, hidayetin yolunu gösterirsin. Ama, kimlerin hidayete ereceğini bilemezsin. Binâenaleyh, siyahı da uyar, kızıl tenliyi de. Maksûduna nail olacak olan ise, bu uyarına tâbi olan ve öğütlerinden faydalanandır."

c) Bu, bizim şöyle dememizdir: "لِتُنْذِرَ" kelimesi, şu manadadır: Yani, "İlk kez (uyarman için). Binâenaleyh sen inzârda bulunup, tebliğ yaptığında, bir kısmı istihzâ eder, yüz çevirir, büyüklenir ve arkasını dönerse, sen de

bundan sonra yüz çevir. Muhakkak ki sen ancak, sana tabi olanları uyarabilirsin" demektir.

d) Bu, üçüncüye yakın olup, şu anlamdadır: Sen, usûl bakımından herkesi inzâr edersin. Ama fürû bakımından ise, namaz ve zekâtı terk etmiş olan (ama bununla beraber) zikre tâbi olup iman etmiş olan kimseleri inzâr edersin."

***İKİNCİ MESELE:* Zikre Uymak**

Cenâb-ı Hakk'ın "مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ" *"O zikre uyan"* ifadesi, birkaç manaya muhtemeldir:

a) Meşhûr olan bu görüşe göre, "Kur'ân'a uyan" anlamındadır.

b) "Kur'ân'daki âyetlere tâbi olan" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zikir sahibi olan Kur'ân'a andolsun"* (Sâd, 1) âyeti de buna delâlet eder. Binâenaleyh, Kur'ân'ın bizzat kendisi zikir (öğüt, şan) şeref kılınmıştır.

c) "Delil ve bürhâna tâbi olan" demektir. Çünkü bürhan, bir zikir ve öğüt olup, fıtratı kemâle erdirir. Her halükârda mana "Sen ancak, haşyet duyan bilginleri uyarırsın" şeklinde olur ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'tan (hakkıyla) ancak, âlim kulları korkar"* (Fâtır, 28) ve *"İman edip de sâlih ameller işleyenler (yok mu)"* âyetleri gibidir. O halde, "اتَّبَعَ الذِّكْرَ" *"zikre uydu"* ifadesi, "iman etti" anlamındadır. "وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ" ifadesi de, *"sâlih ameller işleyen"* anlamındadır. Bu izah şekli, Cenâb-ı Hakk'ın, فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ *"İşte sen onu, hem mağfiretle, hem de çok şerefli bir mükâfatla müjdele"* ifadesiyle de kuvvet kazanır. "**ez-Zikr**" kelimesinin "Kur'ân" olarak tefsir edilmesi, "**ez-Zikr**" kelimesinin elif-lâm ile marife kılınmış olmasıyla da te'kid olunur. Daha önce, *"Hakîm olan Kur'ân'a yemin olsun"* (Yâsîn, 2) âyetinde Kur'ân zikredilmişti.

Rahmân İsmindeki İncelik

"Çok esirgeyen Rahmân'a saygı gösterin" ifadesinde bir incelik ve letafet vardır ki, bu da şudur: Rahmet, tevekkül ve ümidi doğurur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kendisi her ne kadar Rahmân ve Rahîm olsa da, akıllı kimseye gerekenin, haşyeti elden bırakmaması olduğunu; çünkü, nimetinin rahmeti sebebiyle olduğu bir kimseden, kendisine olan nimetlerini sona erdireceği korkusuyla daha çok korkulması ve haşyet duyulacağını, duyulması gerektiğini söylemiştir.

Bu letâfeti şöyle tamamlayabiliriz: Allah'ın isimlerinden iki isim vardır ki, bunlar ancak Allah'a mahsustur: Allah ve Rahmân. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"De ki: "İster Allah (diye) duâ edin, isterse Rahmân (diye) duâ edin"* (İsrâ, 110) buyurmuştur Hatta bazı imam ve âlimler şöyle demiştir: Bunlar, alem olan iki isimdirler. Sen bunu iyice anlayınca, bilesin ki Allah ismi, O'nun heybet ve azametinden haber verir. Rahmân ise, O'nun merhamet ve ilahî şefkatinden. Nitekim Cenâb-ı Hak bir yerde يَرْجُو اللهَ *"Allah'ı umar"* (Ahzab, 21) buyururken, burada da, *"Rahmân'a saygı duyar"* buyurmuştur. Yani, "O her ne kadar azamet ve celâl sıfatıyla muttasıf ise de, siz O'ndan ümidinizi kesmeyin; ama, o her ne kadar merhamet sahibi ise de, azabından da külliyen emin olmayın" demektir.

Bi'l-Gayb'in Manası

Âyet-i kerimedeki "بِالْغَيْبِ" tabirine gelince, "Her ne kadar O, görülen ve müşahede edilen derecesine varmamış olsa da, O'ndan delil ile haşyet duyar" anlamındadır. Zira, (varlık) bu dereceye vardığında, O'ndan haşyet duymanın bir anlamı kalmaz.

Meşhur olan görüş ise şudur: Gayb, bizden gâib ve gizli olandır ki bu, kıyametin hallerindendir. Vahdâniyyetin de buna dahil olduğu söylenmiştir.

"Onu müjdele" ifadesinde, risaletin iki gayesinden ikincisine bir işaret bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) hem uyarıcı, hem de müjdeleyicidir. Allah, daha önce, uyarması için onu resûl yaptığını bildirmiş, sonra inzârın ancak zikre tâbi olduğunda faydalı olacağını beyan etmiş, nihâyette de, "Tıpkı, uyarıp da faydalandırdığın gibi, şimdi de müjdele" buyurmuştur.

Mağfiret ve Mükâfat

بِمَغْفِرَةٍ *"bir mağfiretle"* ifadesi, nekire, yani belirsizdir. Yani, "Onu bütün yönlerden kuşatacak olan geniş bir mağfiretle" demektir. Öyle ki, artık onun üzerinde nefsin izlerinden hiçbir şey görülmeyecek, üzerinde de, rûhun, mücellâ nûrları zuhûr edecektir" demektir.

"وَأَجْرٍ كَرِيمٍ" ise, *"şeref sahibi olan bir mükâfatla"* anlamındadır. Biz, "اَلْكَرِيمُ" kelimesi hakkındaki manaları, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kerîm bir rızık"* (Hacc, 50) ve *"kerîm bir rızıkla"* (Ahzab, 31) âyetlerinde zikretmiştik.

Ölüleri Dirilten Kudret

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur:

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ ۚ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ ﴿١٢﴾

"Hakikat, ölüleri biz diriltiriz Biz, önden gönderdikleri şeyleri ve (bıraktıkları) eserleri de biz yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta saymışızdır" (Yâsîn, 12).

Âyetin tertibi hakkında birkaç izah şekli bulunur:

a) Allahu Teâlâ, mükellefin ancak kendisi sayesinde mü'min ve Müslüman olacağı üç asıldan birisi olan risâleti beyân edince, bundan sonra da başka bir aslı zikretmiştir ki, bu da "haşr"dir.

b) Cenâb-ı Hak inzârı ve *"Onu bir mağfiretle müjdele"* ifadesiyle de müjdeyi zikredip, bu da tam olarak dünyada zuhûr etmeyince, "Her ne kadar (bunların neticesini) dünyada görmediyse de, bilsin ki, Allah ölüleri diriltir ve uyarılanlar ile müjdelenenlerin hak ettiklerini verir" buyurmuştur.

c) Allah, Rahman olan Allah'a o gaybde olsa dahi, saygı gösterilmesi gerektiğini zikredince, daha sonra bunu vurgulayan ifadeyi getirmiştir ki, bu da ölülerin diriltilmesidir. Âyetin tefsiriyle alâkalı birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **İnna Nahnu Sözü**

"إِنَّا نَحْنُ" ifadesi, iki manaya muhtemeldir:

a) Şu ifadelerde de olduğu gibi, mübtedâ ve haber olabilir. أَنَا أَبُو النَّجْمِ وَشِعْرِي شِعْرِي *"Ben, Ebu'n-Necm'im ve şiirim de maruftur."* Böyle ifadeler, büyük bir şöhret söz konusu olduğunda söylenir. Çünkü, tanınmayan bir kimseye, "kimsin sen?" denilir. O da, "Ben, falanca oğluyum" der, böylece de kendini tanıtır. Ama, tanınan ve meşhur olan bir kimseye, "Kimsin sen?" denildiğinde o, "Ben!" der. Yani, "beni, kendimden daha iyi tanıtacak bir şey yoktur!" der. İşte bunun gibi Cenâb-ı Hak da ...إِنَّا نَحْنُ *"Muhakkak ki biz, biziz! Kemâl sıfatlarıyla muttasıfız. O halde biz, zâtımızla bilinip tanındığımızda, ölüleri diriltmeye dair güç ve kudretimiz de inkâr olunamayacaktır"* buyurmuştur.

b) Haberin, "**nuhyî**" kelimesi olması... Buna göre sanki "Biz ölüleri dirilteceğiz" buyurmuştur. "**Nahnu**" ise, bir te'kîd ifadesi olur. Ama, birincisi daha uygundur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "إِنَّا نَحْنُ" ifadesinde bile, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine işaret vardır. Çünkü ortaklık, o nefsin dışında kalanlarla, (o nefsin) ayırt edilmesini gerektirir. Çünkü meselâ iki kişinin adı da Zeyd olsa, bu durumda, birisi "Ben Zeyd'im" dese, bu tam bir anlatım olmaz. Çünkü bu sözü duyan, "Hangi Zeyd'sin?" diyebilir. Eğer o, bunun üzerine "Amr'ın oğlu" dese ve orada da, babasının adı Amr olan başka bir Zeyd daha olsa, bu söz de yeterli olmaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Biz biziz" dediğinde bu şu manaya gelir: "Bize ortak olan bir başkası yoktur ki, biz, "Ben şuyum" diye, kendimizi anlatıp diğerlerinden ayırmış olalım." Bu durumda, burada hem risâlet, hem tevhit, hem de haşr demek olan, üç temel esas zikredilmiş olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Amellerin Kaydedilmesi**

Âyetteki, وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا *"Önden gönderdikleri şeyleri biz yazarız"* ifadesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, "önceden ve sonradan yaptıkları şeyleri" demektir. Böylece, bunlardan sadece biri zikredilmekle yetinilmiş olup, tıpkı aslında soğuk da kastedildiği halde, *"Sizi sıcaktan koruyan elbiseler"* (Nahl, 81) denilmesi gibidir.

2) Bu, "İster sâlih, ister fâsit olsun, onların daha önce yaptıkları amelleri" demek olup, bu da tıpkı, *"Ellerinin takdim ettiği şeyler"* (Şûra, 48) âyeti gibidir. Bu, "Ellerinin, var etmede, yapmada, başka şeylere öncelik verdiği şeyleri, böylece yaptığı şeyler" demektir.

3) Bu, "Onların niyetlerini yazarız, çünkü bu niyetler, amellerden önce (mukaddem) olur ve bu niyetlerin eserlerini, yani amellerini yazarız" demektir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Âsâr (İzler) Ne Demektir?**

Âyetteki, وَآثَارَهُمْ *"eserlerini"* ifadesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Ayaklarının izlerini... Çünkü bir grup sahabenin evleri mescidden uzaktı. Dolayısıyla mescide yakın bir yere yerleşmek istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّ اللهَ يَكْتُبُ خُطُوَاتِكُمْ وَيُثِيبُكُمْ عَلَيْهِ فَالْزَمُوا بُيُوتَكُمْ *"Şüphesiz Allah sizin adımlarınızı yazar ve o adımlarınıza karşılık size mükâfat verir. Binâenaleyh evlerinizi bırakmayın"* buyurmuştur.

2) Bu, meselâ yazılmış kitaplar, yapılmış köprüler, Allah'ın dinine hizmet için ayrılmış (vakfedilmiş) evler gibi güzel eserler veya bir zâlim tarafından başlatılmış daimî karanlıklar gibi (kötü âdetler), saptıran kitaplar,

eğlence aletleri ve sürüp gelen, yapılmış menhiyyât âlet-edevâtları gibi, kötü eserlerdir. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisinde kastedilen manadır: *"Kim güzel bir çığır açarsa onun sevabı ve yapanların ücretinden (sevabından) hiçbir şey eksiltilmeksizin, o çığırda gidenlerin ücretinin (misli) bu kimseyedir. Yine kim kötü bir âdet başlatırsa, ona kendi günahı ile birlikte o yolda gidenlerin günahı vardır."* Binâenaleyh âyetteki, *"önden gönderdikleri"* ifadesi, bunların fiilleri; *"eserleri"* ifadesi de şükredenlerin fiilleridir. "Dolayısıyla onlar böyle muamele görüp, buna göre mükâfatlandırılacakları için, onları müjdele."

3) Daha önce de bahsettiğimiz gibi, *"eserlerini"* ifadesiyle onların amelleri, *"önden gönderdikleri"* ifadesiyle de, niyetleri kastedilmiştir. Çünkü niyet amelden önce gelir.

***BEŞİNCİ MESELE:* İhya Kayıttan Sonra Değil mi?**

Yazma işi, diriltme işinden öncedir. O halde, Cenâb-ı Hak niçin bu âyette, önce diriltilmeden, sonra yazmadan bahsetmiş ve "Önden gönderdikleri şeyleri yazarız ve onları diriltiriz" dememiştir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Diriltme işine önem kazandıran şey, amellerin yazılmasıdır. Çünkü eğer diriltme işi, hesap vermek için olmazsa, bir önemi olmaz. Aslında yazmanın da, eğer yeniden diriltme olmasaydı, bir manası kalmazdı. O halde, nazar-ı dikkate alınacak esas şey, diriltme işidir. Yazma ise, bu diriltmeye önem kazandıran ve onu destekleyen bir hususdur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, önce diriltmeden bahsetmiştir.

Bir de Allahu Teâlâ, *"Biz biz..."* deyip, bu, bir ululuğu ifade eden bir husus olup, diriltme işi O'na mahsus büyük bir şey olup, yazma işi de bundan daha aşağı bir derecede olunca, bu önemli diriltme işini, lâm-ı ta'rif'li olan **"el-mevtâ"** (ölüler) kelimesiyle birlikte zikretmiş, daha sonra da zaten büyük olan bu şeye iyice önem kazandıran hususu, yani yazma işini zikretmiştir.

Her Şey Kaydedilir

Hak Teâlâ'nın وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ فِى اِمَامٍ مُبِينٍ *"Biz her şeyi apaçık bir kitapta saymışızdır"* beyanı hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, onların önden gönderdikleri, yani yaptıkları şeylerin ve eserlerinin, yani tesirlerinin, değişmeyen bir biçimde, onlar için yazılmış bir şey olduğunu anlatmaktadır. Çünkü kader kalemi, olacak şeyleri yazmış, tamamlamıştır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, *"Önden gönderdiklerini yazarız"* deyince,

bundan önce bir başka yazının daha bulunduğunu anlatmıştır. Çünkü Allahu Teâlâ, onlar için, "Onlar şöyle şöyle yapacaklar" diye yazmış, sonra da onlar bu şeyleri yaptıklarında, onların bunları yaptıklarını yazmıştır.

2) Bu, âyetteki "yazarız" ifadesini te'kid etmektedir. Çünkü, bazı kâğıtlara bir şeyler yapıp, onu atan kimse, onu bir daha bulamayabilir. Böylece de o, sanki yazılmamış gibi olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Biz yazarız ve yazdığımızı, İmam-ı Mübîn'de muhafaza ederiz" demiştir. Bu tıpkı, *"O (kıyametin bilgisi), Rabbimin yanındaki bir kitaptadır. Rabbim ne yanılır, ne unutur"* (Tâhâ, 52) âyetinde beyan edildiği gibidir.

3) Bu, "tahsis"ten sonra tamim (genelleme) bildiren bir ifadedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "önden gönderdikleri şeyleri ve eserlerini biz yazarız. Bu yazı, sadece bunlara da has değildir. Aksine her şey bir Kitab-ı Mübîn'de yazılıp toplanmıştır" demiştir ki bu, söz ve fiillerden hiçbirinin, Allah'ın ilminin dışında kalmadığını, Allahu Teâlâ'nın herşeyi bildiğini bildirir. Bu tıpkı, *"Onların yaptıkları her şey, defterlerdedir" Her küçük ve büyük şey satırlara yazılmıştır."* (Kamer, 52-53) âyetinde ifade edildiği gibidir, yani kaydedilen şeyler onların yaptıkları fiillere münhasır olmaksızın, yaptıkları büyük-küçük her şey de yazılmaktadır.

İmam-ı Mübîn

Âyetteki, أَحْصَيْنَاهُ *"Onu saymışızdır"* cümlesi, *"yazdık"* ifadesinden daha beliğdir. Çünkü, bir şeyi parça parça yazan kimse, ne kadar yazdığını anlamak için toplamaya muhtaçtır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Bu yazılan şeyler, o kitapta sayılıdır" buyurmuştur. Burada kitaba, "**İmam-ı Mübîn**" denilmiştir. Çünkü melekler ona uyar, onu takip ederler. Binâenaleyh "siz de, o kitapta yazılı olan, ecel, rızık, diriltme ve öldürme gibi şeylere uyun" anlamındadır. Buradaki "İmâm" sözüyle, Levh-i Mahfuz'un kastedildiği söylenmiştir. "**İmâm**" kelimesi, *"Her insanı, imamlarıyla birlikte çağırdığımız o gün"* (İsrâ, 71) âyetinde, cemî olarak getirilmiştir. Binâenaleyh "**İmâm**" kelimesi müfret olursa, "**kitap**" ve "**hicâb**" gibi olur, cemî olursa, "**cibâl**" ve "**hibâl**" gibi olmuş olur. "**Mübîn**", her şeyi ortaya koyan, apaçık gösteren demektir. Kitaba bu ad konulmuştur. Çünkü bu, hem meleklere yaptıklarını, hem de insanlara ne yapılacağını göstermektedir. O halde bu, insanların durumlarını ayırıp, gösteren bir fârık (ayırıcı) demektir. Böylece bir kısmını cennete, bir kısmını cehenneme sokar.

Yalanlayan Şehir

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿١٣﴾ إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾

"Onlara, o şehir ahalisini örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişlerdi. Biz o zaman kendilerine iki elçi göndermiştik de, onları yalanlamışlardı. Biz de bir üçüncü ile, onları takviye etmiştik ve "Biz size gönderilmiş elçileriz" demişlerdi" (Yâsîn, 13-14).

Bu hususta şu iki izah yapılabilir ve her iki izaha göre de, âyetin kendinden öncekilerle münasebeti açıktır:

1) Bu, "Onlar için, bir darb-ı mesel (örnek) getir" demektir.

2) Bu, "O şehir ahâlisinin halini, kendin için örnek getirerek, o kâfirlere darb-ı mesel yap, yani nefsine karşı o şehir ahalisini örnek getir" demektir. Birinci manaya göre, diyoruz ki: Allahu Teâlâ, *"Sen hiç şüphesiz, (gönderilen) peygamberlerdensin"* (Yâsîn, 3) ve *"Onları uyarman için"* (Yâsîn, 6) buyurunca, "Onlara "Ben peygamberlerin ilki değilim. Aksine, benden az bir zaman önce de, o şehir ahalisine peygamberler geldi. Bu peygamberler, onları, benim sizi inzâr ettiğim şeyle uyardılar, Allah'ın birliğinden bahsettiler, Kıyametle korkuttular, cennet yurdunun nimetleriyle müjdelediler" de" buyurmuştur.

İkinci manaya göre ise, irtibat (münasebet) şöyledir: Cenâb-ı Hak, "İnzâr, benim saptırıp, iman etmemelerini takdir ettiğim kimselere fayda vermez" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Üzülme. Kendin ile kavminin durumunu bir örnekle göster, yani, onlara kendinin misalini ver. Çünkü o şehir ahalisine de üç tane elçi gelmiş, ama onlar iman etmemişlerdi. O peygamberler, öldürülme ve eziyetlere karşı sabretmişlerdi. Sen ise kavmine tek olarak geldin. Kavmin, o üç peygamberin kavminden daha çok. Çünkü onlar bir şehre vazifelendirilmişlerdi. Sen ise, bütün âleme peygamber olarak vazifelendirildin" demiştir.

Âyetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapçada "**darb**", ya bir şeyi bir şeye sert bir şekilde vurmak demektir, yahut da *"Yeryüzünde* (فِى الْاَرْضِ) *darb ettiğiniz (yani sefere çıktığınız) zaman"* (Nisa, 101) âyetinde olduğu gibi, harf-i cerle kullanıldığında, yürümek manasınadır. Bununla birlikte, "mesel darb olundu" ve âyetteki "...وَاضْرِبْ" ifadesinde bu kelimenin manası nedir?

Cevap: "Mesel darb olundu" deyimi "مُثِّلَ مَثَلًا" (misal getirildi, örnek verildi) demektir. Çünkü "**darb**", aynı zamanda "çeşit" manasınadır. Nitekim Arapçada, "Bu şeyler aynı "**darb**"tandır, yani, "bunları aynı çeşit say" denilir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "**Ashab-ı Karye**" (o şehir ahâlisi)nin manası, "Onlara, o şehir ahâlisinin misali gibi bir misal ver" şeklinde olup, buradaki mesel (misal) kelimesi hazfedilmiş ve "**ashab**" kelimesi i'rab açısından onun yerine getirilmiştir. Bu tıpkı, *"O köye (şehire) sor"* (Yusuf, 82) âyetinin, "O şehir ahâlisine sor" takdirinde olması gibidir. Bu, **Zemahşerî**'nin **Keşşâf**'taki görüşüdür. Ama şöyle de denilebilir: "Böyle bir takdire gerek yok. Aksine mana, ya "O şehir ahalisini onlara bir misal yap" şeklindedir, yahut da, "Onlara, o şehir ahâlisini misâl ver" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "**iz**", mahallen mansubdur. Çünkü bu kelime, "**Ashab-ı Karye**"den bedeldir ve sanki, "Ya onlara, peygamberin geldiği vakti darb-ı mesel (örnek) yap, yahut da o vakti, senin geliş vaktine misal getir" manasınadır. Bu, **Zemahşerî**'nin de görüşüdür. Bizce bu misal, tesellî etmek için, Hz. Muhammed (s.a.s)'e verilmiş bir darb-ı mesel olur. Şöyle de denebilir: Âyetteki "**iz**" kelimesi, "اِضْرِبْ" (ıdrıb) ile mansubdur, yani, "Onların geldiği ve bu işin yapıldığı o zamanı darb-ı mesel yap" demektir.

Şehrin Adı?

Âyette bahsedilen "**karye**" (şehir) **Antakya** olup, gönderilen o elçiler de, **Hz. İsa** (a.s)'nın ümmetindendir. Bunlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in zamanına yakın bir kavme gönderilmiş peygamberler olup, Cenâb-ı Hakk'ın da beyan ettiği gibi, üç kişidirler. Âyetteki "**iz erselnâ**" kelimesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:

a) Bu, önceden geçen "**iz câehâ**" ifadesinden bedeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Biz o şehir ahâlisine, iki peygamberi gönderdiğimiz zamanı, onlara misal getir" demiştir.

b) En doğru ve en açık olan görüşe göre bu ifadenin başındaki "**iz**" edatının zarf olup, fiillinin ise kendinden önce geçen "câe" olmasıdır. Buna göre mana, "O peygamber oraya, onları gönderdiğimiz zaman gelmiş (gitmiş)lerdi, yani, onlar kendiliklerinden gitmemişlerdir. Onlar oraya emrolundukları için gitmişlerdi" şeklindedir. Burada şöyle bir incelik var: Bu anlatıştan o peygamberin **Hz. İsa** (a.s) tarafından **Antakya**'ya gönderildikleri çıkmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "**Hz. İsa**'nın göndermesi, bizim göndermemiz sayılır. Allah'ın izni alınarak gönderilen, Allah'ın elçisinin elçileri, Allah'ın elçileri sayılır. Binâenaleyh ey Muhammed, aklına, "Bunlar, peygamber olan Hz. İsa'nın elçileriydi, ben ise Allah'ın elçisiyim" diye bir düşünce gelmesin. Çünkü onları yalanlamak tıpkı seni yalanlamak gibidir" demiş ve bu tesellî, *"Göndermiştik de"* ifadesiyle tamamlanmıştır. Bu, şöyle bir fıkhî meseleyi destekler: Müvekkilin izni ile tayin edilen vekilin vekili (avukatın avukatı), vekilin avukatı değil, müvekkilin avukatı sayılır. Binâenaleyh vekilin onu azletmesiyle, o azlolunmaz. O ancak müvekkil azlederse, azlolunmuş olur. Bu izah, âyetteki *"Onlara örnek ver"* ifadesinin, Hz. Muhammed (s.a.s) için getirilmiş bir mesel oluşu, görüşümüz hususunda çok açık bir delildir.

Cenâb-ı Hak, *"Biz o zaman kendilerine iki elçi göndermiştik de, onları yalanlamışlardı"* buyurmuştur. Bu elçilerin, önce iki kişi olarak gönderilmesinde şöyle bir hikmet yatmaktadır: Onlar, Allah'ın izniyle **Hz. İsa** (a.s) tarafından gönderilmişlerdi. Binâenaleyh üzerlerinde, durumu **Hz. İsa** (a.s)'ya iletmek ve Allah'ın emrini yerine getirme görevleri vardı. Allahu Teâlâ, yanında hiçbir şâhidin şâhitliğine ihtiyaç duymayan ve her şeyi bilen bir âlimdir. **Hz. İsa** (a.s) ise bir insandır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak ona, o ikisinin sözü, o şehir ahalisi aleyhinde **Hz. İsa** (a.s) yanında tam bir hüccet olsun diye, iki kişiyi göndermesini emretmiştir.

Cenâb-ı Hak, فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ *"Biz de bir üçüncü ile onları takviye etmiştik"* buyurmuştur. Bu kelime, bir kimse, birisine galip geldiğinde kullanılan, "عَزَّ"den olarak, şeddesiz "عَزَزْنَا" şeklinde de okunmuştur. Buna göre sanki o peygamberler, "Biz gâlip geldik, üçüncüsü ile de ezdik geçtik" demişlerdir. Fakat birinci mana daha açık ve daha meşhurdur. Allahu Teâlâ şöyle bir incelikten ötürü, burada mef'ul getirmeyerek عَزَّزْنَاهُمَا "Biz o ikisini

takviye ettik" buyurmamıştır. Çünkü o ikisinin gönderiliş maksadı, hakka yardımcı olmalarıdır. Yoksa, onların kendilerine yardım değildir. Binâenaleyh bunların üçü birden, apaçık delillerle, metin dini desteklemişlerdir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Adedin Önemi?**

Hz. Peygamber (s.a.s), etrafa elçiler göndermiştir. Ama bunları teker teker göndermiştir. **Hz. İsa** (a.s) ise, bunları iki kişi olarak göndermiştir niçin?

Diyoruz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), furû (itikatla ilgili olmayan) meseleleri anlatmak için elçiler göndermiştir. Fer'î meseleler, itikâdî meselelerden daha az önemlidir. Dolayısıyla bir kişi göndermekle yetinmiştir. Çünkü fer'î meselelerde bir tek kişinin haberi geçerlidir. Fakat bu iki resul (elçi), itikâdî hususları anlatmak için gönderilmişlerdir ve daha inandırıcı olsunlar diye, onlara mu'cizeler de verilmiştir. Aksi halde, ne iki kişinin, ne de üç kişinin gönderilmiş olması yetmezdi.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'dan bahsederken, *"Senin (kolunu) pazunu güçlendireceğiz"* (Kasas, 35) buyurmuş ve mef'ûlü zikretmiştir. Tefsir ettiğimiz âyette ise, maksat hakkı desteklemek olduğu halde, mef'ûlü açıktan zikretmemiştir, niçin? Diyoruz ki: **Mûsa** (a.s), (Allah'ın kendisiyle onu güçlendirdiği) **Hârun** (a.s)'dan daha üstündü. **Hârun** (a.s), onunla birlikte, onun isteği üzerine gönderilmişti. Çünkü **Hz. Mûsa** (a.s), *"Onu benimle birlikte gönder"* (Kasas, 34) demişti. Binâenaleyh **Hârun** (a.s), **Mûsa** (a.s)'ı sözlerinde tasdik etmek ve emrettiklerini yerine getirmek için gönderilmişti. Fakat bu âyette bahsedilen iki elçi, her biri müstakil olarak, hakkı söylemekteydiler. Binâenaleyh orada maksat, **Mûsa** (a.s)'nın takviye edilmesi ve alışmış olduğu **Hârun** (a.s)'un onunla gönderilmesidir. Burada ise maksat, hakkı takviye etmektir. Böylece aradaki fark ortaya çıkmış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlardan sâdır olan ve aleyhlerine olan şeylerin, tıpkı **Hz. Mûsa** (a.s)'dan sâdır olan şeyler ile aleyhine olan şeyler gibi olduğunu beyan buyurarak, *"Biz size gönderilmiş elçileriz"* dediklerini söyledi. Nitekim, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in de, *"Hiç şüphesiz ben, peygamberlerdenim"* (Yâsin, 3) dediğini haber verdi.

Risalet Allah'ın Dilemesine Bağlıdır

Yine Cenâb-ı Hak, o kavmin şöyle dediklerini haber verdi:

قَالُوا مَآ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا ۙ وَمَآ اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍ ۙ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَكْذِبُوْنَ ﴿١٥﴾

"Onlar: "Siz, bizim gibi insandan başka kimseler değilsiniz. Hem sonra Rahmân, hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak yalan söylüyorsunuz" dediler" (Yâsîn, 15).

Onlar, o elçilerin kendileri gibi insan olmalarını, peygamber olarak gönderilemeyeceklerine bir delil kabul ettiler. Bu, müşriklerin genel tavrıdır. Çünkü bu müşrikler de, *"Bu zikir (Kur'ân), aramızda ona mı indirildi?"* (Sâd, 8) demişlerdi. Onlar bunu, Allah'ın hür ve irade sahibi olduğuna inanmadıkları için, bir delil sanmışlardı. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, otomatik (iradesiz olarak hareket eden) bir varlık olduğunu söylüyorlardı. "Binâenaleyh insan olma bakımından hepimiz eşitiz. Aramızda tercih yapıp, birimizi seçmek mümkün değil" diyorlardı. Allahu Teâlâ ise, onların bu görüşlerini, *"Allah, peygamberliği kime vereceğini bilir"* (En'âm, 124) ve *"Allah dilediğini seçer"* (Şûra, 13) buyurarak, reddetmiştir.

Hak Teâlâ'nın وَمَا اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍ *"Hem sonra Rahman, hiçbir şey indirmemiştir"* ifadesi, şu iki manaya gelebilir:

1) Bu, onların iddia ettikleri sözün devamıdır. Böylece bu ifadelerin hepsi, tek bir şüpheyi ortaya koymuş olur. Bunun izahı şöyledir: Onlar, "Siz insansınız. Allah katından gelmediniz. Allah size hiçbir kimseyi indirmedi, öyle ise nasıl Allah'ın elçileri oluverdiniz?" demişlerdir.

2) Bu cümle, ayrı bir şüpheyi ortaya koymaktadır. Bunun izahı şöyledir: Onlar, "Siz de bizim gibi insansınız. Öyle ise bize bir üstünlüğünüz olamaz" dediler ve bu şüphelerini, peygamberler açısından ileri sürdüler. Sonra da peygamber gönderen açısından olan diğer bir şüpheyi ileri sürüp, "Allahu Teâlâ bu âleme hiçbir şey indirmemiştir. Çünkü O'nun tasarrufu ulvî âlem (gök) ile ilgilidir. Süflî âlemde (dünyada) ise tasarruf (irade), ulvî âlemde bulunan (yıldızlar vs.)'ye aittir" dediler. Onlar bunu, kendi inançlarına göre söylediler ve netice olarak, "O halde Allah dünyaya hiçbir şey indirmedi, öyle ise o vahiy, sizlere nasıl indi?" demek istediler. Âyetteki "**Rahmân**" ifadesi, bu görüşlere bir reddiyedir." Çünkü Allah, dünyanın Rahmân'ı olup, peygamber göndermek de bir rahmet olduğuna göre, Rahmân olan O, nasıl rahmetini indirmez" demektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak,

"Onlar, "Rahmân hiçbir şey indirmedi" dediler. Halbuki Rahmân, rahman olduğu halde, nasıl hiçbir şey, yani tam rahmetini indirmez?" buyurdu.

Daha sonra onlar, إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ *"Siz ancak yalan söylüyorsunuz* yani, *yalancılarsınız"* dediler.

Rabbimin Bilmesi Yeter

قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٧﴾

"(Elçiler) dediler ki: "Rabbimiz biliyor ki, biz gerçekten size gönderilmiş kimseleriz. Üzerimize düşen iş, apaçık bir tebliğden başkası değildir" (Yâsin, 16-17).

Bu ifade, o elçilerin, sırf yalanlanma ile bu işi bırakmadıklarına, bıkıp usanmadıklarına, aksine hakikati onlara defalarca, tekrar tekrar anlattıklarına ve yemin ederek te'kid ettiklerine bir işarettir. Çünkü onlar böyle demişler ve sözlerini, lâm-ı te'kid ile vurgulamışlardır. Çünkü "Allah'ın bilmesi" yemin yerine geçer (ve yeminin cevabı lâm ile gelir). Zira olmayan şeyler hususunda, *"Allah biliyor ki"* diyen kimse, Allah'a câhillik isnat etmiş olur ki bu, tıpkı yemini bozmanın cezayı gerektirmesi gibi, bir ikab sebebidir. Âyetteki, *"Rabbimiz biliyor"* ifadesinde, kâfirlere bir ret vardır. Çünkü o kâfirler, "Siz de insansınız" demişlerdi. Bu böyledir, çünkü Allah onların elçi olduğunu bilince, bu tıpkı, *"Allah, peygamberliği kime vereceğini bilir"* (En'âm, 124) âyeti gibi olur, yani, "O, her şeyi bilen ve her şeye kâdir olan bir zattır. Binâenaleyh ilmi ile, bu göreve bizi seçti" demektir.

Resûlün Görevi Tebliğdir

Daha sonra onlar, kendilerini teselli için, وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ *"Üzerimize düşen iş, apaçık bir tebliğden başkası değil"* demişlerdir. Bu, "Biz üzerimize düşeni, elimizden geleni yapıp, mes'ûliyetten kurtulduk" demektir. Onlar böylece, o kavmi düşünmeye teşvik etmişlerdir. Çünkü onlar, "Bizim görevimiz sadece tebliğ" deyince, bu, o elçiler onlardan hiçbir ücret istemedikleri, bir makam ve mevki elde etme sevdasında olmadıkları, işlerinin sadece bir tebliğ ve hatırlatma olması açısından, o kâfirlerin elçilerin

halleri üzerinde iyice düşünmelerini gerektirir. Bu, insanı tefekküre sevk eden şeylerdendir. Âyetteki "**mübîn**" (apaçık) ifadesi, şu manalara gelebilir:

a) Bu, "hakkı, bâtıldan mu'cize ve bürhanlarla ayıran bir tebliğdir" demektir.

b) "Bu, bizim herkes için gönderildiğimizi gösteren bir tebliğdir." Yani, "Bu peygamberlik görevimizi, bir-iki şahsa tebliğ etmemiz, bu hususta yeterli olmaz."

c) Bu, hakkı alabildiğine açıklayan bir tebliğdir. Binâenaleyh bu iş yapıldığı halde, onlar bunu kabul etmezlerse, oranın helaki gerekli olur."

Uğursuzluk İddiası

Kâfirlerin, bundan sonraki cevapları şöyle demeleri olmuştur:

قَالُوٓا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ ۖ لَئِن لَّمْ تَنتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨﴾

"Dediler ki: "Sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız. Şüphesiz bizden size muhakkak acıklı bir azap da dokunur" (Yâsîn, 18).

Bu böyledir, çünkü o elçilerin tebliğde iyice ciddî davrandıkları görülünce, müşriklerin de yalanlamada ileri gittikleri görülüyor. Çünkü o elçiler, *"Biz size gönderilmiş elçileriz"* deyince, onlar, *"Siz ancak yalan söylüyorsunuz"* demişlerdi. Elçiler sözlerini, *"Rabbimiz biliyor ki"* diye, yeminle pekiştirince, onlar da, o peygamberler yüzünden uğursuzluğa uğradıklarını te'kidle söylemişlerdir.

Buna göre sanki onlar, birinci sözlerine karşı, "Siz yalancılarsınız"; ikincisinde ise, "Siz yalanda ısrar ediyor, yalan yere yemin ediyorsunuz. Halbuki yalan yere yemin etmek, memleketleri ıssız ve harabe bırakır, uğursuzluk getirir. Dolayısıyla başımıza uğursuzluk geldi. Birincisinde, size ses çıkarılmadı. Ama ikincisinde, sizin yüzünüzden başımıza uğursuzluk geldiği için, artık sizi rahat bırakacak değiliz" demek istemişlerdir. Bundan dolayı da, *"Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız. Şüphesiz bizden size, muhakkak acıklı bir azap da dokunur"* demişlerdir.

Recm'in Manası

Âyetteki, *"Sizi mutlaka taşlarız"* ifadesi, şu iki manaya gelebilir:

a) Bu, "Sizi söz, sövüp-sayma ile âdetâ taşlarız" demektir. Buna göre, *"Size dokunur"* ifadesi, cezalandırmada bir artırmayı gösterir. Binâenaleyh sanki onlar, "iş sövüp saymayla da kalmaz, dövmeye ve işkenceye kadar uzanır" demek istemişlerdir.

b) Bununla, bizzat taş yağmuruna tutma manası kastedilmiştir. Bu durumda, âyetteki, *"size dokunur"* ifadesi, bu recmin (taşlamanın) nasıl olacağını anlatmış olur, yani, "Bu, sizi bir-iki taşla taşlayıp bırakma ile olmaz. Aksine bu, sizler ölünceye kadar sürdürülür. O ölüm de, elem verici bir azaptır" demektir. Âyetten kastedilen mana, "sizi recmederiz ve böylece bizden size elîm bir azap dokunur" şeklinde olur. "**Elîm**" lafzının mü'lim (acı veren) manasına geldiği söylenmiştir. "Fâ'il" vezninin, müf'il ism-i fâil manasına gelmesi azdır. Bu kelimenin عِيشَةٌ رَاضِيَةٌ *"razı olan bir hayat"* deyiminde olduğu gibi, elemli manasında olması da mümkündür. Bu durumda da, **fail** vezni **faîl** (yapan) manasına olmuş olur, böylesi çoktur.

Haddi Aşanlar

O peygamberler daha sonra şöyle diyerek onlara cevap vermişlerdir:

قَالُوا طَآئِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾

"Dediler ki: "Sizin uğursuzluğunuz, sizledir. Size öğüt verildi diye mi böyle söylüyorsunuz? Hayır, hayır, siz haddi aşan bir topluluksunuz"
(Yâsin, 19)

Bu, "Sizin uğursuzluğunuza sebep olan küfrünüz, sizin kendinizdedir" demektir. Daha sonra bu elçiler, onların, "Sizi recmederiz" sözlerine, "أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ" yani, "Size nasihat edilip, hakikat mu'cize ve delillerle açıklanınca, yine bize böyle yapar mısınız? Hayır, hayır, siz, sayesinde uğur ve bereket elde edeceğiniz kimseleri, uğursuz sayarak, kendilerine ikram etmeniz gereken kimselerin canına kastettiğiniz için, haddi aşan bir güruhsunuz" demişlerdir. Yahut da bu ifade, "Sizler, kâfir olduğunuz, mu'cize ve bürhanlarla hak ortaya çıkmasına rağmen haksızlıkta ısrar ettiğiniz için

haddi aşmışsınız" demektir. Çünkü kâfir, günahkârdır. Kendilerine deliller tamamen anlatılıp, her şey izah edilip, buna rağmen küfürde ısrar edince, müsrif olmuş olurlar. Çünkü müsrif, hakkın zıddı olan şeyde ileri gitmiş olduğu için, haddi aşan kimse demektir. O kâfirler de, pek çok hususta böyle idiler. Bir şeyden uğur veya uğursuzluk kapmaları hususundaki israfları anlaşıldı; yine onların "elem verme" ve "ikram etme" bakımından israfları da anlaşıldı, küfürdeki israflarına gelince, onlara düşen delile tâbî olmalarıydı. Bu olmazsa, en azından, onun zıddı hakkında kesin konuşmamaktı. Ama bunlar, iman hakkında apaçık deliller ortaya çıktıktan sonra bile, küfre çakılıp kalmışlardı.

İmdi, eğer "Âyetteki "**bel**" (Hayır, hayır) edatı, "**idrâb**" içindir. Öyleyse burada vazgeçilen fikir nedir?" denilirse, biz deriz ki: Onların, *"Siz ancak yalan söylüyorsunuz"* demelerine karşı söylenen, *"Size nasihat edilirse de mi?"* ifadesi, onların peygamberleri yalanlamalarına karşı söylenen bir sözdür. Buna göre, sanki o peygamberler, "Biz aklî deliller getirirsek de mi, yine yalan söyleyici oluruz. Hayır, hayır tam aksine, siz haddi aşan bir güruhsunuz" demişlerdir. Yahut da bu, "Biz, ileri sürdüğümüz şeyin doğruluğunu ortaya korsak, yine de recmedilir ve elim azaba müstahak olur muyuz? Hayır, hayır, siz müsrif bir kavimsiniz" demektir. Yahut da, "Biz, üzerinde olduğumuz şeyin doğruluğunu ortaya korsak, yine de mi, uğursuz kabul ediliriz. Hayır, hayır, aslında siz müsrif bir kavimsiniz" demektir.

Hz. İsa (a.s)'nın Elçileri

Bu kıssa meşhur olup şöyledir: "**Hz. İsa** (a.s), **Antakya**'ya iki elçi gönderdi. Bu iki zat, oradakileri Allah'ın birliği inancına davet ettiler, anadan doğma körleri ve alaca hastalığını iyileştirme, ölüleri diriltme gibi mu'cizeler gösterdiler. Ama oranın kralı bunları hapsetti. Derken, bunların peşi sıra bir üçüncüsü olan, **Şem'ûn** gönderildi. O, kralın yanına vardı ve (açıktan) peygamberlik iddiasında bulunmadı, güzel bir tedbir (siyaset) ile, kralın yanına yaklaşabildi ve sonra ona, "Duyuyorum ki hapiste, enteresan şeyler iddia eden iki kişi varmış. Ne dediklerini duyalım-görelim diye, huzura çıkarılamazlar mı acaba?" dedi. Kral da, "olabilir" dedi ve o ikisi huzura getirildi. Onlar, hak sözlerini söylediler. Bunun üzerine **Şem'ûn** onlara, "Bir deliliniz var mı?" deyince, o ikisi, "evet" deyip, anadan doğma körleri, alacalı hastaları iyileştirdiler, ölüleri dirilttiler. Bunun üzerine **Şem'ûn,** "Ey kral, onları yenmek istiyorsan, taptığınız ilahlara söyle de, onlar bunu halletsin" dedi. Bunun üzerine kral, "O ilahların görmediklerini,

duymadıklarını, kâdir olmadıklarını ve bilmediklerini sen biliyorsun" dedi. **Şem'ûn** da, "Öyleyse hak, bu ikisi tarafında demektir" dedi. Kral ve bir grub insan, bunun üzerine iman ettiler. Ama diğer insanlar küfürde devam ettiler ve üstünlük yine o kâfirlerde kaldı.

Elçilere İnanan Kişi

وَجَآءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٠﴾

"O şehrin en uzak köşesinden bir adam koşarak geldi ve dedi ki: "Ey kavmim, o gönderilmiş olanlara uyun" (Yâsîn, 20).

Bu âyetin manası ve önceki kısımla münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade, o elçilerin kendilerine bir adamın koşarak gelip iman edeceği bir şekilde, apaçık bir tebliğde bulunduklarını göstermektedir. Buna göre âyetteki, *"O şehrin en uzak köşesinden"* ifadesinde açık bir belâgat vardır: Çünkü şehrin en uç köşesinden bir adam, iman etmiş olarak gelince, bu, onların inzar ve tebliğlerinin, tâ şehrin (o beldenin) en uzak noktalarına kadar ulaştığına delâlet eder.

b) Âyetteki darb-ı mesel (örnek), Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbini teselli için yapılınca, Hak Teâlâ, o elçilerden bahsetmesinin peşi sıra, o elçileri tasdik ve kâfirlerin eziyetlerine sabır hususunda ve en büyük mükâfatın onların olacağı hususunda, tıpkı o elçilerden bahsetmenin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e teselli için olması gibi, ashabın kalbine bir teselli olsun diye de, o mü'minlerin gayretlerinden bahsetmiştir.

Raculün'deki Tenvin

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyette bahsedilen zat, Allah katında bilinen birisi olmasına rağmen, "**racul**" (adam) kelimesinin nekire getirilmesinin şöyle iki faydası var:

a) Bu, o kimsenin kıymetinin çok fazla olduğunu gösteren bir şey olup, "O, adam olma bakımından mükemmel bir zat idi" demektir.

b) Elçilerin gerçeği tam manasıyla tebliğ ettiklerini gösterir. Zira, hiç tanımadıkları bir kimse bile tebliği duyup iman etmiştir. Onların onunla anlaşmış oldukları da ileri sürülemez. Âyette bahsedilen o adam, **Habibu'n-Neccâr**'dır ki, o, put yapıyordu. Hz. Muhammed (s.a.s) dünyaya gelmeden önce, ona iman etmişti; zira Allah'ın kitaplarını okuyan ve onu anlayan birisi idi. Dolayısıyla da, o kitaplarda Hz. Peygamber (s.a.s)'le alâkalı vasıfları ve onun, peygamber olarak gönderileceği haberini görmüş okumuştu.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "**yes'â**" kelimesi, "O kimse, mü'minlerin, yapacakları nasihatler hususunda bütün gayretlerini sarf etmeleri için, onlara yol göstermek gayesiyle koşar, çaba sarf eder" anlamındadır. Biz Cenâb-ı Hakk'ın, âyetteki *"O şehrin en uzak köşesinden"* ifadesinin, faydasını az önce anlatmıştık ki, bu da, o elçilerin tebliğlerinin, şehrin ta en uç köşesinde bulunan kimselere kadar ulaşmış olduğunu anlatmadır. Âyette bahsedilen şehir, **Antakya** olup, o zaman çok büyük bir şehir idi. Şu andaki büyüklüğü, önceki kadar değildir. Buna rağmen, yine de büyük sayılır.

Cenâb-ı Hakk'ın, قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ *"Deki: "Ey kavmim, o gönderilmiş olan elçilere uyun"* cümlesinde şöyle birtakım ince manalar vardır:

1) Âyetteki, *"Ey kavmim"* ifadesi, onun onların üzerine titrediğine ve onlara çok şefkat gösterdiğine işâret eder. Çünkü onları, *"Ey kavmim"* diyerek kendisine izafe etmesi, onlara, hayırdan başka hiçbir şey dilemediğini ifade eder. Bu, tıpkı, **Firavun hanedanı**nın iman edenlerinin, *"Ey kavmim, bana tabi olunuz"* (Zümer, 28) demesi gibidir.

İmdi şâyet, "Bu kimse, "elçilere tabi olunuz" demiştir. O ötekisi ise, "bana tâbi olunuz" demiştir. O halde, aradaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada bahsedilen kimse, o kimselere gelmiş ve gelir gelmez de onlara nasihatte bulunmuş, ama onların gidişatlarını görmemiştir. İşte bu sebeple, "Size, delilleri açıklayan, yolları izah eden bu kimselere tabi olunuz" demiştir. Ama, **Firavun hanedanı**ndan iman eden kimse ise, o hanedanın içindeydi. **Hz. Mûsa** (a.s)'ya tabi olmuş ve o hanedana, defalarca nasihatte bulunarak "**Mûsa** ve **Harun**'a iman etmek hususunda bana uyunuz. Ve, biliniz ki, şâyet bu güzel ve bir hayır olmasaydı, bunu ben kendim için tercih etmezdim. Halbuki sizler, benim bunu tercih ettiğimi biliyorsunuz"

demiştir. Halbuki o şehrin en uç köşesinden gelen o adam, "Sizler benim o elçilere tabi olduğumu biliyorsunuz" diyememiştir.

2) Bu zât, nasihat etmekle iman ettiğini ihzar etmeyi beraberce yapmıştır. O halde, âyetteki *"uyun"* ifadesi bir nasihat, *"elçilere"* ifadesi de, kendisinin iman ettiğini ortaya koymakta olan bir ifadedir.

3) Bu zât, nasihati, iman ettiğini ortaya koymaktan önce yapmıştır. Çünkü o, o anda nasihat etme gayreti içindedir. İman etme işi ise, daha önce olmuş bitmiş bir hadisedir. Âyetteki, *"koşan bir adam"* ifadesi, bu zâtın, iyilik isteyen bir zât olduğuna delâlet eder. Bu zât ile ilgili olarak anlatılan kıssa da, onun, "Allahım, kavmimi hidayete erdir" dediği sırada öldürüldüğünü bildirir.

Ücret İstemeyenlere Uyun

Sonra Allahu Teâlâ:

اِتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾

"Uyun, sizden hiçbir ücret istemeyen o kimselere. Onlar hidayete ermiş zâtlardır" (Yâsîn, 21).

buyurmuştur ki, bu, son derece güzeldir. Zirâ, burada bahsedilen kimse, *"elçilere uyun"* deyince, "sanki o müşrik kimseler, onların elçilik görevini yapmalarına mani olmuşlar da, böylece de bu zât (bu ifadeyi) bir derece yumuşatarak, "Şüphe yok ki, dünyada insanlar, bir yola sülük etmekte ve istikameti aramaktadırlar. O yolda karşılarına bir kılavuz çıkarsa, ona uymak vacip olur. Halbuki, uymaktan geri durmak, ancak şu iki halde uygun olabilir: Ya, o kılavuzun, ücret talebinde aşırı gitmesi halinde, yahut da onun, yol göstericiliği ve yolu iyi tanıdığı hususunda itimat olmadığında. Ne var ki, bu kılavuzlar, hiçbir ücret talep etmemektedirler. Üstelik bunlar, hem hidayete ermiş, hem de Hakk'a ulaştıran müstakim yolu bilen kimselerdir. Farzedin ki bunlar, hidayete götüren elçiler değillerdir. Ama, kendileri hidayete ermemişler midir? (Yani, hidayete ermişlerdir). Şu halde, onlara uyunuz" demiştir.

Yaratana Kulluk Borcu

وَمَا لِيَ لَآ أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾

"Ben, beni yaratana neden kulluk etmeyecek mişim? Siz, (hepiniz) ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz" (Yâsîn, 22).

Bu zât, *"Onlar hidayete ermiş zâtlardır"* deyince, onların hidayete erdiklerini, "Çünkü onlar, putlara tapmaktan, Hayy ve Kayyûm olana ibadete; hiçbir faydası olmayan bu şeylere tapmaktan, her türlü faydanın, ancak kendisinden kaynaklandığı zâta ibâdet etmeye davet etmektedirler" demek suretiyle, açıklamıştı. Bu âyetle alâkalı birkaç incelik bulunur:

1) O şahsın, "مَالِيَ" yani, "Bence bir engel yoktur" şeklindeki ifadesi, ma'bûd cihetinden durumun açık olduğuna, herhangi bir kapalılık bulunmadığına bir işaret olup, bu, "Kim, o ma'bûda ibadet etmekten kaçınırsa, kendisi buna engel olmuş olur. Halbuki, benim cihetimden bu ibadete bir engel bulunmamaktadır. İşte bu nedenle, hiç şüphesiz ben, o ma'bûda ibâdet ettim" manasındadır. Bu zâtın, kavme hitap etmeyip de kendi durumunu ele almasında ayrı bir hikmet yatmaktadır.

2) Bu zât şâyet, "Size de ne oluyor ki, sizi yaratan zâta ibadet etmiyorsunuz?" demiş olsaydı, beyan konusunda, bu söz, onun "Ben, O'na niye ibadet etmeyeyim ki?!" şeklindeki sözü gibi olmazdı. Çünkü o, "Ben O'na niye ibadet etmeyeyim ki?!" deyip, herkes de, kişinin kendi durumunu bildiği hususunda şüphe etmeyince, onun, bu hususta bir sebep ve sebebin beyanını da hiç kimseden istemediği anlaşılmış olur. Çünkü bu zât, kendi durumunu en iyi bilendir. Dolayısıyla da bu konuda bir engel bulunmadığını beyan etmiştir. Ama şâyet o, "Size de ne oluyor ki, O'na ibadet etmiyorsunuz?" demiş olsaydı, başkası, kendi durumunu daha iyi bildiği için, onun bu sözünden, bu sözü söyleyenin bu hususta illetin açıklanmasını istediği anlaşılmış olurdu.

İmdi eğer "Cenâb-ı Hak, *"Ne oluyor size ki, Allah'a gereken saygıyı göstermiyorsunuz?"* (Nûh, 13) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Burada bu sözü söyleyen, davet edilen durumunda olmayıp, tam aksine davet eden durumundadır. Halbuki, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette bahsedilen

şahıs ise, imana davet edilen kimselerdendir. İşte bu sebeple bu şahıs, "Bu, benden istenirken, bana ne oluyor da ben O'na ibadet etmeyecekmişim?" demiştir.

3) Âyetteki, *"beni yaratan"* ifadesi, (bu ibadeti) gerektiren bir muktezî ve bir sebebin mevcûdiyetine bir işarettir. Çünkü âyetteki "Bana da ne oluyor" ifadesi, bir engel bulunmadığına bir işarettir. Halbuki, muktezî (sebep) bulunmadığı sürece, engel bulunmasa bile, fiil bulunmayabilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"beni yaratan"* ifadesi, ibadeti gerektiren bir sebebin bulunduğunu bildiren bir tabirdir. Çünkü, doğrudan doğruya yaratan zât, mâliktir. Kendisine mâlik olunana düşen görev ise, mâlike ikram ve ta'zimde bulunmaktır. Yine yaratan, îcât etmesi sebebiyle, in'âmda bulunandır. Kendisine nimet verilenlere düşen görev ise, O'nun nimetlerine şükretmektir.

4) Fiili gerektiren şey bulunup da, o fiilin meydana gelmesine bir engel bulunmadığı zaman, fiil meydana geleceği için, daha uygun ve güzel olanı, sebebin başa alınması iken, bu zât, mânianın bulunmayışını, sebebin bulunmasından önce zikretmiştir. Çünkü, fiilin meydana gelmesini gerektiren şeyin müstakil olarak beyan edilmesi gerekmez. Binâenaleyh burada, kendisine ihtiyaç duyulduğu için, en azından açıklanması evlâ olan şey başa alınmıştır.

5) Bu zât, (Cenâb-ı Hakk'ın varlığına dair delillerden), kendisinin yaratılışı delilini tercih etmiştir. Çünkü bu şahıs, ibadet etmeyi kendisine izafe ederek, "Bana da ne oluyor ki ibadet etmeyeyim?!" deyince, ibâdet etmesini gerekli kılan en yakın delili tercih etmiştir. Bunu şu şekilde beyan edebiliriz: Amr'ı yaratan zata, Zeyd'in de ibadet etmesi gerekir. Çünkü, Amr'ı yaratan zât ancak tam bir kudrete sahip, ilmi her şeyi kapsamış ve vâcibu'l-vücûd olan bir zât olur. O halde bu zât, bütün mükelleflere nispetle ibadete lâyık ve müstahaktır. Ancak ne var ki, Zeyd'i yaratması sebebiyle, Zeyd'in ibadet etmesi, onun için daha gerekli ve aşikâr bir vazifedir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "فَطَرَنِى" kelimesi hakkında meşhur olan mana, "Beni îcat ederek ve bir örneğe göre olmaksızın yarattı" şeklindedir. Bu konuda ilginç olan mana ise, "Beni fıtrat üzere kıldı. Nitekim Allah da, *"Sen yüzünü, Allah'ın o fıtratına çevir ki O, insanları bunun üzerine yaratmıştır"* (Rûm, 30) buyurmuştur" denilmesidir. Buna göre âyetteki, "Ben O'na niye ibadet etmeyecekmişim?!" ifadesi, "Benden yana bir engel yoktur. Çünkü

ben, Rabbimin fıtratı üzereyim. Gerek şehâdet, gerekse ibadet hususlarında fıtrat yeterlidir" anlamındadır.

İmdi eğer: "Sizin yaptığınız bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ" (Fâtır, 1) ifadesindeki "**Fâtır**" kelimesinin anlamı farklı olur" denilirse, biz deriz ki: Buradaki "**Fâtır**" kelimesinin, yarmak anlamına olan "**fatr**" kökünden geldiği söylenmiştir. O halde, aynı mahzur burada da söz konusudur. Yahut da şöyle deriz: Bu iki yerde de mana aynıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Mükellef kendi fıtratı üzere yaratıldı. Gökler de kendi fıtratları üzere yaratıldı" demek istemiştir. Birinci izah, daha açıktır.

İbadet Saikleri

Âyetteki, وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Siz (hepiniz) ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz"* ifadesi, "korku ve ümit"e işaret olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona, korkarak ve umarak duâ edin"* (A'raf, 56) buyurması gibidir. Çünkü nihaî varış kendisine olan zâttan hem korkulur, hem de ümitlenilir.

Burada da şöyle bir nükte vardır: İbâdet edenler, daha önce, defaatle zikrettiğimiz gibi, üçe ayrılırlar:

a) İster in'âmda bulunsun isterse bulunmasın bir ilâh ve bir mâlik olduğu için Allah'a ibadet edenler... Bu tıpkı, efendisi kendisine ister iyilik, isterse kötülükte bulunsun, efendisine hizmeti kendisine vâcip kılan kölenin durumu gibidir.

b) Kendisine ulaşan nimetlerden dolayı Allah'a ibadet edenler...

c) Korktuğu için, Allah'a ibadet edenler... Bunlardan birincisinin misali, cömert bir zâta hizmet eden kimse; ikincisinin misâli, zâlim bir kimseye hizmet eden kimsedir. İşte bu sebeple, mevzubahis âyetimizde bu sözü söyleyen zât, kendisini en üst kısımdan addederek, *"Ben, beni yaratana neden kulluk etmeyecekmişim?"* demiştir. Yani, "O, benim mâlikimdir, sahibimdir. Ben O'na, bana vereceklerini ve bana azap etmeyeceğini nazar-ı dikkate almaksızın ibadet ederim" demektir. Bu zât onları, bu mertebenin aşağısında görerek, *"Siz (hepiniz) ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz"* demiştir, ki bu da, "Sizin korkunuz O'ndan, ümidiniz de O'ndandır. O halde daha nasıl O'na ibadet etmeyeceksiniz" anlamındadır. İşte bundan dolayı bu zat, "Beni yarattı" dediği gibi, "O'na döndürüleceğim" dememiştir. Çünkü bu zât, ilk kısma giren âbidlerdendir. Binâenaleyh, onun Allah'a varışı, ancak ikrâm için olacaktır. Dolayısıyla onun, ibâdet sebebi bu değil, başka bir şeydir.

Fayda Veren Şefaat

Daha sonra Cenâb-ı Hak, tevhidi tamamlamak için,

ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةً اِنْ يُّرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ لَّا تُغْنِ عَنِّى شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا وَّلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾

"Ben, O'ndan başka tanrılar edinir miyim? Eğer o Rahmân, bana bir zarar vermeyi dilerse, onların şefaati, bana hiçbir sûrette fayda vermez. Onlar, beni asla kurtaramazlar" (Yâsîn, 23).

buyurmuştur. Çünkü tevhit, "ta'tîl" (Allah'ı tanımama) ile, "işrâk" yani şirk koşma arasında bir noktadır. İşte bu sebeple, bahsedilen zât, bir ilâhın varlığına işaret olmak üzere *"Ben, beni yaratana neden kulluk etmeyecekmişim?"* (Yâsîn, 21); başkasının olmadığına bir işaret olmak üzere de, *"Ben, O'ndan başka tanrılar edinir miyim?"* demiştir ki, böylece, "Allah'tan başka tanrı yoktur" ifâdesinin manası tahakkuk etmiştir.

Bu âyetle ilgili olarak, güzel olan başka nükteler de vardır:

a) Cenâb-ı Hak bu ifadeyi istifhâm üslûbuyla zikretmiştir ki, bu üslûpta, o işin çok açık ve net olduğu manası yatmaktadır. Zira, bir şeyden bahsedip de, meselâ, "edinmem" diyen kimsenin bu sözünü duyan kimse, ona, "Niçin edinmezsin?" der, ve ona, bunun sebebini sorar. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, *"edinir miyim?"* buyurunca, onun bu sözü, haber verme anında, talep edilen o sebebi beyana gerek bırakmaz. Buna göre sanki bu şahıs, "Sana danıştım, o halde bana yol göster" der, bunun üzerine kendisine danışılan kimse, düşünmeye başlar. Böylece o ona sanki, "O iş hususunda düşün. Böyle yaparsan sen meseleyi ben sana haber vermeksizin anlarsın" demiş olur.

b) Âyetteki, "مِنْ دُونِهٖ" ifadesi de şöylesi ilginç bir hususiyet taşımaktadır: Bu zât, *"Beni yaratan"* ifadesiyle, Allah'a ibâdet ettiğini beyan edince, O'ndan başkasına ibadet etmenin caiz olmayacağını beyan etmiştir. Çünkü eğer bu zât, Allah'tan başkasına ibadet etmiş olsaydı, o zaman, Allah'tan başka ma'bûd edinmiş olduğu bütün şeriklere ibadet etmesi gerekirdi. Çünkü her şey muhtaçtır, fânidir, sonradan meydana gelmedir. Binâenaleyh şâyet bu

zât, "Ben ilâhlar edinmem" demiş olsaydı, o zaman ona, "Bunda iki farklı durum muhtemeldir: "Seni yaratandan başkasını tanrı edinirsen, hadsiz sayıda tanrı edinmen gerekir. Yok eğer senin ilahın senin rabbin ve hâlıkın ise, bu takdirde senin başka ilahlar edinmen caiz değildir" denirdi.

c) Âyetteki, "ءَاتَّخِذُ" tabiri O'ndan başkasının ilâh olmadığına bir işârettir. Çünkü, tanrı edinen, ilah olmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Ne eş, ne de oğul edindi"* (Cin, 3) ve *"Hamd, oğul edinmemiş olan Allah'a mahsustur"* (İsrâ, 111) buyurmuştur. Çünkü Allah'ın hakiki anlamda oğlu olmaz, bu caiz de değildir. Hıristiyanlar ancak, "Allah İsâ'yı oğul edindi" demişler ve İsâ'ya "oğul" adını vermişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Allah oğul edinmedi"* (İsrâ, 111) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, kendisi hakkında, *"O'nu bir vekil edin"* (Muzzemmil, 9) buyurmuştur. Çünkü O, *"(O), doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O halde, dayanak olarak O'nu tut"* (Muzzemmil, 9) buyurmuştur da denilemez. Çünkü biz diyoruz ki bu, yeni bir şeydir. Zira insanın, başlangıçta sabrı az ve gücü kuvveti ise yetersizdir. Binâenaleyh, insanın dünyevî sebepleri bir kenara iterek, "Ben tevekkül ettim" demesi caiz değildir. Çünkü içimizden herhangi bir kimsenin, artık hiçbir şeyle meşgul olmayacağını; çocuklarını ihtiyaç içinde bırakacağını; ailesine, nafakalarını iletmeyeceğini; ümidi de, Zeyd ve Amr'ın bağışlarına bağlı olduğu halde mescidde oturacağını söylemesi hiç de güzel değildir. Ama ne zaman ki kalbi ibadetle güçlenir, başkası şöyle dursun kendini de unutur, bütün kalbi ile Rabbinin ibadetine yönelir, dünyayı ve dünyevî sebepleri bırakır da işini Allah'a havale ederse, işte bu durumda ebrârdan ve ahyârdan olur. İşte bu sebeple Allah, Resûlüne, "Sen bütün işlerin, Allah'ın kudret elinde olduğunu bildin. Allah'ı gerçek manada tanıdın. Doğunun, batının, doğuda, batıda ve ikisi arasında bulunanların Allah'ın emriyle olduğuna ve ihtiyaçların giderilmesinin kendisinden istendiği yegâne ilahın O olduğuna kesinkes inandın. Öyleyse O'nu vekil edin ve bütün işlerini O'na havale et. Çünkü sen, daha önce de, helâl kazanç elde edenlerden olduğun halde, artık şimdi helâl kazançla emredilenlerin derecesinden daha yükseğe yükseldin" demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"O halde, dayanak olarak O'nu tut"* (Muzzemmil, 9) emri, "bütün işlerinde..." demektir.

Âyetteki, لَا تُغْنِ عَنِّى *"bana hiçbir surette fayda vermez"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade tıpkı bir vasıf gibi olup, sanki o zât, "Rahmân, bana bir zarar vermek istediğinde, bana hiçbir faydası dokunmayan ilâhlar edinir miyim hiç?!" demek istemiştir.

b) Bu ifade, müste'nef bir cümle olup, buna göre bu şahıs sanki, "Allah'ın dışında ilâhlar edinmem" demek istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Eğer Rahmân, bana bir zarar vermeyi dilerse, onların şefaati hiçbir surette fayda vermez. Onlar, beni asla kurtaramazlar"* buyurmuştur. Bu ifadeyle alâkalı birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, "اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ" buyurmuş da, "اِنْ يُرِدِ الرَّحْمٰنُ بِى ضَرًّا" dememiştir. Yine *"Allah bana herhangi bir zarar dilerse sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun bu zararını giderebilirler mi?"* (Zûmer, 38) buyurmuş, ama "اِنْ اَرَادَ اللّٰهُ بِى ضَرًّا" dememiştir. Niçin?

Biz diyoruz ki: Fiil, tek bir mef'ûl aldığında, tıpkı lâzım fiilin, meselâ Arapların "ذَهَبَ بِهِ؛ خَرَجَ بِهِ" "Onu götürdü; onu çıkardı" sözlerinde olduğu gibi, harf-i cerle müteaddi olması gibi, ikinci mef'ûlü harf-i cerle alır. Sonra, belâgat ehli olan, konuşan kimse, harf-i cersiz olan mef'ûlü ötekinden öne alır; harf-i cerli olanı ise sonraya alır. Binâenaleyh meselâ bir kimse, "Falancanın durumu nasıldır?" dediğinde, karşı taraf, "Ona, hükümdar hassaten ikrâm etmiş ve nimetlerini vermiştir" der. Beriki, "Hükümdarın ikramı nasıl?" dediğinde, ötekisi, اِخْتَصَّهَا بِزَيْدٍ "Hükümdar, o ikramını Zeyd'e tahsis etmiştir, (başkasına değil)" der, böylece, sorulan şeyi harf-i cersiz olarak getirmiş olur. Çünkü esas amaç budur.

Bunu iyice anladığına göre, şunu bil ki, şu anda tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin maksadı, kulun, Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufu altında olduğunu; onu dilediği gibi evirip çevirdiğini; dilerse sıkıntılara sokacağını ve yine dilerse bolluklara gark edeceğini beyân etmektir. Yoksa esas maksat, zararın beyânı değildir. Nasıl böyle olmasın ki? Bu sözü söyleyen, Allah'ın va'dinin hükmüne iman etmiş olduğu için, O'nun rahmet ve nimetini uman, halis bir mü'min kimsedir. Bu hususu, o zâtın daha önceki, *"Beni yaratan zâta"* şeklindeki sözü de destekler. Çünkü bu zât da, kendisini, fıtratın (**fatara** fiilinin) mef'ûlü yaparak, *"Beni yarattı"* demiştir. Aynen bunun gibi, yine kendisini "**irâde**" fiilinin mef'ûlü yaparak, اِنْ يُرِدْنِ *"bana... dilerse"* demiştir. Âyetteki, *"zarar"* kelimesi ikinci derecede zikredilmiştir. Allahu Teâlâ'nın, "اِنْ اَرَادَنِىَ اللّٰهُ بِضُرٍّ" (Zümer, 38) ifadesinde de durum aynıdır. Çünkü maksat,

halin, Allah'ın dilediği gibi olduğunu belirtmektir; yoksa burada esas maksat olarak zarar zikredilmemiştir. Bu âyetteki (Zümer, 38) mananın böyle olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetten önce getirdiği, *"Allah kuluna yetmez mi?"* (Zümer, 36) ifadesi desteklemektedir ki bu da, "O, benim iradem altındadır" demektir. Bunu, Cenâb-ı Hakk'ın, مَنْ ذَا الَّذِى يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ سُوءًا *"Size bir fenalık dilerse Allah'tan sizi koruyacak kimdir?"* (Ahzab, 17) âyeti de desteklemektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, burada bu sıraya muhalefet etmiş, zarar demek olan "**es-sû'ü**" kelimesini harf-i cersiz mef'ûl yapmış, mükellefi yani "بِكُمْ" ifadesini de harf-i cerli olarak getirmiştir. Bu böyledir, zira buradaki maksat, korkutmak için zararı zikretmek ve onların da bu zarara mahal olduklarını, (yani bunu hak ettiklerini) belirtmektir. Nasıl böyle olmasın ki? Onlar, küfürleri sebebiyle o azâbı hak etmiş ve ona müstahak olmuşlardır. Böylece burada, onları men etmek için, esas maksat olarak zarar zikredilmiştir.

İmdi eğer, "Allah, rahmeti de bu şekilde zikretmiştir. Çünkü اَوْ اَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً *"Yahut size bir rahmet dilerse"* (Ahzab, 17) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Burada da esas maksat, "**rahmet**" kelimesinin zikredilmesidir. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bundan hemen sonra, *"Onlar, Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulamayacaklar"* (Ahzab, 17) buyurmuş olmasıdır. Cenâb-ı Hak burada rahmeti, hasr üslûbuyla yapılan taksimatla hasıl olan şeyi ve durumu tamamlamak için zikretmiştir. Durum, *"Onlar kalplerinde olmayan şeyi dilleriyle söylerler. Sen de ki: "Allah size bir zarar diler, yahut size bir fayda dilerse Allah (ın kazasından) herhangi bir şeyle sizi kim koruyabilir?"* (Fetih, 11) âyeti hakkında düşündüğünde de böyledir. Çünkü burada esas maksat, kâfirlerle konuşmaktır. Fayda ise, taksimatla meydana gelen hasr işine tabi olarak ondan ötürü zikredilmiştir. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, *"Doğrusu Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"* (Fetih, 11) âyetidir. Çünkü bu, korkutmak için getirilmiş olan bir ifadedir. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her halde ya biz, ya siz mutlak bir hidayet, yahut apaçık bir sapıklık üzerindeyiz"* (Sebe, 14) âyeti gibidir ki, bu âyette denilmek istenen, "Ben hidayet üzerindeyim, siz ise, sapıklıktasınız" manasıdır. Binâenaleyh, şâyet bu zât da, herhangi bir engelin mani olmasından ötürü böyle söyleyecek olsaydı, o zaman sözünü, böyle bir taksimatla yapardı da şöyle derdi: "Burada maksadım, başınıza gelen zararı belirtmektir." İşte bu engeli savuşturmak için, burada hem zararı hem de faydayı ifade etmiştir.

İKİNCİ MESELE: **Rahmân İsminin Hususiyeti**

Burada, "اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ"; Zümer Sûresi'nde ise, "اِنْ اَرَادَنِيَ اللّٰهُ" (Zümer, 38) buyurulmuştur. Binâenaleyh, orada, mazî sîgasını ("diledi"); burada, muzarî sîgasını ("dilerse") tercih etmesinde; burada, dileyen zâtı "**Rahmân**" ismiyle; orada ise, "**Allah**" ismiyle getirmiş olmasındaki hikmet nedir? Biz deriz ki: Mazi ve muzari meselesine gelince, şart cümlesindeki "اِنْ" maziyi muzari haline getirir. Bu böyledir, zira burada daha önce bahsedilen şey, meselâ "ءَاَتَّخِذُ... لَا اَعْبُدُ" (Yâsîn, 23; Yâsîn, 22) ifadelerinde olduğu gibi, muzari sigalardır. Orada daha önce zikredilen ise, meselâ "اَفَرَاَيْتُمْ" (Zümer, 38) ifadesinde olduğu gibi, mazi sîgasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden önce zikredilenin muzari sîgasıyla, "مَنْ يُصْرَفْ" (En'am, 16) kelimesi olmasından dolayı, yine aynı âyetin peşinden وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ *"Allah sana bir zarar dokundurursa"* (En'am, 17) âyetinde ve *"Eğer âsî olursam, korkarım"* (En'am, 15) âyetinde de böyledir. Bunun hikmeti şudur: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kendilerinin taptıkları o putlardan ona bir zarar isabet edeceğini söyleyerek, tehdit ediyorlardı. Buna göre **Habibu'n-Neccâr** sanki, "Sizden korkutma sâdır olmuştur. Bu ise, sizden daha önce de sudûr etmiş olan sözdür. Bu sizin âdetinizdir" demiştir. Burada ise bir gerçeği iyice belirlemek için bir mü'minin söylediği yeni bir cümle söz konusudur. Bunun cevabı şudur: Bu, onlardan sudûr etmesi mümkün olan şeydir. Binâenaleyh, bu iki durum, birbirinden farklıdır.

Orada (Zümer, 38), irâde eden zâtın, **Allah** ismiyle getirilmesi meselesine gelince, biz diyoruz ki: Biz daha önce; vâcibü'l-vücûd olan zâta mahsus iki isim bulunduğunu, bunların da "**Allah**" ve "**Rahmân**" kelimeleri olduğunu zikretmiştik. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"De ki: "Gerek Allah diye çağırın, gerek Rahmân diye çağırın. Hangisi ile dua ederseniz edin, en güzel isimler O'nundur"* (İsra, 110) buyurmuştur. "**Allah**" kelimesi, heybet ve azamet ifade eder. "**Rahmân**" kelimesi ise, şefkat ve merhamet manaları tedaî ettirir/çağrıştırır. Burada, Cenâb-ı Hak kendisini, *"Allah intikam sahibi, mutlak bir galip değil midir?"* (Zümer, 37) diyerek; izzet ve intikam sahibi olmakla da tavsif etmiş, *"Onlara, "o gökleri, o yeri kim yarattı..."* (Zümer, 38) ifadesiyle de, kendisinin ululuğuna delâlet eden hususu zikretmiş, böylece de kendisinin azametine delâlet eden ismi getirmiştir. Burada ise, *"Beni yaratan zât"* ifadesiyle, rahmetine delâlet eden şeyi getirmiştir. Çünkü yaratılma işi, diğer nimetler için öncelikle olması gereken bir nimettir. İşte bu sebeple o zât önce, *"Eğer Rahmân, bana bir zarar vermeyi*

dilerse" demiş, daha sonra da, insanlardan sudûr eden tertibe göre, *"Onların şefaati, bana hiçbir sûrette fayda vermez. Onlar beni asla kurtaramazlar"* demiştir. Bu böyledir, zira, kendisine bir şahsın zarar verebildiği şahıstan zararı def etmek isteyen kimse, bunu en güzel bir biçimde savuşturur. Böylece de, önce ona, aracı olmak ister. Eğer kabul ederse ne alâ, aksi halde, onu ister de, "Bana onların şefaati lazım değil; onlar beni herhangi bir şekilde kurtaramazlar" der. Bu âyetlerde, Cenâb-ı Hak tarafı nazar-ı dikkate alındığında, Allah'ın, her yönden ma'bûd bir zât oluşunun beyânı söz konusudur. Çünkü O, yaratandır, Rab'dır. Mâlik'tir, ihsan da ister bulunsun isterse bulunmasın, her halükârda ibâdete müstahaktır. İhsânına nispetle Rahmân'dır; O'ndan duyulan korkuya nazaransa, o zararları defedendir. Böylece, O'nun dışında kalanların hiçbir sûrette ibâdete müstahak olmadıklarının beyânı ortaya çıkmış olur. Çünkü, ibâdeti gerektiren sebeplerin en aşağısı, bu ibadetin, kötü bir günde kişinin lehine ve yararına olacağı için yapılmasıdır. Halbuki Allah'ın dışındakiler, Allah dilemediği müddetçe, hiçbir şeyi savuşturamazlar. Yok, eğer Allah dilerse, zaten def ediciye de ihtiyaç kalmaz.

Şehîdin Mükâfatı

إِنِّي إِذًا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٤﴾ إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾ قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾

"Şüphesiz ben, o takdirde mutlaka apaçık bir sapıklık içindeyimdir. Gerçek, ben Rabbinize iman ettim. İşte bunu benden duyun. (Ona) "gir cennete" denildi. (O da) "Ne olurdu, kavmim bilselerdi... Rabbimin beni bağışladığını ve beni, (cennetle) ikrâm olunanlardan kıldığını!" dedi" (Yâsîn, 24-27).

Âyetteki, *"Şüphesiz ben, o takdirde mutlaka apaçık bir sapıklık içindeyimdir"* cümlesi, "Eğer ben bunu yaparsam, ben apaçık bir biçimde sapıtmış olan bir kimse olmuş olurum" demektir. Buradaki, "**mübîn**" kelimesi, "faîl" manasındadır. Bu tıpkı, aksinin yani "faîl"in, meselâ "**elîm**" ifadesinin

"**mü'lîm**" manasında olması gibi, "**müf'îl**" manasına gelmesi gibidir. Şöyle de denebilir: "**Dalâl-i mübîn**", "bakanlara, durumu apaçık ortaya koyan, anlatan" demektir ki, doğru olan birinci izahtır. Daha sonra *"Gerçek, ben Rabbinize iman ettim, işte bunu, benden duyun"* buyurulmuştur.

Buradaki, *"Rabbiniz"* ifadesiyle kime hitap edildiği hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunlar, gönderilen o elçilerdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O müşrik topluluk, o zâtı öldürmek için ona hücum ettiler de, bunun üzerine o da, o elçilerin yanına sokularak, "Ben sizin Rabbinize iman ettim. O halde şimdi benim sözümü duyun da, bana şahit olun" dedi.

b) Bunlar, o kâfir topluluktur. Buna göre sanki bu zât, onlara nasihat edip de, nasihat onlara tesir etmeyince, "Ben, iman ettim. Şimdi beni dinleyin" demiştir.

c) Bununla, bu sözü dinleyenler ve duyanlar kastedilmiştir. Buna göre bu zât, genel anlamda, "şimdi beni dinleyiniz" demiştir ki, bu tıpkı bizim bir vâiz efendinin: "Ey miskin, ne kadar da tûl-i emel sahibisin ve amelin de ne kadar azdır" dediğinde, onun, bu sözüyle, bunu duyan herkesi kastettiğini söylememiz gibidir.

O zâtın, *"İşte bunu, benden duyun"* ifadesinde şu incelikler bulunur:

a) Bu, teennî ile hareket eden ve tefekkürde bulunan bir kimsenin diyeceği bir sözdür. Çünkü o, *"Beni dinleyiniz"* demiştir. Zira konuşan kimse, kendisinin sözünü dinleyen bir grubun bulunduğunu bildiği zaman, o zaman, (rastgele konuşmayıp) düşünür.

b) O, kavmin dikkatini çekmiş ve "Ben size yaptığınızı haber verdim ki, "Niçin, durumunu bizden gizledin? Şâyet açıktan açığa hareket etseydin, biz de seninle beraber iman ederdik" demeyesiniz diye" demiştir.

c) Buradaki, "dinleme" ifadesiyle, kabul etmek anlamı kastedilmiştir. Nitekim bir kimse, "Falancaya nasihat ettim de, sözümü dinledi, yani kabul etti" der.

Buna göre sen şâyet, "O zât, daha önce, *"Ben niye beni yaratana ibadet etmeyecekmişim?"* demiştir. Burada ise, "Rabbime iman ettim" demiş, *"Rabbinize iman ettim"* demiştir. Niçin?

Cevap: Biz diyoruz ki, buradaki hitabın o elçilere olması halinde, mana açıktır. Çünkü o zât, *"Ben sizin Rabbinize iman ettim"* deyince, o zaman o

elçilerce, bu zâtın onların sözünü kabul ettiği ve kendisine davet ettikleri o Rabbe iman etmiş oldukları anlaşılmış olur. Binâenaleyh şâyet bu zât, "Rabbime" demiş olsaydı, belki de elçiler, "Her kâfir, benim Rabbim vardır. Ben, Rabbime iman ettim" derdi. Ama, buradaki hitabın, kâfirlere olması durumunda, bu ifadede Cenâb-ı Hakk'ın birliğini beyân bulunmaktadır. Zira bu zât, önce *"Ben niye beni yaratana ibadet etmeyecekmişim?"* deyip, sonra da, *"Rabbinize iman ettim"* deyince, onun bu sözünden, "Benim ve sizin Rabbiniz tektir ve bu Rab, beni yaratan zâttır ki O, aynı zamanda sizin de Rabbinizdir" demek istediği anlaşılmış olur. Ama bu zât şâyet, "Rabbime iman ettim" demiş olsaydı, o zaman kâfir de, "Ben de benim Rabbime iman ettim" derdi. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah hem bizim hem de sizin Rabbinizdir"* (Şurâ, 15) âyeti de böyledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ *"(Ona) "gir cennete" denildi"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki izah yapılır:

a) O önce öldürüldü, sonra da ölümünü müteakip kendisine, *"gir cennete"* denildi.

b) Onun, *"iman ettim"* demesinin peşinden, ona, *"gir cennete"* denildi.

Birinci izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ *"(O da) ne olurdu kavmim bilselerdi..."* ifadesi, o zâtın bu sözü ölümünden sonra söylediği; Allah'ın, onun bu sözünü haber verdiği manasına gelir.

İkincisine göre ise, o bu sözü hayatta iken söylemiş olur. Buna göre o sanki, kendisinin cennete gireceklerden olduğunu o elçilerden duymuş, onları tasdik etmiş, buna kesinkes inanmış ve bunun böyle olduğunu bilerek, "Keşke kavmim de, benim bildiğimi bilselerdi, böylece de, benim iman ettiğim gibi, iman etselerdi!" demiştir.

Âyetteki قِيلَ *"denildi"* ifadesinin manası hususunda, o vaktin ne zaman olduğu hususunda iki izahın yapılması gibi, iki izah yapılmıştır:

a) Bu kelime, **"kavl"** mastarındandır.

b) (Bu), "gir cennete" demektir. Ki bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onun emri, bir şeyi dilediği zaman, ona sadece, "ol" demesinden ibarettir. O da oluverir"* (Yâsîn, 82) âyetindeki gibidir. Çünkü burada, "söylemek" manası kastedilmemiştir. Tam aksine, bununla fiil kastedilmiştir. Yani "O, o işi hemen o anda, araya hiçbir zaman girmeksizin yapar" demektir. Durum, *"Denildi ki: "Ey arz, suyunu yut"* (Hud, 44) âyetinde de böyledir ki, bu, arzın o suyu yutar hale gelmesi demektir. (Yani burada, demek işi söz konusu değildir).

Âyetteki, بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي *"Rabbimin beni bağışladığını..."* ifadesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Buradaki "**mâ**", istifhamiyyedir. Buna göre sanki o zât, "keşke kavmim, Rabbimin beni neden ötürü bağışladığını bilselerdi de, böylece onlar da onunla meşgul olsalardı!" demek istemiştir. Bu görüş zayıftır. Aksi halde, (istifham olması halinde), en güzel olan hal, mâ'nın elif'inin hazfedilmesi hali olurdu. Çünkü Arapçada, بِمَ *"neden?"*, فِيمَ *"ne hususunda?"*, عَمَّ *"neden?"* denilir.

b) Bu "**mâ**", haberiyyedir. Buna göre sanki, "Ah kavmim, Rabbimin beni kendisinden dolayı bağışladığı şeyi bilselerdi!" demiştir.

c) Buradaki "**mâ**", mastariyyedir. Buna göre o zât sanki, "Ah, kavmim Rabbimin bana olan mağfiretini bilselerdi!" demek istemiştir. Tercihe şayan olan son iki izahtır.

Daha sonra O, وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ *"Beni ikram olunanlardan kıldığını (bilselerdi)"* demiştir. Biz, iman ve amel-i sâlihin, iki şeyi, yani ilahî mağfiret ve ilahî ikramı sağladıklarını daha önce söylemiştik. Bu, *"İman eden ve sâlih ameller işleyenler var ya, işte bunlar için bir mağfiret ve kerîm bir rızık vardır"* (Hacc, 50) âyetinde de böyledir. Burada bahsedilen zat da, sâlih ve mü'min kimselerdendir. İkram olunan kimse ise, hor ve hakir kılınan gibi değildir. Kişiyi ihtiyaç içerisinde bırakmak, onu hor ve hakir kılmak; kişiyi zengin kılmak da ona ikram etmektir. Böylece Allah, sâlih kullarını, hiç kimseye muhtaç etmez, onun bütün ihtiyaçlarını kendisi giderir.

İmandan Geri kalanlar

Cenâb-ı Hak, bu zâtın durumunu anlatınca, kavminden ona karşı çıkanların ve imandan uzak duranların hallerini de, onların çok hızlı bir şekilde helâk olunduklarına işaret olarak, şöyle buyurup anlatmıştır:

وَمَآ أَنْزَلْنَا عَلَىٰ قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَآءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ ﴿٢٨﴾ إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾

"Ondan sonra kavminin üzerine gökten bir ordu (bile) indirmedik, indiriciler de değildik. Bir tek sayhadan başka bir şey değildi bu. Artık hemen sönüverdiler" (Yâsîn, 28-29).

Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ'nın, onları helâk etmek için, bir ordu göndermeye ihtiyacı yoktur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Meçhul Sîganın Manası**

Cenâb-ı Hak burada, "indirme" fiilini kendisine isnat ederek, *"indirmedik"* buyurmuştur. Mü'minlerin durumunu beyan ederken ise, "demek" fiilini, meçhul olarak getirerek, *"Ona, "cennete gir" denildi"* buyurmuştur. Çünkü azap etme, heybeti gerektiren şeylerdendir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o azaptan bahsederken, saygı ifade eden bir üslûpla, *"Biz indirmedik"* buyurmuştur. Diğer ifadede ise, *"denildi"* buyurmuştur. Böylece onun melekler tarafından tebrik edildiğine işaret edilmiştir. Çünkü o zâta, her gören melek ve sâlih, "Orada ebedî kalmak üzere haydi cennete gir" demiştir. Kur'ân'ın pek çok yerinde, *"Haydi gir" denildi"* ifadesi kullanılmıştır. Bu, o girişin bir ikram ve törenle olan bir giriş olduğuna işaret etmektedir ve tıpkı bir gelinin, herkesin gözü önünde ve herkesin tebrikleriyle, o süslü gelin odasına girmesi gibidir.

***İKİNCİ MESELE:* Kavm Mefhumu**

O zat, oradaki cemaatin, kendilerinin kavmi olmasına elçiler daha uygun iken, niçin oradakileri kendine nisbetle, "ey kavmim" demiştir? Çünkü bir insanın kavmini, kendi sülâlesi ve arkadaşları teşkil eder. Resûl (elçi) ise, gönderilen bir elçi olduğu için, bütün insanlar ve kendilerine gönderildiği herkes, onun kavmi sayılır. Bu, şu iki sebepten ötürüdür:

a) Bu, aynı kabileden olan ve biri iman etmiş olması sebebiyle, son derece izzet ve ikram gören, diğeri ise inkarı sebebiyle, alabildiğine hor ve hakir kılınan iki kimsenin arasındaki farkı ortaya koymak içindir. Çünkü bu iman eden zat da, nesep bakımından o kavimdendi.

b) Bu ilahî azap, o zatın akrabalarının başına geldi. Çünkü o elçilerin kavmi olan başka kimseler, onlara iman etmişlerdi. Dolayısıyla bu azap, onların başına gelmedi.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Gök Ordusu**

Allahu Teâlâ, daha önce de hiç kimseye, bir (gök) ordusu indirmediği halde, bu indirmeyişi, bu zatın ölümünden sonrası için zikretmiştir, bunun hikmeti nedir?

Cevap: Diyoruz ki: Onların bu azâbı hak edişleri, o zâtın ölümünden sonra olmuştur. Çünkü onlar, küfürde ısrar edip, gösterdiler. Böylece Cenâb-ı Hak, o helak edişin bir ordu ile olmadığını beyan buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ onlara, gökten hiçbir şey indirmediği ve yerden de bir ordu göndermediği halde, âyette *"gökten"* buyurmuştur. Bunu gökle kayıtlamanın hikmeti nedir?

Cevap: Buna şu iki yönden cevap verilebilir:

a) Burada kastedilen mana, "Biz onların üzerine gökten gelen bir emir ile, bir ordu göndermedik" şeklinde olabilir, böylece de (hem göğü, hem yeri içine alan) genel bir ifade olur.

b) Bu azap onlara gökten indi. Bundan dolayı, Hak Teâlâ, inen şeyin azameti olan bir ordu değil, ancak onların ocaklarını söndüren, memleketlerini alt-üst eden bir sayha olduğunu bildirmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki, *"indirmedik"* ifadesi de, o azabın gökten inmiş olmadığını gösterdiği halde, yeniden, *"İndiriciler de değildik"* denilmesinin hikmeti nedir? Diyoruz ki: Hak Teâlâ'nın, *"Değildik"* ifadesi, "İndirmemiz uygun da olmaz. Çünkü durum, bu olmaksızın da yerine gelir. Bundan dolayı indirmedik, indirmeye ihtiyaç da duymadık" manasınadır. Yahut şöyle deriz: "Âyetteki *"indirmedik", "indiriciler de değildik"* ifadeleri, "Bu hadisede indirmedik" ve "Diğer hadiselerde de indirmiş değildik" manasınadır.

İmdi eğer, "Allah Bedir savaşında ve diğer bazı savaşlarda ordular indirmiştir. Çünkü, *"(Allah) sizin görmediğiniz ordular indirdi"* (Ahzab, 9) buyurmuştur" denilirse, deriz ki: Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şerefinin yüceliğinden dolayıdır. Aksi halde, o Mekke müşriklerinin kökünü kazımak için, bir tek meleğin kanadının, tek tüyünü hareket ettirmesi bile yeterdi. **Hz. İsa** (a.s)'nın elçileri ise, Hz. Muhammed (s.a.s) derecesinde değillerdi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً *"Olay, bir tek sayhadan başka bir şey değildi"* ifadesi ile, olanları anlatmıştır. **Zemahşerî** bu ifadenin, إِنْ كَانَ شَيْءٌ *"Bu şey ancak bir tek sayha idi"* şeklinde olduğunu, fiilin müzekker olmasının asıl olduğunu, ama fiilin, kendinden sonra gelen ve açıklayan kelime olan, "**sayha**" kelimesinden ötürü müennes getirildiğini söylemiştir. Âyetteki, *"bir tek"* ifadesi, bu işin Allah'a çok kolay olduğunu te'kidle gösteren bir ifadedir.

Derhal Sönüverdiler

Cenâb-ı Hakk'ın فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ *"Artık hemen sönüverdiler"* ifadesinde, bu helâkin çok hızlı olduğuna bir işaret vardır. Çünkü onların sönüp mahvolmaları, o sayha ile anında, derhal meydana gelmiştir. Onların halinin "sönme" olarak anlatılması çok güzeldir. Çünkü canlı olanda, çokça hararet (sıcaklık) vardır. Ne zaman bu (umûd) harareti fazla olursa, gazap (öfke) ve şehvet de o nispette artar ve ileri olur. Onlar da böyle ateşli idiler, öfkeli oluşları, kendilerine nasihat eden mü'min bir kimseyi öldürmelerinden de anlaşılmaktadır. Şehvetli oluşları da, o andaki bazı (geçici) dünya lezzetlerini elden kaçırmama gayretiyle, devamlı olan (âhiret) azabını hesaba katmamalarından anlaşılmaktadır. Binâenaleyh onlar, cayır cayır yanan ateş gibi, hararetli idiler. Bir de, onlar tıpkı ateş ve ateşten yaratılan varlıklar (şeytanlar) gibi, zorba ve kibir taslayan kimselerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Onlar hemen sönüverdiler"* buyurmuştur.

Burada, şöyle bir başka izah da yapılabilir: Dört ana unsurun bazısı, varlığın, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı şekildeki tabiatından kaynaklanır, bazıları ise, Allah'ın iradesiyle oluşur. Binâenaleyh taşlar, su olabilir, sular taş olabilir. Aynen bunun gibi, kaynadığında su, hava (buhar) olur, hava da soğuduğunda su (yağmur) olur. Fakat bu, bir müddet için âdeten böyle olur. Ama hava, ateş; ateş de kısa zamanda yanıp-sönme ile hava hâlini alır. İşte bu sebeple, Allahu Teâlâ, *"onlar o sayha sebebiyle söndüler"* demiştir. Binâenaleyh hız bakımından büyük bir ateşin sönmesi, bir kandilin ve alevin sönmesi gibi olur.

Pişmanlık

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ ۚ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٠﴾

"Ey kulların (gönlüne) çöken pişmanlık! Onlar, kendilerine ne zaman bir peygamber gelse, mutlaka onunla istihza ederlerdi" (Yâsîn, 30).

Bu, "İşte şimdi hasret vaktidir. O halde ey hasret (pişmanlık) haydi gel, tam zamanın!" demektir. "Hasret'in nekire oluşu, pişmanlığın çokluğunu gösterir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**İbâd**" (kullar) kelimesinin elif-lâm'ı, şu iki manaya gelebilir:

a) Ahd (belirlilik) ifade edip, "O sayha tarafından mahvedilen kullar" demektir. Buna göre mana, "Ey bu kullar için olan pişmanlık!" şeklindedir.

b) Bu, cins ifade eder ve "Yalanlayan bütün kâfir kullar cinsi" kastedilmiş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Failin Hazfi**

"Bu pişmanlığı duyanlar kimlerdir?" Diyorum ki bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Burada gerçekte pişmanlık duyan yok. Çünkü bu ifadeden maksat, o azap gerçekleştiğinde, bir pişmanlık da gerçekleştiği için, o ânın, böyle pişmanlığı davet etme vakti olduğunu beyân etmektir. Burada gramer (nahiv) bakımından şöyle bir inceleme yapılabilir: Herhangi bir maksat taalluk etmediği zaman, bazen mef'ûl zikredilmeyebilir. Nitekim, "Falanca verir, vermez" denilir. Burada verilen bir şey yoktur. Çünkü maksat, onun verip vermeme gücünü göstermektir. Mef'ûlün böyle hazfi çoktur. Bizim konumuzda ise, fâil hazfedilmiştir. Fâilin hazfi ise azdır. Bu hususun izahı, işte biraz önce bahsettiğimiz gibi, burada hasret (pişmanlık) duyanı zikretmenin, esas anlatılmak istenen şey olmamasıdır. Aksine burada esas anlatılmak istenen şey, böyle bir pişmanlığın, o vakitte olmasıdır.

b) Bu sözü, mecazî olarak, o işin vahametini belirtmek için, Allahu Teâlâ söylemiştir. Bu durumda bu ifade, Allah hakkında diğer âyetlerde kullanılan, gülme, unutma, alay etme, şaşma ve temennî etme gibi lafızlar cümlesinden (mecazî manada) olmuş olur. Yahut da diyoruz ki: Bu gibi ifadeler bunu söyleyenin pişmanlık duyması manasına değil, aksine böyle bir pişmanlığın olduğunu haber verme manasınadır. Bu durumda, Hak Teâlâ'nın bu sözü mecazî manada söylediğini belirtmeye ihtiyaç kalmaz. Deriz ki: O, münâda (sesleniş) olması hariç, hakiki manada olmak üzere, bir haber vermektedir. Çünkü bu ifade, nidâ olması halinde, bu Cenâb-ı Hak için mecaz olup, esas maksat haber vermedir.

c) Bu pişmanlığı duyanlar, üzülen Müslümanlar ve meleklerdir. Baksana, anlatıldığına göre, **Habibü'n-Neccâr,** kendisi öldürülürken, "Allah'ım, kavmime hidayet ver" demiş, öldürüldükten sonra ve *"Haydi gir cennet"* denildikten sonra da, "Ah, keşke kavmim bilebilselerdi ki..." demiştir.

Binâenaleyh bir Müslümanın, bir kâfire bile üzülmesi ve onun aleyhine olan şeylere hayıflanması mümkündür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Hasret" kelimesi, tenvinle veya **"alâ"** harf-i cerri olmaksızın, izâfetle, "حَسْرَةَ الْعِبَادِ" şeklinde de okunmuştur. Yine, vaslı vakıf (duruş) gibi yaparak, **"hâ"** ile "يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ" şeklinde de okunmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Buradaki "kullar" ile kimler kastedilmiştir? Diyoruz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bunlar, o üç elçidir. Sanki kâfirler, meşakkat ve sıkıntı baş gösterince, o elçiler için, "Vah yazık oldu! Keşke şu anda olsaydılar, onlara iman ederdik" demişlerdir.

b) Bunlar, **Habîb**'in kavmidirler.

c) Bunlar, kâfir olup, küfürde ısrar eden ve kibir taslayan herkestir. Birincisine göre, "kullar" mü'minler için kullanılmış olup, tıpkı, *"Senin benim kullarım üzerinde bir hükümranlığın (nüfuzun) yok, (ey şeytan)"* (Hicr, 42) ve *"Ey kendilerine karşı müsrif olan kullarım"* (Zümer, 53) âyetlerindeki "kullar" gibidir. İkincisine göre ise bu, kâfirler için kullanılmış olur. Mutlak manadaki kul ile, Allah'a nisbet edilen kullar arasında fark vardır. Çünkü şerefli olana nisbet edilme, nisbet edilene şeref kazandırır. Nitekim mesela **"Beytullah"** (Allah'ın evi) dersin. Bu izâfetli ifâdedeki şeref, sırf **"el-Beyt"** (o ev) denilmesinde yoktur. Buna göre, *"Rahmân'ın kulları"* (Furkan, 63) ifadesi, tıpkı, *"kullarım"* (Hicr, 42) gibi olur. *"Allah'ın kulları"* ifadesi de böyledir.

Peygamberle Alayın Cezası

Cenâb-ı Allah, bundan sonra, onların pişmanlıklarının sebebini de, مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ *"Onlar kendilerine ne zaman bir peygamber gelse, mutlaka onunla istihzâ ederlerdi"* buyurarak açıklamıştır. O nedametin sebebi, budur. Çünkü bir padişah çöle gelip kendisini bir şahsa tanıtsa ve ondan çok kolay bir hizmet istese, ama o, padişahı "Sen padişah değilsin" diye yalanlasa ve istediği hizmeti yapmasa, sonra da o padişah tahtına geçip otursa ve bu şahıs huzuruna varıp, onun gerçekten padişah olduğunu anlasa, onun duyacağı bu pişmanlıktan daha büyüğü yoktur. İşte o elçilerin durumu da böyledir: Bunlar da birer padişah gibi idiler. Hatta

Allah'ın, onları şereflendirip, padişahları onların kapıcısı kılması bakımından, padişahlardan daha büyüktürler. Çünkü Allah, *"Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tâbî olun ki, Allah da sizi sevsin ve bağışlasın"* (Âl-i İmrân, 31) buyurmuştur. Bu elçiler de gelmişler, kendilerini tanıtmışlar. Ama üzerlerinde görülecek maddî bir büyüklük alameti yoktu. Kıyamet günü veya o sıkıntı baş gösterdiğinde, onların Allah nazarında büyüklükleri, davet ettikleri şeyin de, menfaati kullara râci olacak olan, ibâdet gibi kolay bir şey olduğu, üstelik bu davetlerine karşılık hiçbir ücret de istemedikleri iyice ortaya çıkınca, kâfirler tam bir nedamet duyarlar. Nasıl böyle olmasın ki? Çünkü onlar, bu elçilerin dediklerinden yüz çevirmekle kalmayıp, onlarla alay etmiş, işkenceye uğratmış, onları hafife almış ve küçümsenmişlerdir. Hak Teâlâ'nın, *"kendilerine geldiğinde"* ifadesindeki zamirin, **Habibü'n-Neccâr**'ın kavmine ait olması mümkündür. Yani, "Onlar, üç peygamberden birisi geldiğinde, hasret ve nedâmetin onların üzerine olacağını söylediğimizden dolayı, mutlaka onunla istihza ederlerdi" demektir. Bu zamirin, küfürde ısrar eden kâfirlere raci olması da muhtemeldir.

İhzâren Getirilecekler

Sonra, Cenâb-ı Hak birincilerin halini beyan edince, o andaki muhataplara şöyle buyurmuştur:

اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

"Kendilerinden evvel nice nesilleri imha ettiğimizi, bunların bir daha onlara dönmez olduklarını görmediler mi? Hepsi de muhakkak, toptan bizim karşımıza ihzâren getirilmişlerdir (getirileceklerdir)" (Yâsîn, 31-32).

Yani, "Geride kalanlar, onlardan öncekilerin başına gelenleri görmezler" demektir. Haklarında "ey pişmanlık" denilen kimselerin haklarında, "görmediler mi?" denilen kimseler olduğunu söylemek de mümkündür.

Bunun manası; "Vaki olan her helâkten önce, hakkı yalanlayan bir toplum vardır ve bu **Nuh** (a.s) kavmine ve daha öncesine kadar çıkmaktadır" şeklinde olur.

Rücu Etmenin Manası

"اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ" cümlesi, mana bakımından *"helak ettik"* ifadesinden bedeldir. Çünkü mana, "Ne de çok helâk ettik, onlar helâk edişimizin çokluğunu görmediler mi?" şeklindedir ki, bunda, "Onlar, bizim çokça imha etmiş olduğumuz o kimselerin, onlara dönemez olduklarını görmediler mi?" anlamı yatmaktadır. O zaman da bu, "bedel-i iştimâl" gibi olmuş olur. Zira, *"Bunların bir daha onlara dönmez olduklarını..."* ifadesi, helâk edilenlerin hallerinden bir haldir. Yani, "Onlar, artık onlara bir daha geri dönmeleri mümkün olmayacak biçimde helâk edildiler" demektir. O zaman bu ifade, senin, "Zeyd'e bakmaz mısın? Onun terbiyesine ve edebine!" sözün gibi olmuş olur.

Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bunların bir daha onlara dönmez oldukları..."* ifadesinde iki izah şekli bulunur:

a) Bu, "Onlar, artık dünyada bulunanlara bir daha geri dönüşü olmayan bir helâk edişle helâk oldular" anlamındadır.

b) Bunun anlamı, "Onlar onlara geri dönmezler" şeklindedir. Yani, "Geride kalanlar, artık ne neseb cihetinden ne de doğum yoluyla o helâk olmuş olanlara varıp dayanmazlar" demektir ki, bu da, "Biz onları imha ettik ve nesillerini kestik" anlamındadır. Nesli kesmekle birlikte, meydana gelen helâk etmenin, daha tam ve daha mükemmel olduğunda şüphe yoktur. Birinci izahın, nakil bakımından daha meşhur olmasına mukabil, ikinci açıklama da aklen daha açık ve aşikârdır.

Cenâb-ı Hak daha sonra وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ *"Hepsi de muhakkak, toptan bizim karşımıza ihzâren getirilmişlerdir"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ, imha ettiğini beyan edince, kendisinin helâk ettiği kimseleri o hal üzere bırakmayacağını, aksine helâkten sonra bir araya getirme, hesaba çekme, hapsetme, cezâlandırma gibi şeylerin de bulunduğunu; şâyet helâk ettiklerini o hal üzere bıraksaydı, ölümün ve helâkın bir rahatlık olacağını" açıklamıştır. Bu anlamda olmak üzere söylenmiş olan şu söz ne de güzeldir: وَلَوْ اَنَّا اِذَا مِتْنَا تُرِكْنَا لَكَانَ الْمَوْتُ رَاحَةَ كُلِّ حَيٍّ وَلٰكِنَّا اِذَا مِتْنَا بُعِثْنَا وَنُسْاَلُ بَعْدَهُ عَنْ كُلِّ شَيْءٍ "Şâyet biz öldüğümüzde öylece bırakılmış olsaydık, ölüm, her

dirinin rahatlığı olurdu. Fakat ne var ki biz öldüğümüzde diriltildik (diriltileceğiz) ve bundan sonra, her şeyden sorgulanacağız."

Hak Teâlâ'nın, "وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا" ifadesindeki "**in**" edatı hakkında iki açıklama yapılmıştır.

a) Bu "nûn", şeddeli olan "inne"den muhaffeftir. Lemmâ'daki lâm ise, bu nûn ile olumsuzluk nûn'unu ayıran lâmu'l-fârıkadır. Lemmâ'daki "mâ" ise zait olup, manayı kuvvetlendirmektedir. O halde "**lemmâ**" kelimesi, şeddesiz olarak "**lemâ**" şeklinde okunur.

b) Bu "**in**" olumsuzluk ifade etmekte olup, "**lemmâ**" da, "اِلَّا" **(illâ:** ancak) anlamındadır. **Sibeveyh** şöyle demiştir: Arapçada, "نَشَدْتُكَ بِاللهِ لَمَّا فَعَلْتَ" denilir ki, bunun anlamı, "Senden Allah aşkına (ne) istedimse, sen de onu hemen yaptın" şeklindedir. Buradaki لَمَّا ...اِلَّا *"ancak"* anlamındadır. O halde, buradaki kıraat, şeddeli olarak "لَمَّا" şeklindedir. **Ubeyy İbn Ka'b**'ın bu ifadeyi, "وَمَا كُلٌّ اِلَّا جَمِيعٌ" şeklinde okumuş olması da, bu manayı te'yid eder. **Sibeveyh**'in, "**lemmâ**" kelimesi, illâ anlamında varid olur" şeklindeki açıklaması uygun bir manadır. Şöyle ki, "**lemmâ**" sanki, bir araya getirilmiş iki nefy harfi olup; bunlar da "lem" ile "mâ"dır. Böylece de olumsuzluk kuvvetlenmiş olur. İşte bundan dolayıdır ki, قَدْ فَعَلَ "(O), muhakkak ki yaptı" diyen kimseye cevap verirken, لَمَّا يَفْعَلْ "Hayır, şu ana kadar yapmadı"; فَعَلَ *"yaptı"* diyen kimseye cevap verirken de, لَمْ يَفْعَلْ "yapmadı" denilir. "اِلَّا" (illâ) edatı ise, sanki "اِنْ" ve "لَا"dan meydana gelmiş olan bir nefy edatıdır. Buna göre, nefy edâtlarından birisi diğerinin yerine kullanılmış olur.

Zemahşerî şöyle demiştir: "Eğer birisi, "كُلٌّ" ile "جَمِيعٌ" aynı anlamdadır. O halde daha nasıl olur da, başına lâm harfini getirerek "جَمِيعٌ" kelimesi "كُلٌّ" kelimesinin haberi tutulabilir? Zira bu ifadenin takdiri şeklî, "وَاِنْ كُلٌّ لَجَمِيعٌ" şeklindedir?" derse, cevâben deriz ki: Buradaki "جَمِيعٌ" kelimesi ism-i mef'ûl sîgasında olup, "مَجْمُوعٌ" (bir araya getirilmiş, toplanmış) anlamındadır. "**Küllün**" kelimesi ise, hiç kimse hüküm dışı kalmamak üzere, "Her bir fert" anlamındadır. Böylece ifadenin anlamı, "Her bir fert diğeriyle bir araya getirilir ve ona eklenir" şeklinde olur. "مُحْضَرُونَ" ifadesi, "onun söylediği şeye gerek bırakmaz" denilmesi de mümkündür. Bu böyledir, çünkü, Cenâb-ı Hak "وَاِنْ جَمِيعٌ لَجَمِيعٌ مُحْضَرُونَ" demiş olsaydı, söz doğru olmuş olur ve **Zemahşerî**'nin zikrettiği cevaba da gerek kalmamış olurdu. Daha doğrusu sahih olan, burada "**muhdarûn**" kelimesinin, cemi kelimesinin sıfatı olmasıdır. Buna göre sanki O جَمِيعٌ مُحْضَرُونَ "Hepsi de, ihzâren

getirilmiş olan bir yığın ve topluluktur" demiştir. Nitekim Arapçada "O adam, alîm bir adamdır"; "O nebî, resûl olan bir nebîdir" denilir. "وَاِنْ كُلٌّ"-deki vâv, hikayeyi başka bir hikayeye atfetmek için getirilmiş olan bir atıf harfidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Zikrettiğimi sana açıkladım. Yine sana, onların her birinin, ihzâren huzurumuza getirileceklerini de açıklayayım" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın müteakip âyetindeki vâv da böyledir.

Ölü Arzın Dirilişi

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ ۚ اَحْيَيْنَاهَا وَاَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَاْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَاْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهٖ ۙ وَمَا عَمِلَتْهُ اَيْدِيهِمْ ۖ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾

"Ölü toprak -ki biz onu canlandırdık. İçinden dane çıkardık da, ondan yiyip duruyorlar- onlar için bir ibrettir. Biz orada, hurmalıklardan, üzüm bağlarından nice bostanlar yaptık. İçlerinde nice pınarlar fışkırttık, mahsulden ve kendi ellerinin yaptıklarından yemeleri için. Hâlâ şükretmeyecekler mi?" (Yâsîn, 33-35).

Cenâb-ı Hak sanki, "Yine diyorum ki: Ölü arz da onlar için bir âyet ve ibret levhasıdır" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin, önceki ifadelerle münasebeti nedir? Deriz ki: Münasebet, iki yöndendir:

a) Cenâb-ı Hak, "وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ" buyurunca, bu ifade, haşre bir işâret olmuş olur. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, onların inkârını, imkânsız görmelerini, inat ve ısrarlarını kırmak için, haşrin mümkün olduğuna delâlet eden şeyi zikretmiş ve *"ölü toprak, onlar için bir ibrettir. Biz onu diriltiyoruz. Aynen bunun gibi, ölüleri de dirilteceğiz"* buyurmuştur.

b) Cenâb-ı Hak, resullerin hallerini, yalanlayanların helak edilmesini anlatıp, (o resûllerin) meşgaleleri de tevhit olunca, Cenâb-ı Hak buna delâlet edeni zikretmiş ve yeryüzünü de, ister hareket, isterse sükun halinde

olsun, kendisinden ayrılamayacakları mekânları olduğu için, Cenâb-ı Allah söze yeryüzüyle başlamıştır.

İKİNCİ MESELE

Yeryüzü, mutlak anlamda bir âyettir. O halde niçin, "Onlar için bir ibrettir" buyurarak, oranın âyet olmasını, onlara tahsis etmiştir? Cevâben deriz ki: (Söz konusu olan) şeyi bilmeyen kimseye, en beliğ ve etkili bir biçimde âyetler tâdâd olunur, ona devamlı anlatılır. Ama, o şeyi görme yoluyla bilen ve tanımış olan kimseye gelince, ona delil zikredilmez. Çünkü, Peygamber (s.a.s) ve Allah'ın ihlaslı kulları, Allahu Teâlâ'yı, yerden ve gökten önce tanımışlardı. O halde yeryüzü onlar için, Allah'ı tanıtıcı değildir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onlara, hem dış dünyada, hem kendi varlıklarında delillerimizi göstereceğiz. Ta ki böylece, Kur'ân'ın hak olduğunu anlayacaklar"* (Fussilet, 53) ve *"Rabbinin her şeye şahit olduğu (sana) yetmez mi"* (Fussilet, 53) buyurduğu gibidir. Yani, "Tanıtıcı olarak, Rabbin sana yeter. O'nunla bildin her şeyi. O senin için, her şey hakkında bir şahittir. Ama bunlara gelince, hak onlara, âfâk ve enfüs yoluyla zuhûr etmiştir. Aynı şekilde, burada (yeryüzünde) de onlar için bir âyet ve ibret vardır" demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İhyanın Numuneleri**

Eğer biz, "âyet, ölülerin diriltilmesinin mümkün olduğuna dair istidlâlde bulunmak için zikredilmiştir" dersek, bunun için *"Onu canlandırdık"* ifadesi kâfi idi. Binâenaleyh, *"İçinden dane çıkardık"* vd. demeye gerek ve ihtiyaç yoktu. Eğer biz, âyetin, Allah'ın varlığı ve birliğine istidlâlde bulunmak için olduğunu söylersek, o zaman da, "وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ" ifadesinin bir faydası olmaz. Çünkü, arzın bizzat kendisi, açık bir delil ve göz alıcı bir bürhandır. Farzedelim ki, bu kâfi gelmesin; o zaman, "وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ" ifadesi, tevhidi vurgulamak için yeterliydi. O halde, *"İçinden dane çıkardık"* ifadesinin faydası nedir? Deriz ki: Bu âyet, buna istidlâlde bulunmak için zikredilmiştir ve Allah'ın zikrettiği her şeyin de bir anlamı vardır. Onun *"İçinden dane çıkardık"* ifadesine gelince, bunun, ölülerin diriltilmesini açıklamaya nispetle, ayrı bir faydası vardır. Çünkü, Allahu Teâlâ arzı diriltip ondan dane çıkarınca, bu, tam bir diriltme olmuş olur. Çünkü, ekin bitirmeyen ve danelerin çıkmasına elverişli olmayan araziler, dünya hayatı bakımından, bunları bitirenden daha değersizdir.

Yerdeki Nimetler

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Arzı, tam, mükemmel ve ziraaten elverişli bir biçimde ihyâ edip dirilten, ölüleri de, bütün şeyleri idrak edebilecek bir biçimde diriltir!" Bunun, Allah'ın birliğini beyan açısından faydasına gelince, bunda, nimetlerin sayılıp dökülmesi söz konusudur. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: Arz, onlar için bir delildir. Çünkü orası, onların mekânlarıdır, hareketlerinin, sükûnlarının, var oluşları ile mümkün oluşlarının kendisi sayesinde olabildiği tüm zarurî şeylerin, kendisinde olup meydana geldiği yerdir. Arz, ister aklî olsun isterse olmasın, onlar için mutlaka bulunması gerekli olan bir mekândır. O halde bu demektir ki, yerin bizzat kendisi bir nimettir. Onun, her tarafı yemyeşil olacak bir biçimde diriltilmesi de, ikinci bir nimettir. Çünkü yer, böylece çok güzel ve çok nezih bir hale gelir. Daha sonra, oradan danelerin çıkartılması da, üçüncü bir nimettir. Çünkü, onların azıkları ve yiyecekleri, bulundukları yerde meydana gelir, elde edilir. Cenâb-ı Hakk'ın, onların azıklarını, gökte veya havada yaratması da mümkün idi. Ama bu durumda, onların "nimetlere dair bir güven ve emniyetleri kalmazdı. Hem sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, bağ-bahçeleri yeryüzünde yaratması da, dördüncü bir nimettir. Çünkü yeryüzü, her sene daneler bitirir. Ağaçların, kendilerinden meyveler toplanacak biçimde yaratılmasına gelince, bunlar, daneden sonra vücud bulurlar. Daha sonra Cenâb-ı Hak, mahsulün meydana geleceğine dair itimat ve güvenleri olsun diye, onlar için yeryüzünde pınarlar, gözeler fışkırtmıştır. Şâyet yeryüzünün suyu, (sadece) gökten olmuş olsaydı, yine de mahsul elde edilebilirdi. Ama ne var ki, meselâ ağaçların nereye dikileceği, yağmurun nereye yağacağı, damlaların nereye düşeceği bilinemezdi. Daneleri çıkarmanın, ölüleri diriltmenin beyânı açısından da, bütün bunlar manidar ifadelerdir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, *"içinden dane çıkardık"* ifadesi, mutlaka olması kaçınılmaz olan zorunlu şeylere; *"Biz orada, nice bostanlar yaptık"* cümlesi, olmaması halinde, insanın kendisinden müstağni kalamayacağı, olmaması halinde durumunun bozulacağı, kendisine ihtiyaç duyulan şeylere ve *"İçlerinde nice pınarlar fışkırttık"* ifadesi de, olmaması halinde, insanı muhtaç bırakmayan, böylece de insanın bir ihtiyaç vartasına düşmeyeceği, ama arzulayacağı çok güzel bir biçim ve durumda da olmayacağı, fakat bulunması halinde daha iyi olacak olan şeylere bir işarettir. Buna göre insanın, dane ve hububatla olan ilgisi ve münasebeti, bazı bakımlardan ihtiyacını karşılayan, ama her bakımdan

ihtiyacını gideremeyen, herhangi bir şeyi elde etmiş olan fakirin hali gibidir. İnsanın meyveler açısından hali ise, kendisine zar zor yetecek bir şeyi bulanın hali gibidir. İnsanın, kendisine dayandığı ve sayesinde, kalbinin güven içinde olduğu akar sulara olan durumu da, uzun yıllar için azık biriktirmiş zengin bir kimsenin hali gibidir.

İşte böylece Cenâb-ı Hak, "Biz, ölü araziler hakkında bu şekilde işlem yaptığımız gibi, aynen bunun misâli, yerde gönüllü olan ölüler hakkında da aynı muamelede bulunacağız. Böylece onları diriltir ve onlara, hayatiyetlerini sürdürmeleri için mutlaka olması gerekli olan şeyler ile, gören göz ve görme kuvveti; işiten kulak ve işitme kuvveti vs. şeyler gibi, kendilerine ihtiyaç duydukları şeyleri veririz ve bunlara, mükemmel bir amel, kapsamlı bir idrâk gibi, en güzel ziynet sayılan daha hoş şeyleri de ilave ederiz. Verdiğimiz bu manaya göre Cenâb-ı Hak sanki, "Yeryüzünü, mükemmel bir ihya edişle ihya ettiğimiz gibi, ölüleri de tam ve mükemmel bir biçimde ihya edeceğiz" demek istemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Meyve ile Hububatın Farkı**

Cenâb-ı Hak, *"İçinden dane çıkardık"* cümlesinden sonra *"Ondan yiyip duruyorlar"* cümlesini getirmiş, ağaçlar ve meyvelerden bahsederken de, *"Mahsulünden yemeleri için"* buyurmuştur. Çünkü dane, mutlaka olması gereken bir azıktır. İşte bu sebeple Allah *"Ondan yiyip duruyorlar"* buyurmuştur ki, "Onlar, onu yer tüketirler" demektir. Meyvelere gelince, böyle değildir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer biz o meyveleri bitirmezsek, onlar ondan yememiş olurlar. Binâenaleyh, yesinler diye, biz meyveleri çıkardık" demek istemiştir.

BEŞİNCİ MESELE: **Hurma ve Üzüm**

Cenâb-ı Hak, diğer meyveleri değil de, burada özellikle hurma ve üzümü zikretmiştir. Çünkü meyvelerin en lezzetlileri, tatlı olanlarıdır. Bu tatlılık ise, hurmada daha fazladır. Bir de hurma ve üzüm, hem katık, hem meyve sayılırlar. Diğerleri ise böyle değildir. Bir üçüncü sebep de, bunların faydaları daha çoktur. Çünkü bunlar, uzak yerlere (bozulmadan) taşınabilirler. Eğer, "Allah, En'âm Sûresi'nde, nar ve zeytinden bahsetmiştir. Yine pek çok yerde de yonca, zeytin ve incirden bahsetmiştir, niçin? denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, En'âm Sûresi'nde ve diğer yerlerde bunlardan bahsetmiştir ki bundan maksadı meyveleri saymaktır. Baksana Hak Teâlâ, meselâ En'âm Sûresi'nde, *"O (Allah) gökten su indirip, onunla meyveler çıkardık"*

(En'âm, 99) buyurmuştur. Yine *"İnsan yiyeceğine baksın"* (Abese, 24) buyurmuş ve meyve çeşitlerini tamamen zikretmiştir. Buradaki gayesi ise, yeryüzünün özelliklerinden bahsetmektedir. Dolayısıyla burada, meyvelerin en lezzetli ve en faydalılarını tercih etmiştir. En'âm Sûresi'nde, bunların faydalarını anlatmıştık. Bundan, *"Meyve, hurma ve nar"* (Rahmân, 68) âyetinin hikmeti de anlaşılır.

ALTINCI MESELE

Allahu Teâlâ, meyvelerden bahsederken hurmayı ağacı ile üzümü ise meyvesi ile zikretmiştir (**temr** değil **nahl, kerm** değil **ineb** demiştir). Çünkü üzümün çubuğu, üzüme nispetle önemsizdir ve faydası azdır. Hurma ağacı ise, meyvesine nispetle önemlidir, çok kıymetlidir ve verimlidir. Çünkü çoğu kaplar ondan oyulup yapılır, kabuğundan yararlanılır. Bu yönüyle de, tıpkı hayvanlara benzer. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, hurmanın en önemli şeyi olan meyvesini zikretmekle yetinmiştir.

Pınarlar

Cenâb-ı Hakk'ın وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ *"İçlerinden nice pınarlar fışkırttık"* ifadesi, büyük bir delili anlatmaktadır. Çünkü örten, yerin altında olan şeyler yukarı çıkmazlar. Ama birtakım kaynakların ve gözelerin, yüksek yerlerden dışarı fışkırdığını görmekteyiz ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın her şeye kâdir oluşunun ve hür irade sahibi oluşunun bir delilidir. Bu işin tabiat gereği olduğunu söyleyenler ise şöyle demektedirler: Dağlar, âdetâ yapılmış birer kubbe gibidirler. Yer altındaki buharlar ise, tıpkı hamamın tavanına yükselir gibi, içten dağlara doğru yükselirler. Orada damlacıklar haline gelip, birleşirler. Eğer bunlar, kuvvetli (tazyikli) değilseler, tıpkı kuyularda olduğu gibi, durgun sular haline gelip, yeraltı kanallarında dolaşırlar. Eğer kuvvetli iseler, yeri delip çıkarlar ve bunlardan akarsular meydana gelir. Bunlar da birleşerek büyük nehirleri meydana getirirler. Yağmur ve kar suları bunları besler. Şimdi diyoruz ki; Cenâb-ı Hakk'ın, bir kısım kaynakları dağ başlarından çıkarışı, O'nun hür irade sahibi oluşunun açık bir delilidir. Tabiatçıların ileri sürdükleri şey ise, zorlamadır. Gerçek olan Allahu Teâlâ'nın suyu yüksek yerlerde yaratması ve onu, nehirlere ırmaklara sevk etmesidir. Yahut da suyun, Allah'ın emriyle, aşağı yerlerden yükseklere çıkıp, böylece çaylardan, Allah'ın in'am ettiği bölge insanlarına akmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ *"Mahsûlünden ve kendi ellerinin yaptıklarından yemeleri için. Hâlâ şükretmeyecekler*

mi?" buyurmuştur. Âyetteki sıra (ilgi ve münasebet) açıktır. Bunun böyle oluşu, tefsirinden de anlaşılmaktadır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Yemeleri için"* ifadesi ile, niçin faydasına dikkat çekme işini, meyvelerden sonra zikretmiştir? Çünkü, *"İçlerinden nice pınarlar fışkırttık"* buyurmuş, dane hakkında daneden bahsettiği ifadenin hemen peşinden, *"Ondan yerler"* buyurmuş, ama hurma ve üzümün hemen peşinden, "yemeleri için" dememiştir, niçin?

Cevap: Diyoruz ki: Dane (tahıl), azıktır. Danenin varlığı, yağmur suları sayesinde olur. Bundan ötürü, ağaç ve yeşillik namına hiçbir şeyin olmadığı yerlerde, yağmur sularına güvenilerek, çiftçilik yapılır. Bu da Allah'ın lütfudur. Çünkü Allahu Teâlâ, insanın muhtaç olduğu şeyleri daha fazla yaratmıştır. Meyveler ise, ancak nehir suları ile büyürler. Ağaçlar da meyvelerini, ancak nehir suları bulunursa, verebilirler. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Mahsulünden yemeleri için..."* ifadesini sonra getirmiştir.

İKİNCİ MESELE

مِنْ ثَمَرِهِ *"Onun meyvesinden"* ifadesindeki zamir neye işarettir? Demek ki: Meşhur olan görüşe göre, bu zamir "Allah'a aittir. Buna göre mana, "Allah'ın meyvelerinden" şeklindedir. Burada şöyle bir incelik vardır: Ağaçların varlığına, suların akışına rağmen, meyveler, ancak murat ederse olur. Eğer Allah yaratmazsa, bunlar meydana gelemez. O halde, insanın, meyvenin varlığının sebebi sandığı her şeyden sonra yine meyvenin varlığı, ancak Allah ve iradesi sayesindedir. Binâenaleyh meyveler, O'nun meyvesidir. Buradaki zamirin, sadece "hurma"ya râcî olması da muhtemeldir. Üzümlerin, hurma hükmünde olduğu bilindiği için, ayrıca üzümlere râcî olacak bir zamir getirilmemiştir. Bu zamirin, bahsedilen bütün şeylere birden râcî olması da muhtemeldir, yani "Bahsettiğimiz bu şeylerin mahsûlünden, meyvesinden" demektir. Bu iki izahı **Zemahşerî** yazmıştır.

Burada enteresan ve doğruya daha yakın, şöyle bir başka izah daha yapılabilir: Âyetteki, "mahsulü" ifadesiyle, neticeler kastedilmiştir. Nitekim Arapçada, "ticaretin semeresi, kazançtır, ibadetin semeresi de, mükâfattır" denilir. Bu durumda zamir, *"Fışkırttık"* ifadesinin anlattığı, o pınarlar fışkırtma işine râcî olmuş olur. Buna göre, "Biz o pınarlar fışkırtmanın neticesinden istifâde edip, bu şeyleri yesinler diye, böylesine pınarlar fışkırttık" demek olur ki, "fışkırtma" işinin faydaları meyveden daha çoktur.

Hatta bunun içine, *"O suyu (yağmuru) döktükçe döktük. Onunla, daneler, üzümler, otlar, zeytinler, hurmalar ve birbirine girmiş bahçeler, meyveler ve çimenler çıkarttık"* (Abese, 25-31) âyetinde anlatılan şeyler de girer. Hem sonra âyetteki "pınarlar fışkırtma işi", zamire hurmadan daha yakındır. Eğer zamir, "Allah'a râcî olacak olsaydı, âyette "kıldık", "fışkırttık" buyurulduğu gibi, "Bizim meyvelerimizden" denilirdi.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bu Âyetteki Mâ Edatı**

"مَا عَمِلَتْهُ" ifadesindeki "**mâ**" edatı ne çeşit bir "**mâ**"dır? Biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, nâfiyedir (olumsuzluk bildirir). Buna göre sanki, Cenâb-ı Hak, "Bu fışkırtma işini onların elleri yapmadı. Aksine Allah yaptı" demiştir.

b) Bu, "**ellezî**" *"ki o"* manasına, ism-i mevsûldür. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "Onlar bu fışkırtma işinden sonra, elleriyle yaptıkları, ağaç dikmenin neticesinden ve gayret göstermeden, Allah'ın bitirmiş olduğu (yabanî) meyvelerden yerler" buyurmuştur ve böylece insanların elleriyle yaptıkları şeyi, insanların hiçbir katkısı olmayan Allah tarafından direkt bitirilmiş şeylere atfetmiştir.

c) Bu, âyeti zamir getirmeden, "وَمَا عَمِلَتْ" şeklinde okuyanlara göre, mastariyye olup, "Onlar Allah'ın ve ellerinin yaptığı şeylerden, yani onların dikip, Allah'ın bitirdiği ve meyvesini yarattığı şeylerden yemeleri için" demektir. Bu durumda insanlar, hem ellerinin yaptıklarının ve Allah'ın yarattıklarının sağladığı şeylerden yerler. Âyeti zamirli okuyanların kıraatine göre, bu izah yapılamaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Buradaki "**mâ**"nın, mevsûle olması halinde, mananın, "Ellerinin yaptığı o şeyler, yani ticaretler sayesinde kazanıp yesinler" şeklinde olması da muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki, sâyesinde insanın geçimini sağladığı iki esas şeyden, yani ziraat ve ticaretten bahsetmiştir. Bitkilerden de, üzüm ve hurma gibi, insanların dahli olmadan yetişen şeyler ile insanların dahli olarak yetişen şeylerden bahsetmiştir. Bu şeyler ise, ya pişmeden yenilmeyenlerdir, yahut da bir muameleye tâbî tutulduktan sonra yenilebilen, zeytin ve yağı gibi şeylerdir.

Cenâb-ı Hak, bu nimetlerinden bahsedince, bunlara şükredilmesi gerektiğine, *"Halâ şükretmeyecekler mi?"* diye işaret etmiştir. Daha önce istifham

(soru) üslûbunun faydaları hususunda söylediğimiz o şeylerden ötürü, bu ifadeyi soru şeklinde getirmiştir.

Her Şeyin Çift Yaratılışı

سُبْحَانَ الَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ وَمِنْ اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

"Yerin bitirmekte olduğu şeylerden, (insanların) kendi nefislerinden ve bilemeyecekleri nice şeylerden her türlü çifti yaratan (Allah'ın) şânı yücedir" (Yâsîn, 36).

"**Sübhâne**" lafzının, tesbihe (tenzihe) delâlet eden bir alem olduğunu daha önce söylemiştik, ifadenin takdiri, أُسَبِّحُ تَسْبِيحَ الَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ *"Bütün çiftleri (eşleri) yaratan zâtı tam manasıyla tenzih ederim"* şeklindedir. Buna göre "**sebbeha**", "**nezzehe**" *"tenzih etti"* manasına olup, önceki âyetlerle bu âyetin münasebeti şudur: Hak Teâlâ, *"Hâlâ şükretmeyecekler mi?"* buyurup, Allah'a şükür de, O'na ibadet etmek olup, o kâfirler de bu ibadeti yerine getirmeyip, hatta başka varlıklara tapıp şirke düşünce, *"Yaratan (Allah'ın) şânı yücedir"* buyurmuştur. Halbuki, O'ndan başkaları hiçbir şey yaratamazlar. İşte bundan dolayı böyle buyurdu. Şöyle de diyebiliriz: Allahu Teâlâ, o kâfirlerin, âyetleri inkâr edip şükretmediklerini anlatınca, insana yapması gerekeni bildirerek, böyle buyurmuştur. Yahut şöyle de diyebiliriz: Hak Teâlâ, âyetlerinden yani delillerinden ve mu'cizelerinden bahsedince, "Bahsedilen bu şeyleri yaratan, ortakları bulunmasından yahut ölüleri diriltememekten, aciz olmaktan münezzehtir" buyurdu.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "**küllehâ**" *"hepsini"* ifadesi, kulların fiillerini de Allah'ın yarattığına delâlet eder. Çünkü "**zevc**" (çift-eş), sınıf-çeşit demektir. Kulların fiilleri de çeşit çeşit olup, birbirine benzeyip, hepsi de ârâz cinsleri genel başlığı altında toplanırlar. Binâenaleyh bunlar, Hak Teâlâ'nın, *"her türlü çifti (zevci) yaratan"* diye haber verdiği bütüne dahil olurlar." Âyetteki, *"Yerin bitirmekte olduğu şeyler"* ifadesi, bu sözü umûmî olmaktan çıkarır.

Çünkü, meselâ "Bende olan her şeyi Zeyd'e verdim" diyen kimsenin, sözü de umûm ifade eder. Binâenaleyh bu kimse bundan sonra "Elbiselerimi de verdim" dese, bu söz, öncekini umûmî olmaktan çıkarır" denilemez. Zira biz diyoruz ki: Bu mana, buradaki "min" edatının, tahsis edilen şeyin "beyâniyyesi" olması halinde söz konusudur. Fakat bu, umûmî mananın te'kîdi için getirilmiş olursa, böyle olmaz. Bunun delili şudur: Bir kimse "Falancaya her şeyi (min) hayvanı, elbiseyi, köleyi, cariyeyi verdim" dediğinde, bu sözden, umûmî manayı te'kid için, çeşitleri sayıp döktüğü anlaşılmış olur. Hak Teâlâ'nın *"Bütün zevceleri (çiftleri) yaratan, sizin için gemilerden, hayvanlardan bineceğiniz şeyler meydana getiren Allah..."* (Zuhruf, 12) şeklindeki kayıtsız-şartsız ifadesi de bunu destekler.

***İKİNCİ MESELE:* Başlıca Çiftler**

Allahu Teâlâ, bütün mahlûkatı içine alan, şu üç şeyden bahsetmiştir:

1) *"Yerin bitirmekte olduğu şeyler..."* Buna, bitkiler ve meyveler gibi, açıkça görülen şeyler girer.

2) *"(İnsanların) kendi nefislerinden..."* ifadesi. Buna da, "enfüsî" deliller girer.

3) *"Bilemeyecekleri nice şeyler..."* ifadesine de, göğün her yerinde olanlar ile, yeryüzünün en ücrâ köşelerinde bulunan şeyler girer. İşte bu, Allahu Teâlâ'nın bütün bunları, tahsis için zikretmediğinin delilidir. Çünkü bunun da delili, ehlî hayvanlar ile madenler de Allah'ın yarattıklarından olmasına rağmen, bunları burada zikretmeyişidir. Cenâb-ı Hak bütün bu şeyleri, biraz önce bahsettiğimiz misalde de olduğu gibi, umûmî manayı te'kid için getirmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"bilemeyecekleri nice şeyler"* ifadesinde, şöyle ince bir mana vardır: Allahu Teâlâ, kendisinin ortaktan münezzeh tutulması için, her şeyin Allah tarafından yaratıldığını söylemiştir. Çünkü yaratılan yaratana eş-ortak olamaz. Fakat hakîkî tevhit, kişinin ancak Allah'tan başka ilah olmadığını kabulü ile gerçekleşir. Bu cümleden olarak Cenâb-ı Hak sanki, "Bildiklerinizde ve bilmediklerinizde, onları Allah'a ortak koşmanıza mânî şeyleri bilin. Çünkü yaratma geneldir, ortaklığa mânî olan şey de yaratma sıfatıdır. Binâenaleyh Allah'a bildiğiniz şeylerden hiçbirini ortak koşmayınız. Çünkü sizler o şeylerin mahlûk olduğunu biliyorsunuz. Yine bilmediğiniz

şeyleri de ortak koşmayın. Çünkü her şey mümkin varlık olduğu için, Allah'a göre mahlûkturlar.

Gece de Bir Âyettir

وَاٰيَةٌ لَّهُمُ الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ مُّظْلِمُوْنَ ﴿٣٧﴾

"Gece de, onlar için bir âyettir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çıkarırız. Bir de bakarlar ki karanlığa girmişler" (Yâsîn, 37).

Cenâb-ı Hak, küllî bir mekân olan yeryüzünün hallerini delil olarak getirince, küllî (bütün) bir zaman dilimi olan, gece ve gündüz ile de istidlâl etmiştir. Çünkü hem mekânın, hem zamanın delil olmaları uygundur. Çünkü cevherler, mutlaka bir mekâna muhtaçtırlar. Ârâzlar da, zamandan müstağnî olamazlar. Çünkü her ârâz bir zaman içindedir. Bu âyetin ifade ettiği husus, *"Gece, gündüz, güneş ve ay O'nun âyetlerindendir"* (Fussilet, 37) âyetinde anlatıldığı gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra, *"Senin gerçekten boynunu bükmüş gördüğün arz (yeryüzü) de O'nun âyetlerindendir. Fakat biz üzerinize suyu indirdiğimiz vakit o arz, harekete gelir ve kabarır"* (Fussilet, 39) buyurmuştur. Çünkü burada da, hem zamanı, hem de mekânı delil getirmiştir. Fakat burada kastedilen, önce Allah'ın birliğinin ispatıdır. Bunun delili, oradaki, *"Güneşe secde etmeyin"* (Fussilet, 37) ifadesidir. İkinci olarak kastedilen de, haşrin ispatıdır. Bunun delili de, oradaki *"Ona elbet can veren Allah, elbet ölüleri de dirilticidir"* (Fussilet, 39) ifadesidir. Tefsir etmekte olduğumuz âyetlerde ilk maksat ise haşrin ispatıdır. Çünkü bu sûrede haşrden daha çok bahsedilmiştir. Bunun delili de, bu sûrede "nazar" etme, "(bakma, düşünme)" fiilinin yer almış olmasıdır. Fussilet Sûresi'nde ise, daha çok tevhitten bahsedilmiştir. Bunun delili, o sûredeki *"De ki: "Yeri, iki günde yaratanı siz mi inkâr ediyorsunuz?"* (Fussilet, 9) âyetidir. Her iki sûrenin sonunda da "emr" beyan edilmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Zaman ve Mekânın Delaleti**

Tefsir etmekte olduğumuz âyetlerde "mekân"dan bahsedilmesi, Ehl-i sünnetten felsefecilerin şüphelerini; "zaman"dan bahsedilmesi de, yine

Ehl-i sünnetten **Müşebbihe**'nin şüphelerini bertaraf etmiştir. Bunlardan birincisini şu şekilde izah ederiz: Çünkü felsefeciler şöyle derler: "Eğer âlemin yokluğu varlığından önce olsaydı, âlem, yokluğu farzedilmesi halinde, önce olmuş olurdu. Halbuki öncelik-sonralık zamana göredir. O halde zaman âlemden önce vardır. Ama zaman da, "âlemler" cümlesindendir. Dolayısıyla bir şeyin yok olduğu bir zamanda, var olması da gerekir. Bu ise imkânsızdır." Biz de onlara, "Siz, mekânların sonlu-sınırlı olması konusunda, bizimle aynı görüştesiniz. Çünkü buudların (boyutların), hepimizin ittifakıyla, bir sonu vardır. O halde, âlemin en üst düzeyinden öte bir yokluk vardır. Halbuki âlemin, üstünün olduğu söylenmiştir. Üst ve ait gibi sözcükler, mekâna bağlı olarak söylenebilir. Binâenaleyh âlemin üstünde de bir mekân vardır. Halbuki, mekân da âlemdendir. Dolayısıyla yokluğu anında, yine bir şeyin var olması da gerekir" deriz. Eğer onlar, "Âlemin en üstünün üstünde, ne boşluk ne doluluk vardır" diye cevap verirlerse, biz de, "Âlem var olmazdan önce de, ne ân ne zaman vardı" deriz.

İkincisinin izahı da şöyledir: **Müşebbihe** "Var olan her şey mutlaka bir mekânda olur. O halde Allah da bir mekândadır" der. Biz de cevaben deriz ki: "Sizin, aynı zamanda "Allah bir zamanın içindedir" demeniz de gerekir. Çünkü (size göre), herhangi bir mekân olmaksızın, vehim ve düşüncelerin, bir şeyin var olduğunu söylemesi imkânsız olduğuna göre, yine bir zaman olmadan o şeyin mevcut olduğunu söylemesi de imkânsızdır. Halbuki zaman denen şey hâdis (sonradan olma)dır. Gel gör ki biz ve siz, Allah'ın kadîm olduğu hususunda müttefikiz."

İKİNCİ MESELE

Eğer birisi, "Bundan murat, zamanı delil olarak getirmektir. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, *"Gece de, onlar için bir âyettir"* diyerek sadece geceyi zikretmiştir?" derse, biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, "yer" demek olan karanlık bir mekânı delil getirince, böyle buyurunca, kendisinde karanlığın bulunduğu zaman dilimiyle, yani gece ile istidlâl etmiştir. Şöyle bir izah da yapabiliriz: İnsanlar geceleyin sükûnete erer, sesleri kesilir ve uykuya dalarlar. Bu durum tıpkı bir ölüm haline benzer. Bundan sonra güneşin doğuşu da, sûra üflenip insanların dirilişi haline benzer. Böylece insanlar ölümü hatırlarlar. Nitekim Allahu Teâlâ, yeryüzü hakkında da, *"Ölü toprak da onlar için bir ibretti"* (Yâsin, 33) buyurmuştur. Böylece Hak Teâlâ, ölüm haline en çok benzeyen iki mekânı zikrettiği gibi, yine ölüme en çok benzeyen iki zamanı zikretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Gündüzün Geceden Çıkarılması**

Gündüzün, geceden çıkarılması ne demektir? Biz deriz ki: Bu, "Onu ondan ayırırız" demektir. Nitekim Arapçada gecenin sonu gelip, gündüz başladığında, "Gündüz geceden insilâh oldu (sıyrıldı çıktı)" denilir. Yine سَلَخَهُ اللهُ مِنْهُ فَانْسَلَخَ هُوَ مِنْهُ "Allah onu ondan ayırdı, o da ondan ayrıldı" denilir. Fakat bu ifadede, "**min**" edatı getirilmeksizin kullanıp, meselâ "سَلَخَتِ النَّهَارُ اَوِ الشَّمْسُ" denildiğinde, "O, sonuna erdi" demektir. Buna göre eğer, "Gecenin bizzat kendisi de bir âyettir. O halde âyette, *"Biz ondan gündüzü sıyırıp çıkarırız"* demesine ne gerek vardı?" denilirse, biz deriz ki: Bir şeyin faydaları ve güzellikleri, o şeyin zıttı ile ortaya çıkar. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, geceden bahsettiği her yerde, gündüzü de zikretmiştir.

Cenâb-ı Hak فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ *"Bir de bakarlar ki karanlığa girmişlerdir"* buyurmuştur. Buradaki "**iza**" edatı, müfâce'e (ansızın oluşu göstermek) için olup, "Artık bundan sonra iş, onların elinde değil. Onlar o karanlığa ister istemez girerler" demektir.

Güneş de Bir Âyet

وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٣٨﴾

"Güneş de kendi karargâhında akıp gitmektedir. Bu, azîz ve alîm olan (Allah)'ın takdiridir" (Yâsîn, 38).

Baştaki vâv'ın, atıf için olup, bunun *"gece"*ye atfedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre âyetin takdiri, "Kendisinden gündüzü sıyırıp çıkardığımız gece onlar için bir âyettir. Kezâ güneş de, hareket etmektedir. Ayı da biz takdir ettik. Bütün bunlar birer âyettir" şeklindedir.

Âyetteki, *"Güneş de akıp gitmektedir"* ifadesi, gündüzün çıkarılışına sebep olan şeye işarettir. Çünkü güneş, karargâhına doğru hareket etmektedir ki, bu karargâh, güneşin batma zamanıdır. Böylece gündüz de geceden sıyrılıp çıkmış olur. Sebebin zikredilmesinin faydası şudur: Allahu Teâlâ, *"Biz geceden gündüzü sıyırıp çıkarırız"* buyurunca, herhangi bir câhilin, "Gündüzün sıyrılıp çıkarılması, Allah'tan değil, ancak güneşin batışındandır" demesi muhtemel olduğu için, *"Güneş de, Allah'ın emriyle karargâhına*

doğru gitmektedir" buyurdu. Binâenaleyh güneşin batışı, gündüzün geceden soyulup çıkarılmasının sebebidir. Böylece sebep zikredilerek, bu iddianın doğruluğu ortaya konulmuş olur.

Şöyle de denebilir: *"Güneş de kendi karargâhına akıp gitmektedir"* ifadesi, geceden sonra gündüz nimetine bir işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, *"Kendisinden gündüzü sıyırıp çıkardığımız gece onlar için bir âyettir"* buyurunca güneşin hareket ettiğini, gece sona erdiğinde güneşin doğduğunu, gündüzün böylece, çeşitli faydalarıyla yeniden geldiğini anlatmıştır.

Âyetteki, "لِمُسْتَقَرٍّ" ifadesindeki "**lâm**"ın, tıpkı أَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ *"Güneşin dulûkuna (yani kayması anına) doğru namaz kıl"* (İsra, 78) ve فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ *"O kadınları, iddetlerinin (bitimine) doğru boşayın"* (Talak, 1) âyetlerinde olduğu gibi, vakti göstermek için olması muhtemeldir. Lâm'ın vakit manasına kullanılmasının sebebi şudur: İsimlerdeki meksûr (harf-i cer olan) lâm, izafet manası içindir. Fakat fiilin, sebebine nisbet edilmesi, izâfet çeşitlerinin en güzelidir. Çünkü izafet, دَارُ زَيْدٍ "Zeyd'in evi" ifadesinde olduğu gibi, muzâfun ileyh sebebi ile, muzâfın tanınması için yapılır. Fiil de, o fiilin sebebi ile daha iyi bilinir. Nitekim Arapçada ...اِتَّجِرْ لِلرِّبْحِ "Kâr için ticaret yap, اِشْتَرِ لِلْاَكْلِ "yemek için satın al" denilir. Lâm harfinin, ta'lil (sebebi göstermek) için kullanıldığı bilindiğine göre, diyoruz ki: Bir şeyin vakti, onun sanki sebebi gibidir. Çünkü olacak şeyler, belli bir vakitte olur. İşler, vakitlerine bağlıdır. İşte bundan ötürü Arapçada "Falanca şu ayın onunda (لِعَشْرٍ مِنْ كَذَا) yola çıktı" denilir. "أَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ" âyetindeki lâm da böyledir. Çünkü vakit de, tıpkı bir şeyin sebebi gibi o şeyin iyice belli olmasını sağlayan şeydir. Buna göre "لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا" tabirinin manası, "Güneş karar kılacağı (duracağı) bir zaman içinde hareket ediyor" şeklindedir. Bu da, "güneş ne zaman karar kılarsa, harekete geçmesi emredilir. O da harekete geçer" demektir.

Buradaki lâm'ın, "**ilâ**" manasına olması da muhtemeldir, yani "Güneş, kendisi için ayrılan o karargâha varıncaya kadar akıp gider" demektir. Bunu da şu şekilde izah ederiz: Buradaki lâm, vakit içindir. Vaktin ise bir başlangıcı, bir sonu olmak üzere iki ucu vardır. Nitekim Arapçada, "Cumadan (مِنْ), perşembeye (اِلٰى) kadar yürüdüm" "سِرْتُ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ اِلَى يَوْمِ الْخَمِيسِ" denilir. Böylece aralarındaki çok sıkı münasebetten ötürü, bu iki zaman diliminin biri için kullanılan edat, diğeri için de kullanılabilir. Bunu, âyeti "اِلٰى مُسْتَقَرٍّ لَهَا" şeklinde okuyanların kıraati de desteklemektedir. Bu izaha göre, buradaki "**müstekar**" kelimesinin manaları için şu izahlar yapılır:

a) Bu, kıyamet günüdür, yani, güneş kıyamet günü artık karar kılacak, duracak ve daha hareket etmeyecek.

b) Bu, bir yıllık zaman dilimidir.

c) Bu gecedir, yani, "Güneş geceye kadar hareket eder" demektir.

d) **Müstekar,** zamanla ilgili olmayıp, mekânla ilgilidir. Bu durumda da şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, yazın güneşin en yüksek noktaya ulaşması, kışın da en aşağı noktaya inmesi demektir. Buna göre mana, "Güneş bu noktaya varıp tekrar gelinceye kadar akıp gider" demektir.

2) Bu, güneşin ufuktaki yerlerinin en uç noktalarıdır. Çünkü güneşin, altı ay tamamlanıncaya kadar, her gün ayrı bir doğum noktası vardır. Güneş altı aydan sonra, yeniden aynı noktaları dolaşır. Bu, biraz önce yükseklik hususunda söylenenin aynısıdır. Çünkü doğum yerlerinin değişmesi, güneşin ulaştığı yüksekliğin farklılığından ötürüdür.

3) Bu, güneşin başlangıç noktasına ulaşmasıdır.

4) Bu, güneşin **mıntakatu'l-bürûc**'dan, **murûru'ş-şems**'e meyletmesinden, üzerinde hareketini tamamladığı dâiredir (yörüngedir). Bunu ileride açıklayacağız.

Şöyle de denebilir: "Bu, "Güneş, müstekarrının hareketine göre hareket eder" demektir. Çünkü astronomiciler şöyle derler: Güneş bir felek içindedir. Felek dönünce, onu da döndürür. O halde güneş, müstekarrının (feleğinin) hareketine göre hareket ediyor." Felsefeciler ise şöyle derler: "Güneş, müstekarrına, yani bulduğu takdirde artık istikrar bulacağı bir duruma doğru hareket ediyor. O şey de, mümkün olan şekillerin (konumların) çıkarılması demektir." Bu görüş son derece düşüktür. Allahu Teâlâ bunlara, *"Bu, azîz ve alîm olan (Allah'ın) takdiridir"* yani, "Bu hareket, o feleğin döndürmesinden ötürü değil, ancak Allah'ın iradesi ve takdiri, yönetmesi ve o feleği buna uygun yaratması iledir" buyurarak cevap vermiştir:

Eğer dersen ki: "Sen bu hususta pek çok izahlar yaptın. Ama tercihe şâyan olanı belirtmedin. Sence tercihe şâyan olan görüş hangisidir?" Evet, böyle diyecek olursan cevaben deriz ki: Bizce tercihe şâyan olan görüş şudur: Buradaki "**müstekar**" sözü ile, mekân manası kastedilmiştir, yani, "Güneş, müstekarrına, duracağı yere ulaşıncaya kadar hareket eder. Müstekarrı da, ulaşabildiği en yüksek nokta ile, inebildiği en alçak noktadır." Çünkü bu, doğuyu batıyı, değişmeyen mecrayı (yörüngeyi), yıl veya gece demek olan zamanı içine alır. O halde bu görüş, daha geniş ve tam mana ifade etmektedir.

Âyetteki "**zalike**" kelimesinin, güneşin hareketine işaret olması muhtemel olup, "Bu hareket, Allah'ın takdiridir" demektir. Yine bunun, o müstekarra (karar kılma işine) işaret olması da muhtemeldir. Buna göre de, "Bu müstekarr, azîz ve gâlib Allah'ın takdiridir. O, kudreti tam olduğu için gâliptir, hükümrandır. İlmi de tamdır, yani güneşi en faydalı ve en hikmetli şekilde hareket ettirmeye kâdirdir. Dolayısıyla onu bu şekilde hareket ettiriyor demektir. Bunu birkaç şekilde izah ederiz:

1) Güneş, altı ay içerisinde, her gün daha önce uğramadığı bir yerin hizasına doğru hareket eder. Eğer Cenâb-ı Hak, güneşin hareketini tek bir şeyin hizasına doğru takdir etmiş olsaydı, o zaman güneşin uğrağı olan o yer yanıp kül olurdu. Diğer yerler ise, kalan kısımlara hükümran olarak (bâkî olarak) kalırdı. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, kışın rutûbetlerin, ağaçların ve toprağın içinde bir araya gelmesi için güneşe bir uzaklık takdir etmiştir. Daha sonra da, bitkilerin ve meyvelerin yerden ve ağaçtan çıkarılması, olgunlaşması vs kuruması için, derece derece güneşin yere yaklaşmasını takdir etmiştir. Bundan sonra tekrar, yeryüzünün ağaçları ve bitkileri yanıp kül olmasın diye, yine derece derece uzaklaşmasını takdir etmiştir.

2) Allahu Teâlâ, güneşe, insanın kuvvetleri ve görme duyusu, uykusuzluk ve yorgunluk sebebiyle âtıl (çalışamaz) hale gelmesin ve devamlı karanlık olması sebebiyle, imân terk edilerek âlem (dünya) harap olmasın diye, her gün bir doğuş, her gece bir batış takdir etmiştir.

3) Cenâb-ı Hak, o güneşin seyrini (gidişatını), ayın seyrinden daha yavaş, zuhal yıldızının hareketinden daha hızlı yapmıştır. Çünkü güneş, ışığı mükemmel olandır. Binâenaleyh eğer onun akışı yavaş olsaydı, her bir şeyin hizasında uzun müddet kalmış ve orayı yakmış olurdu. Eğer bu akışı daha hızlı olsaydı, o zaman da, bir bölgedeki meyveleri olgunlaştıracak kadar durmuş olmazdı.

Ayın Konakları

وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾

"Aya da menziller takdir ettik. Nihâyet o, eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hale döner" (Yâsîn, 39).

Zemahşerî şöyle der: "Sözün manasının tam anlaşılabilmesi için, burada bir takdir yapmak gerekir. Çünkü ayın bizzat kendisi, menziller kılınmamıştır. Buna göre mana, "Biz, ayın seyri için menziller takdir ettik" şeklindedir." Bu takdire göre, âyetten şu mananın kastedilmesi muhtemeldir. "Ayı da menziller sahibi olarak takdir ettik, yarattık." Çünkü bir şeyin sahibi o şeye çok yakındır. Bundan ötürü, عِيشَةٌ رَاضِيَةٌ *"Hoşnutluk sahibi bir hayat"* denilebilmiştir. Çünkü bir şeyin sahibi, bizzat o şeyin kendisiyle kâim olduğu kimse gibidir. Dolayısıyla onun hakkında o sıfat kullanılır.

Âyetteki, حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ *"Nihâyet o, eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hale döner"* ifadesi, "O ay, incelikte, ilk önceki haline döner" demektir. "**Urcûn**", "**in'irâc**" (sağa-sola bükülmek) mastarındandır. Nitekim hurma ve üzüm salkımının çöpüne, "**urcûn**" denilir. "**Kadîm**", eski yaşlı demektir. Nitekim üzerinden bir yıl geçen şeye de "**kadîm**" (eski) denilir. Doğrusu bunun bizzat kendisi, "**kadîm**" isminin bir şeye verilmesi için şart olmayıp, bunda örf-adet nazar-ı dikkate alınır. Öyle ki bir-iki yıldan beri kurulmuş bir şehir için, "O **kadîm** bir şehirdir" denilmez. Fakat bazı şeyler için, üzerinden bir yıl geçmese bile "**kadîm**" (eski) ifadesi kullanılır. İşte bundan dolayı, "**kadîm** ev, **kadîm** (eski) binâ" denildiği halde, âlem hakkında, "Âlem, kadîmdir" denilemez. Çünkü evdeki ve binadaki kadimlik, bu şeylerin üzerinden, yılların ve uzun zamanın geçmesi hükmüne göre kullanılır. Halbuki, âlem hakkında "**kadîm**" sözünün kullanılması, ancak, âlemin bir başlangıcının ve kendisinden önce geçen bir şeyin bulunmadığına inanmanın ifadesi olur.

Güneş ve Ay'ın Hareketi

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾

"Ne güneşin aya erişip çatması, ne de gecenin gündüzü geçmiş olması uygun olmaz. Hepsi de (ayrı ayrı) birer felekte yüzerler" (Yâsîn, 40).

Bu âyet-i kerime, bahsi geçen her şeyin, O'nun hikmetine uygun olarak yaratılmış olduğuna bir işarettir. Binâenaleyh, güneş için, aya yetişecek bir biçimde hızlı hareket etmesi uygun değildir. Aksi halde, tek bir ay içinde bile, hem yaz hem kış olur, meyveler ve ürünler olgunlaşamazdı.

"وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ" hususunda şu açıklamalar yapılmıştır:

a) Bu, "Gecenin sultanı olan ay, gündüzün sultanı olan güneşi geçemez" demektir.

b) Bu, "Gece, gündüzü geçemez; yani, gece, gündüzün vaktine giremez, yani onun yerini işgal edemez" anlamındadır. Bu ikinci mana, uzak bir ihtimaldir. Zira bu, açık olan bir şeyi açıklamak olur. Şâyet benim açıkladığım kastedilirse, birinci mana doğrudur. Bana göre, mana şöyle olur: "Ay, kavuşum (yeni ay) günlerinde doğu ufku üzerinde iken, güneş tam onun karşıtı demek olan, batı ufku üzerinde olur. Güneş batarken ay doğar, güneş doğarken de, ay batar. Adeta güneşin bir tek hareketi olmuş olur. Halbuki görünüş itibariyle, güneş, geceleyin belli bir miktarda ay'dan geri kalır. Binâenaleyh, şâyet ayın, sayesinde güneşi geçeceği ve güneşin ise kendisine yetişemeyeceği bir biçimde tek bir hareketi olsaydı, keza güneşin de sayesinde aydan sonraya kalacağı ve aya yetişemeyeceği tek bir hareketi olsaydı, o zaman, hem ay hem de güneş, uzun bir süre aynı yerde kalakalırlardı. Çünkü güneşin hareketi, her gün bir derecedir. Allahu Teâlâ'nın bütün yıldızlarda, ay ve yılı meydana getiren hareketlerden başka olan bir başka hareket yaratmıştır ki, bu da, günlük dolanımdır. İşte bu günlük dolanım sebebiyle, hiçbir yıldız asla bir başka yıldızı geçemez. Çünkü, her bir yıldız, meselâ biri doğarken, onun mukabilinde olan batar; ve yine her ne zaman, bize göre bir yıldız, başka bir yıldızın bulunduğu bir yere gelirse, o yıldız oradan gider. İşte bu hareketle, ay da güneşi geçemez. Böylece gecenin sultanının, gündüzün sultanını geçemeyeceği ortaya çıkmış olur ki, bu ifadelerimizde, geceden ay; gündüzden de güneş kastedilmiştir. O halde, âyetteki, Cenâb-ı Hakk'ın *"Güneşin aya erişip çatması"* tabiri, güneşin, bir yıl içinde tamamlamış olduğu, yavaş hareketine; *"...ne de gecenin gündüzü geçmiş olması..."* ifadesi de, güneşin bir gece ve gündüz içinde, yeniden tekrar doğudan yine doğuya devredip döndüğü günlük hareketine işarettir. İmdi, bu ifadeyle alâkalı birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"Gece" Yerine "Ay"ın Kullanılması**

"Gece" sözünün kullanılıp da, gecenin sultanı olan "ay'ın kastedilmesindeki hikmet nedir? Şâyet Cenâb-ı Hak, "Ay da güneşi geçemez" demiş olsaydı ne olurdu?

Cevaben diyoruz ki: Şâyet Cenâb-ı Hak, "Ay da güneşi geçemez" demiş olsaydı, bundan, güneşin günlük hareketine işaret edildiği manası anlaşılamazdı. Böylece de, bir tenakuz varmış gibi, bir vehim ortaya çıkabilirdi. Çünkü görünürde ay daha hızlı iken, güneş aya yetişemeyip, Allah da, "Ay da güneşi geçemez" demiş olsaydı, o zaman, ayın geçemeyeceği vehmolunurdu da, böylece ayın hareketinin daha hızlı olduğu anlaşılamazdı. İşte bu sebeple, kendisiyle, gece ve gündüzde devrini tamamladığı hareketine işaret olduğu ve bütün yıldızların lehine ya da aleyhine olarak, gece ve gündüzde bir doğuş ve batışın olduğu anlaşılsın diye, Cenâb-ı Hak bu âyette, "gece" ve "gündüz" buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE: **Farklı Sîgalar**

Fiil sîgasıyla olmak üzere, güneş için, "اَنْ تُدْرِكَ", ay için de, ism-i fâil sîgasıyla "سَابِقُ النَّهَارِ" ifadesini kullanıp da, gece hakkında "يَسْبِقُ" ve güneş hakkında ise "مُدْرِكَةُ الْقَمَرِ" kelimelerini kullanmayışının hikmeti nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Güneşe ait olan ve kendisi sebebiyle aya erişemediği günlük hareket etme işi, sadece güneşe mahsustur. Böylece Cenâb-ı Hak bu hareketi, sanki sadece güneşten sudûr eden bir şey gibi addetmiş ve bunu fiil sîgasıyla beyan buyurmuştur. Çünkü fiil sîgası, kendisinden o fiil sudûr etmeyenler hakkında kullanılamaz. Binâenaleyh, kendisinden dikmek işinin sudûr etmediği bir kimse hakkında, "O, dikiyor" denilemez. Halbuki, ikinci hareket, herhangi bir yıldıza ait değildir. Tam aksine, hepsi de herhangi bir yıldıza ait olmayan bir feleğin hareketi sebebiyle, bu konuda müşterektirler. Dolayısıyla bu hareket, meselâ sadece ondan sudûr eden bir hareket değildir. İşte bu sebeple, ism-i fâil sîgası kullanılmıştır. Çünkü bu sîga, fiilin fiilen sudûrunu gerektirmez. Dolayısıyla da, her ne kadar terzi olmasa da, "Falanca terzidir" denilebilir.

Eğer denirse ki: يُغْشِى اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا *"Kendisini durmayıp kovalayan gündüze geceyi O bürüyüp örter"* (A'raf, 54) âyeti, sizin anlattığınızın aksine delâlet etmektedir. Çünkü, gündüz gecenin peşine düştüğünde, bu demektir ki, gece ondan öndedir. Halbuki siz dediniz ki, "وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ" ifadesinin manası, bizim yukarda bahsettiğimiz şeydir. İşte böylece, gece

önde olmadığı halde, önde olmuş olur." Böyle denilirse, biz deriz ki: Biz bu âyetteki "gece" lafzıyla, gecenin sultanı olan "ay"ın kastedildiğini ve "ay"ın, günlük olan hızlı hareketiyle, güneşi geçemeyeceğini söylemiştik. Halbuki oradaki (A'raf, 54) "gece" ifadesiyle, gecenin bizzat kendisi ve her biri diğerinin peşinde olduğu için de, âdeta, "Onun onu takip edip izlediği manası kastedilmiştir (öncelik sonralık değil).

İmdi, eğer "Peki, tamam. Ama niçin Cenâb-ı Hak burada "سَابِقُ النَّهَارِ" ifadesini kullanmış, orada ise, "يَطْلُبُهُ" buyurmuş da, "طَالِبُهُ" (Tâlibuhû) buyurmamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, bu sûrede kastedilen "gece" ile, gecenin yıldızlarının kastedilmiş olmasındandır. Gecenin yıldızları ise, bir hareket içindeyken, âdeta hareketsiz imişler; öne de geçemezlermiş, geçmek de onların işleri değilmişçesine bir durum içindedirler. Halbuki A'râf Sûresi'nde kastedilen, gece ve gündüzün bizzat kendileri olup, bunlar iki zaman dilimidirler. Zaman denen şeyin ise, durağı yoktur. İşi gücü ilerlemek olduğundan devamlı surette kovalar.

Her Biri Bir Yörüngede

"وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ" ifadesi de, bizim söylediklerimizi doğrulayıp, "Bu harekete nispetle, her biri için, birinin diğerini geçemeyeceği bir biçimde, bir gün ve bir gün zarfında, bir doğuş ve batış bulunur ve her hareket kendisine mahsus bir felek (yörünge) içinde meydana gelir" anlamındadır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"**Küllün**" kelimesindeki tenvin, "her biri" takdirinde olan, muzafun ileyh'ten (كُلُّ وَاحِدٍ) bedeldir. İzafetten dolayı tenvinin düşürülmesi tek bir şeyde, hem nekire, hem de marifeliğin bir arada bulunmaması içindir. Binâenaleyh, muzâfun ileyh lafzen düşünce, muzâfa da, yeniden lafzen tenvin verilmiştir. Halbuki, mana bakımından, yine bu ifade, izafet sebebiyle marifedir.

İmdi, eğer, "Peki, lafzen muzaf olması ve olmamasına göre durum değişebilir mi?" denilirse, biz deriz ki: Evet, zira bir kimsenin, "insanlardan her biri şöyledir" şeklindeki sözünde, anlayış, başkalarına kaymaz ve gitmez, böylece de bu anlayış söz konusu olan o kimselere hasredilmiş olur. Binâenaleyh bu kimse, "Hepsi şöyledir" dediğinde, ifadenin bu anlamının içine, izâfet yapılması halinde elde edilen umumî manadan daha fazla bir umumîlik dahil olmuş olur. Bu tıpkı, "قَبْلَ" ve "بَعْدَ" kelimelerinin kullanılışı

gibidir. Şâyet "اِفْعَلْ قَبْلَ كَذَا" dediğinde, muzafı hazfedip "اِفْعَلْ قَبْلُ" dersen, fiilin her şeyden önce yapılması gerektiği manasını ifade eder. Şâyet denirse ki: "كُلٌّ مِنْهُمْ" ile "كُلُّهُمْ" ve "كُلٌّ" kelimeleri arasında fark var mıdır? Cevaben deriz ki: "Evet, senin "كُلُّهُمْ" dediğinde iş, onların tamamına hasredilmiş olur. Daha sonra, "كُلٌّ مِنْهُمْ" dediğinde, bu umumiliği, istidrâk yaparak (önceki manadan vazgeçerek) tahsîs etmen suretiyle, "onlardan..." demiş olursun. Ama, "كُلٌّ" dediğinde ise, iş, umûmilik üzere bırakılmış ve o şekilde, kesinleşmiş olur.

İKİNCİ MESELE: **Tesniye Yerine Cemi**

Âyetteki "**küllün**" kelimesi, "O ikisinden her biri" manasında olup, burada zikredilenler de, güneş ve aydır. O halde daha nasıl Cenâb-ı Hak, (çoğul sîgasıyla), يَسْبَحُونَ *"yüzerler"* buyurmuştur?

Biz diyoruz ki, buna birkaç açıdan cevap verilebilir:

a) Biraz önce de açıkladığımız gibi; bu, umum mana ifade etmektedir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, her yıldızın, gökyüzünde hareketli olduğunu haber vermiştir.

b) "**Küllün**" kelimesinin, lafzen, tesniye ve cemi olmaması itibariyle, müfret, tekil olması; manaca çoğul olduğu için de, çoğul kabul edilmesi mümkündür. Ama, tesniye olmasına, ne lafzı ne de manası delâlet etmez. Buna göre, bir kimsenin, زَيْدٌ وَعَمْرٌو كُلٌّ جَاءَ "Zeyd ve Amr, hepsi geldi" veya كُلٌّ جَاءَ "Hepsi geldiler" demesi uygun ve güzel olurken tesniye sîgasıyla, "زَيْدٌ وَعَمْرٌو كُلٌّ جَاءَ" denilmez.

c) Cenâb-ı Hak, *"gece de gündüzü geçmez"* buyurup, gecedekiler ile de yıldızlar kastedilince, "**yesbehûn**" buyurulmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Felek'in Manası**

"**Felek**" ne demektir?

Biz diyoruz ki: Bu, ya, yuvarlak bir cisim veya yuvarlak ve dairesel bir yüzey, yahut da dairedir. Çünkü dil âlimleri, yün eğirceğinin yörüngesinin de, yuvarlak olduğu için, "**felek**" diye adlandırıldığı hususunda ittifak etmişlerdir. Yine bunlar, yuvarlak bir yüzey olan ve çadırın direğinin çadırı delmemesi için direğin ucuna konan yuvarlak, odundan yapılmış düz nesneye de, "Çadırın feleği" denildiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Göğün Küreselliği

İmdi eğer "Yaptığınız bu izaha göre, gök de dairesel olmuş olur. Halbuki müfessirlerin ekserisi, gökyüzünün, uçları olmadan, adeta çatılmış bir tavan gibi dağlar üzerine döşendiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yükseltilmiş tavana kasem olsun"* (Tûr, 5) âyeti de delâlet etmektedir" denilirse, biz deriz ki: Nasslarda, semanın yuvarlak değil de düz ve döşenmiş olduğuna dair kesin bir delâlet bulunmamaktadır. Halbuki, maddi ve hissi delil, semânın, yuvarlak (küresel) olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, bu neticeyi benimsemek gerekir. Birincisine gelince, bu açıktır. Çünkü, "kubbe halindeki bir tavan" (ifadesi), onu (düz) tavan olmaktan çıkarmaz. Semânın, dağlar üzerinde oluşu da böyledir. Maddi ve hissi delile gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Hareket halinde iken, güney tarafa doğru iyice bakan kimse, **Süheyl** ve diğerleri gibi, hiçbir zaman batmayan yıldızlar görür, öyle ki, bunları gözleyen, her zaman onları görür. Ama, bu kimse, Büyükayı yıldızlarını (نبات نعش) ve diğerlerini, hiçbir zaman göremez. Binâenaleyh, şâyet gök dümdüz olsaydı, o zaman her şey, herkese görünürdü. Ama, yuvarlak olması halinde, bu durumda o her şeyin bir kısmı, yerin uçları ile örtülür de, böylece artık görülmez.

b) Güneş, meselâ koç burcuna yaklaştığında batsa, biz, koç burcundan terazi burcuna kadar olan mıntıkadaki yıldızları görürüz. Gitgide, batışları güneşin batmasından sonra olan yıldızlar gizlenmeye ve görülmemeye başlar; doğuşları, güneşin doğuşundan sonra olan yıldızlar ise, görülür, zuhûr eder. Aksi de böyledir ki bu, açık bir delildir. Şâyet bu husus araştırılacak olsa, bu, kat'i bir delile de dönüşebilir.

c) Güneşin ışığı, doğuşundan önce ve batışından sonra ortaya çıkar. Böylece de semâ boşluğu, bir nebze aydınlanır. Daha sonra ise, doğar. Şâyet, semânın bir kısmı, güneşin bulunduğu mahal demek olan o mahal ile kaplanmış olsaydı, güneşin kütlesi görülmezdi, ama, söylediğimiz şeyden dolayı ışığı, ufka yayılırdı. Hatta, güneş tekrar görülecek noktaya getirildiğinde, bu durumda sema herkes için açık ve net bir halde, dümdüz de olduğu için, herkes güneşin hem kütlesini hem de ışığını aynı anda görür.

d) Ay, meselâ, gecenin herhangi bir saatinde, doğu tarafında tutulup, batıdakilere, ayın tutulma vakti sorulduğunda onlar, bu tutulma işini, doğudakilerin onu gördüğü saatten önce olan bir saatte olarak haber verirler.

Ancak ne var ki, gece farklılık arz ettiği halde, ayın tutulması, dünyanın her tarafında bulunan kimselere göre, aynı zamanda olmuştur. Böylece bu, doğu tarafındakilere göre olan gecenin; batı tarafındakilere göre olan geceden önce olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh güneş, batıdakilere göre, semâda apaçık bir biçimde yüksek bir yerde iken, doğudakilere nispetle batmıştır. Böylece, güneşin yer parçalarıyla örtüldüğü ve perdelendiği anlaşılmış oldu. Binâenaleyh şâyet, gökyüzü dümdüz olsaydı, bu böyle olmazdı.

e) Şâyet gökyüzü düz olsaydı, ay, bize, ufkun üzerinde olduğu zaman, nasıl ki bize en uzak bir konumda bulunuyorsa, tepemizde, yani tepe noktada bulunduğu zaman da, en yakın konumda olur. Çünkü, direk (yani güneş tepemizde iken yukarıya doğru varsayılacak bir direk ve doğru parçası), (güneş ufukta iken) oraya doğru takdiren uzatılacak doğru parçalarından daha kısadır. Güneş ve yıldızların da, daha büyük görünmeleri gerekir. Çünkü yakın olan, büyük gözükür. Halbuki aslındaysa, böyle değildir.

İmdi eğer, "Güneşin, ufuktayken semânın sathında; tepe noktasında iken de, semâ denizinde oraya gömülmüş olarak bulunması caizdir. Çünkü, "semânın yırtılması caizdir" denilirse, biz deriz ki: Semânın yırtılabileceğinde münakaşa yoktur. Ancak ne var ki, bu durumda ayın hareketi, bir doğru üzerinde değil, daire içinde olmuş olur ki, bizim söylemek istediğimiz de budur. Biz de diyoruz ki: Şâyet böyle olmuş olsaydı, ay, doğudakilere göre, gündüzün ortasında, miktar bakımından daha büyük olmuş olurdu. Zira ay, onun, en yakın semânın sathında bulunmasının farzedilmesi zaruretinden dolayı, doğudakilerin tepe noktasına yakındır. Bizim bulunduğumuz bu mahalle göreyse, semânın denizi içindedir. Netice olarak diyebiliriz ki, bunların böyle oluşunun delilleri pek çoktur. Ancak ne var ki, bunları çoğaltmak, maksadı, bu ilmi beyan edip açıklamak olan astronomi kitaplarına uygun düşer. Tefsirdeki maksadımız, bunu beyan etmek değildir, ne var ki biz bu hususu, semanın yuvarlak bir felek olduğunu beyan etme hususunda kâfi gelecek kadarıyla ele alıp açıkladık.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Yıldızların Yörüngeleri**

"وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ" cümlesi, her yıldızın, bir feleği bulunduğuna delâlet etmektedir. O halde senin, bu hususdaki görüşün nedir?

Cevab: Biz diyoruz ki, yedi gezegene gelince, bunlardan her biri için, bir felek bulunur. Ama diğer yıldızlara gelince, bunların topunun tek bir feleği olduğu ileri sürülmüştür. Biz bu konuda, feleğin ne demek olduğunu

açıklamamız gerektiği için, çok kısa bir biçimde astronomiden bahsediyor ve şöyle diyoruz: Hareketi, diğer altı gezegenin hareketinden daha hızlı olduğu için, ayın başlı başına bir feleği bulunduğu ileri sürülmüştür. Hareketleri hızlı, yavaş ve uğrama şeklinde farklı farklı olduğu için, her yıldızın da bir feleği vardır. Çünkü onların bir kısmı, bir devirde seyrederken, bir kısmı da başka bir devirde seyretmektedir. Öyle ki, bazı zamanlarda da, onların bir kısmı bir kısmına uğrar, ama onu kapamaz. Bazı vakitlerde ise, onu tutar. O halde bu demektir ki, her yıldızın bir feleği vardır.

Ayrıca, astronomlar, "Her felek, küre olan bir şeydir, maddedir" demişlerdir ki, bu gereksiz bir şeydir. Gerekli olan, bizim, her yıldızın küre, yahut düz bir alan veyahut da, o yıldızın hareketiyle meydana getirdiği daire biçiminde olan bir feleğin bulunduğunu söylememizdir. Allahu Teâlâ, yıldızı, tıpkı içi boş bir kürenin kütlesinin içerisine toplanmış olan bir büyük çivinin (mısmâr) varlığı gibi, varlığı içinde bulunan bir kürede yaratmaya ve o küreyi döndürmeye, böylece de, kürenin dönmesiyle yıldızı döndürmeye muktedirdir. Astronomi âlimlerince de, gezegen yıldızların hareketi, işte bu biçimdedir. Aynen bunun gibi, Allah, kendisiyle birbirinin hizasında bulunan dört yüzeyi sarıp kuşattığı bir halka yaratmaya da kâdirdir. Çünkü bunlar, bir değirmen taşının ortasını yuvarlak bir şekilde oyup, o değirmen taşının ortasından el değirmenleri çıkarıp, daha evvel de bahsettiğimiz gibi, o taşı, kendisiyle birtakım yüzeylerin ve dairelerin kuşatıldığı bir halka halinde bıraktığımızda, birbirinin karşısında dört daire olur. İşte yıldızlar da, böyle bir feleğin içindedir. Derken o felek halkası döner, böylece de o yıldızı döndürür. Bu şekilde bir hareket tarzı her ne kadar düşünülse bile, ne var ki, sözüne itibar edilen hiç kimse bu fikri benimsememiştir. Aynen bunun gibi, Allah yine, yıldızları, semâyı delecek ve böylece de, var olduğu düşünülebilecek bir daire meydana getirebilecek bir biçimde yaratmaya da kâdirdir. Bu senin tıpkı, suda, dairesel bir hareketle bir taraftan suyun sathına inen, diğer taraftan da, bir yere doğru yükselen bir balık farzetmen haline benzer. Cenâb-ı Hakk'ın وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ *"Hepsi de (ayrı ayrı) birer felekte yüzerler"* ifadesinden anlaşılan husus da budur. Görünen odur ki, yıldızların hareketi de işte bu tarzdadır. Ama astronomlar, bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: Bu biçimde bir hareket olmaz. Çünkü yıldızın bir kütlesi vardır. Binâenaleyh, semâyı delip ve yarıp hareket ettiği zaman, bu durumda, onun döndüğü o mahal, tıpkı, içinde balığın hareket ettiği bir su gibi yarılır, tekrar kapanır.

Veyahut da, ne yarılma ne de kapanma işi olmaz, tam aksine orada, içinde yıldızın deverân edip döndüğü bir boşluk vardır. Ne var ki, boşluğun bulunması imkânsızdır. O halde gök, yarılıp kapanmayı kabul etmez. İşte astronomların, itimat ettikleri görüş budur. Halbuki biz diyoruz ki: Bu her ikisi de mümkündür.

Boşluğun bulunması meselesinin izahına, şimdilik burada ihtiyaç yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"yüzerler"* ifadesinden, o semânın, açılıp kapandığı anlaşılmaktadır. Açılıp kapanma işinin imkânsızlığına dair, onların delili yoktur. Onların şüpheleri, yönleri sınırlayan şey hakkındadır. Orada, onların bu tür şüpheleri de zayıftır. Daha sonra onlar daha önce de açıkladığımız üzere şöyle demişlerdir: Hareketler ortaya çıkar, bu sayede de yıldızların tutulmalarını biliriz. Şâyet o yıldızların farklı farklı hareketleri olsaydı, küsûflarına ve husûflarına hükmedildiği o vakitte, tutulmanın meydana gelmesi zorunlu olmazdı. Bu böyledir, zira biz diyoruz ki: Güneşin iki feleği vardır:

a) Merkezi, âlemin merkezi olan felek...

b) Merkezi, âlemin merkezinin üstünde olan felek. Bu tıpkı, yumurtanın, sarısıyla kabuğu arasında kalan beyazı gibidir. Güneş, merkezi dışta olan felekte, o feleğin deverân edip dönmesiyle, devrini bir yılda tamamlayan bir küredir. Binâenaleyh güneş, en üst tarafta bulunduğunda yere uzak olur. Ve işte bundan ötürü, "Güneş, en tepededir; en uçtadır" denilir. Güneş, en alt tarafta olduğu zaman, yere yakın olup, böylece de, "en dipte, en alt merkezde" olmuş olur. Aya gelince, onun, bütün cüzlerini ve feleklerini içine alan bir feleği ile, tıpkı soğanın en üstündeki kabuğu misali, kendisini saran ve ilk feleğin bir parçası olan bir diğer feleği vardır. Bir üçüncü felek de, güneş feleğinde merkezi dışta olan felekte olduğu gibi, alttaki felektedir. Merkezi dışta olan felekte, tıpkı güneşin kütlesi gibi bir küre vardır. Bu felek, ay küresinde tıpkı, kürenin içine gömülmüş olan bir mismar (çivi) gibi, merkûzdur. Üstteki feleğe, **"Cüzeher"** (الجوزهر) merkezi dışta olan feleğe "hâmil"; kendisinde **"el-feleku'l-hâmil"**in bulunduğu alttaki feleğe **"el-feleku'l-mâil"**; hâmilde bulunan feleğe de, **"feleku't-tedvîr"** adı verilir. Astronomlar, gezegen yıldızların geriye kalan diğer beş tanesi hususunda da, aynı şeyi söylemişlerdir. Ne var ki, **"feleku'l-cuzeher"** adını verdikleri üstteki o feleğin ay küresi için olduğunu ispat edememişlerdir. Böylece onlar, yirmi dört tane feleğin varlığından bahsetmişlerdir. **Feleku'l-a'lâ, Feleku'l-burûc,** yine Zuhal yıldızının, **Mümessel, Hâmil**

ve **Feleku't-tedvîr** felekleri; Müşteri yıldızının üç feleği; Zuhal yıldızının üç feleği; Merih yıldızının üç feleği; güneşin **Mümessel** ve **Haricu'l-merkez** olarak adlandırılan iki feleği; Zühre'nin üç feleği; **Ulviyyât**'ın üç feleği; **Utarid**'in dört feleği ki, bunlardan üçünü biz, **Ulviyyât**'ta zikretmiştik. **el-Müdîr** adı verilen bir başka felek de bulunur. Ayın dört feleği vardır: Dördüncüsüne, **Feleku'l-cüzeher** adını vermişlerdir. Halbuki **Müdîr, cüzeher** gibi değildir. Çünkü **Müdîr, Utarid** yıldızının çevresini kuşatmamıştır. **Güzeher** feleği ise kuşatmıştır.

Astronomlardan, geriye kalan bu beş yıldız hususunda, her bir feleğe diğer iki feleği de ilave edip, bunların deveranlarının üç felekten meydana gelmiş olduğunu söyleyenler de vardır. Onlar şöyle demektedirler: Bu kütleler sebebiyle, yıldızların hareketleri farklılık arz eder ve onların bir enine geçişleri, dönüşleri, dümdüz gidişleri olduğu gibi, yavaşlamalar ve hızlanmalar da söz konusudur. Bu, onların iktibas edilmiş ve kısaca anlatılmaya çalışılmış olan sözleridir. Biz, Allah'ın kudreti açısından bu tür şeyleri yaratmasının uzak bir ihtimal olmayacağını söylemekteyiz. Ama bu işin, otomatik bir biçimde olduğunu da kabul etmiyoruz. Bunların geri dönüşleri de, dümdüz gidişleri de, Allah'ın iradesiyledir. Bunların enine boyuna hareketleri; yavaş veya hızlı oluşları; yaklaşmaları veya uzaklaşmaları da böyledir. Sözün tamamı budur.

BEŞİNCİ MESELE

Müneccimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "**yesbehûn**" *(yüzerler)* ifadesinden dolayı, yıldızların hayat sahibi olduklarını söyleyerek, "Zira bunlar da, ancak akıllılar hakkında kullanılır" demişlerdir.

Biz diyoruz ki: Eğer sizler (ey müneccimler), sâyesinde tesbîhatın yapılabileceği kadarını kastediyorsanız, biz de aynısını söylüyoruz. Çünkü her şey Allah'ı hamdetmek suretiyle O'nu tesbih eder. Yok eğer başka bir şey kastediyorsanız, bu mümkün değil. Lafzın kullanılışı da buna delâlet etmez. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın putlar hakkındaki, *"Size ne oldu da, konuşmuyorsunuz?"* (Sâffât, 92), *"Konuşmaz mısınız?"* ifadeleri gibidir.

Nesil Taşıyan Gemi

وَاٰيَةٌ لَّهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾

"Onlar için bir âyet de bizim onların zürriyetlerini, o dopdolu gemide taşımış olmamızdır" (Yâsîn, 41).

Bu âyetin, önceki âyetlerle şu iki açıdan münasebeti vardır:

a) Allahu Teâlâ, canlıların yaşadığı bir mekân olan yeryüzünü diriltmek suretiyle lütuf ve ihsanda bulununca, bununla yetinmeyip, insana denizden faydalar temin etme, denize dalabilme, yahut da tıpkı karada yürüdüğü gibi, onun üstünde de yürüyebileceği yollar edinme kabiliyeti verdiğini beyan buyurmuştur. Bu izaha göre âyet, tıpkı *"Sizi karada ve denizde taşıdık"* (İsra, 70) âyeti gibi olur? Bunun böyle olduğunu *"Kendilerine bunun gibi, binecekleri şeyleri yaratmış bulunmamızdır"* (Yâsîn, 42) âyeti de destekler. Biz bunu "Buradaki *"binecekleri şeyler"* ifadesiyle, "develer" kastedilmiştir" diye tefsir ettiğimizde, develer de karanın gemileri gibi olmuş olurlar.

b) Allahu Teâlâ, yıldızların feleklerinde yüzdüklerini beyân edince, ona benzeyeni de zikretmiştir. Bu da geminin denizde yüzüşüdür.

Zarurî ve Faydalı Nimetler

c) Burada şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Allah'ın kullarına lütfettiği şeylerin bir kısmı kul için zarûrîdir, bir kısmı ise (zarûrî olmamakla birlikte) faydalıdır. Bunlardan birincisi, kulun ihtiyacını karşılamak için, ikincisi de ziyneti içindir. O halde yeryüzünün yaratılması ve canlandırılması, birinci kısımdandır. Çünkü yer, olmadığı takdirde insanın da vücûd bulamayacağı bir yerdir. Eğer Cenâb-ı Hak, yeryüzünü böyle canlı (yaşanır) hale getirmeseydi, insan yine yaşayamazdı. *"Gece de onlar için bir âyettir"* (Yâsîn, 37) âyetinde bahsedilen gece ve gündüzün yaratılışı da, birinci kısımdandır. Çünkü bunlar da, olmaması halinde, insanın olamayacağı zaman dilimleridir. Güneş, ay ve bunların hareketleri olmasaydı, yine insan yaşayamazdı. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, ilk kısımla ilgili iki âyet getirince, ikinci kısımla ilgili olarak da iki âyet getirmiştir ki birincisi: Üzerinde gemilerin hareket ettiği ve içinden, süslenilebilecek şeylerin çıkarıldığı denizlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Siz her bir (denizden) taptaze et yersiniz ve giyeceğiniz (takacağınız) bir ziynet çıkarırsınız"* (Fâtır, 12) buyurmuştur. İkincisi, tıpkı denizdeki gemiler gibi olan kara hayvanlarının, *"Bunun gibi binecekler"* (Yâsîn, 42) ifadesiyle anlatılmasıdır. "**Devâb**" *(hayvanlar)* da, bir ziynettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Atı, katırı ve eşeği de binesiniz diye ve bir süs olarak yarattı"* (Nahl, 8) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak *"akşamleyin*

getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için ne güzel bir süs ve zevk var" (Nahl, 8) buyurmuştur. Böylece bu, müşriklerin aleyhine, hem zarûrî olan, hem faydalı olan şeylerle delil getirme olur. "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hurma ve üzüm bahçeleri"* (Yâsîn, 34) ifadesinde faydalı olanlar, ziynet için zikredilmiştir" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki bu, zarurî olanlara bağlı olarak meydana gelenleri anlatmaktadır. Çünkü Allahu Teâlâ, zarurî olan şeyleri defetmek için yeryüzünü bitirici özellikte yaratıp, ona böyle yağmur indirince, bunun neticesi olarak, Allah'ın kudretiyle, o bağ ve bahçelerden hurmalar ve üzümler çıkmıştır. Ama gemiler, bizzat maksat olarak ele alınmıştır, başkasına bağlı olarak değil. Âyetin böyle bir münasebeti bulunduğunu anladığında, diyebiliriz ki: Bu âyetlerde, lafız ve manâ ile ilgili birtakım bahisler vardır:

Zürriyet ve Fülk

Lügat bakımından: Müfessirler şöyle demişlerdir: "**Zürriyet**" ile kastedilen, onların atalarıdır. Buna göre mana, "Sizin atalarınızı o gemide taşıdık" şeklindedir. Buna göre "**fülk**" ifadesinin başındaki elif-lâm, ta'rif için (onun belli bir gemi olduğunu göstermek) için olup, bununla, وَاصْنَعِ الْفُلْكَ *"gemi yap"* (Hûd, 37) âyetinde anlatılan, **Nuh** (a.s)'un gemisi kastedilmiştir. **Nûh** (a.s)'un gemisi, Araplarca malum olduğu için Cenâb-ı Hak böyle marife olarak, "**el-fülk**" buyurmuştur." Bu, bazı müfessirlerin görüşüdür. Ekserisinin görüşüne göre ise, "**zürriyet**", ancak çocuk-soy manasında kullanılır. Binâenaleyh burada âyetin izahı gerekir. Bu sebeple diyoruz ki: Âyetteki *"o gemi"* ifadesiyle, ya **Nûh** (a.s)'un o belli gemisi kastedilmiştir, yahut da tıpkı, *"O (Allah) sizin için gemilerden, hayvanlardan bineceğiniz şeyleri meydana getirmiştir"* (Zuhruf, 12), *"Her bir (denizde) gemilerin suları yara yara gittiklerini* görürsün" (Fâtır, 12), *"Gemiye bindikleri zaman "* (Ankebût, 65) ve bu ifadenin başındaki elif-lâm'ın cinsi tarif için kullanıldığı âyetlerde olduğu gibi, gemi cinsi murat edilmiş olur. Binâenaleyh eğer bununla, **Nuh** (a.s)'un gemisi kastedilmişse, bu hususta şu izahlar yapılır:

1) Bu, "Biz sizin çocuklarınızı (soylarınızı), kıyamete kadar o gemide taşıdık. Eğer o gemi olmasaydı, insanlığın soyu-sopu kalmazdı" demektir. Bu izaha göre âyetteki, *"zürriyetlerini taşıdık"* ifadesi, nimetin mükemmelliğine bir işaret olsun diye, *"Biz onları taşıdık"* yerine kullanılmıştır ki bu, "Bu nimet sadece o gemiye binenlere mahsus olmayıp, kıyamete kadar gelecek olan onların bütün soyunu içine alır" demektir. Bu izahı **Zemahşerî** yapmıştır.

Bana göre şöyle de denilebilir: Bu izaha göre, Cenâb-ı Hak özellikle "**zürriyet**" kelimesini kullanmıştır. Çünkü o zamandakiler, varlıklarında hiçbir fayda beklenmeyen kâfirlerdi. Bundan dolayı, Allah *"Onların zürriyetlerini taşıdık"* buyurmuştur. Bu, "O taşıma işi aslında onları taşıma değildir, tamamen onların soyundan gelecek olan mü'minleri taşımadır" demektir. Âyetteki bu ifade şuna benzer. Birisi, içinde çeşitli mücevherât bulunan fakat kendisinin hiçbir değeri bulunmayan bir sandığı taşıyan kimseye, "Bunu niçin taşıyor ve sıkıntıya katlanıyorsun. Çünkü bu sandığın hiçbir değeri yok, alınmaz, satılmaz" dendiğinde o, "Sandığı değil, sandığın içindekileri taşıyorum" der.

2) Bu "zürriyet" ile, cins kastedilmiş olup, "Biz onların cinsini taşıdık" demektir. Bu böyledir. Çünkü canlının çocuğu da, kendi cinsinden ve türündendir. "Zürriyet" kelimesi cins ismi manasında da kullanılır. İşte bundan ötürü bu kelime, "kadınlar" manasına da kullanılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "zarûrî"yi yani kadınları öldürmekten nehyetmiştir. Bu böyledir. Zira kadın, erkekten başka bir tür ise de, yine de erkeğin cinsindendirler. Nitekim Arapçada, "Bizim emsâllerimiz" manasında "**Zarârînâ**" denilir. O halde Hak Teâlâ'nın, *"Onların zürriyetlerini taşıdık"* beyanı, "Biz onlar gibilerini taşıdık" demek olur ki, bu durumda onların ataları da, "zürriyet" sözüne dahil olmuş olur.

3) وَاٰيَةٌ لَهُمْ *"Onlar için bir âyet"* ifadesindeki "Onlar" zamiri kullara râcîdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bunlardan önce, *"Ey kulların üzerine çöken büyük hasret"* (Yâsîn, 30) buyurmuş. Bundan sonra da, *"ölü toprak da onlar için bir âyettir."* (Yâsîn, 33); *"gece de onlar için bir âyettir"* (Yâsîn, 37) ve *"Onlar için bir âyet de, bizim onların zürriyetlerini taşımış olmamızdır"* buyurmuştur. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, Hak Teâlâ sanki "kulların zürriyetlerini taşımamız, onlar için bir âyettir" demiştir. Her iki yerdeki zamirlerle, belli şahısların kastedilmiş olması gerekmez. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ *"Kendinizi öldürmeyin "* (Nisa, 30) demiş ve bununla "Birbirinizi öldürmeyin" manasını kastetmiştir. Aynen bunun gibi bir topluluk birbiriyle savaşıp, hepsi de öldüğünde, "O kavim, onlar, kendilerini öldürdüler" denilir. O halde, her iki yerde de, belli şahıslar kastedilmeyip, aksine birbirlerini öldürmeleri kastedilerek zamir o kavme râcî olmuş olur. Hak Teâlâ'nın, *"Onlar için bir âyet de"* ifadesindeki zamir de böyledir, yani, "Bu, onlardan her birinin zürriyetini veya bir kısmının zürriyetini taşımamız, her biri için bir âyettir" demektir.

Fakat "Burada kastedilen gemi cinsidir" dediğimizde, bu, daha açık bir ifade olur. Çünkü **Nûh** (a.s)'un gemisi, bu âyete muhatap olanların yanında değildir ve onlar o gemide kimlerin taşındığını da bilmezler. Ama cins olarak gemi, herkes için açık bir ifadedir ve herkes tarafından bilinen bir şeydir. Hak Teâlâ'nın, **Hz. Nûh** (a.s)'un gemisi hakkındaki, *"Onu, bütün âlemlere bir âyet kıldık"* (Ankebût, 15) âyeti, "cinsini ve benzerini var etmek suretiyle, onu âyet kıldık" demektir. Hak Teâlâ'nın, *"Geminin, size âyetlerini göstermek için Allah'ın nimetiyle denizde hareket etmekte olduğunu görmez misin? Bunda sabreden ve şükredenler için âyetler vardır"* âyeti de bunu desteklemektedir. Buna göre diyoruz ki: *"Onların zürriyetlerini taşıdık"* ifadesi, "kulların zürriyetlerini taşıdık" demektir. Cenâb-ı Hak burada, "Biz onları taşıdık" dememiştir. Çünkü yeryüzünde iskân etme işi, orada yerleşmiş olan herkes için genel bir durumdur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"ölü toprak da onlar için bir âyettir. O (tanelerden) yerler"* (Yâsîn,33) buyurmuştur. Çünkü yeme işi de geneldir. Ama gemide taşınma işine gelince, ömründe hiç gemiye binmemiş ve taşınmamış insanlar vardır. Fakat kulların zürriyetleri, mutlaka bu işi yapar. Çünkü onların içinde, gemiye binip gitmeye muhtaç olacaklar çıkacaktır.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ bazen "**fülk**" (gemi) kelimesini cemî olarak kullanmış ve meselâ, *"Gemilerin suları yara yara gittiklerini görürsün"* (Fâtır, 12) buyurmuştur. Bazen de müfret olarak kullanmış ve meselâ, *"O dopdolu gemide"* buyurmuştur. Biz diyoruz ki: Burada lügat açısından şöyle ince bir izah yapılabilir: Bu kelimenin harekesi, şekil itibariyle o kelimenin harekesi gibidir. Ama manaca her iki kelimenin harekeleri değişiktir. Bunun misali, mesela "سَجَدَ - سُجُودًا" ifadesindeki "**sucûd**" kelimesinin mastar olması, هُمْ قَوْمٌ سُجُودٌ *"Onlar secde eden bir kavimdir"* ifadesindeki, "**sucûd**"un, "**sâcîd**", *"secde eden"* kelimesinin cemisi olması gibidir. Sen bu iki şeyin, iki ayrı manaya gelen tek bir kelime olduğunu sanırsın. Ama böyle değildir. Aksine "**sucûd**" kelimesinin harekesi, masdar olduğu zaman, aslî harekedir. Bunun aslî hareke olması da, "Fiil, mastardan müştaktır" şeklindeki sözümüze bağlıdır; cemî olduğu zaman ise, harekeleri, cemînin müfretten müştak (türemiş) olması açısından, değişmiş harekelerdir. Müştak olan kelimede ya harekede, ya harfte, yahut da her ikisinde bir değişiklik yapmak gerekir. Binâenaleyh meselâ "**sâcid**" kelimesinden cemî (çoğul) yapmak istediğimizde, onu değiştirir ve "**sucûd**" şekline getiririz. Bu durumda,

mastar olan "**sucûd**" ile cemi olan "**sucûd**", aynı harekelerle, iki ayrı mana için vaz'edilmiş (yapılmış) müşterek kelimeler kabilinden olmazlar.

Bunu iyice kavradığın için diyoruz ki: "**Fülk**" kelimesi müfret olduğunda, tıpkı "**kufl**" "kilit" ve "**burd**" "çizgili elbise" kelimeleri gibi olur. Cemî olduğunda ise, "**huşb**" "odunlar", "**mürd**" "tüysüzler" gibi bir kelime olmuş olur. Binâenaleyh sen, "Bu "**fülk**" kelimesini cemî kabul ettiğinde, müfredi ne olur?" dersen, deriz ki: "Bunun müfredinin, tıpkı nisâ" (kadınlar) kelimesinin müfredinin kullanılmaması (olmaması) gibi, müfredi kullanılmamakla beraber, "**feleketün**" gibi bir şey olması caizdir. Hak Teâlâ'nın "فِى اِمَامٍ مُبِينٍ" âyetindeki "**imâm**" kelimesinin durumu da böyledir. Cenâb-ı Hak bir âyetinde, *"Bütün insanları imamları ile çağırırız o gün"* (İsrâ, 71) buyururken, bu âyette aynı kelimeyi müfret olarak kullanmıştır. Bu âyette "**imâm**" kelimesi, "**zimâm**" ve "**kitap**" kelimeleri gibi müfrettir, İsrâ Sûresi'nde ise, "**sihâm**", "**kiram**", "جِعَابْ" kelimeleri gibi cemîdir. Bu, sarfın inceliklerindendir.

Mana bakımından: Bu konuyu bir kaç mesele içinde ele alacağız:

***BİRİNCİ MESELE:* Mâna ile İlgili Hususlar**

Cenâb-ı Hak burada, *"Biz onların zürriyetlerini taşıdık"* buyurmuş ve onlara, zürriyetlerini taşıma lütfunda bulunduğunu açıklamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, *"Su kabarıp yükselince, biz onları o akıp giden gemide taşıdık (koruduk)"* (Hâkka, 11) buyurmuştur ve bu âyette de, bizzat kendilerini taşıma lütfunda bulunduğunu da belirtmiştir, niçin?

Cevap: Çünkü başkasıyla ilgisi bulunan kimseye fayda veren, ona da faydalı olmuş olur. Fakat başkasıyla ilgili olandan zararı defeden kimse, bu zararı sadece o başkasından defetmiş olmaz, aksine ona faydalı olmuş olur. Bunun bir örneği de şudur: Bir kimse, birisinin çocuğuna iyilikte bulunup o çocuğu sevindirdiğinde, bu sevince babası da ortak olur. Fakat birisi, birisinin çocuğunun bir acısını ve bir zararını defettiğinde, o çocuğun babası yine sevinmiş olur. Halbuki gerçekte o kimse, bu acıyı babadan gidermiş değildir. İşte bu sebeple, (Nuh Tufanı'nda) sular yükselince, zarar o insanların bizzat kendisine dokunmuştur. Bundan dolayı Hak Teâlâ bu âyette, *"Zararı sizden defettim"* demiştir. Cenâb-ı Hak eğer, "Çocuklarınızdan o zararı giderdim" demiş olsaydı, onların kendilerinden de zararın defedildiği açıklanmış olmazdı. Tefsir ettiğimiz âyette ise, verilen menfaati açıklamak istediği için, *"Biz onların zürriyetlerini taşıdık"* buyurmuştur.

Çünkü onların zürriyetlerine yapılan menfaat ile bizzat onlar da menfaat elde etmiş olurlar. Mananın böyle olduğunu âyetteki, *"dopdolu gemi"* ifadesi de gösterir. Çünkü geminin mallarla dolu olmasının belirtilmesi ile, menfaat açıklanmış olur. Ama zararın defedildiği, bundan anlaşılmaz. Çünkü gemi daha ağır olduğu zaman, onunla kurtuluş daha zor olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, el-Hâkka Sûresi'ndeki âyette, zarardan kurtarmasını anlatan ifadeyi kullanmıştır. Bu, onun akıp giden bir gemi olmasıdır. Burada ise, menfaatin mükemmelliğini gösteren ifadeyi kullanmıştır ki bu da, o geminin mallarla dopdolu oluşudur.

İmdi eğer, "Her iki yerde de maksat, aslında zararın def'ini anlatmak değil, nimetin beyanı olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin, *"Biz onları karada ve denizde taşıdık"* (İsrâ, 70) buyurmuş, ama "Biz onların zürriyetlerini karada ve denizde taşıdık" buyurmamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, "Karada ve denizde" buyurunca, bu, bütün mahlûkatı içine alır. Çünkü herkes ve her şey, ancak karada veya denizde taşınır. Fakat denizde taşıma işi, herkesi kapsamaz. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Sizi bizzat taşımadıysak da, durumları sizi yakından alâkadar eden, zürriyetinizi, akrabalarınızı, kardeşlerinizi ve dostlarınızı taşıdık" demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "**meşhûn**", *"dopdolu"* kelimesi, bahsettiğimizden başka, şu hususu da ifade etmektedir: İnsanoğlu suya batar ve boğulur. Binâenaleyh onu gemide taşıma işi, Allah'ın kudretiyle meydana gelmiştir. Fakat tabiatçılardan şöyle diyenler vardır: "Hafif olan şey suya batmaz. Çünkü o, devamlı üste çıkar." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, batan şeylerin en ağırlarından olduğunu bildirmek üzere, *"dopdolu gemi"* buyurdu. Buna rağmen Allah, insanları o gemide taşımıştır. Eğer o tabiatçılar, "Bu bir boşluğun olmaması imkânsızlığından ötürü olmuştur" derlerse, biz de deriz ki: "Boşluğun (hâlâ) olabileceğini gösteren delilleri, akliyyât (felsefe) ile ilgili kitaplarımızda anlattık. O halde, suyun üzerinde ağır şeyi, batmaktan koruma işi, ancak Allah'ın iradesiyle olmaktadır."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"ölü toprak onlar için bir âyettir"* (Yâsîn, 33) ve *"Gece de onlar için bir âyettir"* (Yâsîn, 37) buyurmuş. Ama, "O gemiyi onları taşıyacak bir şekilde yapmamızdan ötürü, gemi de onlar için bir âyettir" dememiştir. Çünkü burada dikkat çeken taraf, onların o gemide taşınmalarıdır.

Fakat geminin bizzat kendisi, enteresan değildir. Çünkü gemi, sanki ağaçtan yapılmış bir ev gibidir. Ama yerin (toprağın) bizzat kendisi ve gecenin bizzat kendisi enteresandır. Zira Allah'tan başka hiç kimse bunları bu şekilde yapamaz.

Gemiye Benzer Taşıtlar

وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ ﴿٤٣﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ ﴿٤٤﴾

"Onlar için, bunun gibi binecekleri nice şeyleri yarattık. Eğer dilersek, onları suda boğarız. Bu durumda, onlar için hiçbir yardımcı yoktur. Onlar kurtarılamazlar da. Ancak bizden bir rahmet ve bir zamana kadar yaşatma olması müstesna" (Yâsîn, 42-44).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, lügat ve mana açısındandır. Lügat açısından olan, âyetteki "**hüm**" zamirinin, o zürriyete ait olması ihtimalidir. Buna göre mana, "Biz onların zürriyetlerini taşıdık ve bu taşınanlar için, binecekleri nice şeyler yarattık" şeklinde olur. Bu zamirin, *"Onlara dönmezler"* (Yâsîn, 31) ve *"Onlar için"* (Yâsîn, 33, 37) âyetlerindeki zamirlerin râcî olduğu **"kullar"**a râcî olması da muhtemeldir. Doğru olan da budur. Çünkü zâhir olan, zamirlerin tek bir şeye râcî olmasıdır.

***İKİNCİ MESELE:* Min Edatı**

Âyetteki "**min**" edatı hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu zâid olup, mana "Biz, onlara benzeri şeyleri yaptık" şeklindedir. Bu, **Ahfeş**'e göredir. **Sîbeveyh** ise şöyle der: Bu harf, ancak nefy (olumsuzluk) edatıyla birlikte kullanıldığında, zâid olur. Meselâ مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ "Bana hiç kimse gelmedi" cümlesinde böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ *"Bize hiçbir yorgunluk dokunmadı"* (Kâf, 38) buyurmuştur.

b) Bu "**min**", min-i beyâniyye olup, مِنْ ذُنُوبِكُمْ *"Allah sizin günahlarınızdan bağışlar"* (Ahkâf, 31) âyetinde olduğu gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak

sanki, "Biz onlar için yarattık" buyurup, yaratılan şeyler pek çok olunca, onlar için yaratılanı beyan etmek için, مِنْ مِثْلِ الْفُلْكِ *"Bu gemi gibi"* demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Mislihi**" kelimesindeki zamir, ekseri âlimlere göre, "gemi"ye râcîdir. Böylece bu tıpkı, *"O şekilden başka diğer neviler de vardır"* (Sâd, 58) âyetindeki zamir gibi olur. Buna göre, en zâhir olan, bu zamirle, onların zamanında mevcut olan başka gemilerin kastedilmiş olmasıdır. Bunun böyle olduğunu, âyetteki *"Eğer dilersek, onları suda boğarız"* ifadesi de te'yîd eder. Eğer, bazı müfessirlerin dediği şekilde, "Bunun gibi" ifadesiyle, develer kastedilmiş olsaydı, âyetteki, *"Onlar için, bunun gibi, binecekleri nice şeyleri yarattık"* cümlesi, birbiriyle sıkı sıkıya münasebeti olan, iki cümle arasına girmiş bir fasıla olmuş olurdu. Buradaki zamirin, zikredilmeyen ama mâlum olan bir şeye ait olması da muhtemeldir. Buna göre kelamın takdiri, "Biz, onlara *"Yerin bitirdiği her türlü çiftten yaratan (münezzehtir)"* (Yâsîn, 36) âyetinde, bahsedilen yaratıklar gibi şeyler yarattık" şeklinde olabilir. Bu da, âyetteki, *"Onun mahsûlünden yesinler diye"* (Yâsîn, 35) ifadesinde bulunan "onun" zamirinin, bahsettiğimiz bu şeyler manasına olduğunun söylenmesi gibidir, ki bu da "Bahsettiğimiz şeylerin meyve ve mahsullerinden", demektir. Yapılan bu izaha göre, âyetteki, *"Onlar için, bunun gibi yarattık"* ifadesinde şöyle bir incelik vardır: Herkesin mutlaka, binecek bir hayvanı vardır. Ama herkes gemiye binemez. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Biz her ne kadar onları taşımadıysak da, *"zürriyetlerini o gemide taşıdık"*. Fakat genelde herkes için, binecekleri bir şey vardır" demek istemiştir.

Burada da şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, tıpkı **Nûh** (a.s)'un gemisi gibi gemilerdir.

2) Bu, karanın gemileri demek olan develerdir. Buna göre, eğer "Bu ifade ile **Nûh** (a.s)'un gemisi kastedilmiş ise, bu sözün, makabli ile münasebeti nasıl izah edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak onlara, **Nûh** (a.s)'un kavminin durumunu, onu yalanlayanların helak olduklarını, inananların ise kurtulduklarını, aynen bunun gibi, bu müşriklerin de iman etmeleri halinde kurtulacaklarını, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları halinde ise helak olacaklarını anlatmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, iki hususa işaret ederek, وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ *"Eğer dilersek, onları suda boğardık"* buyurmuştur.

1) Bu, nimet verilmesi halinde bile, insanların Allah'ın azabından kendilerini emin hissetmemeleri gerekir manasınadır.

2) Bu, şöyle mukadder bir sorunun cevabıdır: Tabiatçılar, "Gemi tabiatı (maddesi) gereği, bu taşıma işini yapar. Çünkü içi boş olan bir şey batmaz" derler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Durum hiç de böyle değildir. Aksine Allah isteseydi, onları batırır ve boğardı. O halde bu, geminin tabiatı (özelliği) gereği bir şey değildir. Bunu iddia edenin o bozuk fikri doğru olmuş olsaydı, birisi şöyle diyebilirdi: "Sen, bir kısım gemilerin, alabora olduğunu, parçalandığını, onu herhangi bir şeyin delip batırdığını kabul etmez misin? İşte bütün bunlar, Allah'ın dilemesiyledir. Eğer Allahu Teâlâ onları boğmak isteseydi, Ehl-i sünnetin görüşünde olduğu gibi, bu sebeplerden biri olmaksızın veya senin kabul ettiğin sebeplerden biriyle, onları batırıp boğardı."

Âyetteki, فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ *"Onlar için hiçbir yardımcı yoktur"* ifadesi, "Onları boğulmaktan kurtaracak, imdatlarına gelecek kimse yoktur" manasınadır. Onlara boğulma işi gelip çattığında, "kurtarılamazlar". Çünkü azaptan ve kötülükten kurtarma işi, ya o azabı gelmeden kökünden bertaraf etmekle, yahut da, meydana geldikten sonra ortadan kaldırmakla olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu azap gelmeden kaldıracak bir yardımcıları, yine azap başlarına geldikten sonra, kurtaracak bir kimseleri olmadığını belirtmiştir. Bu tıpkı, *"Onların şefaati bana hiçbir fayda vermez. Onlar beni asla kurtaramazlar"* (Yâsin, 23) âyeti gibidir.

Sıfat ile Fiilin Farkı

Âyette belirtilen mananın dışında şöyle bir mana daha vardır: Allahu Teâlâ, *"Onlar için hiçbir yardımcı (sarih) yoktur"* (Yâsîn, 43) buyurmuş, ama "Onlar için hiçbir kurtarıcı (munkiz) yoktur" dememiş (bunu fiil olarak getirmiştir). Çünkü yardım etme özelliğinde olmayan kimse, mağlup olma ve zillete düşme korkusundan ötürü, yardımcı olmaz. Yardım etme özelliğinde bulunan kimse, ancak imdada koşar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak *"Onlar için hiçbir imdatcı yoktur"* buyurmuştur. Ama işi kurtarma olmayan kimse, kendisine göre kıymetli olan birisinin, bir zarara maruz kaldığını gördüğünde, onu kurtarmak için, kendisini güvenmese ve buna ihtimal vermese bile, onu kurtarmaya koşar ve olanca gayretini sarf eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Onlar için hiçbir kurtarıcı yoktur" dememiş, *"Onlar kurtarılamazlar da..."* buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bir istisna yaparak إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ *"Ancak bizden bir rahmet ve bir zamana kadar yaşatma olması müstesna"* buyurmuştur. Bu, şu iki manayı ifade eder:

a) Kurtarma işi, hem bir rahmet, hem bir metâ (yaşatma-istifade) olarak ikidir. Bu, "Allah iman edeceklerini bildiği kimseleri, bir rahmet olarak kurtarır. İman etmeyeceklerini bildiği kimselere de, bir müddet daha istifade etme ve yaşama fırsatı verip, günahlarını artırır" demektir.

b) Bu, kurtarma işinin devamlı olmadığını, dünyada mutlaka bir zevâlin (ölümün) olduğunu, böylece Cenâb-ı Hakk'ın bir rahmeti olarak, onları kurtarıp, bir zamana kadar yaşattırıp, sonra yeniden öldüreceğini; böylece zevalin (ölünün) kaçınılmaz olduğunu anlatmadır.

İkaza Aldırmamaları

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٥﴾

"Onlara, "önünüz sıra gelecek olandan da, arkanız sıra gelecek olandan da sakının, tâ ki böylece merhamet olunasınız" denildiğinde (yine yüz çevirdiler)" (Yâsîn, 45).

Bu âyetin, kendisinden öncekilerle münasebeti de şöyle izah edilebilir: Allahu Teâlâ, *"Ölü toprak onlar için bir âyettir"* (Yâsîn, 33), *"Gece onlar için bir âyettir"* (Yâsîn, 37) ve *"Onların zürriyetlerini taşımamız da onlar için bir âyettir"* (Yâsîn, 41) ifadeleri ile, âyetlerini tek tek sayıp, bu âyetler de, Hak Teâlâ'nın dediklerine olduğu gibi inanmayı gerektirip, ama müşrikler için böyle yakînî bir iman sağlamayınca, bu, en azından onların azabtan sakınmalarını sağlamalıydı. Çünkü azabın olacağı haberini alan kimse, haber verenin doğruluğuna kesin inanmasa bile, ihtiyaten (bir tedbir olarak), o azaptan sakınır, endişe eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Onlara kesin deliller getirildiğinde, o delilleri kabul etmezler. Onlara, "Korkun, sakının" denildiğinde, korkup endişe etmezler. Binâenaleyh onlar, alabildiğine cahil ve gafildirler. Onlar, ne bürhan, ne delillere tabi olan boyun eğer âlimler, ne de işlerini ihtiyata göre yapan avamlar gibidirler" demiştir. Bunun böyle olduğunu, Hak Teâlâ'nın temenni edatıyla, *"Umulur ki merhamet olunasınız"* yani "kendi ümidinize göre" buyurmuş olması da

delâlet eder. Çünkü delillerden istifade yolunu bilmeyen, sakınma ve ihtiyat yolunu elden bırakmamalı.

"اِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا" ifadesinin cevabı mahzuf olup, takdiri, "Onlara bu söylendiğinde, onlar ittika etmezler" şeklindedir, yahut da, "Onlara bu söylendiğinde, onlar buna aldırış etmezler" şeklindedir. Bu şartın cevabına kendisinden sonra gelen, *"Onlara Rabbinin âyetlerinden herhangi bir âyet gelse, mutlaka ondan yüz çevirirler"* (Yâsîn, 46) âyeti delâlet ettiği için, cevap hazfedilmiştir.

Önde ve Arkadaki Tehlike

Hak Teâlâ'nın, مَا بَيْنَ اَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ *"Önünüz sıra gelecek olandan da, arkanız sıra gelecek olandan da"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"önünüz sıra gelecek olan"* ifadesinde, *"âhiretten korkun"* manası murat edilmiştir. Çünkü onlar, âhirete yöneliktirler. *"Arkanız sıra gelecek olan"*, "dünyadan" demektir. Çünkü onların arkası, dünyaya dönüktür.

2) *"Önünüz sıra gelecek olan"* ifadesi, boğulma ve yanma gibi çeşitli azaplardan ve *"Eğer dilersek, onları suda boğarız. Bu durumda, onlar için hiçbir imdatçı yoktur..."* (Yâsîn, 42-43) âyetiyle işaret ettiği diğer şeylerden; *"arkanız sıra gelecek olan"* yani, "siz bu şeylerden kurtulsanız bile, kendisinden kurtulmanızın mümkün olmadığı ve daima peşinizde olan ölümden sakının" demek olup, bu mananın böyle olduğuna Cenâb-ı Hakk'ın *"bir zamana kadar yaşatma"* ifadesi de delalet eder.

3) *"Önünüz sıra gelecek olandan"* yani, Muhammed (s.a.s)'in işinden. Çünkü o, yanınızdadır." *"Arkanız sıra gelecek olandan"*, yani "Haşr işinden. Çünkü siz, Hz. Muhammed (s.a.s)'i ve haşri yalanlamaktan sakındığınızda, Allah size merhamet eder" demektir.

Lealle'deki Tereccî

Cenâb-ı Hak, *"Ta ki böyle merhamet olunasınız"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti kesin olduğu halde, Cenâb-ı Hak, bu âyette ümit etme ifade eden **"lealle"** kelimesini getirmiştir. Bu hususta birtakım izahlar yapılmıştır ki, biz onları defalarca anlattık. Burada buna şunu eklemek istiyoruz: Cenâb-ı Hak, "sizler, delillere binaen bunun böyle olduğuna kesinkes inanmadıysanız..." manasında, "Korkunuz ve ittikâ ediniz!" deyince, "Tedbirli olabilmek için korkunuz" manasında, "Ta ki böylece merhamet olunasınız" buyurmuştur ki bu "Yakînî inanç sahibi kimseler, kesin olarak

merhamet olunurlar. Tedbir erbabı olan kimselerin ise, merhamet olunmaları ümit edilebilir" demektir. Gerçek olan, şu iki açıdan bizim anlattığımızdır:

a) "Rahmeti ümit eden kimseler olarak korkunuz. Çünkü Allah'a, hiçbir şey farz ve vâcip değildir."

b) Cenâb-ı Hakk'a nispetle ittikâ, O'nun rahmetini ummayı ifade eden bir emirdir. Binâenaleyh, eğer bir kimse, harici bir durumdan dolayı, rahmetin olacağına kesinkes inanırsa, bu yine de ümit etmeye mani değildir. Hükümdarın gönlünde, kendisine hizmet eden kimseye, hak ettiğinden kat kat daha fazla verme duygusu bulunur ve her ne kadar o kimsenin hizmeti bunu gerektirmese bile, o hükümdarın ona, "Şunu yap, sana hak ettiğin ücretin kat kat daha fazlası ulaşabilir" derse, bu doğru ve uygun olur.

Delillerden Yüz çevirmeleri

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤٦﴾

"Onlara Rablerinin âyetlerinden herhangi bir âyet gelmeyedursun, ille ondan yüz çeviricidirler" (Yâsîn, 46).

Bu ifade, daha önce geçen, *"Ey kulların üzerine çöken hasret"* (Yâsîn, 30) ifadesiyle alâkalıdır. Yani, "Onlara o peygamberler geldiğinde, onlar onları yalanladılar. O peygamberler onlara, âyetlerimizi getirdiklerinde, onlar o âyetlerden yüz çevirdiler, onlara iltifat etmediler" demektir. Bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendilerinden evvel nice nesilleri imha ettiğimizi görmediler mi?"* (Yâsîn, 31) âyetinden, *"ta ki böylece merhamet olunasınız"* (Yâsîn, 45) âyetine kadar olan kısım, birbiriyle alâkası bulunan iki ifadenin arasına girmiş olan bir söz olmuş olur.

Bu âyetin, kendinden önceki âyet ile de, şöyle bir münasebeti olduğu söylenebilir: Allahu Teâlâ, *"Onlara, sakının denildiğinde..."* buyurup, bu âyetteki şartın cevabı da, "yüz çevirdiler" şeklinde takdir edilince, Cenâb-ı Hak, "Onların yüz çevirmeleri, sadece buna has değildir. Tam aksine onlar, her âyetten yüz çeviricidirler" buyurmuştur.

Veyahut şöyle denebilir: Onlara, "Korkunuz" denildiğinde, onlar, meleğin inmesi vs. şeyler gibi, birtakım mu'cizeler de talep ettiler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Onlara Rablerinin âyetlerinden herhangi bir âyet gelmeyedursun, ille ondan yüz çeviricidirler"* buyurmuştur. Buna göre, âyetteki "**kânû**" kelimesi, mâna bakımından zaid olup, bu ifadenin anlamı, "Onlar o âyetlerden yüz çevirirler" şeklinde olup, bu da, "Onlara, âyetler falan fayda vermez. Çünkü bir kısmını yalanlayan kimseye onun hepsini yalanlamak haydi haydi kolay gelir" demektir.

İnfaktan Kaçınmaları

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٧﴾

"Onlara: "Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeylerden harcayın" denilince, o inkâr edenler, iman edenlere şöyle dediler: "Allah'ın, dileseydi doyuracağı kimseyi biz mi yedirecekmişiz? Siz apaçık bir sapıklıkta bulunanlardan başkaları değilsiniz" (Yâsîn, 47).

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyeti, onların, mükellefin yapması gerekli olan şeylerin tamamında cimri davrandıklarına bir işarettir. Çünkü her mükellefin görevi, bütün gücüyle Allah'ın cihetine saygı duymak; Allah'ın mahlûkatına da şefkat etmektir. Halbuki onlar, Allah tarafına ta'zimde bulunmayı bırakmışlardır. Çünkü onlara, "İttika ediniz, korkunuz" denildi de, onlar ittika etmediler. Allah'ın mahlûkatına şefkat etmeyi de terk ettiler. Çünkü onlara, "infak ediniz" denildi de, infak etmediler. Burada şöyle birtakım incelikler bulunur:

Bazı İncelikler

Müttakînin Tavrı

1) Onlara gerek "ta'zîm" gerekse "şefkat" hususunda olsun, emirlerin en kolayıyla hitap olundu da, ama onlar bu hususta en ufak bir şey dahi yapmadılar. Halbuki, Allah'ın ihlaslı kullarından en küçük bir şey istendiği halde, onlar bunun en âlâ ve en mükemmel şeklini yaptılar. Biz böyle söyledik, zira takva hususunda onlara, önleri sıra gelecek olandan, yani

ya ilahî azaptan ya da âhiretten keza arkaları sıra gelecek olandan, yani ölümden veya ilahi azaptan korkmaları emrolundu. Ki bu da, ittikâdan yana yapılabilecek en küçük şeydir. Ama, Allah'ın has ve samimi kullarına gelince, Allah onlara azap etmese dahi, o yüce hükümdarın tavrının, kendileri hakkında değişebileceğinden sakınırlar. Azaptan korkma işi, uzak olan kimseler hakkında caridir. Onlar, ne Allah'a isyan etmekten, ne de Allah'ın azabından sakınmadılar. Halbuki, Allah'ın ihlaslı kulları, Allah onlara azap etsin ya da etmesin, Allah'ı sayar ve O'na muhalefet etmekten kaçınırlar. Şefkat hususunda ise, onlara, "Allah'ın size olan rızıklarından infak ediniz. Yani, elinizde Allah'a ait olan şeylerin bir kısmından infâk ediniz" denildiğinde, onlar infâkta bulunmadılar. İhlaslı olanlar ise, başkalarını kendilerine tercih ettiler, ellerinde ne varsa hepsini, hatta kendilerini dahi Allah'ın kullarına faydalı olma ve zararı onlardan giderme hususunda sarfettiler, harcadılar.

2) Cenâb-ı Hakk'a saygı duyma hususundaki ta'zim ve saygının faydası, Allah'ın onların ta'zimine ihtiyacı olmadığı için, yine onlara yönelik olduğu gibi, şefkat tarafında şefkatin faydası da yine onlara râcidir. Çünkü, zenginin kendisine bir şeyler vermediği kimse de, yine eceliyle ölecektir ve rızkı ne ise, ona mutlaka ulaşacaktır. Ancak ne var ki, mutlu ve bahtiyar kimse, Allah'ın, onun eliyle rızkı başkalarına ulaştırmayı takdir ettiği kimsedir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, *"sizi rızıklandırdığı şeylerden..."* ifadesi, şu iki hususa işarettir:

a) Bu hususta cimrilik yapmak, alabildiğine kötü bir şeydir. Çünkü en cimri kişi, başkasının malında cimrilik yapan kimsedir.

b) Sizi bundan, fakirlik korkusunun alıkoyması uygun düşmez. Çünkü sizin rızkınızı veren Allah'tır, binâenaleyh, siz infak edip, tasaddukta bulunduğunuzda O, nasıl ki başlangıçta onu size verip sizi rızıklandırdıysa, ikinci defa da onu size verir, sizi rızıklandırır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele daha vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Şartın Cevabı**

Cenâb-ı Hak, "وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اَنْفِقُوا" ifadesinde şartın cevabını zikretmemiştir. Burada ise, şartın cevabını zikrettiği gibi, cevaptan daha fazlasına yer vermiştir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, *"Onlara infak ediniz..."* dediğinde, onlar da, *"Allah'ın, dileseydi yedireceği kimseye biz mi yedirecekmişiz?"* demiş

olsaydı, bu kâfi gelirdi. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"küfredenler, iman edenlere dediler ki (..)"* buyurmasının hikmeti nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki kâfirler, yedirmenin güzel hasletlerden olduğunu söylüyor ve bununla iftihar ediyorlardı. Onlar bu sözleriyle, mü'minlere bir reddiyede bulunmayı isteyerek ve yaptıklarının bir övgü vesilesi olduğuna inanarak, "Biz, misafirleri yedirir içiririz. Şâyet bizim yedirip içirmemiz olmasaydı, misafirlerin ihtiyaçları karşılanamazdı. Sizler, ilâhınızın o istediği kimseleri rızıklandıracağını söylüyorsunuz; o halde daha ne diye, bize, "infâkta bulununuz" diyorsunuz" demişlerdir. Binâenaleyh, onların maksatları yedirmekten kaçınmak değil de, mü'minlere bir reddiye olunca, Cenâb-ı Hak, onların ağzından, bu reddiyeye bir işaret olmak üzere, *"küfredenler iman edenlere... dediler"* buyurmuştur. Ama onlara, *"önünüz sıra gelecek olandan korkun"* denilmiş olan ifadede, kâfirler tarafından mü'minlere karşı bir reddiye yoktur. Böylece onlar yüz çevirdiler de, Allah da, bu hususu bildiği için onların yüz çevirmelerini zikretmekten yüz çevirmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, onların verdiği cevap hususunda, değişik bir lafzı getirmiş olmasının hikmeti nedir? Çünkü onlar, "İstese, Allah'ın rızıklandıracağı kimseleri infak mı edecekmişiz?" dememişlerdir. Çünkü, onlar "وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا" ifadesinde infakla emrolunmuşlardır. Binâenaleyh, onların cevapları da, "infak mı edecekmişiz?!" şeklinde olmalıydı, öyleyse, onlar niçin *"biz mi yedirecekmişiz?"* demişlerdir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Burada onların, alabildiğine muhalefet etmelerinin beyanı söz konusudur. Çünkü, onlara infak etmeleri emrolunup, infak etme işi içine de, yedirme vs. şeyler dahil olunca, onlar, ne o infak ne de ondan daha azı olan yedirmeyi yerine getirmişler, "yedirmeyiz..." demişlerdir. Bu tıpkı bir kimsenin bir başkasına, "Zeyd'e bir dinar ver!" deyip, onun da, "Ben ona bir dirhem bile vermem" demesine benzer. Burada uygun olan, onun, "Ben ona bin dinar vermem" demesiydi. Ancak ne var ki böyle bir ifadede mübalağa sanatı daha fazla ifa edilmiş olur. İşte âyette de böyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Onların bu sözleri gerçekti. Çünkü Allah, istese o kimseleri yedirip içirirdi, öyleyse Cenâb-ı Hak daha niçin, bu hususu onları kınama sadedinde zikretmiştir?

Cevâben deriz ki: Onların gayeleri, ya Allah'ın kudretini veyahut da Allah'ın doyurmaya kâdir olması durumunda, infakı emretmenin cevazını inkâr etmektir. Ama, bu iki husus da yanlıştır. İşte Cenâb-ı Hak bu yanlışlığı, *"Sizi rızıklandırdığı şeylerden..."* ifadesiyle beyan buyurmuştur. Zira bu, Allah'ın kudretine delâlet eden bir ifadedir. Ve bu, Allah'ın vermeyi emretmesinin doğru ve yerinde olduğunu gösteren bir ifadedir. Çünkü, hem başkasının elinde hem de kasasında malı bulunan kimse, muhayyerdir. İsterse, kasasında bulunanlardan verir, isterse, başkasındaki malından verilmesini emreder. Binâenaleyh, elinde başkasının malı bulunan bu kimsenin, "Senin kasandakiler, benim elimdekilerden daha çoktur; öyleyse sen ona ondan veri" demesi caiz olmaz.

Âyetteki, اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ *"Siz apaçık bir sapıklıkta bulunanlardan başkaları değilsiniz"* ifadesi, onların, kendilerinin mü'minleri bu sözle susturduklarına; mü'minlerin Allah'ın kudretine inanmalarıyla birlikte, kendilerinden, infakta bulunmayı isteyişlerinin apaçık bir yanlışlık olduğuna ve bunun, yanlış bir iş olduğuna inandıklarına bir işarettir. Bu ifadeyle ilgili hem lügavî, hem de mana açısından birkaç bahis bulunur:

Birinci bahis: Lügavî açıdan yapılacak bahse gelince, biz diyoruz ki: "**İn**" edatı, olumsuzluk ifade eden "**mâ**" manasında olmak üzere, nefy için gelmiştir. Halbuki "**in**" edatında aslolan, şart için, "**mâ**"da aslolan ise, nefy için olmalarıdır. Ancak ne var ki, bu iki edat, bazı yönlerden müştereklik arz ederler. Dolayısıyla da, karşılıklı olarak birbirlerinin yerine kullanılırlar. Böylece de "**mâ**", şartta; "**in**" de olumsuzluk anlamında kullanılmış oldular. Bu iki harfte müşterek olan taraf, her birinin birbirine yakın iki harften meydana gelmiş olmalarıdır. Çünkü hemze elife, mim de nûn'a yakındır. Binâenaleyh, "**in**" ve "**mâ**"nın başına gelmiş olduğu ifadelerin manasının, olumsuz olması gerekir. Bu husus, "**mâ**"da açıktır. "**İn**"e gelince, bu da senin, "Eğer bana Zeyd gelirse, ona ikram ederim" şeklindeki sözünde, o Zeyd'in o anda gelmemiş olduğunu ihsas ettirmede yatmaktadır. Dolayısıyla, "**in**", "**mâ**" yerinde kullanılmıştır. Yine, "Zeyd ayakta değildir" (اِنْ زَيْدٌ) ifadesi, مَا زَيْدٌ بِقَائِمٍ "Zeyd, kaim değildir" demektir. Ayrıca, "**mâ**" edatı, şart manasında da kullanılır. Nitekim, مَا تَصْنَعْ اَصْنَعْ "Sen ne yaparsan ben de onu yaparım" dersin. Bahsettiklerimizin delili, olumsuzluk için "**mâ**"nın, "**in**" edatının kullanılmadığı yerlerde kullanılmasıdır. Çünkü sen, "مَا اِنْ جَلَسَ زَيْدٌ" deyip; "اِنْ" edâtını zâit kabul edebilirsin. Ama, nefy, anlamında "اِنْ جَلَسَ زَيْدٌ" diyemezsin. Ama şart anlamında اِنْ مَا تَرَنِى *"Şâyet sen görürsen...*

" deyip, "**in**" edatını asl; **mâ**'yı da zait addedersin. Bu da bize, **in**'in şartta asl, **mâ**'nın ise ikinci derece; **mâ**'nın ise nefy'de asl", **in**'in ise ikinci derecede asl olduğunu göstermektedir.

İkinci bahse gelince, biz, "اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا" sözünün anlattığı şeyi, "اِنْتُمْ فِى ضَلَالٍ" ifâdesinin anlatamayacağını belirtmiştik. Çünkü ilk ifade, hasr manasını ve onların, ancak dalalet içinde bulunmaları gerektiği gibi bir manayı iktizâ eder.

Üçüncü bahse gelince, Cenâb-ı Hak bu sapıklığı, "apaçık olmak"la vasfetmiştir ki, biz bunun manasının, "Bu iş öylesine açıktır ki, bunun bizzat kendisi bile, kendisinin bir sapıklık olduğunu haykırmaktadır" şeklinde olduğunu söylemiştik ki, bu da, "sapıklık olduğu herkesçe anlaşılan bir sapıklık içindedir" demektir.

Dördüncü bahse gelince, biz, "فِى ضَلَالٍ" lafzının, onların, dalâlete gömülmüş olduklarını, onun içine battıklarını ifade ettiğini anlatmıştık. Cenâb-ı Hakk'ın, bazı yerlerde عَلٰى بَيِّنَةٍ *"bir delil ve beyyine üzeredir"*, bazı yerlerde de "عَلٰى هُدًى" *"hidayet üzeredir"* şeklindeki ifadeleri de, böyle olan kimselerin, dosdoğru yolun tam üzerinde olduklarına bir işarettir.

Mânâ ile ilgili Cihetler

Takdire Karşı Çıkılmaz

Mânâ cihetinden olan bahse gelince, bu da şöyledir: Kâfirler, mü'minlerin sözünün çelişkili olduğunu; sözü çelişkili olan kimsenin de, alabildiğine sapıtmış olduğunu sandıkları için, o mü'minleri, apaçık bir sapıklık içinde olmakla vasfetmişlerdir. Biz bunun böyle olduğunu söyledik, zira kâfirler, "Allah, eğer onları yedirmek isterse, doyurur ve yedirir. Biz ise, onları doyuramayız. Çünkü bu, hâsılı yeniden elde etmek olur. Eğer Allah, onları doyurmayı dilememişse, onları hiç kimse yedirip doyuramaz. Çünkü Allah'ın dilemediği şeyin meydana gelmesi imkânsızdır. Binâenaleyh, biz onlara yediremeyiz. O halde ne diye sizler bize, onları yedirip doyurmamızı emrediyorsunuz?" şeklinde bir manaya işaret olmak üzere de, *"Allah'ın, dileseydi yedireceği kimseye biz mi yedirecekmişiz?"* demişlerdir. Bu hususta yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Onlar, âdeta "Allah, onları aç bırakmayı dilemiştir. Binâenaleyh, şâyet biz, onları yedirecek olsak, bu Allah'ın fiilini boşa çıkarmak için bir gayret olmuş olur ki, bu caiz değildir. Halbuki sizler ise, "onları yedirin" diyorsunuz. O halde bu bir şaşkınlık ve çelişkidir" demek istemişlerdir. Halbuki, dalâlde ve şaşkınlık içinde olanlar

kendileridir. Çünkü onlar, bu konuda murat edilene bakmışlar, emre ve talebe bakmamışlardır. Bu böyledir, zira kölesine efendi bir şeyi emrettiğinde, kölesinin o emrin sebebini araştırması, kendisi sebebiyle o emrin yapılacağı maksada muttali olmak istemesi uygun düşmez. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Hükümdar düşmanına, hiç kimsenin muttali olmayacağı bir biçimde ani bir baskın yapmak için, bineğine binmek isteyip, kölesine, "Biniti hazırla!" dediğinde, köle bu binitin hazırlanma gayesine muttali olmak isteyip de, başını kaldırarak ona baksa, bu köle, o hükümdarın düşmanını bundan haberdar etmek ve onun sırrını ifşâ etmekle itham edilir. O halde, taatte, edep, irfân ve usul, maksadı araştırmak değil, emre hemen tâbi olmak, onu yapmaktır. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, *"Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeylerden harcayın"* dediğinde, onların, "Allah niçin hazinelerindeki şeylerden onları yedirmiyor?" demeleri caiz değildir.

Âhiret Buluşması

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَآ اِلٰى اَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾

"Siz, doğru söyleyenlerseniz, bu tehdit ne zamandır?" derler. Onlar, birbirleriyle itişip dururlarken, kendilerini yakalayacak bir tek sayhadan başkasını gözlemezler. (İşte o zaman) bunlar, bir vasiyette bile bulunamazlar. (Hatta) ailelerine dahi dönecek halde değillerdir" (Yâsîn, 48-50).

Bu, onların, Cenâb-ı Hak tarafından وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا *"Onlara sakının denildiğinde..."* (Yâsîn, 45) âyetinde emredilen takvâ ile, *"Onlara harcayın denildiğinde..."* âyetinde emrolunan infâkın, hiçbir faydası olmadığı, çünkü, gerçekte böyle bir vaadin olmadığı şeklindeki inançlarına bir işarettir. Âyetteki, "مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ" ifadesi, *"va'dedilen şey ne zamandır?"* anlamındadır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âhireti İnkârları**

Buradaki "**in**", şart edâtı olup, bir cezâ gerektirmektedir. Halbuki, "**metâ**"nın başına geldiği cümle bir istifham cümlesi olup, şartın cezası olmaya elverişli değildir. O halde, **in**'in cevabı nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki, bu cümle, lafzen istifham ifade eder, ama mana bakımından inkâr ifade eder. Buna göre onlar sanki, "Eğer haşrin vukû bulacağı hususunda doğru söylüyorsanız, onun ne zaman olacağını söyleyiniz" demek istemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

"İn küntüm" ifadesiyle kime hitap edilmiştir?

Cevap: Biz diyoruz ki, görünen odur ki bu, peygamberlere yapılan bir hitaptır. Çünkü o müşrikler, risâleti kabul etmeyince, "Ey risâlet iddiâ eden kimseler, eğer siz bu hususta doğru söylüyor iseniz, bunun ne zaman olacağını bize bildirin bakalım" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Burada bir vaad söz konusu değildir. O halde, âyetteki "bu vaad" ifadesiyle, hangi vaade işaret edilmiştir?

Cevap: Biz deriz ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, kıyametin kopacağına dair beyan buyurduğu, *"Onlara, "Önünüz sıra gelecek olandan da, arkanız sıra gelecek olandan da sakının denildiğinde"* (Yâsîn, 45) âyetindeki hususdur. Yahut da şöyle diyebiliriz: Bu, peygamberler, onlara devamlı bir biçimde kıyameti, hesabı, mükâfat ve cezâyı hatırlattıkları için, bu âyette zikredilmese bile, malûm olan bir husus olup (bu da bu keyfiyete bir işarettir).

Tek Sayha

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً *"Onlar, bir tek sayhadan başkasını gözlemezler"* buyurmuştur ki bu, "Onlar, o malum sayha ve naradan başka hiçbir şey beklemezler" demektir. Bu ifadelerin nekire gelmiş olmaları, çokluk manası ifade etmek içindir. İmdi eğer, "Onlar, bunu gözlemek şöyle dursun, tam aksine böyle bir şeyin olmayacağı hususunda kesin kanaat sahibidirler" denilirse biz deriz ki: Bu gözleme fiilen olan bir durumdur. Çünkü onlar, yapanın helâkine ve Allah'ın kudreti, hükmü ve ilmi dahilinde olmadığı takdirde, çabucak azaba dûçar kılıp kıyameti yaklaştıracak işler yapıyorlardı. Yoksa onlar bu gözlemeyi, sözle ifade etmiyorlardı. Yahut şöyle diyebiliriz: مَتٰى *"ne zaman?"* kelimesi gerçek bir istifhama delalet etmediğinden, gerçek olmayan bir "gözleme"den bahsedilmiştir. (Yani burada sözle ifade edilmeyen ama fiilen olan bir durum söz konusudur.) Çünkü مَتٰى "ne zaman?" diyen kimsenin bu sözüne nazaran, bu sözden bir bekleme manası anlaşılır.

Âlimler, burada bu "**sayha**"nın ne olduğu hususunda, onun dehşetine delâlet eden birtakım hususlar zikretmişlerdir.

1) Bu ifadelerin nekire getirilmiş olması... Çünkü Arapçada "çok" anlamında, لِفُلَانٍ مَالٌ "Falancanın öyle bir malı var ki!" ve, cesûr ve atılgan anlamında, لِفُلَانٍ قَلْبٌ "Falancanın öyle bir kalbi var ki" denilir.

2) Buradaki وَاحِدَةً *"bir tek"* kelimesinin zikredilmesidir. Bu, "o sayha oldu mu, artık bir ikincisine ihtiyaç yoktur" anlamındadır.

3) Âyetteki, تَأْخُذُهُمْ *"onları yakalayacak"* ifadesidir. Yani, "O onların hepsini yakalar ve bu sayha, yerin doğusundaki ile batısındakilere kadar varıp ulaşır. Böyle olan bir şeyin büyük bir şey olduğunda herhangi bir şüphe olmaz" demektir.

Ansızın Çarpma

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, birbirleriyle itişip dururlarken, kendilerini yakalayacak bir tek sayhadan başkasını gözlemezler. (İşte o zaman), bunlar bir vasiyette bile bulunamazlar. (Hatta), ailelerine dahi dönecek halde değillerdir"* ifadesi, bu sayhanın azametini gösteren ifadelerdendir. Çünkü normal olan bir sayha, gafil bir kimsenin başına geldiğinde, onun kalbi hoplar, korkar. Zira, bir işle meşgul olan birisine birisi aniden seslendiğinde, onun kalbi aniden hoplar, ama sayhayı bekleyen böyle değildir. Binâenaleyh, bu sayhanın durumu, bahsettiğimiz şiddet ve kuvvette olup, hasmıyla meşgul olan, onunla didişen gafil bir kimsenin başına geldiğinde, onun kalbinin hoplaması son derece tam, korkutma işi de alabildiğine muazzam olur.

Âyetteki, "يَخِصِّمُونَ" ifadesi hakkında şu izah yapılabilir: "Onlar, ölümden sonra ba's hakkında cedelleşiyor, bunun asla olmayacağını söylüyorlardı. Böylece de bu sayhadan gafil idiler. Böyle bir sayhanın vaki olacağına inanan kimsenin durumu, bunun tam tersinedir. Bu, böyle bir şey için hazır olduğu ve olacağını gözlediği için, bundan korkmaz, kalbi de hoplamaz. Bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık Allah'ın dilediklerî müstesna olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüştür"* (Zümer, 68) âyetiyle kastedilen manadır. Bu âyetteki, *"Allah'ın dilediklerî müstesnâ"* ifadesi, "sayhanın oluşacağına inanan ve bunun için hazır olan kimseler..." anlamındadır. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bir kimse, şimşeği görse ve biraz sonra, bir gök gürültüsünün olacağını anlasa. Diğer bir kimse de, şimşeğin çaktığını görmese ve sonuç olarak da, gök gürültüsü olacağını bilmese. Derken gök gürlese, bu durumda sen, şimşeğin çaktığını gören,

böylece de gök gürültüsünün olacağını bilen kimseyi dimdik ayakta; habersiz olan kimseyi de, bayılarak yere düşmüş halde görürsün.

Durumun Dehşeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu yakalamanın şiddetini beyan etmiştir ki, bu da, o sayhanın onlara bir vasiyette bile bulunmaya fırsat vermeyecek bir biçimde meydana gelmesidir. Âyette, onun şiddetini anlatan hususlar vardır.

a) Güç yetirememe... Çünkü bir kimsenin, "Falanca bu durumda vasiyet bile edemez" şeklindeki sözü, "O, tavsiyede bulunmaya muktedir olamaz" sözünden daha az vurguludur. Çünkü, tavsiyede bulunmayan kimse, bazen vasiyete muktedir olabilir.

b) "**Tavsiyeten**" ifadesi... Tavsiye sözle yapılır. Söz ise, fiilin meydana gelmesinden daha hızlı bir biçimde tahakkuk eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "O zaman bunlar söz söylemeye muktedir olamazlar. Nerde kaldı ki, görevleri yerine getirme ve haksız bir şekilde elde edilen şeyleri sahibine geri verme gibi uzun bir zamana ihtiyaç gösteren fiili yapabilsinler" demiştir.

c) Diğer kelimeler arasından özellikle "**tavsiye**" kelimesinin seçilmiş olması, onun, kelimelerin en mühim olanına kâdir olamadığına delâlet eder. Çünkü, ölüm vakti, insan tavsiyede bulunmaya daha çok ihtiyaç duyar.

d) "**Tavsiye**" kelimesinin nekire getirilmiş olması umumîlik için olup, bu, "O kimse, ufacık bir kelime dahi olsun, herhangi bir tavsiyede bulunamaz" demektir. Bir de, **tavsiye,** bazen işaretle olabilir. O halde, bundan aciz olan kimse, artık her şeyden aciz demektir.

e) Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Hatta) ailelerine dahi dönecek halde değillerdir"* ifadesi, tavsiye etmeye duyulan ihtiyacın ne derece yoğun olduğunu beyan etmek içindir. Çünkü, ailesine döneceğini uman kimse, vasiyete ihtiyaç kalmadığı için vasiyette bulunmayabilir. Ama, ailesine ulaşamayacağına kesin karar veren kimsenin, mutlaka vasiyette bulunması gerekir. Binâenaleyh, o bu ihtiyaca rağmen, bunu da yapamadığına göre bu, o sayhanın çok şiddetli olduğuna delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Biraz önce de anlattığımız gibi onlar, aileleriyle bir araya gelecekle-rine dair herhangi bir zamanın kalmadığına kesinkes kanaat getirmişlerdir ki, bu da vasiyette bulunma ihtiyacını doğurur.

b) Bu ifade, "Öldüler, artık onların dünyaya dönmeleri söz konusu değildir. Binâenaleyh, yolculuğa çıkan ve o yolculuktan artık dönemeyeceğini, artık ailesiyle birlikte olamayacağını bilen kimse, o zaman vasiyette bulunur" anlamındadır.

Mezarlardan Çıkış

Daha sonra Cenâb-ı Hak, birinci sayhayı müteakiben, olup bitenleri beyan etmek üzere:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنسِلُونَ ﴿٥١﴾

"Sûr'a üfürülmüştür. Artık bakarsın ki onlar, kabirlerinden, Rablerine doğru koşup gidiyorlar" (Yâsîn, 51)

buyurmuştur.

Yani, "Sûr'a ikinci kez üfürüldüğünde" demek olup, bu, *"Sonra ona bir daha üfürülmüştür. O anda görürsün ki ayakta bakınıp duruyorlar"* (Zümer, 68) âyetinde olduğu gibidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Farklı İfadeler**

Cenâb-ı Hak (Zümer 68) böyle buyururken, burada *"Artık bakarsın ki onlar, kabirlerinden Rablerine doğru koşup gidiyorlar"* buyurmuştur. Halbuki, "ayakta durma", "koşma"dan farklıdır. Bir de Cenâb-ı Hak, her iki yerde de, "فَإِذَا هُمْ" buyurmuştur ki, bu ayakta durma ile koşmanın aynı anda bulunmalarını iktiza eder. Ne dersin?

Cevap: Bunu şu iki şekilde açıklayabiliriz:

a) Ayakta olmak, hızlıca koşmaya ters değildir. Yürüyen kimsenin ayakta olması da, bakıyor olmasına aykırı değildir.

b) Bu âyette belirtilen sürat, işlerin adeta aynı anda yapılacağını göstermek için olup, tıpkı bir kimsenin مِكَرٌّ مِفَرٌّ مُقْبِلٌ مُدْبِرٌ مَعًا كَجَلْمُودِ صَخْرٍ حَطَّهُ السَّيْلُ مِنْ عَلِ "O savaşta dönüp dönüp hücum eden, pek çevik, aynı anda hem önden hem arkadan dalandır. Tıpkı sel sularının yüksekten yuvarladığı çakıl taşları gibi" demesi gibidir.

***İKİNCİ MESELE:* Üflemenin Zıt Etkileri**

Bu iki üfleyiş, diriltme ve öldürme gibi birbirine zıt olan iki şey hususunda nasıl müessir olabilir?

Cevap: Biz diyoruz ki, Allah'tan başka müessir yoktur. Üfleme ise, bir alâmettir. Sonra o korkunç sayha, maddeleri harekete geçirir, sarsar. Binâenaleyh, varlıklar canlı iken, o canlının parçaları bir aradadır. O ses onları sallar da, böylece canlının parçaları birbirinden ayrılır. Canlıların ölmelerinden sonra ise, onların parçaları ayrı ayrı idi. Dolayısıyla o ses onları harekete geçirdi de, işte o esnada canlının parçaları bir araya geldi. O halde bu demektir ki, bu iki üfleyiş de, maddeleri harekete geçirme ve intikal ettirme bakımından, müessir olmuşlardır. Bir arada iken maddeler dağılıyor; ayrı iken bir araya geliyor.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Müfacee İza'sı**

Müfâcee (sürpriz) için olan **izâ**'nın buradaki konumu nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Buradaki "**izâ**", zarf için olup, manası, "Sûr'a üflendi. Ona üflenince de, onlar ok gibi kabirlerinden fırladılar" şeklindedir. Ancak ne var ki, o şey, zarf olduğu bilinerek bazen bir şeyin zarfı olabilir. Konuşma esnasında, onun zarf olduğu bilinir. Görünüp müşahede edilmesi halinde de, bilgi yenilenmiş olmaz. Bu tıpkı bir kimsenin, güneş doğduğunda, "Hava aydınlandı" vb. demesi gibidir. Binâenaleyh bu kimsenin, güneş doğduğunda, havanın aydınlandığını görmesi durumunda, yeni bir bilgi söz konusu olmamış olur. Ama sen, خَرَجْتُ فَإِذَا اَسَدٌ بِالْبَابِ "Çıktım, bir de ne göreyim, bir aslan kapıda..." dediğinde, o zaman dilimi, aslanın kapıda olmasının zarfı olur. Ancak ne var ki bu, daha önce bilinmiyordu. Binâenaleyh o onu gördüğü zaman bunu bildi. Dolayısıyla bunun, onun zarfı, yani aslanın gelme zamanı olduğuna dair bilgisi, ancak onu görme anında ansızın ortaya çıkmıştır. İşte bu sebeple, "إِذَا"ya "**müfacee izâ'sı**" denilmiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Kabirler**

O "**sayha**" dağları harekete geçirmiş olduğuna göre, o vakitte kabirler nerede bulunur?

Cevap: Biz deriz ki: Allah, her ferdin parçasını, gömüldüğü yerde bir araya getirir, dolayısıyla onu o yerden çıkarır; ki bu yer, o kimsenin kabridir.

BEŞİNCİ MESELE

Burası, heybetten bahsedilmesi gereken bir makam olup, bu âyetten önce de, kâfirlerden bahsedilmiştir. Halbuki âyette, "Rabb" sözünün getirilmiş olması, Allah'ın merhametine delâlet eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, onlara nisbet edilen Rabb, إِلَىٰ رَبِّهِمْ *"Rablerine..."* yerine, heybetine delâlet eden bir lafız getirmiş olsaydı, bu daha uygun olur muydu, olmaz mıydı?

Cevab: Deriz ki: Bu lafzı, olabilecek şeylerin en güzelidir. Çünkü kötülük yapıp sonra da, kendisine iyilikte bulunan zâta dönmek mecburiyetinde bulunan kimse için böyle bir durum, başka bir halden, elemce daha fazla, nedâmetce de daha çok olur.

ALTINCI MESELE:

Kötülük eden kimse, iyilik edene yöneldiğinde, bir adım ileri, iki adım geri atar. Halbuki âyetteki "**yensilûn**" kelimesi hızlı koşmak anlamındadır. O halde onlardan böyle bir hareket nasıl sudûr edebilmiştir?

Cevap: Biz diyoruz ki, onlar, irâdeleri kendi ellerinde olmaksızın, böyle yaparlar. Biz, "فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ" (Zümer, 68) âyetini tefsir ederken, bununla, sûr'a üflendiğinde, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmel olduğunu, irâdesinin geçerliliğini beyan etmek istediğini açıklayacağız. Çünkü bu vakitte, onda hem bir araya gelme, hem terkip olunma, hem dirilme, hem kıyam, hem de koşma olacaktır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ" ifadesi, *"bir anda bu noktaya varıp dayanacaklar"* demektir. Yani, "Birtakım safhalardan sonra gelen, ok gibi fırlayış noktasına varacaklardır" demektir.

Şaşkınlık

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾

"Demişlerdir ki: "Eyvah bize! Uyuduğumuz yerden bizi kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın (Allah'ın) va'dettiği şey. Gönderilen (o peygamberler) doğru söylemiş" (Yâsîn, 52).

Bu, "Onlar diriltilince böyle söyleyecekler" demektir. Çünkü bir önceki âyetteki, *"Sûr'a üfürülmüştür"* ifadesi, onların yeniden diriltildiklerine delalet eder. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Eğer birisi, "Allah, "onlar, "Eyvah bize" diyerek kalkıp, kabirlerinden Rablerine doğru hızlıca koşuyorlar" buyurmuş olsaydı daha uygun olurdu?" diyecek olsa, biz deriz ki: Böyle söylemekten Allah'a sığınırız. Çünkü geçen âyetteki, *"Artık bakarsın ki onlar, kabirlerinden, Rablerine doğru koşup gidiyorlar"* ifadesi, biraz önce bahsettiğimiz gibi, Allahu Teâlâ'nın, en süratli bir şekilde onların parçalarını birleştirip, onları dirilttiğine ve hareket ettirdiğine bir işarettir. Çünkü onların hızlıca koşmaları işi, mutlaka parçalarının bir araya getirilip te'lif edilmeleri gerekmesine rağmen, hemen üflenişle birlikte oluvermiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, o birisinin dediği gibi, "diyerek kalkıp..." buyurmuş olsaydı, bu, "hızlıca koşarlar" ifadesinin "hâli" gibi, yani, "Eyvah bize diyerek koşup giderler" manasında olmuş olurdu. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü onların, "Eyvah bize" demeleri, süratlice gitmelerinden öncedir. Burada bu "Koşup gitme" ifadesinin kullanılmış olması, biraz önce bahsettiğimiz sebeplerden ötürüdür.

İKİNCİ MESELE

Eğer birisi, "Biz, "يَا حَسْرَةً، يَا حَسْرَتَا، وَيَا وَيْلَنَا" ifadelerde, nidânın ne manaya olduğunu bilmekteyiz. Fakat insanların bu şekildeki sözleriyle, Cenâb-ı Hakk'ın, hiç izâfet yapmadan, "يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ" (Yâsîn, 30) şeklindeki sözü arasında ne fark vardır ki onlar, "يَا حَسْرَتَا، يَا حَسْرَتَنَا" ve "يَا وَيْلَنَا" demektedirler" derse, biz şöyle cevap veririz: Bu sözü söyleyen mükellef ise, onun halini veya ona yakın olanların halini hiç kimse bilemez. Buna göre sanki herkes, kendi haliyle, derdiyle meşgulmüş ve her biri, "Eyvah bize! Yazıklar olsun bize!" demekteymiş gibi olur. Onların, "Eyvah bize!" deyişleri, her birinin, "Eyvah bana!" demesi manasınadır. Ama Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyi kullandığı yerlerde, ilmi herkesin halini kuşattığı için, bunu umûmî şekli ile söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Uyuduğumuz yerden bizi kim kaldırdı"* ifadesinin, *"Eyvah bize!"* şeklindeki sözleriyle ilgisi nedir?

Cevap: Diyoruz ki: Onlar, yeniden diriltilince peygamberlerin söyledikleri şeyleri hatırladılar da, böyle dediler ki bu, "Allah, bizi va'dedilen o diriliş ile mi diriltti, yoksa biz uyuyorduk da, uyandırıldık mı?" demektir. Bu da tıpkı, bir insana gücünün yetemeyeceği bir düşmanının, gelmesi vaad edilip, sonra da bu insan, korkunç bir adamın, kendine doğru yönelip

geldiğini görse, ödünün kopması ve kendi kendine, "Bu o mu, yoksa değil mi?" demesi gibidir. Bunun böyle oluşuna onların, "Uyuduğumuz yerden" ifadesi delâlet eder. Çünkü onlar, kabirlerini uyku yeri sanmışlardı. Bu, onların uyuyup da uyandırıldıkları mı, yoksa ölüler oldukları mı hususunda şüphe ettiklerini gösterir. Fakat zann-ı gâlipleri, bu işin bir yeniden dirilme olduğu yönündedir. Çünkü onlar, bu iki ihtimali bir arada düşünerek, bunun kendilerine va'dedilen o diriliş olduğunu sandıklarına bir işaret olmak üzere, *"Bizi kim kaldırdı (diriltti)?"*; uyanmış oldukları ihtimali vehimlerine bir işaret olmak üzere de, *"Uyuduğumuz yerden"* demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Bu", kelimesi neye işarettir? Diyoruz ki: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) O kelime, "uyudukları yere" işaret olup, sanki, "Bizi bu yerimizden kim uyandırdı?" demektir. Binâenaleyh "bu" kelimesi, "**merkad**"ın (uyunulan yerin) sıfatı olur. Nitekim Arapçada, كَلَامِي هٰذَا صِدْقٌ "Bu sözüm doğrudur" denilir.

b) O kelime, "dirilişe" işarettir ve mana, "Bu diriliş, Rahman'ın va'dettiği ve gönderilen peygamberlerin hakkında doğru söylemiş olduğu şeydir" şeklindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Buradaki "**hâzâ**" *(bu)* kelimesi, "**merkad**"in sıfatı sayılırsa, âyetteki, "Rahman'ın va'dettiği şey, gönderilen (o peygamberler) doğru söylemiş" ifadesi nasıl yerinde olabilir? Biz deriz ki: Bu durumda, "مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ" ifadesi, "Rahman'ın va'dettiği haktır. Peygamberler de doğru söylemişler" takdirinde, haberi mahzûf bir mübtedadır. Yahut da, şöyle denilebilir: "Rahman'ın va'dettiği ve peygamberlerin, hakkında sâdık olduğu o şey, haktır." Fakat bu iki takdirden birincisi, daha az takdirle ifade edildiği için daha uygundur. Yahut şöyle de denebilir: Bu, takdiri, "Bu, Rahman'ın va'dettiği ba's (diriliş)tir. Yoksa uykudan uyandırma değildir. Peygamberler, size haber verdikleri o hususta, doğrudurlar" şeklinde olan, mahzûf bir mübtedanın haberidir.

ALTINCI MESELE

Eğer âyetteki "**hâzâ**" *(bu)* kelimesinin, "**merkad**"e yahut "**ba'se**" işaret olduğunu söylersek, "Bizi kim kaldırdı (diriltti)?" sorusunun cevabı neredir?

Cevap: Diyoruz ki: Onların bu sorudan maksatları, bunun bir ba's (diriliş), yahut bir uykudan uyandırma olduğuna dair bilgileri bulunduğunu bildirmek olunca, Hak Teâlâ'nın, "Bu, Rahman'ın va'dettiği ba'sdir, uykudan uyandırma değildir" şeklindeki sözü ile buna cevap verilmiş olur. Bu tıpkı, korkan birisinin bir başkasına, "Ne dersin, falanca beni öldürür mü?" dediğinde, o sorulanın, "Korkma" deyip maksadının onun kalbinden bu korkuyu silmek olduğunu bildiği için, susması gibidir. İşte böylece cevap verilmiş olur.

Hesap Divanı

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾

"(Bu), bir tek sayhadan başka bir şey değildir. Artık onlar toptan ve derhal, huzura getirilmişlerdir" (Yâsîn, 53).

Bu, "O nefha (üfürme), tek bir sayhadan (nâradan) başka bir şey değildir" demektir. Fâilin bu olduğuna, geçen âyetteki وَنُفِخَ فِي الصُّورِ *"Sûra üfürülmüştür"* (Yâsîn, 51) âyeti delâlet eder. Yahut da bu, "Hâdise, ancak bir tek sayhadan ibaret oldu" demektir. Buradaki "كَانَتْ" fiili, nâkıs değil "tam" kabul edilerek, "sayha" (fâil olarak) merfû okunmuştur. Bu, "Tek bir sayha meydana geldi" demektir. **Zemahşerî** şöyle der: "Eğer bu tam fiil olsaydı, o zaman en uygun olan, "كَانَتْ" değil, "كَانَ" denilmesiydi. Çünkü bu durumda mana, "Tek bir sayhadan başka hiçbir "şey" olmadı" şeklinde olur. Fakat fiilin müennes olarak getirilmesi, zâhire hamlen câizdir. "**Sayha**"yı merfû okuyan şöyle diyebilir: Hak Teâlâ'nın إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ *"O vak'a vâkî olduğu vakit"* (Vâkıa, 1) âyeti, şiddet bildirmek ve mübalağa ifade etmek için, müennes fiil ile getirilmiştir. Bunun delili yine aynı sûredeki, لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ *"Onun vukûunu yalanlayacak hiçbir şey yoktur"* (Vâkıa, 2) âyetidir. Çünkü bu, mübalağa ifade etmektedir. İşte Cenâb-ı Hak burada da aynı şekilde kıyametin dehşetini ifade etmek için, bu fiili müennes getirmiştir. Binâenaleyh haşr gününün isimleri, **Kıyame, Kâria, Hakka, Tamme, Sahha** gibi hep müennes olarak gelmiştir." **Zemahşerî** sözüne devam ederek "لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ" ifadesinin, "نَفْسٌ كَاذِبَةٌ" takdirinde olduğunu, haşrin isimlerinin, onun "Kıyamet" diye isimlendirilmiş olmasından ötürü müennes geldiğini söyler.

Âyetteki, "**muhdarûn**" kelimesi, onların bu fırlayıp koşmalarının, kendi iradeleriyle değil, mecburî bir koşma olduğuna delalet eder.

Âdil Karşılık

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o günde olup bitenleri şöyle anlatmıştır:

فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

"İşte o gün, hiç kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Sizler, yaptığınız şeylerden başkasının karşılığını görmezsiniz" (Yâsîn, 54).

"Hiçbir kimseye haksızlık edilmez" ifadesi, mü'mine bir emniyet vermek; *"Yaptığınız şeylerden başkasının karşılığını görmezsiniz"* ifadesi de, günahkâr kâfiri ümitsizliğe düşürmek için getirilmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Karşılığını görmezsiniz"* ifadesi ile, mücrimin ümitsizliğine işaret edilirken, bunu hitap şeklinde getirmenin; *"Haksızlığa (zulme) uğratılmaz"* ifadesi ile, mü'minin ilahî azaptan emin oluşuna işaret edilirken, hitap üslûbuyla, "Ey mü'minler, sizler zulme uğratılmazsınız" denilmeyişinin hikmeti nedir? Diyoruz ki: *"Hiç kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez"* ifadesi, genel bir ifadedir. Çünkü (mü'min, kâfir) hiçbir kimseye orada zulmedilmeyecektir. *"Sizler, yaptığınız şeyden başkasının karşılığını görmezsiniz"* ifadesi ise, sadece kâfirlere has bir ifadedir. Çünkü Allah mü'minleri cezalandırmaz. Eğer böyle yapmazsa, (biliniz ki) Allah mü'mine has olan fazlından ve genel olan adaletinden ötürü, böyle yapmamıştır. Bu ifadede, bir müjde vardır.

İKİNCİ MESELE

Burada fâ-i takibiyyenin getirilmesini gerektiren şey nedir?

Cevap: Deriz ki: Hak Teâlâ, "**muhdarûn**" *(huzura getirilmiş, toplanmışlardır)"* (Yâsîn, 53) buyurup, bu toplanma işi de, işleri halletmek ve hesapları görmek için olunca, sanki "Onlar toplandıkları zaman, ancak adalet ile işleri hall-u fasl edilsin diye böyle huzura toplandılar. Binâenaleyh adalet için toplanmada zulüm yoktur. O halde, zulmün olmayışı adalet için

toplanmaya dayanır" demiştir. İşte bundan ötürü, vâliye veya hakime, "Adalet için oraya oturdun. Binâenaleyh zulmetmezsin" denilir. Bu "Durumun, konumun bunu yani adaleti gerektirir. Öyleyse zulmetme!" demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İşlerin Karşılığı**

Onlar, yaptıkları şeylerin aynısıyla karşılık (ceza) görmeyip, yaptıkları şeyler sebebiyle ve yaptıkları şeylerden ötürü bir karşılık görürler. Halbuki âyetteki, *"Yaptığınız şeylerden başkasıyla karşılık görmezsiniz"* ifadesi, bu cezanın, yapılan işlerin aynısıyla olacağına delalet eder. Cezâ fiilinin, hem harf-i cersiz, hem de harf-i cerli olarak, müteaddi olduğu, hem "جَزَيْتُهُ خَيْرًا" hem جَزَيْتُهُ بِخَيْرٍ "Onu hayırla mükâfatlandırdım" şeklinde kullanıldığı ileri sürülmesin. Çünkü bu, bizim söylediğimiz manada değildir. Çünkü sen, "Onu hayırla cezalandırdım (mükâfatlandırdım)" dediğinde, hayır senin yaptığın iş olmayıp, buradaki "bâ,"ya mukabele, ya sebebiyye içindir. Böylece sen, "onu, yaptığı hayır sebebiyle onu mükâfatlandırdım" demiş olursun. Buna ne dersin? Buna şu iki şekilde cevap veririz:

1) Âyetteki bu ifade, her halükârda bir fazla cezalandırma olmayacağına ve alabildiğine dikkatli davranılacağına bir işarettir. Çünkü bir şeyin aynısına ilavede bulunulamaz. Şimdi biz diyoruz ki âyetteki bu ifade tam eşitliği ifade eder, yani "verilecek olan ceza, onların yaptıklarının aynısıdır, tam karşılığıdır" demektir. Çünkü Arapçada, "Hiçbir şeyi eksik bırakmadı" manasında, "Falanca, bana tek tek cevap verdi" denilir. Âyetteki ifade bu manasıyla tam bir ümitsizliği gerektirir.

2) Buradaki "**mâ**" kelimesi, belli bir şeyi göstermeyip, cins ifade eder ve "Sizler, amellerinizin cinsine göre karşılık görürsünüz. Eğer amelleriniz (yaptığınız o şeyler) güzel ise, karşılığı güzel; kötü ise karşılığı kötü olur. O halde yaptığınız kötülüklere ve iyiliklere göre karşılık görürsünüz" demektir. Bu tıpkı, *"Kötülüğün karşılığı yine onun gibi bir kötülüktür"* (Şûra, 40) âyetinde ifade edildiği gibidir.

İyilerin Mükâfatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, muhsinlerin, güzel ameller yapanların durumunu da şöyle beyan etmiştir:

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾

"Şüphe yok ki bu gün cennetlikler, mesrûr ve handan bir zevk ve eğlence içindedirler. Kendileri de, zevceleri de, cennetin gölgelerindedir. Tahtlarının üstüne kurulmuşlardır. Onlar için orada taze yemişler vardır. Yine onlar için, arzu ettikleri her şey vardır" (Yâsîn, 55-57).

Âyetteki, "**şuğul**" kelimesi, şu manalara gelebilir:

1) Bu, "Allah'ın onlara verdiği mükâfatları elde etmiş olma sebebiyle, o günün dehşetinden, habersizdirler" manasınadır. Binâenaleyh onlar azap ve hesap namına hiçbir şeyden haberleri olmamıştır. "**Fâkihûn**" kelimesi, onların artık selamette olduklarını tam olarak anlatan bir sözdür. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak eğer sadece, "فِى شُغُلٍ" demiş olsaydı, o zaman onların kıyamet günü ve dehşeti hususunda endişelerinden ötürü büyük bir meşguliyet içinde oldukları manası çıkardı. Zira, başına büyük bir bela gelen kimseye, önemli bir işi sunulsa ve meselâ iflas ettiği söylense, "Ben, ondan daha önemli bir dert ile meşgulüm" der. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "**fâkihûn**" demiştir ki bu, "Onlar, bu günde helâk ile, yazıklanma ile, hayıflanma ile değil, zevk-u safa ile meşguldürler" demektir.

2) Bu, onların durumunu anlatan bir ifadedir. Yoksa Cenâb-ı Hak, onların bir şeyle meşgul oldukları manasını kastetmemiştir. Hatta bu, "Onlar işinde gücündedirler" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu işlerinin zor olmayıp, tat veren ve hoşlanılan şeyler olduğunu belirtmiştir.

3) Onlar, umdukları şeylerden ötürü bir meşguliyet içindedirler. Çünkü onlar dünyada iken, bazı şeyler tasarlamış ve "Cennete girdiğimizde, şunu şunu isteriz" demişlerdi. Fakat cennete girince, hatırlarına gelmeyenleri de görmüş ve onlarla meşgul olmaya başlamışlardır.

Bu ifade hakkında zayıf olan başka izahlar da yapılmıştır. Şöyle ki:

1) Bu ifadenin, (hûrilerin) bekâretlerini giderme (yani onlarla beraber olma) meşguliyeti olduğu söylenmiştir. Bu, bizim üçüncü maddede bahsettiğimizin aynısıdır. Çünkü insanın nazarında bazen, şu anda, taze dilberlerle oynaşıp eğlenme ağır basar da, bu sebeple o, "Ben, cennette onlarla zevklenip hazlanacağım" der. Sonra da Allah çoğu kez ona, kendisini onlardan alıkoyacak nimetler verir.

2) Bunun, saz çalıp eğlenmek olduğu söylenmiştir. Bu, zikrettiğimiz kabilden olup, bir vehimdir.

3) Bu, karşılıklı olarak ziyaretleşme hususundadır.

4) Bu, Allah'ın ziyafeti konusunda bir meşguliyettir. Bu, bizim söylediğimize yakındır. Çünkü Allah'ın ziyafeti, mümkün olabilecek en lezzetli şeyler olur. O zaman da bu onu, dünya hayatında iken vehmettiği, aklından geçirdiği şeylerden alıkor. Cenâb-ı Hakk'ın "**fâkihûn**" kelmesi ise, "**inne**"-nin haberidir. "فِى شُغُلٍ" ifadesi, Onların zevk ve eğlencelerinin neden ötürü olduğunu beyan eder. Arapçada, زَيْدٌ عَلَى عَمَلِهِ مُقْبِلٌ "Zeyd, kendini tamamiyle işine vermiştir; yüzünü tamamen ona dönmüştür, (زَيْدٌ) فِى بَيْتِهِ جَالِسٌ evinde oturmaktadır!" Bu sebeple câr-mecrûr olan "فِى شُغُلٍ" kelime, haber olmaz. Şâyet "جَالِسٌ kelimesini mansub kılsaydın (جَالِسًا), o durumda, câr-mecrûr olan ifade haber olurdu. Bunun gibi şâyet, "فِى شُغُلٍ فَاكِهِينَ" demiş olsaydın, o zaman bunun manası, hal olarak "Cennetlikler, eğlence içinde ve mesrûr oldukları halde, meşguldürler" şeklinde olurdu. Bu kelime nasb ile "فَاكِهِينَ" (fâkihîne) şeklinde de okunmuştur. "**Fâkih**" kelimesi, zevk safa duyan ve nimetlenen kimse anlamındadır. "Meyve" anlamına gelen "**fâkihe**" kelimesi de böyledir; çünkü meyve bolluk içinde ancak, alınacak olan lezzeti için vardır ve açlığın acısını bastırmak üzere de yenilmez.

Burada, çok hoş bir mana vardır. Bu da şudur: Cenâb-ı Hak, "فِى شُغُلٍ" ifadesiyle, onların herhangi bir elem ve kederi olmadığına işaret etmiştir; binâenaleyh, onlar için ve onlar nezdinde hiçbir elem, acı ve keder yoktur. "فَاكِهُونَ" kelimesi ile, onların lezzetlere nail olmasını beyan etmiştir. Çünkü elemi olmayan kişi, bazen lezzetlere nail olmayabilir. Böylece onların en mükemmel hal üzere olduğunu açıklamış, sonra da bu kemâl ve mükemmelliği; *"kendileri de zevceleri de..."* ifadesiyle beyan etmiştir. Bu böyledir, çünkü lezzet ve zevk içinde bulunan bir kimsenin yaşantısı, durumu kendisini de ilgilendiren bir başkasının halini düşünmesinden ötürü, kimi kez bozulabilir. İşte böylece Cenâb-ı Hak, *"kendileri de zevceleri de..."* buyurmuş, böylece de o cennetliklerin kalbi, herhangi bir şeyle meşgul kalakalmamıştır. Onların ateşte olan yakınlarına ve kardeşlerine gelince, onların bunlardan yana bir tasaları yoktur; onlar sebebiyle bir elem ve hüzün de duymazlar. Onların, kendi yanlarında bulunmalarını da arzulamazlar. أَزْوَاجُهُمْ *"zevceleri de..."* ifadesi, iki manaya muhtemeldir:

a) İhsân konusunda onlar gibi olanlar ile iman konusunda da, emsâlleri olan kimseler... Nitekim Cenâb-ı Hak, مِنْ شَكْلِهِ اَزْوَاجٌ *"O şekilden başka daha diğer neviler de vardır"* (Sâd, 58) buyurmuştur.

b) "Zevceler" ifadesi, *"zevcelerine, yahut sağ ellerinin malik olduklarına karşı müstesna..."* " (Mü'minûn, 6) ve *"geride zevceler bırakanlar..."* (Bakara, 234) âyetlerinde de olduğu gibi, kadının zevci (kocası) ve erkeğin zevcesi (hanımı) ifadesinden anlaşılmakta olanlardır. (Yani, karı ve kocadır.) Çünkü, murat edilen, (kişilerin) kendi benzerleri değildir. فِى ظِلَالٍ *"gölgeler içinde"* ifadesine gelince, bu kelime, "**zıll**" kelimesiyle, "**zılle**" kelimesinin çoğulu olan "**zulel**" kelimesinin çoğuludur. Bu ifadeyle murat edilen ise, elem verici mekânlardan korumadır. Zira, bir örtü altına oturan kimse, ne yağmurdan korkar, ne de güneşin hararetinden. Böylece bu sayede, gelebilecek elem ve acıyı savuşturmaya hazır hale gelir. Bunun gibi onlar için, onları kötü şeylerden koruyacak gölgeler vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, hiçbir elemleri olmayacağına bir işaret olmak üzere *"Burada, bize hiçbir yorgunluk değmeyecek, burada bize hiçbir usanç da isabet etmeyecek"* (Fâtır, 35) ve *"Orada ne bir güneş, ne de bir zemheri görmeyecekler"* (İnsan, 13) buyurmuştur. Burada, bir başka incelik daha vardır ki, bu da şudur: Mükellefin durumu söz konusu olduğunda, onun hali, ya onu meşgul eden şey sebebiyle huzursuz ve bozuk olur ki bu durumda o, açık bir bahçe içinde, güneşin altında yüksek bir yerde oturan kimse gibidir; yahut bu, o mekândan ötürü olur, ya da, kişiyi meşgul eden şey, meselâ, taze cennet dilberiyle oynaşma gibi, açık bir yerde talep olunur. Yahut da onun durumu, yemek yenilecek yerden dolayı bozuk olur ki bu, huzur içinde bahçede dolaşan, ama yiyeceği olmayan kimsenin durumuna benzer. Halin bozuk olması, yahut da sevgilinin bulunmayışından dolayıdır. Dinlemenin şartlarını anlatırlarken, gönül ehli, "zaman, mekân ve ihvân (dost, arkadaş)" kelimeleriyle buna işaret etmişlerdi. İşte Cenâb-ı Hak, o cennetliklerin yoğunluk içinde olmadıklarına bir işaret olmak üzere, *"Mesrur ve hazdan bir zevk ve eğlence içindedirler";* ürküten bir yalnızlığın bulunmadığına işaret olmak üzere, *"kendileri de zevceleri de...";* mekâna işaret olmak üzere, *"Cennetin gölgelerindedir. Tahtlarının üzerine kurulmuşlardır";* bütün ihtiyaçlarının giderildiğine de bir işaret olmak üzere, *"Onlar için orada taze yemişler vardır. Yine onlar için, arzu ettikleri her şey vardır"* buyurmuştur. مُتَّكِؤُنَ *"kurulmuşlar"* ifadesi, burada, tam bir kuvvet ve meşgul olmamaya delâlet etmektedir. Çünkü ayakta olan kimse bazen, bir şeyden dolayı ayağa

kalkar. Oturan kimse de bazen, insanlardan ötürü oturur. "Kurulup yaslanmış olan kimse"ye gelince, o ancak, meşgul olmadığı ve buna kudreti olduğu için yaslanır, kurulur. Zira hasta, yaslanmaya muktedir değildir. O ancak, ya yan üstü, ya da sırt üstü uzanır. "**Erâik**" kelimesine gelince, bu, "**erîke**" kelimesinin çoğuludur. Üzerine yatak, şilte atılan sedire denilir. Gelinlik köşesinin altında bulunduğundan, ne sedir, ne de onun üzerindeki şey görülmez. Cenâb-ı Hakk'ın لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ *"Onlar için orada taze yemişler vardır"* ifadesi, orada herhangi bir açlığın bulunmadığına işaret eder. Yeme işi de, açlığın acısını bastırmak için değildir. Onların yedikleri şey ancak bu, taze et dahi olsa, ancak meyve (gibi, hoş ve leziz)dir.

İstenen Her Şey

Buna göre "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Canlarının çekeceklerinden kuş etleri ile"* (Vâkıa, 22) ifadesi, bir değişmeye ve açlık anlamında olan, arzulayıp iştahlanmanın bulunduğuna delalet eder" denilemez. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Canlarınızın çekeceklerinden"* (Vâkıa, 21) ifadesinin, herhangi bir elemin bulunmadığı manasını te'kîd etmekte olduğunu söylemekteyiz. Zira bir şeyi yemek bazen, herhangi bir arzu ve iştah söz konusu olmaksızın, tedavi için olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Canlarının çekeceklerinden..."* buyurmuştur, çünkü kuş eti, dünyada şu iki halde yenilir:

a) Nimet ve zevk içinde olma hali.

b) Midenin zayıf olması durumu. Bu durumda ise kişi, arzulamış olduğu kuş etini yiyemez. O ancak, kendisine uygun olan ve de doktorun emrettiği şeyleri yer.

Bunun, teğayüre, değişmeye delâlet ettiğine gelince, biz diyoruz ki: Doğrudur, kabul. Zira, hâs ve özel olan, genel olana muhaliftir; ondan başkadır. Ne var ki bu, bizim amacımızı zedelemez. Zira biz diyoruz ki, o, pek çok yemek çeşidinden, burada "**fakihe**"yi seçmiştir. Çünkü bu, nimetler içinde bulunmaya, lezzetler duymaya ve açlık halinin bulunmadığına daha çok delalet etmektedir. "**Fakihetun**" kelimesinin nekresi ise, bu kemâl ve mükemmelliği beyan eder ki, biz bunu birçok kereler anlatmıştık. Cenâb-ı Hak, seçimlerinin ipinin kendi ellerinde bulunduğuna, onların (kendi başlarına) mâlik ve muktedir bulunduklarına işaret olmak üzere, "yerler, yiyorlar" buyurmamıştır da, *"onlar için... vardır"* buyurmuştur.

Cenâb-l Hakk'ın وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ *"Yine onlar için, arzu ettikleri her şey vardır"* ifadesine gelince, bu hususta birkaç izah bulunmaktadır:

a) Bu, "Yine onlar için, kendileri lehine arzu ettikleri her şey vardır" demektir. Yani, "Duâ ve talepleri kabul edilir," o takdirde bu fiil, دَعَا "istedi, dua etti" anlamında olup, **"iftiâl"** sîgasına taşınmıştır. Nitekim, **"haml"**, "yüklemek, yüklenmek" anlamında olan **"ihtimâl"** kelimesi ile; yola çıkmak, seyahat etmek **"rahîl"** anlamında olan **"irtihâl"** kelimesi de böyledir. Buna göre denilebilir ki, bunun manası, "Onlar kendileri için bir duâ ve talepte bulunurlar da, bu talep ve istekten sonra da onların duası kabul edilir" şeklinde değildir. Aksine bunun anlamı, "Kendileri için talep edip istedikleri her şey onlarındır, onlar içindir. Yani, bu zaten onlarındır. O halde onların duâ ve talepte bulunmaya ihtiyaçları yoktur!" şeklindedir. Nitekim, memlûku (uşağı) efendiden bir şey istese de, o da ona, لَكَ ذٰلِكَ "Bu, senindir" dese, bundan ya, "Senin isteğin karşılanacaktır. İstediğin şeyin sana verilmesi kolay bir şeydir" manası anlaşılır, ya da bundan bazen, ret anlamı anlaşılır ki, bunun beyanı da, "Bu senin için zaten vardır. Onu daha niye istiyorsun ki!?" şeklindedir. İşte Cenâb-ı Hak, "Yine onlar için, arzu ve talep ettikleri her şey vardır. Binâealeyh onların, talepte bulunmaya ve istemeye ihtiyaçları yoktur" buyurmuştur. Bunun, iyice anlatılması şöyle olur: "مَا يَدَّعُونَ" ifadesi, "istenmesi ve talep edilmesi yerinde olan ve uygun düşen her şey" anlamındadır, ki bu da, "İstenilebilecek her şey, istemelerinden önce onlar için mevcuttur" demektir. Veyahut da şöyle diyebiliriz: Bu ifade ile hem talep, hem de talebe icabet manası kastedilmiştir. Zira, Allah'tan talep edip istemede de bir lezzet ve haz bulunur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak şâyet, cennetliklerle kendisi arasındaki sebepleri ve yolları kesilmiş olsaydı, bu, o cennetlikler için güzel bir şey olmazdı. Böylece Cenâb-ı Hak, hem isterken, hem de verilirken onlar için bir haz ve lezzet meydana gelsin diye, birtakım şeyleri onlara istediklerinde vermek üzere, vermemiştir. Çünkü kulların, ihtiyaçları hususunda meliklerine hitap edebilecek bir konumda bulunmalarında büyük bir haz ve şeref verme bulunur. Zorba olan bir hükümdar ise, bir daha kendisine hitap olunmasın diye, maksatlı olarak tebaasının ihtiyaç duyduğu şeyleri toptan, bir defada verir.

b) Âyetin bu ifadesi, مَا يَتَدَاعَوْنَ "karşılıklı olarak istedikleri şeyler" manasındadır. Bu durumda tıpkı **"iktitâl"** *(vuruşmak)* mastarının **"tekâtul"** *(karşılıklı vuruşma)* anlamına gelmesi gibi, **iftiâl** sîgası da, **tefâul** anlamında olmuş olur ki, bu da biraz önce zikrettiğimiz, "Bir kimsenin arkadaşını,

kendisine davet edebileceği yahut da, bir kimsenin arkadaşından kendisini isteyeceği her şey onlar için mevcuttur, vardır" şeklindeki manadadır.

c) Bu, "onların temenni ettikleri her şey" anlamındadır.

d) Bu, "iddiâ etmek" anlamında olup, ifadenin manası, "Onlar dünyada iken, Allah'ın, kendi ilahları olduğunu; O'nun da kendi mevlâları olduğunu; kâfirlerin ise, herhangi bir mevlâlarının bulunmadığını iddia ediyorlardı. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Cennette onlar için, dünyada iddia ettikleri şeyler vardır" demek istemiştir ki, bu durumda, âyetteki di-li geçmiş zaman, dünyada iken hikâye edilmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey mü'minler, bu gününüzde, dün iddia ettiğiniz şey, bu gün sizin içindir" demek istemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki bu gün cennetlikler, mesrur ve hazdan bir zevk ve eğlence içindedirler. Kendileri de zevceleri de cennetin gölgelerindedir"* ifadesi, bu sözün, kıyamette söylendiğine delâlet ediyor da denilemez! Çünkü biz diyoruz ki:

Buna verilecek şöyle iki cevabımız vardır:

a) "هُمْ" zamiri mübtedâ; "وَأَزْوَاجُهُمْ" kelimesi de buna atfedilen bir ifadedir.

Binâenaleyh sözün şöyle olması muhtemeldir: Bu günümüzdeki bu sözümüz bize, mü'minlerin ve onların zevcelerinin, yarın gölgeler altında bulunacaklarını ve onlar için, talep edecekleri her şeyin bulunacağını haber vermektedir.

b) Buna verilecek ikinci cevap ise, -ki bu daha uygundur- şöyledir:

Biz diyoruz ki: Bu ifadenin manası, "Onların iddiâ edegeldikleri her şey" şeklindedir. Bunun, zarûret olmaksızın bir takdirde bulunma olduğu, bunun ise caiz olmayacağı ileri sürülmemelidir. Çünkü diyoruz ki: Bahsettiğimize göre, âyetteki "iddia" kelimesi meşhur manasında kullanılmış olur. Zira duâ, davada bulunmak demektir. Bunun daha evla olduğunu söyledik. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Rahman Rablerinden bir de sözlü selâm vardır"* (Yâsîn, 58) âyetindeki selâm, âhirette olup, bu âdeta *"Onlar için arzu ettikleri her şey vardır"* ifadesinin bir tefsiri gibidir. Bir de, *"Onlar için arzu ettikleri her şey vardır"* ifadesi, hepsi de âhirette olacak cümleler arasında yer almış bir ifadedir. Binâenaleyh onların arzu ettikleri şeylerin de, âhiretteki şeylerden olması gerekir. Halbuki âhirette, ehl-i subûr (helâk) ile ehl-i hubûr (güzellik) arasındaki işler, hall-u fasledildiği için, ne bir dava, ne de bir beyyine kalır.

Rabden Selâm

Cenâb-ı Hakk'ın,

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾

"Rahim Rablerinden bir de sözlü selâm vardır" (Yâsîn, 58)

İfadesi, en mükemmel ve üzerinde bir diğerinin bulunmadığı bir sözdür. Bu hususu birkaç mesele içinde beyan edeceğiz.

***BİRİNCİ MESELE:* "Selâm" Kelimesmi Merfû Kılan Şey Nedir?**

Diyoruz ki: Bunun sebepleri şunlar olabilir:

1) Bu, "مَا يَدَّعُونَ" ifadesinden bedeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak *"Onlar için arzu ettikleri her şey var"* buyurunca, bunun "bedel"ini getirerek beyan etmiş ve *"onlara selâm"* demiştir. Böylece bu ifade, haberi câr ve mecrür olan bir mübteda gibi olmuş olur. Bu tıpkı, فِي الدَّارِ رَجُلٌ "Evde adam var" ve لِزَيْدٍ مَالٌ "Zeyd'in malı var" denilmesi gibidir. Nahivde, her ne kadar böyle bir şey olmayıp, aksine bu bir "bedel" olup, nekire bir kelimenin ise marife bir ifadeden bedel kılınması caiz olunca, bu durumda "مَا يَدَّعُونَ" ifadesindeki "**mâ**" edâtı "**ellezî**" manasında mârife, "**selâm**" kelimesi ise nekire olmuş olur. Buna göre şöyle denilebilir: Buradaki "**mâ**" edatı, ne mevsûfe, ne mevsûle olup, aksine "Onlar için arzu ettikleri bir şey var" takdirinde olan bir nekiredir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu nekire olan şeyi, "bedel"ini zikrederek açıklamış ve "**selâm**" demiştir. Doğru olan birincisidir.

2) "**Selâm**" kelimesi, "**mâ**"nın haberi, "**lehum**" ise, selâmın cihetini açıklamak için getirilmiş olup, takdiri, "Arzu (iddia) ettikleri şey, onlar için sâlimdir, yani, hâlistir" şeklindedir. Bu durumda "selâm" kelimesi, ya hâlis manasındaki sâlim veya selîm manasınadır. Nitekim Arapçada "ayıplardan azâde" manasında, "عَبْدٌ سَلَامٌ" denilir ki bu tıpkı لِزَيْدٍ الشَّرَفُ مُتَوَفِّرٌ "Zeyd için şeref bolcadır" denilmesi gibidir. Bu durumda câr ve mecrûr, bu şerefin kime ait olduğunu göstermek için getirilmiş bir ifade, "**şeref**" mübteda, "**müteveffir**" onun haberi olur.

3) "**Selâm**" kelimesi, kendinden öncekilerle ilgisi bulunmayan bir ifadedir. "**Selâm**" mübtedadır, haberi mahzûf olup, سَلَامٌ عَلَيْهِمْ "Selâm onlara

olsun" takdirindedir. Böylece bu, bu günümüzde (dünyada) Allah'ın âhirette selâm vereceğini haber verme olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki bize bunu anlatmış ve *"Şüphe yok ki bu gün cennetlikler, bir zevk ve eğlence içindedirler"* buyurmuş, daha sonra da cennetliklerin en mükemmel halini beyân ederek, *"Selâm onlara"* demiştir. Bu tıpkı, *"Nûh'a selâm"* (Sâffât, 79) ve *"Peygamberlere selâm"* (Sâffât, 181) âyetlerinde olduğu gibidir. Böylece Allahu Teâlâ mü'min kullarına, peygamberlerine lütufta bulunduğu gibi lütfetmiş olur. Yaptığım bu izah, rivâyetlerin delâlet etmediği yeni ve orjinal bir izahtır. Yahut da şöyle deriz: Bu ifadenin takdiri, "**selâmün aleyküm**" şeklindedir. Binâenaleyh bu, bir tür "iltifat" olmuş olur. Çünkü Allah, "Onlara şunlar şunlar vardır" demiş, sonra da, *"sizlere selâm olsun"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "**kavl**" kelimesi ne ile mansubdur?

Diyoruz ki: Bunun sebepleri şunlar olabilir:

Bu, mef'ûl-ü mutlak olarak mansub olup, mananın "onlara selâm" şeklinde olmasına göre, "Onlara, Allah'ın veya meleklerin sözlü olarak söylediği bir selâm vardır" takdirindedir. Yahut da, "**selâm**" kelimesinin, bizim, "Onların iddia ettikleri o şey onlara hastır (sâlimdir)" şeklindeki görüşümüze göre, bunun takdiri, "Allah bunu böyle söyledi ve onlara iddia ettikleri şeyin, kendilerine sâlimen ulaşmasını va'detti" şeklinde olur. "**Selâm**" kelimesinin takdirinin, "selâm onlara" görüşümüze göre, اَقُولُهُ قَوْلًا "Onu sözlü olarak söylüyorum" şeklinde olur. Bu durumda (مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ) bu selâmın, Allah'tan olduğunu anlatmak için getirilmiş bir ifade olur ki bunların takdiri, سَلَامٌ عَلَيْهِمْ مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ اَقُولُهُ قَوْلًا "Rahim Rab tarafından onlara selâm olsun. Bunu ben sözlü olarak söylüyorum" şeklinde olur. Bu izaha göre, "**kavlen**" kelimesinin "temyiz" olması da muhtemeldir. Çünkü selâm bazen söz, bazen fiil ile olur. Zira, padişahın huzuruna girip, başını eğen kimse, "padişaha selâm verdim" der. Bu durumda bu, tıpkı bir kimsenin, "Alış-veriş bizzat değil, hükmen vardır"; "Bu, zannen değil, kat'î olarak yasaklanmış şeydir" demesi gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, "**selâm**" ile ilgili kısımda, *"Rahim Rab'den..."* buyurmuş, selâmın dışındaki diğer cennet ikramları hakkında ise, *"Gafûr ve rahîmden*

bir ziyafet ve ikram olarak..." (Fussilet, 32) buyurmuştur. Bu ikisi arasında fark var mıdır?

Diyoruz ki: Evet, fakat o sûrede, "**nüzûl**" (ziyafet, ağırlama), konaklayan kimseye ilk yapılan ikramdır. Bu böyledir. Her ne kadar, âyetin öncesi buna delâlet ediyorsa da, konaklayan kimseye, ilk ikramda bulunulduğunda, bu onun daha çok ikramlar göreceğine delâlet eder. Fakat ilk ikramı yapılmazsa, bu da o kimsenin, artık hor ve hakîr (değersiz) karşılanacağına bir işaret olur. Fakat bu kesinkes böyledir manasında değildir. Çünkü o padişahın (konak sahibinin) yiyeceklerinin bol olması, misafir ettiği kimseye ilk önce rızık vermesi, onu yeme-içmeden men etmemesi, başka konularda onu sıkıştırması mümkündür. İşte bu itibarladır ki "O, kullarından sâdır olan suçlara karşı affedicidir" demiştir. Ta ki kul güven içinde olsun ve "bazen olur ki yemek verip açlığı gidermeden sonra can sıkıcı eziyetler gelebilir" demesin. Böylece selâm, mağfireti değil de, selâm verilenin ta'zimini gerektiren bir meziyyeti ortaya kor. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, *"Rahim Rab..."* buyurdu. Çünkü bir şeyin Rabbi, o mâliktir ki onun yüce makamı göz önüne alındığı takdirde reayasına ta'zimde bulunacağı hiç mi hiç düşünülmez. Binâenaleyh, böylesi bir mâlik, ona (yani kuluna) selâm verdiğinde, buna şaşılır ve "Baksana falanca, onun efendisi olduğu halde (tevazu gösterip) ona selâm veriyor (hayret)" denilir.

Suçluların Ayrılması

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾

"Ey günahkârlar bugün siz ayrılın" (Yâsîn, 59).

Bu âyetle ilgili, kendisi sebebiyle yine âyetin münasebetinin de ortaya konacağı şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Kendinizi diğerlerinden ayırın, seçilip çıkın" demek olup, tıpkı, *"Neredeyse o (cehennem) öfkesinden temeyyüz edecek (yani çatlayacak)"* (Mülk, 8) âyetinde olduğu gibidir, yani, "Bir kısmı bir kısmından ayrılacak. Fakat bunların ayrılışları, hasret ve pişmanlıktan ötürüdür" demektir. Buna göre âyetler arasındaki münasebet şöyle olur: Günahkâr, mü'minin makamını ve yüceliğini, kendisinin ise alçaklığını ve düşüklüğünü görüp,

pişmanlığa düşer. Bundan dolayı onlara, "Haydi bugün ayrılın. Çünkü acılarınızın ilacı, hastalığınızın şifası yoktur" denilir.

b) Bu, "mü'minlerden ayrılın ey mücrimler" demektir. Çünkü onlar, mü'mine verilen mükâfat ve ikramları müşahede ederler. Derken onlara, "Siz ayrılıp, cehennemdeki yerlerinize girin. Artık sizin için, bir daha onlarla bir araya gelme mümkün olmayacak" denilir.

c) Mü'minlerin, Hak Teâlâ'nın, *"Onlar ve zevceleri"* ifadesiyle işaret ettiği, dostları ve eşleriyle orada bir araya gelmelerinin aksine, birbirinizden ayrılın. Çünkü cehennemlikler için, hem elîm bir azap, hem de ayrılık azabı vardır. Ayrılığın üzerinde, daha şiddetli azap da yoktur. Bundan dolayı akıllı ve hikmetli kimseler, "Her azap, beraber olanların ayrılması ile olur. Çünkü kolu koparılan veya bedeni yanan kimse, ancak birbiriyle beraber olan şeylerin birbirinden ayrılması-koparılması yüzünden elem duyar. Fakat maddî ayrılış, aklî ayrılıştan daha hafiftir" demişlerdir.

d) Bu, "şefaatçilerinizden ve arkadaşlarınızdan ayrılın. Çünkü artık bugün sizin için ne candan bir dost, ne de bir şefaatçi vardır" demektir.

e) Bu, "Umduğunuz şeylerden ayrılıp-kopun, her türlü hayrı terk edin" demektir. Çünkü mücrim, suç işleyendir. Şöyle de denebilir: Bundan murat, Allahu Teâlâ'nın *"ayrılın"* deyip, böylece, *"Mücrimler simalarından tanınırlar"* (Rahman, 41) âyetinde anlatıldığı gibi, üzerlerinde, sayesinde bilinecekleri bir işaret (sîmâ) belirir. Bu manaya göre, âyetteki, *"ayrılın"* ifadesi, tıpkı "كُنْ فَيَكُونُ" ifadesinde olduğu gibi, tekvînî bir emir olur ve böylece, Allahu Teâlâ, *"ayrılın"* der demez, onlar sîmaları ile seçiliverirler. Böylece onların alınlarında ve yüzlerinde kara lekeler belirir.

Şeytana Uymayın

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنِيٓ اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ ۚ اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِيْنٌ ﴿٦٠﴾

"Ey âdemoğulları şeytana tapmayın, çünkü o sizin için apaçık bir düşmanınızdır diye sizden ahit almadım mı?" (Yâsîn, 60).

Allahu Teâlâ mü'minlerin ve mücrimlerin hallerinden bahsedince, birisi "İnsan çok zâlim ve çok câhildir. Cehâlet (bilmemek) ise, mazeret sayılır"

diyebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Sizin dediğiniz bu iş, inzar olmadığı (peygamberler gönderilmediği) takdirde söz konusu olur. Halbuki önceden, peygamberlerin beyanlarıyla her yol anlatılmıştı. Üstelik siz (insanlara) tavsiyede bulunup, yapmanız uygun olan şeylerle, uygun olmayan şeyleri bildirdik" demiştir.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"اَعْهَدْ" Lafzı**

Bu, "اَعْهَدْ" kelimesinin kullanılışları hakkındadır. Bunun kullanılışları pek çoktur:

1) Hemzenin kesresiyle "اِعْهَدْ" şeklinde... Muzarî fiillerinin başına gelen muzarât harflerinden "yâ"nın dışındakilerin hepsi meksur okunabilir. Ama yâ ile, mesela "يِعْلَمُ، يُعَلِّمُ" denilmez.

2) İkinci babdan, he'nin kesresiyle "عَهَدَ - يَعْهِدُ" şeklinde.

3) Ayn'ın, hâ'ye kalb edilmesiyle... Bu, kendisinden sonra he harfi bulunan her ayn harfi için geçerlidir.

4) Ayn'ı hâ'ya çevirdikten sonra, hâ ile he'nin birbirine idğamıyla... Buna göre "اَلَمْ اَحَّدْ" denilir. Yine birtakım kimselerin, دَعْهَا مَعَهَا "Onu onunla bırak" ifadesini "دَحَّا مَحَّا" şeklinde kullandıkları görülmüştür.

İKİNCİ MESELE: **Ahd'in Manaları**

"اَعْهَدْ" kelimesinin manası hakkında birtakım görüşler bulunup, bunların doğruya en yakın ve en kuvvetli olanı, bunun, "Size tavsiye etmedim mi?" manasında olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ahd ve tavsiyenin ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, Allahu Teâlâ'nın, *"Âdem'e de ahdettik"* (Tâhâ, 125) ifadesinde de belirttiği gibi, babamız (atamız) **Âdem** (a.s) ile yapılan ahitleşmedir.

2) Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Dediler ki: "Elbette (Rabbimizsin)"* (A'raf, 172) âyetinde de belirttiği gibi, **Âdem** (a.s)'in zürriyeti ile yapılan ahittir. Çünkü bu da, bizim Allah'tan başkasına ibadet etmememizi gerektirir.

3) En kuvvetli görüşe göre bu, her kavme karşı bir peygamberin dilinde ifadesini bulan bir ahittir. İşte bundan ötürü akıllı kimseler, her ne kadar hakikati ve keyfiyeti hususunda ihtilaf etseler bile, şeytanın kötülükleri emrettiği hususunda ittifak etmişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Şeytana tapmayın"* ifadesinin manası, "Ona itaat etmeyin" şeklindedir. Bunun delili şudur: "Yasaklanan şey, sadece şeytana secde etmemek değildir. Aksine onun emirlerini kabul edip tutmak da yasaktır. Çünkü boyun eğmek de bir ibadettir. "Biz, emirlere (başkanlara) ibadetle emrolunduk. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Allah'a itaat edin, Resûlullah'a ve sizden olan ulu'l-emre itaat edin "* (Nisa, 59) fermanı ile, onlara itaatle de emrolunduk" denilmesin. Çünkü onlara itaat etmek, Allah emrettiği için olunca, bu yine, Allah'a ibadet ve itaat sayılır. Nasıl böyle olmasın ki, bizzat başkasına yapılan secde ve rükû bile, Allah'ın emriyle olunca, ancak Allah için bir ibadet oluyor. Baksana, melekler **Hz. Âdem** (a.s)'e secde ettiler. Bu, ancak Allah'a ibadettir. Başkanlara ibadet etmek, onlara, Allah'ın emretmediği konularda itaat etmek demektir. Buna göre, şeytana itaat, Rahman'a itaatten nasıl seçilecek? Çünkü şeytandan ne bir haber duyuyor, ne de ondan bir eser (iz) görüyoruz" denilirse, deriz ki: Şeytana ibadet etmek, ya Allah'ın emrine muhalefet etme suretinde, yahut da Allah'ın emirlerini, O emrettiği için olmaksızın yapmada olur. Binâenaleyh bazen şeytan senden başka bir varlıkta iken sana emreder, bazen de senin içinde iken sana emreder. Binâenaleyh bir şahıs gelip sana bir şey emrettiğinde, bir düşün. Ya o iş Allah'ın emirlerine uygundur, ya değildir. Eğer uygun değilse, bu demektir ki şeytan, o şahsın ağzından sana emredeceğini emretmektedir. Kalkar da ona itaat edersen şeytana ibadet etmiş olursun. Şâyet nefsin seni bir şey yapmaya çağırırsa, dur düşün: Bu iş ya şer'an müsaade edilmiş bir şeydir, yahut değildir. Eğer müsaade edilmemiş bir şey ise, bu durumda nefsin şeytanın tâ kendisidir, yahut da şeytan, nefsin vasıtasıyla seni bu işe zorlamaktadır. Binâenaleyh şimdi kalkar da nefsine uyarsan, şeytana ibadet etmiş olursun. Sonra şeytan, başta açıkça Allah'a muhalefet etmeyi emreder. Binâenaleyh şeytana itaat eden kimse, ona ibadet etmiş olur. İtaat etmeyenden ise şeytan geri dönmeyip, o kimseye, "Hor ve hakîr olmayasın, insanlar katında kıymetin artsın ve sayende, dostların ve arkadaşlarının istifade etsin diye Allah'a ibadet et" der. Eğer bu kimse, şeytanın bu aldatmacasına cevap verirse, yine ona ibadet etmiş olur. Fakat şeytana ibadet etme işi, farklı farklıdır. Çünkü bazı ameller vardır ki, onu yapan kimsenin, onu yaparken kalbi, dili ve uzuvları birlik halindedir. Bazı ameller de vardır ki, kalb ile dil, uzuvlarla veya erkân ile muhalefet halindedir. Çünkü kimi insanlar, işlediği günahtan kalben hoşlanmayıp,

Rabbinden mağfiret umarak, işlediği şeyin kötülüğünü itiraf eder oldukları halde günah işlemektedirler. Bu da, şeytana görünen uzuvlarla (zahiren) ibadet demektir. Kimileri de, bu suçu, kalbi tertemiz, dili yumuşak olduğu halde işler. Mesela sen, pek çok insanları zâlimlerin kapılarına, jurnal için gidip gelmelerine sevindiklerini, kendisinin padişahlarla, büyük adamlarla oturup-kalkmasını güzel şeylerden saydıklarını ve dilleriyle bu hususta övündüklerini görürsün. Yine onların, idarecilere (krallara) zulmü emretmeleri, krallarından onların sözünü dinliyor diye sevindiklerini; yahut da krallara zulmü emretmeleri ve böylece kralların zulmetmelerine sevindiklerini görürsün. Yine onlar bu sayede kendilerine verilen emirlerle sevinçten uçarlar.

Musîbetler Keffarettir

Bunun böyle olduğunu iyice kavradığına göre, insanın içi (kalbi) temiz olduğu halde, zahiren (dış uzuvlarıyla) şeytana yaptığı itaatler, çeşitli hastalık ve elemlerle silinir ve bu acılar onlara keffaret sayılıp, affolunur. Nitekim bu manada hadisler vardır. Bunlardan birisi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْحُمَّى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ *"Humma, cehennemin kaynamasından (şiddetli sıcağındandır)*[28] ve اَلسَّيْفُ مُحَاءٌ لِلذُّنُوبِ *"Kılıç, günahtan silip süpürür,*[29] yani bu gibi günahları" hadis-i şerifidir. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "hadd"ler hususunda, اِنَّهَا كَفَّارَاتٌ *"Onlar, (işlenen günahın) keffaretleridir"* buyurmasıdır. Kalb ile işlenen günaha gelince, bundan kurtuluşun yolu, tevbe etmek, pişman olmak ve kalbin, Rabbine yönelmesidir.

Kalb, Dil, Beden İlişkileri

Dil ile yapılan günahlar da, kalben yapılan gibidir. Bir misal bu durumu anlatır. Şöyle ki: Bir padişahın, bir emîri, o amirin de, bazı has adamları ile avâm insanlardan, kendisinden uzak tâbîleri olsun. Bu emirden, sultanın düşmanlarıyla gizli gizli buluşmalar, birbirleriyle sır alıp-vermeler ve aralarında bir dostluk olması gibi bir şey olsa. Sultan, ancak son derece müsamahalı ise, bunu görmemezlikten gelir. Yahut da bu emîrin, o sultan yanında, ya daha önceden bir değeri var, yahut sonradan yapılan bir tevbesi bulunsun. Şimdi, emîrin has adamlarından, emîrin bilgisi dahilinde, sultana karşı bir muhalefet sâdır olur da, emir buna mânî olmazsa, emirden bir muhalefet olduğu manasına gelir. Yok eğer emîr bunu kötü

28 **Buhâri**, Bed'ü'l-halk, 10.
29 **Keşfu'l-Hafâ**, 2/184.

görüp, bundan hoşlanmadığını açıkça ifade ederse, bu emîrin, cezalandırılması değil, kınanması yerinde olur. Çünkü emîrin has adamlarının padişaha muhalefete yönelmeleri bir komplo delilidir. Yok eğer bu muhalefet, emîre uzak avâm kişilerden gelir ve bu durum emîr tarafından öğrenilir, emîr de buna ses çıkarmazsa, bundan dolayı emîr kınanır. Yok eğer emîr, onlara mânî olursa, bundan dolayı emîr ikram ve izzeti hak etmiş olur. Padişahın da, vazgeçtiklerini bilmesi halinde, bu işten engellenen o kimselere bağışta bulunması ve lütfetmesi güzel olur. Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: Kalb, emîr; dil, o emîrin has adamı, diğer uzuvlar ise, o emîrin hizmetçileridir. Binâenaleyh kalpten sâdır olan büyük günah olur. Öyle ise kalp, eğer Allah'tan başkasını sevmeye yönelirse, bu, bir büyük veyl (yazık) ve kendini elemli, hor ve hakir kılan bir azabın ve ikabın takip ettiği, apaçık sapıklıktır. Dilden sâdır olan günah ise, kalp adına kabul edilir. Eğer onun fiili bunu reddetmezse, sözü kabul edilmez. Bu günah uzuvlardan sadır olur, kalp de bunu yadırgadığını ortaya koyup, engel olmayı başarırsa, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şu hadis-i kudsîde naklettiği günah olmuş olur: لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَخَلَقْتُ اَقْوَامًا يَذْنِبُونَ وَيَسْتَغْفِرُونَ فَاَغْفِرْ لَهُمْ *"Eğer siz-ler günah işlemeseydiniz, mutlaka günah işleyip, benden mağfiret isteyen ve kendilerine mağfiret edeceğim başka topluluklar yaratırdım"*[30] buyurmuştur.

Burada şöyle bir incelik var: Şeytan, Allah'ın bir kulundan bazen sevinçle döner ve böylece, aldatma konusundaki maksadının hâsıl olduğunu zanneder. Çünkü şeytan o kulu, zâhiren bir günah işlemekte olduğunu görmektedir. Halbuki bu, o kulun derecesini yükseltir. Çünkü bu günah ile, o kulun kalbi inkisara uğrar, üzülür. Böylece kul, hem kendini beğenmekten, hem de ibadetleriyle ucbe düşmekten kurtulmuş olur. Dolayısıyla da, mukarreb kullara en yakın olmuş olur. Çünkü günah işleyen de, Allah katında mukarreb olabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onların, Rableri katında dereceleri vardır"* (Enfâl, 4) buyurmuştur. Tevbe edip, pişman olan günahkâr, kalbi mahzun olan kimse demektir. Allah, onun yanındadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), bir hadis-i kudsîde, Cenâb-ı Hakk'ın اَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ *"Ben, kalpleri mahzun kimselerin yanındayım"*[31] buyurduğunu haber vermiştir. Allah katında olan kimse ile, Allah'ın onun katında olduğu kimse arasında fark vardır. Belki de melekler, *"Biz seni hamdinle tesbîh ve takdis ederken..."* (Bakara, 30) demek suretiyle, kendi yaptıkları ile

30 **Müslim,** Tevbe, 11/4/2106)

31 Keşfu'l-Hafa, 1/203.

sevindikleri için, bu meleklere karşı bir üstünlük (fazilet) meydana gelsin diye, peygamberlerden sâdır olduğu nakledilen günahlar bu kabildendir. Derken şeytan, kendisine bir şey emredip, emrini tutturamadığı kimseden geri döner. Bu şahıs da, şeytana galip gelip, onu hezimete uğrattığını sanır da, kendini beğenip "ucbe" düşer. Halbuki bu kimse, şeytanın kendisinden maksadını elde etmiş, kabul görmüş ve reddedilmemiş olarak döndüğünü bilemez.

Kalp ve Beden Günahı

İşte bundan dolayı şöyle bir **usûl meselesi** ortaya çıkar: Âlimler, günah işleyen kimsenin, imandan çıkıp çıkmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu münakaşanın sebebi, iki tarafın görüşlerinin birbirinden farklı iki noktaya bakmalarıdır. Şöyle ki: Kalble değil de, bedenle yapılan günah, insanı imandan çıkarmaz, aksine (belki de) bazen imanını artırır. Fakat kalp ile yapılan günaha gelince, işte bu günahtan ötürü insanın iman bağından kopacağı endişesi duyulur. Bu sebepten dolayı âlimler, peygamberlerin günahlardan masum olduklarında ihtilaf etmişlerdir. Görünen odur ki, bedenen yapılan günahlar, peygamberler için de düşünülebilir. Kur'ân bunun delilidir. Kalben yapılan günahlar ise, peygamberler hakkında asla düşünülemez.

Şeytanın Düşmanlığı

Daha sonra Cenâb-ı Allah, kullarını şeytana ibadet ve itaatten nehyedince, emrolundukları şeyleri kabullenip, nehyolundukları şeylerden de vazgeçmeye sevk edecek hususu, إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ *"Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır"* ifadesiyle belirtmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Şeytanla insan arasındaki bu düşmanlık nereden kaynaklanıyor?

Cevap: Bunun başlangıcı, şeytandandır. Sebebi ise, Allahu Teâlâ'nın insana yaptığı ikramdır. **İblis,** Rabbinin **Âdem** (a.s)'e ve zürriyetine ikramda bulunduğunu görünce, onlara düşman oldu. Böylece Allah da ona düşman oldu. Bunun birincisi alçaklık, ikincisi ise Allah'ın keremidir. Birincisi, şuna benzer: Bir padişah, bir adama ihsan etse, hazinesi çok geniş olduğu için, diğer bir şahıstan da bir şey esirgemese, böylesi bir ikramda bulunan padişaha düşman olanın düşmanlığı, ancak bir alçaklık ve kıskançlık olur.

İkincisine gelince; padişah ikramın ancak kendisinden olduğunu, çünkü padişahın ikramı olmaması halinde, zayıf olan o şahsın o makamların

zerresine ulaşamayacağını bildiğinde, kendisine buğzeden kimsenin, onun işini yadırgadığını, yahut hazinesinin dar olduğu ithamında bulunmuş olduğu herkesçe malum olur. Bu iki suçtan ötürü, onu cezalandırmak, böylece de, ikramı tamamlamak ve lütfu ikmal için ona düşman olmak normal olur. Ayrıca, insanlardan pek çoğu, **İblis**'in yolundadır. Zira onlar birisini, bir padişahın katında itibarlı gördüklerinde, onu kıskanır ve aleyhinde faaliyete başlarlar. Böylece **İblis**'in sünnetini yerine getirmek, yolunu tutmak için gayret gösterirler. Bu padişah eğer, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmamış ise, o hususta gayret gösteren kimseyi yanından uzaklaştırmaz ve onun sözüne kulak verir ve o şahsa olan ikram ve itibarını bırakır.

İKİNCİ MESELE

İblis'in düşmanlığının apaçık oluşu nereden anlaşılıyor? Diyoruz ki: Allahu Teâlâ, **Hz. Âdem**'e ikramda bulununca, **İblis** ona düşman oldu ve tıpkı o padişahın yanında, karşılıklı birbirine buğzeden iki kimse gibi, padişahın, kendisini ve **Âdem** (a.s)'i olduğu yerde bırakacağını zannetti. Halbuki Allahu Teâlâ, kalpleri bilendir. Böylece şeytanı Rahmetinden uzaklaştırdı ve onun içyüzünü ortaya koydu. Derken şeytan da, kendisini saklamasını gerektiren durum ortadan kalktığı için, artık içindekini açığa vurarak, *"Andolsun ki onları saptırmak için senin doğru yoluna (pusu kurup) oturacağım"* (A'râf, 16) ve *"Andolsun ki onun zürriyetini, birazı müstesna, mutlaka kendime bağlayacağım"* (İsra, 62) demiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Düşmana Uymak?**

Şeytan, insan için apaçık düşman olduğu halde, insan, içki içme ve zina etme gibi onu memnun edecek şeylere niçin meylediyor, cihat ve ibadet gibi onu kızdıracak şeyleri yapmak istemiyor

Cevap: Diyoruz ki: Bunun sebebi, şeytanın, insan katında bulunan yardımcıları vasıtasıyla, destek görmesi ve insanın da Allah'tan yardım istememesidir. Böylece şeytan, insanın bekasını ve türünü sürdürmesi için, Allah'ın insana verdiği şehvet gücünden destek alır ve bu şehveti, insanın durumunun bozulmasına bir vesile kılıp, bunun sayesinde, o insanı birtakım helâk yollarına çağırır. Yine şeytan, fesatları defedebilmesi için Allah'ın insanda yarattığı buğz (öfke) gücünden de yararlanıp, bunu insanın günaha düşmesine ve hallerinin bozulmasına vesile edinir. O halde insanın günahlara temayülü, tıpkı bir hastanın, kendine zararlı şeylere meyli gibidir. Çünkü bu sayede, o kimsenin mizacı (dengesi) bozulur. Böylece de

hummaya tutulmuş kimsenin, hasta iken soğuk su istediğini görürsün. Midesi bozuk olan kimse, az olan gıdayı hazmedemezken, çok yemeğe temayüllü olur, midesinin bozukluğunu artırmasına rağmen de, hiçbir şeyle doymaz. Halbuki, mizacı sağlam olan, ancak, kendisine faydalı olan şeyleri arzu eder.

O halde dünya, mizacını bozduğu halde, insanın teneffüs etmekten geri duramadığı bozuk bir hava gibidir. Bunun, o havayı, temiz rüzgarla ve temiz şeylerle ıslah etmekten başka bir yolu yoktur. Sirke ve gülsuyu serpmek ise, havayı temizleme yollarındandır. Aynen bunun gibi, insan da dünyada iken, adeta şeytan için belirlenmiş olan birtakım şeylerden uzak kalamaz. Bundan kurtuluşun yolu ise, kişinin, heva ve hevesine uymaması, tûl-i emel peşinde olmaması ve hevâ ve hevesini, güzel zikir ve zühd ile değiştirmesidir. Binâenaleyh, bir insan, ancak aklının dengesi ve mizacı sapasağlam olunca hakka yönelir ve bu kimse üzerinde, mükellefiyetler hususunda bir külfet ve meşakkat kalmaz, bilakis o, ilahî emirlere karşı bir ünsiyet ve alışkanlık elde eder. İşte bu noktada şeytan, böylesi bir kimse üzerinde hiçbir hükümranlığının bulunmadığını itiraf eder.

Rahmân'a İtaat

وَاَنِ اعْبُدُونِىۡ هٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾

"Bana itaat edin. İşte dosdoğru yol, budur" (Yâsîn, 61).

Cenâb-ı Hak, şeytana ibâdet etmekten men edince Rahmân'a ibadet etmeye sevk etmiştir. **Şâri-i Hakîm,** bedenlerin tabibi olduğu gibi, ruhların da tabibidir. Doktorun hastasına, hastalığının artmaması için, "Şunu yapma; şundan yeme; tedavinin başı korunma ve kendine dikkattir" deyip, sonra da ona, hastalığa karşı koyacak kuvvetleri takviye için, "Falanca ilaçları al" demesi gibi, hakîm olan Allah da, kişiyi maddî ve manevî olarak bazı şeylerden men etmiştir ki bu, şeytana uymaktır ve kişiyi, kendisini düzelten ve ıslah eden şeylere yöneltmiştir ki, bu da Rahman olan Allah'a ibadettir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, şeytana ibadet etmekten men ederken, *"Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır"* (Yâsin, 60) demiştir. Çünkü düşmanlık, şeytana uymayı men edecek en önemli şeydir. Halbuki, Rahman olan Allah'a ibadet etmeyi emrederken, O, "Ben, sizi severim" dememiştir. Çünkü muhabbet ve sevgi, sevilene uymayı iktiza etmez; tam aksine, bu iş çoğu kez, sevgiye güvenmeyi, (sevgiye aldanmayı) doğurur. Ve bu kimse, "O, beni seviyor, binâenaleyh, onun memnun olacağı şeyleri yapma hususunda sıkıntılar üstlenmeye hacet yoktur. Tam aksine Cenâb-ı Hak kişiyi ibadete sevk etme hususunda, eşyanın en ileri derecede bulunanı zikretmiştir ki, bu da ibadetin dosdoğru bir yol olarak vasfedilmiş olmasıdır.

Bu böyledir, zira insan dünyada iken, korkunç bir çöl ortasındadır. Ve insan, dostlarının kendisinde bulunduğu, ikamet yurduna ve cennete doğru yol almaktadır. Halbuki, ıssız bir çölde konaklayan kimsenin, hem canı hem de malı hususunda endişe duyulur. Bu kimse için, kendisini her şeyden emin kılan ve onu maksada ileten yakın ve kestirme bir yoldan daha önemli bir şey yoktur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, *"İşte, dosdoğru yol budur"* buyurunca bu, onu o yola girmek için teşvik eden bir sebep ve vesile olmuş olur. Âyetteki, *"Bu bir yoldur"* ifadesinin muhtevasında, insanın seferi ve bir yolcu olduğuna bir işaret vardır. Çünkü insan, mukîm olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte, dosdoğru yol budur"* ifadesinin bir manası kalmazdı. Çünkü mukîm olan kimse, "Ben yolu ne yapacağım, ben mukîm bir kimseyim" der.

***İKİNCİ MESELE:* İnsanın Yolculuğu**

İbadetin dosdoğru bir yol olduğuna ne delâlet etmektedir?

Cevap: Biz diyoruz ki insan, ya vatanına dönmek için yola çıkmış bir yolcu, veyahut da, ticaret peşinde bir tacir olarak bir yolcu durumundadır. Her iki durumda da, asıl maksat Allah'tır. Vatana dönmek için yolcu olmaya gelince, bu kimse, ancak emniyet içinde olduğu bir yeri vatan tutar. Halbuki, mülkü son bulacak olan bir hükümdar ile emniyet ve güven duyulamaz. Çünkü hükümdarın mülkü son bulduğu zaman, emniyet ve rahatlık diye bir şey kalmaz. Halbuki, mülkü devamlı olan, Allah (c.c)'tır. O'nun dışında kalan her şey ise, fanidir.

Ticaret metâı olan bir tacir olarak yolcu olmasına gelince, ticaret yapan kimse, eşyasının revaçta olduğunu bildiği ya da duyduğu yerlere yönelir.

Allahu Teâlâ ise, amel-i sâlih'in kendisi katında kabul gördüğünü, mükâfatlandırıldığını; hak edilenin kat katıyla mukabele göreceğini bildirmiştir. Allah, esas gaye ve maksattır. O'na ibadet etmek ise, kişiyi O'na yöneltir. Bir tarafa doğru yöneldiğinde, o tarafı maksat edinen kimsenin dosdoğru bir yol üzerinde olduğunda ise şüphe yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbadet (bir noktada) tezellülü ve boyun eğmeyi ifade eden bir kelimedir. İşte Cenâb-ı Hak, *"Şeytana ibadet etmeyin"* buyurunca, insanın, Allah'ın dışında kalan şeylere karşı tekebbür etmesi; *"Bana ibadet edin"* buyurunca da, Allah'a karşı tekebbür etmemesi gerekir. Ancak ne var ki, Allah'ın dışında kalan şeylere karşı tekebbür etmesinin manası, bir kimsenin kendisini başkalarından daha üstün görmesi değildir. Çünkü kişinin kendisi de, Allah'ın dışında kalan şeyler cümlesindendir. Binâenaleyh, Allah'a ibadet etmekle bezenmiş olsa bile, kişinin kendi nefsine iltifat etmemesi gerekir. Bundan öte, Allah'ın dışında kalanlara karşı tekebbür etmek, Allah'ın izni olmadan herhangi bir şeye boyun eğmemek demektir. Çünkü, böylesi bir tekebbürde, alabildiğine bir tevazu söz konusudur. Çünkü, kişi bu durumda, kendi nefsine de boyun eğmez. Kişinin nefsinin arzusu ve payı, başkasına karşı üstünlük taslamasında bulunur. Halbuki, bu noktada ise, böyle bir üstünlük taslama yoktur. Dolayısıyla da, tam ve mükemmel manada bir tevazu gerçekleşmiş olur. Kişi, hükümdarlar ve idareciler Allah'ın emrine muhalefet ettikleri zaman, onların emirlerine de boyun eğmez. Böylece de tam bir tekebbür meydana gelmiş olur. İşte bu noktada kişi, bu tekebbürü sebebiyle, kendisini fakir yoksuldan aşağı; emirden, idareciden de üstün görür.

İnsanları Saptırması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, insanın, şeytanın düşmanı oluşuna dikkatini çeken şeyi beyan ederek,

وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾

"Andolsun ki, (şeytan) sizden birçok halkı saptırmıştı. O vakit, niye aklınızı kullanmıyordunuz?" (Yâsîn, 62)

buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* "Cibill" Kelimesinin Kıraatleri**

Bu âyette yer alan "**cibill**" kelimesi, şu altı değişik biçimde kullanılır:

a) Lam'ın şeddeli olmasıyla birlikte, cim ve bâ'nın kesresiyle **cibillen;**

b) Lâm'ın şeddeli olmasıyla birlikte; cim ve bâ'nın dammesiyle **cübüllen.**

c) Lâm'da şedde olmaksızın, cim ve bâ'nın kesresiyle **cibilen;**

d) Yine, lâm'da şedde olmaksızın, cim ve bâ'nın dammesiyle **cübülen:**

e) Lâm'da şedde olmaksızın, cim'in dammesi, bâ'nın da sükûnuyla **cüblen** ve;

f) Lâm'da şedde olmaksızın, bâ'nın sükûnu, cim'in kesresiyle **ciblen.**

***İKİNCİ MESELE:* Cibill'in Manası**

Bu mesele "**cibill**" kelimesinin manası hakkındadır. "**Cim-bâ-lâm**" harflerinin meydana getirdiği kelime, "toplanma ve bir araya gelme" manasından halî olamaz! Meselâ "**cebel**" (dağ) kelimesinde, pek çok maddenin kendisinde bir araya geldiği şey, kütle manası bulunur. "**Cebelu't-tîn**" (Çamur dağı) ifadesinde, su ve toprak parçalarının bir araya gelmesi manası bulunur. Yine, "sütü bol, bol sütlü, sütü toplu, bol" manasında, "شَاةٌ لَجْبَاءُ" (sütü bol, yığın yığın koyun) denilir. "**Bülce** (sabahın ilk aydınlığı) kelimesi, sizin yaptığınız bu izahla bir çelişki teşkil eder. Çünkü bu kelime, paramparça olma, dağılma (karanlığın dağılması) anlamını haber vermektedir. Çünkü **eblecu,** "bir araya gelmeme ve dağınık olma" anlamındadır" da denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, **bülce,** mekân tutabilen şeyleri içine alan boş yerlerin bir arada bulunması manasına gelir. Çünkü **bülce** ile **belde** (belde, şehir) kelimesi, aynı manadadırlar. Beldeye de, belde ismi, ayırılmadan değil de, bir araya gelme sebebiyle verilmiştir. O halde **cebel** (dağ), büyük bir yığın, kütle demektir, öyle ki, on bin (zirâ yükseklik)den[32] aşağı olanlarına dağ adı verilmez. Fakat bu, doğru değildir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Şeytan Nasıl Saptırır?**

Bu saptırma işi nasıl olmaktadır? Biz diyoruz ki bu, şu iki şekilde olmaktadır:

a) Saptırma, maksattan döndürmek ve ondan alıkoymaktır. O halde bu demektir ki şeytan, kimilerine, Allah'a ibadet etmeyi bırakmasını; kimilerine de, Allah'tan başkasına ibadet etmesini emretmektedir. Binâenaleyh

32 Uzunluk ölçüsünün cinsi metinde yoktur (Ç.)

bu, bir "döndürme"dir. Şeytan, o kimseyi Allah'a ibadetten döndürmeye kâdir olamazsa, ona, Allah'ın dışında kalan liderlik, makam, mevki vs. gibi şeylerden dolayı Allah'a ibadet etmesini emreder ki, bu da "alıkoyma"dır. Bu da, netice itibariyle, "döndürme"ye götürür. Çünkü, kişinin maksadı şâyet hasıl olursa, böylece Allah'ı bırakmış da, başkalarına yönelmiş olur ki, bunun akabinde de Allah'tan döndürme meydana gelir.

Va'dedilen Cehennem

Daha sonra Cenâb-ı Hak,

هٰذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾

"İşte bu, tehdit edilegeldiğiniz cehennemdir" (Yâsîn, 63).

ifadesiyle, sapıklık ehlinin varacağı yeri beyan etmiştir.

Sapık kimselerin durumu, düşman korkusundan dolayı vatanından çıkan, böylece de bir sıkıntıya düşen bir şahsın haline benzer. Çünkü, şâyet bu kimse, kendi vatanında bulunsaydı, belki de o düşman, onu ele geçiremeyecek ya da ona acıyacaktı. Deliler gibi, meselâ, herhangi bir tâat ya da isyan için hiçbir harekette bulunmayanların durumu ile, aklını kullanıp da, yolunu şaşıran kimsenin durumu da böyledir. Çünkü, deli olan kimse, her ne kadar cennette makam elde eden kimselerden olmasa dahi, kurtuluşa eren kimselerdendir. Nitekim denilmiştir ki, ahmaklık, kurtuluşa, kısır zekâdan daha çok yakındır. Bunun görünür âlemde de böyle olduğu açıktır. Çünkü, gideceği yolu bilmeyen kimse, olduğu yerde kalakaldığında, yoldan fazla uzaklaşmış olmaz. Ama, gideceği yerin aksi istikametinde hareket eden (kısır zekâlı) kimse ise, oradan iyice uzaklaşır.

Pişmanlıklar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların o cehenneme vardıklarını, oraya girdiklerini,

اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾

"Küfür ve inkârda ısrar edişinize mukabil, bugün, girin oraya" (Yâsîn, 64).

diyerek beyan buyurmuştur. Bu âyette, şu üç bakımdan, onların alabildiğine pişman olduklarını anlatan husus bulunmaktadır.

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"girin oraya"* ifadesi... Çünkü bu, onları cezâlandırma ve hor hakîr kılmayı ifade eden bir emir olup, Cenâb-ı Hakk'ın *"Tat! Çünkü sen, sen çok ulu, çok şerefli idin!"* (Duhan, 49) ifadesi gibidir.

b) *"Bugün"* kelimesinin yer alması... Yani, "Şu anda tadacağınız azap hazırdır. Sizin duyduğunuz lezzetler ve o günler ise, gelip geçti, sona erdi. Bugün, geriye sadece onların gerektirdiği bu azap kaldı" demektir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Küfür ve inkârda ısrar edişinize mukâbil"* ifadesidir. Çünkü, "**küfür**" ve "**küfran**" kelimeleri, inkâr edilen, göz ardı edilen bir nimetin mevcûdiyetini haber veren kelimelerdir. Halbuki, böylesi bir inkârda bulunan bir kimsenin, kendisine böylesi nimetleri lütfeden kimseden utanması ve haya etmesi, onun için en dehşetli elemlerdendir. İşte bundan dolayı âsî köle, "Efendimin bana yapılmasını emrettiği şeyleri bana uygulayın, ama beni onun huzuruna çıkarmayın" der. İşte اَلَيْسَ بِكَافٍ لِذِى نِعْمَةٍ حَيَاءُ الْمُسِيءِ مِنَ الْمُحْسِنِ "Kendisine nimet verilmiş, (lütufta bulunulmuş) bir kimseye, kötülük yapan kimsenin (kendisine) iyilik yapandan utanması suretiyle duyacağı utanç, terbiye edici olarak yetmez mi?" diyen kimse bu manaya işaret etmiştir.

Ağızların Mühürlenmesi

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰىٓ اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَآ اَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾

"O gün, ağızlarının üstüne mühür basarız. Ne irtikap ediyor idiyseler, bize elleri söyler, ayakları da şahitlik eder" (Yâsîn, 65).

Âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Küfür ve inkârda ısrar edişine mukabil"* (Yâsîn, 64) ifadesini duyduklarında, bu küfürlerini inkâr etmek istemişlerdir.

Nitekim Cenâb-ı Hak, onların "Biz şirk koşmadık", "Biz iman ettik" dediklerini belirtmiştir. İşte bu noktada Allah, onların ağızlarını mühürler, artık bunu inkâr edemezler. Allah, onların dilleri hariç, diğer uzuvlarını konuşturur. Böylece de onlar, günahlarını itiraf edip kabullenirler.

2) Cenâb-ı Hak onlara, *"Ben sizden ahit almadım mı?"* (Yâsîn, 60) buyurunca, onların bu konuda herhangi bir cevabı olmadı. Sustular ve konuşamaz hale gelip lâl oldular. Derken, dilleri dışındaki uzuvları konuştu.

Onların ağızlarının mühürlenmesi hususunda da birtakım izahlar yapılmıştır. Bu izahların en kuvvetlisine göre, Allahu Teâlâ, onların dillerini susturur, böylece onlar o dilleriyle konuşamaz hale gelir. Ama bu sefer onların uzuvlarını konuşturur, böylece bu uzuvlar da onların aleyhine şahâdette bulunur. Bu, Allah'ın kudreti açısından, çok kolay bir şeydir. Susturma işinin izah edilecek herhangi bir tarafı yoktur. Diğer uzuvları konuşturması meselesine gelince, dil, hususî hareketlerle hareket eden bir organdır. Onun bu hareketlerle hareket etmesi mümkün olduğuna göre, dilin dışında kalan uzuvların da böylesi hareketlerle hareket etmesi mümkündür. Allahu Teâlâ ise, mümkün olan her şeye kâdirdir.

Bir başka izah da şudur: Onlar, mazeretleri kalmadığı ve içyüzleri ortaya çıktığı için, herhangi bir şey konuşamaz hale gelirler. Böylece de, ümitsizliğe düşen, ümidini kesen kimsenin duruşu gibi, başları eğik olarak dururlar. Bir mazeret bulamazlar ki, özür beyan edeler. Tevbe etmeye mecal kalmamıştır ki, Rablerinden mağfiret talep edeler. Ellerin konuşması, yapılan şeylerin, inkâr edilemeyecek bir biçimde ortaya çıkması; derken ellerin ve gözlerin o fiilleri konuşması demek olup, bu tıpkı bir kimsenin, hüznün zuhûr ettiğine bir işaret olmak üzere, "Duvarlar, ev sahibine ağlıyor" demesi gibi olur. Ama doğru olan, birinci açıklamadır. Bu ifadeyle ilgili, lafzî ve manevî olmak üzere birtakım incelikler bulunur:

Âzâların Şahitliği

Birinci incelik: Lafzî olanına gelince, bunlardan birincisi şudur: Allahu Teâlâ, mühürleme işini kendisine nisbet ederek, *"biz mühürleriz"* buyurmuş, konuşmayı ve şahâdet etmeyi ise ellere ve ayaklara isnat etmiştir. Zira, şâyet Cenâb-ı Hak, "Ağızlarının üstüne mühür basarız. Ellerini de konuştururuz" buyurmuş olsaydı, bunda, bunun onlardan cebren ve zorla sudûr etmiş olduğu ihtimali söz konusu olurdu. Oysa ki, icbâr ile ikrârda bulunmak makbul değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Bize, elleri*

söyler, ayakları da şahitlik eder" buyurmuştur. Yani, "Günahın onlardan sudûr ettiğine daha çok delâlet etsin diye, onları konuşmaya kâdir kıldıktan sonra, kendi iradeleriyle (...)" demektir.

İkinci incelik: İkincisi ise şudur: Allahu Teâlâ, *"Bize, elleri söyler, ayakları da şahitlik eder"* buyurarak, konuşma işini ellere, şahâdet etme işini de ayaklara nisbet etmiştir. Çünkü, yapılan fiiller, ellere isnat edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ve ellerinin yaptığı şey..."* (Yâsîn, 35) buyurmuştur. Yani "Yaptıkları şey..." ve *"ve ellerinizi (tehlikeye) atmayınız"* (Bakara, 195); yani, "kendinizi tehlikeye atmayınız" buyurmuştur. Binâenaleyh, âdeta iş yapan gibi kabul edilmişlerdir. Yapılan işe şahit olanın ise, o işi yapandan başkası olması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak, yapılan işlerin kendilerine nisbet edilmesi tuhaf olduğu için, kişinin ayaklarını ve derisini, şahitler cümlesinden addetmiştir.

Mana cihetinden olanına gelince, bunlardan birincisi şudur: Kıyamet gününde, şahâdeti kabul edilenler mukarreb ve sıddîklardan olurlar ki, bunların hepsi de, günahkârların mukabilinde bulunan kimselerdir. Halbuki, her ne kadar âdil şahitlerden olsalar bile, düşmanın düşmanının aleyhinde yapacağı şahâdet kabul edilmez. Kâfir fasıklar gibi, sıddık olmayanların ise, zâten şahâdetleri kabul edilemez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onlara şahâdette bulunacak olan o şahidi, yine kendilerinden çıkarmış, onların ayakları ve derilerinden tutmuştur.

"Eller ve ayaklarından da günahlar sudûr etmiştir; o halde bu demektir ki, bunlar da fâsıktırlar. Binâenaleyh, bunların şahâdetlerinin de makbul olmaması gerekir" denilmesin. Çünkü biz diyoruz ki, bunların şahâdetlerini reddetmede, bunların şahâdetlerini kabul söz konusudur. Çünkü, şâyet el ve ayaklar o günde yalan söyleyecek olurlarsa, onlardan o günde de günah sudûr etmiş demektir. Her şey açık seçik ortada iken, o günde günah işleyen şeyin (uzvun), mutlaka dünyada da günah işlemiş olması gerekir. Yok, eğer onlar bu günde doğru söylemişlerse, artık bu demektir ki, onlardan dünyada günah sudûr etmiştir. Bu tıpkı, fâsık bir kimseye şöyle diyenin durumuna benzer: Şâyet sen, bugünün gündüzünde yalan söylersen, benim kölem hür olsun! Bunun üzerine fâsık da, "Ben bugünün gündüzünde yalan söyledim" dese, o köle azât ve hür olur. Çünkü fâsık kimse, "Bugünün gündüzünde yalan söyledim" şeklindeki sözünde doğru söylüyorsa, şart tahakkuk etmiştir, cezânın da tahakkuk etmesi gerekir. Yok eğer, "yalan söyledim" sözünde yalancı ise, o günün gündüzünde yalan

söylemiştir. Dolayısıyla da, şart yine tahakkuk etmiştir. Ama, fâsık olan kimse, ikinci günde, "Senin kölenin azâd edilmesi, kendisinde benim yalan söylememe bağlanan o günün gündüzünde yalan söyledim" demiş olsaydı, durum böyle olmazdı.

İKİNCİ MESELE

Kâfirlerin, dünyada iken, kalplerinin, âhirette de ağızlarının mühürlenmesi gerekir. Binâenaleyh, mührün kalplerine vurulmuş olduğu o vakitte (dünyada), onların sözleri ağızlarıyladır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri sözleridir"* (Tevbe, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah, onların ağızlarına da mühür basınca, onların sözlerinin, uzuvlarıyla olması gerekir. Çünkü insan kalp, dil ve uzuvlardan başka bir şeye sahip değildir. Binâenaleyh, onun kalbi, ağzı artık devreden çıkınca, bu iş için onun uzuvları ve diğer parçaları devreye girer.

Dileseydik Köreltirdik

وَلَوْ نَشَآءُ لَطَمَسْنَا عَلٰٓى اَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَاَنّٰى يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلٰى مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾

"Eğer dileseydik, onları gözlerinin üzerinden silme kör yapardık da, yolda koşuşup kalırlardı. Artık nasıl göreceklerdi? Yine dileseydik, onları oldukları yerde, suratlarını değiştirip bambaşka çirkin bir hale getirirdik de ne ileri gitmeye ne de geri dönüp gelmeye güçleri yetmezdi" (Yâsîn, 66-67).

Biz, pek çok kere sırât-ı müstakîmin, "cebr" ile "kader" arası bir şey olduğunu ve bunun "orta yol" olduğunu anlatmıştık. Allahu Teâlâ da, cebrîlerin tutunacakları şeyi zikrettiği her yerde, bunun peşinden, **Kaderiyye** mensuplarının tutunacağı şeyi zikretmiştir. Bunun aksi de variddir. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, *"Ne irtikâp ediyor idiyseler, (...) ayakları şahitlik eder"* (Yâsîn, 65); *"Küfür edişinize mukabil, girin oraya"* (Yâsîn, 64) buyurup, O, küfrü ve kesbi insanlara isnat ettiği, hayrı ve şerri onlara havale ettiğini belirttiği için, bu da, **Kaderiyye**'nin (**Mu'tezile**'nin) tutunduğu şey olunca, bunun hemen peşinden, o insanların o küfürlerinin ve kesplerinin,

Allah'ın meşîeti ve dilemesi ile olduğuna delâlet eden şeyi getirmiştir. Bu böyledir, zira küfür, basîreti kör eder, aklî kuvveti de zayıflatır. Halbuki, basiretin kör olması, Allah'ın irâdesi ve meşîeti iledir. Çünkü O, istediği zaman basiretleri kör eder. Nitekim O, istedi mi, gören gözleri silme kör eder. Maddî kuvvetin giderilmesi, O'nun meşîetiyle olduğu gibi, aklî kuvvetin alınması da, O'nun irâde ve meşîeti iledir. Öyle ki, dilediğinde, mükellefi olduğu yere çivileyip çakar ve onu, ne sağa, ne de sola hareket edemeyecek ve gidip gelemeyecek bir biçimde bırakır. Dolayısıyla, O'na göre, basireti kör etmek, gözleri kör etmek; aklî kuvveti gidermek de, maddî kuvveti celp edip almak gibidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onların basiretlerini kör etmek istediğinde onların şaşakalacaklarına; gözlerini de silme kör ettiğinde, apaçık olan yollarını dahi bulamayacaklarına; aklî kuvvetlerini sebbedip götürmek istediğinde, onların ayaklarının kayacağına; maddî kuvvetlerini alıp da, onları başka bir şekle döndürmek istediğinde, adım atma takatlerinin bulunmayacağına bir işaret olmak üzere, وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلٰى اَعْيُنِهِمْ *"Eğer dileseydik, onları gözlerinin üzerinden silme kör yapardık"* buyurmuştur. Bu iki âyette, lafızla alâkalı birtakım bahisler bulunur:

Birinci bahis: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ *"Yolda koşuşup kalırlardı"* ifadesi hakkındadır. **Zemahşerî** şöyle demektedir: "Bu konuda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu ifadede, ilâ harf-i cerri hazfedilmiş olup, fiil mef'ûlüne, harf-i cer olmadan bağlanmıştır ki, bunun aslı "فَاسْتَبَقُوا اِلَى الصِّرَاطِ" şeklindedir.

b) Bu ifadede getirilen "**istibâk**" (koşuşmak) mastarından maksat, "hızlıca koşmak, yönelmek" manasıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, bu kimselere, koşanın yapmış olduğu şeyi yaptırmış olur.

c) Bu âyetteki "**sırât**" kelimesinin, "kendisine doğru müsabaka yapılan yol" manasına değil de, "üstünde müsabaka yapılan yol" anlamına alınması gerekir. Çünkü Arapçada, اِسْتَبَقْنَا فَسَبَقْتُهُمْ "Yarıştık da, onları geçtim..." denilir. Bu durumda bu onların o yola yönelme işinde, o yarıştaki şiddeti gösterir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, yanlarında olan o yolu talep etmemişler ve ona yönelmemişlerdir. Çünkü onlar, onun üzerindedirler" buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah, onların gözlerini silme kör yapınca, onlar o yolu göremez olmuşlardır. Artık kim bilir onlar, o yolun üzerinde olmamış olsalardı ne olurdu!

İkinci bahis: Söz, derecelensin ve kısım kısım olsun diye, Allah, "silme ve kör etmek" işini, başka bir hale döndürme ve âciz bırakma işinden önce zikretmiştir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "Ben onları kör edersem, üzerinde bulundukları o yolu göremezler. Bu durumda da, o yola ulaşamazlar, onu elde edemezler" demek istemiştir. Buna göre birisi, "Kör olan kimse, maddî görme olmaksızın, meselâ ses, yürüme ve dokunma gibi şeyler sebebiyle, aklî veya hissi birtakım emâreler ve ipuçları vasıtasıyla o yolu bulabilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, işi daha vahim hale getirerek, "Şâyet, onları başka bir hale döndürüp, onların kuvvetlerini de tamamen çekip alırsam, onlar o zaman, katiyyen hiçbir biçimde o yolu bulamaz ve ona ulaşamazlar" buyurmuştur.

Üçüncü bahis: Bu âyette "gitme" işi, "geri dönme" işinden önce zikredilmiştir. Çünkü dönme işi, ilk defa gitmeden daha kolaydır. Zira ilk gidiş, o kimsenin, daha önce o yola gitmediğini, ama dönüş ise, bunun aksini ifade eder. Dönüşün, bir defa görülmüş olan bir yola sülûk etmekten daha kolay ve daha basit olduğunda hiç şüphe yoktur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Onlar ne gitmeye, ne de bundan daha azına, yani, ilk defa gitmekten daha kolay olan geri dönmeye kâdir olamazlar"* demiştir.

Ömrün Uzaması Faydasız

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِى الْخَلْقِ ۗ اَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

"Kime uzun ömür veriyorsak, onun yaratılışını baş aşağı ederiz. (Buna da) akılları ermiyor mu?" (Yâsîn, 68).

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizden ahit almadım mı?"* (Yâsîn, 60) ifadesinin, daha önce peygamberler vasıtasıyla inzâr yapıldığı için, onların mazeretlerini geçersiz kılan bir beyan olduğunu belirtmiştik. Allah bu hususu iyice anlatıp tamamlayınca, bir başka mazereti neticesiz bırakmaya yönelmiştir. Bu da şudur: Kâfir, "Bizim dünyada geçirdiğimiz süre, gâyet azdır. Şâyet sen bize, (bizim istediğimiz kadar) ömür vermiş olsaydın, bizden herhangi bir kusurun sudûr ettiğini göremezdin" der. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Sizler, her ne zaman uzun ömür sürdüğünüzde, güçsüzleştiğinizi düşünmez misiniz? Biz size, araştırma ve anlamanıza imkân verecek*

kadar ömür verdik" buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Size, iyice düşünecek kimsenin düşünebileceği, öğüt kabul edebileceği kadar ömür vermedik mi?"* (Fâtır, 37) âyetinde belirtmiştir. Sonra da sizler, üzerinizden geçen zamanın, sizin acziyetinizi ve zayıflığınızı arttırdığını anladınız. Dolayısıyla da, bu tanınmış olan süreyi de zayi ettiniz. Binâenaleyh, şâyet biz size, bundan daha fazla ömür vermiş olsaydık, o zaman bundan sonra da, kötürümlük, iş yapamama zamanı çatıp gelirdi. Halbuki, fırsat elde iken tam zamanında görevini yapmayan kimse, bu görevini, kötürümlük zamanında, iş işten geçtikten sonra yapamaz.

Kur'ân Şiir Değil

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾

"Biz ona şiir öğretmedik. Bu ona yakışmaz da. O, bir öğütten ve hükümleri açıklayan bir Kur'ân'dan başkası değildir" (Yâsîn, 69).

Âyetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Biz daha önce, Allahu Teâlâ'nın yani kendisinin birliği, risâlet müessesesi ve haşr gibi üç temel inanç esasının ikisinden bahsettiği her yerde bunların üçüncüsünden de bahsettiğini söylemiştik. Burada Cenâb-ı Hak, kendisinin birliği ve haşr gibi, iki temel esastan bahsetmiştir. Birliği (vahdaniyyeti), *"Ey âdemoğulları, "Şeytana tapmayın. Bana ibadet edin..." diye size tavsiyede bulunmadım mı? (emretmedim mi?)"* (Yâsîn, 60-61), âyetlerinde ele alınmıştır. Haşr ise, *"Bugün girin oraya"* (Yâsîn, 64), *"O gün ağızlarının üstüne mühür basarız"* (Yâsîn, 65) vb. âyetlerinde ele alınıp işlenmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu ikisinden bahsedip gerekli açıklamalarda bulununca, üçüncü temel esas demek olan "risâlet"ten de bahsederek, *"Biz ona şiir öğretmedik. Bu ona yakışmaz da. O, bir öğütten ve hükümleri açıklayan bir Kur'ân'dan başkası değildir"* buyurmuştur.

"Biz ona şiir öğretmedik" cümlesi Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından öğretildiğine, dolayısıyla da, Allah'ın dilediği şeyleri öğrendiğine, dilemediklerini de öğrenmediğine bir işarettir. Âyetin tefsiriyle ilgili birkaç bahis vardır.

Kehanet ve Sihir İsnadının Anlamı

Birinci bahis: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, içlerinde sihir ve kehânetin de bulunduğu pek çok şeyi isnat etmiş oldukları halde, Allah, "Biz ona sihri..."; "Biz ona, kehâneti öğretmedik" dememiş, özellikle *"Biz ona şiir öğretmedik"* buyurmuştur. Niçin?

Biz diyoruz ki, kehânete gelince, onlar bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gaybdan haber verip, haber verdiği şeyler de söylediği gibi çıktığı için isnat ediyorlardı. Sihri ise, meselâ ayın yarılması, çakıl taşlarının ve hurma kütüğünün konuşması vb. şeyler gibi, başkasının yapamadığı şeyleri yaptığı için isnat ediyorlardı. Şiiri de, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara Kur'ân okuduğunda ona nisbet ediyorlardı. Ancak ne var ki Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'ân ile tehaddî etmiş, meydan okumuştu. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu hususu, *"Kulumuza indirdiğimizden bir şüphe içinde iseniz, onun sûresi gibi olan bir sûre getirin bakalım..."* (Bakara, 23) buyurarak beyan etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), "Eğer benim peygamber oluşum hususunda şüphe ediyor iseniz, o kütüğü konuşturun; yahut, büyük bir kalabalığı doyurun" ve "Gaybdan haber verin" dememiştir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meydan okuyuşu sözle olup ve onlar da Hz. Peygamber (s.a.s)'i, konuşurken "şiir söyledi" diye itham edince, Cenâb-ı Hak, şiir öğretmediğini özellikle belirtmiştir.

Kur'ân'ın Şiirden Farkı

İkinci bahis: "وَمَا يَنْبَغِى لَهُ" ne demektir?

Cevaben deriz ki: Birtakım kimseler, "Bu, onun için mümkün değildir!" manasındadır" derken, diğer bazılarına göre, "Bu, onun için kolay değildir" anlamındadır. Hatta şöyle ki: "O, bir şiir beyti söylemeye kalkışsa, ondan, kafiyesi tutarsız şeyler duyulur" manasındadır" demişlerdir. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) "وَيَأْتِيكَ مَنْ لَمْ تُزَوِّدْ بِالْاَخْبَارِ" şeklinde okumuştur. Bu hususta, bundan daha güzel bir izah da, bu ifâdenin, zahirî manasına göre manalandırılmasıdır. ki, zahiri manası da, "şiir ona yakışmaz ve ona uygun değildir" şeklindedir. Bu böyledir, çünkü şiir, lafız ve vezne riâyet için, manayı değiştirmeye sevk eder; bunu gerektirir. Binâenaleyh **Şâri-i Hakîm**'e göre, lafız manaya tabidir. Şâire göre ise, mana lafza tabidir. Çünkü şair, şiirin vezninin veya kâfiyesinin, sıhhata kavuşacağı lafızları seçer. Böylece de işte bu lafızlardan ötürü, manalar hayal etmeye ihtiyaç hisseder. Bu izaha göre diyoruz ki: Şiir, öncelikle, vezni göz

önünde bulundurularak yazılan vezinli (ölçülü) sözdür. Ama manayı ön plana alan kimseden de, bazen ölçülü ve kâfiyeli sözler çıkar. Dolayısıyla bu kimse, böylece şâir olmuş olmaz. Baksana Cenâb-ı Hakk ın, "لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ" (Âl-i İmran, 92) âyeti, (ahenkli ve ölçülü olduğu halde), bir şiir değildir. Şâirden, "fâilatün fâilatün" vezninde, âyetteki kadar hareke ve sükûnu (açık ve kapalı hecesi olan) bir söz sâdır olduğunda, bu şiir olur. Çünkü şâir, hareke ve sükûn bakımından harflerin lafızlarını bu şekilde getirmeyi ön plana almış, manayı ise ikinci derecede almıştır. Hakîm ise, manayı ön plana alır. Böylece de manayı o lafızlarla ifade eder. İşte bu izahla "Hz. Peygamber (s.a.s) de, bir-iki beyt şiir söylemiştir" diyenlerin sözleri cevaplanmış olur. Bu şiir de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ / أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ *"Ben peygamberim, bunda hiç yalan yok. Ben Abdulmuttalib'in oğlu (torunu)yum"*[33] şeklindeki şiiridir. Çünkü diyoruz ki: Hz. Muhammed (s.a.s), bunları söylerken vezni ve kâfiyeyi ön plana almadığı için, bu bir şiir değildir. Buna göre eğer, Hz. Peygamber (s.a.s)'den kafiyeli ve ölçülü uzun bir söz sâdır olsa bile, bu, Hz. Peygamber (s.a.s), o sözlerinin lafızlarını ön plana almadığı ve esas maksat edinmediği için bir şiir olmaz. Bahsettiğimiz bu hususu, şu da te'yid eder. Sen, insanların çarşı-pazarda konuştukları sözleri incelediğinde, bunlar içinde de, şiir bahislerine benzer, ölçülü tekerlemeler bulabilirsin. Fakat ne o sözü söyleyen şairdir, ne de bu söz, o kimse lafzı ön plana almadığı için, bir şiirdir. Hem sonra Hak Teâlâ'nın, *"O, bir öğütten ve açıklayan bir Kur'ân'dan başkası değildir"* ifadesi de, bu hususu doğrulamaktadır. Yani, "Bu Kur'ân bir zikir (öğüt)tür ve manayı esas almış bir va'z-u nasihattir." Şiir ise, kâfiye ve vezinle süslenmiş bir sözdür. Burada şöyle bir incelik vardır: Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً *"Şiirde, hikmet de vardır"*[34] buyurmuştur. Bu, "Şâir, lafzı esas alır, lafza göre hikmetli bir mana uygun düşebilir" demek olup, tıpkı hikmetli kimsenin manayı hedef alıp, bir şiir veznine uygun düşürmesi gibi. Fakat hakîm, bu vezin sebebiyle şâir olmaz, şâir de bahsedilen bu şeyden ötürü hakîm olmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onun şiirini hikmet diye adlandırdı. Allahu Teâlâ, Hz. Peyamber (s.a.s)'in şâir olmadığını bildirmiştir. Çünkü lafız, mananın kalıbıdır. Mana ise, lafzın kalbi ve ruhudur. Binâenaleyh kalp varken, kalıba bakılmaz. Böylece de sözü, ölçülü-kâfiyeli

33 **Buhari**, Cihad, 61.

34 **Buhari**, Edeb 90.

olan hakîm yine hakîm olur. Sözünün ölçülü olması, onu hakîm olmaktan çıkarmaz. Sözünden öğüt alınan şâir de hakîm olmuş olur.

Dirileri Uyarır

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

"(Bu), sağ olan kimseleri uyarmak ve kâfirlere o söz hak olsun içindir" (Yâsîn, 70).

Bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitap olarak, tâ ile لِتُنْذِرَ "inzar etmen için" şeklinde de okunmuştur. Yâ ile okunuşu şu iki manadadır:

1) İnzâr eden, daha önce *"Biz ona şiir öğretmedik"* ifadesinde işaret edilen Hz. Peygamber (s.a.s)'dir.

3) Bununla, Kur'ân'ın inzâr edişi kastedilmiştir. Birincisi manaya, ikincisi ise nahiv kâidelerine uygundur. Birinci manaya gelince, bu, inzâr etme özelliğinin peygamberler için, kitapların inzâr ediciliğinden daha çok kullanılmış olmasından ötürüdür. İkincisine gelince işe, Kur'ân'ın daha önce bahsedilenler arasında, bu "inzâr" ifadesine daha yakın olmasından ötürüdür.

Âyetteki, مَنْ كَانَ حَيًّا *"Sağ olan kimseler için"* ifadesi, "kalbi sağ, ölmemiş kimseler için..." demektir. Bunun iki manası var:

1) Bununla, "Allah'ın ezelî ilminde "sağ" olup, inzarcının onu uyarması ve böylece iman etmesi beklenen kimseler" manası kastedilmiştir.

2) Bununla, aslında sağ (bedenen ölmemiş) olanların uyarılması kastedilmiştir ve "Kim iman ederse, bu inzarcı onu, yapacağı isyanlara karşılık, ikâb (azab) ile, iyi amellerine karşı da mükâfatla inzar ve tebşîr eder" demektir.

Hak Teâlâ, وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ *"Kâfirlere söz hakkı olsun içindir"* buyurmuştur. Âyetteki "**kavl**" (söz) kelimesi, Allah'ın azap kelimesi yani hükmü manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Cehennemi bütün cinlerden ve insanlardan mutlaka dolduracağım sözü, benden hak oldu, yani kesin bir hüküm olarak, tarafımdan verildi"* (Secde, 13) ve *"Fakat azap kelimesi (hükmü) kâfirler için artık hak oldu"* (Zümer, 71) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, *"Biz, bir peygamber göndermedikçe (kavimleri)*

azap edici değiliz" (İsra, 15) buyurmuştur. Binâenaleyh yalanlayan kimseler için, azap hak olmuş olur.

Evcil Hayvanlar

Vahdaniyyet, peygamberlik, haşr ve diğer itikadî esaslar hakkında, Kur'ân-ı Kerim'de, bunlara delil olan deliller zikredilmiştir. İşte bu cümleden olarak Cenâb-ı Hak, vahdaniyyeti ve bunun delilini yeniden zikrederek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَآ أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

"Ellerimizin yaptıklarından, onlar için bunca davarlar yarattığımızı ve bu sâyede onlara sahip olduklarını görmediler mi? Biz o hayvanları onların emrine âmâde kıldık. İşte bunlardan binecekleri, işte bunlardan yiyecekleri... Bunlarda onlar için, nice faydalar ve nice içecek şeyler vardır. Hâlâ şükretmiyorlar mı?" (Yâsîn, 71-73).

Bu, "Bunlar, bizim bizzat ellerimizle yaptığımız, yani yarattığımız şeyler zümresindendir. Biz onları, bir yardımcı ve destekçi olmadan, kudret ve irademizle yaptık" demektir. Âyetteki, *"Onlara sahiptirler"* ifadesi, hayvanların yaratılmasındaki nimetleri tam olarak verdiğine bir işarettir. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak, o hayvanları yaratsaydı, ama insanı ona hakim kılmasaydı, insan ondan istifade edemezdi.

Cenâb-ı Hakk'ın وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ *"Onları emirlerine verdik"* ifadesi, ileri derecedeki bir lütfun işaretidir. Çünkü sahip olunan bu hayvanlar, diretip isyan edecek olsalar, onlardan istifade edilemez. Binâenaleyh şâyet insan, kendisinden kaçan ve yararlanılmasına mânî bir hayvana sahip olsaydı, her ne kadar, meselâ vahşi hayvanlarda olduğu gibi, insan onları (avlayıp, etinden) yemeden istifade etse bile, onlara binme nimeti tam olmazdı. Aksine hatta onlardan yeme nimeti de, ancak bir yorulma sayesinde olabilirdi. Bu ise ancak bazı insanlar için söz konusu olurdu.

Âyetteki, فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ *"İşte bunlardan binecekleri, işte bunlardan yiyecekleri..."* ifadesi, o emre âmâde kılmanın sağladığı faydayı anlatmaktadır. Çünkü eğer bu emre âmâde kılma işi olmasaydı, bu iki faydadan biri bulunmazdı, diğeri de az bulunurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o hayvanlara binip, onların etinden yemenin dışındaki faydalarını da, وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ *"Bunlarda onlar için, nice faydalar ve nice içecek şeyler vardır"* cümlesiyle beyan etmiştir. Çünkü bu hayvanlar içinde, koyun gibi binilmeyenler vardır. İşte bu sebeple, bu menfaatlerin daha genel olduğunu anlatmak için, "faydalar" kelimesi kullanılmıştır. Bunun peşi sıra gelen "**meşârib**" (içecek şeyler) sözü de, yine geneldir. "**Meşârib**" kelimesiyle, "**mişreb**" kelimesinin çoğulu kastedilmiştir" dersek, bu "içecek kapları" manasına gelir. Çünkü o hayvanların derilerinden, içine içecek koymak için, kaplar (kırbalar) ve buna benzer âlet-edevat elde edilir. Yok eğer "Bu kelime, "**meşrûb**" (içilecek şey) kelimesinin çoğulu" dersek, o zaman bununla sütler ve yağlar kastedilmiş olur ki, bunlar da dişi hayvanlardan elde edilir. Ama bu da erkek hayvanlar sebebiyle olur. Çünkü bu, hayvanın hamile olmasına bağlıdır. Binâenaleyh bu içecekler, erkekler ve dişiler sayesinde elde edilmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, أَفَلَا يَشْكُرُونَ *"Hâlâ şükretmiyorlar mı?"* buyurmuştur. Bu, "O nimetler bir şükür olarak, ibadet etmeyi gerektirir. Binâenaleyh eğer siz şükrederseniz, Allah, fazlından size dahasını verir. Yok nankörlük ederseniz, nimetleri elinizden alır. Bu durumda ne dersiniz, o nimetlerin devamı ve dahası için şükretmez misiniz?" demektir.

Putlara Bağlanmanın Bâtıllığı

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللهِ اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾

"Onlar Allah'tan başka, yardım olunacaklar ümidiyle, başka tanrılar edindiler, ki bunlar, onlara asla yardım edemezler. Bilakis kendileri onlar için hazırlanmış bir ordudur" (Yâsîn, 74-75).

Bu âyetler, yine tevhidin - vahdaniyetin izahının peşi sıra, haşre (kıyamete) bir işaret olup, tıpkı *"Siz ve Allah'ı bırakıp taptıklarınız cehennemin odunlarısınız. Sizler mutlaka oraya gireceksiniz"* (Enbiya, 98) ve *"Zulmedenleri, onların eşlerini ve Allah'ı bırakıp taptıkları şeyleri toplayıp getirin ve onları cehennem yoluna sevk edin"* (Sâffât, 22-23) ve *"Onlar azapta hazır tutulmuşlardır (atılmışlardır)"* (Rum, 16) âyetleri gibidir. Bu âyetler şöyle iki manaya gelebilir:

a) Daha önce de bahsettiğimiz gibi, tapanların ilah edindikleri şeyleri, âdetâ ordusu, askeri olması...

b) Putların, putperestler için sanki bir ordu olması... İkincisine göre âyette şöyle bir incelik vardır: Allahu Teâlâ, *"Bilakis kendileri onlar için hazırlanmış bir ordudur"* buyurunca, bunu, "Onlar, onlar için bir ordu ve onlara yardım için bir araya gelmiş gürûh olmaları halinde bile, birbirlerine yardım edemezler" demek suretiyle te'kid etmiştir. Çünkü bu ifade, yardım edilemeyeceğini göstermektedir. Zira bir yere toplanıp, sonra yardım edemeyenler, alabildiğine zayıf kimseler demektir. Fakat bu iş için hazırlanmayan ve etrafını toplamayanların durumu böyle değildir.

Onlardan Mahzun Olma!

فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

"O halde onların sözleri seni üzmesin. Şüphe yok ki biz, onların (içlerinde) gizledikleri şeyleri ve açıktan söyledikleri şeyleri biliyoruz" (Yâsîn, 76).

Bu âyet de, "peygamberlik esas ve inancına işarettir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun kalbini tesellî edecek şekilde hitap etmek, Cenâb-ı Hakk'ın onu bu iş için seçip tayin ettiğine bir delildir. Âyetteki, *"biz biliyoruz"* ifadesi şu manalara gelebilir:

a) Bu, münafık ve kâfirler için bir tehdittir. Binâenaleyh, *"gizledikleri şeyler"*, nifakları manasına; *"açıktan yaptıkları şeyler"* de, şirkleri manasınadır.

b) *"Gizledikleri şeyler"*, seni bilip tanımaları; *"açıktan söyledikleri şeyler"* ise, seni açıktan inkâr etmeleri manasınadır.

c) *"Gizledikleri"*, bozuk inançları manasına, *"açıktan yaptıkları"* da, şirkleri ve kötü fiilleri manasınadır.

Nutfeden Yaratılan İnsan

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Ellerimizin işleyip yaptıklarından, kendileri için bunca davarlar yarattığımızı (...) görmediler mi?"* (Yâsîn, 71) ifadesiyle kendisine ibadetin farz olduğuna, âfaktan (insanın dış dünyasından) bir delil getirince, burada, insanın bizzat kendisinden de delil getirmek üzere buyurmuştur ki:

﴿أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾﴾

"İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi? Ki şimdi o, apaçık bir hasım kesilmiştir" (Yâsîn, 77).

Sebeb-i Nüzul

Âyette geçen "**insan**" ile, **Ubeyy b. Halef** kâfirinin kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü âyet onun hakkında nâzil olmuştur. Zira o, çürümüş bir kemiği eline alıp, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmiş ve "Sen, tanrının bu kemikleri yeniden canlandıracağını söylüyorsun öyle mi?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Evet. Hem de seni cehenneme sokacak!"* buyurmuştur. Fıkıh usûlünde şöyle bir esas vardır: (Âyetlerde) nazar-ı dikkate alınacak şey, sebeb-i nüzûlün hususiliği değil, lafzın umûmî manasıdır. Baksana, Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun ki Allah, eşi hakkında seninle mücâdele eden kadının sözünü duydu"* (Mücâdele, 1) âyeti, bir kadın hakkında nâzil olmuştur, ama Cenâb-ı Hak, bunun hükmünün herkes için olmasını murat etmiştir. İşte aynen bunun gibi, Allah'ı veya haşrı inkâr eden herkes için, tefsir ettiğimiz âyet de bir reddiyedir. Bunun umûmî (genel) olduğunu anladığına göre, şimdi diyoruz ki bu âyetle ilgili birkaç incelik vardır:

Birinci incelik: *"Ellerimizin yaptıklarından kendileri için bunca davarlar yarattığımızı... görmediler mi?"* (Yâsîn, 71) âyeti, "Allah'tan başka ilâhlar edinenler, Allah'a ibadeti bırakan münkir kâfirler, en'âmın (davarların), kendileri için yaratıldığını görmüyorlar mı?" manasındadır.

Bu manaya göre, *"İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi?"* âyeti, o âyetten daha genel bir ifadedir. Çünkü bu âyet, insan cinsine hitap ediyor, o ise bir kısım insanlara, yani kâfirlere hitap ediyor. Buna göre, diyoruz ki: Bunun sebebi, enfüsî delilin, daha şümûllü, daha mükemmel, daha tam ve daha gerekli olmasıdır. Çünkü insan, görmediği zaman, nimetlerden ve onların yaratılışlarından gafil olabilir; ama, ne zaman ve nerede olursa olsun, kendi ile, bedeni ile beraberdir ve hiçbir zaman kendinden gafil olamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer insan, hayvanlardan ve onların yaratılışından habersiz ise, kendinden habersiz değildir. O halde ne oluyor da, en büyük nimet olan kendisini bir meniden yaratmamızı görmüyor?" demektir. Çünkü diğer nimetler, ancak insanın varlığından sonra söz konusudur. O halde âyetteki, *"bir nutfeden"* ifadesi, bunun hangi bakımdan delil olduğuna işarettir. Çünkü insanın yaratılması, eğer şekilleri çeşitli şeylerden olmuş olsaydı, o zaman şöyle denebilirdi: İnsanın kemiği, katı bir maddeden, eti ise yumuşak bir maddeden yaratılmıştır. İnsanın diğer uzuvları için de durum buna benzer. Binâenaleyh insanın, şekilleri muhtelif olduğu halde, parçaları birbirine benzeyen aynı şekildeki bir nutfeden yaratılması, bu hususta bir iradenin ve yüce bir kudretin varlığına delalet eder. İşte Cenâb-ı Hak buna, *"Hepsi bir su ile sulanıyor (o meyvelerin)"* (Ra'd, 4) âyetiyle işaret etmiştir.

Hasım Olması

Âyetteki, فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ *"Şimdi o, apaçık bir hasım kesilmiştir"* ifadesinde, şöyle enteresan bir incelik vardır: Allahu Teâlâ sanki "Yaratılış maddesi aynı olduğu halde, insan uzuvlarının farklı oluşu, açık bir delildir. Buna rağmen, burada bundan daha açığı da vardır. O da, insanın konuşabilmesi ve anlayabilmesidir. Bu böyledir. Çünkü nutfe (meni) bir maddedir. Farzet ki cahilin birisi, "Nutfe, oluşum geçirdi ve bir başka madde haline geldi" diyebilir. Fakat bu nutfe, konuşma ve anlama kuvvetini nereden gerektirmiştir. Binâenaleyh konuşma ve anlama özelliğini var etmek, yaratmadan ve maddeyi var etmeden daha enteresan ve daha acaiptir. Bu iş, bu hususta bir iradenin ve yüce bir kudretin bulunduğunu göstermeye, ötekinden daha elverişlidir" demek istemiştir. O halde âyetteki "**hasım**", konuşan manasınadır. Cenâb-ı Hak, "konuşan" yerine, "**hasım**" ifadesini kullanmıştır. Çünkü hasım olma, münakaşa etme, konuşan kimsenin, en üstün ve ileri konuşma halidir. Zira konuşan kimse, tek başına iken, başkası ile birlikte olduğu zamanki kadar konuşmaz. Başkası ile konuşan kimse de,

o karşısındaki, hasmı olmadığı zaman, hasmına karşı konuştuğu zamanki gayreti göstermez ve o derecede açık konuşmaz.

Âyetteki **"mübîn"**, *"apaçık"* ifadesi de, insanın aklî kuvvetine işarettir. Hak Teâlâ, bu kelimeyi tercih etmiştir. Çünkü insan, anlatırken, anlatmadığı zamankinden daha üstün bir derecededir. Çünkü açıklama yapanın aklında bir şey zuhûr etmiştir ve o, sonra bu hususu açıklamıştır. O halde âyetteki, *"bir nutfeden"* ifadesi, insanın en düşük haline, *"apaçık bir hasım"* ifadesi de en üstün haline işaret olup, tıpkı *"Sonra nutfeyi bir alaka olarak yarattık. Alakayı da bir çiğnem et olarak yarattık... Sonra da onu başka bir yaratık olarak var ettik"* (Mü'minûn, 14) âyetinde anlatıldığı gibidir. Binâenaleyh menînin, "alaka"ya, "alaka"nın bir çiğnem ete; bir çiğnem etin de kemik haline getirilmesi, o maddedeki değişikliklere; *"Sonra da onu başka bir yaratık olarak var ettik"* ifadesi ise, bu âyetteki, *"Şimdi o, apaçık bir hasım kesilmiştir"*, yani "konuşan akıllı bir varlık olmuştur" ifadesi ile işaret ettiği hususa bir işarettir.

Rabbine Ders Vermeye Kalkışması

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُۥ ۚ قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾

"O, kendi yaratılışını unutup, bize bir misal getirdi ve dedi ki: "Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" (Yâsîn, 78).

Hak Teâlâ'nın bu beyanı, haşrin anlatımına bir işarettir. Bu âyetlerden, sûrenin sonuna kadarki kısımda, bazı enteresan hususlar vardır. Bunları, inşaallah imkân ölçüsünde anlatacağız: Diyoruz ki: Haşri inkâr edenlerden kimileri, bu inkârları hususunda ne bir delil, ne bir şüphe ileri sürmüşler; sadece bunun tuhaf bir iş olduğunu söylemekle yetinip, bunun kesin olmayacağını iddia etmişlerdir. Bunlar çoğunluktadır. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın böylesi insanlardan, Kur'ân'ın pek çok yerinde, bu görüşlerini nakletmesi de delalet eder. Nitekim Allahu Teâlâ onların, *"Yeryüzünde (gömülüp) kaybolduktan sonra mı, yeni bir yaratılış içinde olacağız, öldüğümüz, toprak ve kemik haline geldiğimiz zaman mı, biz mi diriltilecekmişiz?"* (Sâffât, 16); *"Sen mi doğrulardansın? Öldüğümüz ve toprak-kemikler olduğumuz zaman mı, biz mi cezalanacağız?"* (Sâffât, 53) dediklerini bildirmiştir.

Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak, yine burada, onların ağzından, bu işi akıldan uzak görme üslûbu ile, *"Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?"* demiştir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, önce onların bu garipsemelerini, *"Kendi yaratılışını unutup"* ifadesiyle çürüterek işe başlamıştır. Bu, "O, bizim kendisini topraktan ve elementleri ayrı bir nutfeden yarattığımızı, sonra da ona, tepeden tırnağa çeşitli şekillerde ve çeşitli yerlerde farklı uzuvlar verdiğimizi, bununla da yetinmeyip, bunlardan tamamen farklı olan ve sayesinde ikrâma müstahak oldukları konuşma ve akıl kuvvetini verdiğimizi unuttu. Binâenaleyh bu kimseler, eğer haşri, sırf akıldan uzak gördükleri için inkâr ediyorlarsa, keşke, asla kendisinden hayat beklenmeyen önemsiz bir nutfeden, konuşan ve düşünebilen bir varlığı yaratmamızı da akıldan uzak görselerdi! Yine bunlar, konuşmayı ve aklı, oldukları yere yeniden verişimizi de tuhaf görmektedirler. Onların bu garipsemeleri, haşirdeki canlıların ufalıp, dağılıp, paramparça olması açısındandır. Çünkü onlar, *"Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?"* demişler ve özellikle kemikten bahsetmişlerdir. Çünkü kemik, kendisinde his olmadığı için, hayattan en uzak olan şeydir. Yine onlar bunu, uzak görmelerini kuvvetlendirecek, çürüme ve parçalanma gibi hususlarla takviye etmişlerdir. Allahu Teâlâ ise, onların bu uzak görmelerini, yeniden yaratacak olandaki kudret ve ilim açısından bertaraf ederek, *"Bize bir misal getirdi"* yani, "O, bizim kudretimizi, kendi kudreti gibi kabul edip, enteresan olan yaratılışını ve çok ilginç başlangıcını (ilk maddesini) unuttu" buyurmuştur.

Yaratan Diriltecek

Haşri inkâr edenlerden kimisi de, neticede yine akıldan uzak gördüğü için inkâr etmiş olsa da, şöyle bir şüphe ileri sürmüşlerdir. Bu da şu iki şekildedir:

1) "Yok olduktan sonra, hiçbir şey kalmaz. O halde, Cenâb-ı Hak nasıl yok olan şeye var diye hükmedebilir?" Allahu Teâlâ bu şüpheye de:

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِيٓ أَنشَأَهَآ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

"De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyla bilendir (Yâsîn, 79)

buyurarak cevap vermiştir. Bu, "Nasıl ki Allah, insanı hiçbir şey değilken yaratmıştır. Aynen bunun gibi, geride insandan hiçbir şey kalmadığı zaman da, onu yeniden yaratır" demektir.

2) Parçaları, dünyanın doğusunda, batısında, kimi parçaları yırtıcı hayvanların midesinde, kimisi de dört duvarda olan insanın, bütün bu uzuvları-parçaları nasıl bir araya getirilir?

Bundan daha uzak ihtimal de şudur: Bir insan, bir insanı yese ve yenilenin parçaları, yiyenin parçalarına böylece geçmiş olsa ve bunlar yeniden diriltilecek olsa, yenilenin parçaları, ya yiyenin bedenine verilecek, böylece de geride, yenilen için, uzuvlarının yaratıldığı parçalar kalmayacak. Yahut da, yenilenin bedenine iâde olunup, geride yiyen için parça kalmayacak. Cenâb-ı Allah bu şüpheyi iptal için, *"O, her yaratmayı hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Bunu şöyle izah ederiz: Yiyen kimsede, hem aslî, hem fazla parçalar olduğu gibi, durum yenilen için de aynıdır. Binâenaleyh bir insan, bir insanı yediğinde, yenilenin parçalarından aslî olanlar, yiyenin cüzlerinin fazlası olmuş olur. Yiyen için aslî cüzler ise, yemeden önce, ona ait olan cüzler demektir. O halde, Hak Teâlâ'nın bu beyanı "Aslî olanı, fazla olandan bilip ayırır, böylece de yiyene âit olan aslî cüzleri, bir araya getirir, ona can verir; yine yenilene âit aslî cüzleri bir araya getirip, buna da can verir. Aynen bunun gibi, dünyanın dört bir tarafına dağılmış parçaları da, kapsamlı hikmet ve ilmi ve mükemmel kudretiyle bir araya getirir.

Yeşil Ağaçtan Çıkan Ateş

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların haşri uzak görmelerini, inkâr ve inatlarını çürütme işini yeniden ele alarak, şöyle buyurur:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾

"O, yemyeşil ağaçtan sizin için bir ateş çıkarandır. İşte bakın ondan, yakıp tutuşturuyorsunuz" (Yâsîn, 80).

Bunun izahı şöyledir: İnsan hissedilen bir madde ile, o maddede akıp giden bir hayatı ihtiva etmektedir. Bu hayat tıpkı, insanda hareket eden bir hararet gibidir. Binâenaleyh eğer siz, onda bir hararet (sıcaklık) ve hayatın bulunuşunu akıldan uzak görüyorsanız, bunu sakın uzak görmeyin. Çünkü

kendisinden suyun damladığı yeşil ağaçta ateşin yanışı, bundan daha enteresan ve daha ilginçtir. Halbuki siz, onu yakıp bizzat görüyorsunuz. Eğer insanın maddesinin yaratılmasını akıldan uzak görüyorsanız, göklerin ve yerin yaratılması, siz insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Öyleyse bunu sakın uzak görmeyin. Çünkü gökleri ve yeri yaratan da Allah'tır. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetindeki incelik ortaya çıkmış olur.

Gökleri Yaratan, İnsanı Diriltebilir

اَوَلَيْسَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ ۟ بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾

"Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir? Elbette O, (kâdirdir). O, mükemmel yaratıcıdır, hakkıyla bilendir" (Yâsîn, 81).

Cenâb-ı Allah, o yeşil ağacın yanabilmesini en büyük yaratmadan önce zikretmiştir. Çünkü bu münkirlerin akıldan uzak görmeleri, açıkça haşr-yeniden diriltme ile ilgilidir. Çünkü onlar, *"Bu kemiklere kim can verecekmiş?"* demişler, "O kemikleri, kim bir araya toplayacakmış" dememişlerdir. Dolayısıyla ağaçtaki ateş, can ile ilgilidir. Âyetteki, *"Elbette O, kâdirdir. O mükemmel yaratıcıdır"* cümlesi, Allah'ın mükemmel kudretine; *"hakkıyla bilendir"* ifadesi de, ilminin sınırsız oluşuna bir işarettir.

"Ol" Emri ile Yaratma

اِنَّمَآ اَمْرُهٗٓ اِذَآ اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهٗ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾

"Bir şeyi irade ettiği zaman, O'nun işi, ona ancak "ol" demesinden ibarettir. O şey de hemen oluverir" (Yâsîn, 82).

Bu, o münkirlerin teşbihlerinin ve temsillerinin yanlış olduğunu açıklamaktadır. Çünkü onlar, Allah'a karşı darb-ı mesel getirip, gaybı görünen

dünyaya kıyas ederek, "Böyle bir şeye hiç kimse kâdir olamaz" demişlerdir. İşte bu sebeple, Allahu Teâlâ da, "Görünür âlemdeki yaratma, bedenî birtakım âletler ve mekânî birtakım intikallerle olur ve bu iş, ancak sürüp giden bir zaman içinde meydana gelir. Allah ise, "ol" demekle ve o şey hemen olmakla yaratıverir. O halde, anlaşılmaktan çok uzak, en üstün mesel O'nda iken, siz nasıl böyle düşük darb-ı meseller yapıyorsunuz?" demiştir. Âyetle ilgili birkaç bahis vardır:

Ma'duma "Şey" Denir mi?

Birinci bahis: Mu'tezile "Bu âyet, yok olanın (ma'dûmun), "şey" diye ifade edilebileceğini göstermektedir. Çünkü Allah, irâde ettiği şeye "ol" diyor, o şey de oluyor. Binâenaleyh o şey, Hak Teâlâ ona "ol" demezden önce "ma'dûm" idi. Ama bu durumda bile onun için "şey" denilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Bir şeyi murat ettiği zaman..."* buyurmuştur" der. Buna şöyle cevap verilir: Bu o şeyin, Hak Teâlâ'nın iradesinin ona taalluk edişinden geri kalmayışının, (yani o iradeyle birlikte derhal var oluşunun) anlatımıdır. Binâenaleyh âyetteki "**iza**" lafzından anlaşılan, zaman ve vakittir. Âyet de Allah'ın iradesi taalluk ettiği anda, onun "şey" olduğuna delalet etmektedir. Halbuki âyette, o şeyin, Hak Teâlâ'nın onu irade etmezden önce "şey" olduğunu gösteren bir şey yoktur. Bu durumda, **Mu'tezile**'nin ileri sürdüğü şey, söz konusu olmaz. Çünkü o şey, Hak Teâlâ'nın iradesi ona taalluk ettiği anda bulunan, onu irade etmediği zaman bulunmayan (ma'dûm olan) bir şey olmuş olur. O halde "**şey**", "**mâ'dûm**" (yok olan) değil, mevcut olandır. "O, mevcut olduğu halde, Allah mevcûdu nasıl irâde eder? Bu, var olanı yeniden var etme olur" denilemez. Çünkü diyoruz ki: Bu, problem ma'kûlat (aklî problemlerden)dir. Bu hususa yeri gelince cevap vereceğiz. Şu andaki maksadımız, **Mu'tezile**'nin, âyetin lafzına tutunmalarının yanlışlığını ortaya koymaktır. Bu sözden anlaşılan şey, Hak Teâlâ bir şeyi irade ettiği anda, onun "şey" olduğu; âyette ise, Hak Teâlâ'nın iradesi o şeye taalluk etmezden önce, onun "şey" olmadığıdır.

Allah'ın İradesi Kadîmdir

İkinci bahis: Kerramiyye şöyle demektedir: "Allah'ın muhdes iradesi vardır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetteki, *"dilediğinde..."* ifadesidir. Bunun bu manaya delâlet etmesi de, şu iki açıdan izah edilebilir:

a) Allah, irâdesine bir zaman tanımıştır. Çünkü "**izâ**", zaman zarfıdır. Zamanla ilgili olan her şey ise, hâdistir.

b) Allahu Teâlâ, iradesini, "**kün**" *(ol!)* ile alâkalandırmıştır. "**Kün**" ise, o şeyin olması ve meydana gelişi ile ilgilidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, takibiyye fâ'sı ile "فَيَكُونُ" buyurmuştur. Ancak ne var ki "olmak" hâdistir. Hâdisi kabul eden ile, hâdis arasında da bir ilgi vardır."

Felsefeciler de, **Kerramiyye**'ye bu problem hususunda bir başka açıdan muvafakat ederek, şöyle demişlerdir: "Allah'ın iradesi, emri ile alâkalıdır. Emri de, "**kevn**-oluş" ile ilgilidir. Ancak ne var ki, Allah'ın iradesi kadîmdir. O halde, "**kevn**" de kadîmdir. Dolayısıyla da, "mükevvenât-oldurulmuş şeyler" kadîmdir. Dalâlet ehlinin, âyetin lafzına tutunmalarına karşılık, cevabımız şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, إِذَا أَرَادَ *"dilediğinde..."* beyanından, dil açısından anlaşılan, "O'nun iradesi o şeye taalluk ettiğinde" manasıdır. Çünkü "**erâde**" (diledi), mazî bir fiildir. Mazî'nin başına "iza" zarfı geldiğinde, onu muzari anlamına çevirir. Biz de, bizim, أَرَادَ يُرِيدُ "diledi-diliyor" عَلِمَ يَعْلَمُ "bildi-biliyor" şeklindeki sözümüzden anlaşılanın, bunlara hudûs (sonradan oluş)un girebileceğini söylemekteyiz. Ama biz, Allah'ın kadîm bir sıfatı olduğunu söylüyoruz ki, bu da irade sıfatıdır. İşte bu sıfat bir şeye taalluk ettiğinde biz, أَرَادَ يُرِيدُ "irade etti - irâde ediyor" deriz, ama taalluk etmezden önce, "irâde etti" demeyiz, tam aksine, "O'nun irâdesi vardır; o, bu irâde ile irâde eder" deriz.

Biz, zayıf ve temelsiz vehimlere düşen bu fikri silmek için, tutarsız anlayışlara şöyle bir misal arz ediyor ve diyoruz ki: Bizim, "Falanca terzidir" şeklindeki sözümüzden, o kimsenin, terzilik sanatına sahip olduğu anlaşılır. Bizim, "O, Zeyd'in elbisesini dikti" veya "Zeyd'in elbisesini dikiyor" dememiz doğru olmasa dahi, bundan şu manada olmak üzere, "o terzidir" sözünün yanlış olması gerekmez. Onun bir sanatı vardır. O bu sanatını, Zeyd'in elbisesini diktiği geçmiş bir zamanda, onun elbisesinde kullandığında, ona bu isim verilir. Yine o bu sanatını, Zeyd'in elbisesini dikeceği gelecek bir zamanda, Zeyd'in elbisesinde kullanacağı zaman da, ona bu isim verilir." En yüce misaller Allah'ındır! Her ne kadar, "varlığını diledi" yani, "onun varlığını irade ediyor" diyeceğimiz bir şeye taalluk etse de, irâdenin, Allah için sâbit ve kesin bir şey olduğunu anla! Sen bunu anladığında, işte bu mana cihetinden, Ehl-i sünnetin, "irâdenin taalluk etmesi hâdistir" şeklindeki sözü cümlesinden olur ve zikrettiğimiz bu açıklamayla da, iki fırkanın cevabı da, dışta kalmış olur.

İlahî Kelâmın Mahiyeti

Üçüncü bahis: Mu'tezile ve **Kerrâmiyye** şöyle demişlerdir: "Allah'ın kelâmı harftir, sestir ve hâdistir. Çünkü, "ol" ifadesi bir söz olup, bu ifade iki harften meydana gelmiştir. Harf ise seslerden oluşur. Bu açıklamadan da, O'nun kelâmının harflerden ve seslerden olduğu neticesi çıkar. Bu kelâmın, hâdis olmasına gelince, bu, daha önce geçmiş olan şu iki sebepten dolayıdır:

a) O, zaman içinde olur.

b) O, kevn (oluş) ile alâkalıdır. "Oluş" ise, hâdistir (sonradan olmadır). Bunlara verilecek olan cevap, yukarıda anlattıklarımızdan anlaşılır. Bu böyledir, çünkü, "kelâm" bir sıfat olup, bir şeye taalluk ettiğinde sen, "dedi, diyor" dersin. Böylece, hitabın taalluku hâdis olmuş olur. Kelâm ise kadîmdir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"O bir şeyi irade ettiği zaman, O'nun işi, ona ancak "ol" demesinden ibarettir. O şey de hemen oluverir"* beyanında, bir taalluk ve nisbet edilme söz konusudur. Çünkü, يَقُولُ لَهُ *"ona... demesi.."* ifadesinin, nisbet ve izafe anlamını ifade eden lâm ile beraber, taalluk etme hususunda olduğu gâyet açıktır. Biz diyoruz ki: "Onun hâdis olan şeye söylemesi hâdistir, çünkü bu iradenin taalluk etmesiyle olur. Kadîm olan ise ancak, iradesi herhangi bir şeye taalluk etmediği zamanki sözü (kavl) ve kelâmdır. Her kadîm ile hâdisin mecmûuna baktığında, onları ezelde bulamazsın. Onları topluca ancak, **lâ yezâlde** bulabilirsin. O halde onda, hudûs manası anlamı vardır. Fakat bu ifadeyi kullanmak, akla muhtelif vehimler getirir. Binâenaleyh iyi düşün ve muradını ve maksadını açıklamadan, "hepsi de hâdistir!" deme. Çünkü bundan bazen, "(kadîm de dahil olmak üzere) hepsi de hâdistir, sonradan olmadır" manası anlaşılabilir. Doğrusu, işaret ettiğin hususu iyice tahkik et ve ibareyi de iyi seç. Ve, "Mecmûun iki tarafından birisi kadîmdir, diğeri ise hâdistir. (Hadis olan) diğeri, ezelde kadîm ile bulunmuyordu" de.

Muarızımızın, "ol" ifadesi, harflerden meydana gelmiştir" sözüne gelince biz deriz ki: Kelâm, iki manaya gelebilir:

a) Konuşanın nezdinde olan şey.

b) Dinleyenin nezdinde olan şey.

Diğer taraftan bunlardan her biri ötekisini ifade etmek üzere kullanılabilir. Bundan pek çok faydalar ortaya çıkarır. Zikrettiklerimizin açıklamasına gelince: Meselâ bir kimse, başkasına, "Sana yarın söylemeyi dilediğim

bir sözüm var" dese, sonra onu dinleyen kimse, yarın ona gelip de, ondan, dûn nezdinde olan o kelâmı sorsa, o da ona, "Bugün yanımda bulunmanı, gelmeni istiyorum" dese, bu söz hakkında mütekellim (söyleyen) "dûn" nezdinde olduğunu, ifade etmiştir. Oysa bu, muhatap nezdinde yoktu. Ve fakat sonra, muhatap nezdinde harfle, sesle meydana geldi. "Bu duyduğum var ya, işte (dûn) nezdimde olan oydu" ifadesi kullanılır.

Her akıllı şunu bilir ki, dûn, konuşanın nezdinde ne ses ne de harf bulunuyordu. Zira, konuşanın, nezdinde olan kelâmı Arapça ifade etmesi mümkündür. O zaman da onun harfleri olur. Bunu, Farsça ifade etmesi de mümkündür. O zaman da onun, başka harfleri olur. Şu halde, konuşan nezdinde bulunan ve kendisinin va'dettiği kelâm bir olup, harfler ise muhtelif ve çoktur. O halde, "Bu, benim nezdimde olandır" ifadesinin anlamı, "Bu (harfler ve sesler), sana, benim nezdimde olanı iletir, ulaştırır" şeklinde olur. Yine, bu da mecazdır. Çünkü onun nezdinde olan şey, ona intikâl etmemiştir. O ancak bunu bilmiş ve bu konuda, okuma, yazma veya işaret gibi şeyleri dinleme ya da görme yoluyla nezdinde bir bilgi hasıl olmuştur.

Sen bunu anladığında bilesin ki, Allah nezdinde olan ve O'nun sıfatı olan kelâm, daha önce de anlaşıldığı üzere, bir harf değildir. Dinleyen nezdinde hasıl olan şey harf ve sestir. Demin zikrettiğimiz kullanma genişliği sebebiyle, bu ikisinden her biri, öbürü hakkında kullanılabilir. O halde Cenâb-ı Hak يَقُولُ لَهُ *"Ona der"* buyurduğunda, bir söyleyen ile bir dinleyen bulunur. Böylece burada, fiilin meydana gelişi, bu sözü dinleyen tarafından olduğundan, dinleyeni yani muhatabı nazar-ı itibara almış ve kâf-nûn ile كُنْ "sen var ol!" buyurmuştur. İşte bu oluş işi muhatap nezdindedir ve matlub da böylece hasıl olmaktadır.

Allah'ın Hakimiyeti

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

"Demek her şeyin mülkü ve tasarrufu, kendi elinde bulunan Allah'ın şanı ne kadar yücedir, münezzehtir! Siz ancak O'na döndürüleceksiniz" (Yâsîn, 83).

Tevhit inancı ve ölümden sonra "iâde", yeniden diriltme iyice anlatılıp, buna rağmen onlar bunu inkâr ederek, "Allah'ın dışında ilah vardır" deyince, şanı yüce ve ortaktan münezzeh olan Allahu Teâlâ, *"Her şeyin mülkü ve tasarrufu kendi elinde bulunan Allah'tır"*; her şey O'nun mülküdür. O halde daha nasıl olur da, kendisine mâlik olunan mâlikin ortağı olabilir?" buyurmuş; müşrikler, "iâde"nin olmayacağını söyleyince, her iki konuda da onlara bir reddiye olmak üzere, *"Siz ancak O'na döndürüleceksiniz"* buyurmuştur. Biz daha önce, "**sübhân**" kelimesinde nahve taalluk eden hususları açıklamıştık. Yani, "سَبِّحُوا تَسْبِيحَ الَّذِى" yahut "سَبَّحَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ تَسْبِيحَ الَّذِى" demektir. "فَسُبْحَانَ" (fe sübhâne) kelimesi de, böylece, tesbihin özel adı olmuş olur. Tesbih ise, tenzih etmektir. "**Melekût**" ise, "**mülk**" kökünden gelip mübâlağa ifade eder. (Hakimiyet, hükümranlık, her şeye hakim ve amir olma), "**rehamût**" *(çok rahmet etmek)* ve "**rehebût**" *(çok korkma)* kelimeleri gibi. Bu kelime, "fealül" ya da "fealüt" sîgasından olup, hakkında değişik açıklamalar yapılmıştır. Bunun "fealül" sîgasından olduğunu söyleyenler ise, buradaki "tâ"nın sonradan ilave edildiğini söylemişlerdir.

Yâsîn Kur'ân'ın Kalbidir

Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اِنَّ لِكُلِّ شَىْءٍ قَلْبًا وَقَلْبُ الْقُرْآنِ يٰسٓ *"Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi de Yâsîn'dir."*[35] **Gazali** ise bu konuda şunu söylemiştir: "Bu böyledir, zira imanın sahih olması haşri ikrâr etmektedir. Haşr ise, bu sûrede, en mükemmel biçimde anlatılmış, bu sebeple de Kur'ân'ın kalbi sayılmıştır." (**Fahru'd-din er-Razî** de bu sözü güzel bulmuştur. Ben onu, **Gazali**'nin bu sözü sebebiyle, ona rahmet talebinde bulunurken duydum.)[36]

Son Âyetin Sûreyi Özetlemesi

Bu sûrede, yine, itikadî üç temel meselenin, delillerin en kuvvetlileri ile izahının bulunduğu söylenebilir. Binâenaleyh, bunun başlangıcı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki sen, gönderilmiş peygamberlerdensin"* (Yâsîn, 3) ifadesi ile, risâletin beyân edilmesidir. Bunun delili ise, hem bundan önce getirdiği, *"Hakim olan Kur'ân'a yemin olsun"* (Yâsîn, 2) âyeti, hem de bu ifadeden sonra getirdiği, *"Ataları korkutulmamış olan bir kavmi korkutasın* diye" (Yâsîn, 6) âyetidir. Sonu ise, Cenâb-ı Hakk'ın, tevhidine bir işaret olmak üzere, *"Demek her şeyin mülkü ve tasarrufu, kendi elinde bulunan*

35 **Müsned**, 5/26.

36 Parantez içindeki bu husus, Razi'nin talebesi tarafından sonradan girdirilmiş olması muhtemeldir... (Ç.)

Allah'ın şanı ne kadar yücedir" ifadesiyle olmak üzere, tevhidinin açıklanmasıyla; "haşr"e bir işaret olmak üzere de, *"Siz ancak O'na döndürüleceksiniz"* ifadesiyle, "haşr"in beyan edilmesiyle bitmiştir. Bu sûrede, bu üç temel inanç esasları, delilleri ve bunlara mukabil verilen mükâfatlar yer almıştır. Kur'ân'dan bu kadar bir miktarı ezberleyen kimse, kalbinin nasibini almış olur ki, bu pay da, kalp ile yapılan tasdiktir. Lisanın vazifesi ise, söylemektir. Nitekim söyleme işi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin"* (Ahzab, 70); *"Allah'a çağırandan daha güzel sözlü kimdir?"* (Fussilet, 33); *"Allah, iman edenleri sâbit söz ile sağlamlaştırır"* (İbrahim, 27); *"Onları takva sözü üzerinde durdurdu"* (Fetih, 26); *"Güzel sözler O'na yükselir"* (Fâtır, 10) âyetleriyle, bunların dışındaki diğer âyetlerde ifade edilmiştir. Uzuvların vazifesi ise, ameldir. Bu hususta, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin"* (Bakara, 43); *"Zinaya yaklaşmayın"* (İsra, 32); *"Cana kıymayın..."* (İsra, 33); *"Ve sâlih ameller yapın"* (Sebe, 11) âyetleriyle, bu sûrenin dışındaki diğer âyetlerde beyan edilmiştir. Böylece bu sûrede sadece kalbin amelleri bulunduğu için, Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi, "kalp" olarak nitelemiştir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s), ölümü yaklaşan kimseye Yâsîn'in telkin edilmesini ve başucunda bu sûrenin okunmasını teşvik ettiği muhtelif haberlerde yer almıştır. Çünkü o anda, dilin kuvveti zayıflar, haricî uzuvlar da adeta çöker. Ancak ne var ki kalp, Allah'a yönelir. O'nun dışında kalan her şeyden yüz çevirir. Dolayısıyla, onun başucunda, kalbinin kuvvetini arttıracak ve üç temel itikat esasına dair tasdik ve ikrarını arttıracak olan şey okunur. Bu sûre, onun için şifâdır. Allah'ın ve Resûlüllah'ın kelâmının sırlarını ise, yine ancak Allah ve Resûlû bilir. Bizim söylediklerimiz ise, kesin ve kat'i olduklarını iddia etmeksizin, dile getirdiğimiz zann-ı galipten ibarettir. Allah'tan, nice merhamet etmesini umarız. Çünkü O, Erhamü'r-Rahimîn'dir...

Bu sûrenin tefsiri bitti. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir. Salât-ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s) ve O'nun, pâk olan âline olsun.

***

SÂFFÂT SÛRESİ

Yüz seksen iki âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Bazı Melekler

وَالصَّآفَّاتِ صَفًّا ﴿١﴾ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا ﴿٢﴾ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٣﴾ إِنَّ إِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ ﴿٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ ﴿٥﴾

"Saflar bağlayıp duranlara sevk-ü idâre ve men-u zecr edenlere, zikri okuyanlara yemin ederim ki, sizin tanrınız hakikaten birdir. O, göklerin ve yerin ve bunların arasında ne varsa hepsinin Rabbidir. Doğuların da Rabbidir O" (Sâffât, 1-5).

Kıraat Farkları

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Amr ve **Hamza**, "وَالصَّافَّاتِ صَفًّا" âyetinde tâ'yı, kendisini takib eden harfe idğâm ederek okumuşlardır ki, "فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا" ve "فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا" âyetleri için de aynıdır. Diğer kıraat imamları ise, izhar ile okumuşlardır. **Vahidî** (r.h) şöyle der: "İki harfin yakınlığından dolayı tâ'nın sâd'a idğamı güzeldir. Baksana, her ikisi de dilin ucu ile, ön dişlerin dibinden çıkar ve bunlarda, "hems" (fısıltı) sıfatı da vardır. Kendisine idğâmda bulunulan kelime ıtbak ve safîr sıfatlarıyla, idğâm edilenden fazla olur. Binâenaleyh, daha noksan olanın, daha fazla olana idğâmı ise, yerindedir. Halbuki, ses bakımından daha fazla olanın daha az olana idğâmı ise caiz değildir.

"فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا" âyetinde, tâ'nın zâ'ya idğamı güzeldir. Çünkü tâ, hems sıfatına sahiptir. Zâ ise, cehr sıfatına sahiptir ve burada, sâd'da olduğu gibi, fazladan olarak safir vasfı bulunur. Keza "فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا" âyetinde ve ikisi de dilin ucundan ve ön dişlerin dibinden çıktıkları için, tâ'nın zel'e idğamı da yerindedir. Ama, izhar ile ve idğamsız olarak okuyanlara gelince, bu da mahreç farklılığı dolayısıyladır. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Kendisine kasem edilen bu üç şeyin, aynı mevsufun (nitelenenin) üç sıfatı olması muhtemel olduğu gibi, bunların ayrı ayrı üç şey olması da muhtemeldir. Birinci duruma göre, şu izahlar yapılabilir:

a) Bunlar, meleklere ait sıfatlar olup, ifadenin takdiri, "Melekler, saf saf olarak dururlar" şeklindedir. Bunda iki ihtimal olabilir: Allahu Teâlâ'nın da o meleklerin, *"Biziz o saf saf dizilenler biz"* (Sâffât, 165) dediklerini haber verdiği gibi, ibadetleri edâ etmek için semâda olur. Veya onların, Allah'ın emrinin kendilerine ulaşmasını gözeterek, havada kanatlarını açıp saf saf durdukları da ileri sürülmüştür. Onların, saf olmalarının şu manaya gelmesi de muhtemeldir: Onlardan her birinin, ya şeref ve fazilet bakımından yahut da zât ve yücelik bakımından, belirli mertebe ve dereceleri bulunur. İşte bu sıraya konmuş olan merâtip sürekli olup, değişmektedirler. İşte bu yönüyle bu durum, saf tutmaya benzemiştir.

Sevk Eden Melekler

"فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا" *"sevk-ü idare ve men-ü zecr edenlere..."* âyetine gelince, **Leys** şöyle demiştir: Sen, deveyi, yürümesi için dürttüğünde, "زَجَرْتُ الْبَعِيرَ انَا اَزْجُرُهُ زَجْرًا –" dersin. Yine, Arapçada زَجَرْتُ فُلَانًا عَنْ سُوءٍ فَانْزَجَرَ "Falancayı kötülükten men ettim de, o da geri durdu" denilir. Yani, "Onu nehyettim, o da vazgeçti" demektir. Buna göre, "zecr", deve için kullanıldığında teşvik edip dürtmek; insan için kullanıldığında ise, vazgeçirmek, nehyetmek gibi bir mana taşır.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, meleklerin zecr ile vasfedilmesi hususunda, şu izahlar yapılabilir:

1) **İbn Abbas** şöyle der: Cenâb-ı Hak, "Onlar onu bir yerden bir yere götürüyorlar" anlamında, bulutları süren (götüren), bu işle görevli olan melekleri kastetmiştir.

2) Bununla, ilhâm yoluyla insanoğlunun kalplerinde tesirleri olan melekler kastedilmiştir. O halde bu demektir ki, melekler insanları isyanlardan, günahlardan, kötülüklerden men ederler.

3) Belki de melekler yine, şeytanı da insanoğluna kötülük yapmaktan ve eziyet vermekten men ediyorlardır.

Varlık Nevileri

Ben diyorum ki: Aklî ilimlerde şu husus yer almıştır: Varlıklar üç kısma ayrılırlar:

a) Tesir eder, fakat asla müteessir olmaz. Bu, Allah (c.c)'tır ve mevcudatın en şereflisidir.

b) Etkilenip, fakat etki edemeyen... Bunlar da, maddeler âlemi olup, bu kısım da, varlıkların en alt seviyede olanlarıdır.

c) Bir şeye tesir eden ve bir şeyden de tesir alan varlıklardır. Bunlar da ruhlar âlemidir. Çünkü ruhlar, kibriyâullah âleminden etkilenirler. Derken onlar, maddeler âleminde tesir ederler. Bil ki, kibriyâullah âleminden etkilenen ruhlar, bu açıdan, maddeler âlemine hükümrân olup, onlar da tasarruf etmeleri itibariyle, başka ve farklıdırlar. O halde Cenâb-ı Hakk'ın "فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا" âyeti maddeler âleminde müessir olabilmesi açısından, en şerefli olana bir işarettir. Bunun da böyle olduğunu anladığına göre, "وَالصَّافَّاتِ صَفًّا" âyeti meleklerin, huşû ve hudû içinde, ubûdiyyet ve taat makamında beklediklerine bir işaret olup, bu da, o kudsî cevherlerin, çeşitli ilahî nurları ve samediyyetin kemâllerini aldıkları taraf ve cihettir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا" âyeti, melekî cevherlerin, beşerî kudsî ruhları nurlandırmadaki ve bunu kuvveden fiile çıkarma hususundaki tesirine bir işârettir. Bu böyledir, çünkü beşerî ruhların, melekî ruhlara nispetle durumu, bir damlanın denize, bir mumun güneşe nispeti gibi olup, beşerî ruhların, melek cevherlerinin tesirleri ile ilahî bilgiler ve ruhanî kemâlatlar hususunda kuvveden fiile geçmelerinin sübut bulmasından dolayıdır. Bunun benzeri olan bir ifade de, *"O, kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir"* (Nahl, 2), *"Onu Rûhu'l-Emîn, senin kalbine indirmiştir"* (Şuarâ, 193) ve *"Peygambere vahiy getirenlere"* (Mürselât, 5) âyetleridir.

Bunun da böyle olduğunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, bu âyette şöyle bir incelik vardır: Bir şey için, mutlak manada kemâl ve mükemmellik, ancak o şey, tam o tamın üstünde bulunduğu zaman söz konusudur. O şeyin tam olmasıyla, ona layık olan bütün mükemmelliklerin bilfiil onda mevcut olması; o şeyin "tamın üstünde" olması ise, kendisinden çeşitli mükemmellikler ve mutlulukların başkasına akması manası kastedilmiştir. Bir şeyin zâtı açısından kâmil olmasının ise, başkasını kemâle erdirmesinden önce bulunacağı malumdur. Bunun böyle olduğunu da anladığına göre, şimdi biz diyebiliriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın "وَالصَّافَّاتِ صَفًّا" ifadesi, melek cevherlerinin, ubûdiyyet duraklarında, hizmet ve taat sayfalarında bekledikleri vakit, zâtlarını kemâle erdirdiklerine; "فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا"

ifadesi, o kudsî ruhların, beşerî ruhların cevherinde bulunmaması gereken şeyleri giderme hususundaki tesirlerinin keyfiyetine ve "فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا" ifâdesi de o kudsî rûhların, Cenâb-ı Hakk'ın kudsiyyetinin tecellilerini ve ilahî nurlarını, beşerî ruhlara fezeyân ettirip akıtmadaki tesirlerinin keyfiyetine bir işarettir. Binâenaleyh bunlar, bu lafızlarla tıpatıp uyan aklî münasebetler ve hakîkî değerlendirmelerdir.

Melekler Yorumuna İtiraz

Ebu Müslim el-İsfehânî "Bu lafızları meleklerle ilgili kılmak, caiz değildir. Çünkü bu lafızlar, müennesliği (dişiliği) ihsas ettirmektedirler. Halbuki melekler böylesi sıfatlardan uzaktırlar" demektedir. Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) "اَلصَّافَّاتُ" kelimesi, çoğulun çoğuludur. Çünkü Arapçada جَمَاعَةٌ صَافَّةٌ "Saf olmuş topluluk" denilir. Daha sonra bu kelime, (çoğulun çoğulu olarak) "صَافَّاتٍ" şeklinde çoğul yapılır.

b) Onlar, manevî müenneslikten berî ve uzaktırlar. Lafız bakımından müenneslikten ise, berî değillerdir. Kendisinde, te'nîs alâmeti varken, üstelik onlara "**melâike**" adı verilirken, daha nasıl böyle olmasın?

c) Bu sıfatların, yeryüzünün melekleri olan, Allah'a kulluğa yönelmiş kudsî, tertemiz, beşeri ruhlara hamledilmesidir. Bunu şu iki yönden izah edebiliriz:

1) "وَالصَّافَّاتِ صَفًّا" âyeti ile, cemaatle namaz edâ edilirken gerçekleşen saf durmalar murat edilmiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا" ifadesi "**Eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm**" (istiâze) cümlesinin okunmasına bir işarettir. Çünkü, böylece onlar sanki şeytanı, namaz esnasında kalplerine vesvese vermekten men etmiş gibi olurlar. Cenâb-ı Hakk'ın "فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا" âyeti de, namazda Kur'ân okunmasına bir işarettir. Yine, "فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا" ifadesinin, Kur'ân okurken, sesin yükseltilmesine bir işaret olduğu, sesini yükseltmesi sebebiyle bu kimsenin, şeytanı kovduğu da ifade edilmiştir.

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) geceleyin ashabının evlerini dolaştı da, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'i alçak sesle; **Hz. Ömer** (r.a)'i de yüksek sesle Kur'ân okurken duydu. Derken, **Ebû Bekir** (r.a)'e, "Niçin böyle okudun?" diye sorduğunda, **Ebû Bekir** (r.a), "Ma'bûd (Allah) semîdir, alîmdir" dedi. **Hz. Ömer** (r.a)'e de, "Niçin bu şekilde okuyorsun?" diye sorduğunda, o da, "Uyuyanları uyandırmam ve şeytanı kovmam için!" cevabını verdi.

"Âlimler" Olarak Tefsiri

Bu âyetlerdeki bu üç lafzın tefsiri hususunda bir diğer izah şekli de şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالصَّافَّاتِ صَفًّا" âyeti ile, Allah'ın dinine davet eden, hakikate ermiş ulemâdan meydana gelen saflar kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا" ifadesinden, böylesi ulemâ topluluğunun, şüpheli ve şehevî şeylerden men etmekle meşgul olmaları kastedilmiştir. "فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا" ifadesinden de, bu ulemâ topluluğunun, Allah'ın dinine davet ve Allah'ın kanunlarına göre amel etmeye teşvik ile meşgul olmaları kastedilmiştir.

"Mücahidler" Olarak Tefsiri

Bu lafızların tefsiri hususunda yapılabilecek bir üçüncü izah da bizim bu ifadeleri, Allah yolunda cihat eden gazilerin hallerine hamletmemizdir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın "وَالصَّافَّاتِ صَفًّا" ifadesinden, savaşmak için tutulan saflar kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak *"Şüphesiz ki Allah, kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir binâ gibi, saf bağlayarak çarpışanları sever"* (Saff, 4) buyurmuştur "فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا" âyetine gelince, biz deriz ki: "Zecr" ile "sayha" birdir, aynı işi görürler, ki bundan murat da, atları sevk etmek için çıkarılan naralardır. Âyetteki "فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا" ifadesi ile de, gazilerin düşmanla savaşa başladıklarında okudukları Kur'ânlar, yaptıkları zikirler, tehlîl ve takdisler kastedilmiştir.

Kur'ân Âyetleri Yorumu

Bu âyetlerle ilgili olarak bir dördüncü izah da, bizim, bu ifadeleri Kur'ân'ın âyetlerinin vasıfları kabul etmemizdir. Binâenaleyh, "وَالصَّافَّاتِ صَفًّا" âyetinden, Kur'ân'ın âyetleri kastedilmiştir. Çünkü Kur'ân'ın âyetleri çeşit çeşit ve farklı farklıdır. Bazıları, "tevhîd"in; bazıları Allah'ın "ilim, kudret ve hikmetinin"; bazıları, "nübüvvetin"; bazıları "meâd ve haşrin, kıyametin" delilleri; bazıları mükellefiyetin ve ilahi hükümlerin beyanı; bazıları da, üstün ahlâkın ta'limi ve öğretimi hakkındadır. Bu âyetler, değişmeyen, tebeddül etmeyen bir tertip ile tertip olunmuşlardır. Binâenaleyh bu âyetler, belirli saflarda duran şahıslara benzemektedirler. O halde, "فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا" ifadesinden, kötü fiillerden men eden âyetler; "فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا" ifadesinden ise, iyi ve güzel amellere yönelmenin farz olduğuna delâlet eden âyetler kastedilmiştir. Âyetlerin, "okuyucu" olmakla nitelenmeleri, "شِعْرٌ شَاعِرٌ" (şair olan şiir) ve "كَلَامٌ قَائِلٌ" "söyleyen söz" düsturuna göredir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Gerçekten bu Kur'ân öyle bir şeye doğrultup götürür ki"* (İsrâ, 9) buyurmuştur. Keza *"Yâsîn. O hikmet dolu Kur'ân'a yemin*

ederim ki" (Yâsîn, 1-2) buyurmuştur. Buradaki **el-hakîm**'in, **hâkim** *"hükmeden"* manasında olduğu da ileri sürülmüştür.

Bütün bu muhtemel izahlar, bu cümlelerin tek bir şeyin sıfatları olması durumuna göredir. İkinci ihtimale, yani, bu üç şeyle farklı farklı şeylerin kastedilmesi haline gelince, Cenâb-ı Hakk'ın "وَالصَّافَّاتِ صَفًّا" âyetiyle, *"Saf saf olmuş olan kuşlara..."* (Nûr, 41) âyetinden hareketle, kuşların kastedildiği; "فَالزَّاجِرَاتِ" kelimesiyle Allah'a isyan etmekten men eden her şeyin ve "فَالتَّالِيَاتِ" kelimesiyle de, Allah'ın kitabından okunan her şeyin kastedildiği ileri sürülmüştür.

Başka İzah

Ben derim ki: Bu hususta yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Allah'ın yarattığı şeyler, ya cismânîdir, ya ruhânîdir. Cismânî olanlar, değişmeyen birtakım derece ve tabakalara göre sıralanmışlardır. O halde yeryüzü, âlemin ortasında olup, su küresiyle; su da hava ile; hava da ateş ile; bu dördü de maddi âlemlerin son sınırına kadar felek küreleriyle kuşatılmışlardır. Binâenaleyh bütün bu maddeler, âdetâ Allah'ın celal eşiği üzerinde saf tutup durmuşlardır. Ruhânî cevherlere gelince, bunlar derecelerinin farklı, sıfatlarının başka olmasına rağmen şu iki sıfat bakımından müşterek (aynı)tirler:

a) Hareket ettirmek ve evirip çevirmek suretiyle, madde âlemine tesir etme sıfatı... Hak Teâlâ buna, "فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا" âyetiyle işaret etmiştir. Çünkü bundan muradın, "sürmek ve hareket ettirmek" manaları olduğunu söylemiştik.

b) Anlamak, bilmek ve marifetullah'a gark olup, Allah'ı medh-u senâ etme sıfatı... Cenâb-ı Hak, buna da "فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا" âyetiyle işaret buyurmuştur. Madde, makam bakımından, ruhânî varlıklardan daha aşağı olduğu için, maddede tasarruf edebilme sıfatı, Allah'ı tesbîhata yönelmiş, celâlullah'ın marifetine gark olmuş ruhlardan derece bakımından aşağı olunca, ki Hak Teâlâ, *"O'nun yanında olanlar O'na ibadetten kibirlenerek geri durmazlar"* (Enbiyâ, 19) buyurmuştur. Bu durumda hiç şüphesiz işe önce maddeleri zikretmekle başlayıp, "وَالصَّافَّاتِ صَفًّا" buyurdu; ikinci olarak, âlemdeki maddeleri idare eden ruhları, üçüncü olarak, en üstün dereceyi işgal eden şeyleri, yani tamamen Allah'ın celâlinin marifetine yönelmiş, O'na medh ü senâya dalmış mukaddes ruhları zikretti. Bunlar, gönlüme doğan birtakım ihtimallerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in sırlarını ancak Allah bilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Allah'ın Yemîni**

Âlimler bu konuda şu iki görüşü belirtmişlerdir:

a) "Burada kendisine yemin edilenler, bu şeylerin bizzat kendileri değil, bunların yaratıcısıdır." Bu görüşte olanlar, delillerini şöyle sıralamışlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'tan başkası adına yemin etmekten nehyetmiştir. Öyle ise, Allah'ın hikmetine, zatından başkasına yemin etmesi nasıl uygun düşer?

2) Bu gibi şeyler hususunda, bir şeye yemin etmek, yemin edilen varlık için, büyük bir saygıyı ifade eder. Böyle bir saygı ise, ancak Allah'a uygun düşer.

3) Bahsettiğimiz bu husus, Hak Teâlâ'nın, bazı sûrelerde açıkça belirttiği ifadeleri ile de pekişir: Meselâ, *"Semâ'ya ve onu yapana, yere ve onu yayıp döşeyene, her bir nefse ve onu düzenleyene yemin olsun ki..."* (Şems, 5-7) âyetinde olduğu gibi...

Yemin Konusu Varlıklar

b) "Bu yemin, bizzat bu şeylere yapılmıştır" diyenlerin görüşü... Bu görüşte olanlar, şu delilleri getirmişlerdir:

1) Yemin, bu lafızların zâhirine göre, bizzat bunlara yapılmıştır. Binâenaleyh âyetin zahirini bırakıp, başka manaya gitmek, delilin hilafına bir hareket olur.

2) Allahu Teâlâ, *"Semaya ve onu yapana yemin olsun ki"* deyip, kasem vâv'ını, "semâ" kelimesinin başına getirmiş, *"Onu yapma"* ifadesini o kaseme atfetmiştir. Binâenaleyh "semâ"ya yapılan yeminden, eğer, "onu yapana yemin" manası kastedilmiş olsaydı, aynı yerde bir tekrar yapılmış olurdu. Bu ise câiz değildir.

3) Allah'ın bu şeylere yemin edişindeki hikmetin, bu şeylerin zatlarının şerefli, hakikatlerinin mükemmel olduğuna bir dikkat çekme olması da uzak bir ihtimal değildir. Hele de biz bunları melekler anlamına alırsak... Çünkü bu durumda, bunların adına yemin etmedeki hikmet, onların derecelerinin yüksekliğine ve mertebelerinin yüceliğine dikkat çekme olur. Allah en iyi bilendir.

Yeminin Aklî İzahı

İmdi eğer denirse ki: "Burada yemin etmek uygun düşmez. Bunun sebepleri şunlardır:

1) Yeminden maksat, bu tür neticeyi ya mü'minin, ya kâfirin nezdinde ispat etmektir. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü yemin edilse de edilmese de, zaten mü'min bunu kabul etmiştir. Binâenaleyh her halükârda böylesi bir yemin gereksizdir.

2) Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında, ilahın (gerçek tanrının) tek olduğuna dair yemin etmiş; Zâriyât Sûresi'nin başında da, kıyametin hak olduğuna yemin ederek, *"Tozutup savuranlara yemin olsun ki, şüphesiz ki size va'dolunan (şeylerin hepsi) elbette doğrudur"* (Zâriyât, 1-5) buyurmuştur. Bu önemli hususun, Dehriyye ve benzerleri gibi muhaliflere yemin ile ispatı, akıllılara uygun düşmez?" Evet, böyle denilirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Allahu Teâlâ, başka sûrelerde, yakînî delillerle tevhidi, dirilişin ve kıyametin doğru olduğunu anlatmıştır. Bu deliller daha önce geçince, bunları, yeniden anlatma tuhaf bir şey değildir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, daha önce geçenleri te'kid için yemin etmiştir. Bilhassa Kur'ân, Arapça olarak nazil olunca, esasları yeminle te'kid ve isbat etmek, Araplarca alışılmış bir usûl olduğu için (Kur'ân'da da bunlar yer almıştır).

2) Allahu Teâlâ, *"Gerçekten sizin tanrınız hakikaten birdir"* hükmünün doğruluğunu göstermek için, bu şeylere yemin edince, bunun peşinden, ilahın tek olduğu konusunda, yakînî bir delil gibi olan şu hususa işaret etmiştir: *"(O), göklerin ve yerin ve bunların arasında ne varsa hepsinin Rabbidir. Doğuların da Rabbidir O."* Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ, *"Eğer o göklerde ve yerde, Allah'tan başka ilahlar olsaydı, oraların düzenleri bozulurdu"* (Enbiyâ, 22) âyetinde, göklerin ve yerin bir nizam içinde oluşunun, ilahın bir tek olduğuna delâlet ettiğini anlatmıştır. Bu sûrede ise, *"Sizin tanrınız hakikaten birdir"* buyurunca, bunun peşinden, *"O göklerin ve yerin ve bunların arasında ne varsa hepsinin Rabbidir"* buyurarak, âdeta "Biz, bu âlemin intizamına bakıldığında, bunun ilahın tek oluşuna delil olduğunu beyan etmiştik. Öleyse sizce, benim bir olduğumun anlaşılması için, bu delili iyice düşünün" demek istemiştir.

3) Bu sözün maksadı, putperestlerin, putların ilah olduklarını iddia edişlerini rettir. Buna göre sanki, "Bu iddia, düşüklük ve zayıflık bakımından, iptal hususunda, böyle bir delilin bile yeterli olduğu bir derecededir" denilmektedir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Göklerin ve yerin hallerinin, kâdir, alîm ve hakîm bir ilahın varlığına, O'nun tek olduğuna ve ortaksız olduğuna dâir delâletinin izahı... Bu tefsir defalarca ve çeşitli vesilelerle yapılmıştı.

Meşarık

Âyetteki, وَرَبُّ الْمَشَارِقِ *"Doğuların da Rabbidir O"* ifadesi ile, güneşin doğuları (yani ufukta doğduğu noktalar) kastedilmiştir. **Süddî** şöyle der: "**Meşârık**" (doğular), üç yüz altmış tanedir. "**Meğarib**" (batılar, yani batış noktaları) da böyledir. Çünkü güneş, her gün doğudan doğar, batıdan batar." Âyetteki "**meşârık**" ile, yıldızların doğma yerleri de kastedilmiş olabilir. Çünkü her bir yıldızın, doğduğu ve battığı yerler vardır. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak niçin burada sadece "**Meşârık**"tan bahsetmiş?" denilirse, biz deriz ki: Bunun, şöyle iki sebebi olabilir:

a) Allahu Teâlâ'nın, tıpkı *"Sizi sıcaktan koruyacak (elbiseler)"* (Nahl, 81) âyetinde (sıcağı zikredip, bununla soğuğu da kastetmesi) gibidir.

b) Şark (doğu), batıdan daha kıymetli, daha faydalıdır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kullarına olan lütfunun çokluğuna dikkat çekmek için, güneşin doğuşundan bahsetmiştir. İşte bu incelikten ötürü, **Hz. İbrahim** (a.s) de, güneşin doğuşunu delil getirip, **Nemrud**'a, *"Allah, güneşi doğudan getirir"* (Bakara, 258) demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Ehl-i sünnet âlimleri, âyetteki *"(O) göklerin ve yerin ve bunların arasında ne varsa hepsinin Rabbidir"* ifadesini, Allah'ın, insanların amellerini de yarattığına delil getirerek şöyle demişlerdir: Çünkü kulların amelleri de, gök ile yer arasında bulunan şeyler cümlesindendir. Bu âyet ise, gökler ve yerde meydana gelen her şeyin Rabbinin ve sahibinin, Allahu Teâlâ olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu, kulun fiillerinin de, Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğine delâlet eder." Eğer karşı taraf (yani **Mu'tezile**), "Ârâzların (sıfatların), gökler ve yer arasında yer alan şeyler cümlesinden kabul edilmesi doğru değildir. Çünkü bu, ancak bir yerde ve bir mekânda bulunanlar için söz konusudur. Ârâzlar ise, böyle değildir" derlerse, biz deriz ki: Ârâzlar, gök ile yer arasında bulunan maddelerin sıfatları olarak bulununca, bunlar da gök ve yerde imiş gibi olurlar."

Korunan Gök

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ ٱلْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ ﴿٧﴾ لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾

"Hakikaten biz, en yakın göğü bir süsle, yıldızlarla süsledik ve onu her isyankâr şeytandan koruduk. Artık onlar, Mele-i A'lâ'ya kulak verip, orayı dinleyemezler. Her taraftan kovularak atılırlar. Onlar için peş peşe gelen bir azap vardır. Ancak bir çalıp çarpan olması müstesna. Fakat onu da delip geçen bir şihab takib eder"
(Sâffât, 6-10).

BİRİNCİ MESELE: **Farklı Kıraat**

Hamza ve **Âsım**'ın râvisi **Hafs**, "**zînet**" kelimesini tenvinli, "**kevâkib**"i de mecrur olarak okumuşlardır. Bu, aynı zamanda **Mesruk b. el-Ecda**'ın kıraatidir. **Ferrâ** şöyle der: "Tıpkı "بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ" (Alâk, 15-16) âyetinde Cenâb-ı Hakk'ın, nekireyi marifeden bedel yapması gibi, bu da, marifenin nekireden bedel olması kabilindendir." **Zeccâc**, "**Kevâkib** kelimesi, "**zînet**"ten bedeldir. Çünkü bu tıpkı, مَرَرْتُ اَبِى عَبْدِ اللهِ زَيْدٍ "**Ebû Abdullah**'a, yani **Zeyd**'e uğradım" demen gibidir" der. **Âsım**, "**zînet**" kelimesini tenvin ile, "**kevâkib**"i ise nasb ile okumuştur. **Ferra**, "Bu kıraate göre Cenâb-ı Hak, "Biz, yıldızları süsledik" manasını kastetmiştir" derken; **Zeccâc**, nasb ile okunması halinde de, "**kevâkib**"in yine "**zînet**"ten bedel olabileceğini söyleyerek, "Çünkü "**zînet**" kelimesi de mahallen mansubdur" der. Diğer kıraat imamları ise, izafet ile; "**kevâkib**'i mecrur kılıp, "بِزِينَةٍ ٱلْكَوَاكِبِ" şeklinde okumuşlardır.

Semânın Süslenmesi

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ, en yakın semâyı süslediğini ve bunu da şu iki hikmetten ötürü böyle yaptığını anlatmıştır:

a) Bir süs meydana getirmek için,

b) Mel'un şeytanlardan korumak için. Öyleyse bizim, âyetteki üç neticeyi iyice incelememiz gerekir. Bunlardan birincisi, en yakın semânın bu yıldızlarla süslenmesidir. Birisi şöyle diyebilir: "Astronomide bu sâbit yıldızların sekizinci kürede, altı gezegenin de, en yakın semâyı kuşatan altı kürede yer aldığı söylenmiştir. Dolayısıyla, *"Biz, en yakın göğü bir süsle, yıldızlarla süsledik"* ifadesi nasıl doğru olabilir?

Cevap: Yeryüzünde olan insanlar göğe baktıklarında, göğün bu yıldızlarla süslendiğini görürler. Biz, astronomide felsefecilerin, bu yıldızların sekizinci felekte yer aldıklarına dair açıklamanın tam bir delili olmadığını beyan etmiştik. Bunu, Mülk Sûresi'ndeki, *"Andolsun ki biz, en yakın semâyı birtakım lambalarla süsledik"* (Mülk, 5) âyetinin tefsirinde açıkladık. Bunlardan ikincisine yani, yıldızların en yakın semânın ziyneti olması meselesine gelince, bu hususta iki bahis vardır:

Birinci bahis: "**Zînet**", hokkaya konan yün ve pamuk manasındaki "**lîkâ**" kelimesi gibi, ya bizzat süsün adıdır, yahut da, "nisbet" kelimesi gibi, "süslemek" manasına mastardır. **Keşşâf sahibi** şöyle der: Âyetteki "بِزِينَةٍ ٱلْكَوَاكِبِ" ifadesi hakkında şu iki ihtimal söz konusudur:

1) Eğer sen, mastar manasına alırsan, "**zînet**" failine muzaf olmuş olur ve "Göğü yıldızlar süsledi" manasına gelir. Yok eğer bunu mef'ûlüne muzaf kabul edersen, "Allah, yıldızları süsledi ve onları güzelleştirdi" manasına gelir. Çünkü bu durumda göğün süsü, aslında yıldızların süslü hale getirilmesiyle olmuş olur. Eğer bu kelimenin isim olduğunu söylersen, o zaman bu izafetin şu iki izahı yapılır:

a) "**Kevâkib**" kelimesinin, "**zînet**" kelimesinin beyâniyesi olması... Çünkü ziynet (süs), yıldızlarla da, başka şeylerle de elde edilebilir.

b) Bununla, yıldızların süslenildiği (ziynetlendiği) şey kastedilmiştir.

İkinci bahis: Yıldızların, gökyüzünün nasıl süsü olduklarını açıklamak için şu izahlar yapılmıştır:

1) Aydınlık ve ışık, en güzel ve en mükemmel sıfatlardandır. Binâenaleyh eğer feleğin yüzeyinde, bu aydınlatıcı yıldızlar yer alacak olursa, onların orada yer alması sebebiyle, şüphesiz o feleğin kütlesinde bir ışık olacaktır. Nitekim **İbn Abbas** (r.a), âyetin bu ifadesine, "Yıldızların ışığı ile ziynetlendirdik" manasını vermiştir.

2) Bununla, **Cevzâ, Benâtü Na'ş** (Büyük ayı, Küçük ayı takım yıldızları), **Süreyya** gibi, şekilleri birbirine benzer farklı şeyler kastedilmiş olabilir.

3) Bu ifadeyle, yıldızların doğup batışlarının nasıl olduğu manası kastedilmiştir.

4) İnsan, karanlık bir gecede, feleğin yüzeyine bakıp, bu mücevher ve çiçek gibi şeyleri, bu masmavi yüzey üzerinde parlayan inciler gibi gördüğünde, şüphe yok ki bu manzara, her şeyin en güzeli, terkip ve cevher (öz) bakımından en mükemmeli olmuş olur. Bütün bunlar, yıldızların bir ziynet olduklarını gösterir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Semânın Şeytanlardan Korunması**

Bu âyetteki, *"Onu her isyankâr şeytandan koruduk"* ifadesi hakkında iki bahis vardır:

Birinci bahis: Önce meseleyi dil açısından ele alalım. Âyetteki "**hıfzan**" *(koruma)* kelimesi حَفَظْنَاهَا "onu koruduk" manasındadır. **Müberrâ** şöyle der: "önce bir fiil getirip, sonra onun üzerine, başka bir fiilin mastarını atfettiğinde, mastarı mansub okursun. Çünkü böyle okuyuş, bu masdarın fiilinin mahzûf olduğuna delâlet eder. Meselâ "أَفْعَلُ وَكَرَامَةً" dersin ve sen böyle dediğinde, isimlerin fiiller üzerine atfedilmeyeceği anlaşılır. Bu sebeple de, kelamın takdiri, أَفْعَلُ كَذَا وَأُكْرِمُكَ كَرَامَةً "Şöyle yapacağım ve sana bir ikramda bulunacağım" şeklinde olur." **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: Allahu Teâlâ, kendisine karşı isyankâr davrananları kastederek, *"Göğü yıldızlarla, her türlü isyankâr şeytandan koruduk"* buyurmuştur. "**Mârid**" kelimesinin bu manada olmasının imkânsız olduğu, bu kelimenin, "pürüzsüz" manasına geldiği, صَرْحٌ مُمَرَّدٌ *"pürüzsüz bir köşk"* (Neml, 44) âyetinin de bu manada olduğu, "**emred**" (tüysüz) kelimesinin de bu kökten geldiği söylenmiştir. "**Mârid**" kelimesinin de bu kökten geldiği söylenmiştir. "**Mârid**" kelimesinin manasını, مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ (Tevbe, 101) âyetinin tefsirinde izah etmiştik.

Gaybı Hırsızlayan Şeytanlar

İkinci bahis: Bu, âyetle ilgili aklî meseleleri ihtiva etmektedir: Bu konudaki detay, (Mülk, 5) âyetinde zikredilmiştir. Müfessirler şöyle derler: "Şeytanlar, göğün yakınına kadar yükselirler ve nadiren meleklerin konuşmalarını duyup dinlerler. Bu sâyede bazı gaybî şeyleri, istikballe ilgili işleri öğrenirler ve bu bilgileri, dostlarına (kâfirlere-kâhinlere) haber verirler. Böylece insanlara, kendilerinin gaybı tamamen bildikleri zannını uyandırırlar. Allahu Teâlâ onların, şihabları vasıtasıyla göğün yakınlarına yaklaşmalarına mâni olmuştur. Çünkü Allahu Teâlâ, onlara şihabları atarak onları yakar ve yaralar." Burada, konuyla ilgili birkaç soru var:

Şihablar

Birinci soru: Bu şihablar, Allahu Teâlâ'nın, sâyelerinde göğü süslediği yıldızlar cümlesinden midir, yoksa değil midir? Yıldızlardan olamazlar, çünkü bunlar yok olur, sona erer, kaybolup gider. Binâenaleyh eğer bu şihablar, gerçekten yıldızlar olsalardı, o zaman, göğün yıldızlarının sayısının çokça noksanlaşması gerekirdi. Böyle bir şeyin kesinlikle olmadığı malumdur. Çünkü gökteki yıldızların sayısı, değişmeden aynı halde kalmaktadır. Hem bu şihabları, şeytanlar için birer mermi kılmak, göğün süsünde bir eksiltmeyi meydana getirecek şeylerdendir. Şu halde bu iki gayeyi birleştirmek, iki zıt şeyi birleştirmek gibidir.

İkinci ihtimali, yani bu şihabların, felekteki yıldızlardan başka bir cins varlık olduklarını söylemek de zordur. Çünkü Hak Teâlâ, Mülk Sûresi'nde, *"Andolsun ki en yakın göğü lambalarla (kandillerle) süsledik ve onları şeytanlar için birer ateş taneleri (birer mermi) kıldık"* (Mülk, 5) buyurmuştur. Buradaki *"onları"* zamiri, kandil olan o yıldızlara râcîdir. Binâenaleyh kandillerin, bizzat kendilerinin birer mermi olması gerekir. Buna şöyle cevap verilir: Bu şihablar, necm-i sâkıb (ışık saçan) olan, geriye kalan yıldızlardan farklıdır. Göğün boşluğunda meydana gelen, yer alan her aydınlatıcı şey, yeryüzündekiler için birer kandildir. Fakat o kandillerden kimileri, uzun süre bozulmaktan ve değişmekten uzak ve beri olarak kalırlar. Kimileri ise böyle olmazlar. Böyle olmayanlar, Cenâb-ı Hakk'ın şeytanlar için birer **"recîm"** (mermi, taşlama vasıtası) kıldığı bu şihablardır. Durumun böyle olması halinde, bu problem ortadan kalkmış olur. Allah en iyi bilendir.

Helâke Atılmasının Sebebi

İkinci soru: Şeytanlar, şihabların kendilerini yakabileceğini ve maksatlarına kesinlikle ulaşamayacaklarını bildikleri halde, şeytanların oraya gitmeleri nasıl mümkün görülebilir? Böyle bir işin, akıllı bir varlıktan sâdır olması mümkün müdür? En ince hile ve çareleri bilme yetenekleri olan şeytanlardan böyle bir iş nasıl sâdır olur?

Cevap: Gökte, bu durumun tahakkuk edeceği belli bir yer yoktur. Eğer böyle belli yerler olsaydı, onlar oraya yaklaşmazlardı. Onlar, meleklerin bulunduğu yerlere yaklaşmaktan men olunmuşlardır. Meleklerin yerleri ise farklı farklıdır. Bazen onlar, kendilerine şihabların isabet edeceği yerlerde bulunuyorlardı. Bazen de başka yerlerde oluyor ve meleklere rastlamadıkları için, kendilerine şihab isabet etmiyordu. Binâenaleyh onlar, göğe

çıktıklarında, bazen helak olup, bazen kurtuldukları için, denize girenin kurtulacağını zann-ı galiple düşündüğü yere kadar yüzmesi gibi, bu şeytanlar da, zann-ı galipleri ile, kendilerine şihabların isabet etmeyeceği yerlere kadar gitmiş olmaları mümkündür. Bu, **Ebû Ali el-Cübbaî**'nin bu soruya tefsirinde verdiği cevaptır.

Birisi şöyle diyebilir: "Onlar göğe yükseldiklerinde, ya meleklerin yerlerine kadar veya başka yerlere kadar çıkarlar. Eğer meleklerin bulundukları yerlere kadar ulaşırlarsa, yanıp kül olurlar. Yok eğer meleklerin bulunmadığı yerlere çıkıyorlarsa, maksatlarına asla ulaşamazlar. Her iki halde de maksatları hasıl olmaz. Binâenaleyh böyle bir tecrübe bulunup, maksatlarını elde etmelerinin imkânsız olduğu onlarca, istikrâen (iyice tecrübe ve araştırma ile) sâbit olunca, onların böylesi bir işten kaçınmaları ve asla buna yönelmemeleri gerekir. Ama denizde yüzen kimsenin durumu böyle değildir. Çünkü denizde yüzenler hakkında genel durum, sâlim olmak ve maksada ulaşmaktır. Fakat burada, yanmaktan kurtulan şeytan, meleklerin bulunduğu noktalara çıkmadığı için kurtulmuştur. Meleklerin bulunduğu yerlere varmayınca da maksatlarını elde etmemiş olurlar. Binâenaleyh böylesi bir işe bir daha başvurmamaları gerekir."

Buna, doğruya en yakın olarak verilecek cevap şudur: Böyle bir hâdise, nâdiren olur. Belki de bu iş, şeytanlar arasında nâdiren meydana geldiği için, meşhur olmamıştır. Allah en iyi bilendir.

Şihabların Bi'setten Önce Varlığı

Üçüncü soru: Bazıları şöyle derler: "Mütevatir tarihler, şihabların, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce de var olduklarına delalet etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelmesinden, uzun süre önce yaşamış hakîm zatlar bundan bahsetmiş ve bu şihablar hakkında konuşmuşlardır. Bu hâdisenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelişinden önce de mevcudiyeti sâbit olduğuna göre, bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelişini gösteren bir hâdise saymak imkânsızdır."

Kâdî buna şöyle **cevap** vermiştir: Doğruya en yakın olan, "Bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce de vardı. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında çoğaldı. Bu çoğalması, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir mu'cize oldu" denilmesidir.

Ateş Ateşi Yakar mı?

Dördüncü soru: Şeytan, ateşten yaratılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **İblis**'in, *"Sen, beni ateşten yarattın"* (A'raf, 12) dediğini bildirmiş ve *"Cânnı*

da biz daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık" (Hicr, 27) buyurmuştur. Bundan ötürü o, göklere çıkabilir. Durum böyle olunca da, daha nasıl ateşin ateşle yakılacağı düşünülebilir.

Cevap: Şeytanın, ateşten yaratılmış olmasına rağmen, ateşinin zayıf olması dolayısıyla da şihabların ateşi onlara yetişip, onlardan daha kuvvetli olduğu için, daha kuvvetli olanın zayıfı bertaraf etmesi muhtemeldir. Baksana zayıf ışıklı bir kandil güçlü bir ateşin içine düştüğünde söner. İşte buradaki durum da böyledir.

Göğü Dinlemenin Keyfiyeti

Beşinci soru: Meleklerin yeri, feleğin en üst yüzeyidir. Şeytanlar ise, ancak feleğin en alt yüzeyine ulaşabilirler. Böylece feleğin kütlesi, şeytanların meleklere yaklaşmalarına mânî olur. Belki de bu felek çok büyüktür. Bu büyük engelin bulunmasına rağmen, şeytanların melekleri duyup dinleyebilmeleri nasıl düşünülebilir. Eğer siz, "Allahu Teâlâ, şeytanların duyu organlarını güçlü yaratmıştır. Bundan dolayı onlar meleklerin sözlerini duyabilirler" derseniz, deriz ki: "Böyle olması halinde, Allahu Teâlâ, şeytanların duyularını, meleklerin sözlerini duyabilecekleri kadar güçlü yaratmışsa, onları melekleri dinlemekten engellememesi gerekir. Eğer Cenâb-ı Hak, bundan engellememeyi murat etmiş ise, onlara şihablar atmasında ne mana vardır?" Buna şöyle cevap verilir: Bizim inancımıza göre, Allah'ın fiilleri bir sebebe bağlanamaz: Allah istediğini yapar, dilediğini hükmeder. Hiç kimsenin, Allah'ın hiçbir fiiline itiraz etme ve sebep sorma hakkı ve selahiyeti yoktur.

Bu konuyla ilgili olarak söyleyeceklerimiz bundan ibarettir. Burada yazdıklarımız, Mülk Sûresi'nde ve bu konudaki diğer âyetlerin tefsirinde yazdıklarımıza eklendiğinde, hepsi yeterli dereceye ulaşmış olur. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى *"Onlar Mele-i A'lâ'ya kulak verip, orayı dinleyemezler"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve **Âsım**'ın râvisi **Hafs,** sîn'in ve mîm'in şeddesiyle, "لَا يَسَّمَّعُونَ" şeklinde okumuşlardır. Bunun aslı "لَا يَتَسَمَّعُونَ"dir. Her ikisi de "**hems**" sıfatına sahip oldukları için de, te harfi sîn'e idğam edilmiştir. "**Tesemmû**' ", duymayı-dinlemeyi istemek demektir. Nitekim Arapçada, ister duyabilsin, ister duyamasın, kulak kabartan hakkında "تَسَمَّعَ" fiili kullanılır. Diğer kıraat imamları ise şeddesiz sin ile "لَا يَسْمَعُونَ" şeklinde okumuşlardır.

Ebû Ubeyde, bu fiilin şeddeli okunuşunu tercih eder ve şöyle der: "Çünkü Araplar, "تَسَمَّعْتُ إِلَى فُلَانٍ" derler ve "سَمِعْتُ فُلَانًا" der, (harf-i cer kullanmazlar). Nerdeyse onlar hiç "سَمِعْتُ إِلَى فُلَانٍ" demezler." Bu kıraati desteklemek için, "**Tesemmû**'nun bulunmadığı ifade edilince, sem' haydi haydi nefyedilmiş olur" denilmiştir.

İkinci kıraatin delili, إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ *"Onlar senden uzaklaştırılmışlardır"* (Şuarâ, 212) âyetidir. **Mücahid, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Şeytanlar Mele-i A'lâ'ya kulak verip, orayı dinleyebiliyorlardı. Daha sonra bundan men olundular ve dinleyemez hale geldiler." Birinci kıraati tercih edenler, buna şöyle diyerek cevap verebilirler: "O şeytanların, dinlemekten uzaklaştırılmış olmalarının açıkça belirtilmesi, bu âyetin delâleti ile, onların, dinlemeyi istemekten (tesemmû'dan) da uzaklaştırılmış olmalarına mani değildir. Aksine bu, şeytanların, göğün haberlerini dinlemekten kovulmuş ve men edilmiş olmaları hususunda kuvvetli bir delildir. Çünkü dinlemek istemekten men edilen kimse, dinlemekten haydi haydi men edilmiş olur.

İKİNCİ MESELE

سَمِعْتُ حَدِيثَ فُلَانٍ "Falancanın sözünü duydum" ifadesi ile, سَمِعْتُ إِلَى حَدِيثِهِ "Onun sözüne kulak verdim" ifadeleri arasındaki fark şudur: "Falancanın sözünü duydum" ifadesi, o sözü anlamış olma manasına gelir, "Onun sözüne kulak verdim" ifadesi ise, anlamanın yanı sıra kişinin o şeye kulak kesildiğini anlatır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Onlar Mele-i A'lâ'ya kulak verip, orayı dinleyemezler"* âyeti hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Meşhur olan görüşe göre bunun takdiri, "Onlar Mele-i A'lâ'ya kulak verip, orayı dinlemesinler diye (...لِأَنْ لَا) şeklinde olup, bu nasb edatı hazfedildiği için, fiil yine merfû haline dönüşüp, "لَا يَسَّمَّعُونَ" şekline girmiştir. Bu tıpkı, اَنْ تَضِلُّوا *"Saparsınız diye"* (Nisa, 176) ve اَنْ تَمِيدَ بِكُمْ *"Sizi sarsar diye"* (Lokman, 10) âyetlerinde olduğu gibidir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: **"En** ve **lâm** edatlarından her birini tek başına hazfetmek caizdir. Ama ikisini birden hazfetmekse, Kur'ân'ın, kendisinden korunması gereken hoş olmayan durumlardandır."

b) **Keşşâf sahibi**'nin tercihi olan görüşe göre, bu ifade, öncesi ile alakası olmayan, yeni bir cümle olup, semiyyâtı (vahiy ile gelen haberleri) çalmak isteyenlerin durumunu, onların melekleri dinleyemeyeceklerini, dinlemek

istediklerinde de, şihab yağmuruna tutulduklarını, dolayısı ile maksatlarına erişemediklerini anlatmaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Mele-i A'lâ**

Buradaki **Mele-i A'lâ** ile, melekler âlemi kastedilmiştir. Çünkü onlar göklerde yerleşmişlerdir. İnsanlar ve cinler ise, **Mele-i Esfel**'dirler. Çünkü bunlar, yeryüzünde yerleşmişlerdir.

Bil ki Allahu Teâlâ, o şeytanları şu üç vasıfla nitelemiştir:

a) Dinleyememekle...

b) Her taraftan taşlanıp kovulmakla... Bu iki hususla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: "**Duhûr**" kelimesinin ne demek olduğunu, A'raf Sûresi'ndeki "**medhûrâ**" (A'râf, 18) ifadesinin tefsirinde açıklamıştık. **Müberred, "Duhûr,** ileri derecede alçaklık ve zillet manasınadır" derken, **İbn Kuteybe,** "Bunun, "Onu kovup, defettim" manasındaki "دَحَرْتُهُ - دَحْرًا وَدُحُورًا" fiilinden olduğunu" söylemiştir.

İkinci bahis: "**Duhûr**" kelimesinin, niçin mansub olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, "يَدْحَرُونَ دُحُورًا" manasında olmak üzere, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubdur. Bunun fiilin hazfedilmiş olduğuna, "وَيُقْذَفُونَ" fiili delâlet etmektedir.

2) Kelamın takdiri, وَيُقْذَفُونَ لِلدُّحُورِ *"Onlar, kovulmuş olarak atılırlar"* şeklinde olup, harf-i cer hazfedilmiştir.

3) **Mücâhid,** kelamın دُحُورًا مَطْرُودِينَ *"Tard edilmiş olarak kovulurlar"* takdirinde olduğunu söylemiştir. Buna göre bu, **rükû, sücûd** ve **huzûr** kelimeleri gibi mef'ûl-ü mutlak adını alan bir hal cümlesi olmuş olur.

Üçüncü bahis: Ebû Abdurrahman es-Sülemî, dâl'ın fethası ile bunu, "دَحُورًا" şeklinde okumuştur. **Ferrâ** şöyle der: "Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kovulacak şeyle kovulmuş-uzaklaştırılmış olarak, kovulurlar" demek istemiştir. **Ferrâ** sözüne devamla şöyle der: "Gönlüm fethadan yana değil. Çünkü, bu temelde doğru olmakla birlikte, böyle olması durumunda, mutlaka bir bâ harf-i cerrinin bulunması gerekir. Nitekim يُقْذَفُونَ بِالْحِجَارَةِ *"Taşla, taşlandılar"* dersin, ama bunu harf-i cersiz söyleyemezsin. Fakat bu, biraz câizdir. Nitekim şâir de, تَعَالِ اللَّحْمَ لِلْأَضْيَافِ نَيِّئًا "Misafirlere eti, pişmemiş, olarak getir" der. Bu, "بِاللَّحْمِ" takdirindedir.

c) Üçüncü sıfat, âyetteki وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ *"Onlar için peş peşe gelen bir azap vardır"* ifadesiyle anlatılan husustur. Bu, "Onlar, şihaplarla taşlanır ve bu azap, devamlı olarak onlar için söz konusudur" demektir. Biz, **"vâsıb"** kelimesinin tefsirini, وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا (Nahl, 52) âyetinin izahı esnasında yapmıştık. Müfessirlerin hepsi de, bu kelimenin "Devamlı olan, kesintisiz, sürüp giden" manasına olduğunu söylemişlerdir. **Vahidî,** "Kim bu kelimeyi, "şiddetli ve acı veren" manasına alırsa, bu dolaylı bir mana olur, ama direkt tefsir olmaz" demiştir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ *"Ancak bir çalıp çarpan olması müstesna"* buyurmuştur. **"Hatf"**ın ne demek olduğunu, Hac Sûresi'nde anlatmıştık. **Zeccâc,** "Bu, bir şeyi hızla kapıp almak manasınadır. Buradaki "خَطِفَ" aslında, "اِخْتَطَفَ" manasınadır" derken, **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bunun başındaki "men" edatı, "لَا يَسَّمَّعُونَ" fiilinin fâilinden bedel olarak, mahallen merfu olup, "şeytanlar ancak tek tük kelimeleri hırsızlık yoluyla alan şeytanlardan dinlerler" manasındadır.

Âyetteki, فَأَتْبَعَهُ *"Onu takip eder"* kelimesi "Ona isabet eder" manasınadır. Nitekim Arapçada birisi, birinin peşi sıra gittiğinde, "تَبِعَهُ"; ona ulaştığında da, "أَتْبَعَهُ" denilir. Bu da temelde, فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ *"Allah o kâfirin peşine şeytanı takar"* (A'râf, 175) âyetindeki manayla aynıdır. Bunun tefsiri orada geçmişti.

Âyetteki, شِهَابٌ ثَاقِبٌ *"Delip geçen bir şihab"* tabiri hakkında **Hasan el-Basrî,** "Buradaki **"sâkıb"** kelimesi, "aydınlatan" manasınadır" demiştir. Ben de diyorum ki, "Bu, ışığı ile karanlıkları ve havayı adetâ delip geçtiği için **"sâkıb"** (delip geçen) adını almıştır." **İbn Abbas** (r.a), **"necm-i sâkıb"** (Târık, 3)'ın tefsiri hakkında "Bu, bir yıldızın adıdır. Çünkü bu yıldız, ışığı ile yedi kat göğü delip geçmektedir" der. Allah en iyi bilendir.

İnsanın Yaratılışı

فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا ۚ إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ ﴿١١﴾

"Sor bakalım onlara: "Yaratılışça, kendileri mi daha muazzam, yoksa bizim yarattıklarımız mı? Şüphesiz biz onları, bir cıvık çamurdan yarattık" (Sâffât, 11).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Önceki Kısımla Münasebet

Bu mesele, âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti hakkındadır. Bil ki daha evvel, bu Kitab-ı Kerim'in birinci maksadının, ulûhiyyet, âhiret, nübüvvet ve kaza ile kaderin ispatı demek olan dört temel inancın anlatımı olduğunu söylemiştik. Buna binaen diyoruz ki: Allahu Teâlâ, bu sûreye, kendi varlığına ve birliğine delâlet eden şeyleri getirerek başlamıştır. Bu deliller de, göklerin, yerin, bu ikisi arasında olanların ve doğu ile batının yaratılmasıdır. İşte Cenâb-ı Hak bu konuyu sapasağlam anlatınca, peşi sıra haşır-neşir ve kıyametin ispatını getirmiştir.

Haşri İsbat Metodu

Bil ki bu konuyla ilgili söz, şu iki tarafla alakalıdır:

a) Aklen haşrin ve neşrin mümkün oluşunun ispatı...

b) Bilfiil vâkî olacağının isbatı... Birinci hususla ilgili söze gelince, bil ki bir şeye delil getirmek, şu iki şekilde olur:

1) Şöyle denilmesi: "O (Allah), daha zoruna ve daha güç olanına kâdirdir. Dolayısıyla buna da kâdir olması gerekir."

2) Şöyle denilmesi: "O, şu iki durumun birisinde buna kâdirdir: Fâil ile kâbil (mef'ul) mevcuttur. Binâenaleyh, buna dâir bu kuvvetin, ikinci durumda da (tekrarında da) aynen bulunması gerekir. Allahu Teâlâ, dirilişin ve kıyametin mümkün olduğunu anlatmak için, işte şu iki yolu kullanmıştır:

Birinci yol, *"Sor bakalım onlara; yaratılışta kendileri mi daha muazzam, yoksa bizim yarattıklarımız mı?"* ifadesinden çıkarılmakta olup, bu sanki, "Ey Muhammed, şu inkârcılara sor ve de ki: "Kendilerinin yaratılması, göklerin, yerin ve bunların arasında olanların, doğunun, batının ve feleklere çıkan şeytanların yaratılmasından daha da mı zordur?" Şüphe yok ki onlar, örfen, bunların birincisinden, yani kendilerinin yaratılışından daha muazzam olduğunu itiraf edeceklerdir. Şu halde tevhidin ispatı için getirilen delillerle, daha zor ve daha güç olana Cenâb-ı Hakk'ın kâdir olduğu anlaşılınca, O'nun bu bedenlere yeniden hayat vermeye haydi haydi kâdir olduğu anlaşılır" demektir. Bu delilin bir benzeri de, Yâsîn'in sonundaki, *"Gökleri ve yeri yaratan (Allah), onlar gibisini yaratmaya kâdir değil*

midir?" (Yâsin, 81) âyeti ile *"Göklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından daha muazzam (bir iştir)"* (Mü'minûn, 57) âyetidir.

İkinci Yol ise, *"Şüphesiz biz onları bir cıvık çamurdan yarattık"* ifadesiyle anlatılmıştır. Bil ki bu bedenler, hayatı kabul etmişlerdir. Çünkü eğer onlar hayatı kabullenmemiş olsalardı, ilk defada da canlı olamazlardı. Gerçek Tanrı, bu bedenlerde hayatı yaratmaya kâdirdir. Eğer Allah buna kâdir olmasaydı, birinci seferinde de hayat olamazdı. Bu maddelerin hayatı kabul etme özelliğinin devam ettiğinde ve Allahu Teâlâ'nın önceki kudretinin şimdi de bulunduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu kabul ediş ve bu kâdir oluş, zâti sıfatlardandır. Dolayısıyla, son bulmaları imkânsızdır. İşte bu iki yol ile, diriliş ve kıyametin mümkün bir iş olduğu sâbit olmuş olur. Cenâb-ı Hak, işte bu iki yolla, böylesi bir şeyin mümkün olduğunu beyan edince, bunun bizzat vâkî olacağını da, *"De ki: Evet, hem de siz (hepiniz) hor ve hakir olarak (o kıyamet olacaktır)"* (Sâffât, 18), âyetiyle anlatmıştır. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğru olduğu elinde meydana gelen mu'cizelerle sabit olup, sâdık olan da, meydana gelmesi mümkün olan bir şeyi haber verince, o şeyin olabileceğini itiraf etmek gerekir. İşte bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebetinin izahı bundan ibaret olup, bu, güzel bir izahtır. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Lafızların Tefsiri**

Bu, âyetin lafızlarının tefsiriyle ilgilidir: "فَاسْتَفْتِهِمْ" kelimesi, "Allah'ın, göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin yaratıcısı olduğu kesin delillerle sâbit olunca, o münkirlere sor ve, "Siz mi yaratılma bakımından daha muazzamsınız, yoksa yaratıcılarının Allah olduğunu ortaya koyduğumuz bu şeyler mi?" de" manasınadır. Çenâb-ı Hak, bunların âdeta zarureten (kesin) bilinen şeyler gibi, çok net ve açık oldukları için, bu şeylerin yaratılmasının daha zor olduğunu ikrâr ettiklerini nakletmemiştir. Bunların böyle olduklarının doğruluğundan ötürü, bunları açıkça söylemeye gerek yoktur.

Çamurdan Yaratılma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ *"Şüphesiz biz onları, bir cıvık çamurdan yarattık"* buyurmuştur. Yani, "Biz, onların zâtlarında ilk önce hayatı yaratmaya kâdir olduğumuza göre, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, kabul edenin ve yaratanın durumlarının değişmesinin imkânsız olmasından dolayı, o insanlarda hayatı ikinci kez yaratmaya kâdir olarak bâkî olmamız gerekir" demektir. Buradaki bir başka incelik de şudur:

"Müşrikler, nutfe ve ana-baba olmadan insanın üreyip çoğalması nasıl düşünülebilir?" demişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak onlara sanki şöyle demek istemiştir: Sizler âlemin hâdis olduğunu kabul edip, göklerin, yerin ve bu ikisi arasında olanların, ancak Allah'ın yaratması ve tekvini ile olduğunu kabul ve itiraf ettiğinize göre, ilk insanın da, taraflar (ana-baba) olmadan meydana geldiğini mutlaka kabul etmeniz gerekir. Şu halde, siz bunu kavrayıp bunun böyle olduğunu itiraf ettiğiniz an, sizin, "İnsan, nutfe ve taraflar (ana-baba) olmadan nasıl meydana gelebilir?" şeklindeki sözünüz düşer. Hem, insanların büyük çoğunluğuna göre, **Hz. Adem** (a.s)'in, "cıvık bir çamur"dan yaratılmış olduğu yaygın ve meşhurdur. İmdi, cıvık çamurdan hayatı yaratmaya kâdir olan, bu zâtlara, hayatı yeniden vermekten nasıl aciz olur? İnsanın cıvık çamurdan nasıl yaratıldığı meselesi, bir önceki sûrede ele alınmıştı.

Bil ki yaptığımız bu izah, ancak biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz biz onları, bir cıvık Çamurdan yarattık"* ifadesinden, "Biz, onların ataları olan o **Adem** (a.s)'i cıvık, yapışkan çamurdan yarattık" şeklinde bir mana kastedildiğini söylediğimiz zaman yerinde olur.

Bu hususta şu izahlar da yapılabilir: Bu da bu ifadeden kastedilen mananın, "Biz bu insanı cıvık çamurdan yarattık" şeklinde olup, izahı da şöyle yapılabilir: Canlı (insan), ancak menî ve hayız kanından (yumurtadan) meydana gelir. Meni de, kandan oluşur. O halde bu demektir ki canlı, ancak kandan oluşur. Kan da, gıdalardan meydana gelir. Gıdalarsa, ya hayvansal veya bitkisel olur. Bir anlamda gıda demek olan canlının meydana gelmesine gelince, bunun nasıl meydana geldiği hususundaki söz, tıpkı insanın meydana gelişindeki söz gibidir.

Böylece, gıdalarda aslolanın bitkiler olduğu ortaya çıkmış olur. Bitkiler de, yerin su ile karışımından meydana gelir ki, işte âyetteki, "cıvık çamur" budur. Durum böyle olunca, bütün mahlûkatın, "cıvık çamur"dan meydana geldikleri ortaya çıkmış olur. Bunun böyle olduğu da sabit olduğuna göre, şimdi biz diyebiliriz ki: Bu cıvık çamuru meydana getiren cüzler ve unsurlar, hayatı kabul etmektedir ve Allahu Teâlâ da, onlara hayat vermeye kâdirdir. Bu kabul ediş ve kâdir oluşun bekâsı ve devamlılığı, vaciptir. Binâenaleyh bu işin, her zaman doğru olmasının devam edip gitmesi gerekir. İşte yaptığımız bu izahlar, çok net ve açık izahlardır. Âyetteki **"lâzib"** kelimesinin ne demek olduğu hususunda da şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Yapışkan...

b) Özlü ve esnek...

c) Kopmayan... Dil âlimlerinin ekserisi ise, bu ifadenin sonundaki bâ harfinin mîm'den olduğu; Arapçada da bu kelimenin **"lâzib"** ve **"lâzim"** şeklinde geldiği kanaatindedirler.

Muarızların Alay Etmeleri

بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ﴿١٢﴾

"Daha doğrusu sen taaccüp ettin. Onlar da, eğlenirler" (Sâffât, 12).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyeti izah için şöyle denilebilir: O münkirler, Allahu Teâlâ'nın varlıkları (ilk defa) yaratmaya kâdir oluşunun, hayatı bu bedenlere yeniden iade etmesinden daha zor olduğunu kabul etmişlerdir. Halbuki, daha zor ve daha çetin olana kâdir olanın, daha kolay ve basit olana kâdir olacağı aklen açıkça ortadadır. Bu, bedahete rağmen, o münkirler, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr hususunda, ısrarlarını sürdürmüşlerdir ki, işte bu, alabildiğine şaşılacak bir durumdur. Çünkü, bu kadar net ve açık seçik delillerin varlığına rağmen, onların bu hususta ısrar edişleri nasıl düşünülebilir? O halde, ey Muhammed, sen onların bunu inkârda ısrar etmelerinden dolayı şaşsan yeridir. Onlar, inkâr tarafında bulunmalarına rağmen, senin haşr, neşr ve kıyameti ispat sadedinde getirdiğin deliller hususunda seninle alay edecek bir dereceye ulaşmışlardır. İşte, "بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ" âyetinden kastedilen mana budur.

***İKİNCİ MESELE:* Allah Hakkında Şaşırma Fiili**

Hamza ve **Kisâî,** tâ'nın dammesiyle, **"acibtu"** şeklinde okurlarken, diğer imamlar, tâ'nın fethasıyla okumuşlardır. **Vahidî** şöyle der: Bunu dammeli okumak, **İbn Abbas, İbn Mes'ûd, İbrahim (en-Nehaî), Yahya İbn Vessâb** ve **A'meş**'in kıraati olup, bu, aynı zamanda Kûfelilerin de kıraatidir ki, **Ebû Ubeyde** de bunu tercih etmiştir.

Bu kelimeyi fethalı okuyanların delilleri şunlardır:

a) Bunu damme ile okumak, sapma işinin Allah'a isnat edilmesini gösterir. Halbuki bu muhaldir, olamaz. Çünkü şaşmak, o şeyin niteliği bilinmediği zaman meydana gelen bir haldir. Allah'a cehlin nisbet edilmesinin muhal olduğu ise, malumdur.

b) Allahu Teâlâ, bu konuda bir başka âyette, şaşma işini Hz. Muhammed (s.a.s)'e isnat ederek, *"Eğer şaşıyorsan (bil ki) asıl şaşılacak olan onların... demeleridir"* (Ra'd, 5) buyurmuştur.

c) Allahu Teâlâ, "بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ" buyurmuştur. Onların, bu taaccüpten dolayı alay ettikleri âşikârdır. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay ettiklerine göre bu taaccübün de, Hz. Muhammed (s.a.s)'den sâdır olmuş olması gerekir.

Tâ'nın dammesiyle "**acibtu**" kıraatinin manasını tercih edenler, fetha ile "**acibte**" kıraatinin manasını tercih edenlerin birinci delillerine şu birkaç açıdan cevap vermişlerdir:

1) Bu ifadeyi dammeli okumanın taaccübü Allah'a isnat etmeye delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Bu durumda kelamın takdiri, "Ey Muhammed, "Benim şaştığımı, onlarınsa alay ettiğini söyle" şeklinde olup, bunun bir benzeri de, اَسْمِعْ بِهِمْ وَاَبْصِرْ *"Neler işitecekler, neler görecekler!"* (Meryem, 38) ifadesi olup, bunun manası, "Bunlar, sizin kendileri hakkında işte bu tür sözleri söylediğiniz kimselerdir" şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın فَمَا اَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ *"Onlar ateşe karşı ne de sabırsızdırlar!"* (Bakara, 175) âyeti de böyledir.

2) Biz bunun, taaccübün Allah'a nisbet edilmeyi gerektirdiğini kabul edelim. Ama siz, daha ne hakla bunun imkânsız olduğunu söyleyebiliyorsunuz? Rivâyet edildiğine göre **Şureyh,** nasb ile okumayı tercih etmiş ve "Şaşma ancak, bilmeyen kimseye uygun düşer" demiştir. **A'meş,** "Ben bu hususu, **İbrahim (en-Nehaî)**'ye açtım da, o, **(Şureyh)** ilmini beğenmiş, gururlanmıştır. **İbn Mes'ûd** daha âlimdir. Ve o, bunu damme ile okumuştur" demiştir. Bu konuda sözün özü şudur: Kur'ân ve haber, şaşmanın Allah'a nisbet edilebileceğine delâlet etmektedir. Kur'ân'a gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Eğer şaşıyorsan, asıl yapılacak olan onların (...) demeleridir"* (Ra'd, 5) âyeti olup bu, "Ey Muhammed, şâyet sen onların bu sözlerine taaccüp ediyorsan, bu, bence de taaccüp edilecek bir şeydir" demektir. Buna karşı şöyle cevap verilmiştir: Bu âyetten maksadın: "Eğer şaşacak isen, asıl şaşılacak şey, onların sizin nezdinizdeki sözleridir (size söyledikleri o sözdür)"

şeklinde, olmasına mani yoktur. Bunun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in عَجِبَ رَبُّكُمْ مِنْ اَلِّكُمْ وَقُنُوطِكُمْ وَعَجِبَ رَبُّكُمْ مِنْ شَابٍّ لَيْسَتْ لَهُ مَسْوَةٌ *"Rabbiniz, sizin feryâd u figan etmenize ve ümitsizliğe düşmenize hayret etti. Yine Rabbiniz, kendisinde zevk u safaya karşı bir eğilim olmayan gence taaccüp etmiştir (beğenmiştir)"* ifadesidir.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre biz diyoruz ki, Allah'ın şaşması, insanların şaşması ile aynı manada değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar bu tuzağı kurarlarken, Allah da onun karşılığını yapıyordu"* (Enfâl, 3), *"Allah onları maskaraya çevirmiştir"* (Tevbe, 79) ve *"Halbuki O, kendi oyunlarını başlarına geçirendir"* (Nisa, 142) buyurmuştur. Allah'ın mekri, Allah'ın hilesi ve Allah'ın alayı, kullardan meydan gelen bu tür işlere benzemez. Biz bu ve benzeri hususlardaki temel prensibin, bu gibi lafızların, arazların başlangıçlarına değil, sonuçlarına hamledilecekleri şeklinde olduğunu daha evvel söylemiştik ki, burada da böyledir. Zira bir şeyden taaccüp eden, onu büyük görüyor, onu ululuyor" demektir. O halde, Allah hakkında söz konusu olan taaccüp, Allahu Teâlâ'nın, o durumun kabîh olması ve böylece de kendisine büyük bir azabın terettüp etmesini veyahut da, o durumun güzel olmasını ve böylece de kendisine büyük bir mükâfatın terettüp etmesini büyültüp taaccüp etmesi manasına hamledilmiştir. İşte bu konudaki münazaranın tamamı bundan ibarettir.

Kıraat Farklılığında Ölçü

Doğruya en yakın olan ise, şöyle denilmesidir. Bu kelimedeki, dammeli kıraat, eğer tevatüren sabit ise, bunu benimsemek gerekir. Buna göre âyetin yorumu, bizim bahsettiğimiz biçimde olur. Yok, eğer bu kıraat tevatüren sabit değilse, fetha ile okuma daha evla olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

Dini Anlamayıp Alay Edenler

وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿١٦﴾ أَوَآبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَأَنْتُمْ دَاخِرُونَ ﴿١٨﴾

"Kendilerine va'z edilince düşünüp de öğüt kabul etmezler. Bir mu'cize gördükleri vakit, onu eğlenceye alırlar. (Nitekim) dediler ki:

"Bu, apaçık bir sihirden başkası değildir. Biz ölüp de bir toprak ve bir yığın kemik olduğumuz vakit mi, sahiden biz mi diriltilmiş olacağız? Evvelki atalarımızda mı?" Sen de ki: "Evet. Hem de sizler, hor ve hakir olarak" (Sâffât, 13-18).

Bil ki Allahu Teâlâ, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin mümkün olduğunu ispat sadedinde kesin delilleri anlatınca, münkirlerden de pek çok şey nakletmiştir ki bunların birincisi şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), onların bu tür şeyleri inkârda ısrar etmelerinden dolayı şaşakalmış; onlar ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ispatta ısrar etmesinden dolayı alay etmişlerdir ki bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o topluluğa karşı, alabildiğine uzakta ve iki zıt şeyin bir ucunda olduğunu gösterir. **İkincisi,** *"Kendilerine va'z edilince, düşünüp de öğüt kabul etmezler"* âyetinin ifade ettiği hususdur. **Üçüncüsü,** *"Bir mu'cize gördükleri vakit, onu eğlenceye alırlar"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu ikinci ve üçüncüden kastedilen, birinciden başka olması gerekir. Çünkü atıf, muğayereti, başkalığı icap ettirir. Bir de tekrar, aslolanın hilafına bir hareket tarzıdır.

Bana göre bu konuda şöyle denilebilir: O topluluk, haşri ve Kıyameti akıldan uzak görüyor ve, "Ölüp, toprak olup, parçaları âlemin dört bir yanına dağılan kimsenin aynısının yeniden yaratılması nasıl düşünülebilir?" diyorlardı. Ve, bu imkânsız görmede böyle bir inanca sahip olan kimselerle alay edecek bir dereceye varmışlardı. Binâenaleyh durum böyle olunca, onlardan bunu imkânsız görme intibaını gidermenin yolu, ancak şu iki şeyden geçer:

a) Onlara, haşrin ve neşrin doğruluğuna dair deliller getirilmesi ve meselâ onlara, "Sizler, gökleri ve yeri yaratmanın, insanı, ölümünden sonra yeniden yaratmadan daha zor olduğunu; ve yine sizler, en çetin olanı yaratıp ona kâdir olanın, daha basit ve daha kolay olana kâdir olması gerektiğini bilmiyor musunuz?" denilebilir. Binâenaleyh bu delil, her ne kadar çok net ve güçlü ise de, ancak ne var ki o münkirler bu mukaddimeleri akıllarına vurduklarında, bunu bir türlü anlayamıyor ve buna bir türlü vakıf olamıyorlardı. Yine onlara va'z u nasihat edildiğinde, ahmaklıklarının ve cehâletlerinin şiddetinden dolayı, ondan gerekli neticeyi çıkaramıyorlardı. Dolayısıyla da hiç şüphesiz, bu tür açıklamalardan yararlanamıyorlardı.

b) Peygamber'in, peygamberlik tarafını mu'cizelerle ispat edip, sonra da, "Benim, Allah katından görevlendirilen hak ve doğru bir peygamber olduğum kesinlik kazanınca, o zaman ben size, ölümden sonra dirilmenin ve kıyametin hak ve gerçek olduğunu haber veriyorum" demesidir. Sonra, bu inkârcılar yine, bu açıklama ve izah biçiminden de yararlanmazlar. Zira onlar ezici bir mu'cize ve kâhir bir âyet, delâlet gördüklerinde, bunu, onun açık bir sihir olduğu manasına hamlederler ve bunu alaya alarak istihzâ ederler. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir mu'cize (âyet) gördükleri vakit, onu eğlenceye alırlar"* âyetinden kasdedilen budur. Böylece, yapmış olduğumuz açıklama ile, bu üç lafzın çok yüce manalara dikkat çektiği anlaşılmış olur.

Bil ki, insanların pek çoğu bu inceliklere vakıf olamamışlar ve "Cenâb-ı Hak önce, *"Daha doğrusu sen, taaccüp ettin. Onlar da, eğlenirler"* (Sâffât, 12); sonra da, *"Bir mu'cize gördükleri vakit, onu eğlenceye alırlar"* (Sâffât, 14) buyurmuştur. Böylece, *"onu eğlenceye alırlar"* âyetinden murat edilenin, daha önce zikredilmiş olan, *"...eğlenirler"* (Sâffât, 12) âyetindekinden başka olması gerekir" demişlerdir. Bu sözü söyleyen kimse, "**yesharûn**" kelimesinden kastedilen, onların alay etmeye teşebbüs etmeleridir. "يَسْتَسْخِرُونَ" kelimesinden kastedilen ise, onlardan her birinin, arkadaşından alay etmeye teşebbüs etmesini istemesidir" diyerek, açıklamasını sürdürmüştür. (Şüphesiz ki) bu zorlama, ancak onlar, zikretmiş olduğumuz açıklamalara vakıf olmadıkları için meydana gelmiştir.

"Sihir" Demeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan nakletmiş olduğu hususların **dördüncüsü,** onların, *"Bu, apaçık bir sihirden başkası değildir"* demeleridir. Yani, "Onlar bir âyet ve bir mu'cize gördüklerinde, onu alaya alırlar" demektir. Bu alayın sebebi ise, onların bu mu'cizenin, bir sihir türü olduğuna inanmalarıdır. Âyetteki "**mubîn**"in manası ise, "Onun sihir olduğu apaçık bir şeydir. Bu konuda hiç kimsenin de bir şüphesi yoktur!" şeklindedir. Sonra Allah, onları ölümden sonra dirilme sözüyle istihza etmeye, bu sözün doğruluğuna delâlet eden delillere iltifat etmemeye ve bütün mu'cizeleri alaya almaya sevk eden sebebi açıklamıştır. Bu da onların, "Bir insan ölüp, onun her bir cüz'ü, âlemin dört bir yanına dağılıp da böylece ondaki toprağa ait unsurlar toprakla; su ve havaya ait unsurlar da, dünyadaki nem ve buharlarla karışınca, işte böyle bir insanın, yeniden bir kez daha diri ve anlayışlı bir varlık haline dönmesi nasıl düşünülebilir?!" şeklindeki görüşleridir.

İşte, daha önce geçmiş olan üç duruma ve yaklaşım biçimine onları sevk edip zorlayan, onların bu sözleridir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerini zikredince, şöyle buyurur: *"De ki, ey Muhammed, diriltileceksiniz. Hem de, hor ve hakir olarak..."* Allah, sadece bu kadarcık cevapla yetinir. Zira daha önceki âyette yakın ifade eden ve kat'î olan bir delille, bunun mümkün bir şey olduğunu anlatmıştı. O halde, kesin bir imkân sabit olunca, o şeyin kesin olarak meydana geleceğini bildirmenin yolu da ancak, sözüne güvenilir habercinin haber vermesi olur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğu hususunda pek çok mu'cize bulununca, onun, sadık ve doğru sözlü bir peygamber olması vâcip ve gerekli olur. O zaman da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Evet diriltileceksiniz de..."* sözü, haber verilenin vukû bulacağına dair, kat'î bir delil olmuş olur.

Bu âyetleri iyice düşünen bir kimse bunların, tertip biçimlerinin en güzeli üzere varid olmuş olduklarını bilir ve anlar. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu işin imkânını, aklî delil ile; bu mümkünün gerçekleşeceğini ise naklî delille açıklamıştır. Şurası iyice bilinmektedir ki, artık bu beyan ve açıklamadan daha fazlasını yapmaya çalışmak, âdeta imkânsız bir şey gibidir.

اَوَاٰبَاؤُنَا *"atalarımız da mı?!"* sözüne gelince, bu, "Atalarımız da mı diriltilecek?" anlamındadır. "اَوَ" kelimesindeki bu elif, suâl elifi olup, atıf harfinin başına gelmiştir. **Nafi** ve **İbn Âmir,** hem burada, hem de Vâkıa Sûresi'nde kelimeyi, vâv'ın sükunuyla (اَوْ) okumuşlardır. Biz bu hususdaki izahı, A'râf Sûresi'ndeki "اَوَ اَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰى" (A'râf, 98) âyetinde yapmıştık.

"قُلْ نَعَمْ" ifadesine gelince, sadece **Kisâî** bu kelimeyi ayn'ın kesresiyle "**ne'ım**" şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاَنْتُمْ دَاخِرُونَ" buyruğuna gelince, bu, "Hem de sizler hor, hakir ve zelil olarak..." anlamındadır. **Ebû Ubeyd,** "اَلدُّخُور" (duhûr) kelimesi, hor ve hakir olmanın en ileri derecesi hakkında kullanılır" demiştir. Biz bu lafzın izahını, "سُجَّدًا لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ" (Nahl, 48) âyetinin tefsirinde yapmıştık.

Kabirden Çıkanların Şaşkınlığı

فَاِنَّمَا هِىَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢٠﴾ هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢١﴾

"Bütün olay, bir tek sayhadan ibarettir. Bir de bakarsın ki (kabirlerinden kalkmış) bakınıyorlar! "Eyvah bize derler, bu, cezâ ve hesap günüdür." (Evet), bu sizin yalanlamakta olduğunuz ayırt etme günüdür" (Sâffât, 19-21).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyette, "ba's"ın ve kıyametin mümkün olduğuna delâlet eden şeyleri açıklayıp, sonra bunun peşinden de kıyametin vukûuna delâlet eden şeyleri getirince, işte bu âyetlerde de, kıyamet hallerinin bazı tafsilatını zikretmiştir. Cenâb-ı Hak bu âyette, bu hallerin bazı nevilerini zikretmiştir ki, bunlar şunlardır:

Birinci hal: *"İşte o, ancak bir tek sayhadan ibarettir ki, onların gözleri birden bire açılıverecektir"* âyetinin ifade ettiği husus olup, bununla alâkalı birkaç bahis bulunur:

Birinci bahis: Âyetteki "فَإِنَّمَا" (fe innemâ) kısmı, takdir edilen bir şartın cevabıdır. Kelamın takdiri ise, "Durum böyle olunca, bütün olay bir tek sayhadan ibarettir" şeklindedir.

İkinci bahis: "فَإِنَّمَا هِيَ" ifadesindeki zamir, tefsir edici olarak gelmiş olan bir zamir olup, kelamın takdiri ise, "O ba's ve diriltme olayı ancak bir tek sayhadır" şeklindedir.

Zecre'nin Manası

Üçüncü bahis: Zecre Arapçada, meselâ sevk edilmeleri esnasında, davarlara ve develere bağırılması, nara atılması gibi, kendisiyle nara atılan, çağırılan sayhadır, nidadır. Sonra bu kelimenin kullanılışı çoğalmış da, bu âyette de olduğu gibi her ne kadar kendisinde, zecr ve men etme manası olmasa da, artık sayha anlamında kullanılır olmuştur.

Ben derim ki: "Bu sayha, ancak, ölüleri kabirlerinde uyumaktan men ettiği, onları kabirlerinden kalkıp kıyama durmaya ve kıyamet duraklarında durmaya sevk ettiği için, "**zecretun**" *"teşvik etme, sevk etme..."* diye adlandırılmıştır" denilmesi akıldan uzak görülemez. Sen bunu iyice anlayınca, biz deriz ki: Buradaki "zecre"den maksat, *"Sonra ona bir daha üfürülmüştür. O anda görürsün ki, (ölüler dirilip) ayakta bakınıp duruyorlar"* (Zümer, 68) âyetinde zikretmiş olduğu bu "**zecre**" (yani, "kabirlerden kaldırma")dır. Buna göre, birinci üfürüş ile insanlar ölürler, ikincisi ile de, dirilerek ayağa kalkarlar. Burada birkaç soru bulunmaktadır...

Bu Sayhanın Manası

Birinci soru: "Bu sayhanın faydası nedir? Zira o saatte insanlar ölüdürler. Zira üfürüş, onların hayat bulmalarının sebebi yerine geçmiştir. Böylece de sayha, onların dirilmelerinden önce bulunmuştur. Şu halde "sayha"nın ancak, insanların ölü halde bulunduklarında meydana geldiği sâbit olmuş olur. Böylece o "sayha"nın hiçbir manası olmamış olur. Şu halde bu, bir abes iştir. Halbuki, Allah'ın fiillerinde abes bir işin bulunması caiz değildir?"

Buna şu şekilde cevap verilir: Ehl-i sünnet âlimlerine gelince onlar, "Allah, istediğini yapar" der ve işin içinden çıkarlar. **Mu'tezile**'ye gelince, meselâ bunlardan **Kâdî**, "Bu hususta, şu iki izah yapılabilir:

a) Bununla, meleklerin kastedilmiş olması...

b) Bunun faydası, korkutmak ve ürkütmektir" demiştir.

Üflemenin Hayatla İlgisi

İkinci soru: Bu "sayha"nın, hayatın yeniden iâde edilmesi hususunda bir tesiri var mıdır?

Cevap: Hayır. Delili ise, birinci "sayha"yı, ölümün; ikinci "sayha"yı da, hayatın takip etmiş olmasıdır ki, bu, o "sayha"nın ne ölümde ne de hayatta bir tesiri bulunmadığına delalet eder. Bilâkis hayatı ve ölümü yaratan Allah'tır. Nitekim *"(Allah), ölümü ve hayatı yaratandır"* (Mülk, 2) buyurmuştur.

O Sesin Sahibi

Üçüncü soru: O sayha, meleklerin sesi midir, yoksa Allahu Teâlâ onu, (o esnada) doğrudan doğruya mı yaratmıştır?

Cevap: Her şey mümkündür, ancak ne var ki, rivâyet olunduğuna göre, Allahu Teâlâ, **İsrafil**'e emir verecek de, o da, "Ey çürümüş kemikler, ey un-ufak olmuş deriler, ey paramparça olmuş cüz'ler, unsurlar. Allah'ın izniyle bir araya geliniz" diye nidâ edecek.

Dördüncü bahis: Âyetteki "فَإِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ" cümlesinden maksat şunlar olabilir:

a) Onlar, başlarına gelen şeye bakarlar;

b) Birbirlerine bakarlar;

c) Yalanladıkları o ölümden sonra dirilme olayına bakarlar.

Pişmanlık

İkinci hal: Kıyamet hadiselerinin **ikincisi** ise, Cenâb-ı Hakk'ın onlar hakkında haber vermiş olduğu şu hususdur; Onlar kabirlerinden kalktıktan sonra, يَا وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ *"Eyvah bize, bu, cezâ ve hesap günüdür!"* derler. **Zeccâc** şöyle der: "**Veyl**, helâk olan kimsenin helâk olduğu sırada söylediği bir kelimedir. Ki, âyetin maksadı, "Onlar, kıyameti görüp müşahede ettiklerinde, "İşte din günü, yani karşılık günü" derler" şeklindeki bir mana olup, bundan maksat da Cenâb-ı Hakk'ın, kur'ân'ın pek çok âyetinde adeta, "Biz, dünyada, iyilikte bulunan, kötülük yapan, asi olan, sıddîk olan ya da zındık olan kimseler görmekteyiz ve yine biz, onlara dünyada iken hak ettikleri cezânın verilmediğini görmekteyiz. Binâenaleyh, *"Kötülük edenleri yaptıklarına mukabil cezalandırması, güzel hareket edenleri de daha güzeliyle mükâfatlandırması"* (Necm, 31) için, kıyametin vuku bulması gerekir" demiş olmasıdır."

Netice olarak diyebiliriz ki: Bu da, bu cezânın ölümden sonra tahakkuk edeceğine delâlet eder. Kâfirler, her ne kadar bu kuvvetli delili dinlemiş ve duymuşlarsa da, ancak ne var ki onlar, bunu inkâr etmiş ve inkârlarını devam ettirerek isyân etmişlerdir. Daha sonra Allahu Teâlâ onları kıyamet gününde yeniden diriltip, böylece de onlar, kıyametin vukuunu gözleriyle müşahede edince, *"bu, cezâ ve hesap günüdür"* diyeceklerdir. Yani "Bu, Allahu Teâlâ'nın, Kur'ân'da, hakkında pek çok delillerden bahsedip de, bizim kendisini inkâr ettiğimiz gündür" demektir. Bunun bir benzeri de, herhangi bir şeyle korkutulup da, buna aldırmayan, daha sonra onu bizzat gördüğünde, "İşte bu, falanca hadisedir" diyen kimsenin durumudur. İşte, âyette de böyle bir mana gözetilmiştir.

Burada şöyle bir ihtimal de söz konusudur: Allahu Teâlâ, Fâtiha Sûresi'nde, *"Din gününün sahibi"* (Fâtiha, 3) buyurup, o günün mâlikinin sadece kendisi olduğunu beyân etmiştir. Böylece onların, *"Bu, karşılık ve hesap günüdür"* şeklindeki sözleri, kendisinde, Allah'ın dışında hiç kimsenin hükmünün geçerli olmadığı o güne bir işaret olmuş olur. Onlar bu sözü kalplerindeki şiddetli korkudan dolayı söylemişlerdi.

Büyük Mahkeme

Cenâb-ı Hakk'ın, هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ *"(Evet), bu sizin yalanlamakta olduğunuz kesin hüküm günüdür"* beyanına gelince, bu hususta şöyle iki bahis bulunur:

Birinci bahis: Âlimler, bu kısmın kâfirlerin sözünün devamı mı, yoksa onların sözünün *"bu, karşılık ve hesap günüdür"* demekle tamamlanıp, bu âyetin ise, başkalarının sözü olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Böylece, âlimlerin bazısı, birincisini benimsemiş ve "هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ" cümlesinin kâfirlerin birbirlerine söyledikleri sözler cümlesinden olduğunu iddia etmişlerdir. Ekseri ulemâ ise ikinci görüşü benimsemişler ve bu hususta şu iki delili getirmişlerdir:

a) Âyetteki, *"yalanlamakta olduğunuz"* ifadesi, onların birbirlerine söylemiş olduğu sözler cümlesinden olup, bütün kâfirlere yöneltilen hitaptır. Dolayısıyla, bu sözü söyleyenin mutlaka kâfirlerden başkası olması gerekir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"O zulmedenleri, onlara eş olanları toplayın"* (Sâffât, 22) emri manaca, *"(Evet), bu, sizin yalanlamakta olduğunuz ayırt etme günüdür"* ifadesine matuftur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"O zulmedenleri (...) toplayın"* (Sâffât, 22) ifadesi, kâfirlerden başkasına ait bir ifade olunca, *"(Evet), bu, sizin yalanlamakta olduğunuz ayırt etme günüdür"* ifadesinin de, kâfirlerden başkalarının sözü olması gerekir. Bu duruma göre, bu demektir ki, âyetteki *"Bu, karşılık ve hesap günüdür"* cümlesi, kâfirlerin sözlerinden; *"Bu, (...) kesin hüküm günüdür"* ifadesi de, onlara bir cevap olmak üzere meleklerin sözlerindendir. Bunun kâfirler için bir cevap oluşunu da şu şekilde izah edebiliriz. O kâfirler, için için, peygamberlerin davetlerini inkâr etme ve o fasit dinleri hususunda da hakka isâbet etmiş olduklarına inanıyorlardı. İşte bu sebeple onlar, *"bu, cezâ ve hesap günüdür"* demişlerdir. Yani "Bu, kendisinde taatlerimizin ve hayırlarımızın karşılığının bizi gelip bulacağı gündür" demişlerdir. İşte bu sebeple melekler de onlara, "Bu günde, işlerin zahirine bakılmaz. Çünkü bu gün, kendisinde, gerçek mükâfatın, zahirî karşılıktan seçilip ayırt edildiği ve gerçek taatlerin, riyâ ve kahramanlık duygusuyla iç içe olarak yapılmış olan taatlerden seçilip ayrıldığı gündür" derler. İşte bu yolla, meleklerin bu sözü, kâfirlerin ileri sürdükleri şeye bir cevap olmuş olur.

Zâlimler Cehennem Yolunda

اُحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٢٢﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ ﴿٢٣﴾

"O zulmedenleri, onlara eş olanları ve Allah'tan başka tapmakta ısrar ettikleri şeyleri bir araya toplayın da cehennem yoluna koyun" (Sâffât, 22-23).

Âyetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bil ki bu sözün, meleklerin sözü cümlesinden olduğunda şüphe yoktur. Buna göre eğer, *"Onlar, daha önce haşrolunup (toplanıp), kıyamet meydana getirilip ve onlar "işte bu din günüdür"* (Sâffât, 20) deyip, melekler de onlara, *"(Evet), bu, kesin hüküm günüdür"* demişken, bu âyette yeniden **"ühşurû"** *(toplayın)* denilmesinin manası nedir?" denilirse, **Kâdî** cevaben: Bu, "Onları ceza yurdunda, yani ateşte toplayın" demektir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, *"Onları cehennem yoluna götürün"*, yani, "Onları o yola koyun ve oraya sevk edin" buyurmuştur" der ve kendi kendine şöyle sorar: "Bu nasıl olabilir? Çünkü Cenâb-ı Hak bundan sonra da, *"Onları hapsedin (durdurun), çünkü onlar sorguya çekilecekler"* (Sâffât, 24) buyurmuştur. Onların cehenneme sürülüp, cehennemde toplanmalarının ancak böyle bir sorgulama ve hesaptan sonra olacağı malumdur."

Kâdî sonra bu sorusuna şöyle cevap verir: "Bir cümlenin vâv (ve) edatıyla atfedilmesinde, tertip (sıra) manası gözetilmez. Dolayısıyla, "Onları sevk edin ve onları hapsedin (durdurun)" denebilir. Hem sonra biz, aklen, durdurmanın cehenneme sevkten önce olacağını bilmekteyiz." **Kâdî**'nin izahı bundan ibarettir.

Bana göre bu hususta bir başka izah da şöyle yapılabilir: Onlar kabirlerinden kalktıklarında, kıyametin dehşetini gözleriyle gördükleri için, kendilerini saran bir şaşkınlıkla orada kalakalmaları uzak bir ihtimal değildir. Bundan sonra Cenab-ı Hak meleklere, *"o zâlimleri toplayın ve cehennem yoluna götürün"* yani "cehennem yoluna sürüp, orada durdurun" diye emretmiştir. İşte sorgulama, o durdurma yerinde olur ve sonra onlar buradan cehenneme doldurulurlar. Bu izaha göre âyetin nazmı (tertibi) uygun olur.

İkinci bahis: *"O zulmedenleri toplayın"* emrini veren, Allahu Teâlâ'dır. Şu halde meleklere, kâfirleri sorgulama yerine götürüp, orada toplamalarını Allahu Teâlâ emretmiştir. O halde âyette geçen **"haşr"** (toplama) ile, meleklerin, zâlimleri-kâfirleri o yere sevk etmeleri manası kastedilmiştir.

Cehennemlik Gruplar

Üçüncü bahis: Allahu Teâlâ meleklere, üç şeyi toplamalarını emretmiştir: Zâlimler, onlara eş olanları ve bunların yaptıkları şeyleri... Burada birkaç önemli nokta var

1) Hak Teâlâ, *"O zulmedenleri toplayın"* buyurmuş ve sonra zâlimlerin sıfatlarından olarak, "Allah'tan başka varlıklara tapmalarına" işaret etmiştir ki bu "zalim" kelimesinin mutlak manada "kâfir" demek olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu, zalim hakkında Kur'ân'da bulunan bütün vaîdlerin, kâfirler için olduğunu gösterir. Söylediğimiz bu hususu, Hak Teâlâ'nın *"Kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir"* (Bakara, 254) âyeti de destekler.

2) Âlimler, "**ezvac**"dan maksat, *"onlara eş olanlar"* ifadesi ile kimlerin kastedildiği hususunda şu üç değişik görüşü belirtmişlerdir:

a) Bununla, onlara benzeyenler kastedilmiş olup, onların küfür yolundaki yoldaşları, grupları ve taraftarları demektir. O halde, Yahudî Yahudî ile, Hıristiyan Hıristiyanla eştir. "**Ezvâc**" kelimesinden, "eşler ve benzerler" manasının kastedilmiş olabileceğinin delilleri şunlardır:

Birincisi: Hak Teâlâ'nın, *"Siz, (kıyamette) üç ezvâc (sınıf) olmuşsunuzdur* (Vâkıa, 7) âyetidir. Bu, "Siz, üç şekil, birbirine benzer üç kısım olacaksınız" demektir.

İkincisi: Meselâ sen, "Benim yanımda ezvâc vardır" dersin. Bu "emsal" (benzerler) manasınadır. Yine sen, her biri diğerine benzediği için, "Bir çift mest" manasına, "**zevcâni mine'l-huf**" dersin. Yine nikâh hükümlerinin çoğunda, birbirine benzer oldukları, aynı durumda oldukları için, karı ile kocaya "**zevc**" (eş) denir. Doğal sayılarda, her biri ikinci kısma bir misal teşkil ettiği için, "çift sayı" anlamında, "**el-adedü'z-zevc**" denilir. **Vahidî** şöyle der: "Bu görüşe göre, âyette bahsedilen "zalimle" ile, reislerin ve liderlerin kastedilmiş olması gerekir. Çünkü sen, "zâlimler" kelimesini, bütün müşrikler için genel manada kabul ettiğinde, âyetteki *"onlara eş olanlar"* için bir mana kalmaz.

b) Bu ifadeyle, onların şeytanlardan dostları kastedilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Kardeşleri, onları azgınlıkta oyalayıp durur. Sonra onlar bu (hususta) hiç kusur etmezler"* (A'râf, 202) buyurmuştur.

c) Bununla, onların kendi dinlerindeki hanımları kastedilmiştir.

Hak Teâlâ'nın, *"Allah'tan başka tapmakta ısrar ettikleri şeyler"* ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

a) Bununla, o müşriklerin, Allah'ı bırakıp taptıkları putlar ve tâğutlar kastedilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Yakıtı insanlar ve taşlar olan o ateşten sakının"* (Bakara, 24) âyetidir. Bu âyetin tefsirinde, buradaki "insanlar" ifadesiyle putperestler "taşlar" ile de, taşlardan yontularak yapılmış putların kastedildiği söylenmiştir.

İmdi eğer, "O taşlar cansızdırlar. Onların cehennemde toplanmalarının hikmeti ve faydası nedir?" denilirse, **Kâdî** buna şöyle cevap vermiştir: "Kendilerine tapan o kâfirleri iyice rezil rüsvay etmek için, bu taştan ve tunçtan putların getirilip, onlara hayat verileceği hususunda rivâyetler vardır." Birisi şöyle diyebilir: "Farzet ki Allahu Teâlâ, o putlara hayat verecek. Ama onlardan bir günah sâdır olmamıştır. Öyle ise Allah'ın onlara azap etmesi nasıl düşünülebilir? O halde doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: "Allahu Teâlâ, o putlara hayat vermez. Onları oldukları gibi cansız bırakır. Ama onları cehenneme atar. Bu atmanın hikmeti, kâfirlerin utançlarını iyice artırmadır.

b) Âyetteki bu ifadeyle, putperestleri, o putlara ibadete çağırıp sevk eden şeytanlar kastedilmiştir. Çünkü o kâfirler, şeytanlardan aldıkları bu dini kabul edince, âdetâ şeytana tapmış gibi oldular. Bu mana, *"Ey âdemoğlu, şeytana tapmayın diye size emretmedim mi?"* (Yâsîn, 60) âyeti ile desteklenir. Ama birinci görüş daha uygundur. Çünkü şeytanlar da, akıl sahibi varlıklardır. Dolayısıyla âyetteki **"mâ"** ism-i mevsûlünün, akıl sahibi varlıklar için kullanılmaları uygun düşmez. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ *"Onları cehennem yoluna koyun"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Bu, "Onlara yol gösterin" manasınadır. Nitekim Arapçada birisine yol gösterip, klavuzluk ettiğinde, "هَدَيْتُ الرَّجُلَ" dersin. Burada *"hidayet"* kökünden olan bu fiil kullanılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu tabiri, "cennete hidayetin" (sevkin) mukâbili olarak kullanmıştır. Bu tıpkı, *"Onları, elim bir azapla müjdele(!)"* (Âl-i İmran, 21) âyeti gibidir. Onları azapla müjdeleme işi de mü'minleri nimetlerle, cennetlerle müjdelemenin mukabili olarak getirilmiştir." Yine **İbn Abbas** (r.a)'ın buna, "Onları sürüp götürün" manasını verdiği de rivâyet edilmiştir. **Esamm,** "Bu "Onları, ileri çıkarıp sunun" demektir" der. **Vahidî** ise: "Bu görüş bir vehimdir. Çünkü birinin ilerlemesini, öne geçtiğini bildirmek için "هَدَى" fiili kullanılır. "Hidayet" kelimesi de bu manadadır. **"Hevâdî"** ve **"hâdiyât"** da aslan gibi vahşi hayvanlardır. Fakat "geldi" manasına **"hedâ"** fiili kullanılmaz" demiştir.

Birbirlerine Sormaları

وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ ﴿٢٤﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ
مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٢٧﴾

"Onları hapsedin (durdurun) Çünkü onlar mes'uldürler. Size ne oldu da birbirinize yardım etmiyorsunuz. Hayır, hayır, bugün onlar teslim olmuşlardır. Onlar birbirine yönelip, birbirlerini mes'ul tutmaya kalkışmışlardır" (Sâffât, 24-27).

Cenâb-ı Hakk, وَقِفُوهُمْ *"Onları hapsedin (durdurun)"* buyurmuştur. وَقَفْتُ الدَّابَّةَ - أَقِفُهَا - وَقْفًا فَوَقَفَتْ هِيَ وُقُوفًا "Hayvanı durdurdum. O durdu" denilir. Buna göre âyetin manası, "Onları alıkoyun" demektir. Bu âyetle ilgili şu iki görüş belirtilmiştir:

1) Âyette bir takdim-tehir vardır. Buna göre mana, "Onları durdurun *"ve onları cehennem yoluna koyun"* (Sâffât, 23) şeklindedir.

Doğrusu, âyette böyle bir takdim-tehir olduğunu söylemeye gerek yok. Aksine sanki önce: "Onları cehennem yoluna koyun" denilmiş ve onlar oraya varınca, "Onları durdurun. Çünkü sorgulama-hesap burada olacaktır" buyurulmuştur.

Âyetteki, إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ *"Çünkü onlar mes'uldürler"* cümlesinin, onların dünyadaki amellerinden ve sözlerinden mes'ul olması manasında olduğu söylenmiştir. Onlara cehennem bekçilerinin, *"Sizden peygamberler size beyyinatı getirmedi mi?"* diye hesap sorup, onların da, "Evet, fakat azap kelimesi (hükmü), biz kâfirlere hak oldu" dedikleri söylenmiştir. Bu âyetten anlaşılan sorgulama, hemen bunun peşinden gelen, *"Size ne oldu da birbirinize yardım etmiyorsunuz?"* ifadesi de olabilir. Yani onlar, birbirilerini azarlamak ve tenkit etmek için kendilerine hesap sorarlar ve onlara, *"Size ne oldu da birbirinize yardım etmiyorsunuz?"* denilir. **İbn Abbas** (r.a), bu ifadeye, "Dünyada yaptığınız gibi, niçin şimdi birbirinize yardımcı olmuyorsunuz?" manasını vermiştir. Bu böyledir. Çünkü **Ebu Cehil,** Bedir günü, *"Biz, yardımlaşıp galip gelen topluluğuz"* (Kamer, 44) demişti. İşte bundan dolayı, kıyamet günü onlara, "Size ne oldu da, şimdi yardımlaşmıyorsunuz?"

denilecektir. Bu âyetin manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: "Kâfirlere, "şirk koştuğunuz şeyler, sizi azaptan kurtarmak için niçin size yardımcı olmuyor?" denilir."

Daha sonra Hak Teâlâ, بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ *"Hayır hayır. Bugün onlar teslim olmuşlardır"* buyurmuştur. Birisi bir şeye boyun eğip, ona inkıyâd ettiğinde, "اِسْتَسْلَمَ لِلشَّيْءِ" denilir. Aslında bunun manası, "münakaşayı bırakıp, selameti istemek" demektir. Buna göre âyetten kastedilen mana, o kâfirlerin, cehennem azabından kurtulma hususunda çaresiz bir şekilde artık boyun eğip, ne tapanlardan, ne de tapılanlardan hiçbir medetleri kalmadığıdır.

Cenâb-ı Allah sonra, وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ *"Onlar birbirlerine yönelip, birbirlerini mes'ul tutmaya kalkışmışlardır"* buyurmuştur. Âyetin bu cümlesinde, kâfirler ile şeytanların birbirlerini suçlamaları kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, idareciler (liderler ve başkanlarla) idare edilenler (tâbi olanların) kastedildiği de ileri sürülmüştür, yani bunlar birbirlerini suçlarlar. Bu suçlama, karşılıklı düşmanlık ve öfke şeklinde cereyan eder ki, bu aynı zamanda, susturmak ve utandırmak için yapılan bir suçlamadır. Yani, "Tabi olanlar, "Bizi siz aldattınız" derken, liderler, "Bizim sözümüzü niçin kabul ettiniz, kabul etmeseydiniz" derler. Velhasıl bu, birbirlerinden bir şey sorma manasında olmayıp, azarlama ve kınama manasında bir "**tesâül**"dür. Allah en iyi bilendir.

Faydasız Suçlamalar

قَالُوٓا اِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَاْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ ﴿٢٨﴾ قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ ۚ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ ﴿٣٠﴾ فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا ۖ اِنَّا لَذَآئِقُونَ ﴿٣١﴾ فَاَغْوَيْنَاكُمْ اِنَّا كُنَّا غَاوِينَ ﴿٣٢﴾ فَاِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِى الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٤﴾ اِنَّهُمْ كَانُوٓا اِذَا قِيلَ لَهُمْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُونَ ۙ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ اَئِنَّا لَتَارِكُوٓا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ ۟ ﴿٣٦﴾ بَلْ جَآءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾ اِنَّكُمْ

لَذَآئِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَ اللهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾

"Derler ki: "Gerçekten siz, bize sağdan (suret-i haktan) gelirdiniz." (Tapılanlar da) derler ki: "Hayır, siz (zaten) iman eden kimseler değildiniz ve bizim size karşı bir hâkimiyetimiz yoktu. Aksine siz (zaten) azgınlar gürûhu idiniz. Onun için Rabbimizin (azap) hükmü bize hak olmuştur. Şüphesiz (o azabı) tadacağız. Çünkü biz de sizi baştan çıkardık. Zira biz de azgın kimselerdik." Artık şüphe yok ki bunlar o gün, azapta ortaktırlar. Biz, mücrimleri işte böyle yaparız. Çünkü onlar, "Allah'tan başka hiçbir tanrı yok" denildiğinde, büyüklük taslarlar ve "Biz, mecnun bir şâir için tanrılarımızı mı bırakacağız?" derlerdi. Hayır o, hakkı getirmiş ve bütün peygamberleri tasdik etmiştir. Sizler, elbette o acıklı azabı tadacaksınız. Yapmakta olduğunuz şeylerden başka bir şeyle cezalandırılmayacaksınız. Allah'ın, muhlis kulları müstesna.."
(Sâffât, 28-40).

"Sağdan Gelme"nin Manası

Bil ki, Allahu Teâlâ, onların birbirlerine yönelerek birbirlerini suçladıklarını nakledince, onların birbirlerini nasıl suçladıklarını da açıklamak üzere: إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ *"Gerçekten siz, bize sağdan (suret-i haktan) gelirdiniz"* dediklerini belirtmiştir. Bu, kendilerini sapıklığa davet eden kimselere karşı, tâbi olanların söylediği sözdür. Bu ifadede yer alan yemin kelimesinin ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

Sağ Tarafın Üstünlüğü

a) Buradaki "**yemin**" lafzı, iyiliklerden ve mutluluklardan kinayedir. Bu kinayenin niçin yapıldığını da şu şekilde izah edebiliriz: "Sağ taraf" şu sebepten dolayı, "sol taraftan daha üstündür:

1) Herkes, iki tarafın en kıymetlisinin, "sağ" olduğu hususunda müttefiktir.

2) İnsanlar, meselâ seçkin kimselerle müsafaha etmek, yemek, içmek gibi kıymetli ve önemli işleri sağ elleriyle yaparlar. Ama bunun aksi olan şeyleri ise, sol elleriyle yaparlar.

3) Onlar, tefe'ülde bulunurlar ve sağ taraftan uğur ümit ederler. Ve buna "Sânih-uğurlu olan" derler.

4) Hz. Peygamber (s.a.s) her makbul işte sağ tarafı tercih etmeyi severdi.

5) Şeriat, sağ tarafın iyilikleri yazan meleklere; sol tarafın da, günahları yazan meleklere tahsis edilmiş olduğuna hükmetmiştir.

6) Allahu Teâlâ, mü'min kuluna, kitabının sağından verileceğini va'detmiş; günahkâr kulunun kitabının ise sol tarafından verileceğini belirtmiştir. Böylece sağ tarafın sol taraftan daha üstün olduğu sabit olmuş olur.

Durum böyle olunca da hiç şüphesiz, hayır, hasenât ve taatleri anlatmak için, âyette yemin lafzı, kinâye yoluyla getirilmiştir. Binâenaleyh, "إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ" cümlesinin manası, "Sizler bize tuzak kurdunuz, hilekâr davrandınız. Ve bize, o dinlere davetinizin maksadının, hakka yardım, doğruluğu takviye olduğu zannını uyandırdınız" şeklindedir.

b) Arapçada, birisi birisinin nezdinde güzel bir mevkiyi haiz olduğunda, فُلَانٌ يَمِينُ فُلَانٍ "Falanca, falancanın sağıdır" denilir. Buna göre, tâbi olan o kâfirler, kendilerini saptıran ve onlara o küfrü hoş gösteren liderlerine, "Sizler bizi aldattınız ve bize, bizim sizin nezdinizde güzel bir yeriniz bulunduğu vehmini verdiniz. Derken size güvendik de, sizin dediklerinizi kabul ettik" derler.

c) Küfrün liderliğini yapanlar, bu müstad'aflara (kendilerine tâbi olanlara), "Bizim davet ettiğimiz şey haktır" diye yemin etmişler, onlar da onların yeminlerine güvenmiş, yaptıkları anlaşmalara sımsıkı bağlanıp kalmışlardır. O halde âyetteki "كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ" ifadesinin manası, "Sizler bize, güveneceğimiz taraftan ve bize yaptığınız yeminler açısından yaklaştınız" şeklinde olur.

d) "Yemin lafzı, kuvveti ve ezme manasını ifade eder." Çünkü sağ taraf, ezici bir özelliğe sahiptir ve kıskıvrak yakalama işi de sağ ile olur. Buna göre mana, "Siz bize, kuvvet ve kahr ile yaklaştınız. Bize, gücünüz ve kudretiniz olduğunu söyleyerek yanaştınız. Derken, bizi sapıklığa sevk ettiniz ve bizi, bu sapıklığa kurdunuz" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, liderlerin ve başkanların, idare ettikleri o kimselere verdikleri cevâbı şu şekilde anlatmıştır:

1) Liderler, idare edilenlere, بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ *"Hayır, siz (zaten) iman eden kimseler değildiniz"* demişlerdi. Bu, "Sizler, zaten imanla muttasıf değildiniz ki, bizim sizi, o imandan uzaklaştırdığımız söylenebilsin!" demektir.

2) Onların, وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ *"Ve bizim size karşı bir hakimiyetimiz de yoktu"* şeklindeki sözleri olup, bu, "Bizim sizin üzerinizde bir hakimiyetimiz yoktu ki, sizi zorlamış olalım ve sizi mecbur edelim" demektir.

3) Onların, بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ *"Aksine siz, (zaten) azgınlar gürûhu idiniz"* demeleridir. Yani, "Siz, zaten sapıktınız; yoldan çıkmış ve Allah'a isyana dalmış idiniz" demektir.

4) Onların, فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَذَائِقُونَ *"Onun için Rabbimizin (azap) hükmü bize hak olmuştur. Şüphesiz (o azâbı) tadıcılarız"* demeleridir. Bu da, "Allahu Teâlâ, bizim bu azaba düşeceğimizi haber vermiştir. Binâenaleyh, şâyet biz bu azâba duçar olmazsak, Allah'ın, haberi hak değil, tam aksine bâtıl olmuş olur. Allah'ın haberi kaçınılmaz bir iş olunca, hiç şüphesiz, bu elîm azaba düşüşümüz de, gerekli ve kaçınılmaz olmuştur" demektir.

Mukâtil şöyle demiştir: "Âyetteki *"Onun için Rabbimizin (azap) hükmü bize hak olmuştur"* ifadesi, O'nun **İblis**'e, *"Andolsun, cehennemi senden ve onların içinden sana tabi olanların hepsi ile dolduracağım"* (Sâd, 85) şeklindeki sözüne işarettir. O halde bu ifadenin hemen peşinden gelen, "إِنَّا لَذَائِقُونَ" ifadesi "Rabbimizin sözü bizim üzerimizde hak ve vacip olunca, bizim bu azabı tatmamız gerekmiştir" demektir."

5) Onların, فَأَغْوَيْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غَاوِينَ *"Çünkü biz de sizi baştan çıkardık. Zira biz de azgın kimselerdik"* şeklindeki sözleri olup, bu, "Biz, sizi iğvâya, aslında azdırma işi bizde nüve halinde bulunduğu için, yönelttik" demektir.

Burada şöylesi diğer bir incelik daha vardır: Bu da, "Eğer siz, sizin azgınlığınızın bizim azdırmamız sebebiyle olduğuna inanıyorsanız, bu demektir ki, bizim azgınlığımız da, bir başka azmış, sapmış kimsenin azdırmasıyla olmuştur. Böylece de bir teselsül gerekir. Teselsül ise, muhaldir, O halde biz, azmanın veya doğru yolu bulmanın bizim tarafımızdan değil de, tam aksine bizim dışımızdaki bir kuvvet tarafından olduğunu anlamış bulunuyoruz. Bu başkası da, O'nun biraz önce bahsettiği şeydir ki, bu da, âyetteki, *"Rabbimizin (azap) hükmü bize hak olmuştur"* ifadesidir" denilmesidir.

Cenâb-ı Hak, tâbi olanların liderlere; liderlerin de tâbi olanlara söylemiş oldukları sözleri nakledince, bunun peşinden, فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ *"Artık şüphe yok ki bunlar o gün, azapta ortaktırlar"* buyurmuştur ki, bu da "Tâbi olunan tâbi olan; hizmet olunan hizmet eden, dünyada iken nasıl

azgınlıkta müşterek idiyseler, şimdi bu azaba düşme hususunda da müşterektirler" demektir.

Mücrimlerin Akıbeti

Cenâb-ı Hak, daha sonra yine, إِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ *"Biz, mücrimleri işte böyle yaparız"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu âyetteki **"el-mücrimîn"** sözü ile, kâfirleri kastetmiştir. Delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadenin peşinden buyurduğu, إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ يَسْتَكْبِرُونَ *"Çünkü onlar, "Allah'tan başka hiçbir tanrı yok" denildiğinde, büyüklük taslarlardı"* âyetidir. Bu âyetteki "**hüm**" zamiri, bahsi geçenlere râci olup, bunlar da, biraz önce adı geçen "**mücrimîn**" lafzının ifade ettiği kimselerdir. Binâenaleyh bu, Kur'ân'da mutlak olarak getirilen "**mücrim**" lafzının, kâfirlere mahsus olan bir lafız olduğuna delâlet eder.

Allah'ın Hakimiyyetini Kibirlerine Yediremeyenler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, kendisinin birliğini ve Peygamber'in nübüvvetini yalanlamış olmalarından dolayı, o azâbın içine düştüklerini beyan buyurmuştur. Onların, kendisinin birliğini yalanlamaları, *"Çünkü onlar, "Allah'tan başka hiçbir tanrı yok" denildiğinde, büyüklük taslarlardı"* ifadesinden anlaşılmış olup, yani "Onlar inkâr edenler, şirki ortaya koyma taassubuna kapılıyorlar ve benim birliğimi ikrâra yanaşmıyorlardı" demektir. Peygamber'in nübüvvetini yalanlamaları ise, onların, أَئِنَّا لَتَارِكُوا آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ *"Biz, mecnûn bir şair için tanrılarımızı mı bırakacağız?'* şeklindeki sözleri olup, onlar, "mecnûn şâir" ifadesiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kastetmişlerdir.

Nebi Diğer Nebileri Tasdik Eder

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onları bu sözleri hususunda yalanlamak üzere بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ *"Hayır o, hakkı getirmiş ve bütün peygamberleri tasdik etmiştir"* buyurmuştur ki, bu sözün izahı şu şekilde yapılabilir: O, hak dini getirmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, eşlerden, ortaklardan, benzerlerden (**endâd**) münezzeh olduğu, aklen sâbittir. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s), bu manaları ifade eden âyetleri okuyunca, o, böylece hak dini getirmiş olur.

İbn Kesir, bu kelimeyi medsiz olarak hemze ile, hemzeden sonra da sakin ya ile "أَيْنَ" "Neden, niye, niçin, ne sebepten ki?" şeklinde okumuştur. Yine **Kâlun**'un rivâyetine göre **Nâfi, Ebû Amr,** aynı manada olmak üzere,

ama med ile, "اَيْنَا" "**eynâ**" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları medsiz olarak, iki hemze ile "اَئِنَّ" (**e inne**) şeklinde okurlar.

Enbiyayı Tasdik

Cenâb-ı Hak, "وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ" buyurmuştur. Yani, "Hz. Muhammed, o resullerin tevhidi getirdikleri ve şirki de temelinden söküp attıkları hususunda, onları doğrulamış ve tasdik etmiştir" demek olup, bu da, tevhit esasının bütün peygamberlerin dini olduğuna tembihatta bulunmaktadır.

Ceza, Suçun Karşılığı

Cenâb-ı Hak, onların, kendisinin birliğini ve nübüvveti yalanladıklarını anlatınca, ifadesini, gaib sîgasından muhâtap sîgasına döndürerek, اِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْاَلِيمِ *"Sizler, elbette o acıklı azabı tadacaksınız"* buyurmuştur. Buna göre sanki, "Fayda temininden ve zarardan etkilenmekten münezzeh olan ve kerîm, rahîm olan zâta, kullarına azap etmesi nasıl uygun düşer?" denilmiş de, Cenâb-ı Hak bu hususa da, وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Yapmakta olduğunuz şeylerden başka bir şeyle cezalandırılmayacaksınız"* ifadesiyle cevap vermiştir. Bu, "Hüküm vermek, güzel ve taât olanı emretmeyi, çirkin ve günah olandan nehyetmeyi gerektirir. Emir ve nehiyden beklenen şey ise, ancak, mükâfata teşvik, ikâb ile korkutma sayesinde mükemmelleşir. Bunun böyle olduğuna dair haber verme işi tahakkuk edince, ilahî kelâmın yalan olmaması için, haber verilenin de gerçekleştirilmesi gerekmiştir. İşte bu sebepten dolayı da onlar, o azâba gireceklerdir" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِلَّا عِبَادَ اللهِ الْمُخْلَصِينَ *"Allah'ın, muhlis kulları müstesnâ"* buyurmuştur. Bu, "Lakin, Allah'ın ihlaslı kulları kurtulacaklardır" demek olup, âyetteki istisnâ, "istisna-i munkatı' "dir.

SÂFFÂT SÛRESİ'NİN DEVAMI 18. CİLTTEDİR

İÇİNDEKİLER

Rum 9. Âyetin Tefsiri **5**
Rum 10. Âyetin Tefsiri **7**
Rum 11-13. Âyetlerin Tefsiri **8**
İlk Yaratan Diriltir 7
Rum 14-16. Âyetlerin Tefsiri **10**
Rum 17-19. Âyetlerin Tefsiri **12**
İbadet Vakitleri 12
Vakitlerin Hikmeti 14
Rek'atlardaki Hikmet 15
Namaz Vakitlerinin Hikmeti 15
Sabah - Akşamın Fazileti 16
Allah'ın Kemal Sıfatları 17
Allah'ın Fiilleri 18
Rum 20. Âyetin Tefsiri **20**
Aslı Toprak Olan İnsan 20
Topraktan Yaratılmanın Manası 22
Yaratılıştaki Farklı Maddeler 23
Rum 21. Âyetin Tefsiri **24**
Eşlerin Yaratılması 24
Rum 22. Âyetin Tefsiri **27**
Dillerin, Renklerin Farklılığı 27
Rum 23. Âyetin Tefsiri **28**
Uyku da Bir Delildir 28
Rum 24. Âyetlerin Tefsiri **30**
Şimşek ve Yağmur 30
Rum 25. Âyetin Tefsiri **33**
Gök ve Yerin Bekası 33
Arzın Hareketi 34
Rum 26-27. Âyetlerin Tefsiri **37**
Rum 28. Âyetin Tefsiri **40**
Rum 29-30. Âyetlerin Tefsiri **42**
Rum 31-32. Âyetlerin Tefsiri **44**
Rum 33. Âyetin Tefsiri **46**
Darda Kalan Rabbine Yönelir 46
Rum 34-35. Âyetlerin Tefsiri **48**
Rum 36. Âyetin Tefsiri **49**
Rum 37-38. Âyetlerin Tefsiri **51**
Allah İçin Harcama 51
Rum 39. Âyetin Tefsiri **56**
Faiz Eksiltir, Zekât Artırır 56
Rum 40. Âyetin Tefsiri **57**
Gerçek İlahın Vasıfları 57
Rum 41. Âyetin Tefsiri **58**
Bozulan Dünya Dengesi 58
Rum 42. Âyetin Tefsiri **60**
Rum 43-44. Âyetlerin Tefsiri **61**
Dine Yönelmek 61
İnkârın Kısımları 62
Rum 45. Âyetin Tefsiri **63**
Rum 46. Âyetin Tefsiri **65**
Müjdeleyici Rüzgârlar 65
Rum 47. Âyetin Tefsiri **67**
Mü'minlere İlahî Yardım 67
Rum 48-50. Âyetlerin Tefsiri **69**

Bulut ve Yağmur ... 69
Rum 51-53. Âyetlerin Tefsiri ... 71
Rum 54. Âyetin Tefsiri ... 74
İnsanın Yaratılış Safhaları ... 74
Rum 55. Âyetin Tefsiri ... 76
Rum 56. Âyetin Tefsiri ... 77
Rum 57-58. Âyetlerin Tefsiri ... 78
Özrün Kabul Edilmediği Gün ... 78
Rum 59-60. Âyetlerin Tefsiri ... 80
Bilmeyenlerin Kalbi Mühürlenir ... 80

LOKMAN SÛRESİ

Lokman 1-5. Âyetlerin Tefsiri ... 83
Kur'ân'ın Vasıfları ... 83
Lokman 6. Âyetin Tefsiri ... 85
Saptırmak İçin Lehviyat ... 55
Lokman 7. Âyetin Tefsiri ... 87
Âyetlere Lakaytlık ... 87
Lokman 8-9. Âyetlerin Tefsiri ... 88
Lokman 10. Âyetin Tefsiri ... 90
Gök ve Yerdeki Harikalar ... 89
Lokman 11. Âyetin Tefsiri ... 93
Yaratma Allah'a Mahsus ... 93
Lokman 12. Âyetin Tefsiri ... 94
Lokman'ın Hikmeti ... 94
Lokman 13. Âyetin Tefsiri ... 97
Şirk En Büyük Zulüm ... 97
Lokman 14. Âyetin Tefsiri ... 98
Ana-Baba Hukuku ... 98
Lokman 15. Âyetin Tefsiri ... 99
Allah'a İsyanda Tutum ... 99
Lokman 16. Âyetin Tefsiri ... 100
Lokman 17. Âyetin Tefsiri ... 102
Başlıca Farzlar ... 102
Lokman 18. Âyetin Tefsiri ... 103
Allah Kibirliyi Sevmez ... 103
Lokman 19. Âyetin Tefsiri ... 104
Yürüme ve Konuşma Âdâbı ... 104
Lokman 20. Âyetin Tefsiri ... 108
Sayısız Nimetler ... 108
Lokman 21-22. Âyetlerin Tefsiri ... 111
Lokman 23-24. Âyetlerin Tefsiri ... 114
İnkârcılar Sebebiyle Üzülme ... 114
Lokman 25. Âyetin Tefsiri ... 115
Lokman 26. Âyetin Tefsiri ... 116
Lokman 27-28. Âyetlerin Tefsiri ... 118
Allah'ın Kelimeleri Bitmez ... 118
Lokman 29. Âyetin Tefsiri ... 122
Gök Cisimlerinin Hareketi ... 122
Lokman 30. Âyetin Tefsiri ... 126
Varlık Nevileri ... 127
Lokman 31. Âyetin Tefsiri ... 128
Lokman 32. Âyetin Tefsiri ... 129
Lokman 33. Âyetin Tefsiri ... 130
Kıyametin Dehşeti ... 130
Lokman 34. Âyetin Tefsiri ... 133
Beş Gayb ... 133

SECDE SÛRESİ

Secde 1-3. Âyetlerin Tefsiri ... **139**
Vahyin Kaynağı ... 139
Secde 4. Âyetin Tefsiri ... **142**
Altı Günde Yaratma ... 142
Allah'ın Mekândan Münezzehliği ... 147
Secde 5. Âyetin Tefsiri ... **150**
Secde 6-7. Âyetlerin Tefsiri ... **152**
Yarattığını Güzel Yaratan ... 153
Secde 8-9. Âyetlerin Tefsiri ... **153**
İnsanın Yaratılış Safhaları ... 153
Secde 10. Âyetin Tefsiri ... **157**
Secde 11. Âyetin Tefsiri ... **159**
Secde 12. Âyetin Tefsiri ... **160**
Secde 13. Âyetin Tefsiri ... **161**
Cehennemin Lüzumu ... 161
Secde 14. Âyetin Tefsiri ... **165**
Secde 15. Âyetin Tefsiri ... **166**
Secde 16. Âyetin Tefsiri ... **167**
Gece Namazı ... 167
Secde 17. Âyetin Tefsiri ... **168**
Secde 18-20. Âyetlerin Tefsiri ... **170**
Secde 21. Âyetin Tefsiri ... **172**
Secde 22-24. Âyetlerin Tefsiri ... **175**
Secde 25-26. Âyetlerin Tefsiri ... **178**
Secde 27-30. Âyetlerin Tefsiri ... **179**

AHZAB SÛRESİ

Ahzab 1. Âyetin Tefsiri ... **185**
Ahzab 2-4. Âyetlerin Tefsiri ... **188**
Zıharın İptali ... 188
Ahzab 5. Âyetin Tefsiri ... **193**
Ahzab 6. Âyetin Tefsiri ... **194**
Peygamber Canımızdan İleridir ... 194
Mü'minlerin Anneleri ... 196
Ahzab 7. Âyetin Tefsiri ... **199**
Ahzab 8. Âyetin Tefsiri ... **201**
Ahzab 9-10. Âyetlerin Tefsiri ... **202**
Ahzab 11. Âyetin Tefsiri ... **204**
Ahzab 12-13. Âyetlerin Tefsiri ... **205**
Ahzab 14. Âyetin Tefsiri ... **206**
Ahzab 15-16. Âyetlerin Tefsiri ... **207**
Ahzab 17-18. Âyetlerin Tefsiri ... **208**
Ahzab 19. Âyetin Tefsiri ... **209**
Ahzab 20-21. Âyetlerin Tefsiri ... **211**
Ahzab 22-25. Âyetlerin Tefsiri ... **212**
Ahzab 26. Âyetin Tefsiri ... **214**
Ahzab 27. Âyetin Tefsiri ... **216**
Ahzab 28-29. Âyetlerin Tefsiri ... **217**
Ezvâc-ı Tâhirâtın Muhayyerliği ... 217
Ahzab 30. Âyetin Tefsiri ... **219**
Ezvâc-ı Tâhirâtın Mes'ûliyetleri ... 219
Ahzab 31. Âyetin Tefsiri ... **221**
Ahzab 32. Âyetin Tefsiri ... **222**
Ezvâc-ı Tâhiratın Tutumları ... 222
Ahzab 33. Âyetin Tefsiri ... **223**
Vakarla Oturun, Dolaşmayın ... 223

Ahzab 34. Âyetin Tefsiri ... **225**
Ahzab 35. Âyetin Tefsiri ... **226**
Ahzab 36. Âyetin Tefsiri ... **228**
Ahzab 37. Âyetin Tefsiri ... **229**
Hz. Zeyneb'le Nikâh ... 229
Ahzab 38. Âyetin Tefsiri ... **231**
Ahzab 39. Âyetin Tefsiri ... **232**
Ahzab 40. Âyetin Tefsiri ... **233**
Muhammed (s.a.s) Sizin Babanız Değil ... 233
Ahzab 41-42. Âyetlerin Tefsiri ... **235**
Ahzab 43. Âyetin Tefsiri ... **236**
Ahzab 44. Âyetin Tefsiri ... **237**
Ahzab 45-46. Âyetlerin Tefsiri ... **238**
Resûlüllah'ın Vasıfları ... 238
Ahzab 47-48. Âyetlerin Tefsiri ... **242**
Ahzab 49. Âyetin Tefsiri ... **243**
Zifaf Olmadan Boşanma ... 243
Ahzab 50. Âyetin Tefsiri ... **246**
Nebî (s.a.s)'nin Eşleri ... 246
Ahzab 51. Âyetin Tefsiri ... **248**
Zevceleri Arasında Nebî ... 248
Ahzab 52. Âyetin Tefsiri ... **250**
Ahzab 53. Âyetin Tefsiri ... **252**
Peygamber Hanesine Dair Tutum ... 252
Ezvâc-ı Tâhirâta Davranış ... 256
Ezvâc-ı Tâhirâtla Evlenme Yasağı ... 257
Ahzab 54. Âyetin Tefsiri ... **257**
Ahzab 55. Âyetin Tefsiri ... **258**
Örtünme ... 258
Ahzab 56. Âyetin Tefsiri ... **260**
Nebî'ye Salât-u Selâm ... 260
Ahzab 57. Âyetin Tefsiri ... **263**
Ahzab 58. Âyetin Tefsiri ... **265**
Ahzab 59. Âyetin Tefsiri ... **266**
Kadınlara Örtü ... 266
Ahzab 60. Âyetin Tefsiri ... **267**
Ahzab 61-62. Âyetlerin Tefsiri ... **269**
Ahzab 63. Âyetin Tefsiri ... **270**
Ahzab 64-68. Âyetlerin Tefsiri ... **271**
Ahzab 69. Âyetin Tefsiri ... **272**
Ahzab 70-71. Âyetlerin Tefsiri ... **274**
Ahzab 72. Âyetin Tefsiri ... **275**
İnsandaki Emanet ... 275
Ahzab 73. Âyetin Tefsiri ... **281**

SEBE SÛRESİ

Sebe 1. Âyetin Tefsiri ... **285**
Sebe 2. Âyetin Tefsiri ... **288**
Sebe 3-4. Âyetlerin Tefsiri ... **289**
Sebe 5. Âyetin Tefsiri ... **292**
Sebe 6. Âyetin Tefsiri ... **294**
Sebe 7-8. Âyetlerin Tefsiri ... **296**
Haşri İnkâr ... 296
Sebe 9. Âyetin Tefsiri ... **298**
Sebe 10. Âyetin Tefsiri ... **299**
Dâvûd (a.s)'a Lütuflar ... 299
Sebe 11. Âyetin Tefsiri ... **301**

Sebe 12. Âyetin Tefsiri ... **302**
Sebe 13. Âyetin Tefsiri ... **306**
Sebe 14. Âyetin Tefsiri ... **309**
Sebe 15. Âyetin Tefsiri ... **310**
Sebe 16-17. Âyetlerin Tefsiri ... **311**
Sebe 18-19. Âyetlerin Tefsiri ... **313**
Sebe 20. Âyetin Tefsiri ... **315**
Sebe 21. Âyetin Tefsiri ... **317**
Sebe 22-23. Âyetlerin Tefsiri ... **318**
Sebe 24. Âyetin Tefsiri ... **322**
Sebe 25. Âyetin Tefsiri ... **324**
Sebe 26-27. Âyetlerin Tefsiri ... **325**
Sebe 28. Âyetin Tefsiri ... **326**
Sebe 29-30. Âyetlerin Tefsiri ... **327**
Sebe 31. Âyetin Tefsiri ... **328**
Sebe 32-33. Âyetlerin Tefsiri ... **330**
Sebe 34-35. Âyetlerin Tefsiri ... **332**
Sebe 36-37. Âyetlerin Tefsiri ... **333**
Sebe 38. Âyetin Tefsiri ... **334**
Sebe 39. Âyetin Tefsiri ... **335**
Sebe 40-41. Âyetlerin Tefsiri ... **338**
Sebe 42. Âyetin Tefsiri ... **340**
Fayda Verilmeyecek Gün ... 340
Sebe 43. Âyetin Tefsiri ... **342**
Sebe 44-45. Âyetlerin Tefsiri ... **344**
Sebe 46. Âyetin Tefsiri ... **345**
Peygamber'i Tanıma Lüzumu ... 345
Sebe 47-48. Âyetlerin Tefsiri ... **348**
Sebe 49. Âyetin Tefsiri ... **350**
Sebe 50-51. Âyetlerin Tefsiri ... **352**
Sebe 52-53. Âyetlerin Tefsiri ... **353**
Sebe 54. Âyetin Tefsiri ... **355**

FÂTIR SÛRESİ

Fâtır 1. Âyetin Tefsiri ... **359**
Melâikenin Kanatları ... 360
Fâtır 2. Âyetin Tefsiri ... **361**
Fâtır 3. Âyetin Tefsiri ... **362**
Fâtır 4. Âyetin Tefsiri ... **363**
Fâtır 5. Âyetin Tefsiri ... **364**
Fâtır 6-7. Âyetlerin Tefsiri ... **365**
Fâtır 8-9. Âyetlerin Tefsiri ... **366**
Fâtır 10. Âyetin Tefsiri ... **370**
Fâtır 11. Âyetin Tefsiri ... **373**
İnsanın Yaratılış Safhaları ... 373
Fâtır 12. Âyetin Tefsiri ... **375**
Tatlı ve Tuzlu Su ... 375
Fâtır 13. Âyetin Tefsiri ... **377**
Gece ve Gündüzün Süresi ... 377
Fâtır 14. Âyetin Tefsiri ... **379**
Fâtır 15. Âyetin Tefsiri ... **380**
Fâtır 16-17. Âyetlerin Tefsiri ... **382**
Fâtır 18. Âyetin Tefsiri ... **383**
Sorumluluk Şahsîdir ... 383
Fâtır 19-22. Âyetlerin Tefsiri ... **386**
Fâtır 23-24. Âyetlerin Tefsiri ... **390**
Fâtır 25. Âyetin Tefsiri ... **391**

Fâtır 26-27. Âyetlerin Tefsiri ... **392**
Fâtır 28. Âyetin Tefsiri ... **396**
Fâtır 29-30. Âyetlerin Tefsiri ... **398**
Fâtır 31. Âyetin Tefsiri ... **399**
Fâtır 32. Âyetin Tefsiri ... **402**
Vahye Varis Kılınanlar ... 402
Fâtır 33. Âyetin Tefsiri ... **407**
Fâtır 34-35. Âyetlerin Tefsiri ... **409**
Fâtır 36 Âyetin Tefsiri ... **412**
Fâtır 37. Âyetin Tefsiri ... **413**
Fâtır 38-39. Âyetlerin Tefsiri ... **417**
Fâtır 40. Âyetin Tefsiri ... **419**
Fâtır 41. Âyetin Tefsiri ... **421**
Gökleri Tutan Allah'tır ... 421
Fâtır 42-43. Âyetlerin Tefsiri ... **422**
Fâtır 44. Âyetin Tefsiri ... **428**
Fâtır 45. Âyetin Tefsiri ... **430**

YÂSİN SÛRESİ

Yâsin 1-2. Âyetlerin Tefsiri ... **435**
Yâsin 3-4. Âyetlerin Tefsiri ... **438**
Yâsin 5-6. Âyetlerin Tefsiri ... **440**
Tebliğin Evrenselliği ... 442
Yâsin 7. Âyetin Tefsiri ... **443**
Yâsin 8. Âyetin Tefsiri ... **444**
Boyunduruk Cezası ... 444
Yâsin 9. Âyetin Tefsiri ... **447**
Yâsin 10. Âyetin Tefsiri ... **450**
Yâsin 11. Âyetin Tefsiri ... **451**
Yâsin 12. Âyetin Tefsiri ... **454**
Ölüleri Dirilten Kudret ... 454
Amellerin Kaydedilmesi ... 455
Yâsin 13-14. Âyetlerin Tefsiri ... **458**
Yâsin 15. Âyetin Tefsiri ... **462**
Risalet Allah'ın Dilemesine Bağlıdır ... 462
Yâsin 16-17. Âyetlerin Tefsiri ... **463**
Resûlün Görevi Tebliğdir ... 463
Yâsin 18. Âyetin Tefsiri ... **464**
Yâsin 19. Âyetin Tefsiri ... **465**
Yâsin 20. Âyetin Tefsiri ... **467**
Yâsin 21. Âyetin Tefsiri ... **469**
Yâsin 22. Âyetin Tefsiri ... **470**
Yâsin 23. Âyetin Tefsiri ... **473**
Yâsin 24-27. Âyetlerin Tefsiri ... **478**
Yâsin 28-29. Âyetlerin Tefsiri ... **481**
Yâsin 30. Âyetin Tefsiri ... **484**
Yâsin 31-32. Âyetlerin Tefsiri ... **487**
Yâsin 33-35. Âyetlerin Tefsiri ... **490**
Yâsin 36. Âyetin Tefsiri ... **497**
Her Şeyin Çift Yaratılışı ... 497
Yâsin 37. Âyetin Tefsiri ... **499**
Gece de Bir Âyettir ... 499
Yâsin 38. Âyetin Tefsiri ... **501**
Güneş de Bir Âyet ... 501
Yâsin 39. Âyetin Tefsiri ... **504**
Yâsin 40. Âyetin Tefsiri ... **505**
Güneş ve Ay'ın Hareketi ... 505

Yıldızların Yörüngeleri ... 511
Yâsin 41. Âyetin Tefsiri ... 514
Yâsin 42-44. Âyetlerin Tefsiri ... 521
Yâsin 45. Âyetin Tefsiri ... 524
Yâsin 46. Âyetin Tefsiri ... 526
Yâsin 47. Âyetin Tefsiri ... 527
Yâsin 48-50. Âyetlerin Tefsiri ... 532
Yâsin 51. Âyetin Tefsiri ... 536
Mezarlardan Çıkış ... 535
Sûr'a Üfürülünce Kabirler ... 537
Yâsin 52. Âyetin Tefsiri ... 538
Yâsin 53. Âyetin Tefsiri ... 541
Hesap Divanı ... 541
Yâsin 54. Âyetin Tefsiri ... 542
Yâsin 55-57. Âyetlerin Tefsiri ... 543
Yâsin 58. Âyetin Tefsiri ... 550
Yâsin 59. Âyetin Tefsiri ... 552
Yâsin 60. Âyetin Tefsiri ... 553
Yâsin 61. Âyetin Tefsiri ... 560
Yâsin 62. Âyetin Tefsiri ... 562
Yâsin 63-64. Âyetlerin Tefsiri ... 564
Yâsin 65. Âyetin Tefsiri ... 565
Ağızların Mühürlenmesi ... 565
Yâsin 66-67. Âyetlerin Tefsiri ... 568
Yâsin 68. Âyetin Tefsiri ... 570
Yâsin 69. Âyetin Tefsiri ... 571
Kur'ân Şiir Değil ... 571
Yâsin 70. Âyetin Tefsiri ... 574
Kur'ân Dirileri Uyarır ... 574
Yâsin 71-73. Âyetlerin Tefsiri ... 575
Yâsin 74-75. Âyetlerin Tefsiri ... 576
Yâsin 76. Âyetin Tefsiri ... 577
Yâsin 77. Âyetin Tefsiri ... 578
İnsanın Hasım Olması ... 579
Yâsin 78. Âyetin Tefsiri ... 580
Yâsin 79. Âyetin Tefsiri ... 581
Yâsin 80. Âyetin Tefsiri ... 582
Yeşil Ağaçtan Çıkan Ateş ... 582
Yâsin 81-82. Âyetlerin Tefsiri ... 583
Gökleri Yaratan, İnsanı Diriltebilir ... 583
Yâsin 83. Âyetin Tefsiri ... 587

SÂFFÂT SÛRESİ

Sâffât 1-5. Âyetlerin Tefsiri ... 593
Sâffât 6-10. Âyetlerin Tefsiri ... 602
Korunan Gök ... 602
Semânın Süslenmesi ... 602
Semânın Şeytanlardan Korunması ... 604
Gaybı Hırsızlayan Şeytanlar ... 604
Sâffât 11. Âyetin Tefsiri ... 610
İnsanın Yaratılışı ... 610
Sâffât 12. Âyetin Tefsiri ... 614
Sâffât 13-18. Âyetlerin Tefsiri ... 616
Sâffât 19-21. Âyetlerin Tefsiri ... 619
Kabirden Çıkanların Şaşkınlığı ... 619
Sâffât 22-23. Âyetlerin Tefsiri ... 623
Sâffât 24-27. Âyetlerin Tefsiri ... 627
Sâffât 28-40. Âyetlerin Tefsiri ... 628